Névtani Értesítő

34.

Budapest
2012

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:
HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:
FARKAS TAMÁS

A szerkesztő munkatársa:
SLÍZ MARIANN

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták a szerkesztőbizottság tagjai

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107
Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Honlap: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtert@ludens.elte.hu

---

34. szám

A kötet megjelenését támogatta:

MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága

ELTE BTK HÖK

Budapest, 2012

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK

B. GERGELY PIROSKA: Mesterségűző „asszonyemberek” megnevezései Erdélyben a 16–19. században 9
MIZSER LAJOS: Beregi ruszin eredetű családnevek 17
UCHIKAWA KAZUMI: A japán vezetéknevek 31
TAMÁS ÁGNES: Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban 41
NÉMETH LUCA ANNA: Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében 49
G. PAPP KATALIN: Személynevek az irodalmi művek címeiben 67
BÖLCSKEI ANDREA: Az egyház mint egykori birtokos a magyar helységnevekben 71
DÉNES GYÖRGY: Az 1249. évi szalonnai határjárás és a félreolvasott *Yrmeg,* helyesen *Yrmes potoka* 81
KISS MAGDALÉNA: Nyelvi érintkezések az Érmellék területén a víznevek tükrében 93
KEGYES ERIKA: A cégnév mint márkanév szerepe az üzleti kommunikációban 101
GÁRDONYI ÉVA: A virtuális macskák névadásának vizsgálata 115

MŰHELY

BÖLCSKEI ANDREA – FÓRIS ÁGOTA: Névtan és terminológia 125
HOFFMANN ISTVÁN: Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban 127
FARKAS TAMÁS: Szempontok a magyar névtani terminológia megítéléséhez 139
SLÍZ MARIANN: Terminusok keletkezése és változása 149
BAUKO JÁNOS: A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése 157
BÖLCSKEI ANDREA: A helynév-standardizáció terminológiájáról 167
N. FODOR JÁNOS: Megjegyzések népnévi eredetű tulajdonneveinkről 179
HOFFMANN ISTVÁN: A Kiss Lajos-díj 2012. évi nyertese: Dr. N. Fodor János 193
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2011-ben: SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása; BÉNYEI ÁGNES: Helynévképzés a magyarban; BÁRTH M. JÁNOS: Székelyföldi történeti helynevek nyelvi elemzése. Névföldrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában; KENYHERCZ RÓBERT: A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban (A helynevek hangtörténeti forrásértéke) 195

KÖNYVSZEMLE

B. GERGELY PIROSKA: Slíz Mariann: Személynévadás az Anjou-korban; Anjou-kori személynévtár (1301–1342) 211
BÍRÓ FERENC: Történeti személynévvizsgálatok a magyar nyelvterület északkeleti régiójában (N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára [1401–1526]; Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése [1401–1526]) 217

TRUNKI PÉTER: Varga Józsefné Horváth Mária: A Győr vármegyei Újváros XVIII. századi személynevei 222
ÖRDÖG FERENC: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek (A 2011. november 5-i győri tanácskozás előadásai) 225
SLÍZ MARIANN: Vörös Ferenc kétnyelvű személynévtani kiadványai (The Martyrologium Romanum as the source of onomastics / A Martyrologium Romanum mint a névtudomány forrása; O oblibě jména Mária [Marie] v mad'arsku v zrcadle Martyrologia Romana / A Mária magyarországi divatjáról a Martyrologium Romanum tükrében; Name Change, Name Alteration, Name Restoration and Minority Name Usage / Névváltozás, névváltoztatás, névhelyreállítás; Tvorenie mad'arských a slovenských priezvisk / A magyar és a szlovák családnévképzés összevetése; О геолингвистике антропонимов / A személynevek nyelvföldrajzáról) 229
RAÁTZ JUDIT: Slíz Mariann: Személynevek a középkori Magyarországon 231
NÉMETH LUCA ANNA: Szilágyi-Kósa, Anikó: Ungarndeutsche Personennamen im Plattenseeoberland – Eine anthroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag/Barnag und Werstuhl/vöröstó [Német személynevek a Balatonfelvidéken – Történeti személynévkutatás a barnagi és vöröstói németek körében] 233
SEBESTYÉN ZSOLT: Павло Чучка: Слов'яньскі особові імена українців. Історико-етимологічний словник [Az ukránok szláv személynevei. Történeti-etimológiai szótár] 236
HAINDRICH HELGA ANNA: Emilia Aldrin: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar [Az elnevezés mint szociális aktus. Szülők keresztnévválasztása és annak megvitatása Göteborgban 2007–2009 között] 240
BAUKO JÁNOS: Reszegi Katalin: Hegynevek a középkori Magyarországon 242
KISS MAGDALÉNA: Győrffy Erzsébet: Korai ómagyar kori folyóvíznevek 245
SCHWING JÓZSEF: Póczos Rita: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása 247
KRIZSAI FRUZSINA: Lakatos Erika: Mesélő utcanevek – Tata 250
BÉNYEI ÁGNES: Két névtani vonatkozású emlékkönyvről (Csiszár Gábor – Darvas Anikó szerk.: Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére; Hajdú Mihály – Tóth Álmos – Bárth M. János szerk.: Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére) 252
KOCSIS ZSUZSANNA: Tungli Gyula szerk.: A Pápai Névtani Konferencia előadásai 256
GERSTNER KÁROLY: Josef Schwing: Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn) [Dél-dunántúli német nyelvjárási helynevek] 257
SLÍZ MARIANN: In the Beginning was the Name. Selected Essays by Professor W. F. H. Nicolaisen [Kezdetben volt a név. W. F. H. Nicolaisen válogatott tanulmányai] 260
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe beérkezett, később ismertetendő magyar névtani kiadványok 263

FOLYÓIRATSZEMLE

HÁRI GYULA: Helynévtörténeti Tanulmányok 6. (2011) 265
KOZMA JUDIT: Namenkundliche Informationen 95–96. (2009) 267
KOZMA JUDIT: Namenkundliche Informationen 97, 98. (2010) 269
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 17. (2011) 271

PEŤOVSKÁ FLÓRA: Acta Onomastica 52. (2011) 275
KOCSIS RÉKA: Onomastica 55. (2011) 277
SLÍZ MARIANN: Вопросы Ономастики 10–11. (2011) 278
KAPOSI KRISZTINA: Studia Anthroponymica Scandinavica 29. (2011) 281
KAPOSI KRISZTINA: Namn och Bygd 99. (2011) 283
HAJDÚ ANNA: Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift (2011) 284

TÁJÉKOZTATÓ
Szerzőink figyelmébe 287
Fontosabb rövidítések 290
Számunk szerzői 291

CONTENTS 293

TANULMÁNYOK

MESTERSÉGŰZŐ „ASSZONYEMBEREK” MEGNEVEZÉSEI ERDÉLYBEN A 16–19. SZÁZADBAN

1. Részben azonos vagy hasonló címmel korábban két közleményben (B. GERGELY 1995, 2011) próbáltam részeredmények útján megközelíteni azt a történeti névszociológiai kérdést, hogy kik körében milyen mértékű volt és milyen hosszú időre nyúlik vissza az önálló foglalkozású, keresetű nők saját névvel való megnevezése a hagyományos asszonynévformával szemben, mely a férj nevéből alakult.

Ezzel a témával ugyan már korábban is foglalkoztak a nők megnevezéseinek történeti formái kapcsán (főleg PAPP 1960; SZABÓ T. 1970: 45–54, 308–17), elsődleges szempontú, nagy adatbázisra épülő kutatást azonban nem szenteltek e témának.

A nők közép- és újmagyar kori megnevezései, köztük az asszonynevek iránti érdeklődés különösen a múlt század ötvenes éveitől vett nagyobb lendületet a magyar névtanban. Ehhez hozzájárult az is, hogy a jelenkori névhasználat egyre erőteljesebben tolódott el a férj nevéből képzett hagyományos asszonynév dominanciájától a feleség saját nevének feltüntetését megvalósító típusok irányába (az erről folyó nyelvészvitára nézve l. HEXENDORF 1963: 422–35). A saját nevükön ismertté vált nők először a színésznők, írónők köréből kerültek ki a 19. század folyamán (J. SOLTÉSZ 1979: 66–9, KERÉNYI 1997), majd a 20. században fokozatosan elterjedtebbé vált ez a névhasználat főleg az értelmiségi foglalkozásúaknál (a kapcsolódó tanulmányokra l. FERCSIK 2008: 345). Tulajdonképpen ez indított arra, hogy megvizsgáljam, van-e korábbi történeti előzménye az önálló foglalkozású és kenyérkeresetű nők névhasználatában annak, hogy a férjüktől – legalábbis anyagiakban – függetlenebbé váltak, mint a többi asszonyok. Időközben ugyanis több olyan tanulmány született, mely módszeresen igyekezett felmérni a múltban a nőkre vonatkozó névformák lehető összes változatait (FÜLÖP 1983; B. GERGELY 1993; FERCSIK 2003, 2005; HAJDÚ 2003: 744–9, SLÍZ 2011), összemérhetőségi lehetőséget teremtve így a fentebb említett vizsgálat kitűzött céljához.

Minthogy az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (SzT.) kínálja a legtöbb anyagot e cél megvalósításához, vizsgálataim kezdetétől innen, a mesterségekkel kapcsolatos foglalkozású nőkre vonatkozó címszavak szócikkeiből gyűjtöttem az adatokat: először az addig megjelent hat kötetből, majd a 7–12. kötetekből. A különböző foglalkozású nők legfontosabb csoportjának, a valódi mesterasszonyoknak/lányoknak a megnevezési formáit mutattam be: azokét a nőkét, akik rendszeresen, iparszerűen űztek valamilyen foglalkozási ágat. A 13. kötet azonban ismét szaporította az összegyűlt adatanyagot, így – bár a legutolsó, 14. kötet megjelenése még várat magára – eddigi kutatásaim eredményeinek összegzésére (életkoromnál fogva is) ideje sort kerítenem. Az a néhány *z, zs* kezdetű női foglalkozásnév, mely még előkerülhet, már csak rövid kiegészítésül szolgálhat. Az egyes

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.1 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 9–16.

megnevezési formákat csak nagyon takarékosan szemléltethetem nyelvtörténeti példákkal, mivel az SzT. gazdag anyagából származó összes történeti adat rendkívül felduzzasztaná e közlemény terjedelmét, utalok azonban rá, hogy az idézetteken kívül még milyen címszavak alatt találhatók hasonló névformájú példák.

A mesterségnevekhez leggyakrabban az *asszony* szó vagy a *né* 'nő', ritkábban *lány* utótag járul. Ezek kronológiailag kötetlenek; az *asszonyember* utótag ezzel szemben a 16–17. században fordul elő sűrűbben, de egy-két adata még a 18. században is feltűnik. A 19. századból már van egy-két szórványos példa arra, hogy a női mesterségnevekben általános *-né* utótagot kezdi felváltani a *-nő* változat (pl. *tanítóné/tanítónő, kocsmárosné/kocsmárosnő, napszámosné/napszámosnő*). A mesterségnevek többsége két alakváltozatú (pl. *mosóasszony, mosóné*), de nem ritkák a háromváltozatúak sem (pl. *sütőasszony, sütőasszonyember, sütőné*). Az egyváltozatúak főleg a kevésbé elterjedt mesterségekkel kapcsolatosak (pl. *muzsikus-leány, orgazda asszony).* Az iparszerűen űzött foglalkozási ágak után a női foglalatosságokat kenyérkeresetként csak alkalmilag űző nők névformáit veszem számba, végül a szolgálói teendőket ellátó nőkre használt névformák számbavételével zárom vizsgálatomat. A két utóbbi csoport teljesebb (7–13. kötetbeli) anyagát itt közlöm először.

2. A valódi pénzkereső, iparszerűen mesterséget folytató nők megnevezési formái

A) **A mesterségnév mint névhelyettesítő** a leggyakoribb típus.

a) Puszta névhelyettesítő mesterségnévvel való megnevezés. – Kenyérsütő kofár 'kenyérsütő kereskedőasszony': 1662: „a tábornok ottléte alatt pénzen szakadatlanol éjjelnappal nem csak *kenyérsütő kofárok,* hanem valakiknek benne módja lehetett süttönsütöttek és horton hordanák a kapukra a kenyeret pénzen való árulásra és eladásra". – **Koldusasszony** 1587: **„**Paul Thúmesnénak eg' eoreotlen (!) *kuldus Azonnak* relaxáltúnk Integre Censum suam f 1/25". L. még **koldusleány, koldusné.** – **Korcsomárosné** 1730: „Percipiáltam az *Korcsomárosnétul* két ejtel éget-bor árrát… Flor 1 d.08". L. még **korcsomárosasszony. – Kufárasszony** 1700: „két *kufár Aszszony*". L. még **kufárné. – Majorasszony** 'majorbeli béresasszony' 1573: „Meg azon Bwzabol attak volt ket keoblet az *Mayor azzonnak*". L. még **majorosné. – Mosóasszony** 1674: „Hetfűn adtam ki az *Moso Aszszony* (!) négy rúd Szappant". L. még **mosóné. – Muzsikus-leány** 1618: „Végre csak az Juszuf csausz *muzsikus leányát* is megvesszük vala, de… azt izené, hogyha százezer oszporát adnánakis, nem adják el gyaurnak, mert nem szabad". – **Sütőasszonyember** 'kenyérsütőnő' 1594: „az *swteo azzonj Embernek*… fizessen meg az En zerelmes Vram". L. még **sütőasszony, sütőné. – Tanítóné** 'tanítónő' 1868: „kifizetni rendelek… a Kolozsvári kath. léany növeldének a *tanitonék* fizetéseik potlására… 1000 frtot". L. még **tanítóasszony.** – **Varróasszony** 1730: „az utban... bontottaé ki a keszkenőt a *Varró aszszony*". **– Varróleány** 'szabással-varrással, hímzéssel foglalkozó leány' 1618: „Az *varró leán* felől, bizony sok fáradságank, munkánk volt, de mi soha szerét nem tehetűnk".

Hasonló névhelyettesítő adatokat találunk még a következő címszók alatt: **kenőorvosasszony, napszámosasszony, orgazda-asszony, orvosasszony** 'gyógyító aszszony', **ószeres-asszony, pogácsasütő-(leány), szabóné, szakácsné, szitálóné** 'szitáló asszony', **szövő-asszonyember, tyúkászmajorné** 'majorságot gondozó asszony'.

A mesterségnév névhelyettesítőként huszonkétféle mesterséget folytató nőnél fordul elő a 16–19. században. Leggyakrabban mesterségnevük háromféle változatával (pl. *sütőasszony, sütőasszonyember, sütőné*) vagy az említettek közül kétfélével (pl. *majorasszony, majorosné*), illetőleg egyetlen változattal (pl. *muzsikus-leány, szövő-asszonyember, varróleány*) szerepelnek névhelyettesítő pozícióban. A 19. századból származik a legkevesebb puszta mesterségnevet feltüntető adat, mégpedig a következők: *koldusné, kocsmárosné, majorosné, szakácsné, tanítóné.*

b) A munkaadó megnevezése + mesterségnév. – **Mosóasszony** 1674: „Kemény Jánosné Aszsz(onyo)m Eo Nga *mosó Aszszonyát* captiváltattuk terhes állapattal vádoltatván”. – **Ősjobbágyasszony** ’ugyanazon a telken élő felmenőktől származó jobbágyasszony’ 1664: „Béldi Pál Uram… az maga *ős jobbagy Aszszonyát* ket gyermekiuel ki kűlde… itt Bodolán egy io hazbol”. – **Szabóné** 1787: „eő Nagysaga *Szabonéja*”. – **Varróasszony** 1674: „az Folthi Kato szamara... Ata(m) magamebol *varro Aszszonyának* 150 penzt”. Hasonló adatok találhatók még a **korcsomárosné, majorosné** címszavak alatt.

c) A működési hely megnevezése + mesterségnév. – **Koldusasszony** 1717: „edgj *Vásárhellyi* Szegény *Koldus aszszony*”. – **Sütőné** 1681: **„**adot… A *Botzardi sütonenek* egj sarút /60”. – **Szabóné** 1600: „az nap harman mind eggyeott Jwanak az dayka es az *monostory zaboné*”. – **Varróasszony** 1674: **„**administraltanak… a paraszt keskenyebbik vászanbol *Fogarasi varró Asz(szony)* kezéb(e) ul. 8/1”; 1675: „Beszterczén... adta(m) az *Varro Aszszonyanak*”; 1676: „Vasarhelly *varro aszszonyoktól* vőttem Pannusnak... 1 var(r)ot elő ruhat flo 5 de 27 I az Desi *Varo Aszszo(nna)k* Egy lepedőbe es 1 vankos heiba(n) valoert fl 3 de 50”.

Csak hatféle mesterség folytatóinál találhatók adatok a munkaadóra is utaló névhelyettesítő típusra, és négyféle mesterségnév képviseli a működési hellyel bővült típust is.

B) A férj nevéből alakult megnevezés, melyhez névkiegészítőként járul a mesterségnév – gyakoriság szerint a következő névtípus.

a) A férj neve + *felesége, neje, özvegye* szó + mesterségre utalás. – **Sütőasszony** 1637: *„R(elicta) Dobra Mogoye... Sűteő Azzony”*. – **Szitáló** 1700: „*Tacsi István az Felesége szitálo”*. – **Tyúkmajorosné** ’majorságot gondozó asszony’ 1849: „Zsibói lovász *Krizsán Jákobnak…neje* egy ideig udvari *tyúkmajorosné* volt”. Hasonló adatok találhatók még a **kofa, majorosné** címszavak alatt.

b) A férj neve + *-né* + mesterségnév. – **Kufárasszony** ’piaci árus’ 1595: „*Vargánétól az kufar Azzontol* veőtte(m) egy veka ziluat per f- d 40”. – **Mosóasszony** 1772: „két hitván Lepedőt… *Csákiné* Nevezetű *moso Asszonynak* ajándékozott”. – **Szakácsné** 1724: „*Szakáts Simonné* Tholdalagi Gábor Ur(am) *Szakátsnéja* An(norum) 25”. – **Varróaszony** 1690: „*Szikszai Szőcs Andrasne Varro Asszony*”. Hasonló adatok vannak még a **kofáné, koldusasszony, lepényes** ’lepénysütő asszony’, **majorasszony, sütőaszszony** címszavak alatt.

A férj nevéből alakult az elnevezése tizenkétféle mesterséget űző nőnek, akiknek saját személyére mesterségnevük utal névkiegészítőként.

C) Az assszony család- és keresztneve + a férj *-né* képzős neve. – **Parasztasszony** ’földműves asszony’ 1745: „17-ik valló Bodoki *Sobány Anna Ilész Samuné… Paraszt Aszszony…* így felel”. 1804: „5-ik Vallo *Tankó Jánosné Gál Susa… parasztasszony…* így felel”. – **Pecsenyesütő, -áruló** 1837: „A kérelmes *Gergely Anna Babos Jánosné…*

a pecsenysütés és árulásbéli kevés haszontól való el zárása esetében is kényelmesen élhet". Hasonló adat még **majorosné** címszó alatt.

A nő saját család- + keresztnevét és mesterségét a férj nevéből alakított névforma mellett olyan szövegekben látjuk, amelyekben a nő közéleti szerepkörben jelenik meg.

D) Az asszony keresztnevével alakult típusok

a) Az asszony keresztneve + mesterségneve. – **Kufárné** 1700: „Edgy Asz(o)ny *Mária Kufárné"*. – **Pogácsasütő** 1570: „*Ilona pogacza Zwtheo*". – **Szatyorkötő** 1568: „*Ilona szatyor kǫtho*". – **Szolgáló-varróasszony** 1675: „Beszterczen… adta(m)… az *Kato szolgalo Varro Aszszonak* flo 4 de 46". Hasonló adatok vannak még **kufárasszony, mosóasszony** címszavak alatt.

b) Mesterségnév + női keresztnév. – **Kufár** 1711: „*Kufar Maria";* 1737: „*Kufár Kŭs Anna"*. – **Ószeres** 1609: „*O szeres Ersebeth* Asszony más egy hasonlo Aszszony". – **Pogácsasütő** 1720: „*Pogacsa Sütŏ Ilona*". – **Szövő** 1612: *„Szŏve Orsolia, Szeoúeo Orsolya";* 1640: *„Szŏvő Kata"*. – **Varró** 1737: *„Varo Annának";* 1757: „*Varro Ersók* Leánya Sára"; 1806: *„Varro Katinal"*; 1700: „édgy *varro Léány Kis Anna*".

A keresztnevet és mesterségnevet tartalmazó **a** és **b** típust, melyek csak elemeik sorrendjében térnek el, azért volt célszerű különválasztani, mert a **b** sorrendű forma igen közel áll a kételemű, családnév + keresztnév megnevezési formához, esetleg egyes esetekben már azonos is vele.

c) Családnév + keresztnév + mesterségnév vagy mesterségnév + családnév + keresztnév. – **Koldusasszony** 1638 k.: *„Swket Anna kuldus aszszony"*. – **Korcsomárosné, korcsmárosnő** 1849: „*Krizsán Máriát*... fogadta bé Wendler úr *korcsomárosnénak*"; 1853: *„Kortsmárosnő Halász Manyi"*. – **Mosóné** 1816: „Volt *Mosoné Nagy Ilonkának* 40 Rf." – **Napszámosnő** 1889: „*Gubás Mária napszámosnő*". – **Szakácsné** 1704: „Ugyan ma szŏkŏtt el az aszszony férfiköntösben járó *szakácsnéja, Samu Kató*... aki igen jó főző volt".

A mesterséget folytató nő névformái közül a **c** áll legközelebb a 20–21. századi fejlődési irányzathoz. Adatai (az amúgy is vitatható koldusmesterség kivételével) mind 18–19. századiak. Szövegkörnyezetük e nők családi állapotáról nem ad felvilágosítást, így lehetnek nem férjezettek is közöttük. Ugyancsak a 19. században tűnik fel a kettős jelentésű **-***né* végű mesterségnevek mellett az egyértelmű *-nő* utótagú összetett mesterségnév.

3. A női foglalatosságokat alkalmilag kenyérkeresetként űző nők névformáit a mesterasszonyokétól elkülönítve vizsgáltam, hogy egyezéseiket és különbségeiket feltárhassam. A következő foglalkozásszerűen is űzött tevékenységeket soroltam ide: *kuruzslóasszony, madám* 'nevelőnő', *mósa* 'bába' (román jövevényszó), *nézőasszony* 'jósnő', *öregasszony* 'főúri háznál belső szolgálatban levő idős asszony ', *örömszemély* 'örömleány', *segédbába, tálhordóné* 'felszolgáló asszony', *tejes dajka, varázslóasszony.* Mind egy változatban jelennek meg, kivéve a háromváltozatú *varázslóasszony*-t. A legtöbb egyezés a **2.** alá sorolt valódi mesterasszonyok megnevezésével az, hogy az e csoportba sorolt nőket is legtöbbször névhelyettesítő foglalkozásnevükön említik.

a) Puszta névhelyettesítő foglalkozásnévvel való megnevezés. – **Kuruzslóasszony** 'vajákoskodó nő' 1769: „egy *kurusoló Aszszonyt* házánál tartott sok ideig". – **Mósa** 1724: egj bástya alatt szŭlte... Mihállyt. Bábát sem kapánk hamar ha nem egj... ŏreg ember lévén ott rabul azal vágatok át a köldŏkét és az volt az olá mondás szerint a *Mosaja*".

– **Nézőasszony** ’jósnő’ 1806: „Rab Kosztan Pap Demeterrel… el mentenek egy Boszorkányos *nezõ Aszszonyhoz* a’ ki jó fizetést kérvén bíztatta Pap Demetert hogy kanczája haza kerűl”. – **Örömszemély** ’örömleány’ 1840: „Darvas Joseff Uram… midõn egy katonai *örömszeméllyel*… pálinkát égy társaságba iddogálva idõzõtt”. – **Segédbába** 1833: „végre a *Segéd Bábának* is neve jegyeztessék fel”. – **Tálhordóné** 1675: „Hegedűsnek adtam f. 4. d. 50… *tálhordónénak* f. 2”. **– Tejes dajka** ’szoptatásra felfogadott dajka’ 1672: „ha meg nem halok is... ismét az *tejes dajkákkal* kell bajoskodnom”. – **Varázslóasszonyi állat** 1698: „N. Nemesi Istváné Asszonyom Kis Anna Asszony… boszorkányos és *varaslo asszonyi állatokhoz* folyamodott”. Hasonló adatok találhatók még **varázslóasszony, varázsló-asszonyember** címszavak alatt.

b) Néhány esetben megnevezésük a **munkaadó nevével bővült foglalkozásnév**vel történik. – **Öregasszony** 1621: „*Azzoniunk Eoregh Azzonyanak* es Leani Azzonynak aztalokra Feier Cipot 8”; 1670: „Szent Páliné asszonyom commendál egy *õreg aszszonyt* ki *Bethlen Ferenczné asszonyom vagy Haller Györgyné asszonyom öreg asszonya* volt”.

c) Szintén ritkán a **férj teljes vagy *-né* képzős családneve kapcsolódik a foglalkozásnévhez.** – **Mósa** 1831: „*Mósája* a Feleségemnek tanult Bába Aszszony *Isztrátyi Demeterné* volt”; 1842: „Kereszteltem… Both Jánosnak kos Ersébetnek György(öt)… *Mosája Pásztorné*”.

d) Foglalkozásnév + a nő teljes neve, illetőleg a férj teljes neve is. – **Madám** 1793: „Báró Bánffi Esther Aszszony ő Nga… a *Madámmal Krejmer Susánnával*… tsináltatott Sléziai gyoltsbol hat fáin ingeket”. – **Udvari öregasszony** 1780: „a fenn tisztelt Nagy Aszszony Gróf Bethlen Kata Aszszony eõ Nsga *Udvari őrőg Aszszonya Nzetes Kovásznai Ráchel Aszszony Nemzetes Körösi Elek Uram házas Társa*”.

E foglalatosságok alacsonyabb társadalmi presztízse vonhatja maga után, hogy viselőiket alig említik saját vagy férjük nevéből származó személynevükön, illetve hogy csak egy-két nagyobb társadalmi tekintélyű, foglalkozású személyt (mint a madám vagy az udvari öregasszony) illet meg a saját néven említés.

4. A szolgálói munkát végzők nemcsak alacsonyabb rendűnek tartott tevékenységük folytán, hanem jórészt életkori különbségük miatt is elhatárolódnak az előző két csoport tagjaitól, s ez megnevezési formáik eltéréseire már régtől fogva felhívta a figyelmet. Általános megnevezésük: *szolgáló,* ezen belül *szolgáló asszony/asszonyember* vagy *leány/szolgálólány,* illetve többféle jelző, kicsinyítő képző érzékelteti a munkabeli és életkori fokozatokat. A szolgálói munkakör csak kevésféle tagolódást mutat, ilyenek: *gyermektartó leány, komornyik-leány, konyhaleány, szobaleány első szolgálóleány, harmadidei szolgáló, leányasszony* ’komorna’. A megnevezési változatok e csoportban elsősorban a megnevezési elemek sorrendi cseréjéből adódnak: *szolgálóleány, leányszolgáló, leánycseléd, konyhaleány, konyhaszolgáló, szolgaleányka, szolgálócska.*

a) A **puszta névhelyettesítővel való megnevezés** e csoportban is gyakori. – **Szolgáló asszonyember** 1570: „az Borbara New lean… Az vtan hogi ki Ment volna kerdy az *zolgalo Azzonembert* ha Rokona volna”. – **Gyermektartó-leány ’**pesztonka’ 1621: „Zolgalonak… Tiz, Tizen egy, es Tizenket Eztendősnek, es *giermek tarto Leannak* teőbbet ne adgjanak f 4”. – **Leányszolgáló** 1672: „lopot pénzet vitte volna az santa *leany szolgalo* az Inctahoz”. – **Komornyik-leány** ’komorna’ 1705: „egy Nagy Zsigmond nevű rabot akarván az asszony… megszabadítani… Kinek is nevét felküldvén és a *komornyikleányra* bízván a cédulát elvesztette”. – **Konyhaszolgáló** 1798: „A *Konyha Szolgalonak*

½ esztendőre 8 Rf. 30 xr.”. Hasonló adatok vannak még **konyhaleány, főző-szolgáló** címszavak alatt.

b) A foglalkozásnevet a munkaadó neve, a reá utalás egészíti ki. – **Leánycseléd** 1720: „Király Dávid Ur(am) ökreit az eo kglme *Leany Cseledi* be hajtottak”. – **Menyecske-szolgáló** 1756: „az Németi István Uram tavalyi *Menyetske szolgálója*… holmi aranyat Seprett volna ki az ágy alól”. – **Parasztcseléd** ’jobbágycseléd’ 1797: „Az Uradalmi (Dominalis) Székekre tartoznak a) Azon Törvényes ügyek, a’mikor valakinek *paraszt cselédje* más ellen vét... b) Mikor a lako vagy kŏtelezett *paraszt cseléd* Ura ellen vét”. – **Szobaleány** 1850: „a’ *szoba léány* az alatt ki hozta a Ngos Asszony fersingit”. – **Szolgálócska** ’szolgálóleányka’ 1629: „Baczi Gyeorgynel lako egy *Zolgaloczika*”. – **Szolgálóleány** 1568: „Jǫth az bodog Gabriel *zolgalo leanya* hozam”. Hasonló adatok találhatók még **leányka, szolgaleányka, szegődött szolgáló** címszavak alatt.

c) Foglalkozásnév + keresztnév + munkaadó neve. – **Leány** 1558: „Az ky *leyant* akor Tharthok wala *clara* newut”; 1587: „Zegeottem egy *leant* kinek newe *Orsolia* p(ro) f 10”. – **Első szolgálóleány** 1582: „Tudom azt, hog Az *elseö zolgalo leanyat Catalint* Nireo Kalman el hazasita”. – **Szolgálóleány** 1599: „*Angalit* Weider Janos *szolgaloleannya*… vallya”; 1600: „veottem az *szolgalo leannak Martanak* egy sarut d. 50”; 1863: „*Násztászia szolgalo leányomnak* kifizetni rendelek háromszáz forintot”. – **Szolgáló** 1597: „*Cathalin* Zappanos Peter *zolgaloia*… vallia”.

d) Foglalkozásnév + családnév + keresztnév. – **Harmadidei szolgáló** 1781: „*Harmad ideji szolgalonak Fenyedi Kovats Boritzanok* Egy Ing, Egy Rokolya Kender vászon”. – **Kisebb szolgáló** 1715: „Szegőttem meg *kisebb szolgáló(na)k Tordai Balogh Kis Annát*”. – **Udvari szolgáló** 1837: „Az *udvari szolgálo Markotán Irinának* egy poszto mejre valoért… adtam 4 Rf 3 xr”.

e) Családnév + keresztnév + foglalkozásnév. – **Szobaleány** 1871: „*Kŏvi Mária szobaleány*”. – **Konyhaszolgáló** 1812: „*Bali Borbára* 22 Eszt(endős) az Exp(one)ns Groff Úr eŏ nsga *konyha szolgáloja*”. – **Szolgálóleány** 1854: „*Nagy Zsuzsánna*... *szolgálo leánynak*... kereszteltem Ilkát”.

f) A **férj nevével alakult névtípust** mindössze két adat képviseli. Az egyikben a férj neve latinosított névformában, a nőnek pedig csak a keresztneve szerepel: 1600: „*Dorothea consors Chrisztophori zaz*… fassa est… en *Zolgalo azzony ember* voltam Kadar Janosnal”. A másik adatban asszonynéven és saját kételemű nevén is szerepel a valló személy: 1674/1676: „*Egressi Mihalyné Teits Kata*… Nemes szemely… fatetur… én *Leány Asszszonya* voltam Kamuthi Farkasné Aszszonyomnak ő Nganak őtt esztendeig”.

E társadalmi csoport tagjainál ritka névtípust az indokolhatja, hogy a nőcseléd hivatalos eljárás részese: vagy vallomást tevő, vagy szerződéskötésben áll munkaadójával, ezért névformájának személye pontos identifikációját kell szolgálnia.

5. Az azonos témájú, korábbi és mostani közleményeimből leszűrhető következtetések az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ból a valódi mesterséget űző nők 27-féle névformája került elő a szótár megfelelő címszavainak szócikkeiből.

2. A névformák száma a mesterasszonyoknál 10, tehát igen változatos. Három típus a puszta mesterségnévvel, illetve ennek a munkaadóval vagy a működési hellyel bővült változatával azonosítja viselőjét. Két típusban a férj neve csatlakozik a mesterségnévhez, de mellettük megjelenik a nő saját keresztnevén, sőt saját család- és keresztnevén is két

névformában. Végül van három olyan névforma, mely csak a nő saját nevének egyik vagy mindkét elemét tünteti fel. Ez utóbbiak, minthogy adataik zöme 19. századi, úgy is tekinthetők, mint esetleges elődei a saját nevet megőrző névformák átterjedésének a szellemi foglalkozású nők előtt a mesterséget folytató nőkre is. Erre vall különben a ’valakinek a felesége’ jelentésben is használatos *-né* asszonynévképzőt felváltó *-nő* utótagú mesterségnevek megjelenése szintén ebben az időben.

3. A női foglalatosságokat alkalmilag mesterségszerűen folytató nők esetében a mesterségnév névhelyettesítőként ugyanolyan gyakori, mint a mesterasszonyoknál. Névkiegészítőként ellenben ritkább, főleg a férj nevéből származó névformákkal alkot lazább vagy szorosabb kapcsolatot. Ez utóbbi mellett ugyanis a nő saját egy- vagy kételemű nevén is megjelenik, különösen akkor, ha az elnevezett társadalmilag megbecsültebb foglalkozású. E csoportban a csak saját névvel való megnevezés is ritkább, mint a mesterasszonyoknál, de az előfordulások nagy részében függőben marad az, hogy az elnevezettek férjezettek-e vagy sem. A kételemű személynévformát öltő szerkezet, melyben a foglalkozás jelzése a családnévhez hasonlóan kapcsolódik a keresztnévhez (l. a mesterasszonyoknál: *Pogácsasütő Ilona, Szövő Orsolya, Varró Anna* stb.) teljességgel hiányzik e foglalkozási ághoz tartozó nőknél.

4. A szolgálói munkát végző nők domináns megnevezése a puszta mesterségnévvel való névhelyettesítés, legtöbbször a munkaadó nevével kiegészülve. Sajátos vonása a rájuk vonatkozó névhelyettesítők egy részének, hogy a munkakörön kívül az életkori fokozatokra is utalhatnak *(szolgálóleányka, szolgálócska, kisebb szolgáló, menyecske-szolgáló)*. A másik domináns megnevezési módjuk a foglalkozásnévhez kapcsolódó saját név egy- vagy kételemű formában, valamint legtöbbször a munkaadó neve vagy a rá való utalás.

E vizsgálat kérdésére, vagyis hogy miben tér el a „mesterségűző asszonyemberek” névhasználata a 16–19. századi általános női névhasználati formáktól, egy nagyobb (bár bizonyára nem teljes) adattár tüzetes elemzése alapján adható választ kétfelé kell bontanunk. Egyfelől a nő személyét megjelenítő, saját nevét tartalmazó névformák a múltban nem kerültek fölénybe az önálló keresetű nőknél sem, és náluk is jelentős arányt mutatnak a férj nevéből alakult, akkor általános asszonynévformák. Másfelől azonban kétségtelenül megállapítható, hogy mindhárom foglalkozású csoport tagjait a legáltalánosabban mesterségnevükön említik. Foglalkozásuk egy adott közösségben névhelyettesítő érvényű, de számos más névformájukban is helyet kap foglalkozásnevük névkiegészítőként. Tehát a névhasználók e nők személyiségének legfontosabb jegyeként tartják számon foglalkozásukat, s ezt kivetítik megnevezési formáikra is.

Hivatkozott irodalom

FERCSIK ERZSÉBET 2003. A nők megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban. *Névtani Értesítő* 25: 115–22.

FERCSIK ERZSÉBET 2005. Az asszonyok megjelölésére szolgáló névformák és a névhasználat a 17–18. században. *Névtani Értesítő* 27: 31–8.

FERCSIK ERZSÉBET 2008. A női nevek kutatása a magyar névtudományban (1958–2007). In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 342–9.

FÜLÖP LÁSZLÓ 1983. Női és asszonynevek XVI. századi levelekben. *Névtani Értesítő* 8: 53–9.

B. GERGELY PIROSKA 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15: 118–25.

B. GERGELY PIROSKA 1995. Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben. *Magyar Nyelv* 91: 186–91.

B. GERGELY PIROSKA 2011. Erdélyi mesterasszonyok megnevezési formái a 16–19. században. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére.* Budapest. 47–52.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.

HEXENDORF EDIT 1963. A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 87: 422–35.

KERÉNYI FERENC 1997. A régi magyar színésznők névhasználatáról. *Magyar Nyelv* 93: 343–6.

PAPP LÁSZLÓ 1960. A nők megnevezése a XVI. század második felében. *Magyar Nyelvjárások* 6: 56–89.

SLÍZ MARIANN 2011. Dominák és relicták: a nem és a társadalmi státusz hatása a 14. századi oklevelek női neveire. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére.* Budapest. 311–7.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

SZABÓ T. ATTILA 1970. *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek.* 1. Bukarest.

B. GERGELY PIROSKA

PIROSKA B. GERGELY, **Names for professional women in Transylvania from the 16th to the 19th centuries**

This paper, building upon several preliminary studies, intends to give a comprehensive answer to the historical socio-onomastic question of how long self-employed women have been known by their own names rather than by the traditional name forms for married women derived from the husband's name. The observed data were taken from the entries referring to crafts practised by women in the 13-volume "Erdélyi magyar szótörténeti tár [Historical Dictionary of Transylvanian Hungarian Words]". Names of professional women (e.g. washerwoman, bakeress, dressmaker) as well as names of women doing casual work (e.g. fortune-teller, wet-nurse, sorceress) or serving as maids (e.g. baby-sitter, servant girl, help) were included in the investigation. Variants of name forms are presented separately in each group: terms for occupations appearing as substitutions for or accessories of names, name forms including the husband's name, and name forms incorporating the woman's own name are equally discussed. Conclusions: 1. Self-employed women were not predominantly known by their own names from the 16th to the 19th centuries. 2. In all three occupational groups, women were generally known by terms for their jobs. Profession was considered to be the most important feature of their personalities; thus, this trait was reflected in their names as well.

BEREGI RUSZIN EREDETŰ CSALÁDNEVEK

1. A magyaron kívül a német és a szlovák nevek mellett a ruszinból származó nevek vannak a legnagyobb számban a történelmi Bereg megyében. Ezeket a neveket már magyarok viselik, még az 1945 után a magyar helységekbe betelepítettek esetében is, legfeljebb ezeknek nagyobb a kötődésük a ruszinokhoz. Csak azokat a neveket vettem ide, amelyek tisztán ruszinok, mert vannak egyezések a szlovákkal (pl. *Tihor* < *mxop,* illetve *tchor* 'görény') vagy az ukránnal (pl. *Klimenkó* 'Kelemen fia'). Vagy például a *Svec* 'szabó' név megvan a ruszinban, a szlovákban és az ukránban is, a *Komár* 'szúnyog' név pedig bármely szláv nyelvből levezethető. Arról nem is beszélve, hogy a *Dankó* név a magyarban, az *Ilku* pedig a románban is megvan. Az ilyen neveket most mellőzöm.

A ruszint egyébként önálló nyelvnek tartom, hiszen van irodalmi nyelve már több mint egy évszázada. Különböző csoportjai között nyelvjárási különbségek vannak. Nem véletlen a nevek nagy száma, hiszen ez a megye a történelem során tizenhárom ún. tatárjárást szenvedett el, főként a délnyugati részen, és a hiányzó magyar lakosságot Bereg felsőbb részeiből származó ruszinokkal pótolták. Természetesen földesúri telepítések is történtek.

Gyűjtésem első éveiben a feldolgozáshoz nagyon sok segítséget kaptam boldogult barátomtól, Udvari Istvántól, aki a nyíregyházi Ukrán és Ruszin Tanszéket vezette. A Munkács környéki ruszin falvakban magam is tájékozódtam a nevek megfejtését illetően; ezeket külön nem is jelölöm. A személynevek megbízható megfejtésében a helybeli görög katolikus lelkészek voltak segítségemre. A nevek egy részét a szóbeli gyűjtés módszerével végeztem, így alkalmasint egy-egy nevet helyesbítenem kellett. Arról nem is szólva, hogy egyes nevek többé-kevésbé megmagyarosodtak. Az adatokat az eddig megszokott rendszerben (l. pl. MIZSER 2006a) teszem közzé, zárójelben megjegyezve azt is, hogy mely helységekben fordulnak elő.

2. A névadó ős személynevére visszamenő családnevek

2.1. Egyházi személynevek. – Ezek a Martirologium Graecumból valók, némelyüknek nincs is magyar megfelelőjük. *Danila* 'Dániel' (Beregszász, Munkács) (БОКШАЙ 1929: 73); *Fedor* 'Tódor, Tivadar' (Gelénes, Macsola, Munkács) (MIZSER 2000a: 5–6); *Fedur* (Mezőkaszony): az előző név máramarosi alakja (MIZSER–RÉVAY 2004: 43); *Fülmond* (Munkács): a görögből átvett *Филемон* név *ü*-ző nyelvjárásban, a szóvégi *-d* a magyar *Zsigmond* hatása lehet; *Harnódi* (Beregrákos, Munkács) < *Харнодиў,* a görögből átvett név; *Ignát* (Munkács), az *Ihnát* forma a gyakoribb; *Jerema* 'Jeremiás' (Beregszász, Gát, Ilosva, Mezőkaszony, Munkács, Tiszacsoma) (MIZSER 2003a: 605); *Joszip* 'József' (Beregszász) (БОКШАЙ 1929: 196); *Makár* (Balazsér, Mezőgecse, Sárosoroszi, Volóc) (MIZSER 2004b: 46); *Manajló* 'Immánuel' (Beregszász, Munkács, Tiszakerecseny); *Pável* 'Pál' (Barabás, Vásárosnamény) (MIZSER 2011: 162); *Petró* 'Péter' (Balazsér, Beregszász, Kígyós, Nagybakos, Tákos, Vásárosnamény) (MIZSER 2004b: 46); *Szidor* 'Izidor' (Beregszász, Bilke, Gút, Nagybégány, Munkács) (MIZSER 2003a: 605);

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.2 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 17–29.

Tion (Macsola) < *Тихон* (MIZSER 2010b: 183), a görög *Tükhón* átvétele; *Vladimir* 'Ladomér' (Beregszász, Munkács), újabb kori névadás; *Zakor* < *Захар* 'Zakariás'.

2.2. Egyházi személynevek képzett alakjai. – *Alexik* (Beregszász, Bilke, Munkács) < *Алексій* 'Elek' (БОКШАЙ 1929: 87); *Andrejkó* (Beregújfalu, Munkács) < *Andrej* 'András' (KNIEZSA 2003: 298); *Danyilás* (Beregszász) és *Daniljuk* (Beregdéda) < *Даніло* ~ *Данило* 'Dániel' képzett alakjai; *Deskó* (Beregszász, Dercen, Gergelyiugornya, Macsola, Makkosjánosi, Mezőkaszony, Munkács, Nagybégány, Tiszaadony, Tiszaszalka, Vásárosnamény, Zápszony) < *Деметр* 'Demeter' (MIZSER 2004a: 213); *Esztocskó* (Beregszász) < magyar *Estók* < *Estván* < latin *Stephan(us); Fedák* (Beregszász, Fornos, Halábor, Mezőkaszony, Munkács) < *Fedor* 'Tódor' (KNIEZSA 2003: 301); *Fedorka* (Beregszász) és *Fedusz* (Munkács) < *Fedor*; *Ferencsuk* (Zápszony) < magyar *Ferenc* (MIZSER 2004a: 213); *Gdmitra* (Beregújfalu) és *Gmitra* (Beregszász): a *Димитр* 'Demeter' nyelvjárási alakjaiból képezve; *Geczkó* (Bilke, Munkács) < *Герасим* 'Geraszim'; *Genczó* (Beregsom) < *Геннадий* < görög *Gennadasz; Háborecz* (Munkács) < magyar *Gábor; Haraszimcsuk* (Badaló) < *Гарасим* 'Geraszim' (MIZSER 2002: 183); *Havris* (Beregszász, Kígyós) < *Гаврил* 'Gábor' (MIZSER 2006b: 172); *Heckó* (Beregszász, Bulcsu) < *Герасим; Gira* (Bilke, Gát) < *Гирасим* 'Geraszim' (MIZSER 2003a: 606); *Ignatolja* (Beregrákos) < *Игнат* 'Ignác'; *Ilasik* (Vásárosnamény) és *Ilykó* (Beregszász) < *Ілія* 'Illés' (MIZSER 2000a: 10); *Katra* (Munkács) < *Katrena* 'Katalin' (KNIEZSA 2003: 291); *Kóczán* (KNIEZSA 2003: 316), *Koszta* (Barabás, Beregszász, Beregdéda, Kisbégány, Lónya, Mátyus, Mezőkaszony, Munkács, Nagybégány, Tiszakerecseny, Tiszaszalka, Tiszavid, Vásárosnamény) (KNIEZSA 2003: 292), *Koszti* (Munkács) némi magyarosodással, *Kosztik* (Bilke, Izsnyéte, Munkács) (ДУЙЧАК 2003: 144) és *Kosztka* (Munkács) (KNIEZSA 2003: 297): a *Konsztantin* becézett változataiból; *Kundrik* (Beregrákos, Munkács) < *Кундрат* < görög *Kodratosz; Kuzán* (Beregdéda, Kovászó) < *Кузма* 'Kozma'; *Leszó* (Beregszász) < *Олександр* 'Sándor'; *Leva* (Beregszász) < *Лев* 'Leó'; *Lukecsa* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács) < *Лука* 'Lukács' (MIZSER 2006a: 56); *Mácza* (Munkács) < *Мария* 'Mária'; *Martinyuk* (Beregszász, Gát) < *Мартин* 'Márton' (MIZSER 2003a: 605); *Masika* (Beregszász, Macsola, Tiszacsoma) < *Мария* (MIZSER 2010b: 186); *Masinka* (Tiszacsoma) < *Мария; Mihovács* (Bene) < *Михов* < magyar *Mihó; Mikulec* (Beregszász) és *Mikulka* (Mezőhomok) < *Микула* 'Miklós'; *Mindák* (Balazsér, Beregdéda, Beregszász, Bulcsu, Mezőkaszony, Nagybégány, Nagybereg) < *Михайло* 'Mihály' (ДУЙЧАК 3003: 21); *Mitrák* (Munkács) < *Димитр* 'Demeter', *Mitre* (Beregszász) < *Димитр; Mitrik* (Munkács) < *Димитр; Mitók* (Beregszász) < *Димитр,* némi magyarosodással; *Moskola* (Beregszász) < *Мошко* 'Mózes'; *Nikolajcsik* < *Николай* 'Miklós' (БОКШАЙ 1929: 315); *Oleksza* (Tiszaszalka, Vásárosnamény) < *Олексій* 'Elek' (MIZSER 2009: 66); *Panykó* (Beregszász, Munkács) < *Панталеймон* < görög *Pantaleimón* (ЧУЧКА 1970: 93); *Pauliscse* (Beregdéda) < német *Paul* 'Pál'; *Pilcsik* (Munkács) < *Пилип* 'Fülöp' (ЧОПЕЙ 1883: 258); *Pilcsuk* (Beregszász) < *Пилип; Pilipka* (Munkács) < *Пилип; Pilipkó* (Beregújfalu) < *Пилип; Reha* (Csaroda, Csonkapapi, Munkács < *Грега* < *Григорий* 'Gergely', némi magyarosodással (MIZSER 2000a: 11); *Romanec* (Kígyós) < *Роман* 'Román' (MIZSER 2006b); *Szidorán* (Munkács) < *Сидор* 'Izidor' (ЧОПЕЙ 1883: 361); *Szidun* (Beregszász, Munkács) < *Сидор; Szimkó* (Izsnyéte) < *Симон* 'Simon' (MIZSER 2006a: 56); *Timóka* (Munkács) < *Тимофей* 'Timóteus'; *Timkó* (Balazsér, Beregszász, Munkács, Vári) < *Тимофей* (MIZSER 2004b: 46); *Titka* (Beregszász) < *Tum* 'Titusz'; *Varcsák* (Kovászó)

< *Вартоломей* 'Bertalan' (БОКШАЙ 1929: 44). Itt sorolom fel a vocativusi formákat is, amelyek a becéző nevekben ismeretesek: *Danilku* (Beregdéda) < *Данилка* < *Данило* 'Dániel'; *Danku* (Bene, Beregdéda, Beregsom, Bótrágy, Mezőhomok, Mezőkaszony, Nagybégány, Papitanya, Sárosoroszi, Tarpa, Tiszaadony, Tiszakerecseny, Tiszaszalka, Zápszony) < *Данка* < *Данило* (MIZSER 2002: 186); *Demku* (Bene) < *Демка* < *Деметр* (MIZSER 2004d: 21); *Desku* (Beregújfalu) < *Дешко* < *Деметр* 'Demeter'; *Gencu* (Sárosoroszi) < *Генцо* < *Герасим; Hanyu* (Beregszász, Gergelyiugornya, Gulács, Hetyen, Vámosatya, Vásárosnamény) < *Hana* vagy német *Hans; Ivánku* (Tiszakerecseny) < *Иванка* < *Иван, Juszku* (Kisbégány, Mezőkaszony, Nagybégány) < *Юско* < *Юсуп* 'József' (MIZSER 2010a: 102); *Kosztyu* (Badaló, Bátyú, Bene, Beregszász, Csetfalva, Kisbégány, Makkosjánosi, Munkács, Tiszacsoma) < *Костя* < *Константин* (MIZSER 2010a: 99); *Márku* (Vári) < *Марко* 'Márk'; *Petku* (Bene) < *Петка* < *Петро* 'Péter' (MIZSER 2004d: 21); *Ricu* (Beregszász) < *Гриц* < *Григор* 'Gergely' (БОКШАЙ 1929: 147), némi magyarosodással; *Spiru* (Beregszász) < *Spiridon*.

2.3. Világi személynév. – A ruszinra nem jellemző, így nem véletlen, hogy csak egyet találtam: *Csokuk* (Izsnyéte): a Beregben gyakori magyar *Csok* személynév + ruszin képző.

2.4. Patronimikonképzős családnevek

2.4.1. *-(v)ics* képzős formák. – *Andrejkovics* (Munkács) < *Андрейко* < *Андрей* 'András'; *Dankánics* (Bene, Beregszász, Bilke, Hátmeg, Kölcsény, Munkács, Nagybereg) < *Данка* < *Данило* 'Dániel' (MIZSER 2004d: 22); *Dudics* (Balazsér, Barkaszó, Beregsom, Beregszász, Makkosjánosi, Mezőkaszony, Munkács, Rafajnaújfalu, Tiszavid, Újbátyú) < *Duda* < magyar *duda* (MIZSER 2002: 186); *Erdovics* (Beregszász) < *Ердов* < magyar *erdő; Fedics* (Munkács) < *Федор* 'Tódor'; *Gelbics* (Fornos) < *Gelb* < német *gelb* 'sárga'; *Gluhánics* (Beregrákos) < *Глухан* < *глухан* 'süket' (ЧОПЕЙ 1883: 54); *Halkovics* (Gát, Munkács) < *Галко* < *Галактион* (MIZSER 2003a: 606), a görögből átvett név; *Holovnics* (Izsnyéte) < *Голован* < *голован* 'feltűnő fejű' (MIZSER 2006a: 56); *Ilkánics* (Munkács) < *Илкан* < *Илія* 'Illés'; *Illésics* (Munkács) < magyar *Illés; Katrics* (Munkács) < *Катра* < *Катрена* 'Katalin'; *Kohutics* (Beregdéda, Beregrákos, Beregszász) < *Когут* < *когут* 'kakas'; *Lefkovics* (Beregszász, Munkács) < *Левко* < *Лев* 'Leó'; *Lukics* (Beregszász) < *Лука* 'Lukács' (БОКШАЙ 1929: 262); *Margitics* (Beregdéda, Beregszász, Bilke, Gát, Kígyós, Munkács, Nagybereg, Tiszacsoma) < magyar *Margit* (MIZSER 2004c: 72); *Mihajlovics* (Beregszász, Munkács) < *Михайло* 'Mihály' (БОКШАЙ 1929: 314); *Nikorics* (Beregszász, Nagyborzsova) < *Никифор* < görög *Niképhorosz* rövidülése; *Panics* (Munkács) < *Пан* < *пан* 'úr' (ЧОПЕЙ 1883: 247); *Pavlics* (Beregrákos) < *Павел* 'Pál'; *Pazuchánics* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács) < *Пазухан* < *пазухан* 'kebles' (MIZSER 2006a: 56); *Pirovics* (Beregszász) < *Піро* < *піро* 'póréhagyma' (БЕВКА 2004: 101); *Popelics* (Munkács) < *Попел* < *попел* 'hamu' (ЧОПЕЙ 1883: 286); *Szimkanics* (Beregszász) < *Симка* < *Симон* 'Simon'; *Szimkovics* (Beregszász) < *Симко* < *Симон; Szkubenics* (Izsnyéte, Munkács) < *Скуба* < *скуба* 'halászsas' (ЧОПЕЙ 1883: 364); *Telenkovics* (Munkács) < *Теленко* < *теленко* 'kisborjú' (БОКШАЙ 1929: 54); *Varganics* (Munkács) < magyar *Varga; Voronics* (Beregdéda) < *Ворон* < *ворон* 'holló '(ЧОПЕЙ 1883: 37); *Zizics* (Bátyú) < *Зизий* < *зизий* 'kancsal' (БОКШАЙ 1929: 198); *Zazulics*

(Munkács) < *Зозуля* < *зозуля* 'kakukk' (ЧОПЕЙ 1883: 125); *Zubánics* (Beregszász, Gát, Gút, Kígyós) < *Зубан* < *зубан* 'feltűnő fogazatú' (MIZSER 2003a: 606).

2.4.2. *-ovics* képzős formák. – *Alexovics* (Munkács) < *Алексій* 'Elek' (ДУЙЧАК 2003: 53); *Arzenovics* (Vásárosnamény) < *Арсен* 'Arzén'; *Bazilovics* (Munkács) < *Bazil*, modernizált forma a *Vasziljevics* helyett; *Bilakovics* (Csongor, Lónya, Szernye' < *Билак* < *билак* 'egy ruszin etnikai csoport neve' (MIZSER 2000b: 307); *Csajkovics* (Beregszász) < *Чайка* < *чайка* 'sirály'; *Csomakovics* (Beregszász, Tiszaszalka) < *Чумак* < *чумак* 'sószállító'; *Dikovics* (Munkács) < *Дикий* < *дикий* 'vad, emberkerülő' (ЧОПЕЙ 1883: 70); *Dohovics* (Beregszász, Munkács) < *Довгий* < *довгий* 'hosszú' (БОКШАЙ 1929: 125); *Dorohovics* (Beregszász) < *Дорогий* < *дорогий* 'kedves' (ЧОПЕЙ 1883: 77); *Fankovics* (Munkács) < *Фанк* < magyar *fánk* (ЧОПЕЙ 1883: 414); *Farkovics* (Beregszász) < *Фарк* < magyar *fark; Halaktovics* (Munkács) < *Галактион,* a görögből átvett név; *Hiszovics* (Beregszász) < *Грис* < *Григорий* 'Gergely'; *Horomovics* (Izsnyéte) < *Гром* < *гром* 'mennykő, mennydörgés', némi magyarosodással (MIZSER 2006a: 56); *Korolovics* (Dercen, Fornos, Munkács) < *Король* < *король* 'király' (MIZSER 2005a: 44); *Likovics* (Bótrágy) < vagy *Лік* < *лік* 'orvosság', vagy *Лийка* < *лийка* 'tölcsér' (ЧОПЕЙ 1883: 173); *Lukovics* (Beregdaróc, Beregszász, Bulcsu, Csaroda, Márokpapi, Nagybereg) < *Лука* 'Lukács' (MIZSER 2003b: 130); *Lyahovics* (Beregújfalu, Maszárfalva, Munkács) < *Лях* < *лях* 'lengyel' (ДУЙЧАК 2003: 166); *Maszalovics* (Munkács) < *Масло* < *масло* 'vaj'; *Mikolovics* (Munkács) < *Микола* 'Miklós'; *Olsenkovics* (Munkács) < *Ольшник* < *ольшник* 'éger' (ДЕЖЁ 1996: 103); *Popovics* (Balazsér, Barkaszó, Bene, Beregdéda, Beregsom, Beregszász, Beregújfalu, Bilke, Bulcsu, Csaroda, Csetfalva, Csongor, Dercen, Dunkovica, Gát, Gecse, Halábor, Ilonca, Ilosva, Izsnyéte, Kígyós, Kisbakos, Kisdobrony, Makkosjánosi, Munkács, Nagybakos, Nagybakta, Nagybégány, Nagyborzsova, Nagymuzsaly, Szernye, Tiszacsoma, Vásárosnamény, Zápszony) < *Поп* < *nôn* 'pap' (MIZSER 2008: 42–3); *Rehovics* (Bene, Kisbégány, Mezőkaszony) < *Грега* < *Грегорий* 'Gergely', némi magyarosodással (MIZSER 2002: 189); *Ripkovics* (Balazsér) < *Рипка* < *рипка* 'répa' (MIZSER 2004b: 46); *Romanovics* (Munkács) < *Роман* személynév; *Sztojkovics* (Munkács) < *Стойка* személynév; *Ulvovics* (Beregszász) < *Львович* < *Лев*, magyarosodott forma; *Volczovics* (Beregszász) < *Волец* < *волец* 'bögyös' (ЧОПЕЙ 1883: 36).

2.4.3. *-(j)evics* képzős formák. – *Durnevics* (Laturka) < *Дурен* < *дурен* 'bolond, bohó, pimasz' (ЧОПЕЙ 1883: 83); *Dobrajevics* (Munkács) < *Dobra* személynév; *Ilyásevics* (Munkács) < *Иляш* < *Илія* 'Illés'.

2.4.4. *-in* képzős formák. – *Csurin* (Bene) < *Щура* < *щура* 'patkány' (MIZSER 2004d: 22); *Ignátisin* (Újbátyú) < *Игнатиша* < *Игнат* 'Ignác' (БОКШАЙ 1929: 181); *Ihnatisin* (Beregszász, Munkács) < *Игнат, h*-s ejtéssel; *Kondracsin* (Beregszász, Munkács, Volóc) < *Кондрача* < *Кондрат* < görög *Kodratosz; Kulin* (Izsnyéte), nőiesített alakja *Kulina* (Bene, Munkács) < *Микула* 'Miklós' (MIZSER 2006a: 57); *Laurisin* (Munkács) < *Лауриша* < *Лаурентий* 'Lőrinc'; *Mikulin* (Balazsér, Beregdéda) < *Микула* 'Miklós' (MIZSER 2004b: 46); *Pipin* (Csongor, Nagydobrony) < *Пипа* < *Пилип* 'Fülöp' (MIZSER 2004a: 210); *Huscsin* (Kisbégány) < *Гуща* < *гуща* 'az erdő sűrűsége' (ЧОПЕЙ 1883: 62); *Kapin* (Gergelyiugornya, Vásárosnamény) < *Капа* < *капа* 'bükköny';

Kapusztyin (Beregszász) < *Капуста* < *капуста* 'káposzta' (ЧОПЕЙ 1883: 143–4), *Szuhina* (Izsnyéte) < *Суха* < *суха* 'száraz, sovány' (ЧОПЕЙ 1883: 386), nőiesített alak.

2.4.5. *-inec* képzős formák. – A ruszinban gyakori, hogy az *-in* patronimikonképzőt zárja az *-ec: Dankulinecz* (Munkács) < *Данкула* < *Данило* 'Dániel'; *Fedinec* (Bátyú, Bilke, Hetyen, Munkács, Nagybakos) < *Fedor* (KNIEZSA 2003: 318); *Fedisinec* (Gát) < *Федиша* < *Федор* (MIZSER 2003a: 605); *Feninec* (Munkács) < *Фена* < *фена* < magyar *fene* (ЧОПЕЙ 1883: 415); *Kaszinec* (Izsnyéte, Munkács, Szernye) < *Коса* < *коса* 'kasza; varkocs' (MIZSER 2006a: 56); *Maruszinec* (Munkács) < *Маруся* < *Мария; Mikuláninec* (Munkács) < *Микула* 'Miklós'; *Motrinec* (Munkács, Nagybégány) < *Мотря* < *Мотрона* (MIZSER 2010a: 103), átvétel a latinból; *Nikulinec* (Beregszász) < *Никула* 'Miklós' (БОКШАЙ 1929: 315); *Paulisinec* (Csongor, Munkács) < *Паулиша* < német *Paul*; *Popadinec* (Kisdobrony, Munkács) < *Попадя* < *попадя* 'papné' (MIZSER 2008: 42–3); *Szkripinec* (Munkács) < *Скрипа* < *скрипа* 'keserű galóca' (ЧОПЕЙ 1883: 364); *Sztankaninecz* (Bátyú) < *Станка* < *Станислав* 'Szaniszló'.

2.4.6. *-ankó/-enkó* képzős formák. – *Kozmankó* (Beregszász) < magyar *Kozma; Rudenkó* (Balazsér) < vagy *Rudolf,* vagy a *рудa* 'érc' (MIZSER 2004b: 46); *Szirenkó* (Nagybakta) < vagy a *сирый* 'szürke', vagy a *сыр* 'túró, sajt' (ЧОПЕЙ 1883: 388) tulajdonnevesült alakjaiból.

2.4.7. *-szkij/-ckij* képzős formák. – Ezek inkább helynevek végén gyakoribbak, de itt sem ritka az előfordulásuk. A *-j* az esetek többségében elmarad a családnevekből. *Bernáczki* (Beregszász) < magyar *Bernát; Buzovszkij* (Macsola) < *Буза* < *буза* 'a tehén, kecske, juh szája, pofája' (БЕВКА 2004: 38); *Duchovszki* (Munkács) < *Дух* < *дух* 'lélek' (ЧОПЕЙ 1883: 83); *Fedorszki* (Nagyborzsova) < *Fedor; Mitróci* (Beregszász, Bilke) a *Митровский* 'Demeter fia' névből magyarosodott; *Fialkovszki* (Beregszász) < *Фиалка* < *фиалка* 'ibolya' (ЧОПЕЙ 1883: 415); *Halánszki* (Munkács) < magyar *Halász; Koloszovszki* (Szernye) < *Колос* < *колос* < magyar *kalász* (MIZSER 2005a: 47); *Kuricsevszkij* (Nagyborzsova) < *Курич* < *курич* 'fűtő'; *Szervánszky* (Vásárosnamény) < *Сербан* < *сербан* 'szürcsölő'.

2.4.8. *-ov/-ev* képzős formák. – Ezek a pluralis genitivusból alakultak: *Cserencova* (Dercen) < *Чернец* < *чернец* 'szerzetes' (MIZSER 2005a: 44), nőiesített forma; *Csujeva* (Dercen) < *Чуй* < *чуй* 'halld' (MIZSER 2008: 35), nőiesített forma; *Lopuhova* (Bene) < *Лопух* < *лопух* 'keserűlapu, bojtorján' (MIZSER 2004d: 25), nőiesített forma; *Ruszánov* (Mezőkaszony) < *Русан* < *русан* 'ruszin'; *Vaszócsik* (Beregszász, Munkács) < *Васовчик* < *Васил* 'Vászoly' + *-ов* + *-чик*.

2.4.9. Egyéb genitivusos formák. – *Bájok* (Nagybégány) < *Байка* < *байка* 'apróság, jelentéktelen valami' (MIZSER 2010a: 103); *Kajra* (Gelénes, Tiszaszalka, Vásárosnamény) < *Кайор* < *кайор* 'madár'.

3. A származás helyére utaló családnevek

3.1. Puszta helynevek. – *Huscsa* (Beregdéda, Beregszász, Macsola, Munkács) 'sűrűség, vadon' (MIZSER 2010b: 184); *Osztrovka* (Mezőgecse, Tiszacsoma) < *остров* 'sziget' (ЧОПЕЙ 1883: 239) + *-ка*.

3.2. Nagyobb egység képzett neve. – *Moldványec* (Zápszony) ’moldvai’, bár a *moldavcsuk* a megszokottabb (MIZSER 2004a: 214); *Nizsalóczki* (Tákos) ~ *Nizsalovszki* (Beregszász, Ilosva, Munkács, Volóc) ’alföldi’ (MIZSER 2003b: 131); *Turjanica* (Beregszász, Bilke, Izsnyéte, Munkács, Szernye, Szolyva) és *Turjancsik* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács) ’az Ung megyei Turja folyó melléki’ (MIZSER 2005a: 47).

3.3. Melléknévképzős helységnevek

3.3.1. *-szki(j)/-cki(j)* képzős nevek. – *Antalovszki* (Vásárosnamény) ’Antalovci, magyarul Antalóc, Ung megyei faluból való’ (FÉNYES 1851. 1: 26); *Bilinszki* (Munkács) ’a máramarosi Bilinből való’ (PESTY); *Borovszki* (Beregszász, Nagydobrony) ~ *Borócki* (Nagydobrony) ’a Zemplén megyei Boróból való’ (MIZSER 2004a: 211); *Danilovszki* (Vári) ’Danilova, magyarul Husztsófalva, máramarosi községből való’ (FÉNYES 1851. 4: 32); *Darovszki* (Újbátyú) ’a máramarosi Darváról való’, a képző a magyar alakhoz járult, nem a ruszin *Kolodné*-hoz (PESTY); *Dubrovszki* (Beregszász, Munkács) ’a Bereg megyei Dubrókáról való’ (LELKES 1992: 102, *Cserhalom* a.); *Horjánszki* (Beregújfalu) ’Horja, magyarul Gerény, Ung megyei faluból való’ (LELKES 1992: 152); *Ilnicki* (Bátyú, Beregszász, Izsnyéte, Munkács) ’Ilnica, magyarul Ilonca, Bereg megyei faluból való’ (MIZSER 2006a: 57); *Jablonszki* (Izsnyéte) ’Jablonov, magyarul Almamező, Bereg megyei faluból való’ (MIZSER 2006a: 57); *Jaszinszkij* ’Jaszina, magyarul Kőrösmező, máramarosi faluból való (MIZSER 2006b: 273); *Jedlinszki* (Bátyú, Beregsom) ’Jedlinka, magyarul Borókás, Sáros megyei faluból való’ (MIZSER 2002: 186); *Jobszti* (Beregszász, Bilke), helyesen: *Йовский,* ’Jovsza, magyarul Jósza, Ung megyei faluból való’ (MIZSER–RÉVAY 2004: 26); *Klacsanovszki* (Kígyós) ~ *Kacsanovszki* (Beregardó, Beregszász) ’Klacsanó, Bereg megyei faluból való’, az utóbbi magyarosodott forma (MIZSER 2000b: 173); *Lozinszka* (Macsola) ’Loza, magyarul Polyánka, Füzesmező beregi faluból való’, nőiesített forma (MIZSER 2010b: 185); *Lucsánszki* (Beregszász) ’a beregi Kis- vagy Nagylucskáról való’ (LELKES 1992: 279); *Oszuszki* (Munkács, Nagybereg) helyesen: *Осавский* ’Oszava, magyarul Darázsvölgy, máramarosi faluból való’ (LELKES 1992: 110); *Oszicsánszki* (Balazsér, Beregszász, Beregújfalu, Nagybégány, Tiszacsoma) ’Oszikov, magyarul Oszikó, Sáros megyei faluból való’ (MIZSER 2004b: 47); *Oszickaja* (Gát) helyesen: *Осыйская* ’Oszij, magyarul Szajkófalva, beregi faluból való’, nőiesített forma (MIZSER 2003a: 607); *Orsánszki* (Nagybereg) ’Orsa (Ilosva régi ruszin neve) beregi faluból való’ (MIZSER 2004c: 73); *Orlovszky* (Beregszász) ’Orlov, magyarul Orló, Sáros megyei faluból való’ (LELKES 1992: 301); *Olsinovszkij* (Macsola) ’Olsinov, magyarul Olsinkó, Zemplén megyei faluból való’ (MIZSER 2010b: 185); *Remeczki* (Bene, Beregdéda, Lónya, Munkács, Nagybégány) ’Remeti, magyarul Alsó- és Felsőremete, beregi faluból való’ (MIZSER 2000b: 307); *Rokiczki* (Beregszász) ’Rokitov, magyarul Rokitóc, Zemplén megyei faluból való’ (PESTY); *Roszkovszkaja* (Nagyborzsova) ’Roszkovci, magyarul Roskóc, Zemplén megyei faluból való’ (PESTY); *Sztripszky* (Beregszász, Munkács) ’Sztripa, Ung megyei faluból való’; *Toronszki* (Beregszász, Munkács) ’Toronya, máramarosi faluból való’ (PESTY); *Verbiczki* (Munkács) ’Verbőc, Ugocsa megyei faluból való’ (LELKES 1992: 418); *Vizniczki* (Beregszász, Munkács) ’(Alsó-, Felső-)Viznice, beregi faluból való’ (LELKES 1992: 57, 142); *Volovszki* (Vásárosnamény) ’Volovec, magyarul Volóc, beregi faluból való’ (LELKES 1992: 423). A következő négy helység Galíciában van: *Komarnicki* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács) ’Komarnikiből való’ (MIZSER 2006a: 57); *Lavocsinszki*

(Beregszász) 'Lavocsne, az egykori határállomásról való'; *Szamborovszkij* (Nagybereg) 'szambori' (MIZSER 2004c: 73); *Szpászky* (Beregszász, Nagybereg) 'szpászi' (MIZSER 2004c: 73).

3.3.2. Egyéb *(-ec, -csik)* képzős nevek. – *Haszinec* (Beregszász, Macsola, Munkács) 'Haszina, magyarul Kisgézsény, Zemplén megyei faluból való' (MIZSER 2010b: 185); *Bilinecz* (Bilke, Munkács) 'Bilin, máramarosi faluból való'; *Kustanec* (Dercen) 'Kustán(falva), beregi faluból való' (MIZSER 2005a: 45); *Rakusinec* (Beregsom) 'Rakusin, magyarul Beregrákos beregi faluból való' (MIZSER 2002: 186); *Szimirjancsik* (Izsnyéte) 'Szimir, magyarul Ószemere, Ung megyei faluból való' (MIZSER 2006a: 57); *Szvaljavcsik* (Beregszász, Munkács) 'Szvaljava, magyarul Szolyva, beregi faluból való' (LELKES 1992: 376).

3.4. A helység valamely részén lakó. – *Csernecki* (Beregszász, Kisdobrony) 'a munkácsi Csernek-hegyről származó'; *Horodzi* (Beregszász) < *городский* 'városi' (ЧОПЕЙ 1883: 58); *Kaminszki* (Beregszász, Munkács): a *Kaminy* 'kő, sziklaszál' gyakori külterületi név; *Kanszkij* (Beregszász) 'Koncs, Szinevér és Szinevérpolyána (Máramaros megye) közötti lakott helyről való', némi népetimológiával (PESTY); *Kriczki* (Lónya, Nagybakos) ~ *Krisszki* (Beregszász) < *крижский* 'kereszti, a kereszt mellett lakó' (MIZSER 2000b: 307); *Mahurszki* (Beregszász): a *Mahura* gyakori külterületi név Máramarosban; *Ritóci* (Zápszony) < *рытовци* a 'rétiek közük való', az alapszó átvétel a magyarból (ЧОПЕЙ 1883: 343); *Szolovinszki* (Munkács) 'Szolovinci, a máramarosi Gánya külterületi részéről való' (PESTY); *Szvincickij* (Dercen) 'Szvinka, a máramarosi Dolha külterületi részéről való' (MIZSER 2005a: 45); *Zabolotnij* (Macsola) 'a mocsár mögött, a mocsáron túl lakó' (MIZSER 2010b: 185); *Zadorozsnij* (Papitanya, Zápszony) 'az úton túl lakó' (MIZSER 2004a: 215); *Zapotusnyák* (Nagybereg) 'a patakon túl lakó' (MIZSER 2004c: 74).

3.5. Nép- és etnikumnevek. – *Bilák* (Beregszász, Munkács, Nagyborzsova) 'egy ruszin etnikai csoport neve' (MIZSER 2005b: 30); *Bojkó* (Beregszász) 'egy ruszin etnikai csoport neve' (MIZSER 2005b: 30); *Lemák* (Macsola, Mezőgecse, Munkács) 'egy ruszin etnikai csoport neve' (MIZSER 2005b: 30); *Lizák* (Bátyú, Beregdaróc, Beregszász, Gát, Kisbakos, Nagymuzsaly, Szolyva, Újbátyú) 'egy ruszin etnikai csoport neve' (MIZSER 2005b: 31); *Lyach* (Bilke, Munkács) < *лях* 'lengyel' (ДУЙЧАК 2003: 166); *Ljaskó* (Beregszász, Bilke, Gát): az előző név képzett alakja (MIZSER 2003a: 607); *Nyimec* (Beregújfalu) 'német' (ЧОПЕЙ 1883: 219); *Paracinec* (Izsnyéte) 'a rácok közül való' (MIZSER 2006a: 57); *Racin* (Izsnyéte, Vári) 'rác' (MIZSER 2006a: 57); *Rusz* (Kisbakos, Mezőkaszony, Munkács, Nagybakos): a ruszinok eredeti önelnevezése (MIZSER 2002: 190); a következő hat név ennek a névnek a képzett alakja: *Ruscsák* (Beregszász, Kovászó, Nagybereg, Újbátyú) (ДУЙЧАК 212), *Ruszó* (Balazsér, Hetefejércse, Tarpa) (MIZSER 2004b: 47), *Ruszinkó* (Bátyú, Beregdéda, Beregszász, Bilke, Izsnyéte, Vámosatya) (ДУЙЧАК 2003: 211), *Ruszin* (Badaló, Beregdéda, Beregszász, Fornos, Munkács, Szolyva, Tiszacsoma, Zápszony), KÁZMÉR magyarnak veszi (902), talán a mai megszokott elnevezés alapján, de kronológiailag nem állja meg a helyét (MIZSER 2010c: 250), *Ruszinka* (Balazsér, Barkaszó, Mezőhomok, Munkács) (MIZSER 2004b: 47), *Ruszányuk* (Munkács); *Svedko* (Macsola) ~ *Svetko* (Beregszász, Macsola) < *швед* 'svéd' + *-ко* (MIZSER 2010b: 185), a név az 1711-es svéd invázióval kapcsolatos, amikor is a Rákóczi seregéből elbocsátott svéd

katonák végigdúlták Bereg és Máramaros egy részének ruszin községeit; *Svedku* (Beregszász, Tiszacsoma): az előző név vocativusa; *Szakszun* (Munkács) < *сакс* 'szász' + *-ун* (Бокшай 1929: 404); *Szlavjanyin* (Beregszász) 'szláv' (Чопей 1883: 365); *Tótin* (Beregszász, Mezőgecse) < *тоутин* 'tót' (Чопей 1883: 394); *Voloscsuk* (Barkaszó, Bátyú, Beregdéda, Beregsom, Beregszász, Mezőkaszony, Munkács) 'oláh' (Mizser 2002: 187); *Volosin* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács) 'oláh' (Mizser 2006a: 57).

4. Méltóságra, tisztségre, foglalkozásra utaló családnevek

4.1. A méltóság, tisztség, foglalkozás megnevezése. – *Batykó* (Munkács) 'görög katolikus pap' (Mizser 2009: 64); *Birovec* (Beregszász) < magyar *bíró*; *Behen* (Dercen) 'kengyelfutó, futár' (Mizser 2005a: 45); *Bocskár* (Kisdobrony) 'kádár' (Чопей 1883: 17); *Bojcsuk* (Halábor) 'harcos' (Чопей 1883: 16); *Brogyuk* (Újbátyú) 'révész' (Чопей 1883: 14); *Cihlár* (Munkács) 'téglavető, téglaégető' (Чопей 1883: 423); *Cimbalinec* (Beregszász, Izsnyéte, Munkács, Szolyva) 'cimbalmos' (Mizser 2006a: 57); *Csiszlák* (Kisdobrony) 'számoló' (Чопей 1883: 426); *Felybaba* (Izsnyéte, Macsola, Volóc) 'őrmester' < német *Feldwebel,* népetimológiás alakulat (Mizser 2006a: 57); *Hitman* (Beregszász, Zápszony) 'hetman, a kozákok vezetője' (Mizser 2004a: 215); *Hlász* (Beregszász) < magyar *halász; Hoszpodár* (Munkács) 'gazda, földesúr' (Чопей 1883: 59); *Kiraliana* (Zápszony): a magyar *király* nőiesített alakja (Mizser 2004a: 215); *Kollár* (Beregszász, Munkács) 'kerekes', némi magyarosodással (Mizser 2000a: 33); *Koroly* (Beregszász, Munkács, Márokpapi, Nagybégány, Ruszkóc) 'király' (Mizser 2010a: 104); *Kuplincsák* (Beregszász) 'vásározó' (Чопей 1883: 164); *Lizánec* (Beregsom, Beregszász, Munkács, Nagybégány) 'sónyalató' (Mizser 2010a: 104); *Malyár* 'festő' (Чопей 1883: 178); *Matuzár* (Bátyú) 'kötélverő' (Бокшай 1929: 237); *Murnyák* (Beregsurány) 'kőműves' (Чопей 1883: 191); *Opekár* (Munkács) 'gyám' (Чопей 1883: 234); *Pasztuh* (Dercen, Fornos) 'pásztor' (Mizser 2005a: 45); *Perevuznik* (Beregszász) 'révész' (Бокшай 1929: 379); *Popp* (Beregszász) < *nôn* 'pap' (Бокшай 1929: 354); *Szoljánik* (Szernye) 'sós' (Mizser 2005a: 48); *Sztároszta* (Munkács, Sárosoroszi) 'községi bíró; násznagy' (Чопей 1883: 379); *Szvida* (Patkanyóc) 'tanú'; *Tocsin* (Kígyós) 'köszörűs' (Mizser 2006b: 173); *Ulinec* (Makkosjánosi, Munkács) 'kaptárkészítő' (Бокшай 1929: 200); *Vataha* (Munkács) és *Vatasán* (Beregszász) < *хватаха* 'számadó juhász'; *Zeleznik* (Munkács, Vásárosnamény) 'vasműves'; *Zolcsák* (Csaroda, Lónya, Tiszaszalka) 'hamuzsírfőző' (Mizser 2003d: 132).

4.2. A foglalkozásra metonímiával utaló családnevek. – *Boisko* (Csongor, Bilke, Munkács) 'szérű'; *Buliska* (Lónya) ~ *Buluska* (Tarpa) < *булочка* 'cipó' (Mizser 2000b: 308); *Csehor* (Gát, Makkosjánosi) 'egyféle hal' (Mizser 2003a: 607); *Drobot* (Beregszász) 'fiatal juh' (Дежё 1996: 43); *Ésik* (Bátyú, Bótrágy, Gelénes, Lónya, Mátyus, Tiszakerecseny) < beregi ruszin *ещик* 'fiók' (Mizser 2001: 61); *Kleptács* (Munkács) 'kalapács' (Чопей 1883: 144); *Klub* (Munkács) 'cipő' (Чопей 1883: 150); *Kossej* (Beregszász, Munkács) < *кошель* 'kosár' (Чопей 1883: 159), magyaros helyesírással; *Kostura* (Dercen, Fornos) < *кошмур* 'mankó' (Mizser 2005a: 45) + *-a; Kozel* (Munkács) 'kazal, asztag' (Чопей 1883: 152); *Közel* (Beregszász): az előző név értelmesített alakja; *Kreminy* (Szolyva) 'kova, tűzkő' (Чопей 1883: 160); *Kresza* (Gát, Gút) 'fenőkő' (Mizser 2003a: 607); *Kulja ~ Kulya* (Izsnyéte, Kisbégány, Munkács, Ruszkóc) 'golyó'

(MIZSER 2006a: 57); *Lóka* (Beregszász, Kisbégány, Nagybégány, Zápszony) < *лавка* 'lóca, pad; bolt' (MIZSER 2004a: 215); *Paszulya* (Bótrágy) 'bab' (MIZSER 2001: 62); *Remenyik* (Beregszász) 'korbács, ostorszíj' (ЧОПЕЙ 1883: 342); *Rozuska* (Munkács) 'faeke'; *Siti* (Beregszász, Bulcsu, Csaroda, Nagyborzsova, Tarpa, Vári, Vásárosnamény) < *шитий* 'kivarrott, kibélelt (ruha)' (MIZSER 2003b: 131); *Szmozsenica* (Munkács, Szernye) 'bíborcsíkkal ellátott női ruha' (MIZSER 2005a: 48); *Szuhomlin* (Kisdobrony) 'szárazmalom'; *Verba* (Kisdobrony, Nagydobrony) 'fűzfa', a kosárfonásra utal (MIZSER 2004a: 211); *Zsupkó* (Barabás, Beregsurány, Beregszász, Márokpapi, Nagyborzsova) a magyar *zsup* átvétele és képzése (MIZSER 2011: 166).

5. Egyéni tulajdonságokra utaló családnevek

5.1. A tulajdonság megnevezése. – *Bicki* (Macsola) < *бисский* 'ördögi, rossz, gonosz' (MIZSER 2010b: 186); *Bigun* (Bilke, Munkács, Tiszacsoma) 'szökevény' (ЧОПЕЙ 1883: 22); *Bilej* (Munkács) 'fehér' (ЧОПЕЙ 1883: 23); *Bilek* (Munkács) 'fehér'; *Hrimuth* (Beregszász, Bilke) 'mennydörgős' (ЧОПЕЙ 1883: 60); *Huka* (Márokpapi) 'veszekedő, kiabáló'; *Kocibán* (Beregrákos) 'falábú' (ЧОПЕЙ 1883: 158); *Kosztrub* (Munkács) < *кострубатий* 'borzas' (БОКШАЙ 1929: 183); *Kraszjánik* (Szernye) 'szép kiállású férfi' (MIZSER 2005a: 48); *Kurceba* (Beregszász, Gát, Munkács) 'pipás, pipázó' (MIZSER 2003a: 608); *Lazson* (Beregdéda) 'hamis, hibás, helytelen' (ЧОПЕЙ 1883: 161); *Ligos* (Munkács) 'nagyot nyelő'; *Lihán* (Munkács) 'rossz, gonosz' (БОКШАЙ 1929: 149); *Livák* (Balazsér) 'balkezes' (MIZSER 2004b: 48); *Logojda* (Beregszász, Bilke, Csetfalva, Munkács) 'csavargó, betyár' (ЧОПЕЙ 1883: 171); *Lődár* (Beregszász, Munkács) 'lusta, ingyenélő' (БОКШАЙ 1929: 262), *ö*-ző nyelvjárásban; *Lupák* (Mezőhomok) < *глупак* 'buta' (БОКШАЙ 1929: 59), némi magyarosodással; *Maklinec* (Hetyen) < *махлин* 'szélhámos, csaló' + *-ец; Mandzák* (Asztély, Balazsér, Beregdéda, Beregsurány, Beregszász, Bulcsu, Kisbégány, Kovászó, Macsola, Mezőhomok, Nagybégány) 'sietős, gyorsan járó' (MIZSER 2004b: 48); *Manot* (Dercen) 'szédítő, bódító, csábító' (MIZSER 2005a: 45); *Mizun* (Újbátyú) 'a legkisebb fiú'; *Narancsik* (Munkács, Nagymuzsaly) < *нарочник* 'önkényes, szándékos', egy kis értelmesítéssel (MIZSER 2010b: 189); *Nyiroda* (Beregdéda) 'rokontalan, nemzetség nélküli'; *Opriss* (Munkács) 'rabló, útonálló, zsivány' (ЧОПЕЙ 1883: 235), a *-ss* magyarosodást mutat; *Palincsák* (Beregdéda, Nagyborzsova) 'pálinkakedvelő' (ЧОПЕЙ 1883: 246–7); *Revák* (Balazsér, Beregszász, Gát, Makkosjánosi, Nagybakos) 'síró, rívó' (MIZSER 2003a: 608); *Romzsa* (Munkács, Szuszkó) < *громиа* 'mennydörgős' (ДУЙЧАК 2003: 211); *Sepely* (Barabás, Beregszász, Márokpapi) 'selypítő' (MIZSER 2011: 167); *Seri* (Lónya, Tiszakerecseny) < *шерий* 'széles' (MIZSER 2000b: 309); *Sián* (Dercen) < *шиян* 'vastag nyakú' (MIZSER 2005a: 45); *Skirta* (Kisbégány, Nagybégány) 'vicsorító' (MIZSER 2010a: 101); *Sóhaj* (Beregszász, Kisbégány) < *шугай* 'szerető, kedves', kis értelmesítéssel (MIZSER 2010a: 101); *Szinyko* (Kígyós) 'kék' (MIZSER 2006b: 174); *Szinyu* (Lónya) 'kék', vocativusi forma (MIZSER 2000b: 309); *Szivák* (Munkács) 'daruszínű, szürke színű' (ЧОПЕЙ 1883: 361); *Szkably* (Beregszász, Munkács) 'visító'; *Szkiba* (Bátyú, Beregrákos, Beregszász, Csongor, Dercen, Lohó, Munkács) 'a családtól különélő személy' (MIZSER 2005a: 45); *Szlobogyán* (Vásárosnamény) 'szabad' (ЧОПЕЙ 1883: 366); *Sztegura* (Bátyú, Beregdéda, Beregszász, Munkács) 'combos'; *Tucsnyák* (Munkács) 'kövér' (ДЕЖЁ 1996: 166); *Virván* (Makkosjánosi, Zápszony) 'hívő, bízó' (MIZSER 2004a: 216); *Viszkocs* (Munkács) 'visító'. – A következők

mind szavajárási nevek: *Birgács* (Gulács) < *birg-birg* juhterelő szó < magyar *birka* + képzés; *Figyasz* (Beregszász, Munkács) < magyar *vigyázz!* (MIZSER 2008: 35); *Gódi* (Kisbégány) 'nem lehet, sehogysem lehet' (MIZSER 2008: 35); *Herengu* (Balazsér, Kisbégány, Nagybégány, Rafajnaújfalu) 'heringet!' (MIZSER 2004d: 48); *Hibály* (Gergelyiugornya, Vásárosnamény) < *гибай* 'gyerünk, mozdulj!', az *ly*-nal való írás magyarosodásra vall (MIZSER 2008: 35); *Homonyi* (Nagybégány) < *гомоні* 'kiabálj, zajongj!' (MIZSER 2008: 35); *Pereszta* (Munkács, Zápszony) < *перестай* 'állj meg!' (MIZSER 2004a: 246); *Pleszka* (Tiszacsoma) < *плескай* 'tapsolj!' (2008: 35); *Praczu* (Beregdéda, Beregszász, Mezőhomok, Vásárosnamény) 'munkát!' (MIZSER 2008: 37); *Szeszák* (Beregszász, Nagyborzsova) < *сесь* 'ez' + *-ак,* szavajárási név (MIZSER 2008: 37); *Tepla* (Csonkapapi) < *тепло* 'meleg van' (MIZSER 2008: 37).

5.2. A tulajdonságra metaforával és egyéb eszközzel utaló családnevek. – *Bakara* (Vásárosnamény) 'bölömbika'; *Bidzilla* (Beregszász, Macsola, Munkács, Nagybégány, Vári) ~ *Bizilla* (Mezőgecse) 'valamilyen bogár' (MIZSER 2010a: 186); *Biszacha* (Munkács) 'átalvető, koldustarisznya' (ЧОПЕЙ 1883: 12); *Bugéra* (Mezőhomok) 'héja', a máramarosi ruszinból való; *Buskó* (Beregszász, Gát) < *бузко* 'gólya' (MIZSER 2003a: 608); *Csajkó* (Lónya, Munkács) 'sirály' (MIZSER 2000b: 309); *Derkács* (Beregrákos, Beregszász, Bilke, Munkács, Ruszkóc) 'haris' (ЧОПЕЙ 1883: 68); *Droszt* (Munkács) < *дрозд* 'sárgarigó' (БОКШАЙ 1929: 380); *Drozdik* (Munkács) < *дрозд* + képző; *Dzámka* (Beregszász, Kígyós, Munkács, Nagybégány) 'savanyú, behabart baromfileves' (MIZSER 2006b: 174); *Fialka* (Munkács) 'ibolya' (ЧОПЕЙ 1883: 415); *Ganyu* (Vásárosnamény) a *каня* 'héja' vocativusi alakja; *Godöna* (Kisdobrony) 'esős idő, rossz idő' (ЧОПЕЙ 1883: 55) *ö*-ző nyelvjárásban; *Kocsubej* (Macsola) 'búbos banka' (MIZSER 2010b: 186); *Kohun* (Macsola) 'kakas' (MIZSER 2010b: 186); *Koszjucs* (Macsola) 'feketerigó' (MIZSER 2010b: 186); *Kret* (Gát) 'vakondok' (MIZSER 2003a: 608); *Kropka* (Nagydobrony) 'fogoly (madár)' (ЧОПЕЙ 1883: 162); *Kurcsevica* (Beregszász) < *курча* 'csirke' (ЧОПЕЙ 1883: 164) + képző; *Kurica* (Balazsér, Beregdéda, Tiszacsoma) 'tyúk' (MIZSER 2004b: 48); *Kvása* (Gát) 'kása' (MIZSER 2003a: 607); *Licica* (Munkács) < *лиця* 'arc; pofa' (ЧОПЕЙ 1883: 170) + képző; *Lilik* (Beregújfalu) 'denevér' (ЧОПЕЙ 1883: 169); *Medvigy* (Balazsér, Beregszász, Makkosjánosi, Munkács, Nagybégány, Ruszkóc, Szolyva) 'medve' (MIZSER 2004b: 48); *Oszak* (Beregszász) < *оса* 'darázs' (ЧОПЕЙ 1883: 237) + képző; *Petah* (Dercen, Munkács) 'kakas' (MIZSER 2005a: 45); *Patyányik* (Beregdéda) 'ötös pénzérme' (ЧОПЕЙ 1883: 332); *Páczkán* (Beregszász, Munkács) 'patkány' (beregi ruszin); *Pliszka* (Beregszász, Dercen, Macsola, Nagyborzsova, Szernye) 'barázdabillegető' (MIZSER 2005a: 48); *Polifka* (Munkács) < *поливка* 'leves' (ЧОПЕЙ 1883: 280); *Puza* (Dubróka, Munkács, Zsukó) 'has, pocak' (БОКШАЙ 1929: 163, 362); *Rakács* (Beregszász, Tiszaszalka) < *хракач* 'varjú'; *Szemák* (Beregszász, Bilke, Izsnyéte, Munkács, Szolyva, Tákos) 'hatos pénzérme' (MIZSER 2003b: 133); *Szikura* (Izsnyéte) 'cinege' (MIZSER 2006a: 57); *Szkuba* (Munkács) 'halászsas' (ЧОПЕЙ 1883: 364); *Szkunc* (Zápszony) 'nyest' (MIZSER 2004a: 215); *Szoroka* (Izsnyéte, Nagybégány) 'szarka' (MIZSER 2006a: 57); *Szup(p)* (Beregszász, Munkács, Rafajnaújfalu) 'keselyű' (БОКШАЙ 1929: 211); *Udut* (Bilke, Beregkövesd, Munkács) 'búbosbanka' (БОКШАЙ 1929: 58); *Uszta* (Munkács, Szernye) 'száj, ajak' (MIZSER 2005a: 48); *Varon* (Bene) 'holló' (MIZSER 2004d: 25); *Virosztek* (Tiszacsoma) < *выросток* 'kinövés' (ДУЙЧАК 2003: 77); *Vocska* (Vásárosnamény) 'kis szem', nyelvjárási adat; *Vókács* (Munkács) < *вовк* 'farkas'

(ЧОПЕЙ 1883: 32) + *-ач; Volkó* (Beregszász, Vásárosnamény) < *вôл* 'ökör' (БОКШАЙ 1929: 342) + képző; *Vrábely* (Munkács) 'veréb' (ДУЙЧАК 2003: 80); *Zozulya* (Makkosjánosi) 'kakukk' (ЧОПЕЙ 1883: 125).

6. A névadás indítéka nem világos, bizonytalan, nem meggyőző. – A nevek egyikemásika talán az előző csoportba is tartozhatna. Mivel azonban nem magyar névadásról van szó, és a ruszin névadás kérdésköre annyira kidolgozatlan, nem mertem ezeket a neveket más csoportba tenni. – *Bucsok* (Beregszász, Halábor, Munkács) 'bükkfa' (БОКШАЙ 1929: 70); *Burkáló* (Újbátyú) 'parittya' (ЧОПЕЙ 1883: 21); *Csada* (Beregszász) < *чад* 'füst, korom' (ЧОПЕЙ 1883: 424) + *-а; Csepák* (Barkaszó, Munkács, Szernye) 'főkötő' (MIZSER 2005a: 48); *Csercsa* (Tiszakerecseny, Vásárosnamény) 'kis főkötő'; *Csernyica* (Nagybégány) 'szederbokor' (MIZSER 2010a: 104); *Csopey* (Munkács) a magyarból átvett *csap* szó származéka; *Dera* (Munkács) valószínűleg a *дерити* 'nyúzni' (ЧОПЕЙ 1883: 68) szóból ered; *Dörény* (Beregdaróc) < *дерен* 'gyep, pázsit' (ЧОПЕЙ 1883: 68) *ö*-ző nyelvjárásban; *Dzerin* (Beregszász) a *дзер* 'savó' (ЧОПЕЙ 1883: 69) szó képzett alakja; *Groholy* (Vásárosnamény) 'nagy zajjal leeső valami'; *Gyidik* (Beregszász) < *дід* 'nagyapó, öregember' (ЧОПЕЙ 1883: 85) + *-ик; Gyirák* (Munkács) < *дира* 'lyuk' (ЧОПЕЙ 1883: 85) *-ак* képzővel; *Hazura* (Hetefejércse) 'vékony selyemszövet' (MIZSER 2003b: 132); *Herczku* (Gelénes) a németből átvett *Herz* 'szív' ruszin becézett alakjának vocativusa; *Hersku* (Gulács) a németből átvett *Hersch* 'szarvas' ruszin becézett alakjának vocativusa; *Hodinka* (Munkács) 'óra, időmérő' (ЧОПЕЙ 1883: 55); *Hvuszt* (Újbátyú) 'farok' (ЧОПЕЙ 1883: 417); *Kaluja* (Beregszász, Macsola, Nagyborzsova) valószínűleg a *кал* 'sár' szó származéka; *Kampi* (Beregdéda, Beregszász, Munkács) ~ *Kampü* (Munkács) a magyar *kampó* szó átvétele; *Kamun* (Macsola) 'kő' (MIZSER 2010b: 186); *Kapincu* (Beregszász) a *капинец* 'cseppecske' vocativusa; *Kapolka* (Vásárosnamény) 'a prémes sapka egyik füle'; *Keselya* (Munkács, Ódávidháza) < magyar *kesely; Korinkó* (Munkács) < *корін* 'gyökér' (ЧОПЕЙ 1883: 157) + *-ко; Koszmeda* (Beregújfalu) < magyar *köszméte; Kröhviszkij* (Dercen) 'jeges, hideg', *ö*-ző nyelvjárásban (MIZSER 2004a: 45); *Kucsinka* (Beregszász, Hetyen, Izsnyéte, Mezőkaszony, Munkács) a *куча* 'kémény nélküli ház; viskó' továbbképzése (MIZSER 2006a: 57); *Kumicz* (Kovászó) 'koma'; *Movkó* (Nagymuzsaly) < *мова* 'szó' + *-ко* (MIZSER 2010b: 187); *Möca* (Beregdéda) < *мышца* 'kar, kéz, izom' (ЧОПЕЙ 1883: 193); *Penyák* (Beregszász, Ilonca, Munkács) < vagy *пень* 'tőke, törzs', vagy *пеня* 'pénzbírság' (ЧОПЕЙ 1883: 250) + *-ак; Pencu* (Szernye) a *пенца* 'kisebb tőke' vocativusa (MIZSER 2005a: 48); *Pecsora* (Beregszász, Bulcsu, Izsnyéte) < *пещера* 'barlang' (ЧОПЕЙ 1883: 258); *Porohnavec* (Dercen, Munkács) 'korhadt' (MIZSER 2005a: 45); *Rajcuk* (Újbátyú) 'kis éden' (ЧОПЕЙ 1883: 338); *Repljuk* (Makkosjánosi) 'bojtorján' (ЧОПЕЙ 1883: 534); *Sljahta* (Balazsér) 'nemesség' (MIZSER 2004b: 47); *Szmerecska* (Munkács) 'kis fenyő' (ЧОПЕЙ 1883: 367); *Szniscsák* (Munkács) < *сніг* 'hó' (*сніш-*) (ЧОПЕЙ 1883: 368) + *-чак; Szolomka* (Beregszász) ~ *Szalomka* (Kovászó) 'szalmaszál' (БОКШАЙ 1929: 401); *Szteblak* (Izsnyéte) < *стебло* 'szár, szál' + *-ак* (MIZSER 2006a: 57); *Szvirida* (Kígyós, Munkács, Szernye) < *звір* 'állat' *-да* képzővel (MIZSER 2005a: 48); *Szvitlik* (Beregszász, Beregújfalu) < *світлый* 'világos' (ЧОПЕЙ 1883: 358) + *-ик; Talpa* (Beregszász, Macsola) < magyar *talp* (MIZSER 2010b: 186); *Töskó* (Kisdobrony) < *тычка* 'paszulytartó karó' (ЧОПЕЙ 1883: 399).

7. Összegzés. – Eddig huszonhat falu névanyagát tettem közzé a Névtani Értesítőben, a Magyar Nyelvjárásokban, az Acta Beregsasiensisben és köszöntő kötetekben. Nyelv szerint csak kettőt: cseh (Prágai Tükör 2006/1: 17–20), román (Névtani Értesítő 32: 31–4). Jelen tanulmányom mintegy folytatása ennek a sornak. Kissé úttörő jellegűnek érzem, mert eddig a ruszin családnevekről összefoglaló jellegű munka még nem jelent meg.

Hivatkozott irodalom

БЕВКА, ОЛЕКСА 2004. *Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни мараморошського комітету*. Ніредьгаза.

БОКШАЙ, ЭМИЛІЯН – РЕВАЙ, ЮЛІЯН – БРАЩАЙКО, МИХАИЛ 1929. *Мадярско–руський словарь*. Ужгород.

ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. *Русько–мадярский словарь*. Будапештъ.

ЧУЧКА, PABLO П. 1970. *Антропонімія Закарпаття*. Ужгород.

ДЕЖЁ ЛАСЛО 1996. *Делования письменность русинов XVII–XVII. веках. Словарь, анализ, тексты*. Ніредьгаза.

ДУЙЧАК, МИКОЛА 2003. *Антропонімія Пряшівщини*. Пряшів.

FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára…* 1–4. Pest.

KNIEZSA ISTVÁN 1974. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* 1–2. Budapest.

KNIEZSA ISTVÁN 2003. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest.

LELKES GYÖRGY szerk. 1992. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest.

MIZSER LAJOS 2000a. *Tirpák vezetéknevek*. Nyíregyháza.

MIZSER LAJOS 2000b. Lónya vezetéknevei. *Magyar Nyelvjárások* 38: 305–10.

MIZSER LAJOS 2001. Bótrágy mai családnevei. In: PAPP GYÖRGY szerk., *11. Élőnyelvi Konferencia. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve. Tanulmányok.* 59–62.

MIZSER LAJOS 2002. Családnevek Kárpátaljáról. *Magyar Nyelvjárások* 40: 182–92.

MIZSER LAJOS 2003a. Gát mai családnevei. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest. 605–9.

MIZSER LAJOS 2003b. Három beregi falu családnevei. *Névtani Értesítő* 25: 128–33.

MIZSER LAJOS 2004a. Nagydobrony és Zápszony családnevei. *Magyar Nyelvjárások* 42: 209–16.

MIZSER LAJOS 2004b. Balazsér mai családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 45–9.

MIZSER LAJOS 2004c. Nagybereg mai családnevei. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei* 20: 70–6.

MIZSER LAJOS 2004d. Bene község családnevei. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár. 20–6.

MIZSER LAJOS 2005a. Dercen és Szernye családnevei. *Névtani Értesítő* 27: 43–8.

MIZSER LAJOS 2005b. Ruszin etnonimek. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei* 21: 29–31.

MIZSER LAJOS 2006a. Izsnyéte vezetéknevei. *Névtani Értesítő* 28: 55–8.

MIZSER LAJOS 2006b. Kígyós mai vezetéknevei. *Magyar Nyelvjárások* 44: 171–5.

MIZSER LAJOS 2008. Vezetéknév-kutatások Bereg megyében. In: P. LAKATOS ILONA – PETHŐ JÓZSEF szerk., *Elméletek és módszerek. Tanulmányok a nyelvtudomány köréből*. A Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. Nyíregyháza. 29–46.

MIZSER LAJOS 2009. A munkácsi várhoz tartozó falvak hely- és személynevei. *Névtani Értesítő* 31: 63–7.
MIZSER LAJOS 2010a. Kis- és Nagybégány családnevei. *Acta Beregsasiensis* 9/2: 99–106.
MIZSER LAJOS 2010b. Macsola és Nagymuzsaly mai családnevei. In: HÁRI GYULA szerk., *„Végtelen a tér, mely munkára hív". Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára.* Veszprém. 183–95.
MIZSER LAJOS 2010c. A ruszinok elnevezései a XVI–XVII. században. *Magyar Nyelv* 106: 249–51.
MIZSER LAJOS 2011. Barabás vezetéknevei. In: KOLLÁTH ANNA – GRÓF ANNAMÁRIA szerk., *„Szépbe szőtt hit…" Köszöntő könyv Varga József tiszteletére.* Maribor–Lendva. 162–9.
MIZSER LAJOS – RÉVAY VALÉRIA 2004. *Tanulmányok Bereg, Máramaros, Szatmár és Ugocsa XVII–XIX. századi nyelvállapotáról.* Nyíregyháza.
PESTY = PESTY FRIGYES 1864. *Helységnévtár. Máramamaros megye.* OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1114/XXVII. *Zemplén megye.* OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1114/LXII–LXIII.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, **Ruthenian family names from Bereg County**

Many Hungarian inhabitants of the historical Bereg County bear family names of Ruthenian origin. The author presents the settlements where these people live. Relevant family names are discussed in the following groups: 1. surnames originating from the personal name of an ancestor (*Monajló* 'Immanuel', *Geczkó* < *Geraszim, Fedics* 'Fedor's son'); 2. surnames indicating the place of origin (*Nizsalovszki* 'lowlander', *Remeczki* 'from the settlement known as Remete', *Zabolotnij* 'living beyond the marsh', *Lyach* 'Polish'); 3. surnames indicating an occupation, an office or a position (*Murnyák* 'bricklayer', *Sztároszta* 'village magistrate', *Koroly* 'king'); 4. surnames indicating a personal characteristic (*Lődár* 'lazy', *Seri* 'wide', *Udut* 'hoopoe'); 5. surnames of obscure or uncertain motivation (*Dörény* 'lawn, grass', *Kapincu* 'little drop', *Szolomka* 'stalk of straw').

A JAPÁN VEZETÉKNEVEK

1. A japán vezetéknévanyag változhatossága. – Japánban egyéb kelet-ázsiai országokhoz képest feltűnően sok vezetéknév létezik. Ami a szomszédos országokat illeti, egy 1985-ös felmérés Koreában 274-fajta vezetéknevet talált, Kínában ugyanakkor egy 2002-es kutatás nagyjából 3 500-ra teszi a vezetéknevek számát[1] (MORIOKA 2003: 20). Japánban ezekhez képest MORIOKA HIROSI szerint több mint 100 ezer (MORIOKA 2003: 22), a NIVA MOTODZSI által szerkesztett „Japán vezetéknevek lexikonja" (1996) szerint pedig 291 531 különböző vezetéknév létezik.

Azért lehetséges ekkora különbség a két kutató adatai között, mert amúgy is, de különösképpen a nevek esetében az olvasási-írási rendszer meglehetősen bonyolult Japánban, és ez a nevek számolásában is komoly problémákat okoz. Emiatt a nevek elemzését megelőzően röviden ismertetem a japán olvasási-írási rendszert.

A japán írásrendszerben kínai eredetű fogalomjelölő írásjegyeket (kandzsikat) használnak legkésőbb az 5–6. század óta. Míg a kínaiban adott helyen és időben az írásjegyek legtöbbjét csak egyféleképpen olvasták/olvassák, Japánban a kezdetektől fogva több olvasata is volt egy-egy írásjegynek.[2] Ezen felül a nevek olvasatát illetően – akár vezetéknévről, akár utónévről van szó – nincs szabály. Például a statisztikák szerint a 河野 nevű emberek közel fele *kavanó*-nak olvassa vezetéknevét, a többiek viszont *kónó*-nak (MORIOKA 2009: 111). A 木下 nevet az emberek szokásszerűen *kinositá*-nak olvassák, de, bár nagyon ritka, létezik több más olvasata is, pl. *kisita, kiorosi, kige*.[3] Nem meglepő, hogy a japánok gyakran eltévesztik egy-egy név olvasatát. Attól függően, hogy olvasatonként eltérő névnek számoljuk ezeket, vagy egynek vesszük őket, a nevek száma jelentős mértékben eltérő lehet. (MURAJAMA például nem az olvasat szerint tesz különbséget a nevek között, hanem az írásjelek alapján; vö. MORIOKA 2009: 83.)

Az írásjegyek megválasztása sem egyszerű. Ez egyrészt azért lehetséges, mert számtalan olyan kandzsi létezik, amelynek teljesen más a jelentése, de ugyanaz az olvasata. Így például vannak olyan vezetéknevek, mint amilyen a 牧, 槙 és 真木, amelyek mindegyikét *maki*-nak olvassuk, holott egy-egy írásjegynek eltérő a jelentése. Másrészt, különösen a vezetéknevek esetében, bizonyos írásjegyeknek többféle írásmódjuk is van. Ennek az az oka, hogy Japánban a 19. század végétől 1949-ig többször is megkísérelték

[1] Egy 2007-es vizsgálat szerint a kínai történelem során mintegy 24 000-féle vezetéknév volt használatban, a jelenleg is „forgalomban lévő" vezetéknevek száma azonban nem haladja meg a 4000-et. Vö. *Csúgoku no mjódzsi*. In: *Hjószacu ja no mjódzsi dzsiten.* http://www.myouji.info/sekai.html. (2012. 09. 01.)

[2] A kandzsin kívül a mai japán nyelvben két szótag-abc is van: a hiragana és a katakana. A szótagírással azért nem foglalkozunk e dolgozatban, mert a japán vezetéknevek hagyományosan kandzsikkal íródnak.

[3] Sizuokai Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelv-kultúra szak, Összehasonlító nyelv-kultúra kurzus, Sirooka laboratórium: http://www.ipc.shizuoka.ac.jp/~jjksiro/kensaku.html. (2012. 09. 01.)

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.3 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 31–40.

a kínai eredetű írásjegyek egyszerűsítését, ám a vezetéknevek lejegyzésekor továbbra is megengedett volt a régies, bonyolultabb íráskép. A lejegyzés e változatai tehát tovább nehezítik a nevek számának megállapítását.

A fent vázlatosan bemutatott, igen bonyolult rendszer miatt történhet meg az, hogy a kutatók eredményei között több százezres különbség van a japán vezetéknevek pontos számát illetően. Így például a *Hamaszaki*-nak vagy *Hamazaki*-nak olvasható név esetében a *hamá*-nak olvasott első tag három írásjeggyel is leírható (浜, 濱, 濵), a *szaki-/zaki*-nak olvasott második részhez pedig négy írásjegy közül lehet választani névadáskor (崎﨑 嵜). Így összesen 24 verzió lehetséges (2 [*-szaki/-zaki* olvasat] x 3 [*hama-* írásjegy] x 4 [*-szaki/-zaki* írásjegy]).[4] A névkutatók között van, aki ezt egynek számolja, és van, aki 24-nek.

Ezeken felül két további tényező is bonyolítja a számolást. Egyfelől léteznek olyan ritka és humoros vezetéknevek, amelyek legendaszerűen terjedtek el, ám feltehetőleg sosem léteztek valódi névként. MORIOKA ezeket *jürei mjódzsi*-nak, 'kísértet-vezetéknév'-nek nevezi (MORIOKA 2003: 202–36, 2009: 32–8); e kifejezés mára már bevett terminus a japán névkutatásban. MORIOKA szerint a vezetéknévszótárak szerkesztői gyakran bevesznek ilyen neveket is a munkáikba, mert hallottak róluk valahol, esetleg félreértettek egy nevet (pl. a vezetéknév és az utónév közötti határt, mert a japánban – nem lévén szóköz – a szavak határa nem feltétlenül egyértelmű). Más esetekben egyszerűen elírás történt, és a szerkesztők a hibás formát vélték helyesnek (pl. az 石渡 név olvasata *Isivata* helyett *Ivasita*). A névkutatók rendszerint utalnak arra a sejtésükre, hogy bizonyos furcsa nevek nem élnek valós névként, és egyenként elemzik is, hogyan keletkezhettek. Mivel azonban a szótárak szerkesztői igyekezenek minél több vezetéknevet felsorolni (ráadásul minél érdekesebbeket), nehéz ezt a folyamatot megállítani. Tekintve, hogy a vezetéknevekről nem létezik hivatalos nyilvántartás, a korpuszt a telefonkönyvek mellett csak néhány nagy cég saját ügyfeleiről készített listája jelenti. Így igen nehéz teljes bizonyossággal kijelenteni valamely névvel kapcsolatban, hogy 127 000 000 ember közül egy sem használja.

Másfelől, amikor külföldiek japán állampolgárságot vesznek fel, ma hivatalosan új vezetéknevet választanak maguknak. Nagyjából 1990-ig a hivatalok hangzás vagy formai jegyek tekintetében japános nevet kényszerítettek a betelepülőkre, mára azonban már általános gyakorlat, hogy az eredeti név kiejtéséhez igazítva alakítják ki a japán írásjegyekkel leírt új nevet (MORIOKA 2009: 246–50). Így például egy magyar szobrász, *Wagner Nándor* japánosított nevének kiejtése: *Vaguná Nandóru*. Más nyelvekből eredő hasonló példák: *Szantoszu* < *Santos, Csiari* < *Ciari.*

E két utolsó szócsoport tovább bonyolítja napjaink japán névtani kutatásait.

2. A japán vezetéknevet kifejező három szó: *szei, mjódzsi* és *udzsi (si)*. – A japán nyelvben három szó fordul elő 'vezetéknév' jelentésben: a *szei*, a *mjódzsi* és ugyanazon írásjegy két, azonos jelentésű, de kontextustól függően megválasztott olvasataként az

[4] Egy japánul tanuló magyar diák ismerősöm a következőképpen fogalmazott: „A japánokkal való beszélgetéseim során gyakran maguknak a japánoknak is a tenyerükbe kellett rajzolniuk nevük írásjegyeit, hogy kiderüljön, a hangzás mögött milyen karakterek rejtőznek. Amikor pedig egymás neveit kellett kiolvasniuk, újabb nehézségekbe ütköztek, és megesett, hogy tévesen olvasták ki azokat. Ekkor értettem meg, hogy első találkozáskor miért tartják olyan fontosnak a névjegykártyák cseréjét."

udzsi és a *si*. A japánok többsége aligha tud megnevezni szabályszerű eltérést ezek között, csupán a hétköznapi nyelvhasználat önkéntelen gyakorlatát ismeri: míg a hétköznapi beszélgetésben a *mjódzsi* szót szokás használni, hivatalos dokumentumokon a *szei* szerepel. Ez már az írás bevezetése óta létező gyakorlat. Amikor a Meidzsi-restauráció[5] után hét évvel (1875) a kormány minden japán számára kötelezővé tette saját vezetéknév viselését, a törvényben az *udzsi (si)* azt a vezetéknevet jelentette, amely se nem szei, se nem mjódzsi (MORIOKA 2009: 15).[6] A három szó használatában meglévő eltérés azok 1875 előtti történetéből derül ki, ezért a következő fejezet ezek részletesebb magyarázatát kívánja nyújtani.

3. A japán vezetéknév rövid története

3.1. A 4. századtól a 12. századig. – A Kr. u. 4–5. századi uralkodónak bizonyos kutatók véleménye szerint még volt vezetékneve: *Va;* ezt a kínai császárral folytatott levelezéséből ismerjük. A kínai udvar vélhetőleg elvárta, hogy egy művelt uralkodónak legyen vezetékneve (TAKEMICU 2007: 93, JOSIDA 1997, JOSIMURA 2005). Az *udzsi (si)* szó az ókorban az azonos őstől eredő törzscsoportot jelentette. Később, az 5–6. századtól, a Si-szei (más olvasattal: Udzsi-kabane) rendszer létrejöttétől a császár egy *kabane* (vagyis *szei*) nevű titulust adományozott azoknak az udzsiknak, amelyek az uralma alá kerültek (TAKEMICU 1998: 13–6, OKUTOMI 2007: 28, MORIOKA 2009: 12–4); pl. *Szoga-no-omi, Nakatomi-no-muradzsi* stb. A *Szoga* és a *Nakatomi* a törzscsoport neve (udzsi/si), az *omi* és a *muradzsi* pedig a titulus (kabane/szei) (FUDABA 2012: 12). Később a személynév eredetileg *udzsi*-nak nevezett részét *szei*-nek is kezdték hívni az új rendszer létrehozása után. A császár pedig kijelentette, hogy saját magának mint a vezetéknevet adományozónak nem lehet vezetékneve. (Feltehetőleg azért is, mert az 5. század végén az utolsó *Va* vezetéknevű Bu császár úgy gondolhatta, már nem szükséges a korábbi századokra jellemző mértékben igazodni Kínához; vö. TAKEMICU 1999: 86–7, 2007: 93–4.) Ezért a japán császár családjának ma sincs vezetékneve, nem lévén fölötte uralkodó, akitől nevet kaphatott volna. Ha viszont egy oldalág kiszakadt a császári családból, az szintén kapott szeit az uralkodótól. Aki pedig egyszer már kapott vezetéknevet, és ezáltal „általános emberré" vált, többé nem került vissza a császári családba (az „Ókagami"-ból, a Heian-korszak [794–1192] második felében írt krónikából idézi TAKEMICU 1998: 16).

Egy-egy udzsi nevét tehát ettől kezdve *szei*-nek nevezték, és mivel hivatalos névnek számított, nem lehetett megváltoztatni (MORIOKA 2009: 14). Számos szeit a 815-ben született „Sinszen-sódzsiroku" című iratból ismerünk, amely e szerint sorolja fel a fővárosban és környékén lakó 1182 nemesi családot (MORIOKA 2009: 42–5). A családokat eredetük szerint három kategóriába csoportosították: 1. Kóbecu: 335 család. Egyrészt a

[5] Japánban 1868-ban, amikor a Kamakura-kormány (1183) óta fennálló szamurájkormányzás rendszerének felbomlásával a kormányzás joga visszakerült a császár kezébe, sok társadalmi intézményrendszer modernizálódott, szinte egyszerre. A császár által vezetett új kormány a nyugati társadalmak berendezkedéseit vette alapul az ország újjászervezéséhez.

[6] Ma az egyik jellemző különbség az, hogy az Oktatási Minisztérium (és rajta keresztül a teljes iskolai oktatás) a *mjódzsi* szót, az Igazságügy-minisztérium (és így a jogi nyelv, valamint a törvények szövege) ellenben az *udzsi (si)* szót használja (TAKEMICU 1998: 12).

császári család oldalágai, másrészt olyan családok kerültek ide, amelyeknek vér szerinti kapcsolatuk ugyan nem volt a császárral, de politikai értelemben erős szálak fűzték őket az udvarhoz. 2. Sinbecu: 404 család. Az ókorban úgy gondolták, hogy a dinasztia egy istenségtől ered, akit több más istenség vesz körül. E kísérő istenségek emberi utódjai tartoztak ide. 3. Soban: 326 család. Külföldről származó nemesi családok, melyek tagjai a nemességnek mintegy 30%-át tették ki. Ezeken kívül 117 olyan család kapott helyet a listán, amelyek a fenti három csoport egyikébe sem tartoztak.

A szeik száma egy idő után nem nőtt tovább, ugyanis a Heian-korszak végére abbamaradt az a szokás, hogy a császári család oldalágainak mindig új szeit hoznak létre. Ekkortól kizárólag a *Minamoto* és a *Taira* szeit adták a frissen létrejött oldalági családoknak. Emellett néhány kisebb, gyengébb udzsi, azaz törzscsoport ki is halt, emiatt csökkent a szei nevek száma (MORIOKA 2009: 13).

A szeijel szemben a mjódzsi hosszú évszázadokon át „egyéni" vezetéknév volt. A középkorig sem hivatalos leírás, sem törvényi rendelkezés nem létezik a mjódzsival kapcsolatban, és TAKEMICU szerint éppen emiatt nincs olyan történész, aki pontos magyarázattal tudna szolgálni a mjódzsi keletkezését illetően (TAKEMICU 1998: 44).

Úgy tűnik, a szeijel párhuzamosan már a Heian-korszakban elkezdtek kialakulni a mjódzsiszerű vezetéknevek. Például a nemesi családok körében létrejött az a szokás, hogy a lakóház nevével szólították meg egymást. De mivel e házakat főképp nők örökölték, ez a név nem öröklődött (TAKEMICU 1998: 68).

Ugyancsak a mjódzsi előképének tekinthető az *azana* (ÓTA 1977, TAKEMICU 1998: 40–2). ÓTA szerint ez volt a mjódzsi őse, minthogy ezt a nevet a felnőtt férfiak használták ismerőseikkel a szeit tartalmazó hivatalos nevük helyett. Ennek célja a túl sok azonos szeit viselő ember megkülönböztetése lehetett. Így például a „Nihon-rjóiki"-ban, egy, a Heian-korszak elejéről ránk maradt irodalmi antológiában van egy férfi, akinek a hivatalos neve *Fumi-no-imiki,* az azanája pedig *Kamita Szaburó.* Ez az azana éppen olyan, mint a manapság is gyakran látható vezetéknév és utónév. A *Kamita* valószínű az a hely, ahol lakott. A *Szaburó* jelentése: 'valakinek a harmadik fia'. Hasonló azanák nagy számban azonosíthatóak a Heian-korszak második felében: rendszerint egy helynevet követ egy, a testvérek születési sorrendjét mutató név. A korabeli tendencia alapján, amely szerint kezdtek mindent a családon belül örökölni, valószínűleg az azanában levő helynevet is örökölték az utódok.

A legelterjedtebb elmélet szerint a *mjódzsi* szó *mjó* tagja a *mjóden* szóból származik, amely a középkorban a megadóztatott föld neve volt (TAKEMICU 1998: 45–7, 63; NIVA 2002: 14; FUDABA 2010: 13). A 10. század elejétől a földművesek egyre gyakrabban kényszerültek fegyverrel védeni saját földjüket, és általánossá vált a szomszédos földek elfoglalása is: ekkorra vezethető vissza a szamurájság keletkezése. Az elnyert földet a családban örökítették tovább, és bálványozni kezdték harcias ősüket. Ezt megelőzően a megegyező szeit viselő emberek ugyanabból a családágból származónak tekintették magukat, és igyekeztek jó viszonyban lenni egymással. Mivel azonban most már az erősebb szamurájcsaládok nemcsak a főváros környékén, hanem országszerte harcoltak saját területük bővítéséért, megoldhatatlan feladat volt baráti kapcsolatban maradni mindenkivel, aki ugyanazt a szeit viselte. Egyszerűbb megoldás volt a szamurájok számára külön nevet választani a csoportnak, amelyen uralkodtak: hogy világossá tegyék, hol a saját földjük, a hely nevét kezdték használni választott vezetéknévnek, azaz mjódzsinak (MORIOKA 2009: 13–4). A mjódzsi tehát a szamurájréteg kialakulása során keletkezett.

TAKEMICU szerint emellett a családszerkezet átalakulása is fontos szerepet játszott a mjódzsi keletkezésében. A Heian-korszak végéig élő szokás szerint a házaspár nem együtt lakott, ráadásul egy férfinak egyszerre több felesége is lehetett. Ebben a kultúrában a 70-80 főből álló rokonság volt a mindennapi életközösség alapegysége; ennyi emberre volt szükség ahhoz, hogy a korabeli technikával mezőgazdasági tevékenységet végezzenek. A városi nemesség esetében is hasonló volt az együtt élő rokonság száma. A gyerekeket nem anyjukhoz, hanem a rokonsághoz tartozónak tekintették, és a nők közösen nevelték őket. Ez a rendszer aztán a Heian-korszak végén megváltozott: általánossá vált az, hogy a szülők vagyonát és rangját kizárólag vér szerinti gyerek örökölhette.[7] Így az egész rokonságra vonatkozó szei helyett hamarosan a szűk családon belüli, patriarkális mjódzsi vált fontosabbá (TAKEMICU 1998: 52–3).

Ekkoriban tehát a nemesek és a szamurájok szeit és mjódzsit is rendszeresen használtak egy időben, de eltérő funkcióval (TAKEMICU 2007: 15). Természetesen azonban akadtak olyanok is, akik nem választottak mjódzsit, hanem a hagyományoknak megfelelően csak szeit használtak (MORIOKA 2009: 13–4).

3.2. A 13. századtól a 16. századig. – A Kamakura-korszaktól (1183–1333) különösen a híres, nagyobb családokban az volt a gyakorlat, hogy az egyik (általában elsőszülött) fiú vitte tovább a mjódzsit, a többiek pedig, ha máshová költöztek, vagy új földet műveltek meg, annak a helynek a nevét vették fel. Így szaporodott meg a mjódzsik száma: csupán az egyik fiú viselte a szülők mjódzsiját, a többi pedig más vezetéknevet választott magának. A szei viszont továbbra is ugyanaz maradt mindegyikük esetében.

A szamurájok és az egyszerű földművesek megkülönböztetésének megkönnyítésére a Kamakura-kormány törvényben írta elő, hogy az tekinthető szamurájnak, aki rendelkezik mjódzsival. Ez egyben azt is jelentette, hogy a katonai uralom csúcsán lévő Minamoto-no-joritomo uralkodó-alattvaló kapcsolatot kívánt bevezetni a mjódzsi által, akárcsak az ókori császárok a szei által: ő maga nem viselt mjódzsit, csak adományozott (TAKEMICU 1998: 63–7). Idővel aztán gyengült a törvény ereje, és nem csak a szamurájok viseltek a kormány által elismert mjódzsit. Mivel ebben a korban hirtelen nagyot fejlődött a mezőgazdaság, egyre több szamuráj adta vezetéknevét gazdag földműveseknek is (TAKEMICU 2007: 23–5).

Nagyjából a Muromacsi-kormány kezdetétől (1336) a szei helyett a mjódzsit kezdték hivatalos névnek tekinteni. Ebben a korban jellemzővé vált, hogy már a legegyszerűbb földművesek is saját mjódzsit akartak, hiába létezett több törvény is, amely kifejezetten tiltotta ezt (TAKEMICU 1998: 97–8).

3.3. A 17. századtól napjainkig. – Az Edo-korszakban (1600–1867) a szamurájrétegen kívüliek számára még szigorúbb törvények korlátozták a kard és a vezetéknév (mind a szei, mind a mjódzsi) viselését. Mivel azonban ekkorra már a földművesek és a városlakók is egy-egy családot alapegységnek tekintő társadalmat építették ki, a vezetéknév használatának tilalma komoly gondot jelentett számukra. Emiatt a hétköznapi életben a tiltó törvények bevezetését követően is vezetéknéven szólították egymást, hivatalos

[7] Az akkori családfogalom ugyanakkor tágabb volt a mainál: azt tekintették családtagnak, aki foglalkozást örökölt elődjétől a lakóközösségben, így a szolgákat is a családhoz számították (TAKEMICU 1988: 55).

iratokon viszont ekkortól nem szerepelt a vezetéknevük (TAKEMICU 1998: 134–7). Az Edo-kor végén azonban már mind gyakrabban indult mozgalom azt követelve, hogy ismerjék el a szamurájságon kívüli osztályok vezetéknevét is (TAKEMICU 1998: 148). E kérdés azonban nem oldódott meg egészen a következő történelmi korszak beköszöntéig.

Két évvel a Meidzsi-restauráció elindulását követően, 1870-ben a Gazdasági Minisztérium a széles körű adóztatás megkönnyítése érdekében anyakönyvezési rendszert hozott létre. 1875. február 13-án lépett életbe az új törvény, amely az ország egész népét kötelezi vezetéknév viselésére. (Ezt a későbbi korok is oly nagyra értékelik, hogy Japánban február 13. mindmáig a vezetéknév napja.) Az Edo-kor végéig nem kevés ember használt párhuzamosan mjódzsit és szeit is,[8] ekkor azonban véglegesen választani kellett a kettő között. Voltak persze olyan szamurájcsaládok is, amelyek évszázadokon át csak a mjódzsit használták, ezért már nem emlékeztek a szeijükre. Akinek pedig egyáltalán nem volt vezetékneve – ilyen akkor már viszonylag kevés volt –, az szabadon kitalálhatott magának egyet (TAKEMICU 2007: 33, FUDABA 2010: 11). Ők rendszerint a lakóhelyük hivatalnokaitól, papjaitól kértek vezetéknevet (SZUZUKI 2009: 12). Előfordultak olyanok is, akik valamely híres család vezetéknevét vették fel.

Az 1875-ös törvény bevezetésével tehát minden japán állampolgárnak lett vezetékneve; ezzel lezárult e bonyolult történet egy hosszú fejezete. Mivel Japánban közismert tény, hogy a mai vezetéknevek a Meidzsi-korszakban váltak hivatalossá, sok japán azt gondolja, azelőtt a legtöbb embernek nem is volt vezetékneve. Pedig sok földművesnek és egyszerű városlakónak is volt vezetékneve ezt a kort megelőzően, amelyek közül nem kevés már a középkortól öröklődött a családban. Az említett tilalom miatt azonban ezekre nemigen találni írott forrást (FUDABA 2010: 10–1, TAKEMICU 1998: 10, MORIOKA 2009: 21–2).

4. A japán vezetéknevek típusai. – Az alábbiakban bemutatok néhányat a leggyakoribb japán vezetéknévfajták közül, eredetük szerint osztályozva őket. Ebben MORIOKA csoportosítását követem (2009: 40–74).[9]

4.1. A szei maradványa. – A Meidzsi-restauráció (1868) után, amikor a kormány elrendelte, hogy mindenki vegyen fel saját vezetéknevet, a legtöbb család az őseitől örökölt mjódzsit jelentette be az anyakönyvezéskor, ám akadtak olyanok is, akik szeit jelentettek be. Az alábbiakban ezek főbb csoportjait láthatjuk:

4.1.1. A császári család leszármazottai. – Mint említettem, a császártól új vezetéknevet kaptak a dinasztiából oldalágként elszármazó családok. Ilyen például a *Minamoto, Taira, Tacsibana, Kijohara, Arivara* stb. vezetéknév.

4.1.2. A gózokuk leszármazottai. – A gózokuk a dinasztiával vérségi kapcsolatban nem álló, de nagy hatalmú nemesi családok voltak. Ilyenekhez tartoztak például a *Szoga, Mononobe, Ótomo, Kibi* stb. vezetéknevek.

4.1.3. A bevándorlók leszármazottai. – A 4. század után Kínából és a Koreai-félszigetről sokan vándoroltak be Japánba, vereséget szenvedve a szülőföldjükön vívott

[8] Így például egy Edo-kori hadúr, Tokugava Iejaszu (1542–1616) teljes neve *Tokugava Dzsiró Szaburó Minamoto-no-aszon Iejaszu* volt. Ebben a *Tokugava* a mjódzsi, a *Dzsiró Szaburó* az azana, a *Minamoto* a saját szei, az *aszon* az ősei szeije (vagyis a kabane), az *Iejaszu* pedig az egyénnév.

[9] L. még MORIOKA honlapját: http://home.r01.itscom.net/morioka/myoji/shurui2.html. (2012. 09. 01.)

hatalmi harcokban, illetve tudósként, művészként vagy egyéb okokból. Mivel a korabeli japánoknál járatosabbak voltak a kontinens civilizációjának vívmányaiban, sokan közülük fontos politikai szerephez jutottak. Az akkori udvar meglehetősen nyitott volt, az idegen származás nem jelentett hátrány az előbbrejutásban (MORIOKA 2009: 44). A hajdani bevándorlók nevei közé sorolható például a *Hata* (Kínából származik) vagy a *Csószokabe* (a Hata leszármazottja).

4.1.4. A sintoista papok leszármazottai. – Régen a sintó szentélyek politikai, kulturális és vallási téren egyaránt központi szerepet játszottak. Japán fontosabb szentélyeit külön-külön család irányította, önállóan működtetve a szentélyt. Ezek nevei közé tartozik például az *Usza, Aszo, Izumo.*

4.2. A mjódzsi maradványa

4.2.1. A helynévből származó nevek. – A mjódzsik között a legtöbb név ebbe a csoportba tartozik, különösen a Kamakura-korszakra jellemző, említett névöröklési és -választási szokás miatt (vö. **3.2.**). Valójában azonban csak az adott vidéken legmagasabb rangúaknak volt megengedett a helynévi eredetű vezetéknév. (Ellenkező esetben minden helyi lakos viselte volna a hely nevét, így a vezetéknév nem töltötte volna be megkülönböztető funkcióját.) A többiek a lakóhelyen belüli kisebb körzetek nevét használták, vagy az alábbi alfejezetekben tárgyalt egyéb módokon választottak maguknak vezetéknevet. A vezetéknév alapja egyébként nemcsak az új lakóhely, hanem a származási hely is lehetett; az uralkodó réteg tagjai pedig nem egyszer akkor is viselték egy hely nevét, ha nem éltek ott, így jelezve birtokjogukat.

4.2.2. A hely tulajdonságát kifejező nevek. – Ez a második leggyakoribb vezetéknévtípus. Igaz, nem mindig egyszerű különbséget tenni a helynévből származó vezetéknév és e között, mert számos helynév is a hely valamely jellemzőjére vezethető vissza. TAKEMICU szerint a japán vezetéknevek 80-85%-a megtalálható a mai japán helynevek között is azonos alakban, és ha beleszámolnánk az idő közben eltűnt helyneveket is, akkor több mint 90% lenne ez az arány: 70% a helynévből létrejött mjódzsi, 20% ellenben fordítva keletkezett: egy vezetéknévből jött létre helynév (TAKEMICU 1998: 36–7). A hely tulajdonságát kifejező nevek között különösen gyakori a földrajzzal, topográfiai jelenségekkel kapcsolatos írásjegyek használata a japán vezetéknevekben. Igen gyakoriak például a 'rizsföld', 'hegy', 'folyó', 'falu', 'völgy', 'erdő', 'liget', 'fa', 'domb, 'tó', 'zúgó', 'ingovány', 'sziklaszirt', 'mező', 'tengerpart' jelentésű írásjegyek. Ezeken kívül az irányt, a helyviszonyt jelölő írásjegyek használata is ide sorolható. Gyakori az eltérő vidékről származó emberek közötti véletlenszerű vezetéknév-egyezés is. Így a *Tanaka* ('rizsföld közepe'), *Jamamoto* ('hegy alja') stb. nevek országszerte megtalálhatók.

4.2.3. A foglalkozás alapján létrejött nevek. – Ez a harmadik leggyakoribb vezetéknévfajta, bár az európai nyelvek vezetéknév-állományaiban tapasztaltnál jóval kisebb az aránya. Az Edo-korszak előtt űzött régi foglalkozásokból például a következők váltak vezetéknévvé: *Inukai* ('kutyatenyésztő'), *Torikai* ('madártenyésztő'), *Ókura* ('a kormány gazdaságügyi felelőse'), *Sódzsi* ('a soueneknek, a középkori nemesek és templomok privát földjeinek a gondozója').

A fentiek mai szemmel nézve közalkalmazotti foglalkozások voltak, de a pénzalapú gazdaság fejlődésével együtt megjelentek olyan vezetéknevek is, amelyek saját üzletre utaltak. Ezeknek két fajtájuk van: az egyik a termék nevét foglalja magában (pl. *Nabeja* 'fazék bolt'), a másik pedig az üzlet nevét, amelyet viszont rendszerint a tulajdonos

származási helye után adtak (pl. *Ecsigoja;* az *Ecsigo* a mai Nígata prefektúra nagy részét kitevő körzet neve). Amikor aztán a Meidzsi-korszakban mindenkinek be kellett jelentenie vezetéknevét, sok ilyen család a 'bolt' jelentésű írásjegy helyett az ugyanolyan olvasatú, de 'völgy' jelentésű írásjegyet, használta, Tojama prefektúra egy részében pedig, amely valaha a kereskedők városaként virágzott, a legtöbb család egyszerűen kivette nevéből a 'bolt' jelentésű írásjegyet. Ezért ott sok szokatlan vezetéknév van, amelyek etimonja csupán egy termék neve; pl. *Hana* ('virág'), *Kome* ('rizs').

4.2.4. A 藤 kandzsit tartalmazó nevek. – A ma leggyakoribb japán vezetéknév, a *Szató* mellett az *Andó, Itó, Etó, Kató, Kudó, Gotó, Kondó, Szaitó* stb., azaz a *tó/dó* olvasatú 藤 írásjelet/kandzsit tartalmazó nevek igen gyakoriak. Nagy részük abból a Fudzsivara családból származik, amely a kormányzást kézben tartotta a Heian-korszakban. Ezekben az években a Fudzsivara család óriási hatalma miatt olyan sok *Fudzsivara* szeit viselő ember élt, hogy szükségessé vált külön mjódzsit választaniuk egymás megkülönböztetésére (vö. TAKEMICU 1998: 40). Természetesen arra is gondjuk volt, nehogy egészen elveszítsék kiváltságaikat bizonyító nemesi vezetéknevüket, így meghagyták a 藤 írásjegyet, és összepárosították egy helynévvel vagy a foglalkozásukkal. Például a Fudzsivara család *Isze* nevű helyen tartozkodó tagjai az *Itó* nevet vették fel. Sokan a Fudzsivara-bürokraták közül, akik nem tudtak sikert elérni fővárosi működésük során, vidékre költöztek, és új mjódzsit választottak maguknak: így terjedt el Japán-szerte mindenütt a 藤 írásjegyet tartalmazó vezetéknév.

4.2.5. A papok vezetékneve. – Bár az Edo-korszakig a buddhista szerzetesek hivatalosan lemondtak vezetéknevükről, a Meidzsi-korszaktól kezdve számukra is kötelező volt a vezetéknév viselése. Annak ellenére, hogy a legtöbb papnak eredetileg volt saját vezetékneve – lévén legtöbbjük szamuráj- vagy földesúri származású –, úgy tűnik, inkább új vezetéknevet választottak a buddhista terminológia vagy egy szútrában szerepelő szó alapján, mintsem hogy újra születési vezetéknevüket használták volna. Nem kevesen ezzel igyekeztek világossá tenni pap mivoltukat, hogy kifejezzék a kormány döntésével szembeni ellenkezésüket (TAKEMICU 2007: 126). A papok vezetéknevei között ezért ma is sok olyannal találkozunk, amely egy vagy több, a buddhizmussal kapcsolatos, nem hétköznapi írású és olvasatú írásjegyből áll; pl. *Szojogi*.[10] (A szerzetesek a japán buddhizmus több iskolájában is megnősülhetnek, így maradhatott fenn e vezetéknevek jó része.)

4.2.6. Különös eredetű név. – Ebbe a csoportba olyan, szokatlan eredetű nevek tartoznak, amelyet például egy katona kapott jutalomképpen gazdájától valamely hőstettéért. Például amikor Oda Nobunaga (1534–1582), a középkori Japán egyik legnagyobb hadura megtámadta az *Igijama* nevű várat, két sikeres szolgájának is az *Igi* vezetéknevet adta. Az Edo–korszakban az a szokás is élt, hogy a kormány azoknak a gazdagoknak adott vezetéknevet, akik kiegyenlítették helyette anyagi tartozását. Vannak olyan nevek is, amelyek 'kásá'-t jelentenek *(Okai, Ogai, Kogai, Kogaju)*. Ezek onnan erednek, hogy az említett Tokugava Iejaszu hadúrnak kását kínált valaki vidéki utazása alatt (MORIOKA 2003: 85–6). Egy másik vezetéknév 'fürdő'-t jelent *(furo)*; az ezzel megadományozott korábban Minamoto-no-joritomónak (1147–1199), egy másik hadúrnak kínált fürdőt (MORIOKA 2003: 85).

[10] Vö. MORIOKA blogjával: http://www.njg.co.jp/blog_morioka.html?itemid=102. (2012. 09. 10.)

5. A Kelet- és Nyugat-Japán közötti különbség. – Kelet- és Nyugat-Japánt összehasonlítva kiderül, hogy Nyugat-Japánban sokkal többfajta mjódzsi létezik, mint Japán keleti felén. Az ország keleti részében ugyanis nagyobb az azonos mjódzsit viselő emberek száma (MORIOKA 2009: 93–4, TAKEMICU 2007: 72). MORIOKA szerint ennek az az oka, hogy a mai Japán nyugati felében régebb óta élnek japánok, így ott az emberekkel együtt a vezetékneveknek is hosszabb idejük volt a terjedésre és a variálódásra. Emellett TAKEMICU szerint Kelet-Japánban, ahol a harcosok rétege kialakult, több az olyan név, amelyet szamuráj eredetű családok használtak, Nyugat-Japánban viszont sok a földrajzi sajátosságra utaló név.

6. A mai japán vezetéknevek. – A mai japán törvények szerint az újonnan házasságot kötő pároknak vagy a férj, vagy a feleség vezetéknevét kell viselniük közösen. A házaspárok nagy része (a japán egészségügy-minisztérium 2005-ös felmérése szerint 96,3%-uk[11]) a hagyományoknak megfelelően a férj vezetéknevét veszi fel. Ez minden bizonnyal az 1948-ben megújított családjogi törvény előtti patriarchális szemlélet maradványa. Ennek alapgondolata szerint a feleségnek kell beilleszkednie a férj „házába", és a férj a „ház"-hoz tartozó összes személyek „vezetője". Jól példázza a helyzetet a következő vita is, amelyről az interneten olvastam:[12] egy lány feleségül szeretne menni egy férfihoz, akinek a vezetékneve ugyanaz, mint a lány egyénneve,[13] ezért a vőlegénye azt ajánlotta, hogy a lány vezetéknevét viseljék mindketten. Ezt azonban a vőlegény szülei nagyon ellenezték. A legmegdöbbentőbb számomra az volt, hogy a több mint száz hozzászóló közül a legtöbben azt javasolták, a lány nyugodtan vegye fel a férj nevét, mert még ha furcsán hangozna is, a boldogság a lényeg; néhányan még azt is írták, udvariatlan, rideg dolog a lánynak saját nevéhez ragaszkodnia. A lány szerint a vőlegény szülei azt is mondták, hogy az ő szülei a hibásak, mert olyan nevet adtak a lányuknak, amely ilyen problémát okozhat a jövőben (holott a vőlegény húgának is olyan neve van, amely vezeték- és utónévként egyaránt használható). Bár évek óta vita tárgya, hogy legyen-e választható mindkét házas fél számára eredeti neve megtartása, az említett vitából is látható, hogy még messze van a megoldás.

Hivatkozott irodalom

FUDABA, JASZUTO szerk. 2010. *Csizu to kamon de siru mjódzsi no rúcu*. Tókió.

JOSIDA, TAKASI 1997. *Nihon no tandzsó*. Tókió.

JOSIMURA, TAKEHIKO 2005. *Va no goó no dzsidai*. In: JOSIMURA, TAKEHIKO szerk., *Kodaisi no kiszocsisiki.* Tókió. 78–86.

MORIOKA, HIROSI 2003. *Anata no rúcu vo tadoru. Mjódzsi no nazo ga vakaru hon.* Tókió.

MORIOKA, HIROSI 2009. *Ketteiban. Mjódzsi no himicu*. Tókió.

[11] Vö. http://www.mhlw.go.jp/toukei/saikin/hw/jinkou/tokusyu/konin06/konin06-2.html#2-8. (2012. 08. 26.)

[12] http://komachi.yomiuri.co.jp/t/2010/1102/360730.htm. (2012. 08. 26.)

[13] Nem gyakoriak ugyan, de vannak olyan nevek, amelyek vezeték- és egyénnévként is használatosak. Így például a *Maki* nevet mindkét funkcióban lehet használni, ezért ha egy *Maki* vezetéknevű férfi szeretne feleségül venni egy *Maki* utónevű lányt, akkor szokás szerint a lány felveszi a férje családi nevét, és *Maki Maki* lesz, ami meglehetősen furcsán hangzik.

NIVA, MOTODZSI szerk. 1996. *Nihon mjódzsi daidzsiten*. Tókió.
NIVA, MOTODZSI 2002. *Nihondzsin no mjódzsi. 30 man szei no csósza kara mieta koto*. Tókió.
OKUTOMI, TAKAJUKI 2007. *Mjódzsi to namae vo siru dzsiten*. Tókió.
ÓTA, RJÓ 1977. *Kaké kézu no njúmon*. Tókió.
SZUZUKI, TÓRU 2000. *Mjódzsi kara rekisi vo jomu hóhó. Szeisi vo tadoreba igaina nihonsi ga mietekuru.* Tókió.
TAKEMICU, MAKOTO 1998. *Mjódzsi to nihondzsin. Szenzo kara no messzédzsi*. Tókió.
TAKEMICU, MAKOTO 1999. *Csimei kara rekisi vo jomu hóhó. Csimei no jurai ni himerareta igai na nihonsi*. Tókió.
TAKEMICU, MAKOTO 2007. *Sitteokitai nihon no mjódzsi to kamon*. Tókió.

UCHIKAWA KAZUMI

KAZUMI UCHIKAWA, **Japanese surnames**

The structure of today's Japanese personal names is straightforward: they consist of a surname and a given name. By contrast, to read a surname or to choose the appropriate kanji to record a surname is extremely complicated; what is more, the number of surnames in Japan is quite high (they cannot be precisely counted because of their complexity). Even the history of naming has been extraordinarily complicated: in the contemporary Japanese language there are many words meaning 'surname', each having a different origin and function in the past. The paper first presents these features of Japanese surnames; then lists the most frequent types of Japanese surnames, categorized according to their origins; and finally describes a tendency affecting contemporary surnames.

ZSIDÓ SZEMÉLYNEVEK ÉS NÉVMAGYAROSÍTÁS A 19. SZÁZAD VÉGI MAGYAR ÉLCLAPOKBAN

1. Politikai élclapok és antiszemitizmus. – A 19. század végi Magyarországon a szélsőségesnek tekintett politikai álláspontok egyike az antiszemitizmus, melynek jegyében – Európa többi országához hasonlóan – egy gúnyos, szatirikus tartalmakkal hetente megjelenő élclap is napvilágot láthatott. A politikai témájú élclapi szövegek társadalmi feszültségeken csattantak, egyben a társadalom hangulatát, hozzáállását is mutatták az adott témához (ERŐSS 1982: 116). Az elemzéshez kiválasztott antiszemita élclap, a Herkó Páter (HP.) szövegei és karikatúrái is egy szűk társadalmi réteg ellenségéről alkotott durva képét mutatják, mégis szélesebb társadalmi rétegeknek a saját elszegényedésük és a zsidóság új lehetőségei miatt érzett frusztrációjáról is beszámolnak egy torz optikán keresztül.

A Herkó Pátert Markos Gyula[1] szerkesztette 1893-tól. 2500 előfizetővel indította el a vicclapot, s SZINNYEI értesülése szerint fél évig kizárólag ő írta (SZINNYEI 1902: 637–8; GULYÁS 1939: 511). A lap címe is utal katolikus irányvonalára: Herkó páternek, a magyar szólások és közmondások akkoriban ismert figurájának a neve etimológiailag a „Herr Gott Vater" eltorzult változata (PallasLex. 9: 106). Az élclap megszakításokkal ugyan, de 1933-ig napvilágot látott. Az idézeteknek és az elemzés eredményének a közlése előtt érdemes megjegyeznünk, hogy a kortárs antiszemita törekvések középpontjában a zsidók kiűzése, illetve további beáramlásuk megakadályozása állt.

Névelemzésünk célja, hogy megvizsgáljuk: miként használták a Herkó Páter írói a zsidó személyneveket; hogyan csoportosíthatók a korpuszban található nevek; gúnyosak vagy humorosak-e a lapban olvasható családnevek; s gúny céltáblája-e a névmagyarosítás. Hipotézisünk szerint a Herkó Páter szerzői – a már vizsgált Borsszem Jankó és Az Üstökös íróihoz hasonlóan, de ezen nem zsidóellenes lapoknál erőteljesebben – beszélő nevekkel, tipikusan zsidókra jellemzőnek tartott családnevekkel gúnyolódtak a zsidók vélt tulajdonságain, s a lap irányultsága következtében bírálták a névmagyarosítást.

2. A korpusz és az összehasonlítás bázisa. – Összehasonlító analízisünk a Herkó Páter 1898. évfolyamában található zsidó személynevek vizsgálatára és a névmagyarosítás megítélésének bemutatására terjed ki. Az összehasonlítás bázisát az az élclapi névanyag képezi a Borsszem Jankó és Az Üstökös hasábjairól, melyeket korábbi cikkeimben (TAMÁS 2010, 2011) már részletesen bemutattam. (A Borsszem Jankó 20. századi évfolyamainak névelemzését, mely további összevetésekre nyújt lehetőséget, l. NÉMETH 2012.)

A Herkó Páter 1898. évfolyama jelen elemzésünk szempontjából érdekesnek bizonyult, mivel ez év elején az olvasók válaszokat küldhettek be a szerkesztő kérdésére – „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?!" –,

[1] Markos (1890-ig Matkovits) Gyula (1861–1944) Veszprém egyházmegyei áldozó-, majd miséspap, hitoktató, illetve lapszerkesztő, író, publicista (SZINNYEI 1902: 637–8).

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.4 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 41–8.

így még közvetlenebbül vizsgálhatjuk az olvasóközönség névmagyarosításra vonatkozó javaslatait, a témáról alkotott véleményét. A vicclap egyetlen évfolyamában is – nem számolva az élő személyeket, közszereplőket, illetve az állandó szereplőket – 287 zsidó személynevet olvashatunk, mely az antiszemita lap névhasználatának bemutatására alkalmas korpusznak mutatkozik. A lap orientációját mutatja az is, hogy a névanyagon más nem magyar nemzetiségi csoportok esetében nem lehetne elemzést végezni, mivel mindössze öt szlovák *(Janó, Gyurka, Mátyás)*, négy cigány *(Csóri, Zsiga, Bornabás Béla, Miska)*, illetve egy-egy román és cseh szereplő *(Száva, Hasparik Venczel)* nevével találkozunk benne.

3. Az antiszemita lap izraelita állandó szereplői. – A Herkó Páter – a többi kortárs élclaphoz hasonlóan – meglehetősen sok állandó szereplőt szólaltatott meg. Ezek egyik csoportját a zsidó származású figurák, a másikat pedig az antiszemita nézeteket hangoztatók alkotják. Tanulmányomban csak az első kategóriába tartozók neveit vizsgálom. Az izraelita szereplők mindegyike, így az állandó figurák is (a többi magyar élclaphoz hasonlóan) jiddissel-héberrel kevert magyar nyelven szólalnak meg, s nevük egyértelműen mutatja származásukat. *Tiszta Rajner Lajbis* „fű-fű revolveres redaktőr", *de Libamáj Számi* „fű-fű hadnagy", *Lovag Henczegi Izor, Hepp Cziczesz Drágai* és *Rep/Reb Bálám Thollagi* „reczipiált hazafi", *Métely Árpád* pedig „rémregény-gyártó" és bolttulajdonos. *Tiszta Rajner Lajbis* családnevének mindkét néveleme (a *rein* melléknév jelentése 'tiszta') utal arra a sztereotípiára, hogy a zsidók nem tisztálkodtak eleget, *de Libamáj* családneve pedig külföldi nemesi származására és gazdagságára irányítja rá figyelmünket. A „szerkesztő" neve egy másik változatban is felbukkant a lapban, tovább erősítve a tisztálkodásra vonatkozó sztereotípiát: *Tiszti-tott Rajner Lajbis*. A második névváltozat katonai rangra is utalhat, melyhez ugyancsak kapcsolódik egy, az élclapokban gyakran megjelenített kortárs sztereotípia, mely szerint a zsidók alkalmatlanok a katonai szolgálatra. *Hepp Cziczesz Drágai* középső neve az imaköpenyről lelógó négy rojtot jelenti. Az ortodox zsidó viselet e jellegzetes eleme a kortárs humor céltáblájává vált – nem csak antiszemita körökben (RAJ 1999: 208). Ezt támasztja alá, hogy a Borsszem Jankóban is találhatunk hasonló nevű állandó szereplőt *(Cziczesbeiser)*. *Lovag Henczegi* neve új nemességét és szintén negatív tulajdonságát sugallja. *Métely* családneve a 'lapos bélféreg; métely' jelentést hordozza magában, ugyancsak a zsidók negatív megítélését erősítve.

4. A zsidó szereplők egyénnevei. – A nem antiszemita lapok leggyakoribb férfi egyénnevei a 19. század utolsó éveiben a *Mór/Móricz, Mózes* és az *Izsák* voltak, míg a Herkó Páterben az *Izsák* becézett alakja, az *Iczig* (19), az *Izidor* (14) és a *Bendegóz/Bendegúz* (11) a legtöbbször fellelhető név. A névanyagok zsidóellenes és nem antiszemita lapokban annyiban hasonlók, hogy bibliai eredetű nevek mindegyikben felbukkannak az első három helyek valamelyikén, illetve további ószövetségi eredetű nevek is előfordulnak bennük. A Herkó Páterben például olvashatunk még *Dávid, Illés, Jób, Sámson, Sámuel* nevű izraelitákról, s megállapíthatjuk azt is, hogy a lap szerzői – hangsúlyozandó figuráik zsidóságát – többnyire bibliai eredetű egyénneveket választottak (kivételek: *Adolf, Tóni, Aladár, Töhötöm, Bendegúz, Smüle, Pisti, Pinkász, Kornél, Benjamin*). A nem antiszemita lapok esetében a bibliai eredetű nevek ilyen mértékű dominanciája a 19. század végén már nem jellemző. A női nevek közül viszont mindegyik magyar élclapban a *Rozália* (10) a leggyakoribb.

5. A zsidó figurák családnevei. – Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében az antiszemita lapban található neveket is FORGÁCS KRISZTINA szempontjai alapján csoportosítom (FORGÁCS 1987). A Herkó Páterben szereplő nevek egy része is **tulajdonságnév**, amely alkalmas arra, hogy sugallja viselője vélt személyiségét, hozzájáruljon az általánosításokhoz, míg a családnevek másik csoportja e korpuszban is **művelődési indítékú**.

A Herkó Páterben is találhatunk olyan neveket, melyek **testalkatra, külső tulajdonságra** utalnak, a zsidó közösségekben gyakoriak, de nem hordoznak magukban negatív jelentést, viszont identifikálják a karaktert zsidóként: *Blau* (’kék’), *Braun* (’barna’), *Gelb* (’sárga’), *Gelbfuss* (’sárgalábú’), *Groisze* (’nagy’), *Grün* (’zöld’), *Klein* (’kicsi’), *Krauskopf* (’göndör hajú ember’), *Schwarz* (’fekete’), *Weisz* (’fehér’), *Weiszkopf* (’fehérfejű’). E neveket KOZMA ISTVÁN listájával összevetve több azonosságra is felfigyelhetünk azon német nevekkel, melyeket valóban leginkább izraeliták viseltek az Osztrák–Magyar Monarchiában (KOZMA 2009: 155).

A testi rendellenességre, fogyatékosságra utaló családnevek meglehetősen ritkák a Herkó Páter hasábjain (*Gansfus* ’lúdtalpú’, *Taub* ’süket’), ellentétben a nem antiszemita Borsszem Jankóval, amely igen gyakran élt ezzel a humorkeltő eszközzel. A *Gansfus* az egyedüli, mely mindkét korpuszban fellelhető.

Az állatnevek (*Gelb**vogel*** ’sárga’ + ’madár’, ***Löw**i* ’oroszlán’, *Wolfner* ’farkas’ + *-ner*) esetében is elmondhatjuk, hogy a Herkó Páter szerzői kevésbé változatos összetételeket képeztek állatok neveivel, mint Az Üstökös és a Borsszem Jankó szerzői.

A növényekre utaló nevek (***Blumen**duft* ’virág’ + ’szag’, *Knófel**blüth*** ’fokhagyma’ + ’virágzat’), ***Rosen**duft* ’rózsa’ + ’szag’, *Taitel**baum*** ’datolyapálmafa’ (helyesen: *Teitelbaum*), ***Tolpen**thál* ’tulipán’ + ’völgy’) esetében megtaláljuk az antiszemita lapban is azokat a névelemeket, melyeket a többi elemzett élclapban, de ezek kevesebb változatban tűntek fel Markos újságában. Virágra utal még a *-duft* (’szag’) szó is a felsorolt névelemek között, melynek itt negatív konnotációja van (a sztereotípia szerint a zsidók a kevés fürdés miatt nem éppen virágillatúak).

Az élettelen természeti tárgyakra utaló nevek esetében nem csak kisebb számú variációt olvashatunk a Herkó Páter lapjain, hanem jelentősen kevesebb természeti tárgy, illetve jelenség bukkant fel, mint a nem antiszemita lapokban: ***Licht**baum* (’fény’ + ’fa’), *Smaragd**stein*** (’smaragd’ + ’kő’), *Spicel**berg**er* (’spicli’ + ’hegy’), *Tulpen**thal*** (’tulipán’ + ’völgy’). Nem találkozhatunk viszont *-bach* (’patak’), *-blitz* (’villám’), *-fluss* (’folyó’), *Himmel-* (’ég’), *Morgen-* (’reggel’), *-wasser* (’víz’), *Diamant-* (’gyémánt’) szóösszetételekből álló nevekkel, melyeket Az Üstökös és a Borsszem Jankó szerzői használtak a névalkotás során.

A lelki tulajdonságra vonatkozó nevek, jellemnevek csoportjában a névszerkezetek első tagjai arra utalnak, hogy a zsidók között nagy számban találunk gazdagokat, illetve ékszerészeket (pl. *Fux Dávid, Goldstein* és *Silberstein*). Az e kategóriába tartozó nevek használata is jóval kevésbé változatos, mint korábbi korpuszomban, s a névadás csupán egyetlen tulajdonságra, a gazdagságra fókuszál.

A beszélő nevek többsége részben vagy egészében magyarosított név, a következő példákat kivéve: *Gründelesz* (’alapító’), *Hájfisli* (bankár, átvitt értelemben: ’hiéna’) és *Wuhlstein* (gazdag kocsmáros, a *wohl* ’jó, jól’ melléknévből). Ebbe a kategóriába a Borsszem Jankó és Az Üstökös szövegein alapuló elemzésemben jelentősen több, jellemzően több elemből álló családnevet sorolhattam (pl. *Glanzfett, Laubfrosch, Mehlworm,*

Weinworm, Zinsenfresser), melyeket a teljes név jelentése vagy egy-egy elemének magyar megfelelője tett sértővé, illetve humorossá.

A foglalkozásra utaló nevek kategóriájába viszont több név kerülhet a Herkó Páter alapján, mint amennyit a többi lapban olvashattunk: *Baumgartner* ('gyümölcskertész'), *Fischler* ('halász'), *Fuhrman* ('fuvaros'), *Jáger* ('vadász'), *Kaufmann* ('kereskedő'), *Kohn, Léhner* ('bérlő'), *Pfeifer* ('fütyülő'), *Schneider* ('szabó'), *Schmitzig* ('tintafoltos'), *Spitzer* ('hegyező'). A családnevek tipikusan zsidó foglalkozásnak vélt munkakörökre is utalnak (kereskedő, újságíró, fuvaros). A pesti viccekben később gyakran szereplő *Kohn* családnév – a többi elemzett élclaphoz hasonló módon – nem tekinthető gyakorinak az antiszemita lapban sem, a neveknek csupán 5,58%-át teszi ki.

Származásra utaló nevet csupán egyet találhatunk a zsidóellenes lapban *(Deutschländer)*, így megállapíthatjuk, hogy az elemzett élclapoknak a zsidósághoz való viszonyától függetlenül ez nem kedvelt névadási stratégiája.

A Herkó Páter hasábjain a többi vizsgált élclappal szemben nem olvashatunk vallásban, babonában gyökerező neveket, mint ahogy ünnepneveket sem.

6. A névváltoztatás a Herkó Páterben. – Magyarországon a korabeli humoros írások egyik poén- vagy gúnyforrásaként tekinthetünk a névmagyarosításra – nem csupán az izraeliták esetében (vö. FARKAS 2003). A névváltoztatás az antiszemita lapban különösen negatív fényben tűnik fel, annak ellenére, hogy maga a főszerkesztő is magyarosította nevét. A Herkó Páter hasábjain gyakoribb téma a névmagyarosítás, mint a Borsszem Jankóban vagy Az Üstökösben, így arra következtethetünk, hogy szerzőit és szerkesztőjét is élénken foglalkoztatta e társadalmi jelenség. Mégsem tekinthető meglepetésnek az antiszemita lap nagyfokú érdeklődése a névmagyarosítás iránt, mivel 1898-ban a Belügyminisztérium kimagaslóan sok, 1918-ig egy évben a legtöbb (6702) névváltoztatást engedélyezte, így a lap írásai tényleges társadalmi vitát, aktuális társadalmi-politikai kérdéseket is tükrözhetnek (KARÁDY – KOZMA 2002: 64).

A magyar élclapokban nyomon követhetők a névmagyarosítás különböző motivációi és stratégiái, mivel a humoros szövegek szerzői egyes esetekben megadták az „eredeti" zsidó nevet és a magyarosított változatot: *Berger > Bokányi, Braun > Barna, Brézele > Bérczi, Deutschländer > Ditrói, Kaufman > Kovács, Szüszman > Szendrényi, Zalberger > Zalatnay*.

A Herkó Páter lapjain olvasható magyarosított zsidó neveket etimológiai-jelentéstani szempontok alapján is csoportosíthatjuk. Példákat legnagyobb számban a helynévi eredetű *(Bátori, Bérczi, Buzádi, Ditrói, Hunyadi, Komjáti, Krivány, Rákóczi, Zalatnay, Zrínyi, Zsitvai)* és az álhelynévi jellegű magyarosított nevekre találunk *(Bájvölgyi, Bokányi, Gürümbülyi, Imay, Kholbászi, Khopetángy, Libamájvölgyi, Retekfalvi, Szendrényi, Zabodi)*. Mindkét névadási stratégiát alkalmazták a nem antiszemita lapok szerzői is, *Báthory, Hunyadi* és *Rákóczi* családnévvel pedig mindkét laptípusban felbukkant egy-egy zsidó figura (további példákat l. még NÉMETH 2012: 61–2).

A zsidóság körében gyakori, KOZMA vizsgálata alapján a második legkedveltebb névválasztási stratégia a keresztnévi eredetű családnév felvétele volt (KOZMA 2009: 163). Az élclapokban a Herkó Páteren kívül *(Árpádi)* nem találhatunk erre példákat. Gúnyossá teszi az antiszemita élclapban az *Árpádi* név alkalmazását, hogy az Árpádra, a magyar honfoglaló vezérre vonatkozhat. A zsidóellenes retorika egyik eleme is felelevenedik előttünk az *Árpádi* nevet olvasva, ugyanis a kortársak – utalva keleti irányú bevándorlásukra –

az asszimilált zsidókat „új magyar”-nak nevezték, akik újabb honfoglalást hajtanak végre 19. századi beáramlásukkal – immár a magyarok „rovására”.

A Borsszem Jankóhoz és Az Üstököshöz hasonlóan közszói eredetű magyarosított nevek is fellelhetők korpuszomban *(Aczél, Barna, Kukurucz/Kükürücz, Olay, Savanyu)*. E kategóriában is feltűntek a kétféle élclaptípusban azonos családnevek (az *Aczél* és a *Kukurucz/Kükürücz* alak *Kukoricza*-ként).

A magyarosított zsidó nevek motivációs szempontú csoportosítása esetében megállapíthatjuk, hogy a Herkó Páterben gyakoribb volt a hangalak alapján történő névadás *(Barna, Bokányi, Bérczi, Ditrói, Kovács, Szendrényi, Zalatnay)*, mint a nem zsidóellenes lapokban. A Borsszem Jankó és Az Üstökös szerzői viszont előszeretettel alkalmazták a jelentés alapján való névmagyarosítást szövegeikben, míg a Herkó Páterben erre csak egyetlen példát találunk *(Barna)*.

A vicclapok műfaji sajátosságai miatt külön érdemes szólnunk a beszélő nevekről *(Bájleheley, Csalszberger, Henczegi/Henczeghy, Henczegéri, Számító, Uzsorási)*. Egyes beszélő nevek a megnevezettek foglalkozására, illetve belső tulajdonságára igyekeztek még inkább ráirányítani figyelmünket: *Uzsorási, Számító* és *Csalszberger* is üzleti tevékenységet folytató zsidó a Herkó Páterben, s *Henczegi* és *Henczegéri* is gazdag izraelita. A beszélő nevek egy részét, mint láthatjuk, a helynévi és álhelynévi jellegű családnevekhez hasonlóan az *-i* képzővel, a legtipikusabb magyar családnévformánssal alkották. Az ipszilonnal írt alakok régiséget testesítettek meg a kortársak szemében, így zsidók esetében ezt az írásmódot a társadalom kevésbé jól fogadta (vö. FARKAS 2012: 305). Ipszilonnal írt családnevekre a lapok beállítódásától függetlenül, összességében véve kevesebb példát találhatunk a korpuszokban. A valós névválasztási gyakorlattal ellentétben az élclapokban ennek ellenére sem tekinthető ritkának ez az írásmód.

7. A névváltoztatás megítélése. – A névmagyarosítást a Borsszem Jankó és Az Üstökös nem kommentálta, a Herkó Páter szerzői viszont gyakran támadást indítottak ellene, mivel véleményük szerint az asszimilált zsidók a társadalom legnagyobb ellenségei, a névmagyarosítás pedig az asszimilációnak egy fontos, a társadalom számára jól látható lépése. A Herkó Páter egyik szövege a következőképpen gúnyolódik rajta:

> „Eban[2] gubát. Három zsidó vigécz felbuzdulva a magyarositó áramlat hatása alatt, elhatározta nevének **megmagyarositását**.
> Lássuk az eredményt:
> 1.) Nummerl (mert számot jelent) lett belőle: Számi
> 2.) Singer (mert dalt jelent) lett belőle: Dalfy
> 3.) Sützser[3] (mert lövőt jelent) lett belőle: Lővy
> No ezek hát szépen megadták neki.” (HP. 1898. febr. 27. 10; kiemelés az eredetiben.)

Kiemelésre érdemes, hogy az élclapi névanyagban nem gyakori a *-fy/-fi* képzővel magyarosított családnév, mely ősiséget, nemességet, rangot, patinát közvetített a kortársak felfogása szerint, míg a korabeli források alapján végzett kutatások szerint – bár inkább a nem zsidók körében – kedvelt névelemek voltak a korszakban (vö. FARKAS 2010).

[2] Sic!
[3] Helyesen: *Schütze.*

Az idézet is arra utal, hogy ez gyakori névmagyarosítási stratégia lehetett, mivel poénforrássá válhatott *(Dalfy)*, de a vicc csattanója ez esetben az, hogy a zsidó figura nemességre utaló nevet vett fel, amely *Dolfi* vagy *Dalfi (< Adolf)* helyesírással zsidó szereplők beceneve is lehetett a vicclapok hasábjain. Érdekes, de – a képzőtől eltekintve – nem magyarosított élclapi nevek találhatók még *-fi* képzővel a Herkó Páterben (példákat l. még NÉMETH 2012: 61): *Iczigfi* és *Spiczigfi,* illetve *Khonfi* (HP. 1898. szept. 4., júl. 10.). Érdemes itt megjegyeznünk, hogy e vicclapban a *Khonfi* nem csupán személynévként szerepelt, hanem általában véve is vonatkozhatott a zsidókra, a zsidóságra *(khonfi, khonfiak)*, ahogy a *Mózes-had* megnevezés is (HP. 1898. jan. 23. 6) a zsidóság szinonimája volt. Annak ellenére, hogy a családnevek között nem gyakori a lapban a *Kohn,* a *khonfiak* elnevezés azt sejteti, hogy tipikus zsidó családnévnek tartották a kortársak, de hazafiasságukat is megkérdőjelezi a *khonfi* alak használata (vö. *honfi*).

A Herkó Páter immár erőteljesebb, humorosnak kevésbé tekinthető, a zsidókat lealacsonyító bírálatát mutatja az a nevek helyesírására vonatkozó javaslat, mely szerint csak kisbetűvel lenne szabad leírni a magyarosított zsidó családnevek egy részét, hogy ne lehessen őket összekeverni a magyarokkal: „Irják mától fogva a történelmi neveket felvett zsidók vezeték és keresztneveit egyszerüen kis betüvel, igy ni: hunyadi áron, zrinyi pinkász. Bravó! Legalább a külföldön is hamarább tisztába jönnek az e fajta magyarokkal" (HP. 1898. ápr. 10. 3). Mint láthatjuk, az antiszemita szerzők és olvasók számára elfogadhatatlannak tűnt a zsidók névmagyarosítása, miközben pedig a báró Bánffy Dezső vezette kormány 1890-es évekbeli tudatos politikája a deklarált célnak, az egy politikai nemzetnek az eléréséhez szükséges nemzeti érdekként kezelte a névmagyarosítást (vö. MAITZ 2009). A történeti kutatások alapján az 1890-es években „felvehetők voltak történelmi nagyjaink családnevei, mint például Zrínyi, Rákóczi, Hunyadi" (KARÁDY–KOZMA 2002: 39). Az élclap hasábjain mégis valós politikai és társadalmi vita jelent meg, s nem csupán az antiszemiták adtak hangot nemtetszésüknek a történelmi személyek neveinek felvétele miatt (NAGY 1993: 67). TELKES SIMON is megjegyezte, amikor a családnévmagyarosítás irányelveit írta, hogy a „történeti nevezetességű nevek felvétele […] kerülendő" (TELKES 1898: 9).

A névmagyarosítást követően a zsidók egyik legfeltűnőbb jellemzője, a többelemű, németes hangzású családnév eltűnt, így az antiszemita lap hasábjain az olvasók azt is szorgalmazták, hogy ha a zsidók neve már nem jelezheti vallásukat, más eszközökkel különböztessék meg őket (HP. 1898. jan. 9. 4). A szerzők ellenszenvét dokumentálja az a szöveg is, mely szerint egyenesen be kellene tiltani a névmagyarosítást a zsidók esetében (HP. 1898. jan. 30. 4).

8. Összegzés. – Az összehasonlító elemzés bepillantást nyújtott a holokauszt borzalmait nem, de a modern politikai antiszemitizmust már ismerő élclapi szerzők névadási módszereibe az izraelita szereplők esetében. Láthattuk, hogy bizonyos hasonlóságokat is találhatunk a zsidóellenes és nem zsidóellenes vicclapok névadási stratégiái között: mindkét laptípusban felbukkantak bibliai eredetű egyénnevek, és a családnevek csoportosításakor is találunk átfedéseket, azonos névelemeket. A névadás a Herkó Páterben a nagyszámú név ellenére – az előzetes várakozástól eltérően – kevésbé kreatívan használt eszköz a szereplők azonosítására, illetve jellemzésére, mint a többi élclapban. Ritkábban fordultak elő benne német vagy jiddis elemekből álló beszélő családnevek, illetve többelemű családnevek, jellemző viszont rá a névmagyarosítás erőteljes bírálata, ami fontos

helyet jelöl ki a családneveknek e vicclap hasábjain is. A nevekre mint az élclap lényeges elemeire és ezek sztereotípiákat mozgósító erejére mutat rá az a Herkó Páter által megfogalmazott élclapi hír is, mely egy bűncselekményről beszámolván tizenkét zsidó nevet sorol fel a bűntett megnevezése nélkül, s a következő latin szavakkal zárja szövegét: „Nomina loquuntur", azaz: 'A nevek beszélnek' (HP. 1898. jún. 12. 6).

Hivatkozott irodalom

ERŐSS LÁSZLÓ 1982. *A pesti vicc.* Budapest.

FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.

FARKAS TAMÁS 2010. A *-fi* végű magyar családnevek típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–30.

FARKAS TAMÁS 2012. Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet.* Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. Budapest. 301–7.

FORGÁCS KRISZTINA 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *Névtani Értesítő* 12: 149–61.

GULYÁS PÁL 1939. *Magyar írók élete és munkái: megindította id. Szinnyei József: új sorozat*. 13. köt. Budapest.

KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.* Budapest.

KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 153–71.

MAITZ PÉTER 2009. Névmagyarosítás és névideológia a dualizmus kori Magyarországon. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 77–93.

NAGY IMRE GÁBOR 1993. A névmagyarosítás történetéhez. *Baranya. Történelmi Közlemények* 5–6. 1992–3: 63–77.

NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.

PallasLex. 9. = *A Pallas Nagy Lexikona* 1895. 9. köt. Budapest.

RAJ TAMÁS 1999. *100 + 1 jiddis szó.* Vác.

SZINNYEI JÓZSEF 1902. *Magyar írók élete és munkái*. 8. köt. Budapest.

TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.

TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–31.

TELKES SIMON 1898. *Hogy magyarosítsuk a vezetékneveket?* Budapest.

TAMÁS ÁGNES

ÁGNES TAMÁS, **Jewish personal names and the adoption of Hungarian family names in the late 19th-century Hungarian humour magazines**

This paper examines the Jewish personal names found in the 1898 volume of the antisemitic humour magazine entitled Herkó Páter [‘Father Herkó’], and presents contemporary judgements about the adoption of Hungarian family names. In the investigation, the author compares her previous observations based on relevant name stocks gained from two non-antisemitic humour magazines (Borsszem Jankó [‘Tom Thumb’] and Üstökös [‘The Comet’]) with the results of her present enquiry into Israelite names. The author points out certain similarities in the naming strategies adopted in the antisemitic and non-antisemitic humour magazines: individual names of biblical origin, family names of similar types, and identical elements in names are observed in both types of magazines. However, some characteristic differences are also demonstrated: in Herkó Páter, there are fewer multi-element family names and surnames containing Yiddish-German elements; telling names – often having scornful meanings in the other two magazines – appear less frequently, and so family names used in Herkó Páter usually sound much less offensive. At the same time, the attitude towards the adoption of Hungarian family names in Herkó Páter – in contrast with the judgement expressed in the above mentioned other magazines – is undoubtedly negative.

ZSIDÓ FIGURÁK NEVEI A BORSSZEM JANKÓBAN A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN[1]

1. Tanulmányomban a Borsszem Jankó (BJ.) című magyar élclap zsidó figurákra vonatkozó névanyagát vizsgálom az 1901–1937 közötti időszakban. Ez 6 évfolyam (1901, 1910, 1920, 1929, 1933, 1937) és összesen 868 adat elemzését jelenti. Kutatásom fő célja a zsidó figurákhoz kapcsolódó élclapi névadás alakulásának tanulmányozása, ezért az évfolyamok tízévenkénti vizsgálatára törekedtem. Bizonyos esetekben az adott évfolyamnak a korpuszba való bekerülését a lap kiadástörténeti változásai indokolták (1929, 1933), de a hozzáférhetőség is befolyásoló tényező volt (1937).

Elemzésemben kísérletet teszek a jellemző tendenciák bemutatására, a korábbi vizsgálati eredményekhez (l. TAMÁS 2010) való kapcsolódásra, valamint az élclap mesterséges névanyagában és a korszakra vonatkozó, tényleges zsidó névjegyzékekben megmutatkozó névadási gyakorlat közti kapcsolat feltárására. Figyelmet fordítok a nevek asszociációs értékének vizsgálatára is, különös tekintettel a magyarosított alakokra (a tulajdonnevek jelentéssíkjaihoz l. J. SOLTÉSZ 1979: 32–43, FARKAS 2003a: 148–50).

2. Nevek, sztereotípiák, tendenciák: az élclapi névadásról. – A 19. század második felében létrejött élclapok karakterét az aktuális történelmi és társadalmi helyzetre reflektáló anekdoták, szentenciózus mondások és tipizált figurák határozták meg. A kiegyezés utáni modernizálódó és urbanizálódó Magyarország jellegzetes kulturális termékeként jelentkező új sajtótípus (VÖRÖS 2003: 20) olvasóközönségét tekintve olyan közös ismeretekre alapozhatott, amelyek lehetővé tették, hogy a közölt élcekben csak a legfontosabb, a poén megértéshez elengedhetetlen körülmények jelenjenek meg, nem ritkán mindössze egy-két mondatban összefoglalva, vagy bizonyos – többnyire a társadalmi státuszról, illetve az etnikai hovatartozásról is árulkodó − nevekbe sűrítve. Az ilyen jellegű újságokban tehát a névadás és annak – többnyire transzparens – motiváltsága sajátos szereppel rendelkezett. Így mind a társadalmi viszonyok és változások reflektáltsága, mind a nevek kifejezőerejének központisága alkalmassá teszi az élclapokat arra, hogy névanyaguk a történeti szocioonomasztika, valamint – az élclapokban megjelenő tartalmakat egyfajta közösségi irodalmi alkotásként (TAMÁS 2010: 79) értelmezve – az irodalmi névadás szempontjából vizsgálható tárggyá váljék.

A magyar élclapirodalom jellegzetes tartalmi eleme a különféle nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok megjelenítése, hiszen a korszak Magyarországa – a térségben nem egyedülálló módon – „minden szempontból heterogén terület volt, ahol az etnikumok, a nemzeti kisebbségek, a vallások és az egyházak sokféle csoportkombinációt alkotva kooperáltak, ütköztek vagy keveredtek egymással” (HANÁK 1999: 65). A korszak társadalmi, művelődési és politikai helyzetére reflektáló laptípusban az említett csoportokat általában sztereotipizáltan jelenítették meg számos vizuális (archetipizált figurák és a

[1] Köszönöm Farkas Tamásnak és Tamás Ágnesnek a dolgozathoz nyújtott segítséget.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.5 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 49–65.

szövegeket kísérő karikatúrák) és nyelvi eszköz (retorikai alakzatok, illetve a tartalom és a stílus hordozta hatás) segítségével. (A nemzeti kisebbségek élclapi ábrázolásának vizuális és nyelvi eszközeiről l. TAMÁS 2012a.) A sztereotipikus ábrázolás jellegzetes eszközének számítanak a szereplők nevei is, amelyekben többnyire az idegenes hangzással értek el humoros hatást a névalkotók (TAMÁS 2012a: 155). A névadás mint a sematizálás, a kisebbségi helyzet kifejezésére alkalmas nyelvi eszköz kapcsán gondolnunk kell a korszak névideológiájára is, amelynek alapgondolata, hogy a név egyszersmind a nemzeti hovatartozás kifejezője is (l. még MAITZ 2008: 15–7), így alkalmas egy figura nemzeti identitásának tömör és vitathatatlan jelzésére etnikai szimbólumként (vö. FARKAS 2004: 51, 2009: 32).

Az élclapi névadás sajátosságainak tárgyalásakor figyelmet kell fordítanunk az irodalmi névadással való párhuzamokra is, így a névalkotó céljának szuggerálására (KOVALOVSZKY 1934: 36), illetve az élclapokban is gyakorta megjelenő beszélő nevekre, amelyek – hasonlóan a karikatúrák vizuális eszközeihez – viselőjük jellegzetes vonásait nagyítják fel (vö. KOVALOVSZKY 1934: 38).

Noha jelen vizsgálat középpontjában a zsidó figurák állnak, célszerű röviden szólnunk más magyarországi nemzetiségi csoportok (horvátok, szerbek, románok, szászok, ruténok, szlovákok stb.) élclapi reprezentációjának alakulásáról is. Az e kérdésben végzett kutatásában TAMÁS ÁGNES megállapította, hogy a nem magyar nemzetiségi csoportokra vonatkozó névanyag az 1860-as évek vizsgált élclapjaiban sokkal változatosabb volt, mint a 19. század végén (TAMÁS 2010: 90), s ezzel együtt a zsidó figurák neveinek dominanciája is változott: az 1890-es évek végére jelentősen nőtt a számuk az élclapi névanyagban (TAMÁS 2010: 85). Mellettük cigány, cseh, lengyel, szerb, szlovák, sváb, illetve horvát nemzetiségű szereplők fordultak elő, akiket egyre sablonosabb nevekkel illettek.

3. A zsidókérdés élclapi reprezentációja

3.1. Mivel „a zsidó témák gyakorisága az élclapokban szorosan követte a korszak társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági folyamatait” (VÖRÖS 2003: 21), a zsidó szereplők által viselt család- és utónevek dominanciájának kialakulása az élclapokban a 19. század végi politikai és társadalmi viszonyokkal magyarázható. Tekintettel arra, hogy a zsidók a korszak modernizációs és urbanizációs változásaiban fontos szerepet játszottak, idővel az élcek állandó szereplőivé váltak (VÖRÖS 2003: 21–2), mindez pedig kiegészült az új típusú antiszemitizmusnak az 1880-as és 1910-es évek közti megjelenésével (GYURGYÁK 2001: 76). Mivel a kutatás középpontjában álló élclap fővárosi megjelenésű, célszerű felhívni a figyelmet arra is, hogy 1910-ben a teljes, magyarországi zsidó népesség több mint 20%-a Budapesten élt (GYURGYÁK 2001: 79). A vizsgált társadalmi csoport élclapi reprezentációjának szempontjából a zsidók gazdasági dominanciájával kapcsolatos ellenérzésekre hívom még fel a figyelmet (ennek társadalmi és történelmi gyökereiről l. GYURGYÁK 2001: 80–7), amely a két világháború között kiegészült a zsidóság árulásának tételével: eszerint 1919-ben a politikai hatalom is a zsidók kezébe került, ez pedig negatívan befolyásolta az ország sorsát (bővebben l. GYURGYÁK 2001: 98–102). A társadalmi és politikai szempontból meghatározott élclapi tematika kapcsán érdemes kiemelni a zsidó származásúak meghatározó szerepét a proletárdiktatúra éveiben (bővebben l. GYURGYÁK 102–9), valamint azt a zsidókérdés szempontjából is meghatározó társadalmi, politikai és kulturális erőtérváltozást, amelyet a történelmi Magyarország

felbomlása jelentett. Az első világháborút követő időszakban a zsidóságra vonatkozó törvényi szabályozás (mindehhez és a zsidóság harmincas évekbeli helyzetéhez l. GYURGYÁK 2001: 110–53) is az élclapi tartalom jellemző elemévé vált; erre példa a következő szöveg is, amely a Borsszem Jankó egyik állandó zsidó figurájának, Reb Menachem Cziczesbeiszernek „átkozódásai" közül való: „Ledjen neked hat gimnazista jermeked, omikor o nomerusz klauzuszt életbeléptetik!" (BJ. 1920. február 22. 4)

A zsidókérdés Borsszem Jankó-beli reprezentációját figyelemre méltó szemponttal gazdagítja az a tény, hogy az újságot alapító és 1910-ig szerkesztő Ágai Adolf zsidó származású volt (l. MZsL. 11)[2]. Említésre érdemes az is, hogy a vizsgált időszakban a lap egy alapvetően városi, nem zsidó olvasói körhöz kívánt szólni (HASLINGER 1993: 67). A kormánypártiként, liberális szellemiséggel induló Borsszem Jankó a magyarságot és a magyar polgárosodás ügyét értékmérő kategóriaként kezelte, így a zsidókérdésben „a magyarosodó, asszimilálódó zsidó (kis)polgárság és értelmiség, vallásfelekezetileg a liberalizált neologizmus szószólója"-ként (BUZINKAY 1988: 700) foglalt állást, ugyanakkor a zsidóság bizonyos részét, a gyorsan meggazdagodó, német érzelmű és kultúrájú zsidó nagypolgárságot rendszerint kigúnyolta. Ez a jelenség az általam vizsgált évfolyamokban is megfigyelhető, ugyanakkor a megváltozott történeti kontextus következményeként az asszimilációs kérdések után elsősorban a zsidók üldöztetése, illetve az elkötelezetten antiszemita világnézet pellengérre állítása került előtérbe (l. például a szintén kitalált alak, Plahunka Vendel „hites antiszemita és ébredő fajmagyar" írását: A zsidó – zoológiai értekezés. BJ. 1920. február 29. 4).

3.2. Tanulmányomban a már jelzett tendencia, vagyis a zsidókat jelölő személynevek élclapi dominanciájának kialakulása alapján vizsgálom a Borsszem Jankóban megjelenő zsidó figurák neveit a 20. század első harmadában. Vizsgálódásom közvetlen előzményeként TAMÁS ÁGNES korábbi, a 19. század második feléből származó, nem magyar nemzetiségű figurákat jelölő élclapi névanyagot elemző kutatásaira (TAMÁS 2010; 2011), valamint FARKAS TAMÁS onomasztikai kötődésű vicceket névtani szempontból vizsgáló tanulmányára (FARKAS 2003b) támaszkodhattam.

TAMÁS ÁGNES az általam vizsgált periódust megelőző időszakról a zsidó szereplők nevei kapcsán az alábbi jelenségeket mutatta be. Az 1860-as évek elején a zsidó szereplőket – néhány kivételtől eltekintve – csak utónévvel említették, ezek is leggyakrabban az ószövetségi nevek közül kerültek ki (TAMÁS 2010: 83). Később egyre többször kaptak családnevet is, és gyakoriak voltak a vizsgált csoport modernizációban játszott szerepére utaló beszélő nevek (TAMÁS 2010: 93). A 19. század végére változott a zsidó figuráknak választott egyénnevek gyakorisága és száma, bár megmaradt az ószövetségi nevek dominanciája annak ellenére, hogy a 19. század végének anyakönyvi adatai szerint (vö. KECSKÉS 2008. miskolci vonatkozású anyagát) már más preferencia érvényesült a zsidó közösségek névadásában: az erősödő asszimilációs szándék és a névdivat hatására megjelentek a magyar nemzeti nevek (pl. *Gyula, Jenő, Etelka*), valamint egyéb divatnevek. Az ószövetségi és a hozzájuk kapcsolódó szimbolikus nevek alkotta vallási preferenciát tehát különböző divathatások váltották fel (vö. KECSKÉS 2008: 377–8), amelyek FENYVES

[2] Ágai fordításairól a MZsL. megjegyzi, hogy azokat „tősgyökeres magyarság" jellemezte, ugyanakkor azt is kiemeli, hogy „az 1865. évi országgyűlés idejében a zsidók egyenjogúsítását sürgető napisajtó fáradhatatlan bajnoka" volt (MZsL. 11).

KATALIN értelmezése szerint nem csupán a divatkövetésről tanúskodnak, hanem arról is, hogy „a 19. század második felétől a zsidó szülők egyre hajlamosabbak névválasztásukban is jelezni a magyar nemzeti kultúrához való csatlakozásukat" (FENYVES 2009: 148).

A 20. század első harmadára vonatkozó elemzés során figyelmünknek tehát arra is ki kell terjednie, hogy az anyakönyvi adatok alapján kirajzolódó preferenciaváltozás az élclapi névadásban is megjelenik-e, hiszen ebben az időszakban a felnövő új nemzedék miatt már érzékelhetővé válhatott a névadási gyakorlat megváltozása.

4. A korpusz összeállítása, jellemzői

4.1. Az elemzés alapjául szolgáló korpusz kialakítása során választásom nem csak a lap népszerűsége, illetve a TAMÁS ÁGNES-féle kutatás folytatólagosságának megtartása miatt esett a Borsszem Jankóra. Fontos szempont volt az is, hogy ez a lap a hasonló jellegű sajtótermékek között példa nélkülien hosszú ideig, mintegy 70 évig (1868–1938) jelent meg, így értelemszerűen olyan – a zsidó kisebbség szempontjából alapvető fontosságú – eseményekre és változásokra is reagálhatott, amelyekre a korábban megszűnt élclapoknak nem volt módjuk. Az elemzett évfolyamok kiválasztását a hozzáférhetőség mellett kiadástörténeti szempontok is befolyásolták.

Az élclapi tulajdonnévanyag a megnevezett figurák hovatartozása alapján három csoportra osztható: valós személyek (politikusok, egyéb közéleti szereplők); állandó, fiktív szereplők; illetve a humoros szövegekben alkalmilag felbukkanó nem létező, ismeretlen figurák (vö. TAMÁS 2011: 121). A korpusz összeállítása során az első csoportot értelemszerűen nem vettem figyelembe, a második csoportba tartozó figurákat jelölő nevek szintén nem kerültek be az elemzendő anyagba: a velük kapcsolatos, névtani szempontból releváns megállapításokat a későbbiek során külön összegzem. A vizsgálandó korpusz tehát a harmadik csoportra, a nem állandó, fiktív szereplőket jelölő névanyagra épül. A válogatás során azokat a neveket vettem figyelembe, amelyek szövegkörnyezetében vagy explicit utalás történt arra, hogy az adott figura zsidó, vagy más módon (pl. a név nyelvi karakteréből vagy a rovatból, amelyben szerepel stb.) vált egyértelművé a szereplő származása. Az utóbbi esetben a legnagyobb segítséget a budapesti városrészek említése jelentette, hiszen a fővárosban a vizsgált korszakban is számon tartották a „zsidó – nemzsidó lakóhelyi elkülönülést" (ZEKE 1990: 162). 1930 előtt Budapest zsidó lakossága elsősorban a pesti kerületek alkerületeiben koncentrálódott, ezek közül a legjelentősebb a Király utca és környéke, valamint a Teréz-, Lipót-, illetve Erzsébetváros voltak (ezekről bővebben l. FROJIMOVICS–KOMORÓCZY–PUSZTAI–STRBIK szerk. 1995: 97–148, 218–302, 319–49, 438–66; a zsidóság fővárosi szegregációjához l. GYURGYÁK 2001: 79, ZEKE 1990: 168–71). A budapesti zsidóság területi megoszlásának említett sajátosságait figyelembe véve az adott figura származásának megállapításához hozzájárult a szereplő lakó- vagy munkahelyének, illetve az anekdota cselekményének lokalizálása, a *Lipótváros,* a *Dob utca,* a *Sas utca,* a *Király utca,* a *Rumbach utca,* illetve a *Terézváros* helynév említése is. Az elemzett korpusz részét képezik a karikatúrákhoz tartozó dialógusokban megjelenő nevek is, amennyiben a rajzokról egyértelműen eldönthető volt, hogy zsidókat ábrázolnak (az élclapokban megjelenő zsidó figurák vizuális megjelenítéséhez l. VÖRÖS 2003).

A szereplők származásának azonosítását segítette a zsidó figurák esetében szinte kivétel nélkül megjelenő nyelvváltozat, vagyis a jiddisre emlékeztető beszédmód vagy „jiddissel kevert magyar" (VÖRÖS 2003: 24) is, amely mint több nyelvváltozat keveredése

jellemző eleme volt az élclapi formakincsnek (BUZINKAY 1983: 116), emellett a zsidóviccek lényegéhez is hozzátartozik (vö. FROJIMOVICS–KOMORÓCZY–PUSZTAI–STRBIK szerk. 1995: 649). Érdemes kiemelni, hogy a 19. század vége felé felgyorsuló nyelvi asszimilációs folyamatok következményeként a vizsgált periódusban a jiddis nyelvhasználati színterei egyre inkább visszaszorultak a zsidóság körében, használata a vallási életre, az imaházakra és a vallási tanintézményekre korlátozódott (BORSÁNYI 1995: 12), az élclapban azonban mindvégig fontos csoportazonosító jegy maradt.

4.2. A korpusz egészét tekintve megállapítható, hogy a legtöbb, zsidó figurára vonatkozó név az 1901-es évfolyamban (271), a legkevesebb pedig az 1937-esben (76) volt, vagyis a nevek száma alig több, mint negyedére csökkent a vizsgált periódusban. Ez a kétheti megjelenéssel, illetve a strukturális változásokkal magyarázható, a történelmi kontextust figyelembe véve azonban meglepő.

5. Állandó zsidó szereplők a Borsszem Jankóban. – Az élclapirodalom számtalan karakterfigurája, illetve közismert, zsidó szereplője köthető a Borsszem Jankóhoz. Az alábbiakban azon figurák nevének bemutatására és rövid elemzésére szorítkozom, amelyek az általam vizsgált periódusban is jelen voltak az élclap hasábjain.

Alig néhány héttel a zsidók egyenjogúságáról szóló törvény elfogadása után jelent meg a lapban *Spitzig Iczig,* a terézvárosi zsidó kispolgár, akinek alakja később a zsidóságot érintő problémák bemutatásának is megkerülhetetlen elemévé vált (BUZINKAY 1988: 700). 1870-től jelentkezett állandó figuraként sógora, *Seifensteiner Salamon* Dob utcai boltos, aki 1878-tól írta tűnődéseit, illetve felbukkant *Börzeviczy Wahrmann Mór* bankár figurája is, akinek alakjában Wahrmann Mór bankár-politikust fedezhetjük fel.[3] A hazai gazdasági fejlődésre reagálva megjelentek a zsidó földbirtokos, *Wewressheghy*[4] *Dávid* úr levelei, valamint az ortodox rabbi, *Reb* ('úr', illetve *rebbe* 'rabbi', vö. PAPP 2009: 191) *Menachem Cziczesbeiszer*[5] átkozódásai is. Az 1901-es évfolyam meghatározó karakterfigurája volt még *Minden Áron* néppárti zsidó képviselő-, majd ex-képviselőjelölt. Az 1937-es évfolyamban közülük már csak két figura, a rabbi, illetve *Seifensteiner Salamon* szerepelt.

Az élclapi állandó figurák egyszersmind társadalmi típusokat is képviseltek, a 19. század végétől pedig már maga a *zsidó* szó, illetve jelzői használata is típusjelölő funkcióval rendelkezett: egyfajta rövidített jellemzést adva utalt valamire, ami köztudomású, vagyis a „tipikus" zsidóra (vö. FENYVES 2010: 233). Tekintettel arra, hogy a „tipikus" és a „sztereotipikus" közti határvonal gyakran igen halvány, az élclapok állandó figuráinak alkotói is – ahogy erről már szó volt – sztereotipikus jellemzők segítségével tették azonosíthatóvá szereplőiket. A névadásban ez az állandó figuráknak adott bibliai és/vagy hagyományőrző zsidó egyénnevek *(Dávid, Menachem, Salamon)* választásában és jiddises névalakok *(Cziczesbeiszer* vö. *ciceszbejszer* 'ciciszrágó, csókoló, túlbuzgó'; BLAU–LÁNG 1941/1995) használatában nyilvánult meg. Az állandó figurák családneveinek vizsgálatakor továbbá találunk példát létező családnevek alapján alkotott családnévre is: a

[3] Mivel ez az állandó figura nem tekinthető teljesen fikciósnak, a névelemzés során három jelentéssíkot kell figyelembe vennünk: a létező személy parodizálását a név által, a névalakot, illetve a beszélő névi funkciót (l. később).

[4] További írásváltozata: *Wewressheghyÿ.*

[5] További írásváltozata: *Menákem Ciczeszbeiszer.*

Seifensteiner-hez hasonló névalakok találhatók a korábbi zsidó névanyagban (*Seifenmacher* 'szappankészítő', *Seifensieder* 'szappanfőző'; vö. SCHEIBERNÉ 1981: 76), a *-steiner* utótag pedig önálló családnévként szintén gyakori volt a zsidók körében.

Az élclapi névanyag kapcsán már esett szó a beszélő nevekről. Az állandó figurák között ide sorolható *Spitzig Iczig,* akinek csípős nyelvű, szókimondó leveleire utal a német *Spitzig* 'csípős', az *Iczig* pedig a bibliai *Izsák* becézett formája (SCHEIBERNÉ 1981: 29). A létező *Wahrmann Mór* névalak a *Börzeviczy* (*börze* 'tőzsde, értékpapírok és áruk kereskedőháza') előtaggal válik beszélő névvé. A *Cziczesbeiszer* 'túlbuzgó' jelentését (l. fent) a TAMÁS ÁGNES által megadott 'harapós'-sal (TAMÁS 2011: 125) kiegészítve nyilvánvaló, hogy beszélő és jellemnévről van szó, hiszen a név viselőjének átkozódásai minden lapszámnak szinte állandó elemei. A névben rejlő *cicisz* szó azonban az ortodox zsidó viselet jellegzetes elemére, az imaköpenyről lelógó négy rojtra is utal (vö. TAMÁS 2012b: 42). Az 1901-es országgyűlési választásokhoz kapcsolódó időszakban megjelenő, *Minden Áron* nevet viselő zsidó képviselőjelölt beszélő neve szorul talán a legkevesebb magyarázatra.

Az állandó figurák családneveinél az írásmód kérdésére hívom még fel a figyelmet, amelynek információtartalmáról és konnotációjáról a későbbiekben, a magyarosított nevek esetében még lesz szó. Itt elegendő megemlítenünk a *Börzeviczy Wahrmann,* illetve *Wewressheghy* alak írásmódjához kapcsolódó asszociációs kör három szemléletes elemét: a kettős családnévalakot, a mai helyesírástól eltérő írásképet, illetve az *y*-os végződést, amelyek zsidó figurákat jelölő nevek esetében a név jelentésszerkezetét a szándékolt humorral egészítik ki (FARKAS 2003b: 153).

6. A névanyag elemzése

6.1. Míg a 19. század végére a zsidó figurák többsége nemcsak egyén-, hanem családnévvel is rendelkezett (vö. TAMÁS 2010: 83; 85), addig a jelen vizsgálat középpontjában álló időszakban a család- és utónévvel egyaránt rendelkező figurák aránya folyamatosan csökkent (1. táblázat). Az 1937-es évfolyam izraelita szereplőinek több mint 70%-át csak család- vagy egyénnévvel látják el, erősödik tehát az egy adott (család- vagy kereszt-) névhez kötődő asszociációk, illetve az azokat alakító szociokulturális tényezők szerepe (bővebben l. FARKAS 2004: 54). A variációs lehetőségek szegényedése és bizonyos nevek terheltségének növekedése beilleszthető a Borsszem Jankót a korszakban általánosan jellemző sematizálódási folyamatba (vö. BUZINKAY 1983: 66; HASLINGER 1993).

Az 1. táblázat adataiból az is kitűnik, hogy az egyes évfolyamokban szereplő zsidó figurák száma erőteljes ingadozást mutat. A századforduló után folyamatosan csökken, kivételt ez alól az 1920-as és az 1933-as évfolyam jelent. Az előbbi esetben az okokat a korabeli politikai diskurzusban kell keresnünk, amelynek maghatározó részét képezték a zsidósággal kapcsolatos kérdések, így például a numerus clausus ügye. Az 1929-es évfolyam esetében tapasztalható drasztikus visszaesést (kb. felényi zsidó szereplő) a lap ritkább (a heti helyett tíznaponkénti) megjelenése, valamint a Magyarország sorsát alapvetően befolyásoló történelmi változások magyarázzák. Ezekből kifolyólag a 20-as évek végén a Borsszem Jankóban a hazai kisebbségek helyett a külföldiek ábrázolása került ideiglenesen előtérbe (vö. HASLINGER 1993: 68). Az 1933-as évszámban újból megnövekedett a zsidó figurák száma; e mögött szintén a korabeli politikai és társadalmi viszonyokat kell sejtenünk, hiszen a harmincas évekre a „zsidókérdés" és annak „rendezése"

még inkább előtérbe került. Az újbóli, 1937-es visszaesés oka elsősorban a még ritkább (kétheti) megjelenés.

Év	Zsidó figurák száma	Csak egyénnév	Csak családnév	Összesen	
				db	%
1901	271	22	25	47	17,34
1910	105	15	24	39	37,14
1920	156	35	27	62	39,74
1929	77	11	20	31	40,26
1933	183	51	45	96	52,46
1937	76	17	37	54	71,05

1. táblázat: A zsidó szereplők neveinek megoszlása a csak egyén-, illetve csak családnévvel való említés szerint

6.2. Egyénnevek. – Az 1901-es évfolyam eredményei az eltelt idő rövidségéből kifolyólag még közel állnak az 1890-es évek végi névanyag jellemzőihez: többnyire hagyományőrző zsidó férfinevekkel találkozunk, ugyanakkor az 1890-es évek végén leggyakoribbnak számító *Mór/Móricz* és *Dávid* helyére a gyakorisági lista élére az *Izidor* (10), illetve a *Pinkász* (10) kerül, ezeket a *Naftole/Naftóli* (8) és a *Kóbi* (7) követi. Csak ezek után következik a *Mór/Móricz* (6), valamint a *Dávid* (6). Ugyanakkor már az 1901-es lapszámokban megjelennek a korszakban divatos magyar vagy „ősmagyar" keresztnevek: *Árpád* (3), *Aladár* (2), *Attila, Bendeguz* (sic), *Botond, Dezső, Elemér* (2), *Taksony, Töhötöm* (2). A női egyénneveknél ez a jelenség kevésbé mutatható ki, hiszen mind az előforduló nevek, mind azok gyakorisága hasonló az 1890-es évekhez: *Moni* (11), *Sprincze* (3), *Frádl* (2), *Genendl* (2). A többnyire idegen eredetű és hangzású nevek (pl. *Hildebranda, Hildegard, Frünse*) tehát még idegen kulturális hatást tükröznek, igaz, felbukkan a *Katalin* magyar becézése, a *Katica* is.

Az 1910-es év férfi egyénneveit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy csökken az egyes nevek terheltsége, egy nevet általában csak egy figura és csak egyszer visel. Jellegzetesen zsidó névként a *Mór/Móricz* (10) még mindig népszerű, ahogy az *Izidor/Izidorka* (4) is gyakran választott utónév. Folytatódik az „ősmagyar" vagy magyaros nevek használata is; ebben az évfolyamban az alábbiakkal találkozunk: *Aladár, Árpád/Árpi, Győző, Lajos, Rezső*. Ketten viselik azt a *Gyula* nevet, amely mind KECSKÉS JUDIT (2008), mind FROJIMOVICS KINGA (2003) 19. század végi, 20. század eleji anyakönyvi adatai szerint gyakorinak számított a zsidó közösségekben. Az elemzett évfolyamok közül az 1910-esben és az 1937-esben a legkevesebb a zsidó nőket jelölő egyénnevek száma (mindössze hármat tudtam feljegyezni); ezek továbbra is jellemzően idegen eredetűek és hangzásúak: *Malvin, Rozamunda, Száli.*

Az 1920-as évfolyamban is megmarad a *Mór/Móricz/Móricka* (17) népszerűsége. Érdemes kiemelni, hogy a vizsgált évfolyamokban most tűnik fel először a *Móricka* becézett névalak, amely idővel a zsidóviccek jellegzetes nevévé vált. A leggyakrabban előforduló férfinevek sora még mindig keveset vagy egyáltalán nem változik a 19. század végi adatokhoz képest: *Mózes/Mózsi/Mojse* (10), *Izidor* (7) és *Pinkász* (4). A hagyományőrző nevek mellett azonban változatlanul ott vannak – kevés előfordulással, de viszonylagos változatosságot mutatva – a magyar (divat-) keresztnevek: *Aladár* (2), *Attila,*

Árpádka, Béla, Jenő, Ödön, Tihamér. A női egyénnevek tekintetében sem mutatható ki változás, maradnak a többnyire idegen eredetű, olykor hangsúlyozottan idegenes írásmóddal is szereplő nevek: *Dóra/Dóri* (3), *Rebeka* (2), *Abigél, Annie, Genendl, Fány, Lea, Liza, Ludmilla, Mónika, Renée, Rézi.*

Az 1929-es évfolyamtól kezdve arányaiban csökkenni kezd a *Mór* és variánsainak gyakorisága, és egy másik, ám még mindig tradicionálisnak számító zsidó név, a *Sámuel* becézése, a *Samu/Samuka* kerül előtérbe: ez a név a leggyakoribb ebben az évfolyamban (4). Először találunk adatot a germán eredetű *Adolf*-ra (becézve *Dolfi* alakban is), amely szintén a zsidóknál jelentkező újító névadási viselkedést jelzi, és amely a 19. század végén kifejezetten izraelita névnek számított (vö. FENYVES 2010: 214). Új jelenségként csökkeni kezd a divatos magyar keresztnevek száma és gyakorisága is: egy-egy figura viseli csak az *Árpádka, Atilla* (sic) és a *Gyula* nevet. A női nevek esetében nem tapasztalható nagy változás a népszerű nevek jellegében: *Málcsi, Renée, Rezsinke, Stefi.*

Az 1933-as évfolyam leggyakoribb férfinevének már az *Adolf/Adolfka/Dolfi* számít 13 névviselővel. A további, gyakran előforduló férfinevek esetében nincs jelentős változás: *Pinkász/Pinchesz* (10), *Samu/Samuka* (9), *Mór/Móricka* (9), *Dávid/Dávidl/Dovid/Dovidl* (7). A korábbiakhoz képest megnő a magyartól eltérő *-l, -le* becenévképzővel ellátott nevek száma (pl. *Dovedl, Jékele, Jókl, Mendele, Mandl, Valvele*), arányaiban pedig tovább csökken a magyar egyénnevek száma és változatossága: az *Emánuel* magyar megfelelője, a *Manó* egyszeri előfordulása mellett mindössze az *Aladár*-ral találkozunk 7 esetben. A hagyományőrző bibliai nevek mellett a német hatást mutató nevek is megjelennek (pl. *Alfrédka* vagy a korszakban divatos *Lipót*). A női egyénnevek közül a 19. század végén kifejezetten izraelita névnek számító *Cecília* (vö. HAJDÚ 2003: 550) becézését, a *Cili*-t kell kiemelnünk, amely az 1933-as évfolyamban kétszer szerepel. Az elemzés során először bukkan fel a három névviselővel rendelkező *Berta,* amely HAJDÚ MIHÁLY héberzsidó névadást anyakönyvi adatok alapján vizsgáló összegzése szerint ugyancsak népszerűnek számított a zsidók körében a 19. század második felében (vö. HAJDÚ 2002: 70). A további, gyakori női nevek tekintetében nem találunk változást: *Záli* (2), *Rebeka* (2), *Rezsin/Rezsinke* (2), *Frádl, Genendl, René, Rézi.*

Végül az 1937-es év lapszámaiban a férfi egyénnevek közül az utóbbi, elemzett évfolyamokban igen gyakorinak számító *Adolf* és változatainak száma csökken (3), a *Samu/Samuka* azonban megtartja népszerűségét, hiszen 13 figura viseli ezt a nevet. Továbbra is jelen van a *Mór/Móric/Móricka* (4), valamint viszonylag gyakori az *Izsó* (3). Új névként fordul elő a *Frischmán,* a *Maxi* és a *Ricsi,* a magyarnak tekinthető nevek esetében pedig a korábbiakban megfigyelt csökkenő tendencia folytatását tapasztaljuk, ugyanis mindössze 6 figura kap 3 különböző magyar férfi keresztnevet: *Aladár* (4), *Károlyka, János.* Amint arról már volt szó, ebben az évfolyamban ugyancsak kevés női egyénnevet találunk, listánkon mindössze a *Szerénke,* a *Regina* és a *Záli* szerepel egy-egy névviselővel. A névanyagban először olvasható *Szerénke* a 19. század végén szintén kifejezetten izraelita névnek számító *Szeréna* (vö. HAJDÚ 2003: 550) becézése.

Az egész vizsgált időszakot tekintve megállapíthatjuk, hogy a férfi egyénnevek a századfordulón nagyobb változatosságot mutatnak. Az 5 legnépszerűbb férfi egyénnév sorrendje a 19. század végihez képest – *Mór*/*Móricz* (26), *Mózes* (24), *Izor/Izidor* (15), *Izsák* (15), *Pinkász* (14) (vö. TAMÁS 2010: 90) – két helyen változik. Továbbra is a *Mór* és variánsai a leggyakoribbak (49), ezt azonban a 19. században újabb, kimondottan az izraelita közösségek körében népszerű *Adolf* és variánsai (28) követik. A harmadik helyen

változatlanul az *Izidor* (26) áll, a listára negyedikként azonban a *Samu* (25) kerül, a sort pedig változatlanul a *Pinkász* (23) zárja. A leggyakoribb nevek tehát még mindig vallási preferenciát hordoznak (pl. *Pinkász*), illetve a korszak jellegzetes zsidó nevei közül kerülnek ki *(Mór/Móricz, Adolf, Izidor, Samu)*. Ha adatainkat az ide vonatkozó anyakönyvi adatokon alapuló elemzésekkel vetjük össze, megállapítható, hogy az élclapi névanyag, ha nem is erőteljesen, de észrevehetően reagál a zsidó névadási szokásoknak a 19. század végén kezdődő változására. Ezt jelzi a korszakban új és a zsidók körében divatos *Adolf* második helyre kerülése a gyakorisági listán, valamint a nyelvileg és kulturálisan is egyre erősebben asszimilálódó zsidóság körében is népszerű magyar nevek jelentkezése a névanyagban, noha ezek összes előfordulása a teljes egyénnévanyagnak még mindig csak a 3,27%-át teszi ki. A magyar keresztnevek számát tekintve a húszas évek végétől kezdődően erőteljes csökkenést tapasztalhatunk mind az előforduló nevek gyakoriságát, mind változatosságát tekintve. Ezt a lap már említett profilja magyarázhatja, vagyis hogy a gúny tárgyát nem elsősorban az asszimilálódó, hanem az idegen kultúrájú zsidóság képezte.

A magyar keresztnevek gyakorisági listáján – a becéző formákat is beszámítva – első helyen az *Aladár* (15) áll, ezt az *Árpád* (7), illetve a *Gyula* (4) követi. A vonatkozó, 19. század végi adatok szerint mind az *Aladár,* mind az *Árpád* a ritkább nevek között fordult elő a zsidók körében (HAJDÚ 2002: 71), a *Gyula* viszont kifejezetten népszerű volt körükben több ide vágó elemzés (FROJIMOVICS 2003, HAJDÚ 2002: 70, KECSKÉS 2008: 378) szerint is. Az élclapi névanyagra jellemző névválasztás tehát a férfi egyénnevek esetében a valós zsidó névadási viselkedési formák (vö. HAJDÚ 2003: 549) közül kettőt, a hagyományőrzést és az újítást emeli ki. A mimikri, vagyis a nem feltűnő divatnevek választásának hiányát jelzi, hogy a korszakban a nem csak zsidók körében divatos férfinevekkel (pl. *József, Lajos, László*) zsidó figurák esetében szinte egyáltalán nem találkozunk, ez azonban érthető, hiszen ezek a nevek jellegüknél fogva nem volnának alkalmasak az ábrázolni kívánt csoport azonosítására.

Az új, divathatások által is befolyásolt zsidó névadási szokásokra való reflektálás érdekes eltérést mutat a férfi és női egyénnevek esetében, ugyanis – noha a vonatkozó elemzések szerint a női névadásban is megjelentek a magyarrá vált és/vagy magyar eredetű keresztnevek – jelentősen kevesebb olyan női névvel találkozunk, amely újító névadási viselkedésre utalna. (A korszakban a zsidók körében is gyakori *Aranká*-ra, *Jolán*-ra vagy *Saroltá*-ra például egyáltalán nem találunk példát.) A férfinevekkel összehasonlítva jóval kevesebb a vallási gyökerű, hagyományőrzőnek tekinthető női egyénnév is, a leggyakoribb nevek listájának éléről pedig lekerül az 1890-es évek anyagában megtalálható *Rozália* (TAMÁS 2010: 90), amely a vizsgált periódusban kizárólag becézett alakban fordul elő; ilyen formában viszont továbbra is gyakori marad. A korpuszban leggyakrabban előforduló női egyénnév a *Mónika/Móni* (11), ezt a *Rozália* csoportspecifikus és magyar becézője, a *Száli/Záli* (7), majd a *Genendl* (3) és a *Frádl* (3) követi.

6.3. Családnevek. – A fiktív élclapi figurákat jelölő nevek esetében a családnevek vizsgálata azért is érdekes, mert az egyénnevekkel szemben itt nagyobb a névalkotók, vagyis a lap szerzőinek játéktere, hiszen nemcsak egy-egy figurát, hanem akár új családneveket is teremthetnek. Ezt jelzi az is, hogy a 19. század második felének névanyagában olvasható, zsidókat jelölő családnevek többségére TAMÁS ÁGNES nem talált példát, ugyanakkor azt is megállapította, hogy az általában kételemű családnevek követték a névadási tradíciókat (TAMÁS 2010: 87). Ugyanez igaz az általam vizsgált időszakra is:

számos élclapi családnév elő- vagy utótagjára és olykor teljes alakjára is találunk példát mind a magyar zsidó családokat összegyűjtő KELEMEN BÉLA-féle névjegyzékben (1999: xi–xxviii), mind a MZsL. névadatbázisában (NAGY 2011), pl. *Augenfeld, Bernstein, Blumenthal, Deutsch, Ehrlich, Feigelstock, Rosenthal, Taub.* A névanyag egészét tekintve a leggyakoribb családnév a *Weiss/Weisz* (48), ezt a *Kohn/Kóhn* (32), a *Blau* (32), illetve a *Schwarcz/Schwartz/Svarc* (20) követi. A leggyakrabban alkalmazott családnevek tehát azok közül kerültek ki, amelyek megterheltsége a magyar zsidó névállományban valóban gyakorinak számít (vö. FENYVES 2009: 138). Morfológiai szempontból érdemes azt is kiemelni, hogy ezeknek az egyelemű neveknek a száma a harmincas évekre nőtt meg; a korábbi évfolyamokban – ahogy a 19. század végi névanyagban is – a kételemű nevek a gyakoribbak: az 1901-es évfolyam családnévvel rendelkező figuráinak 49,80%-a viselt kételemű nevet, míg 1937-ben ez az arány csak 16,95%. Ezzel együtt – vélhetően a Borsszem Jankó már említett sematizálódásával összefüggésben – csökkent a családnevek változatossága is.

A korpuszban található jiddis–héber–német eredetű családnevek rendszerezése során a családnevek felosztásában tapasztalható szempontkeveredések (vö. HAJDÚ 2003: 766) elkerülésére a jelentéstani szempontot választottam vezérfonalnak, és a HAJDÚ MIHÁLY által kialakított csoportokat vettem alapul (HAJDÚ 2003: 771).

a) Keresztnév. – *Ávrem, Gümpl, Mendl, Pinkász, Zélig.* A tradicionális zsidó névadásban gyakori apanevekre (vö. SCHEIBERNÉ 1981: 29) az elemzett névanyagban az alábbi példákat találtam még: *Lefkovics, Mendelssohn.*

b) Helynév. – Ebben a kategóriában egy lengyelországi (*Danziger* 'gdanski'), illetve egy bajorországi városhoz *(Krondorfi)* kötődő név található, az utóbbi a magyar helységnévképző miatt a különböző nyelvek végződéseivel ellátott, a zsidó névadásra szintén jellemző csoportba is beletartozik (vö. HAJDÚ 2002: 76).

c) Népnév, etnikum vagy embercsoport neve. – *Deutsch, Holländer, Pollák.*

d) Méltóság, tisztségnév. – SCHEIBERNÉ rendszerezése szerint ide sorolható a *Kohn* (vö. *Cohen* 'pap' SCHEIBERNÉ 1981: 31), amely azonban kohanita származásra is utalhat (vö. FENYVES 2010: 178).

e) Társadalmi állapot, vagyoni helyzet. – A zsidókkal kapcsolatos sztereotípiáknak megfelelően ebben a kategóriában elsősorban gazdagságra utaló, a *Gold* 'arany', illetve a *Silber* 'ezüst' tagot tartalmazó családneveket találunk: *Goldberger* 'aranyhegyi', *Goldfarb* 'aranyszín', *Goldglanz* 'arany csillogás', *Goldstein* 'aranykő'; *Silberglanz* 'ezüst csillogás', *Silberkranz* 'ezüstkoszorú', *Silberstein* 'ezüstkő'. Gyakori továbbá a német tolvajnyelvből 'arany' jelentéssel átvett *Fuksz* családnév.

f) Foglalkozás, tevékenység. – Jellemzően pénzzel kapcsolatos foglalkozásokat találunk a korpuszban, pl. *Wechsler* 'pénzváltó', de ide sorolandók még a *Hosen-* 'nadrág' (*Hosenbalg, Hosenglanz*) előtagot tartalmazó nevek is. A TAMÁS ÁGNES által említett *Zucker-* 'cukor' előtagra nem találtam példát. Az egyéb tevékenységet, cselekvést kifejező nevek közül sok a beszélő nevekhez sorolható, ezért itt csak a jiddis eredetű *Chapper* családnévre utalok, amelynek alapja a *chappern* 'gyorsan elimádkozik, elhadar' ige (BLAU–LÁNG 1941/1995). Jelen felosztásban ide sorolom a tejtermékek nevét tartalmazó összetételeket is, amelyek TAMÁS ÁGNES szerint a zsidók ezekkel kapcsolatos speciális tárolóeljárására utalhatnak (TAMÁS 2010: 88): *Mandelmilch* 'mandulatej', *Süszmilch* 'édes tej'.

g) Külső tulajdonság. – Az élclapok műfaji sajátosságaiból adódóan a tulajdonságneveknek mint „nyelvi karikatúráknak" fontos szerep jut. Az általam elemzett névanyagban ennek megfelelően éppúgy a tulajdonságnevek vannak többségben, mint a 19. század végi anyagban. Ebben a kategóriában elsősorban olyan színneveket (*Blau* 'kék', *Braun* 'barna', *Gelb* 'sárga', *Roth* 'piros', *Schwarz/Schwartz* 'fekete', *Weiss/Weisz* 'fehér') és tulajdonságjelző neveket (*Grósz* 'nagy', *Klein* 'kicsi') találunk, amelyek a magyarországi zsidó névállományban valóban gyakoriak (vö. FENYVES 2009: 138).

A külső tulajdonságot jelző nevek között külön csoportként különíthetők el az egyes testrészeken jelentkező rendellenességgel kapcsolatos nevek, amelyeknek nagy száma szintén műfaji sajátosságokkal magyarázható. A korábbi névanyaghoz hasonlóan a negatív konnotációjú *Maul-* 'pofa' a leggyakoribb elő-, illetve utótag: *Froschmaul* 'békapofa', *Grószmaul* 'nagypofa', *Spitzmaul* 'csípős pofájú'. A lábbal és lábfejjel kapcsolatos negatív jegyek jelennek meg az alábbi esetekben: *Gänsefusz, Plattfusz* 'lúdtalp', *Hasenfusz* 'nyúlláb', *Flügelbein* (az utóbbi az X-lábúságra utalhat, vö. TAMÁS 2010: 87).

h) Belső tulajdonság. – Nagy számban fordulnak elő belső tulajdonságot jelző családnevek is, amelyek többnyire negatív konnotációjú taggal (pl. *Bitter* 'keserű', *Leber* 'máj', vö. rosszmájú) rendelkeznek, és nem kifejezetten valósághűek (vö. TAMÁS 2010: 88): *Bitterwasser* 'keserű víz', *Lebersaft* 'májnedv', *Leberschmalz* 'májzsír'. Találunk továbbá jiddis eredetű családnevet is: *Nebbich* 'szerencsétlen, szánandó alak' (BLAU–LÁNG 1941/1995). Ezzel egy fogalmi körbe tartozik a bajor-osztrák eredetű *Pancser* 'ügyefogyott, tájékozatlan, tudatlan' (TESz.).[6] További, negatív jellemvonásra utaló családnevek: *Giftig* 'mérgező', *Ehrlos* 'becstelen', *Kratzfuss* 'hajbókolás'.

i) Természeti jelenség. – Ide sorolhatók többek között az *Abend* 'este', a *Himmel* 'ég', a *Mond* 'hold', a *Morgen* 'reggel', a *Stein* 'kő', a *Stern* 'csillag' és a *Wasser* 'víz' szóval alkotott családnevek (pl. *Abendrot* 'esthajnal', *Blaustein* 'kék kő', *Himmelblau* 'égkék', *Mondschein* 'holdfény', *Regenwasser* 'esővíz', *Sternlicht* 'csillagfény').

j) Az embert körülvevő dolgok, tárgyak. – *Rotschild* 'vörös cégér', *Schleifstein* 'köszörűkő'. Ezek a nevek a foglalkozásra is utalhatnak.

k) Állatnevek. – Ebben a kategóriában találunk példát a zsidó névállományban valóban jelen lévő *Bär* 'medve', *Naftali* és *Hirsch* 'szarvas', *Lövy/Löwy/Löwenstein* vö. *Löwe* 'oroszlán', *Wolf* 'farkas' (vö. SCHEIBERNÉ 1981: 27–9) –, illetve arra nem jellemző – *Fledermaus* 'denevér', *Laubfrosch* 'levelibéka', *Wasservogel* 'vízimadár' – nevekre.

l) Növénynevek. – Gyakoriak a korpuszban a *-blüh* 'virágzat' (pl. *Lilen-, Mandel-*), valamint a *Baum* 'fa' szót tartalmazó családnevek (pl. *Baumöl, Grünbaum, Nussbaum*). Az ehhez a fogalmi körhöz kötődő *-duft* 'szag' utótagú *(Blumen-, Rosen-)* nevek negatív sztereotípiára is utalhatnak (l. TAMÁS 2010: 87).

További kategóriaként említhetőek a **vallásban, babonában gyökerező zsidó nevek** (pl. *Bórach* 'áldott', *Szimche* 'öröm'), valamint az **ünnepnevek** (*Sábesz* 'szombat napja').

A korpuszban a legtöbb tagot számláló, legjellemzőbbnek mondható jelentéstani csoportok egybeesnek a tradicionális zsidó névadás jellemzőivel, hiszen a fentiekben tárgyalt kategóriákat (tulajdonság, állat, növény, tárgy, természeti jelenségek) már a zsidó névállomány prebiblikus rétegében is megtaláljuk a természeti nevek között (HAJDÚ 2002: 67). A 20. század első harmadában megjelenő családnevekre tehát ugyanaz igaz,

[6] Itt jegyzem meg, hogy a *Smelke Pancser* névalak az 1929-es évfolyamból származik, míg a TESz., az ESz., illetve az EWUng. is 1930-ra teszi a *pancser* első említését.

mint a 19. század végiekre: a beszélő és a magyarosított nevek kivételével az élclapi zsidó névadás legősibb rétegében megtalálható nevekhez hasonlítanak (vö. TAMÁS 2010: 89).

A beszélő nevek külön részben való tárgyalását műfaji sajátosságok indokolják. Mivel a korábban felsorolt családnevek között is számos, önmagában is beszélő névként értelmezhető név található, az alábbiakban azokra a nevekre hozok példákat, amelyeket egy-egy karikatúra, a figurához tartozó történet vagy a szövegbeli kontextus tesz beszélő névvé. Mindig fösvény szereplő viseli a *Groschenfresser* 'fillérevő' nevet, egy sok pénzzel rendelkező agglegény nevében pedig a *Wanze* 'poloska' szó szerepel, amely a TAMÁS ÁGNES-féle korpuszban is szerepel üzletemberek neveként. A jiddis eredetű *Snorrer/ Schnorrer* 'koldus, kéregető' (BLAU–LÁNG 1941/1995) nevet viselő alakok többnyire alamizsnát kérnek társaiktól, szintén koldus kapta a *Rachmónesz* (~ jidd. *ráchmonesz*) 'irgalom, könyörület' (BLAU–LÁNG 1941/1995) nevet. A szegénységre utaló nevek között említhető *Núta Lochstopper* ('lukstoppoló') szegény zsidó tanító neve is. A tej felvizezése mellett egy *Zuvielwasser* 'túl sok víz' *Szepl* nevű figura foglal állást. A történelmi kontextus különösen érdekessé teszi az 1937-es évfolyamban található *Führ. R. Izsó* (*Führer* 'vezető, vezér') beszélő nevet, amelynek viselője „a fölhéberedett Dob utcai nyilas tábor vezetője" (BJ. 1937. márc. 15. 7.).

Számos, foglalkozással kapcsolatos köszó funkcionál beszélő családnévként. *Gucker* 'látcső' *Izidor* például látszerész, *Zalme Noch* 'még' utazóügynök, *Rosenduft* 'rózsaillat' illatszertár-tulajdonos, *Kurz* 'rövid' *Salamon* rövidáru-kereskedő, *Knoblauch* 'fokhagyma' *Mózes* pedig egy kóser kifőzde tulajdonosa.

7. Magyarosított névalakok a korpuszban. – Az egész korpuszt tekintve folytatódik a 19. század végi névanyagban is megfigyelt tendencia, vagyis az élclapban szereplő nevek többsége (88,12%) nem magyarosított. Ez elsősorban az adott etnikai csoport azonosíthatóvá tételével és archetipizálásával magyarázható. A magyarosított nevek esetében (a korábbi időszakhoz hasonlóan) az „eredeti nevet" csak néhány esetben ismerjük: *Bernstein Arnold* > *Borostány-Borostyán*[7] *Attila, Deutsch* > *Drága, Eibenschütz* > *Erdélyi, Holländer* > *Hollósi, Kohn* > *Kende, Lefkovics* > *Lengyel, Löwy* > *Lantos, Rosenthal* > *Reményi, Teitelbaum* > *Tündérlaky.* Az utóbbi esetben érdemes megemlíteni a *Tündérlaky* családnév irodalmi vonatkozásait, annál is inkább, mert az élclapban a *Tündéraky (Teitelbaum) lányok* megnevezéssel találkozunk. A névalak említése Heltai Jenő *A Tündérlaki lányok* című vígjátékára játszik rá, hiszen az 1914-es, közönségsikernek számító darab valóban megjeleníti a névváltoztatás problémáját: özvegy Bergné négy lánya közül a „művésznő" változtatja nevét *Tündérlaki*-ra, hogy ne *Berg* néven legyen színésznő (T. SOMOGYI 2009: 321). A vicclap a darabnak ezt a mozzanatát használja fel, eredeti névként azonban a zsidó családnévanyagban ténylegesen gyakori *Teitelbaum*-ot ('datolyapálmafa') tünteti fel, így hozva létre a fiktív névváltoztatási folyamatot.

A felsorolt nevekben a folytonosság jelzésére szolgáló eljárások közül a kezdőbetű megtartásával találkozunk. Találunk példát az etnikai azonosság elutasításával indokolható névváltoztatásra (KOZMA 2007: 99) is: *Zsidó* > *Váradi.*[8]

[7] A kétfajta írásmóddal megjelenő családnév vélhetően a katolikus és a protestáns helyesírás eltéréseire (vö. *keresztény ~ keresztyén*) játszik rá, ezzel is ősi vonást kölcsönözve a névalaknak.

[8] Ebben az esetben érdemes kitérni a névváltoztatást kísérő reakcióra is. Az esetről (*Zsidó István, Zsidó Ferenc* és *Zsidó József* sárvári lakosok névváltoztatásáról) beszámoló levélíró szerint a

A korpusz magyarosított családnevei közül számos megtalálható a különböző névjegyzékekben (pl. FENYVES 2010: 278–91, KELEMEN 1999: xi–xxviii), pl. *Fónagy, Garai, Gerő, Kalmár, Kardos, Kormos, Kun, Lévai, Vámos*. Ezek a nevek nagy arányban a dominánsan vagy nagy gyakorisággal zsidók által választott családnevek közül kerültek ki (vö. KOZMA 2009: 160–1). Jellemző megoldás továbbá – hasonlóan az antiszemita Herkó Páterhez (vö. TAMÁS 2012b: 44) –, hogy az izraelita szereplők ismert (fő)nemesi családok, közismert történelmi, politikai személyiségek nevét kapták: *Esterházi, Hunyadi/Hunyady, Rákóczi/Rákóczy, Széchenyi/Szécsényi, Zicsi.*

Az elemzett névanyagban található családnevekben számos esetben felfedezhetők a családnév-változtatások során elkövethető „hibák" (vö. BENKŐ 1948–1949). Alaktani szempontból ide sorolandók többek között a kettős *ss*-ek és *ff*-ek *(Kenderessy, Solymossi, Hosenknopffy)*; az *-i* képzővel ellátott, nem létező településnevek *(Bűjti, Gyöngyházi, Smajgerházi, Tizenháromhalmi)* vagy más közigazgatási egységek, jellemzően budapesti városrészek *(Lipótvárosi, Rózsadombi)*; illetve az *y*-os végződés *(Szentignáczy).* Az utóbbi név példa a névmagyarosítások során divatos *Szent-* előtagra is, a *Gyöngyházi,* illetve *Smajgerházi* névben pedig a szintén népszerű, helynévi kötődésű *-házi* végződés található. A *Kékfi* és a *Hosenknopffy* esetében a névmagyarosítások során nagy arányban alkalmazott *-fi/-fy/-ffy* végződés a kiemelendő. A *Hosenknopffy,* valamint a *Rothkövi* névváltoztatási szempontból vegyes alaknak is tekinthető.

A fenti példák esetében alapvetően jellemző a régies írásmód, valamint olyan névformánsok *(-fi/-fy)* dominanciája, amelyekhez az előkelő származás képzete kötődött (vö. BENKŐ 1948–1949: 42; FARKAS 2004: 52, 2010: 16–7, 2012), hasonlóan a kettős családnevekhez, amelyek a kollektív tudatban szintén egyfajta társadalmi presztízzsel fonódtak össze (vö. FARKAS 2004: 54). Az utóbbira a névanyagban két példát is találunk: *Leventei Kardoss* és *zalabéri Bier,* ahol az első tag akár nemesi előnévként is értelmezhető. A nemzeti romantika konnotációs hatásai (vö. JUHÁSZ 2005: 199–202) is megmutatkoznak a névanyagban (*Solymossi* – őskeresés, hősi mítoszok; *Tündérlaky* – romantika, szentimentalizmus).

Ezek a jellemzők az élclapi névanyagban a családnév-változtatások egyik legfontosabb tendenciáját, vagyis a „régies, nemesi jellegű, valamint romantikus, jó hangzású stb. nevek" (FARKAS 2010: 16) felvételére való törekvést tükrözik – és egyszersmind a humor egyik forrásává teszik. A valós névváltoztatási adatokból azonban kitűnik, hogy az *-i, -fi* végződésű név választása a zsidók körében ritkább volt (KOZMA 2009: 163), az említett elemek *-y*-os, illetve *-fy*-s és *-ffy*-s variánsait pedig az 1880-as évektől már csak ritkán engedélyezték, zsidók esetében szinte sosem (KOZMA 2009: 162, FARKAS 2012: 305). Noha felmerül, hogy a zsidók magyaros és/vagy archaizáló, presztízsjelző névválasztását a kor közízlése „eltúlzott neofita buzgalomnak" (KOZMA 2009: 164) vélhette, a vizsgált névanyagban fellelhető, zsidó figurákat jelölő magyarosított családneveknek csak 31,20%-a rendelkezik *-i/-y//-fi/-fy/-ffy* végződéssel vagy más, archaizáló alaktani jeggyel (pl. *cz, ss, th*).

Jelentéstani-etimológiai szempontból vizsgálva az élclapban megjelenő magyarosított családneveket, legnagyobb arányban helynévi *(Erdélyi, Kaplonyi, Lipótvárosi, Rózsadombi, Szabolcsi, Szatmári, Váradi)*, illetve álhelynévi *(Gyöngyházi, Háromszegvárai, Rothkövi, Smajgerházi, Szentignáczy, Szolmási, Tizenháromhalmi)* családnevekkel

névmagyarosítók közt ténylegesen kedvelt *Váradi* név választását *Grosswardein,* vagyis *Nagyvárad* indokolta, ahol nagy zsidó ortodox közösség élt (BJ. 1920. december 19. 5).

találkozunk. KOZMA ISTVÁN eredményei szerint a zsidók körében a közszói, illetve a keresztnévi eredetű családnevek számítottak a leginkább gyakorinak. A vizsgált korpuszban szintén fellelhetők közszói eredetű családnevek *(Bőr, Búza, Kalmár, Komlós, Kondor, Kun, Lantos, Polgár, Sas, Timár, Varga, Vámos, Vér, Virág)*, számuk meghaladja a korábbi időszakban felbukkanókét (vö. TAMÁS 2010: 86). A 19. századi anyagban nem akadt példa keresztnévi eredetű családnévre; a 20. század első harmadából már említhetünk ilyet *(Dezső, Gerő)*, de ez a névadási stratégia továbbra sem jellemző a Borsszem Jankóban.

A műfaji sajátosságokból eredően az élclap szerzői a magyarosított neveket is humorforrásként kezelték, ehhez pedig mind morfológiai, mind szemantikai jellemzőket felhasználtak. A már ismertetett okokból a *-fi/-fy* képzős névalkotás poén forrása lett az alábbi esetekben: *Dalfi, Kékfi.* A Borsszem Jankó vizsgált számaiban e nevek esetében az eredeti családnév nem ismert, a Herkó Páterből azonban kiderül, hogy a *Dalfi* (ott *Dalfy)* a *Singer* 'énekes' magyarosítása (TAMÁS 2012b: 45), ebből kiindulva pedig feltehető, hogy a *Kékfi* a gyakori *Blau* 'kék' megváltoztatása lehet. A névváltoztatásokra jellemző feltűnésmentességre való törekvést gúnyolja ki a *Héber* családnév. A magyarosított családnevek között is találunk példát beszélő névre (*dr. Hühóthy Gerő,* az okoskodó orvos), valamint a szerzők a névferdítés eszközével is élnek (a két *Kohn* közül az egyik új családneve *Kende,* míg a másiké *Zsebkende,* egy *Rosmayer* nevű kereskedőt pedig *Roszmájú*-ként [sic] emlegetnek). Noha e tanulmányban a család- és egyénnevek közti kulturális kongruenciára nem térek ki (l. később), megjegyzendő, hogy a magyarosított családnévvel rendelkező zsidó figurák esetében fontos humorforrás a magyarosított családnév és a hozzá tartozó idegen – hagyományos zsidó vagy német – egyénnév közti kulturális inkongruencia is: *Bőr Leó, Gyöngyházi Izidor, Hárshalmi Naftali, Herczeghalmi Pinkász, Kaplonyi Izrael, Reményi Mózes, Szentignáczy Pinkász, Vér Mór* stb. Különösen igaz ez a (fő)nemesi, illetve magyar történelmi vonatkozású családnevet viselőkre *(Kossuth Jeremiás, Rákóczi Izidor, Széchenyi Kóbi, Zicsi Éliás)*; közülük mindössze egy figura kap magyar keresztnevet *(Rákóczi Árpád).* Az élclapi névanyagban a magyarosított családnevek esetében egyértelműen érvényesül a kulturális inkongruencia, hiszen az egyénnévvel is rendelkező figuráknak mindössze 4,41%-a visel magyar keresztnevet. Érdekes ugyanakkor, hogy az élclapi névalkotók ebben az esetben nem élnek a névsorrend adta humor lehetőségével: mindössze 4 olyan esettel találkozunk, amikor a magyarosított családnév idegen névsorrenddel bukkan fel *(Bórach Apponyi, Kóbi Esterházi, Dódi Pócs, Izidor Tizenháromhalmi)*.

A névváltoztatás megítélése kapcsán – TAMÁS ÁGNES megfigyeléséhez (TAMÁS 2012b: 45) hasonlóan – elmondható, hogy a Borsszem Jankóban nem találunk a névmagyarosítást minősítő, kigúnyoló élcet, ugyanakkor találkozunk olyan megjegyzésekkel, amelyek a névmagyarosításra mint jelenségre utalnak, ahogy az alábbi szövegrész is: „Vajjon, a másik, a Lefkovics úr: miért magyarosította a nevét épen Lukácsra? Azért, mert a Lukács-név a legelőkelőbb pénzügyi capatcitások neve nálunk. A Lukácsok azonban sajnálják, hogy ők a névmagyarosítás után miért nem inkább Lefkovicsok" (BJ. 1901. február 3. 9).

8. Összegzés és kitekintés. – Megállapíthatjuk, hogy a Borsszem Jankóra a vizsgált korszakban jellemző sematizálódási folyamat az élclapi névanyagban is megmutatkozik: megnőtt a napjainkban a klasszikus zsidóviccek leggyakoribb neveiként ismert, sablonos

nevek gyakorisága, illetve a csak egyénnévvel vagy csak családnévvel jelölt szereplők száma. Az egyénneveknél láthattuk, hogy az élclapi névadás – kismértékben ugyan, de – reagált a megváltozott zsidó névadási gyakorlatra a magyar nevek szerepeltetésével. A családnevek kapcsán nem tapasztaltunk jelentős eltérést a 19. század végi adatoktól: megmaradt a tulajdonságnevek dominanciája és a természeti nevekhez köthető, ősi tradíciókat tükröző névadás. Az élclapbeli magyarosított családnévalakok magukon viselték a jellegzetes névmagyarosítási törekvések (ősi, nemesi származás kifejezése) alak- és jelentéstani jegyeit is, holott a megváltoztatott családnevek esetében ezek a sajátosságok nem domináltak. Meghatározó volt azonban a magyarosított családnevek és a hozzájuk tartozó egyénnevek között tapasztalható kulturális inkongruencia.

A zsidó szereplőkre vonatkozó élclapi névanyag további vizsgálati szempontjainak bemutatása szétfeszítette volna e tanulmány kereteit, ezért egy későbbi munkámban tervezem a korpusz elemzését a névsorrend, illetve egy új aspektus, a kulturális kongruencia szempontjából. Az utóbbi az élclapi névanyag kapcsán különösen jelentős szereppel bír, hiszen esetünkben nem kell számolni az anyakönyvi és más névváltoztatási korpuszok kapcsán a család- és keresztnevek együttes vizsgálatát érintő adatvédelmi akadályokkal (vö. FENYVES 2010: 214).

Hivatkozott irodalom

BENKŐ LORÁND 1948–1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–76; 18: 1–6.

BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY szerk. 1941/1995. *Szájról-szájra* (sic). *Magyar–jiddis szógyűjtemény.* Budapest. (Hasonmás kiadás.)

BORSÁNYI FERENC 1995. A régi zsidóság és nyelvei. In: BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY szerk., *Szájról-szájra* (sic). *Magyar–jiddis szógyűjtemény.* Budapest. 9–13.

BUZINKAY GÉZA 1988. Társadalmi karikatúrák az élclapokban. In: BUZINKAY GÉZA szerk., *Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek… A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között.* Budapest. 695–708.

FARKAS TAMÁS 2003a. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–63.

FARKAS TAMÁS 2003b. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.

FARKAS TAMÁS 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.

FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.

FARKAS TAMÁS 2010. A *-fi* végű magyar családnevek típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–31.

FARKAS TAMÁS 2012. Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet.* Budapest. 301–8.

FENYVES KATALIN 2009. Hirschlből Szarvady és Ábrahám fia, Jenő: a névválasztás mint akkulturációs stratégia. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 137–53.

FENYVES KATALIN 2010. *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe.* Budapest.

FROJIMOVICS KINGA 2003. Jewish Naming Customs in Hungary from the Turn of the Twentieth Century until the Holocaust. Elhangzott: *The 23rd International Conference on Jewish Genealogy, July 20–25, 2003, Washington D. C.* http://www.jewishgen.org/hungary/2003nameskinga.html (2012. 09. 01.)

FROJIMOVICS KINGA – KOMORÓCZY GÉZA – PUSZTAI VIKTÓRIA – STRBIK ANDREA szerk. 1995. *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem.* 1–2. Budapest.

GYURGYÁK JÁNOS 2001. *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2002. A héber-zsidó névadás. *Névtani Értesítő* 24: 67–79.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. *Személynevek*. Budapest.

HANÁK PÉTER 1999. *A kert és a műhely.* Budapest.

HASLINGER, PETER 1993. Ungarn und seine Nachbarn 1918–1938 in den Karikaturen der satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó". *Ungarn-Jahrbuch* 21: 63–87.

JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Névmagyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 101: 196–203.

KECSKÉS JUDIT 2008. A felekezeti névpreferencia modelljei. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest. 369–79.

KOVALOVSZKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás.* Budapest.

KOZMA ISTVÁN 2007. A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról. *Névtani Értesítő* 29: 87–106.

KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 153–73.

MAITZ PÉTER 2008. A „szent ügy". A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33.

MZsL. = ÚJVÁRI PÉTER szerk. 1929/2000. *Magyar zsidó lexikon.* Budapest.

NAGY PÉTER TIBOR 2011. *Az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa.* Budapest. http://mek.oszk.hu/09600/09628/09628.pdf (2012. 09. 02.)

PAPP RICHÁRD 2009. *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben.* Budapest.

SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig.* Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.

T. SOMOGYI MAGDA 2009. Családnév-változtatás az írói névadásban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 313–31.

TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.

TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–31.

TAMÁS ÁGNES 2012a. Changing stereotypes of national minority groups. In: T. LITOVKINA, ANNA – SOLLOSY, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds., *Hungarian Humour.* Kraków. 153–65.

TAMÁS ÁGNES 2012b. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 34: 41–8.

VÖRÖS KATI 2003. Judapesti Buleváron. A „zsidó" fogalmi konstrukciója és vizuális prezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató* 1: 19–45.

ZEKE GYULA 1990. A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1941). In: LENDVAI L. FERENC – SOHÁR ANIKÓ – HORVÁTH PÁL szerk., *Hét évtized a hazai zsidóság életében I. rész.* Budapest. 162–85.

NÉMETH LUCA ANNA

ANNA LUCA NÉMETH, **Names of Jewish characters appearing in Borsszem Jankó in the first third of the 20th century**

This study examines the names of Jewish characters in a Hungarian humour magazine entitled Borsszem Jankó ('Tom Thumb') in issues published between 1901 and 1937. The author compares the name stock of this period with that examined in a previous analysis. It can be ascertained that the new Jewish name-giving practices giving preference to Hungarian first names in the first decades of the 20th century are reflected in the magazine as well. In the surname stock of the Jewish figures, names referring to a personal feature are still dominant. The author also discusses the main characteristics of family names affected by name changes as they appear in the magazine. The morphological and semantic features of the last group of surnames often display the typical purpose of family name changes: choosing a surname which suggests the old and noble origin of the family. The cultural incongruence between first names and Magyarized family names is an important source of humour in the magazine.

SZEMÉLYNEVEK AZ IRODALMI MŰVEK CÍMEIBEN

1. A tulajdonnevek csoportjai között számon tartott cím mint emberi alkotás névrendszerbe való illeszkedése, azonosító funkciója, alaki sajátosságai szempontjából kutatásra érdemes téma a névtan világában. Vizsgálták már azokat a kérdéseket is, hogy mi visel egyáltalán címet, illetve van-e az irodalmi művek címeinek stilisztikája. Jelen tanulmányban az említettektől eltérő, más szempontot vetünk fel. Arra vállalkozunk, hogy végiggondoljuk, milyen szerepet töltenek be a személynevek az irodalmi alkotások címeiben; tehát tulajdonneveket vizsgálunk magában a tulajdonnévben. A fő kérdés esetünkben az, hogy lehet-e egy adott mű személynevet tartalmazó címe és műfaja között valamiféle összefüggés. Ha van kapcsolat, akkor megmutatható-e ez a viszony műfaji-névtani megközelítésben és összefüggésben?

2. Kass János grafikus a borítót a könyv arcának nevezte. Kölcsönvéve a metaforát, a gondolatot folytatva mondhatjuk, hogy az irodalmi alkotás címe pedig a mű lelke. Kiemel, összefoglal, sűrít, direkt vagy áttételes módon utal a tartalomra, és feltételezzük, hogy esetenként műfaji szabályokat követ. Az írók, költők viszonya változatos lehet megalkotott címeikhez. Néha még viták középpontjába is kerülhet a cím, mint például akkor, amikor arról beszélgettek az írók az 1970-es évek irodalmi kávéházában, a Hungáriában, hogy melyik lehet a világirodalom legjobb címe, illetve milyen címeket tartanak jónak (vö. VÁMOS 2006). KOVALOVSZKY MIKLÓS világított rá arra, hogy „egy felötlő cím […] már magában is inspiráló, sugalló erejű; téma, történet, miliő, alakok mikrovilága gomolyog, alakul benne, mint ahogy egy, az író képzeletében született jellegzetes név nemcsak hangulatot áraszt, és társadalmi környezetet határol körül, hanem jellemet, sorsot is magába sűrít és kivetít” (KOVALOVSZKY 1974: 329). Feltételezhetjük tehát, hogy irodalmi alkotásokban a neveknek összetett szerepük van: kifejezhetnek karaktert, felidézhetnek hangulatot, utalhatnak a környezetre, de megmutathatják akár az író játékos kedvét vagy humorát is. Ebből adódóan címbe fókuszált, kiemelt szerepük meghatározó és következtetésekre inspiráló lehet.

A továbbiakban az irodalmi művek címeiben megjelenő személyneveket figyeljük meg, s próbálunk néhány műfajjal kapcsolatos összefüggésre rávilágítani.

3. Vegyük fontolóra, hogy az alkotói szabadságon túl vannak-e műfaji kényszerítő elemei a személynevek címekben való szerepeltetésének. Előzetesen, pusztán tapasztalatok alapján állítjuk, hogy bizonyos irodalmi műfajok előrevetítik a személynevek megjelenését már a címeikben is. Gondolhatunk például a kalandregény prototípusára, Cervantes *Don Quijoté*-jára (1605, 1615) vagy Daniel Defoe *Robinson Crusoe kalandjai* (1719) című alkotására. Ilyenek azok a történelmi regények és drámák is, amelyek egy-egy kitalált vagy valóságos személy tetteit beszélik el, gondolataikat idézik fel, következésképpen címeik a főhősre vagy címszereplőre (aki nem mindig azonos a főhőssel) utalnak. Néhány kiragadott példa: Walter Scott: *Ivanhoe* (1819), Jósika Miklós: *Abafi* (1836), Arany János: *Buda halála* (1862–1863), Jókai Mór: *Rab Ráby* (1879), Mikszáth Kálmán:

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.6 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 67–70.

Akli Miklós (1903), Németh László: *VII. Gergely* (1937), Móricz Zsigmond: *Rózsa Sándor a lovát ugratja* (1941) vagy Kocsis István: *Árva Bethlen Kata* (1975). A regény más műfaji változataiban, de egyéb epikai műfajokban is kézenfekvő a személynév címszerepe. Ilyenek például: ifj. Gaál Mózes: *Mildi meséi* (újrakiadás: 1984), Tersánszky Józsi Jenő *Kakuk Marci*-regényei (1923–1937), Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* (1926), Závada Pál: *Jadviga párnája* (1997), Lázár Ervin: *Berzsián és Dideki* (1997) vagy *Szegény Dzsoni és Árnika* (1999), Darvasi László: *Trapiti, avagy a nagy tökfőzelékháború* (2002). A felsorolt címek azonban nem igazolják a személynév szerepeltetésének elvárható jellegét. Bár megjegyezzük, hogy vannak olyan esetek, amikor egy személynév műfajváltozatot karakterizál, mint a már említett *Robinson Crusoe* a robinzonádot, vagy *Odüsszeusz* neve az odüsszeiát (bolyongásregényt), *Werther* a wertheriádát (levélregényt). A lírában pedig a Jeremiásnak tulajdonított „Siralmak könyve" teremtette meg a jeremiádot (gyászdalt). Ezekben az esetekben a főhős karaktere által indukálódó és formálódó cselekményvezetés hozza létre az adott műfajváltozatot, tehát a személynév címbeli használata nem számít elengedhetetlen kritériumnak.

A líra válfajai között találunk olyanokat is, amelyek címükben megfogalmazzák az emlékállítás szándékát, főhajtást vagy a felidézett személy stílusának tisztelgő „utánzást", esetleg parafrázist, illetve gúnydalt. Ilyenkor nemcsak a műfajhoz tapad a személy megnevezése, hanem költői szándékot, gesztust is kifejez. Példálózhatunk akár Petőfi Sándor *A régi jó Gvadányi; Pató Pál úr* vagy Berzsenyi Dániel *Dukai Takács Judithoz* című műveivel. Pilinszky János többször is élt ezzel a műfaji-címadási lehetőséggel: *Van Gogh* és *Van Gogh imája; Juttának; In memoriam F. M. Dosztojevszkij; Hommage à Isaac Newton.* Az ezekhez hasonló esetekben az alkotó figyelmének, tudatos választásának eredménye a személynév szerepeltetése a címben. A téma azonosítója maga a személynév. E tekintetben mondhatjuk, hogy a címben is kiemelt személynév majdnem kikerülhetetlen. Alcímbeli vagy zárójeles ajánlással azonban kiváltható; például Berzsenyi Dániel: *Balaton (Matthissonhoz)* vagy Ady Endre: *Emlékezés egy halottra. Jean Jaurès emlékének.*

4. Az tehát látható, hogy bizonyos műfajok vagy műfajváltozatok címeiben gyakrabban fordulnak elő személynevek. Az azonban továbbra is kérdés, hogy van-e olyan műfaj, amelynek természetéből, esztétikai jellegéből következik a személynév címbeli használata. A már említett klasszikus történelmi regények vagy a tisztelet és emlékezés gesztusát hordozó, megidéző művek mellett és ezeken túl ilyen a lányregény. KOMÁROMI GABRIELLA szerint „a műfajoknak ritkán vannak látványos, külső jegyei. A lányregény kivétel". Címében sokszor találkozunk lánynévvel vagy a *lány ~ leány* közszóval. A szerző MALTE DAHRENDORF 1970-ben publikált vizsgálatára hivatkozik, mely szerint a lányregények címének 48,6%-ában lánynév szerepel, 14,7%-ában a *lány* közszó és szinonimái, 7,3%-ában pedig a családra utalás (KOMÁROMI 1990: 204–6). Nagyjából ma is hasonló lehet a helyzet.

A mi szempontunkból azok a lányregénycímek az érdekesek, amelyek máig mutatják a személynévnek, esetünkben a lánynévnek műfajt eláruló jellegét. Bár az irodalomtörténészek vagy az irodalom elméletével foglalkozó kutatók ezzel a műfajváltozattal nem nagyon foglalkoztak (ugyanis irodalmi giccsnek tartották), névtani szempontból – a személynevek címen belüli szerepe miatt – mégis érdemes egy pillantást vetni rájuk.

Elöljáróban rávilágítunk a lányregény történetére és műfaji karakterére, hogy a női név címbeli jogosságát igazoljuk. Gyökerei a romantikához és a szentimentalizmushoz

nyúlnak vissza. Ez a kötődés tematikai, regénytechnikai és stílusbeli is. Az érzelem témaként és az olvasóra gyakorolt hatásként, műfaji sajátosságként jelenik meg benne. Történetei sablonokból építkeznek (például otthon, család, árvaság, szerelem), sokszor didaktikusak (társadalmi normaminták). Ábrázolt világuk erősen feminin, a valóságra való reflektálásuk felszínes, behatárolt látókörű. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy „a lányregénynek is vannak rangos irodalmi ősei" – ahogy erre KOMÁROMI GABRIELLA rávilágított –, például Richardson, Jane Austen, Emily és Charlotte Brontë, a wertheriádák és a szentimentális regények (vö. KOMÁROMI 1999: 145). A műfaj a romantika korában, főleg a 19. század második felében virágzott, majd a 20. század első felében újra népszerűvé vált. Érdekessége, hogy nem csak nőírókat vonzott (például Dánielné Lengyel Laura, Zsigray Julianna, Tutsek Anna, Kertész Erzsébet, Kosáryné Réz Lola, Thury Zsuzsa), férfiszerzők is kipróbálták ezt a műfajt (például Péczely József: *Rozika visszajött;* Benedek Elek: *Katalin; Anikó regénye; Zsuzsika könyve;* Lovik Károly: *A leányvári boszorkány;* Krúdy Gyula: *Annuska könyve; Tizenhat város tizenhat lánya;* Gaál Mózes: *Nótás Katica;* Herczeg Ferenc: *Anci doktor lesz;* Sarkadi Imre: *Rozi;* Padisák Mihály: *Gyalog Juli*). Történelmi-életrajzi változata pedig jó minőségű írásokat is eredményezett (például Kertész Erzsébet: *Harriette regénye* vagy Szabó Magda: *Abigél*). Akár tagadjuk, akár nem, megújult formában ma is szerves része a kortárs ifjúsági és a kommersz felnőtt irodalomnak.

A műfaji sajátosságok ismeretében azt megállapíthatjuk, hogy a lányregények címeiben a női neveknek erősen tematikai pozíciójuk van. A címekben kiemelt hősnők életének egy-egy szakaszát vagy akár egész életútját mutatják be a műfajt gyakorló írók.

5. Névtani szempontból felvetődik az a kérdés, hogy az egyes korszakok lányregényeinek címeiben a női nevek kifejezik-e az éppen aktuális névdivatot. Vajon tetten érhető-e a névadásban a karakter társadalmi helyzetére utalás? HAJDÚ MIHÁLY (2003) és KOMÁROMI GABRIELLA (1990) néhány adatát vettük alapul a vizsgálathoz.

Több évszázadban is jellemző nőnevek voltak például: *Anna* (Gaál Mózes: *Anna;* Krúdy Gyula: *Annuska könyve*), *Judit* (Tutsek Anna: *Judith;* Szegedi Ila: *Jutkából Judit lesz*), *Katalin* (Benedek Elek: *Katalin;* Gaál Mózes: *Nótás Katica;* Kosáryné Réz Lola: *Kéri Kató;* Nagy Endre: *Kati kisasszony élettörténete*), *Klára* (Lengyel Laura: *Klára regénye;* Farkas Imre: *Klára Itáliában*), *Margit* (Benedek Elek: *Uzoni Margit;* Hentaller Mária: *Árva Margit*), *Mária* (Benedek Elek: *Mária;* Farkas Imre: *Mária meséje*), *Zsuzsanna* (Altay Margit: *Zsuzsika kisanyám;* Benedek Elek: *Zsuzsika könyve;* Z. Tábori Piroska: *Zsuzsa Párizsban*). Ezek a példák egyrészt arra utalnak, hogy az általában is gyakrabban használt nevek válnak címadóvá; ez a műfaj sematikusságából is fakadhat. Másrészt a nevek becéző alakjai gyakrabban és eléggé változatos formában jelennek meg (pl. *Katalin, Kati, Kató, Katóka, Katica, Katyi*). A női nevek ebben a műfajváltozatban utalhatnak a címszereplő társadalmi helyzetére, egyéni természetére vagy akár áhított vágyaira is. Például Benedek Elek *Uzoni Margit*-ja tanítónő, aki másokért él, és a személyes boldogság helyett megelégszik az áldozatvállalás jóleső érzésével. Tutsek Anna *Cilike*-regényeiben a szeleburdi kislány felnőtt asszonnyá, *Cecíliá*-vá érik. Ego (Fried Margit) *Médi szenvedései* vagy *A zseniális Tessza* című regényeinek lánynevei egyfajta affektált, szentimentális rekvizitumok, s mint ilyenek, a műfajból erednek.

Az általunk felsorakoztatott példák többsége puszta női keresztnév, illetve teljes (női) személynév, valamint ezek becézett változatai. Jellegzetes megoldás a névnek értelmező

vagy minőségjelzői, valamint birtokos szerkezetbe kapcsolása: Győri Ilona: *Csitri Erzsi;* Gaál Mózes: *Nótás Katica;* Magyar Gyula: *Erzsébet, a nemes szívű;* Rudnyánszky Gyula: *Dobó Katica, a hős honleány;* Zsoldos László: *Vica regénye;* Dánielné Lengyel Laura: *Vera naplója;* Galamb Margit: *Piroska története;* Ego: *Bodnár Ilus pályaválasztása.* Ezek a fent említett, legtöbbször sematikus címadási módok máig kimutathatók (néhány példa: Astrid Lindgren: *Ronja, a rabló lánya* / *Ronja rövardotter;* Sharon Stewart: *Anasztázia* / *My Anastasia* vagy György Anna: *Panka naplója;* G. Szabó Judit: *Rózsás Letícia*). A műfaj megújulására utalnak azok a művek, amelyek címeikben – a lánynevek megtartása mellett – eltérnek a szokványostól, például: Szabó Magda: *Mondják meg Zsófikának;* Sohonyai Edit: *Jasmine avagy mégis kell a szerelem?* vagy G. Szabó Judit: *Barbara, ez több a soknál!*

Végezetül visszakanyarodva az eredeti kérdéshez – vagyis hogy lehet-e egy adott mű személynevet tartalmazó címe és műfaja között valamiféle összefüggés –, azt állapítottuk meg, hogy lehet. Ez a kapcsolat hol lazábban, hol szorosabban, de akár elvárt elemként is megmutatkozik bizonyos műfaji-névadási összefüggésben.

Hivatkozott irodalom

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest.

KOMÁROMI GABRIELLA 1990. *Elfelejtett irodalom. Fejezetek a XX. századi ifjúsági prózánk történetéből 1900–1944.* Budapest. 197–223.

KOMÁROMI GABRIELLA szerk. 1999. *Gyermekirodalom.* Budapest. 144–6.

KOVALOVSZKY MIKLÓS 1974. A cím stilisztikája. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZŰTS LÁSZLÓ szerk., *Jelentéstan és stilisztika.* NytudÉrt. 83. Budapest. 326–32.

VÁMOS MIKLÓS 2006. A cím regénye. *Élet és Irodalom* 50/16. = http//www.vamosmiklos.hu/index.php/publicisztika/irhatnam-polgar/853-mai-mitosz… (2012. május 15.)

G. PAPP KATALIN

KATALIN G. PAPP, **Personal names in the titles of literary works**

This paper intends to answer the question whether there is a kind of connection between the title involving a personal name and the genre of a literary work. Titles of literary works belonging to certain genres (e.g. adventure stories, historical novels and genre variants commemorating a person) include personal names quite often. A close connection, however, could be proved only in the case of romances.

AZ EGYHÁZ MINT EGYKORI BIRTOKOS A MAGYAR HELYSÉGNEVEKBEN

1. Az ún. „egyházi helységnevek” csoportja. – A történelemkönyvek lapjairól jól ismert tény, hogy a középkori Európa központi, egységesítő jellemzője a szervezett kereszténység életre hívása és fenntartása volt: „[a] Római Birodalom összeomlását követő űrt a nemcsak mint vallási közösségként, hanem mint egységes politikai testként megjelenő kereszténység egyre fokozódó jelenléte töltötte ki” (DAVIES 2002[2]: 285). Az a népcsoport, amely a civilizált világhoz kívánt tartozni, elfogadta a (római) keresztény egyház tanításait (LE GOFF 2003: 34). A teokratikus szemléletmód, amely áthatotta a korabeli gondolkodást, szükségszerűen formálta át az államigazgatást, a társadalmat, a gazdaságot, az életmódot, a kultúra egyéb összetevőit (így például a tudományt, az oktatást, a jogalkotást, a művészetet, a történetírást, az irodalmat) Európa keresztény országaiban (a részleteket l. pl. DAVIES 2002[2]: 409–18), s ebből következően egyúttal befolyással bírt a megváltozott világról való emberi tudás közvetítésére, s az e világ megismerésére egyaránt szolgáló egyes nyelvekre is (vö. TOLCSVAI NAGY 2010: 15).

Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a középkori kereszténység igen jelentős hatással volt a földrajzi környezetre (templomok, kolostorok, kápolnák, keresztek, egyházi használatra szánt egyéb építmények felállításával; vö. DAVIES 2002[2]: 417), illetve a birtokviszonyokra (az egyházszervezet képviselőit eltartó magánföldbirtokok rendszerének kialakításával; vö. KUBINYI 1999: 337; MÁLYUSZ 2007: 20), s ezeken keresztül, legalábbis egyes településekkel kapcsolatban, az éppen fennálló helyzetet adott nézőpontból nyelvi formában reprezentálni hivatott kialakuló helységnevekre is.

A fenti jelenségkörrel függhet össze, hogy a magyar helynévtani szakirodalom (nyilvánvalóan a közös kulturális gyökerek miatt, tehát leginkább civilizációs alapon) nyelvileg egymástól igen különböző névtípusokat sorol az ún. egyházi helységnevek közé. MEZŐ ANDRÁS – több korábbi idevágó szakirodalmi vélekedést (KNIEZSA 1943; MIKESY 1967; SOLYMOSI 1976; BENKŐ 1987, 1993) összeegyeztetve – az egyházi helységnevek körét a következőképpen jelöli ki: „egyházi helynévnek tekinthető minden olyan helységnév, amelyben nyelvileg kifejeződik valamilyen egyházi építményre vagy ezek részeire, az egyház tiszteleti nevére, az egyházhoz tartozó személyekre és szervezetekre való utalás” (1996a: 23–4; l. még MEZŐ 1997: 245 is).

Lényegében a MEZŐ ANDRÁS-féle meghatározást követi a névelemzés során több, az utóbbi években keletkezett, az egyházi helységnevekkel általánosságban foglalkozó hosszabb-rövidebb tanulmány (pl. MURÁDIN 2000, BÖLCSKEI 2008). E definícióból indulnak ki – s minden bizonnyal éppen MEZŐ ANDRÁSnak a templomcímből alakult magyar helységnevek történeti állományának nyelvi jellemzőit nagy igényességgel feldolgozó munkái (1992, 1996a, 1996b, 2003) hatására születtek – azok az újabb keletű írások is, amelyek a meghatározásban felsorolt négy helységnévtípus egyikének, a patrocíniumi településneveknek a tüzetesebb vizsgálatára vállalkoznak: ezek névrendszertani összefüggéseiről (HOFFMANN 1999a), területi változatairól (RÁCZ 1999), változásairól (BÖLCSKEI 2005, TÓTH 2006), keletkezési körülményeiről (TÓTH 2007) önálló tanulmányok számolnak be.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.7 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 71–80.

A templomcímből alakult magyar helységnevek jellemzői immáron több európai ország területén fellelhető azonos típusú településnevek sajátosságaival is összevettettek (TÓTH szerk. 2011, TÓTH 2012). Egyházi építményekre utaló helységneveink egyes tulajdonságairól néhány korábbi írás ad számot (pl. KÓNYI 1979; KRISTÓ 1983; MEZŐ 1966, 1979, 1981, 1991; HAJDÚ 1991; LÉVAI 1994). Az egyházhoz tartozó személyekre utaló településneveink közül leginkább egyes egyházi szolgáltatónépek által lakott helységek elnevezéseiről születtek tanulmányok (SOLYMOSI 1994, 1997), míg az egyházi szervezetre utaló névformák tárgyalása érintőleges maradt (l. pl. az egyházi településnevekkel általánosságban foglalkozó írásokat).

A MEZŐ ANDRÁStól idézett definíció megfogalmazása, valamint az általa felsorolt, a meghatározást illusztráló helységnévi példák alapján megállapítható, hogy a szerző elsősorban művelődéstörténeti és lexikai alapon látja körülhatárolhatónak az egyházi településnevek csoportját. Gyakorlata nem feltétlenül tér el egyes külföldi szakirodalmi munkák eljárásától: lényegében azonos megközelítéssel találkozunk több, nagy-britanniai helységneveket bemutató összefoglaló munkában (pl. a lexémák nyelvi eredete szerinti bontásban: REANEY 1960: 81, 123–7, 168, 195, 205–6; GELLING 2010[3]; a keresztény vonatkozású helyneveket általában a vallással kapcsolatos toponimák egyik csoportjaként kezelve: MATTHEWS 1972: 67–76; a megfelelő településneveket önálló tematikus típusként tárgyalva: CAMERON 1996: 124–32); a hasonló szemléletű német előzményekre (pl. BACH 1953) pedig maga MEZŐ is utal (1996a: 24).

A keresztény világképnek, illetve az ezt közvetítő egyháznak a középkorban betöltött központi szerepét összevetve a korszakban keletkezett egyházi vonatkozású településnevek referenciális tulajdonságaival megállapíthatjuk – s ennek tulajdonképpen a MEZŐ ANDRÁS-féle definíció sem mond ellent –, hogy lényegében két névtípussal számolhatunk: a helységnevek egy része a település egyházi építményével kapcsolatos információt közöl (ide vonhatók az egyházi építményekre, ezek részeire és az egyház tiszteleti nevére, a templomcímre vonatkozó névformák), míg a másik csoport az egyház birtokosi szerepkörét állítja előtérbe (ide tartoznak az egyházhoz tartozó személyekre, valamint az egyházi szervezetekre utaló névformák). A két kategória nem is feltétlenül határolódik el mereven egymástól: a patrocíniumi nevet viselő települések esetében néhol a védőszent szimbolikus birtokosi szerepével is számolhatunk. Mint GYÖRFFY GYÖRGY írja: „XI–XII. századi okleveleinkben gyakran olvassuk, hogy az egyházi adományok a védőszent részére történtek s a birtokos a védőszent […] E korban a védőszent neve birtokosnévként válhatott helységnévvé” (1960: 33).

2. Az egyház mint egykori birtokos a FNESz.[4] adatai alapján. – Az egyház egykori birtokosi szerepének helységnévbeli manifesztálódása ez ideig viszonylag kevés figyelmet kapott a helynévkutatásban, ezért a továbbiakban e névtípus néhány sajátosságának felderítésére teszek kísérletet egy szűkebb anyag, a FNESz.[4] adatai alapján. KISS LAJOS szótára, rendeltetésénél fogva, ugyan nem tartalmazza az összes idevonható magyar településnevet, ám szerkesztési elvei okán (1: 5–9) reprezentatív helységnévanyagot kínál számunkra a Kárpát-medence egészének területéről. Így az e gyűjtemény alapján levonható következtetések irányadóak lehetnek általánosságban is a kérdéses névtípus jellemzésekor. Az is kétségtelen, hogy a szótár összeállítása óta a magyar nyelvterület településszerkezete, s ennek következtében helységnévállománya jelentős változásokon esett át (önálló települések összevonása, illetve korábban egyesített települések szétválása,

új helységek alakulása során), ezért a FNESz.[4]-et a továbbiakban úgy fogom tekinteni, mint az 1988-as állapotokat rögzítő, a közölt településnevek kapcsán korai adatokat és etimológiai, magyarázó megjegyzéseket is tartalmazó történeti adattárat.

2.1. A vizsgált településnevek állománya. – Vizsgálatomat ezúttal azokra a helységnevekre korlátozom, amelyek esetében 1. a névforma által jelölt település egykori egyházi birtoklásának ténye a FNESz.[4] szócikkei alapján igazoltnak mondható, és 2. a névalak legalább egyik névrésze[1] nyelvileg is azonosítja a tulajdonost. A legtöbb vizsgált névforma esetében KISS LAJOS igen pontos információkat ad az egykori tulajdonosról (pl. Mezőkeresztes a jeruzsálemi ispotályos keresztesek birtoka volt, Püspökszilágy a váci püspökség tulajdonában állt; FNESz.[4] 2: 131, 386). Más esetekben névtipológiai alapon valószínűsíti, hogy a település egykor egyházi kézen volt (pl. Bernecebaráti, legalább részben, szerzetes(ek)é lehetett; Pusztaapáti pedig apátsági birtok volt; FNESz.[4] 1: 204, 2: 379). A nevek egy csoportjában a helységet a múltban birtokló egyházi rend egyik intézménye éppen a jelölt településen állt (pl. Pornóapátiban ciszterci apátság; FNESz.[4] 2: 364). Néhány példa arra is akad, hogy a helységnév eredendően az egyházi intézmény szomszédságában létrejött jobbágyfalut jelölte (pl. Bélapátfalva a bélháromkúti ciszterci apátság alatt épült ki; FNESz.[4] 1: 187); illetve hogy a később hatósági úton megállapított településnév egyik névrészét az egykori egyházi birtoklás ténye motiválta (pl. Apátszentmihály, a korábbi Bohunic a zobori apátságé volt; FNESz.[4] 1: 106). Némely településnévben olyan hangalaki változások következtek be az idők során, amelyek miatt az egykori egyházi birtoklás a névforma magyarázataként ma már csak a történeti adatok vizsgálata útján válik nyilvánvalóvá (pl. +1263/1324/1580: *Apathida* > 1988: *Apahida;* FNESz.[4] 1: 104). Együttesen 122, az egyházra mint egykori birtokosra utaló nevet viselő település adatait gyűjtöttem ki a FNESz.[4]-ből, az érintett helységnevek különféle korszakokból származó történeti alakjait is figyelembe véve pedig összességében 249 releváns névformával számolhatunk.

Nem kerültek ugyanakkor az elemzendő nevek korpuszába azok a településnevek, amelyek 1. a magánegyházrendszer emlékét őrzik, s a kegyúr személynevét foglalják magukban (pl. Abaszéplakon állt az Abák bencés nemzetségi monostora, Bátmonostor középkori monostorának építtetését pedig Bot bihari ispán kezdte meg; FNESz.[4] 1: 48, 176); 2. olyan települést jelöltek, amelyben volt ugyan egyházi intézmény, ám nem bizonyítható, hogy az egyben a helységnek a tulajdonosa is volt (pl. Monostorszegen Szent Péternek ajánlott monostor állt, Szigetmonostor neve a Szentendrei-sziget egykori Szent Üdvözítő bencés monostorával függ össze; FNESz.[4] 2: 156, 576); 3. olyan lexémát tartalmaznak, amely egybeesik egy egyházhoz tartozó személyt, illetve egyházi szervezetet jelölő szóval, ám a konkrét névbe nem egyházi vonatkozású terminusként (hanem pl. személynévként) kerültek be (pl. a *Vaskeresztes* a *Keresztes, Monok* a *Monak* [< régi *monak ~ monoh* 'barát, szerzetes' fn.] személynévből alakulhatott ki; FNESz.[4] 2: 742, 155); 4. népetimológia során, illetve hatósági névrendezés útján váltak azonos vagy (részben) hasonló alakúvá tényleges egykori egyházi birtoklást jelölő helységnevekkel (pl. 1369: *Paratee* > 1895: *Baráthely,* 1851: *Alsó-Huta* > 1944: *Mátrakeresztes;* FNESz.[4] 1: 166, 2: 108); 5. olyan települést jelöltek, amely esetében maga a helység nem, legfeljebb annak lakossága tartozott

[1] A vizsgálat során a HOFFMANN ISTVÁN (1993/2007, 1999b) által kidolgozott helynévelemzési keret terminusait használom.

egyházi tulajdonba szolgáltatónépként (pl. Dusnok halotti torlók települése volt; FNESz.[4] 1: 401); 6. névköltözés eredményeként jöhettek létre (pl. Piskó első lakosai a korábban *Püspöki*-ként ismert Drávapiskiből érkezhettek; FNESz.[4] 2: 352); kimaradtak továbbá 7. a valószínűsíthetően egykori egyházi birtoklásra utaló, ám történetük során soha nem településeket jelölő névformák (pl. *Apafa* < 1347: *Apathfaya* egy debreceni erdős terület neve; FNESz.[4] 1: 104).

Ahhoz, hogy teljesebb képet nyerhessünk az egykori egyházi birtokost jelölő településnevekről, a későbbiek során – sajátos módon – azokat a helységneveket is érdemes lesz tanulmányozni, amelyekben nem jelenik meg birtokosként az egyház, pedig a jelölt települések bizonyítottan egyházi birtokok voltak. E két különböző településnév-csoport összevetése során derülhet fény igazán arra, hogy vajon milyen tényezők idézték elő az egyházi birtokosra utaló névformák megalkotását, használatba vételét; milyen gyakoriak voltak és mely faktorok járultak hozzá a típusváltással járó – akár egyházi birtokosra utaló névalakot eredményező, akár azt megszüntető – névcserékhez. Mivel egyes, elemzésünk szempontjából releváns névformákkal azonosított egykori települések a későbbiek során elpusztultak, helyük pedig, nem egyszer korábbi nevük megőrzése mellett, más települések határrészévé vált, a történeti helységnévanyag lehető legteljesebb állományának figyelembevétele megkívánja a jelenleg nem települést jelölő megfelelő névformák vizsgálatba vonását is. Mindez azonban későbbi kutatások tárgyát kell, hogy képezze.

2.2. Az egykori egyházi birtokos kiléte. – A 122 települést jelölő vizsgálatba vont helységnév kapcsán 86 esetben (70%) KISS LAJOS egyértelműen azonosítja a névforma által jelölt falu vagy város birtokosát: az esztergomi érsekség és a pécsi püspökség 7-7, az egri püspökség és a zobori apátság 4-4, a heiligenkreuzi apátság, a jeruzsálemi ispotályos keresztesek lovagrendje és a nyitrai püspökség 3-3, az abasári apátság, az abaszéplaki apátság, a bátai apátság, a csanádi püspökség, a garamszentbenedeki apátság, a győri káptalan, a kalocsai érsekség, a kapornaki apátság, a nagyváradi káptalan, a nagyváradi püspökség, a somlóvásárhelyi apácakolostor, a váci püspökség, a veszprémi káptalan és a veszprémi püspökség 2-2, az adorjánpusztai apátság, az almádi monostor, a bélháromkúti apátság, az erdélyi püspökség, a győri püspökség, a jáki apátság, a kolosi apátság, a kolozsmonostori apátság, a margitszigeti apácakolostor, a nagyszebeni prépostság, a nagyváradi székesegyház Szent Kereszt oltárának mestere, a németújvári remeték, a pannonhalmi apátság, a pécsváradi apátság, a pilisi apátság, a pornói apátság, a pozsonyi káptalan, a remetei kolostor, Sárvármonostora, a Szent Sír keresztesrend, a szentgotthárdi apátság, a templomos keresztes lovagok, a tihanyi apátság, a tordai apátság, a váradi püspökség, a városszalónaki kolostor és a zalavári apátság pedig 1-1, a vizsgált típusba tartozó nevet viselő helység tulajdonosaként kerül elő a FNESz.[4]-ben. A felsorolásból kitűnik, hogy az egyházi birtoklás fennállására való utalás jellemzően megjelenhetett az ágostonosok, a bencések, a ciszterciták, a domonkosok, a pálosok, a premontreiek, valamint egyes lovagrendek tulajdonában lévő települések neveiben.

2.3. A névtípus jelentkezése időben és térben. – Anyagunk azt mutatja, hogy a 122 települést jelölő, a vizsgált típusba tartozó legtöbb névforma a 13.-tól a 15. századig terjedő időszakban jelentkezett először az írott forrásokban. A hivatalos helységnévadás történeti vonatkozásokat lehetőség szerint szem előtt tartó, nem ritkán egyházi vonatkozású bővítményrésszel való egyénítésben testet öltő településnév-változtatásai miatt

(vö. MEZŐ 1982: 227–8) a típushoz tartozó névformák keletkezésének kisebb fellendülésével találkozunk még a 20. század során. Az adatok századok szerint részletezve a következő képet mutatják (a bizonytalan datálású, átírt és interpolált okleveleket a legkorábbi évszám alapján kategorizálva): a 12. századból 1, a 13. századból 30, a 14. századból 33, a 15. századból 19, a 16. századból 8, a 17. századból 5, a 18. századból 5, a 19. századból 6, a 20. századból 15 megfelelő településnév első megjelenését adatolja KISS LAJOS.

A névtípus térbeli megoszlása a FNESz.[4] adatait alapul véve a jelenlegi Magyarország területén nagyobb régiók szerint haladva a következőképpen alakult: Észak-Magyarországról 10, az Észak-Alföldről 9, a Dél-Alföldről 5, Közép-Magyarországról 4, a Közép-Dunántúlról 10, a Nyugat-Dunántúlról 14, a Dél-Dunántúlról 13 ide tartozó település nevét adja meg KISS LAJOS. Az ország határain belül tehát főként a dunántúli (kiemelkedő gyakorisággal Baranya és Veszprém megyében) és az északi területekről adatolhatók a megfelelő típushoz tartozó településnevek, míg a dél-alföldi és közép-magyarországi régió, talán a török idők során bekövetkezett gyakori falupusztulás eredményeként is, a 20. század végére kevesebb ide vonható helységnévvel rendelkezett. Az egyházi vonatkozású településnevek másik típusa, az egyházi építmény jelenlétére, sajátosságára, címére utaló helységnevek csoportja hasonló módon a Dunántúlon mutatkozott a leginkább népszerűnek a múltban, ugyanakkor Észak-Magyarországon alacsony volt a névtípus gyakorisága (MEZŐ 1996: 228–30, BÖLCSKEI 2008: 108). A határon túli magyar nyelvterületről összességében közel ugyanannyi releváns névformát adatol KISS LAJOS, mint a mai Magyarországról: Ausztria területéről 5, Horvátország területéről 1, Románia területéről 26, Szerbia területéről 1, Szlovákia területéről 23, Ukrajna területéről pedig 1 megfelelő településnevet idéz.

2.4. A névtípus főbb szerkezeti sajátosságai. – A FNESz.[4] által rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján mód nyílik a vizsgált névformákban felhasznált egyházi vonatkozású lexémák állományának, gyakorisági mutatóinak megadására: az *apát* 39, a *püspök* 26, a *pap* 12, a *remete* 10, a *barát* 9, az *apáca* 7, az *érsek* és a *keresztes* 6-6, a *káptalan* 5, a *monostor* és a *prépost* pedig 1-1 helység nevében kerül elő. A lexémák egyrészes helységnévben állnak 11 példában; kétrészes névformák alaprészét, illetve annak egyik elemét képezik 60 esetben, s bővítményrészként vagy annak egyik elemeként jelentkeznek 51 kétrészes névalakban (35 példában megnevező funkciójú alaprész mellett, 16 esetben pedig földrajzi köznévi alaprész mellett állva).

Ha a lexémák bővítményrészként állnak a névformában, csak a *pap*-hoz, és esetében is csak kései adatban, tulajdonképpen áttételesen kapcsolódhat névalkotó funkciójú toldalékmorféma (pl. *Papitanya,* de 1243-ben *Popi* formában is; FNESz.[4] 2: 316). Amennyiben e lexémák a névalakban az alaprészben kapnak helyet, illetve egyrészes nevek elemei, az *apát,* a *pap,* a *püspök* mellett gyakori, s a *barát* mellett is előfordul az (*-é* birtokjelből lett) *-i* helynévképző (némelyikük azonban ritkán alapalakban is jelentkezik, l. *Nyársapát, Pap;* FNESz.[4] 2: 252, 315). A *barát -s* képzővel (l. *Barátos;* FNESz.[4] 1: 166), a *pap -d* képzővel (l. *Papd;* FNESz.[4] 2: 316) is állhat; igaz, a képző a két utóbbi esetben egy másik, korábbi névösszetevőt helyettesít (l. lentebb). Elhomályosult *-n* határozóraggal találkozunk az *Apatin* névalakban (FNESz.[4] 1: 105). Néhány példát arra is idézhetünk, hogy az utóbb említett lexémák összetétel részeként alkotják a bővítményrésszel egyénített névformák alaprészét (pl. *Bélapátfalva, Nádaspapfalva, Győrújbarát;* FNESz.[4] 1: 187, 2: 170, 1: 550), illetve az egyrészes névformát (l. *Barátúr;* FNESz.[4] 1: 167). A többi, a statisztikában szereplő lexéma jellemzően alapalakban került a megfelelő névformákba.

A statisztikában felsorolt lexémák közül egyrészes helységnévben nem jelentkezik az *érsek,* a *káptalan,* a *monostor,* a *prépost.* Az egyrészes névformákban az egyházi vonatkozású lexéma alapalakban (pl. *Apáca, Remete;* FNESz.[4] 1: 103, 2: 407), képzett (pl. *Barátos, Papd;* FNESz.[4] 1: 166, 2: 316), összetett (l. *Barátúr;* FNESz.[4] 1: 167), illetve deszemantizálódott (l. *Apatin;* FNESz.[4] 1: 105) formában egyaránt jelentkezhet. Külön is szólnék egy sajátos településnévről: az 1410-es *Apátlan* névformáról, amely – helységnevekben szokatlan módon – fosztóképző segítségével hívja fel a figyelmet az egyházi birtoklás fennállásának hiányára. A *Vitézfölde,* illetve *(Moson)bánfalva* néven is ismert település ugyanis, amelynek tulajdonjoga fölött pereskedés folyt – mint ezt a negatív névalak hangsúlyozza –, a döntés értelmében végül nem képezte részét a heiligenkreuzi cisztercita apátság Pátfalu környéki birtokának (FNESz.[4] 2: 161). Az egyházi birtokviszony tagadásának profilálása, előtérbe állítása a névformában – a nyelvileg egyébként meg nem jelölt tulajdonos érdekében – mintegy hirdeti az apátság tulajdonjogi követeléseinek alaptalanságát.

A vizsgálatba vont kétrészes helységnevek kisebbik csoportja egy, az egyházi birtokosra utaló jelzői szerepű bővítményrész és egy földrajzi köznévi (többnyire településformajelölő) alaprész kapcsolatából épül fel. A névformák fele jelölt (pl. *Paptelke, Prépostfalva;* FNESz.[4] 2: 317, 374–5), fele jelöletlen birtokos jelzős szerkezet (pl. *Barátmajor, Püspökfalu;* FNESz.[4] 1: 166, 2: 385). A névalakok bővítményrészeit tekintve a fent felsorolt egyházi vonatkozású lexémák közül csak az *apáca* és a *monostor* nem jelentkezik egyetlen névformában sem.

A vizsgált kétrészes településnevek nagyobbik csoportja egy jelzői szerepű bővítményrész és egy megnevező funkciójú alaprész összekapcsolása révén született meg. Ide soroljuk azt a néhány példát is, amely esetében település-összevonás eredményeként a bővítményrész szerepét egy eredendően megnevező funkciójú településnév tölti be, mivel idővel ez utóbbi névrész sajátosságot jelölő, jelzői szerepű bővítményrésszé értékelődik át a névszerkezetben. Külön-külön jellemezzük azonban azokat a településneveket, amelyekben az alaprész, illetve azokat, amelyekben a bővítményrész utal arra, hogy a helység egykor egyházi tulajdonban volt.

Az egykori egyházi birtokosra utaló alaprészt tartalmazó kétrészes névformák felépítésében a fent bemutatott lexémák közül az *érsek,* a *káptalan* és a *prépost* szavak egyszer sem vesznek részt. Az ide vonható településnevek mindegyike minőségjelzős szerkezet. A névformákban a bővítményrész utalhat a település közelében található folyóra (14 példa, pl. *Nyárádremete;* FNESz.[4] 2: 250); egy jelentősebb közeli (esetleg a településsel összevont) helységre (11 példa, pl. *Trencsénpüspöki;* FNESz.[4] 2: 680); a település (régi) megyei, járási hovatartozására (9 példa, pl. *Csanádapáca;* FNESz.[4] 1: 305), a helység lakosságára (5 példa, pl. *Magyarapáca;* FNESz.[4] 2: 65); a tájra, ahol a település található (4 példa, pl. *Szepesremete;* FNESz.[4] 2: 569); a helység viszonyított helyzetére (2 példa, pl. *Felsőapáti;* FNESz.[4] 1: 452); a település egyházi birtokosára pontosabb meghatározással (2 példa, pl. *Bátaapáti,* a bátai bencés apátságé volt; FNESz.[4] 1: 175); a helység közelében található ismert hegyre, völgyre (2 példa, pl. *Szurdokpüspöki,* a közeli Szurdokvölgyről; FNESz.[4] 2: 603); a település korábbi megnevezésére (2 példa, pl. *Pornóapáti;* FNESz.[4] 2: 364); az egykor jellemző növényzetre (2 példa, pl. *Szilvásapáti;* FNESz.[4] 2: 582); a települést birtokló rend egyházi rendeltetésű építménye kegyurának személyére (1 példa, l. *Borsmonostor;* FNESz.[4] 1: 242); a helység méretére (1 példa, l. *Kisapáti;* FNESz.[4] 1: 736); a település időleges elpusztásodására (1 példa, l. *Pusztaapáti;* FNESz.[4] 2: 379); a helység

több, illetve nem egészen bizonyos sajátosságára (4 példa, pl. *Mezőkeresztes,* a mezőségi tájjal, a település mezővárosi jellegével összefüggésben; FNESz.[4] 2: 131).

A megnevező funkciójú alaprész mellett az egykori egyházi birtokosra utaló bővítményrészt tartalmazó kétrészes névformák esetében adataink szerint a *remete,* a *barát,* a *keresztes,* a *monostor* és a *prépost* lexémák nem vettek részt a névalakok felépítésében. Ezek a településnevek jelöletlen birtokos vagy minőségjelzős szerkezetűek. Az ide tartozó névformák alaprésze eredendően, a névdifferenciálódást, illetve a jelzői előtaggal való kiegészülést megelőzően egyrészes helységnévként a település következő sajátosságainak a kifejezésére szolgálhatott: utalhatott a birtokos személyre (11 példa, pl. *Érsekcsanád;* FNESz.[4] 1: 429); a lakosságra (6 példa, pl. *Káptalantóti;* FNESz.[4] 1: 685); folyó menti fekvésre (4 példa, pl. *Apácatorna;* FNESz.[4] 1: 104); védőszentre (4 példa, pl. *Apátszentmihály;* FNESz.[4] 1: 106); növényzetre (3 példa, pl. *Püspökszilágy;* FNESz.[4] 2: 386); vásártartási jogra (2 példa, pl. 1358: *Apachauasarhel;* FNESz.[4] 2: 483–4, *Somlóvásárhely* a.); építményre (1 példa, l. *Érsekújvár;* FNESz.[4] 1: 429); illetve egyéb jellegzetességre (4 példa, pl. *Káptalanfüred,* a *Füred* helynév 'fürjes' > 'fürdőhely' átértelmezése eredményeként Balaton-parti nyaralótelep megnevezésében; FNESz.[4] 1: 685, 150, *Balatonfüred* a.).

2.5. A vizsgált településnevek változásai. – A KISS LAJOS által rendelkezésünkre bocsátott történeti névadatok azt is lehetővé teszik számunkra, hogy a vizsgált településnevek szerkezeti változásait 1988-ig nagy vonalakban nyomon követhessük. Az adatok szerint összességében 105 település esetében (86%) változott meg legalább egyszer a név az idők során. A FNESz.[4] leggyakrabban egyszeri névdifferenciálódást, illetve jelzői előtaggal való kiegészülést adatol (52 példa),[2] mind az egykori egyházi birtokosra utaló alaprészt (pl. 1332–7: *Apacha* > 1373: *Magyarapacha;* 1332–7: *Eremita,* 1399: *Remete* > 1773: *Kőszeg Remete;* FNESz.[4] 2: 65, 1: 799), mind pedig az azonos jelentéstartalmú bővítményrészt megnevező funkciójú alaprész mellett tartalmazó településnevek esetében (pl. 1391: *Chanad* > 1904: *Érsekcsanád;* 1256: *?Toti,* 1272/1274: *Thoty* > 1550: *Kaptalan Thoty;* FNESz.[4] 1: 429, 685). Nem ritkák a névforma többszöri és több típusú változását illusztráló példák sem (31 példa, pl. 1232: *Borat* > 1395: *Kysbarathy* és 1368: *Nagbarath* > 1969: *Győrújbarát;* 1410: *Pisspek* > 1491: *Pyspeky* > 1904: *Trencsénpüspöki;* FNESz.[4] 1: 550, 2: 680).[3] Az egyszeri változások között elszórtan találkozunk még teljes névcserével (5 példa, pl. 1427: *Arran* > 1612: *Baratt faluba,* 1799: *Barátfalva;* FNESz.[4] 1: 166), névintegrálódással (3 példa, pl. 1321: *Dobrach* és 1367: *Apáti* > 1773: *Dobracs Apáthi;* FNESz.[4] 1: 377–8) és névrészcserével (3 példa, pl. 1731: *Felső Apathi* > 1746: *Szilvás-Apáthi;* FNESz.[4] 2: 582). Két-két esetben találunk példát redukcióra (pl. 1808: *Püspökfördője* > 1862: *Püspökfürdő;* FNESz.[4] 2: 385), deszemantizációra (pl. 1276: *Pyspuki* > 1342–82: *Pysky;* FNESz.[4] 2: 352) és több változástípus egy időben történő jelentkezésére (pl. 1570: *Apátfalu* > 1773: *Garam Apáthi;* FNESz.[4] 1: 497).[4]

[2] Az előző bekezdésben és a 2.5. részben használt terminusokhoz l. TÓTH 2008.

[3] Az első példában bővüléses és egyszerű névdifferenciálódással, valamint redukcióval kísért és anélküli névrészcsere révén megvalósuló névintegrálódással találkozunk; míg a második esetben a bővülést jelzői előtaggal való kiegészülés követi.

[4] Az utóbbi példa esetében a névrész > névelem csere és a bővítményrész megjelenése a névformában egyetlen változásként van feltüntetve.

Egy-egy adattal illusztrálható anyagunkban a kiegészülés (l. 1221: *Porno* > 1907: *Pornó-apáti;* FNESz.[4] 2: 364), a névrész > névelem csere (l. 1415: *Borothfalua* > 1567: *Barathos;* FNESz.[4] 1: 166), a névelemcsere (l. 1221: *Popi* > 1260: *Popth,* 1332–7: *Popd;* FNESz.[4] 2: 316), a transzszemantizáció (l. +1263/1324/1580: *Apathida* > 1988: *Apahida;* FNESz.[4] 1: 104) és a névrészek sorrendjének cseréje (l. 1601: *Remethe Homorod* > 1854: *Homoród-Remete;* FNESz.[4] 1: 604).

3. Az egyház birtokosi szerepe helységnévbeli rögzítésének néhány mozgatórugója. – Több, újabban megjelent, a tulajdonnevek egyes típusainak jellemzőit modern névelméleti alapokról megközelítő munka hangsúlyozza, hogy a névalkotás inkább egyéni, mint kollektív aktus (HAJDÚ 2003: 56–8; HOFFMANN 2005: 120), s hogy legalábbis bizonyos típusú településnevek adása a középkorban minden valószínűség szerint tudatosan, érdekérvényesítő jelleggel történt (HOFFMANN 2005: 122–3; TÓTH 2007). Ha e megállapítások mellett figyelembe vesszük a kognitív szemantika azon alaptételét is, hogy a nyelvi forma egy bizonyos nézőpontot tükröz, s felhasználható a figyelem irányítására (TOLCSVAI NAGY 2010: 10–1, 32–3, 34–6; SLÍZ 2012: 286), máris magyarázatot nyer, hogy miért érezhette az egyház fontosnak a középkori Magyarországon szellemi vezetői, ezen keresztül politikai hatalma kiépítésének támogatására, gazdasági potenciáljának növelése során azt, hogy – egy, a hatalom gyakorlását a föld tulajdonjogához kötő feudális berendezkedés részeseként – birtokosi szerepkörét helységnevekben (is) megfelelőképpen hangsúlyozza. Az érintett településnevek konvencionalizálódásuk eredményeként aztán hosszú időn keresztül – nem egyszer egészen máig – betöltötték a nekik szánt funkciót: fenntartották a jelölt helység egykori egyházi birtoklása tényének emlékét.

Hivatkozott irodalom

BACH, ADOLF 1953. *Deutsche Namenkunde.* II/1. *Die Deutsche Ortsnamen: Einleitung. Zur Laut- und Formenlehre, zur Satzfügung, Wortbildung und -bedeutung der deutschen Ortsnamen.* Heidelberg.

BENKŐ, LORÁND 1987. Rolle der Schutzheiligen in der mittelalterlichen ungarischen Namengebung. In: BENDA, KÁLMÁN – BOGYAY, THOMAS VON – GLASSL, HORST – LENGYEL K., ZSOLT Hrsg., *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó.* München. 1: 303–15.

BENKŐ LORÁND 1993. Az Árpád-ház szentjeinek szerepe a középkori magyar helynévadásban. *Magyar Nyelv* 89: 10–9.

BÖLCSKEI ANDREA 2005. A szentnévi alaptagú helységnevek korrelációs rendszerének alakulása. *Névtani Értesítő* 27: 152–62.

BÖLCSKEI ANDREA 2008. Az egyházi településnevek típusai a 19. század elején. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* Budapest. 106–15.

CAMERON, KENNETH 1996. *English Place-Names.* London.

DAVIES, NORMAN 2002[2]. *Európa története.* Budapest.

GELLING, MARGARET 2010[3]. *Signposts to the Past: Place-Names and the History of England.* Chichester.

GYÖRFFY GYÖRGY 1960. A magyar törzsi helynevek. Függelék. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958.* Budapest. 27–33.

HAJDÚ MIHÁLY 1991. Középkori *-monostora* utótagú helyneveink tipológiájához. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 250–4.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése.* Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN 1999a. Névrendszertani megjegyzések a patrocíniumi helységnevek történetéhez. *Névtani Értesítő* 21: 66–70.

HOFFMANN ISTVÁN 1999b. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.

HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24.

KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok.* Budapest. 1: 111–313.

KÓNYI SÁNDOR 1979. *Félegyháza – Derekegyház. Magyar Nyelvőr* 103: 473–7.

KRISTÓ GYULA 1983. Az *-egyház(a)* utótagú helynevekről. In: UŐ szerk., *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest. 450–5.

KUBINYI ANDRÁS 1999. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest.

LE GOFF, JACQUES 2003. *Európa történelméről mesél.* Budapest.

LÉVAI BÉLA 1994. *Szóládmonostora. Magyar Nyelvőr* 118: 445–8.

MÁLYUSZ ELEMLÉR 2007. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest.

MATTHEWS, CONSTANCE MARY 1972. *Place-Names of the English-Speaking World.* Worchester–London.

MEZŐ ANDRÁS 1966. Nyíregyháza. *Magyar Nyelvjárások* 12: 137–42.

MEZŐ ANDRÁS 1979. *Félegyháza. Névtani Értesítő* 1: 14–20.

MEZŐ ANDRÁS 1981. Móregyháza = Nyíregyháza? *Névtani Értesítő* 5: 3–6.

MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest.

MEZŐ ANDRÁS 1991. Szegegyház. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 432–4.

MEZŐ ANDRÁS 1992. *Szentkirályszabadja* és társai. *Magyar Nyelvjárások* 30: 25–35.

MEZŐ ANDRÁS 1996a. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század.* Budapest.

MEZŐ ANDRÁS 1996b. *Boldogasszony* és más asszonyok. *Magyar Nyelvjárások* 33: 25–41.

MEZŐ ANDRÁS 1997. Az „egyházi" helységneveink típusai. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest–Miskolc. 244–9.

MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Budapest.

MIKESY SÁNDOR 1967. A „vallási" helynevekről. *Magyar Nyelv* 63: 474–6.

MURÁDIN LÁSZLÓ 2000. *Egyházi településnevek Erdélyben.* Székelyudvarhely.

RÁCZ ANITA 1999. Az ómagyar kori Bihar megye patrocíniumi nevei. *Névtani Értesítő* 21: 71–4.

REANEY, PERCY HIDE 1960. *The Origin of English Place-Names.* London.

SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–91, 400–10.

SOLYMOSI LÁSZLÓ 1976. A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 19: 123–55.

SOLYMOSI LÁSZLÓ 1994. Harangozók és *Harangozó* nevű települések a középkori Magyarországon. *Századok* 128: 336–51.

SOLYMOSI LÁSZLÓ 1997. *Dusnok* neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* Budapest. 372–86.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika.* Nyitra.

TÓTH VALÉRIA 2006. A templomcímből alakult településnevek változásáról. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. Debrecen. 31–46.

TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcímből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv* 103: 408–19.

TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája.* Debrecen.

TÓTH VALÉRIA 2012. Patrocíniumi településnevek Európában. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.

TÓTH VALÉRIA szerk. 2011. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. *Onomastica Uralica* 8: 175–206.

BÖLCSKEI ANDREA

ANDREA BÖLCSKEI, **The Church as a former possessor in Hungarian settlement names**

The Church, a significant power in medieval Europe, has exerted a long-lasting influence on Hungarian place nomenclature. The author argues that ecclesiastical settlement names of the era aptly reflect the changes the Church had implemented in geographical surroundings (by erecting buildings for religious use) and in contemporary proprietary rights (by becoming a landowner) in the country. Based on data collected from a widely acclaimed Hungarian etymological dictionary of toponyms (FNESz.[4]), the paper describes historical settlement names, several of which are still in use today, referring to the possession of a clergyman or of a religious order with respect to their first appearance, their lexical, morphological and syntactic features, their semantics, their changes, and their cultural and historical importance.

AZ 1249. ÉVI SZALONNAI HATÁRJÁRÁS ÉS A FÉLREOLVASOTT *YRMEG,* HELYESEN *YRMES POTOKA*

1. A *Szalonna* név. – A *Szalonna* helynév eredetileg víznév volt. A Bódva jobb partjától nyugatra, a Rudabányai-hegység lábánál fakadó langyos forrás vizét a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet (VITUKI) vízkémiai laboratóriumában analizáltattam. A vegyelemzés kimutatta, hogy a forrás vize enyhén sós. Ebből arra következtettem, hogy a *Szalonna* helynév indítéka a forrás és a Bódvába torkolló patakja vizének sós volta lehet. A patakot bizonyára a honfoglaláskor itt meghódolt délszláv szolganép (l. alább) nevezhette el a maga nyelvén *slana*-nak, azaz 'sós'-nak. A honfoglaló magyarok nyelvén lett ebből utóbb *Szalonna,* hasonlóan a disznó sóval tartósított, tehát ugyancsak sós *szalonná*-jához. E szófejtésemet 1974-ben publikáltam, és ezt KISS LAJOS a FNESz. 1978. évi kiadásában, dolgozatomra utalva, a *Szalonna* helynév egyik származási lehetőségének ismerte el. E helynév tehát először a sós vizű forrást és patakját jelölhette, majd a forrás környékét is. 1249-ben már a környező nagybirtok neveként szerepel, végül a birtok központjában kialakult település neve lett (DÉNES 1974: 703, 1983: 44–5).

A 13. század első felében, a tatárjárás idején, a Bódva folyó partján egy nagyobb birtoktest, *Zolouna ~ Zolovna,* azaz *Szalonna* birtok, amely a mai Szalonna és Martonyi községek együttes területét foglalta magában, az Örsúr nemzetség több családjának közös tulajdonát képezte. A tatárjárás pusztításai után, 1249-ben adásvételi szerződés született, amelyet én úgy értelmezek (GYÖRFFY alább idézett álláspontja ettől eltér), hogy a nemzetség ott birtokos családjai, egy kivételével, a maguk ottani birtokrészét, amelyet közös örökség jogán bírtak, a Nógrád megyéből odaszármazott Tekus sárosi ispánnak és testvéreinek eladták. A magát éppen e birtokról nevező Szalonnai Miklós comes családja, amelynek rezidenciája valószínűleg a birtoknak is nevet adó Bódva-jobbparti területrészen fakadó forrás mellett állhatott (DÉNES 1973: 66), a teljes birtoktest őt illető részét megtartotta magának. A 14. század első felére azonban ez a birtokrész is Tekus comes családjának tulajdonába került (DÉNES 1983: 44). Ettől kezdve Tekus leszármazottai nevezték magukat *Szalonnai*-nak (DÉNES 1973: 70).

2. Szalonna birtok kialakulása, birtokosai és népessége a tatárjárás előtt. – A honfoglaló magyarság a későbbi Borsod megye alacsony hegyvidéki területén sűrű szláv lakosságot talált, amelyről a nagyszámú szláv helynév tanúskodik – állapította meg GYÖRFFY GYÖRGY Borsod megye leírásában (Gy. 1: 736). A „sűrű" szerintem túlzás, a szlávság ottléte viszont kétségtelen. Arról azonban nem ír GYÖRFFY, hogy milyen szláv népelemek éltek ott a honfoglalás idején. Saját kutatásaim azt bizonyítják, hogy Borsod és a szomszédos Heves, Gömör, Torna és Zemplén megyék területén is – a *pest, szir > Sziros, omboly > zomboly, Zemlény* és *Zemplén* stb. földrajzi tulajdon-, illetve köznevek tanúsága szerint – a bolgárok által a 9. században elfoglalt, korábban bizánci területről elhurcolt és e vidékre telepített bolgár jellegű ószláv nyelvjárást beszélő macedóniai szláv szolganépek lehettek (DÉNES 2012: 60–2). Anonymus is említi, hogy az e tájon élő, a honfoglaló magyaroknak meghódolt szlávok azt mondták magukról, hogy őket a

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.8 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 81–92.

bolgárok Bulgáriából (nyilván az általuk elfoglalt és annektált, korábban bizánci macedón területekről) mint foglyokat hurcolták ide hatalmuk alá rendelt szolganépeknek, és igen keményen bántak velük (Anonymus 12[1]).

GYÖRFFY a krónikák és a fennmaradt okleveles adatok alapján megállapítja, hogy a későbbi Borsod megye ősfoglaló nemzetségének a honfoglaló Örs vezér családját, az Örsúr nemzetséget kell tekintenünk, amelynek a nevében rejlő *úr* méltóságnév eredetileg törzsfőt jelenthetett (Gy. 1: 737). A nemzetség központja Anonymus szerint a Bükk déli lejtőjén, a Nyárád-patak forrásánál épített erődítmény, Örsúr vára lett, a mai Kács vidékén, ahol számos, később kialakult települést magában foglaló hatalmas birtoktest urai voltak (Anonymus 32).

Az Örsúr nembéliek kezén volt, mint említettem, a Bódva-völgyi Szalonna birtok, amelynek biztonsági szempontból is jelentősége volt. A megyeszervezések idején ugyanis a Bódva-völgy vidékén a magyar nemzetségek által megült terület északi határát a Rudabányai- és a Szalonnai-hegység vonulata, a Bódva völgyében pedig a Szalonna és Perkupa közötti, az ott elmocsarasodottan szétterülő folyó miatt teljességgel járhatatlan hegyszoros jelenthette (DÉNES 1973: 66). Itt húzódhatott a korábbi gyepűvonal, amelytől északra már nem voltak nemzetségi birtokok; ott utóbb a tornai királyi erdőuradalmat szervezték meg királyaink, valószínűleg a 11., legkésőbb a 12. században.

Az Örsúr nemzetség már a korai Árpád-korban ágakra oszlott, az ágak pedig családokra. Az ágak meg családok arról a településről nevezték meg magukat, ahol udvarházuk, rezidenciájuk állott. A birtoktesteket a nemzetség ágai és családjai a tatárjárás előtt még osztatlan közös birtokként kezelték. Így az említett Szalonna birtokot is – amely kutatásom szerint a mai Szalonna és Martonyi községek együttes területével azonosítható – a nemzetség valószínűleg négy ágának négy családja (DÉNES 1993: 28) közös tulajdonként, de egymás között felosztva birtokolta. Föltehetőleg három udvarház, településcsíra is állt a birtokon, amelynek földjeit a magyar honfoglaláskor ott meghódolt délszláv, minden valószínűség szerint bolgár jellegű nyelvjárást beszélő macedóniai szláv szolganépekkel műveltették meg, akik korábban az őket idehurcoló bolgárok szolganépei voltak (DÉNES 2012: 60–2). Ezt a birtok középkori helynevei is alátámasztják, egy részük ugyanis szláv eredetű, mint a *Szalonna* és a *Rakaca,* bár némelyikük, például a *Sziros* a kétségtelenül délszláv eredetű *szir* szónak már magyar *-s* képzővel bővült alakjaként maradt ránk (DÉNES 1983: 24–5).

3. Szalonna birtok felosztása és az 1249. évi adásvételi szerződés létrejötte. – A tatárjárás végigpusztította ezt a vidéket is. A dúlók nyilván fölégették a Szalonna birtokon talált kis településeket, az udvarházak körül kialakult falucsírákat is.

A tatárjárás után az Örsúr nembéli birtokosok közül csak az az egy család, Szalonnai Miklósé építette itt fel újra kúriáját, amelynek az eddig is lakóháza, rezidenciája volt. Az Örsúr nemnek talán két, de valószínűbb, hogy három ágából származó másik három családnak az itteni birtokrészén föltehetőleg csak szerény udvarháza meg gazdasági épületei és a délszláv szolganépi családok szegényes házacskái állhattak. Az ő nagy udvarházuk, családi rezidenciájuk nyilván a bükkalji birtokrészükön volt. Bizonyára ezért döntöttek úgy, hogy inkább eladják itteni, a tatárok pusztítása nyomán lakhatatlanná vált birtokrészüket.

[1] A latin nyelvű kézirat 57 számozott fejezetet tartalmaz. Oldalszámozása nincs, a hivatkozás a fejezet számára utal.

Erre vevő is jelentkezett, Tekus comes sárosi ispán és testvérei személyében, akiknek Nógrád megyében volt váruk (Diósjenő) és a körül birtokaik (köztük Tekusberény), de ezen a tájon is, ahol tisztségeket viseltek, akartak maguknak udvarházat építeni (DÉNES 1973: 69, 1983: 43–4).

Az adásvételi szerződés megkötésére, írásban rögzítésére 1249-ben került sor. Pontról pontra rögzítették a vevők tulajdonába kerülő birtoktest, két egymással összefüggő birtokrész: *Ziros et Mortun,* tehát *Sziros* (helyén ma Szalonna község áll) és *Marton* (ma Martonyi) közös határjárás során megállapított határvonalát, és hogy annak mentén hol ki a szomszéd. Ez a szerencsére máig fennmaradt, ma az Országos Levéltárban őrzött magánokirat (Dl. 64007) több, nyelvtudományi szempontból is figyelemre méltó helynevet tartalmaz, köztük vízneveket is. Ez utóbbiak egy része máig sem változott, mint a *Bódva* folyó vagy a *Rakaca-patak* egyaránt szláv eredetű neve sem. De akadt egy víznév az oklevélbe foglalt határjárás leírásában, az eladott terület keleti határának egy szakaszán lefutó és a Rakacába torkolló pataknak a neve, amelynek olvasatát egy évszázadon át nem sikerült sem a történészeknek, sem a nyelvészeknek azonosítaniuk egyetlen ottani vízfolyással sem, és azt sem tudták megállapítani, hogy a név szláv vagy magyar eredetű-e. Alább ezúttal csupán ezzel az egyetlen, szerintem kezdettől fogva téves olvasatú pataknévvel és e vízfolyás azonosításával foglalkozom, az oklevélben szereplő többi helynévre majd más alkalommal térek ki.

Azért egy súlyosan félreolvasott helynevet meg kell említenem. Az 1249. évi adásvételi szerződésben szereplő *Ziros* birtokrész neve, mint már korábban jeleztem (DÉNES 1983: 25), *Sziros*-nak olvasandó, nem pedig *Zsíros*-nak, mint eddig általában vélték (Gy. 1: 741, 787, 804, 817. és térkép; valamint előbbire hivatkozva HOFFMANN szerk. 1997: 98. és térkép; PÓCZOS 2001: 80, 2006: 96). Ez a név nem egy Martonyitól északra fekvő helyet jelöl, mint GYÖRFFY és HOFFMANN térképén szerepel, hanem a mai Szalonna település helyével, illetve a körülötte elterülő földekkel azonosítható, amely korábban a *szir* > *szirköles,* affrikálódás nyomán *cirköles* termőterülete lehetett (DÉNES 1983: 24–5), és ahol a tatárdúlás előtt egy udvarház meg egy körtemplomocska is állhatott (DÉNES 1973). A Debreceni Egyetem éles szemű nyelvészei megismerve egy nyomtatásban meg nem jelent, csak adattárakban hozzáférhető tanulmányomat (DÉNES 1993), és elfogadva ottani érvelésemet, utóbbi kiadványukban, rám hivatkozva az 1249. évi oklevél *Ziros* helynevét már a *Sziros* olvasattal szerepeltetik (KMHSz. 1: 266, 387).

Az általunk vizsgálni és azonosítani kívánt patak – amint az oklevélben rögzített határjárásból kitűnik – valahol Martonyitól keletre található, és északról déli irányba folyva a Rakaca-patakba torkollik.

4. Az azonosítani kívánt patak neve a korábbi publikációkban. – Az 1249. évi oklevelet 1876-ban, a „Hazai okmánytár"-ban VÉGHELY DEZSŐ teljes terjedelmében nyomtatásban közölte. Ő a szóban forgó vízfolyás nevét – az akkor a Kapy család levéltárában őrzött eredeti oklevél alapján – *yrmeg Potoka* alakban rögzítette (HO. 6: 37, 50–3). Az oklevél utóbb a Nemzeti Múzeumba, majd annak középkori oklevélgyűjteményével együtt az Országos Levéltárba került. ORTVAY TIVADAR 1882-ben a HO.-t idézve ugyancsak *Yrmeg Potoka*-ként írta le az említett vízfolyást mint a Rakaca mellékvizét, amely – szerinte – e néven már ismeretlen (ORTVAY 1882. 2: 423). Az OklSz. szintén *Yrmegpotoka* nevet rögzít (OklSz. *patak* a.). VLADIMIR ŠMILAUER 1932-ben mindhárom előbbi forrásra hivatkozva említi *yrmeg Potoka* néven mint a Rakaca jobboldali mellékvizét

(ŠMILAUER 1932: 190, 393), de sem a patak pontos azonosítását, sem a név etimológiáját, nyelvi eredetét nem tudta megállapítani (ŠMILAUER 1932: 393, 498). JÁN STANISLAV is említi 1948-ban az *Yrmeg*-et, azon vízfolyások között, amelyek nevének eredete bizonytalan (STANISLAV 1948. 1: 482).

GYÖRFFY GYÖRGY az időközben az Országos Levéltárba került 1249. évi eredeti oklevelet újból feldolgozta, és 1963. évi kivonatos közlésében e vízfolyás nevét az előzőkkel megegyezően *Yrmeg potoka* alakban rögzíti (Gy. 1: 804). Az oklevélben foglalt határjárásról ugyanott azt írja GYÖRFFY, hogy az „a mai Szalonna és Martonyi területére terjed ki; Ny és É felől a tornai uradalom erdőóvói, K és D felől Szalonnai Miklós volt határos. […[Szalonna más része az Örsúr nem kezén maradt, Miklós és utódai Szalonnainak is nevezik magukat ” (Gy. 1: 804). A 29. sz. lapalji jegyzetben (Gy. 1: 741) pedig az Örsúr nembéliek által birtokolt falvak fölsorolása után azt rögzíti, hogy „midőn egy nemzetségág 1249-ben a tornai határvidéken fekvő birtokait eladja Tekus ispánnak, D és K felől Örsúr nb. Miklós határos olyan faluk területén, melyek utóbb más birtokos kezén tűnnek fel. A Szalonnával határos Örsúr nb. faluk számának 3 felett kellett lennie.” E megállapításokból az tűnik ki, hogy GYÖRFFY úgy értelmezi az oklevélben foglaltakat, hogy az Örsúr nembéliek 1249-ben „a mai Szalonna és Martonyi területére” kiterjedő egész Szalonna birtok olyan nagy részét eladták Tekuséknak, hogy Szalonnai Miklós comes – bár megtartotta Szalonnában a maga birtokrészét – csak úgy maradhatott több helyütt is szomszédos az eladott birtoktesttel, hogy háromnál több szomszéd falu is az ő tulajdona volt. Tévedett. Ez ellentmondana az oklevél és az abban rögzített határjárás szövegének, és nem tenné lehetővé az oklevél ellentmondás nélküli értelmezését, sem az Örsúr nembéliek környékbeli birtokait, sem a határjárás szomszédsági viszonyait illetően.

Az előzőkből kiderült, hogy az *Yrmeg potoka* titkának megfejtése nemcsak egy helynév azonosítását eredményezheti, de ez a kulcsa a Bódva-völgy e vidéke Árpád-kori település-földrajzi és birtoklástörténeti viszonyai megfejtésének is, tehát megoldása általános történeti földrajzi jelentőségű feladat. Ezért határoztam el, és valósítottam is meg három évtizeddel ezelőtt az oklevélben szereplő pataknév alaposabb vizsgálatát és a vízfolyás azonosítását. A bizonyosság érdekében az oklevélben leírt határjárás nyomvonalát egy évtizeddel utóbb a terepen magam is körbejártam, így meggyőződhettem arról, hogy korábbi azonosításom kétségbevonhatatlanul helyes (DÉNES 1983: 44, 1993).

5. Az oklevél elemzése, az általam vitatott pataknév helyes olvasatának megfejtése. – Az eredeti, Árpád-kori, latin nyelvű, elég nehezen olvasható kézírással írt oklevél szövegének elemzése és betűről betűre nagyítóval történő alapos tanulmányozása során megállapítottam, hogy az eddigi olvasatokkal ellentétben a patak nevének utolsó betűje nem *g,* hanem minden kétséget kizáróan ***s***. Bár a betű alsó szárának hurka erőteljesen balra ferdült, és ezzel hasonlatossá vált az oklevél *g* betűihez, ráadásul az előző *e* betű hozzásimulása még növeli a félreolvasás lehetőségét, a betű felső végének egyértelmű jobbra kanyarodása kétségtelenné teszi, hogy annak helyes olvasata: *s*. Az oklevél *s* betűinek többségétől a vizsgált betű rajzolata eltér ugyan, de a szövegben számos közbülső forma mellett hasonló vagy éppen azonos rajzolatú *s* betűket – ez utóbbiakat többnyire szókezdő és szóvégi helyzetben – is találunk, így vizsgált betűnk az oklevélben nem egyedülálló, még elírásnak sem minősíthetjük. Tehát nem az oklevélben szereplő íráshiba, hanem olvasási hiba szülte az *Yrmeg potoká*-t. Az eddigi félreolvasás felismerése

és a betű, illetve a szó helyes olvasása alapján tehát megállapíthatom, hogy az oklevélben szereplő vizsgált víznév helyes olvasata: *Yrmes potoka*.

Az *yrmes* ~ *irmes* szó labializáció folytán mai köznyelvünkben már *ürmös*-nek felel meg. Az *üröm* > *ürmös* illabiális *irem* > *irmes* alakja egyébként a régiségben és egyes mai nyelvjárásokban is gyakori. Ami a régiséget illeti, csak a „Régi magyar glosszárium"-ra utalok, mely szerint *üröm* szavunk a 16. század második felének közepéig jószerével minden szójegyzékben és glosszában *yrem* ~ *irem* alakban szerepel, és csak ezt követően jelenik meg, de még akkor sem kizárólagosan, az *ürem* ~ *üröm* hangalak (Gl. *üröm* a.). Ami pedig az élő nyelvjárási *irem* ~ *irmes* alakokat illeti, POSGAY ILDIKÓ az ÚMTsz. cédulaanyagára hivatkozva Győr, Vas, Veszprém és Zala megyei, valamint moldvai adatokat említ (POSGAY 1973: 352–4), amelyeket én kiegészíthetek a Szalonnával szomszédos régi Torna megye területén a közelmúltban gyűjtött hasonló adataimmal.

Miután megállapítottuk, hogy az 1249. évi szalonnai oklevél vizsgált víznevének helyes olvasata *Yrmes potoka,* ennek a névnek mai megfelelője pedig *Ürmös-patak,* további kérdések merülnek fel: Reális-e a középkorban *Üröm* ~ *Ürmös* helynév, különösen pataknév föltételezése? Ha igen, ismert-e ma vagy ismert volt-e a közelmúltban ilyen nevű patak Szalonna határában? Melyik mai vízfolyással lenne azonosítható az 1249. évi oklevél határjárásában szereplő patak?

6. Reális-e egy *Ürmös pataka* középkori magyar víznév feltételezése? – Az *Ürmös* helynév a középkortól napjainkig a Kárpát-medence magyarlakta vidékein sokfelé előfordul, hiszen az üröm országszerte megterem. Mind a fekete üröm (Artemisia vulgaris), mind a fehér üröm (Artemisia absinthium) vadon termő gyom- és gyógynövény; a mezei üröm (Artemisia campestris) és a bárányüröm (Artemisia pontica) tömegesen tenyészik száraz lejtőkön (TtLex. 6: 632). A vadon termő üröm tömeges előfordulására tekintettel kézenfekvő, hogy az ürömmel benőtt dombot, hátat, völgyet vagy rétet *-s* képzővel *Ürmös-hát*-nak, *Ürmös-rét*-nek, *Üröm-völgy*-nek vagy egyszerűen *Ürmös*-nek nevezi el a környék magyar lakossága.

Ha pedig egy patak környékének üröm a jellemző part menti növénye, akkor az ürömmel benőtt, tehát ürmös domboldalak vagy rétek között kanyargó vízfolyást kétségtelenül jelölhetik *Ürmös pataka, Ürmös-patak* vagy *Üröm-patak* névvel. Az *Üröm-* vagy *Ürmös-patak* mellett kialakult település neve is nem egyszer *Üröm* vagy *Ürmös* lett. Lássunk erre vonatkozólag egy kis áttekintést, természetesen a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül.

A középkorban éppen a Borsoddal szomszédos Gömör megyében már 1362-ben találunk *Irmes* helynevet (Dl. 5145; CSÁNKI 1: 137), ezt közli a TESz. is az *üröm* címszóra vonatkozó abszolút első adatként. Ennél azonban találtam egy régebbi adatot is: GYÖRFFY említ egy 1260-ban kelt oklevélben szereplő Ürömvölgyet *(Vrumvelg)* Komárom megyében (Gy. 3: 388). Nagy Lajos királynak a pálos rend számára kiadott, 1378-ban kelt királyi adománylevele Pilisszentkereszt határában említ egy *Ürümes-patak*-ot (Dl. 6521). POSGAY ILDIKÓ CZINÁRra hivatkozva két 15. századi adatot is idéz: 1412: *Irmes* locus in Torontal; 1422: *Irmes,* poss. in c. Bach (POSGAY 1973: 353). MILLEKER BÓDOG az 1441 körüli évekből említi a Torontál megyei Becséhez tartozó *Irmes*-t (MILLEKER 1915: 11).

Van még az erdélyi Dés város határában egy Árpád-korra visszanyúló gyökerű, bár újkor eleji, 1563. évi oklevélben szereplő *Irmespataka,* és ugyanitt egy 1261. évi oklevélben *Ilmod folyó* neve szerepel (TAGÁNYI–RÉTHY szerk. 1900–1901: 215–6). KNIEZSA

ISTVÁN kimutatta, hogy ugyanazon vízfolyás neve 1261-ben még *Ilmod* volt, ebből népetimológiával jött létre a középkor végére az *Irmes* név (KNIEZSA 1939: 177). Számunkra a népetimológiával kialakult *Irmes ~ Ürmös* pataknév azért figyelemre méltó, mert a nép gyakran elveti az olyan nevet, amely számára már értelmetlennek tűnik, és azt hasonló hangzású, de a magyar népnyelv számára reálisnak, természetesnek tűnő névvel helyettesíti. A talán személynévi eredetű *Ilmod* utóbb már értelmetlennek tűnt a helyi lakosság számára, viszont az *Irmes ~ Ürmös pataka* nevet teljesen logikusnak és reálisnak érezte a népi gondolkodás, az nem volt idegen a számára, sőt jól ismert, természetes és megszokott volt a népi névadási gyakorlatban. Számunkra éppen ez a fontos. A Pest megyei *Üröm* helység nevének eredeti hangtestét is az *üröm* növénynév hasonlította magához (FNESz. *üröm* a.).

ORBÁN BALÁZS említi Háromszék határán, az Olt völgyében az ősi *Ürmös* falut (ORBÁN 1868–1873. 3: 13). Erről és az *Ürmösi-patak*-ról, amelynek partján a falu kialakult, KISGYÖRGY ZOLTÁN is ír „Erdővidék" című könyvében, és a kötet mellékletét képező térképen föltünteti az *Ürmösi-patak*-ot és a partján *Ürmös* falut is (KISGYÖRGY 1973: 121. és térkép). Ha figyelembe vesszük BENKŐ LORÁNDnak a „Víz- és helységneveink viszonyához" című dolgozatában kifejtett érveit (1947: 259), valószínűnek látszik, hogy az említett erdővidéki helyneveknél is a víznév az elsődleges, és egy *Ürmös* vn. > *Ürmös* hn. > *Ürmösi* vn. fejlődéssorral állunk szemben, így – bár a patak nevéről nincs régi adatunk – azt a település kialakulása előttinek, valószínűleg középkorinak tekinthetjük.

Az újkorból már megszámlálhatatlan adat áll rendelkezésünkre. Közülük is említsünk néhányat a történelmi Magyarország nyugati határától a keleti végekig, érzékeltetve ezzel, hogy az *Üröm ~ Ürmös* helynevek a magyar nyelvterület minden vidékén napjainkig is előfordulnak.

ILA BÁLINT egy 1642. évi oklevélből idéz Csetnek határában egy *Ürmös-rét*-et (ILA 2: 163). POSGAY ILDIKÓ a Győri Püspöki Levéltár anyagából említ 1812-ből egy *Irem Düllő*-t Rábacsanak határában (POSGAY 1973: 353). FÉNYES ELEK a Komárom-Esztergom megyei Tarján határában említ *Ürmösberek* helynevet (FÉNYES 1851. 4: 180). PESTY FRIGYES 1864–65. évi helynévgyűjteményének Békés megyei anyagában Köröstarcsa helynevei közt szerepel egy *Ürmös hát,* amelyhez a község jelentése hozzáfűzi, hogy „hihetőleg a rajta termő ürömről neveztetett el", és Vésztőn is találunk egy *Ürmös* helynevet. A Jászkunság helységeiből PESTYhez érkezett jelentésekben Kisújszálláson *Ürmös-hát,* Karcagon *Ürmös ér* vízfolyásnév szerepel, mellette meg *Ürömrét* is, ez utóbbi azzal a hozzáfűzéssel, hogy ott sok üröm terem. SZEREMLEI SÁMUEL egy Hódmezővásárhely határában emelkedő *Ürmös-halom*-ról ír (SZEREMLEI 1900. 1: 120). BÁTKY ZSIGMOND PESTYre és JANKÓra hivatkozva Kővágóőrsről említ *Ürömfő* helynevet azzal a megjegyzéssel, hogy a név valószínűleg a bárányüröm kedvelte száraz, köves hegyoldalt s annak fejét jelöli (BÁTKY 1927: 216). Egy cím és év nélküli, föltehetőleg 19. század végi térképlapon az akkori Kraszna megyei Zovány község határában, a Berettyó jobb partján is rábukkantam egy *Ürömhegy* helynévre.

SZABÓ T. ATTILA Erdélyi Történeti Helynévgyűjtésének hatalmas anyagából csak három megyéből említek néhány adatot: Szilágy megyében, Vérvölgy határában több 18. századi irat is említ szántót az *Ürmes kosárban* (ETH. 3: 239). Torda-Aranyos megyében, 1727-ben Mezőbodon határában *Üröm hegy* (ETH. 5: 140), Szinfalván 1798-ban egy szántó az *Ürmesben* szerepel (ETH. 5: 197). Maros-Torda megyében, Nagyernye határában több 18–19. századi iratban is olvasunk *Ürmes* nevű szántóról (ETH. 7/B: 511,

521, 527), Szentgelicén egy 1797. évi iratban szerepel szántó a *Fekete ürmösben* (ETH. 7/B: 700), Udvarfalván pedig több 18–19. századi irat említ szántót meg kaszálót is az *Ürmösben* (ETH. 7/B: 741, 756).

Magyarország helységnévtárának 1973. évi kiadásában a Pest megyei *Üröm* helység és a vele szomszédos *Ürömhegy* (Hnt. 1973: 212) nevén kívül szerepel külterületi lakott helyként Óföldeákon *Ürmös dülő* (Hnt. 1973: 615), Püspökladányban *Kis-* és *Nagy-Ürmöshát* (Hnt. 1973: 670–1), valamint Kőröstarcsán a már PESTY által is említett *Ürmöshát* (Hnt. 1973: 480). A „Magyarország földrajzinév-tára" a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Gesztely határában említ *Ürmös-hát* helynevet (FÖLDI szerk. 1980: 35, 48).

Az utóbbi évtizedekben hazánk egyes megyéiben sorra megjelent földrajzinév-gyűjtések köteteiben is találunk az *üröm* növénynévből keletkezett helyneveket. Így a „Baranya megye földrajzi nevei"-nek 1. kötetében, Magyaregregy helynevei közt *Ürmös* nevű hegyoldal (PESTI szerk. 1982. 1: 188), Keszü helynevei közt ugyancsak *Ürmös* nevű dombos terület szerepel, ez utóbbi azzal a megjegyzéssel, hogy: „Sok üröm (Artemisia absinthium) terem itt" (PESTI szerk. 1982. 1: 901.)

Az *Üröm,* illetve *Ürmös* helynév és ilyen előtagú domborzati, patak- meg helységnév tehát – mint azt a felsorolt számos, de korántsem teljes helynév-előfordulás is bizonyítja – természetes és megszokott a magyar népi helynévadás gyakorlatában az Árpád-kor óta napjainkig. A föltevésemet azonban, hogy az üröm növényről Szalonna határában is elneveztek valaha egy patakot, az 1249. évi oklevél vitatott olvasatú vízneve mellett későbbi adatoknak is igazolniuk kell. Ezért ebben az irányban folytattam tovább a kutatást.

7. Volt-e, van-e Szalonna határában ürömről elnevezett patak? – A bizonyítékot ezúttal is PESTY FRIGYES felbecsülhetetlen értékű helynévtára őrizte meg számunkra. A kéziratos gyűjtemény Borsod megyei anyagában, Szalonna község 1864. évi jelentésében a rétek közt szerepel az *Üröm patak* neve is, amely menti rét, a felsorolásból következtetve, a Rakaca völgyébe helyezhető. Ezek után továbblépni, és az *Ürmös-,* illetve *Üröm-patak*-ot beazonosítani már csak helyszíni adatgyűjtéssel és terepmunkával, tehát a kutatásaimnak a helyszínen való folytatásával lehetett.

Az 1970-es években több ízben is végeztem földrajzi, illetve vízföldtani terepbejárásokat a környéken, és ezek kapcsán többször is megkérdeztem Szalonnán idősebb embereket, hogy melyik az *Ürmös-* vagy *Üröm-patak,* de nem ismerték a nevet. Már-már lemondtam az azonosítás lehetőségéről, amikor 1976-ban a véletlen a segítségemre sietett. Ismét Szalonnán vezetett át az utam, és ezúttal sem akartam elmulasztani a falu gyönyörűen helyreállított kis Árpád-kori műemlék templomának megtekintését. Betértem a lelkészlakba a kulcsért. Ott éppen együtt ült a többségében kálvinista vallású község református gyülekezetének presbitériuma. Látva a szép számban együtt ülő idősebb és középkorú férfiakat, újból kísérletet tettem, és a lelkésztől engedelmet kérve föltettem a kérdést: hallott-e valamelyikük az Üröm-patakról? Habozás nélkül válaszolt az egyikük, Nyárádi László (született Szalonnán 1934-ben, azóta is ottani lakos), és elmondta, hogy az Üröm-patak a Miszög-rét mentén folyik a Rakaca-patakba. Most Martonyi-pataknak mondják, de ő jól emlékszik, hogy a nagyapja mindig *Üröm-patak*-nak nevezte, és nem is egyszer mondta: „Már megint nagy eső lesz, kiönt az Üröm-patak és elviszi a szénát a rétről!" A körülötte elterülő réteken termett ugyanis a legjobb széna, és ha nyári vihar jött kaszálás után, akkor szaladtak a parasztok a rétre, hogy mentsék a szénát az Üröm-patak áradásától,

mert az bevitte a Rakacába. Nyárádi László szavai után több más jelenlévőben is földerengett az emlékezés.

1979. szeptember 8-án újból fölkerestem Nyárádi Lászlót, aki az előzőkhöz hasonlóan nyilatkozott a kérdésben. Nagyapjának, Nyárádi Andrásnak volt egy darab rétje az Üröm-patak mellett, az úgynevezett Hosszú-rétben; a patak túloldalán terült el a Miszög-rét. (E rétek a Rakaca-víztároló feltöltésével nagyobbrészt víz alá kerültek.) Az 1920-as években egy alkalommal, amikor a széna már le volt kaszálva, jött egy nagy felhőszakadás, az Üröm-patak a hegyekből lezúduló rengeteg víztől megáradt, és mind elvitte a szénát. Nagyapjában, aki jó gazda volt, ennek az emléke nagyon megmaradt, és ezt gyakran emlegette is. Az *Üröm-patak*-ot most Martonyi-pataknak hívják, mert Martonyi felől folyik. *Üröm-patak*-nak csak azt a részét nevezték, amelyik már a szalonnai határon folyt át. A patakparti Miszög-réten rengeteg üröm meg kömény termett, kéve számra szedték.

Az 1249. évi oklevél újbóli alapos vizsgálata és PESTY helynévgyűjteményének idézett adata nyomán végzett hosszadalmas helyszíni kutatómunkám tehát végül is eredményre vezetett. Az Árpád-kori *Yrmes ~ Ürmös-patak* neve máig fennmaradt, *Üröm-patak* alakban még él, de már egyre kevesebben tartják számon, és azok se igen használják ezt az Árpád-kori víznevet.

8. Az 1249. évi adásvétel tárgyát képező szalonnai birtokrész határának terepi bejárása. – Nem elégedhettem meg azonban a név felkutatásával, szükségesnek láttam az 1249. évi adásvétel tárgyát képező birtokrésznek az oklevélben rögzített határvonalát (az *Yrmes potoká*-t is beleértve) utóbb a terepen is azonosítani. Ezért – mint már utaltam rá – a bizonyosság érdekében, kezemben az oklevél szövegével, tájolóval és a helyszín 1991-ben kinyomtatott 1: 10 000-es térképlapjaival[2], a határvonalat a terepen magam is körbejártam.

A határjárás nyomvonala a Rakaca torkolatától a Bódva mentén halad, a folyásiránnyal szemben, ÉNy-i irányban a Rudabányai-hegység és a Szalonnai-hegység közti hegyszorosban fakadó forrásig, amelyet a mai térkép Köszvényes-kútnak nevez. Itt az oklevél rögzíti, hogy az eddig a pontig bejárt határszakaszon Örsúr nembéli Miklós comes, e ponttól a további szakaszon pedig a királyi birtok Tekusék szomszédja. A Tekus comes és fivérei által megvásárolt birtokrész Ny–DNy-i határa tehát a Bódva folyó volt, a Bódva-jobbparti birtokrész pedig a Szalonna-forrással és a mellette valószínűsíthető udvarházzal együtt azé a Miklós comesé maradt, aki eddig is és ezután is *Szalonnai*-nak nevezte magát, és aki az oklevél szerint nem is adta el Szalonna birtokból az őt illető részt.

A forrástól a határvonal a Szalonnai-hegység oldalában a hegytetőre vezet fel, ott jelentős kanyargásokkal a csúcsok és völgyek között, előbb északi, majd keleti irányban halad a mai térképen *Hármashatár* néven szereplő magaslatig. Ott elválik a királyi birtok határától, az egykori megyehatártól, és D–DNy-i irányban halad tovább. Ettől kezdve – az oklevél szerint – ismét a fent említett Miklós comes Tekusék szomszédja. A határvonal, a mai térkép helyneveit használva, átvezet a Kerekes-erdőn, majd a Tobolya-dűlőn át fokozatosan ereszkedik a domboldalban a Köbölkúttanya fölött fakadó és Martonyi település keleti szélén délnek folydogáló Lánc-patak völgye felé, és Martonyitól délre,

[2] Az FM Földmérési és Térképészeti Főosztálya által kiadott 1: 10 000 méretarányú térképlapok. Felújította és az EOTH-ba átdolgozta: a Kartográfiai Vállalat 1987-ben. Sokszorosította az MH TÓTH Ágoston Térk. Int. 1991-ben.

nagyjából Szalonna határán éri el a völgyben lévő patakot. Ezt a vízfolyást említik a szalonnaiak az 1249. évi oklevélben *Yrmes potoka* néven, az újkorban pedig *Üröm-* vagy *Ürmös-patak*-ként torkollik a Rakacába, illetve ma már az annak völgyében mesterséges visszaduzzasztással létrehozott Rakaca-völgyi víztárolóba. Onnan a határvonal a Rakaca-patak alsó szakasza mentén a Bódvához, határjárásunk kiindulópontjához vezet.

Tehát nemcsak az oklevélben szereplő patak helyes nevét sikerült megállapítanom, hanem sikerült – még a végleges feledésbe merülés előtt – helyszíni terepbejárással egyértelműen azonosítanom magát a vízfolyást is (DÉNES 1993).

Amikor az 1249. évi oklevelet elemeztem, már megállapítottam, majd a benne rögzített határjárás nyomvonalát bejárva a terepen is megbizonyosodtam arról, hogy a Tekusok kezére került birtoktestnek a Hármashatártól az Ürmös-patak vonalán át a Rakacáig húzódó határvonaltól az akkori teljes Szalonna birtoknak, a mai Martonyi és Szalonna községeknek keleti határáig jelentős területű szántóföld húzódik. Ez az 1249. évi oklevélben rögzített adásvételi szerződés és határjárás helyes értelmezése szerint Szalonnai Miklós comes kezén maradt. Így lett ő ezen a határszakaszon az új tulajdonosok szomszédja. Az ő birtokrésze ugyanis föltehetőleg már a tatárjárás előtt is két, egymással össze nem függő részből állt, és így maradt az 1249. évi adásvétel után is. Őt illették az eladott birtoktest határától keletre elterülő, imént említett szántóföldek, az erdőkből őt illető hányad pedig a nagy Szalonna birtok Bódva-jobbparti részén terült el, amely teljes egészében az övé volt és az övé is maradt, a Szalonna-forrással, a mellette valószínűsíthető udvarházával és a fölötte emelkedő erdős hegyekkel együtt. GYÖRFFY tehát tévedett, amikor háromnál több szomszédos faluban tulajdonosnak vélte Örsúr nembéli Szalonnai Miklóst. Nem kellett azért a szomszédba menni, hogy keletről és nyugat felől is határos legyen a Tekusék által megvásárolt birtoktesttel, mert azt eleve közrefogta a Szalonna birtokból őt illető két birtokrész.

Engedtessék meg itt egy közbeszúrt megjegyzés. Amikor bírálom és helyesbítem GYÖRFFY GYÖRGY valamely tévesnek talált megállapítását, ezzel nem csökken a magyar középkorkutatás egyik legkimagaslóbb személyisége és hatalmas életműve iránti tiszteletem és nagyrabecsülésem. Aki középkori oklevelek ezreit dolgozta fel munkássága során, természetesen nem fordíthatott minden egyes oklevélre, minden határjárás aprólékos elemzésére több hónapnyi munkaidőt. Az tévedhet csak, az ejthet hibát, aki dolgozik. Az ő munkássága pedig szinte felmérhetetlen. A következő nemzedékek kutatóinak feladata, hogy tovább csiszolják azokat a drágaköveket, melyeket ő adott a kezünkbe. Őt csak köszönet és tisztelet illeti.

9. Megállapítások, eredmények. – Itt és most csupán utalok arra, hogy az 1249. évi adásvételi szerződésben rögzített határvonal fenti azonosításom figyelembevételével már maradéktalanul megfelel az oklevélben rögzített szomszédsági viszonyoknak is, míg GYÖRFFY korábbi azonosítási kísérlete, mint említettem, ellentmondásos volt. Így kutatásaim nemcsak felderítették egy eddig azonosíthatatlan középkori víznév valós alakját, és megfejtették annak etimológiáját, hanem egyértelművé tették egy jelentős térség középkori településföldrajzi és birtoklástörténeti, tehát történeti földrajzi viszonyait is.

Az *Yrmes potoka* víznév helyes olvasatának megfejtése lehetővé teszi, hogy választ adjunk ŠMILAUER és STANISLAV kétségeire a név etimológiája és eredete kérdésében is. Megállapíthatom, hogy az *Yrmes* > *Ürmös pataka* víznév előtagja az *üröm* növénynév valamivel való ellátottságot jelölő *-s* képzős alakja. A név és a névadás is kétségtelenül

magyar (vö. FNESz. 2: 713). Az *üröm* növénynév pedig jóval a honfoglalás előtt, föltehetőleg még a Volga-vidéki őshazánkban, a török jellegű nyelveket beszélő szomszédos népek környezetében kerülhetett be nyelvünkbe (TESz. *üröm* a.).

Az *Ürmös-patak* – e korábban tisztázatlan Árpád-kori magyar víznevünk – kérdésének megoldásával tehát újabb adattal gyarapodott a vízparti növényzetre utaló víznéveink különben is népes családja. Az *üröm* < *irem* < *yrem,* illetve a belőle képzett *yrmes* > *ürmös* szavunk oklevéllel dokumentált első előfordulását – ahogy a TESz. nevezi: abszolút első adatát – pedig az eddig ismert 1362. évinél több mint egy évszázaddal korábbra, 1249-re helyesbíthetjük.

Hogy sikerüljön ezt az ősi víznevünket a feledéstől megmentenem, lektori javaslatomra a Cartographia vállalat ezt a még élő, de már kevesek által számon tartott Árpád-kori víznevet tüntette föl az Aggtelek, Jósvafő és környékének turista térképe 1979. évi és későbbi kiadásain, a régebbieken ugyanis ez a vízfolyás névtelenül szerepelt. Azután a helyes nevet a Bódva-völgyi kismonográfiámban (DÉNES 1983: 44) és más tanulmányomban (DÉNES 1993) is megemlítettem, de ez nem keltette föl a történeti helynevekkel foglalkozó szakemberek figyelmét.

Jól esett tapasztalnom, hogy a Debreceni Egyetem kiváló nyelvészei, akik GYÖRFFYre hivatkozva évekig a hibás olvasatot idézték, megismerve 1993. évi tanulmányomat, elfogadták érvelésemet, és – akárcsak az említett *Sziros* esetében – utóbb már az általam helyesnek ítélt *Yrmes* > *Ürmös pataka* helynevet szerepeltetik kiadványukban (KMHSz. 1: 289). Minthogy azonban az általuk forrásként korrektül megjelölt tanulmányom – mint említettem – könyvtárakban nem hozzáférhető, joggal elvárhatják a névtanos szakemberek, hogy beszámoljak arról, milyen alapon, milyen kutatások nyomán jutottam arra a következtetésre, hogy az 1249. évi szalonnai oklevélben szereplő és eddig azonosíthatatlannak tekintett víznév helyes olvasata *Yrmes potoka,* mai nyelven *Ürmös pataka,* és mire alapítom e víznév terepi azonosítását.

Ez késztetett arra, hogy a pataknév helyes olvasatának megállapításáról, a név eredetéről és a vízfolyás terepi azonosításáról a Névtani Értesítőben részletesen beszámoljak.

Hivatkozott irodalom

Anonymus = Anonymus: *Gesta Hungarorum.* Hasonmás kiadás. Budapest, 1975.

BÁTKY ZSIGMOND 1927. Örmény, Örményes. *Magyar Nyelv* 23: 215–19.

BENKŐ LORÁND 1947. Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–63.

DÉNES GYÖRGY 1973. Szalonna, főúri szálláshely és kerek temploma. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12: 65–86.

DÉNES GYÖRGY 1974. Szalonna: a forrás és a település. *Élet és Tudomány* 29: 702–7.

DÉNES GYÖRGY 1983. *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története.* Borsodi Kismonográfiák 16. Miskolc.

DÉNES GYÖRGY 1993. *Az Aggteleki Nemzeti Park területének Árpád-kori történeti földrajza. 2. Borsodi rész.* Kézirat. KvVM. és ANP. Adattár.

DÉNES GYÖRGY 2012. A bolgárok hódításai és telepítései a Kárpát-medencében a magyar honfoglalás előtt. In: TÓTH ARNOLD szerk., *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére.* Miskolc. 52–64.

ETH. = *Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése.* 1–11. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY et al. Budapest, 2001–2010.

FÖLDI ERVIN szerk. 1980. *Magyarország földrajzinév-tára. 2. Borsod-Abaúj-Zemplén megye.* Budapest.
Hnt. = *A Magyar Népköztársaság Helységnévtára 1973.* Budapest.
HOFFMANN ISTVÁN szerk. 1997. *Helytörténeti adatok a korai ómagyar korból*. 1. Debrecen.
HO. = *Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius.* 6–8. Kiadják: IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ. Budapest, 1876–1891.
ILA BÁLINT 1944–1976. *Gömör megye.* 1–4. Budapest.
KISGYÖRGY ZOLTÁN 1973. *Erdővidék.* Sepsiszentgyörgy.
KNIEZSA ISTVÁN 1939. Az Esztergomi Káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei. *Századok* 73: 167–87.
MILLEKER BÓDOG 1915. *Délmagyarország középkori földrajza.* Temesvár.
ORBÁN BALÁZS 1868–1873. *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* 1–6. Pest.
ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig.* 1–2. Budapest.
PESTI JÁNOS szerk. 1982. *Baranya megye földrajzi nevei.* 1–2. Pécs.
PESTY FRIGYES 1864–1865. évi helynévgyűjteménye. OSZK Kézirattár.
PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen.
PÓCZOS RITA 2006. Az Árpád-kori Borsod vármegye lakosságának nyelvi-etnikai összetételéhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2. Debrecen. 87–105.
POSGAY ILDIKÓ 1973. Az *Irmes* családnév. *Magyar Nyelv* 69: 352–4.
Gl. = *Régi magyar glosszárium.* Szerk.: BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Budapest, 1984.
ŠMILAUER, VLADIMIR 1932. *Vodopis starého Slovenska.* Praha–Bratislava.
STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku.* 1–2. Turčianski Sv. Martin.
SZEREMLEI SÁMUEL 1900–1913. *Hód-Mező-Vásárhely története.* 1–5. Budapest–Hódmezővásárhely.
TAGÁNYI KÁROLY – DR. RÉTHY LÁSZLÓ szerk. 1900–1901. *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája.* 1–5. Dés.
TtLex. = *Természettudományi Lexikon* 1–7. Szerk.: ERDEY-GRÚZ TIBOR. Budapest, 1964–1976.

DÉNES GYÖRGY

GYÖRGY DÉNES, **The 1249 inspection of the landmarks of the estate named *Szalonna* and the misread *Yrmeg,* correctly *Yrmes potoka* ('a stream where once grew Artemisia')**

From the 9th to the 13th centuries, the large estate known as Szalonna, situated on both sides of the river Bódva in northern Hungary, was jointly owned by three or four families descended from the first Hungarian settlers. In 1249, as a result of the Mongol invasion of 1241–1242, most owners on this piece of land, with the exception of Bailiff Miklós, decided to sell the estate. The sales contract defined all landmarks bordering the territory sold, including a stream on the eastern border. The hardly legible Latin charter was published in 1876; this edition gives the name of the relevant stream as *Yrmeg,* an obscure name of unknown origin. The author has checked the original manuscript and found that the correct spelling of the name is *Yrmes;* and that the name goes back to the Hungarian word *üröm* ('Artemisia'), and identifies the characteristic plant that once grew on the stream's banks. The denotatum of the name, however, has long remained unknown. Luckily, a present inhabitant of the village of Szalonna was able to recall which stream

had been called *Ürmös-patak* by his grandfather. The author then carried out fieldwork and identified the stream successfully. Based on his experiences, the author clarifies the mid-13th-century possession history of the area, claiming that Bailiff Miklós must have kept scattered parts of the original estate: his wooded property lay on the western bank of the river Bódva, while his ploughed fields were situated east of the sold territory but inside the borders of the estate Szalonna.

NYELVI ÉRINTKEZÉSEK AZ ÉRMELLÉK TERÜLETÉN A VÍZNEVEK TÜKRÉBEN

1. A nyelvi érintkezés helynévanyagra gyakorolt hatásáról alapos elemzést legutóbb PÓCZOS RITÁtól (2010) olvashattunk, aki bemutatja a helynévrendszerek kölcsönhatását kétnyelvű közegben. Hangsúlyozza, hogy „ha egy meghatározott időszak népességi összetételére vagyunk kíváncsiak, a névadók helyett a korabeli névhasználókat kell felderítenünk" (PÓCZOS 2010: 7). Ez a szintézis olyan korábbi monográfiák módszerének továbbfejlesztése, amelyek metodológiailag meghatározó elvekre épülnek, s alapvető gondolatuk, azaz az etnikai viszonyok helynevek alapján történő megállapítása máig érvényes (MELICH 1925–29; KNIEZSA 1938, 1942). PÓCZOS könyvének elsődleges célja ennek megfelelően a magyar–német kétnyelvű vidékek névrendszerét jellemző szabályszerűségek felfedezése. A vizsgálat során a névadási indítékok rendszeréből olyan névadási modelleket emel ki, amelyek megvilágítják a többnyelvű vidék speciális névadási és névhasználati szokásait a nevek közti funkcionális kapcsolat megléte vagy éppen annak hiánya szerint (PÓCZOS 2009: 17).

A fentebb vázolt gondolatok alapján a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó Ér víznévkincsét mutatom be a nyelvi rétegek tükrében. A nevek magyar és idegen nyelvű megjelenítésében szükségesnek tartom a kronológiai sorrend felállítását, hiszen a hidronimák változása nem csupán természeti tényezők eredménye, hanem történelmi erők és társadalmi, illetve etnikai kölcsönhatások hozadéka is. Ezek változása és váltakozása az idők folyamán igen érdekes és sokszínű képet mutat.

2. Az Ér területéhez tartozó nevek összegyűjtésekor elsősorban két forrástípust használtam fel: egyrészt helynévtárakat (PESTY, ETH., HA.) és szótárakat (FNESz., KMHSz.) néztem át, másrészt részletes, nagyobb felbontású térképeket a névadatok lokalizálása céljából. Mindkét eljárás során a hiteles, megbízható és minél bővebb regisztereket választottam, így az egyszeri előfordulású patakneveket is felvettem a gyűjtésbe. Mivel e nevek nagy része Románia területén lelhető fel, a román közigazgatás kataszteri víznévjegyzéke (Admin.) mai, természetesen román nyelvű adatokat tartalmazó adatbázisának ebbe a vízgyűjtőbe tartozó folyókat jelölő vízneveit is beépítettem az elemzésbe, mert ezek a nevek jobban segítik a tájékozódást a mai vízrajzi térképeken.

Dolgozatom forrásanyagát tekintve megpróbáltam olyan összefoglalásokat keresni, amelyek nem csupán vármegyénkénti bemutatást biztosítanak, hiszen természetesebben adódik, hogy a folyó vízgyűjtő területén szereplő vízneveket a folyó haladási iránya szerint csoportosítsam. Ennek megfelelően a teljes Magyarország területére vonatkozó történeti földrajz részletes leírásait, nagyobb szintéziseit részesítettem előnyben a nevek összegyűjtése során, illetve olyan munkákat, amelyek egy-egy nagyobb vízszakaszt mutatnak be. A geográfiai jellegű munkák közül HUNFALVY JÁNOS „A Magyar Birodalom természeti viszonyainak le írása" (1863) című műve biztosítja a vizsgált terület részletes áttekintését, melyet a GYÖRFFY-féle történeti földrajz ide vonatkozó részeivel egészítettem ki.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.9 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 93–100.

Bár az adattárak nélkülözhetetlensége vitathatatlan (KISS 2009: 107), az adatgyűjtésben legalább akkora segítséget nyújtanak a víznevekben gazdag térképek is. A katonai felmérések térképei közül a másodikat és a harmadikat néztem át: a franciskánus térképet (1806–1869), valamint az Erdélyben (1869–1873), illetve Magyarországon és a Partiumban megvalósuló (1872–1884) felmérés releváns térképszelvényeit. Románia 1: 130 000 méretarányú térképe (AtlR.) és vízügyi jegyzéke (Admin.) szintén nagy segítséget nyújtott a nevek azonosításában.

3. Az elemzést megelőzően röviden bemutatom az Ér földrajzi elhelyezkedését és a terület etnikai összetételét. Az Érmelléki-hegyekben eredő Ér a Partium északnyugati részén található. Keleten az Érmelléki-dombvidék képez átmenetet a Réz-hegység nyúlványai felé, míg a folyóvölgy nyugati határát a Nyírség és a Nagy-Sárrét alkotja. Az Ér és az Érmellék fogalma igen szoros kapcsolatot mutat, de korántsem jelentik ugyanazt. Vízrajzi szempontból az Érmellék szinte teljesen az Ér vízgyűjtő területével azonosítható, bár az Ér folyosóvölgyét nem lehet megnyugtatóan csupán a Körös-síkság vagy kizárólag a Szamos-síkság részének tekinteni. A lecsapolás után a folyosóvölgy vízrajzi szempontból egyértelműen a Berettyóhoz, vagyis a Körös-síksághoz lett csatolva, de északkeleten szélesebben kapcsolódik a Kraszna-síksághoz (mely a Szamos-síkság része), azonfelül semmilyen konkrét tájelem nem járul hozzá az ettől történő elválasztáshoz, semmilyen választóvonal nem ismerhető fel közöttük. Tehát az Érmellék földrajzi fogalma nemcsak a települések alapján tágult ki, hanem kiterjedt a geomorfológiailag hasonló tájegységekre is. Így történhetett meg az, hogy a középkorban csak néhány települést tekintettek az érmelléki vidék határának, később azonban a Tasnádi-dombvidék településeit, sőt egy időben még Margittát is ide sorolták. Ma érmellékieknek mondjuk az Ecsedi-láp és a Kraszna-síkság, a Tasnádi-dombvidék, a Szalacs–Székelyhíd-dombok és a nyírségi homokbuckák településeit és vidékét, továbbá a nagykárolyi síkvidéken előforduló néhány települést is. A kistérséghez legközelebbi nagyvárosok Nagykároly és Nagyvárad, az Érmellék központja pedig Érmihályfalva. Ez a terület társadalomföldrajzi, néprajzi és kulturális szempontból is rendkívül gazdag, s vízrajza és természetföldrajza is sajátságos.

A pártiumi tájegység földrajzi körülírása után térjünk át annak fő folyójára. Az Ér (rom. *Ier* vagy *Eriu*) pontos bemutatását HUNFALVYnál is olvashatjuk (1863: 385–415), itt azonban egy közelmúltban megjelent kiadványban (SZILÁGYI 2008: 9–24) található újabb kori leírás szerint jelenítem meg a tárgyalt kistérséget. A folyó a Szekeresi-erdőben ered (Alsószopor község, Szatmár megye), a Kraszna dombvidékén. Néhány kilométerrel a forrás után, Újnémet falunál már el is éri a síkságot, ahol észak-északnyugat felé halad, majd Érkávásnál délnyugati irányba fordul. Bihardiószeg alatt éri el az államhatárt, nem sokkal ezután, már magyar területen (Pocsajnál) beömlik a Berettyóba. A valamikori több folyóággal, sok holtággal, vízfoltokkal és nagy kiterjedésű mocsárfoltokkal tarkított folyóvizet napjainkban 90 km hosszan gátak közé szorított csatornába kényszerítették. A folyó a következő településeket érinti: Újnémet, Krasznamihályfalva, Érszentkirály, Érmindszent, Érkávás, majd a folyosóvölgybe beérve a települések a folyó két oldalán sorakoznak fel: Vezend, Pórtelek, Iriny, Érdengeleg, Érendréd, Érvasad, Gálospetri, Értarcsa, Érkeserű, Csokaly, Bihardiószeg (a jobb oldalon), valamint Érhatvan, Érszodoró, Újpér, Szilágypér, Szalacs, Ottomány, Adony, Asszonyvására, Kiskereki, Székelyhíd, Nagykágya és Jankafalva (a bal oldalon). A Ér 60 bal oldali mellékága közül

a nagyobbak közé sorolható a Kekec, a Csaholyi-patak, a Tasnádi-patak, a 24 jobb oldali közül pedig a Vetésgát, a Szalacs-ér, a Móka-patak és a Füzek.

A felsorolt településnevek többféleképpen kapcsolódnak vizsgálandó vízneveinkhez. A pontos lokalizáláson kívül egyrészt erős motivációs tényezőkként érvényesülnek a kisebb vizek elnevezési aktusában, másrészt lakosságuk demográfiai mutatója jól megvilágítja a víznevek nyelvi rétegeit. Ennek megfelelően, ha összevetjük a helységnevek népességi adatait a víznevek magyar és román aránypárjaival, láthatjuk, hogy azok koronként milyen változási tendenciát mutatnak.

Köztudott, hogy a Székelyföld és Kalotaszeg mellett itt élt még nagyobb tömbben magyarság. Bár a 2011-ben végzett romániai népszámlálási mutatók tanúbizonysága szerint az érmelléki települések lakossága többségében már román, mégis találunk olyan, a 11–12. századtól adatolható településeket, amelyekben a magyar lakosság ma is abszolút létszámfölényben él (pl. Mihályfalva, Gencs, Ottomány, Szalacs, Szentjobb). Számos faluban a magyar lélekszám csak kis mértékben marad alul a románnal szemben; ilyen Érkőrös és Érmindszent (ma Adyfalva). Csög, Érkávás, Magyarcsaholy, Mezőterem, Piskolt, Sződemeter és Tasnádszántó területén még 20-30%-ban él a magyarság, Girolt, Illéd, Kegye, Vezend viszont a felmérés szerint nem rendelkezik magyar lakossággal. Míg Bihar megyében a román lakosság van kétharmados többségben, addig az Érmelléken ez az arány megfordul. Ennek magyarázata, hogy a Szatmár megyében élő magyar kisebbség majd egyharmada az Érmellék területén él, és a folyamatos lélekszámbeli csökkenés ellenére részaránya közel kétharmados. A kistáj magyar kisebbségi átlagát (62%) a három városból kettő (Érmihályfalva, Székelyhíd) éri el, tíz község közül pedig kilencben van magyar többség (SZILÁGYI 2008: 6).

A vizsgált tájegység településeinek alapításában a magyaron és a románon kívül számos egyéb nép is részt vett. A helynevek jelentős hányada magyar eredetű, de találunk egyéb etnikummal kapcsolatos helységneveket is, mint a szláv eredetű *Szalacs,*[1] az *Újnémet,* illetve a vallon telepesek nevét őrző *Érolaszi* falunév.

RÁCZ ANITA az 1600-ig adatolt településnevek alapján az ómagyar kori Bihar megye etnikai viszonyait vázolta fel, és megállapította, hogy a 17. századig előforduló idegen származású helynevek döntő többsége (54) a román nyelvből került át a magyarba (2004: 64). Az ilyen eredetű nevek legkorábban a 14. században bukkannak fel; magának a népnek a 13. század előtti jelenlétére semmi nem mutat. A bizonyosan román eredetű nevek közül a legkorábbi az 1374-ből fennmaradt *Dombrovica* településnév. Ebben a megyében elenyésző azoknak a helységneveknek a száma, amelyeket már a forrásokban is csak románul neveznek meg, Szatmár megyében pedig még kevésbé jellemző az eredetileg román helységnevek megléte.

A fent bemutatott gondolatok jól tükrözik, hogy a magyar településnevek idő- és számbeli fölénye kétségbevonhatatlan, s ez a víznevekre is messzemenően igaz. Ennek a régiónak a víznévkincse a Körösök három fő ágához, illetve a Berettyóhoz viszonyítva szerényebb ugyan, de maguk a nevek több szempontból is igen árulkodóak. A vizsgált 84 denotátum közül 11 patak nevére nem találtam magyar nyelvű megfelelőt, csupán

[1] A településnév a *Zoloc ~ Zoloch* személynévből ered (1213/550, +1252/270, ÁSznt. 855; RÁCZ 2007: 250; FNESz. *Szalacs*), további magyarázatok viszont a sószállítással hozzák kapcsolatba a nevet, szlávból lefordítva 'sólerakóhely' értelmezéssel, hiszen a település kapcsolatban állt Észak-Erdély fő sólerakodóhelyével (KNIEZSA 1938: 414, 1942: 191; JAKÓ 1940: 53, 344).

román adatot. Ezek között olyanok is előfordulnak, amelyeknek magyar eredete kétségtelen, hiszen a magyar alak adattári vagy térképi előfordulása híján is könnyen kikövetkeztethető a magyar etimon. Ilyen a rom. *Vetijgat* (ejtsd: *vetizsgát*), amely a *vetés* + *gát* összetétel eredménye. A zöngésség szerinti részleges hasonulás következtében végbement mássalhangzó-változások (*s* > *zs*) és az *í*-ző nyelvjárásnak megfelelő *vetés* > *vetís* alakok átvételével jött létre a rom. *Vetijgat* víznév. Ez a nyelvi jelenség azt bizonyítja, hogy az eredeti alak magyar szóösszetételre vezethető vissza; erre adatot egyelőre térképen nem találtam, csupán egy érmelléki leírásban (SZILÁGYI 2008: 15). Hasonlóan, hangzás alapján felismerhetően magyarból lett román nevek a rom. *Raţ* (ejtsd: *rác*), rom. *Vale Gatuluj* 'gát pataka', rom. *La forrás* 'a forrásnál'. Román melléknévvel egészült ki az *Ér* román neve, a *Ierul Rece* 'Hideg Ér'. Nem közszóra, hanem településnévre vezethető vissza a víznevek közül a *Ghirolt* (m. *Érgirolt,* rom. *Ghirolt*), *Săuca* (m. *Sződemeter,* rom. *Săuca*), *Sânmicliuş* (m. *Krasznaszentmiklós,* rom. *Sânmicliuş*), *Vezendiu* (m. *Vezend,* rom. *Vezendiu*), amelyek metonimikus helynévadással keletkeztek. A román lakosság az Érmellék szatmári részén számosabb, ennek megfelelően itt több a román víznév; közülük egyelőre bizonytalan eredetű a *Ciripicea* és a *Timiş*.

Kétségtelen, hogy a korai helynevek rendelkeznek a legjelentősebb bizonyító erővel egy-egy terület hajdani etnikai térképének a megrajzolásában. Helyhez és időhöz kötöttségük olyan lényeges információkkal bír, amelyek segítségével megtudhatjuk, hogy egy régióban milyen nyelvű népcsoport használta a helynévállományt. Fontos, hogy nem a névadók, hanem a névhasználók népességi összetétele alapján vonjunk le következtetéseket, mert a két csoport jelenléte között a helynevek életében akár több évszázad is eltelhet.

Az érmelléki víznevek többségének magyar nyelvű elsődlegessége vitathatatlan. A terület történelmi jellegéből fakadóan a település- és víznevek egyaránt magyarok, kivételt csupán néhány helységnév képez. Ahhoz, hogy a nevek életében bekövetkező változásokat nyomon követhessük, az ugyanazon denotátumot jelölő vízneveket a lehetőségekhez mérten a lehető legpontosabban kell lokalizálnunk. Ennek a műveletnek legalább két buktatója van: egyrészt az új és részletes térképek hiánya, másrészt az Ér vízrendszerében véghezvitt változtatások (pl. lecsapolás, csatornába terelés), amelyek markáns nyomot hagytak a névanyagban. Sajnos a két- vagy többnyelvű erdélyi térképek gyártása nem jellemző manapság (ismereteim szerint a legutóbbi ilyen az 1: 500 000 méretarányú Erdélytérkép), így egyenes út visz vagy inkább taszít az államnyelv érvényesülése felé a víznevek esetében is. Bár térképen magyar nyelvű pataknevet ma nemigen találunk, a román forma olvasata egyelőre őrzi azt a nyelvet, amelyen a név született (pl. rom. *Vetijgat*).

4. Az időrendi felosztásban a századok szerinti elkülönítést választottam, de az adatok mennyiségi mutatói alapján indokoltnak láttam a korai időszakot összevonni. Így az első periódus az általam gyűjtött nevek legkorábbi előfordulása szerint a korai ómagyar korig nyúlik vissza, és a 16. századdal zárul. Ebben a tartományban összesen öt fordul elő a releváns adattárak, monográfiák szerint (JAKÓ 1940, HA. 1, ORTVAY 1882, Gy.). Maga az *Ér* Anonymusnál, LIPSZKYnél, PESTYnél, ORTVAYnál, GYÖRFFYnél és a KMHSz.-ben is több néven szerepel (*Humusover, Humusouer, Her, Omsó-ér, fluvius Erwyze* stb.), a román térképeken pedig *Ier* vagy *Ieriu* alakkal találkozunk. Az ide tartozó víznevek bizonyára a jelölt folyók nagyságának köszönhetik korai lejegyzésüket; közülük három, a *Közép-ér* (1338: *fluvius Kuzeper*), a *Kegye-patak* (1338: ? *fluvius Chegze*) és a *Mohos* (1329: *Mohus fluvius*) JAKÓ monográfiájában szerepel a 14. századi adattári szócikkek

között; a negyediknek, a 13. században lejegyzett *Körtvély-ér*-nek (1295/1423: *Kerthweler,* Gy. 1: 510) csak egy 15. századi másolata maradt ránk első ismert megjelenésként.

A második, a 16. századtól a 19. századig tartó időintervallum összesen 28 névadatot foglal magába, az ETH. 3. (15 db) és a második katonai térképen lévő víznevek (13 db) alapján. Az eddig gyűjtött adatok javarészt magyar alakulatok, bár néhány korai előfordulás latin szövegbe ágyazódik (pl. *fluvius Kuzeper*). Ebben a században feltűnnek olyan kevert nyelvű víznevek, amelyek román és magyar lexémákat, illetve toldalékokat egyaránt tartalmaznak. Az agglutináló magyar nyelv és a nagyrészt flektáló román nyelv találkozásánál ez a tendencia a nevek szerkezetében változatosan érvényesül. Megfigyelhető, hogy SZABÓ T. ATTILA gyűjtésében a magyar névhez csupán néhány rag (elsősorban helyhatározórag) járul, mint a román *la* prepozíció (amely a magyar '-nál, -nél' helyhatározóragnak felel meg), ahogyan azt a *La forrás* víznév is bizonyítja (ETH. 3: 226). Ha birtokos eset áll fenn, akkor a magyar víznév általában a 'valaminek vagy valakinek a patakánál' jelentésű román prepozíciós formával egészül ki, tehát a magyar hidronima román vízrajzi köznevet kap. Ilyen a *La Vale Gatuluj:* a prepozíciót a 'patak, völgy' jelentésű román *vale* követi, ezt pedig a m. *gát* szó, amelyhez járul az *u* kötőhangzó és a rom. *lui* (ejtsd: *luj*) birtokos személyjel. A román prepozíció szemantikai megfelelője a *felé* névutóval is azonosítható, s az adatközlők élőbeszédét tükrözi. A térképeken ún. hivatalos formákkal találkozunk; ezekben a fent tárgyalt prepozíció többnyire elmarad, a földrajzi köznévi alaptag pedig megszilárdul (pl. *Vale Szekeresuluj, Valea Domoszlo*). Ez utóbbi szerkezetében is fellép bizonyos formai kettősség, mert a rom. *vale* alaptag lehet határozatlan, ezt zéró morféma fejezi ki (a magyarban ez 'egy patak'-ként jelentkezik, de a románban jelöletlen), vagy határozott, amely jelen esetben az alapszó neméhez igazodó nőnemű *-a* végződésben jut kifejezésre *(valea)*. A *Valea Szalului* pataknév esetében nem dönthető el megnyugtatóan a név második részének nyelvi hovatartozása, mert a *Szaluluj* bővítményi rész visszavezethető egy magyar és két román lexémára egyaránt. Ha a m. *szál* szavunkat tekintjük a szó etimonjának ('szálfa, szálerdő' jelentéssel), akkor az rom. *-lui* birtokos személyjelet kap. Ismerve a növény- és víznevek kapcsolatát, ez a feltevés megállja a helyét, ugyanakkor figyelembe kell venni a rom. *sal* (ejtsd: *szál*) 1. 'tutaj', 2. 'jegenyenyár', 3. 'parafa' alakot is, sőt a rom. *sat* 'falu' köznév elírásának a lehetősége is felmerül, hiszen a *Falu pataka* típusú elnevezés igen elterjedt forma, a Körösök románlakta területén nyolc alkalommal szerepel.

A harmadik kijelölt korszak csupán a 19. századot öleli fel. Ide vonatkozóan három olyan forrásmunka említhető, amely nagyobb mennyiségű (47 db) víznévadatot tartalmaz: a harmadik katonai térkép (19 db), HUNFALVY geográfiai leírása (16 db), PESTY adattára (9 db), továbbá az ETH. 2.-ben is szerepel 3, ebbe a kategóriába tartozó víznév. Míg az előző kor víznévanyagában a román nevek aránya 23% volt, ebben a században csökken a mennyiségi mutató. A változás egyik oka az lehet, hogy a vizsgált korszakban ezen a területen is a magyar volt a hivatalos nyelv, így a SZABÓ T. ATTILA gyűjtéséből származó nem levéltári, hanem élőnyelvi adatokhoz viszonyítva ebben az időszakban kiszorultak a nem hivatalos, román megnevezések. A víznevek ekkor még világosan tükrözték a vízfolyást elnevező nép etnikumát, jóllehet a terület lakossága korántsem homogén a több száz éve tartó román beszivárgás következtében. Hangsúlyozandó, hogy e kategória víznevei az elnevezők nyelvi hovatartozását még őrzik ugyan, de a térképeken és az

adattárakban szereplő magyar nevek között a század második felét jellemző magyarosítási mozgalomnak megfelelően találunk néhol románból magyar nyelvre adaptált neveket is (pl. *Lázuri-patak*), így az ide tartozó nevek nem nyújtanak biztos támpontot a különféle nemzetiségek aránybeli megállapításához. Szinte minden lehetséges névadási forma érvényesül az ide tartozó névadatok esetében. Legnagyobb számban a településnevekből alakult víznevek csoportja jelenik meg (11 db), olyan nevekben, mint a *Csánicsermely, Orbói-patak, Szakácsi-patak, Csögi-patak* stb. A víz valamely tulajdonságát jelöli például a *Sebes-ér, Szagos-patak*, *Fekete-patak,* növényzetre utal a *Vörösnád, Gánás.*[2]

A negyedik és egyben utolsó kategória a 20. század vízneveit öleli fel. Ez a század gyökeres történelmi változást hozott, amely a nevek életében is erősen érezteti hatását. A század második felében készült térképeken kivétel nélkül román neveket találunk, amelyek magyarból való átültetése még nyomon követhető; kivételt csak néhány román név képez. A településnévből metonimikusan keletkezett víznevek román párja sok esetben hangzás szerinti átültetés, nem fordítás: a *Kekec-patak* vagy *Kékéc-patak* román neve *Checheț,* Szántó település pataka *Santău,* a *Csáni csermely* románul *Cean,* Ráctanya pataka *Rați,* a *Szarvadi csermely* románul *Sărvăzel,*[3] a *Péeri* [sic!] *csermely* román neve *Pir,* Kraszna-szentmiklós pataka *Sânmiclăuș,* Vezend vize *Vezendiu* stb. Egy denotátumnak igen sok névváltozata lehet egyazon nyelven belül, és a kör csak bővül, ha ugyanarra a névre idegen nyelvű adat is születik. Ilyen a Mihályfalva környékén folyó *Móka-patak* vagy *Moka-ér,* amely a román térképeken az *o* hang hosszú vagy rövid időtartama szerint váltakozik *Mouca,* illetve *Moca* alakban. Találkozunk olyan névadattal is, amelyben csupán az alaptagként szolgáló vízrajzi köznevet fordították le románra, a bővítményi részt pedig fonetikailag és morfológiailag adaptálták (pl. m. *Mikó-patak,* rom. *Valea Micăului*), de előfordul, hogy a bővítményi részt csak részben és fordítás útján veszik át a román adatba (pl. m. *Feketevölgyi patak,* rom. *Valea Neagră* 'fekete patak').

Végezetül néhány szó az egy- és kétnevűség statisztikai mutatóiról. A négy korszak lehetőséget adott arra, hogy a vizsgált víznévanyag nyelvi zónáit feltárhassuk, jobban megismerjük. A vizsgált vízgyűjtő folyóit összesen 75 magyar, 33 román és 3 latin név jelöli. Ha ezeket a számokat összeadjuk, láthatjuk, hogy a kapott eredmény jócskán meghaladja az említett 84 denotátumot, hiszen találunk olyan objektumot is, amely két vagy akár több névvel is rendelkezik. Az is kitűnik, mennyire elmarad a román névadatok száma a magyarokéval szemben. Ez annak tulajdonítható, hogy megjelenésük igen kései, nagyrészt a 20. századra esik.

5. Dolgozatomban az Ér vízrendszeréhez tartozó vízfolyásokat jelölő nevek előfordulásának nyelvi rétegeit kíséreltem meg bemutatni adattári és térképi megjelenítések alapján. Arra törekedtem, hogy minél több víznevet összegyűjthessek ezekből az írott forrásokból, de a vizsgálat korántsem teljes, hiszen ennek a tájnak nyelvi állapotáról hiteles képet csupán a helyi gyűjtés biztosítana. Bár a demográfiai adatokat általában nem

[2] A név eredeti alakja, a *gálna* igen sok jelentéssel bíró növénynevet takar: 1. 'a bodzafélékhez tartozó fás növény, amelynek virágai bogernyőben állnak'; 2. 'berkenye'; 3. 'kecskerágó'; 4. 'iglece'; 5. 'rekettye(fa)'; 6. 'zsombor'; 7. 'ribizli'; 8. 'tüdőfű'; 9. 'hunyor'; 10. 'kesernyés csucsor'; 11. 'galagonya' (TESz.)

[3] Érdekes, hogy a *Szarvad* név kicsinyítő (vagy helynévképző) *-d*-jének a szerepét a román adatban szintén kicsinyítő képző *(-el)* tölti be.

szokták kétségbe vonni, hadd fejezzem be ezt a tanulmányt egy személyes élménnyel. Idén alkalmam nyílt elmenni Alsószoporra (Supuru de Jos), az Ér forrásvidékére. Egy román, ortodox vallású családot kerestem, amelynek a vezetékneve *Saraz* (ejtsd: *száráz*) volt, és egy járókelőtől megkérdeztem románul, hogy merre találom az illető család házát. Felismerve magyar akcentusomat, magyarul kérdezett vissza: „Szárazékat keresi?" A 2002-es népszámlálási adatok szerint e falu másfélezer lakosának mindössze 3%-a magyar. Az elmúlt 10 év lélekszámbeli csökkenése vajon nem érte utol ezt a falut? Vagy akkora szerencsém lett volna, hogy éppen a közül a néhány magyar közül találkoztam össze eggyel? Aligha. Igaz, népszámlálást nem végezhetünk minden olyan településen, amelyet valamilyen szempontból vizsgálunk, de valóban hiteles adatokhoz csak saját helyi gyűjtéssel lehet jutni.

Hivatkozott irodalom

Admin. = Administrația Națională Apelor Române – Cadastrul Apelor. Bucureşti, 1971.

Anonymus = Anonymus: *Gesta Hungarorum.* Hasonmás kiadás. Budapest, 1975.

AtlR. = *Atlas rutier – România*. Editura Sport-Turism. Direcția Topografică Militară. Bucureşti, 1981.

Erdély-térkép = *Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transylvania háromnyelvű térkép magyar településnevekkel*. Budapest, é. n.

ETH. 3. = HAJDÚ MIHÁLY – SEBESTYÉN ZSOLT kiad. 2002. *Szilágy megye.* Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 3. Budapest.

HA. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 1999. *Helytörténeti adatok a korai ómagyar korból.* 1–2. Debrecen, 1997–1999.

HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1: 25 000*. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2007. DVD.

HUNFALVY JÁNOS 1863. *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása.* 1–3. Pest.

JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Erdélyi Tudományos Füzetek 194. Budapest.

KISS MAGDALÉNA 2009. Toponimele din Transilvania în culegerile lui Frigyes Pesty şi Attila Szabó T. In: SARAMANDRU, NICOLAE – NEVACI, MANUELA szerk., *Lucrările celui de Al Doilea Sinpozion Internațional de Lingvistică.* Bukarest. 107–13.

KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei.* Kolozsvár.

KNIEZSA ISTVÁN 1938/2000. *Magyarország népei a XI. században.* Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest.

LIPSZKY, JOANNES: *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae.* Buda, 1808.

MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest.

MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69.* Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2005. DVD.

ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig.* 1–2. Budapest.

PESTY = HOFFMANN ISTVÁN – KIS TAMÁS szerk. 1996, 1998. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából, 1864. Bihar vármegye.* 1–2. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65–66. Debrecen.

PÓCZOS RITA 2009. Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Debrecen. 17–34.

PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen.

RÁCZ ANITA 2004. Népességtörténet és helynévkutatás. A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Debrecen. 63–89.

RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen.

SZILÁGYI FERENC 2008. *Érmellék.* In: EKÉNÉ ZAMÁRDI ILONA szerk., *Természeti környezet, a mezőgazdaság lehetőségei.* Érmelléki Kalauz 2. Debrecen. 9–24.

KISS MAGDALÉNA

MAGDALÉNA KISS, **Language contact in the region known as Érmellék**

The paper presents, according to linguistic strata, the hydronyms of Ér (‘brook’) and its branches, streams forming part of the northern drainage area of the Körös region. Data of Hungarian and foreign names are arranged in chronological order, because the changes of hydronyms have been affected not only by natural, but also by historical forces as well as by social and ethnic contacts. The change and alternation of these factors in time led to an interesting and varied picture. After briefly presenting the river Ér and its region, the author also quotes the settlement names of the area, for two reasons: on the one hand, these names offer considerable help in identifying the ethnic composition of the territory, and with the help of them we can get an insight into who lives or lived in the area; on the other hand, based on the well-known connections between hydronyms and settlement names, we can deduce conclusions about the primacy of a language in the region as well as on the shaping force of demographic index on hydronyms.

A CÉGNÉV MINT MÁRKANÉV SZEREPE AZ ÜZLETI KOMMUNIKÁCIÓBAN[1]

1. Bevezetés. – A márkakommunikáció témakörébe tartozó egyik újabb keletű megközelítés az, hogy a cégnév egyben márkanévként is funkcionál. A *márkanév* fogalmát a marketingkommunikációban a következőképpen határozzuk meg: olyan név, fogalom, jel vagy szimbólum, ritkábban grafikai elem, amely egy terméket vagy szolgáltatást kizárólagosan azonosít (www.marketing-lexikon-online.de). A nyelvészek számára a márkanév mint verbális kifejező- és azonosítóeszköz érdekes, különösen abban az esetben, ha a márkanév még nem általánosan ismert vagy elterjedt.

A cégnév mint márkanév egységes kommunikációs keretbe helyezi a termékpalettát, s kijelöli a szolgáltatási kategóriát. A cégnév, a vállalatnév nyelvi szempontból közvetíti a vásárlóknak, megrendelőknek, hogy milyen piaci területeket fed le a cég tevékenysége, s mi különbözteti meg más, hasonló termékeket és szolgáltatásokat kínáló cégektől, vállalatoktól. A márkaépítők, az egyes márkákat marketing- és kommunikációs szempontból pozicionáló szakemberek szerint a „márkázás" a cégnévadással kezdődik. A cégek, a nagy- és kisvállalatok márkaként (is) értékesítik különféle szolgáltatásaikat, sőt napjainkban azt is megfigyelhetjük, hogy a reklámozás és a márkapozicionálás már sok szervezetre mint márkahordozóra is kiterjedt. A cégek és az intézmények az általuk képviselt márkákat egyrészt a reklám, másrészt a márkapozicionálás eszközeivel próbálják meg ismertté és keresetté tenni. A termék és a szolgáltatás neve tehát védjegy és márka is. Ebből a szempontból egyrészt a gazdasági reklámozás csoportjába tartozó tevékenységről van szó, másrészt pedig a névtan egyik érdekes, gyakorlati jelentőséggel bíró területéről. A két részterület közötti összefüggésre nagyon pontosan rávilágít a gazdasági reklám fogalma is, amelyet az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület a következőképpen határoz meg: „Olyan tájékoztatás, amely termék, szolgáltatás, ingatlan, jog és kötelezettség (a továbbiakban: áru) értékesítését vagy más módon történő igénybevételét, a vállalkozás nevének, megjelölésének, tevékenységének népszerűsítését, továbbá áru vagy árujelző megismertetését mozdítja elő" (www.ofe.hu/inet/ofe/hu/fogalmak/fogalom.html?phraseid=2239).

1.1. Jogi háttér. – A gazdasági reklámot a hatályos reklámtörvény „A gazdasági reklámtevékenységről" című alpontja (1997. LVIII.) szabályozza. E törvény 3. részpontja kimondja, hogy a márkanévre, -szolgáltatásra vagy -hirdetésre csak úgy és csak akkor kerülhet sor, ha „a reklámozó azonosítható módon megnevezi a vállalkozását, megjelöli a székhelyét vagy az állandó belföldi telephelyét, továbbá az adószámát a reklám közzétételének megrendelésekor a reklámszolgáltató – ennek hiányában a reklám közzétevő [sic] – részére bemutatja, aki azokat regisztrálja, és egy évig megőrzi". A 2001. évi XCVI. kiegészítő törvényi szabályozás ezt lényegesen nem módosította, csupán kikötötte, hogy a gazdasági reklámozásban az üzletfeliratoknak, továbbá egyes közérdekű

[1]A bemutatott kutatómunka a TÁMOP-4.2.1. B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.10 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 101–14.

közleményeknek magyar nyelven is szerepelniük kell. Az erre vonatkozó szövegrész így szól: „meghatározott gazdasági reklámban a reklám szövegét, ideértve a jelmondatot (szlogent) is – a vállalkozás neve, megjelölése, illetve az árujelző kivételével –, magyar nyelven meg kell jeleníteni, függetlenül a közzététel módjától" (www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=11&m5_doc=3743).

1.2. Fogalmi háttér

1.2.1. Márkanév és cégnév, terméknév és árunév. – A nyelvi megformáltság szempontjából tehát a jelmondat (a szlogen) megjelenítése és a vezérszó (a tevékenység, a szolgáltatás jellegére utaló elem) cégnéven belüli megjelenítése, illetve maga a vállalkozásnév érdemel figyelmet. Az alábbiakban ezeket mutatjuk be elsősorban a szállítmányozás és a fuvarozás területéről származó aktuális példák alapján. A kutatás számára alapvető fontosságú a cégnév, a márkanév és a pozicionálás fogalmának nyelvi szempontú meghatározása. A *cégnév* legáltalánosabban 'az a nyelvi információhordozó elem, amely a céget egyértelműen azonosítja'. A cégnév egy gazdasági társulás megjelölésére szolgál, elsősorban a vállalkozás formájáról közvetít információt, másodsorban pozicionál, klasszifikál és specifikál, azaz a vállalkozás tevékenységi területét határolja be. Névtani szempontból a cégnév tulajdonnév, funkciója a kijelölés, az azonosítás, jelentésében általában közvetlen kapcsolattal utal a cég tevékenységére (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 102–5). A márkanév nyelvi funkciójára a marketingszempontú meghatározások is kitérnek: „A márkának verbálisan visszaadható, azaz kimondható része a márkanév" (www.mediapedia.hu). A nyelvészeti megközelítésben elsődlegesen nem az artikulációs bázis a domináns, bár a cégnevek és a márkanevek kiejthetősége és nem utolsósorban jó hangzása nem elhanyagolható tényező. A névtani kutatásokban a márkanév szerepét a kijelölő jelző pragmatikai szerepével azonosítják (vö. KOß 2008: 24–5), s a márkanevet a tulajdonneveken belül a szellemi alkotások egyedi neveivel rokonítják (J. SOLTÉSZ 1979: 102–5). A kapcsolódó terminológiai kérdésben azonban sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalom nem egységes.

A *terméknév* és a *márkanév,* sőt olykor még az *árunév* kifejezést is gyakorta kezelik szinonimaként. KOß (2008: 27–38) megállapítja, hogy a *márkanév (Markenname)*, az *árunév (Produktname)* és a *cégnév (Firmenname)* a kereskedelmi nevek csoportjába tartozik, de a márkanév voltaképpen az árunevek egyik alcsoportja. A tanulmány az árunevek klasszifikálásával foglalkozik, s a következő nagyobb csoportokat állítja fel: mesterséges vagy fantázianevek; szóösszetételek, képzők használatán alapuló árunevek (pl. a *-mat/-matic* képző, l. *Energomat*); köznevek mint árunevek; tulajdonnevek mint árunevek; szintagmatikus árunevek. A névkeresés során leggyakrabban használatos stratégiák közül KOß az intuitív-kreatív névalkotások mellett a reklám- és a szociolingvisztikai módszerek ötvözését emeli ki. A márkanevek esetében a szóalkotás három típusát különíti el. Az első csoportba az átvételek tartoznak. Ebben az esetben a márkanév válik árunévvé vagy az árunév márkanévvé, s a kettő elválaszthatatlan egységgé forr össze (pl. *Mercedes*). A második csoportot azok a nevek alkotják, amelyeken jogi, gazdasági vagy más szempontból (pl. hasonlóság más márkákkal, termékekkel) az eredetihez képest kisebb-nagyobb szándékos változtatást hajtanak végre. Gyakran nagy a hasonlóság a *bio-, vital-* és *natur-* előtagú termékek esetében: *Bioreal, Biovital, Naturgut, Biogut, Naturell, Natura* stb. A harmadik csoportba a műszavak és a különleges szóalkotások

kerültek: *Flip Flop* (jégkrém), *Bigger* (gyümölcszselé), *Landfein* (a vidéki ízvilágot felidéző élelmiszerek; mottó: finomat vidékről), *OmasKüche* (a nagyi konyhája), *Nussini* (mogyorós édességféleségek). A névválasztás, legyen az márkanév, cégnév vagy terméknév, lényegében ugyanazokat a funkciókat tölti be: névfunkció (megkülönböztetés), védelmi funkció (védjegy), reklámfunkció (felidézhetőség) (vö. KOß 2008: 24–31). A cégnevek esetében pedig az az általános szerkezet alakult ki, hogy a cég nevének alapeleme a cég jogi formáját tükrözi, míg a kiegészítő elem a tevékenységre utal. Ezt a klasszikus formát, úgy tűnik, a márka- és terméknevekhez hasonlóan felváltják a kevésbé beazonosítható és felismerhető fantázianevek.

1.2.2. A pozicionálás mint nyelvi eszköz és a branding ('márkázás') kapcsolatáról. – Az arculatkialakítást és az annak érdekében bevetett stratégiákat szokás a nyelvészetben *pozicionálás*-nak nevezni. A pozicionálás kommunikatív funkciói: információközvetítés; a cég, a termék, az áru, a szolgáltatás azonosítása, felismerhetővé tétele, megkülönböztetése (vö. DANKÓ 2008: 57). Az adott név köztudatba való beemelésének három alapvető célja van: növelni a márka, a cég ismertségét; kiemelni a márkát, a céget a többi hasonló ágazati termék és szolgáltatás közül (az azonosítás elősegítése); valamint pozitív attitűdök létrehozása a márkával, a céggel szemben (az egyediség kialakítása).

Gazdaság-módszertanilag igen sok technikát kidolgoztak arra nézve, hogyan lehet a pozicionálás hatékonyságát mérni és elemezni: szlogenfelismerés; szlogenszövegkiegészítés; szlogen és logó párosítása; annak felmérése, hogy a vevő, a megrendelő milyen kommunikációs tartalmakat rendel hozzá a márka vagy a cég nevéhez; a kapcsolódó érzelmek, asszociációk felmérése.

A névtani kutatások elsősorban a cégnév helyesírási és stilisztikai kérdéseivel, illetve a cégnevek tipológiájával foglalkoznak. A kommunikációs vizsgálatok a reklámnyelvhez kapcsolódnak, s foglalkoznak például a cégnév eredetével, történetével, szimbolikájával, illetve a cégnévadásban rejlő szójátékok nyelvi lehetőségeivel. A legújabb vizsgálatok azt mutatják, hogy a cég- és márkanévadás voltaképpen ideológiateremtés. Gyógyszeripari termékekre vonatkozóan bizonyította ezt DOBÓ (2005) írása, amely az ún. szupermárkák (pl. *Béres csepp, Bayer aszpirin*) kommunikációját elemezte. Ezekben az esetekben már olyan mélyreható ideológiateremtésről van szó, hogy a kommunikációs eszközök segítségével a cég, a márka és a termék neve elválaszthatatlanul egybeforr.

Ez a megközelítés is arra utal, amit a marketing *branding*-nek, *márkaépítés*-nek, a marketingkommunikáció szakzsargonja pedig gyakran egyszerűen *márkázás*-nak nevez (RANDALL 2000: 21). A szó az angol *brand* lexémára vezethető vissza: 'márka, márkajegy, ritkábban védjegy, ami egy termék sajátosságra utal' (RANDALL 2000: 22). A márkaépítés nyelvi-kommunikációs alapszabálya az egyszerűség, az átláthatóság és a hitelesség (vö. BRANDTNER 2001). Ezt a három elemet akár egyetlen szóval is meg lehet fogalmazni. Ez a szó lehet egy elvont fogalom *(Volvo = biztonság)*, egy tulajdonságot jelölő melléknév *(Actimel = probiotikus)*, de akár maga a termék is: egy köznevet a határozott névelő segítségével kijelölő jelzői funkcióba emelünk *(Nokia = „a mobiltelefon")* (vö. SZÁNTÓ é. n.).

2.1. Cégnévadás és márkapozicionálás. – JANICH (2010) szerint a márkareklámozás igen tág szempontrendszerét aszerint is érdemes alcsoportokra bontani, hogy a cégnév és a termék, a vállalkozás neve és a kínált szolgáltatás között milyen kapcsolat áll fenn. JANICH (2010: 56) úgy véli, a márka- és marketingkommunikáció szemszögéből

sem mindegy, hogy a reklámozás, illetve a „márkázás" objektuma egybeesik-e a termék vagy szolgáltatás pozicionálásával. A legtöbb sörmárka esetében abszolút egyezésről van szó, hiszen a márka és a gyártó között közvetlen asszociációs kapcsolat van, a márkanév és a cégnév direkt módon társítható (pl. *Soproni, Kőbányai, Borsodi*). Ezzel szemben például a *Kisbér Tours* cégnév esetében részleges egybeesésről van szó, mivel a cégnév csupán a tevékenységi területet körvonalazza: utazások szervezése, értékesítése alkotja a cég profilját. Sok olyan példa is akad, amelyben a választott cég- vagy vállalkozásnév csak a cégformával alkot szerves egységet, semmi sem utal viszont a tevékenységi körre, a szolgáltatás fajtájára. Ilyen esetben – JANICH (2010: 23–7) csoportosítását követve – még indirekt kapcsolat sem áll fenn a reklámozás objektuma és a reklámozott termék, szolgáltatás hordozója között. Ez tipikusan megfigyelhető a tulajdonnévből (általában a tulajdonos nevéből) és a cégformából létrehozott vállalkozásnevek esetében *(Kis Bt., Balázs és Tsai, Majoros és Bátyja Kft.)*. Természetesen arra is találunk hiteles példákat, hogy egy kezdetben asszociációt és szemiotikai összefüggést nem hordozó névválasztás világhíres, ezáltal direkt asszociációt hordozó összefüggéssé növi ki magát. Ez történt például a *Kellogg's* kukoricapehely esetében, amely nevét feltalálójának, William Keith Kelloggnak a családneve után kapta.

A cégnév és a márkapozicionálás közötti fontos kapcsolatra utal az is, hogy külön szolgáltatási területté vált a cégnévelemzés mint a marketingkontroll egyik eszköze. A cégnév elemzését a cégek, vállalatok általában külső, független szakértőkkel végeztetik el, akik közvélemény-kutatási és statisztikai adatokra támaszkodva alkotnak véleményt a választott vállalat- vagy cégnév aktuális kommunikációs helyzetéről. Ma ugyanis már nem csak az a fontos, hogy a vállalkozás neve jól hangzó, könnyen megjegyezhető és a céget is valamilyen formában jelképező tulajdonnév legyen. A cégnév elsődleges funkciója az lett, hogy kötődést alakítson ki a vásárlókhoz, megrendelőkhöz, és gyors asszociációt biztosítson a termékkel, a szolgáltatással és annak hordozójával. A piacon ugyanis számos azonos terméket gyártó és hasonló szolgáltatást nyújtó vállalkozás van jelen, s a vevőkért és a megrendelőkért kemény harc folyik. Ezt a marketingstratégiát követve alakultak ki azok a vállalkozások, amelyek a cégeknek a névválasztásban nyújtanak segítséget.

2.2. Cégnevek és márkanevek a nyelvészet és a marketingkommunikáció szemszögéből. – A reklámozás, a marketing- és márkakommunikáció, ezzel párhuzamosan pedig a cégnévadás és annak nyelvi és képi, lingvisztikai és szemiotikai formái azt tükrözik, hogy a közvetlen termékkommunikáció elkülönült a szolgáltatás és a márka pozicionálásának eszközeitől, lehetőségeitől. Ehelyett az a jellemző, hogy a termék- és szolgáltatáskommunikáció a cégnév, a vállalatnév pozicionálásához kötődik. Ezért – mint ahogyan JANICH (2010: 67) is megállapítja – az értékképzésben, az imázskampányokban és egyáltalán a cég, a vállalat hírnevének megteremtetésében ma fontosabb szerep jut a márkapozicionálásnak, a cégnév-kommunikációnak, mint a konkrét termék- vagy szolgáltatásreklámozásnak. Ezt a gondolatmenetet erősíti meg a piaci mutatók és a cégnévelemzések közötti összefüggés: egy adott márka piaci értéke, pozíciója függ a cégnévben is megjelenített márkához kapcsolt imázstól és annak kommunikációs stratégiáitól.

A nyelvészeti megközelítések eddig erőteljesebben fókuszáltak a konkrét termékreklámokra és azok nyelvi eszközeinek leírására: így például stilisztikai vizsgálatok keretében elemezték a különböző szlogenfajtákat, szintaktikai elemzésekben állapították meg a szlogenek és a személynevekhez kapcsolódó terméknevek legjellemzőbb szórendtípusait

az angol és a német nyelvben, reklámszlogenek, óriásplakátok pragmatikai vonatkozásait is elemezve (l. SALÁNKI szerk. 2001, KEGYES 2002). A cégnevek vizsgálata ehhez képest még gyerekcipőben jár, de azért akad néhány figyelemre méltó vizsgálat is. A legutóbbi munkák közül kiemelkedik az Onoma folyóirat 43. száma (2008). Ebben olvasható például LÖTSCHER (25–56) cikke a terméknevek történeti-nyelvtörténeti vonatkozásairól, VINCZE LÁSZLÓ pedig a magyar márkanevek történetiségével és szemantikai elemzésével foglalkozik (115–47). RIEGER (149–75) az olasz nyelvű márkanévadás eseteit veszi számba, rámutatva a névalkotás csapdáira a pszeudonév (azaz egy, az eredetihez a megtévesztésig hasonló márkanév) esetében. A jelen vizsgálatokat megelőzően – nemzetközi vonatkozásban is jelentőset alkotva – elsősorban SEIBICKE (1967) említendő meg, aki a széles körű történeti szempontú keresztnévkutatáson belül tekintett ki a keresztnév mint cégnévelem üzletpolitikai összefüggéseire a németországi dialektusokban. Elemzése szerint a személynéven alapuló cég- vagy üzletnév szinte automatikusan biztosítja a fatikus kapcsolatot a vevő és az eladó között, ha pedig a tulajdonos keresztnevének nyelvjárási változata jelenik meg a cég- vagy üzletnévben, az a kommunikáció bizalmasságára utal. A fentiekben már említett JANICH (2010) átfogóan vizsgálta a cég- és márkanevek reklámozásának nyelvi lehetőségeit. Megállapítása szerint korábban a családnév volt a márkanév, a termék megbízhatóságának garanciája, ezért természetes volt, hogy a – személyes kommunikációt hangsúlyozandó – a cégnév megegyezett a családnévvel. Ezzel szemben a vállalatok, cégek ma már inkább fantázianevek mögé rejtőznek; a tulajdonosok nem vállalják az arcukat, nem adják a nevüket, s ez személytelenné teszi a vevő és a gyártó közötti kommunikációt.

Magyar vonatkozásban a nyelvhelyességi kérdések szempontjából emelkednek ki FODOR (1993) és J. SOLTÉSZ (1979: 102–5, 1988) írásai. Újabb munkák nyelvpolitikai és névtani szempontból is historikus jelleggel foglalkoznak a cégnévadás hagyományaival, például kávéházak, szállodák névadási stratégiáival (WALLENDUMS 2002, HAVAS 2002). Újabban megint a kutatás előterébe került a modern cégnévadás típusainak vizsgálata, a csoportosítás lehetőségeinek számbavétele (HÉDER 2000). Ezzel összefüggésben emelendő ki SZALAI (2010) tanulmánya, amely a fajtanévvé válás nyelvi jelenségével a márkakommunikációból kiindulva foglalkozik, áttekintve a márkanév és a fajtanév közötti különbséget, valamint a szabályozás jogi hátterét. A fajtanévvé válás kritériuma az, hogy a márkanév köznevesült pragmatikai funkcióba kerüljön. (Pl. *Beveszek egy aszpirint.* Nyilvánvalóan nem mindig a Bayer Aspirin van kéznél.)

Említésre méltóak azok a vizsgálatok is, amelyeket nem nyelvészek, hanem marketingszakértők végeznek a cégnevek imázsának alakulásáról (pl. DANKÓ 2008, DOBÓ 2005, MUNZINGER–MUSIOL 2008). DANKÓ a márka- és a cégnév együttes kommunikálásának lehetőségeit tekinti át, DOBÓ a gyógyszeripari termékek elfogadottságát kapcsolja össze a terméknév kommunikációs hatásával, MUNZINGER és MUSIOL pedig azt bizonyítják, hogy a célközönség elérése nagymértékben függ a nyelvhasználattól. A marketingkommunikációban mindazonáltal a *pozicionálás* terminus kevésbé használatos, mint a nyelvészetben. A marketingszakértők inkább a *diszpozicionálás* és a *transzpozicionálás* terminust részesítik előnyben. Az első kifejezés arra utal, hogy a termék piacra kerülését piackutatás előzi meg, s ennek eredményétől is függ egy új termék neve; ha például több lehetséges terméknév is felmerül, diszpozicionálási eljárással tesztelik a név hatását (pl. asszociációs teszt). A második terminus jelentése ’áthelyeződés, hangsúlyváltás’; a terméknév, cégnév esetében azt takarja, hogy a gazdaságban a szigorúan vett számszaki

adatok felől az értékteremtő hangsúly a kommunikáció irányába mozdul el (vö. MUNZINGER–MUSIOL 2008: 23). Ebben a tanulmányban ötvöződik e két nézőpont, hiszen a lingvisztikai és a marketingkommunikációs szempontok egyaránt szerepet játszanak a cégnév kiválasztásában és kommunikálásában.

3. A cégnév mint márkanév nyelvi elemzésének lehetőségei. – A gazdasági reklámozás, tehát a cég- és márkanév használata, a szlogen feltüntetése a vállalati kommunikáció rendszerében igen fontos szerepet kapnak. A vállalati kommunikációval foglalkozó szakkönyvek a márkapozicionálást, a cégnév pozicionálását vagy az általános marketing és reklámkommunikáció tevékenységei körébe sorolják be, vagy az extern, tehát a külső vállalati kommunikáció elemei között tárgyalják (pl. MECHTERSHEIMER Hrsg. 2005–2006, 2007; a cikkben említett, elemzett cégnevek forrásául is legtöbbször ez a kiadvány szolgált). Mindkét megközelítési módnak van létjogosultsága, hiszen a márkapozicionálás, a jó cégnévadás már reklámtevékenység. Itt kezdődik ugyanis a vevő befolyásolása, a vásárlás ösztönzése és maga az értékesítés is. E tekintetben a cégnévadás, a márkanév kiválasztása, a szlogen megformálása a direkt marketing, a PR és a cégreklám alapvető eszköze. A cég vagy vállalkozás neve, az üzletfelirat és a márkaszlogen információt közvetít a termékről, a cégről, a szolgáltatásról, egyben reklámozza is a céget, s e reklám nem is kerül sokba.

3.1. Pozicionálási stratégiák. – A cégnév és a márkanév sok esetben a vállalati kommunikációs terv, illetve a kommunikációs stratégia részét képezi, mivel közvetlenül is kapcsolatot teremt a cég és a vevő között. Például szponzori tevékenység esetében a cég elvárja, hogy a rendezvényen feltüntessék a nevét, a kivetítőn szerepeljen logója, jelmondata. DANKÓ (2008: 192) gazdasági szempontból emeli ki: „Az értékesítést közvetve támogatja a jól csengő cég vagy terméknév és a jól azonosítható, folyamatosan karbantartott cégimázs, azaz a márka.” A cég arculatának kialakítására, nyomtatott és elektronikus megjelenítésére egyaránt befolyást gyakorol a cégnév és a jelmondat. Ennek egyik szemléletes példája, hogy egyes termékek vezető cégei megtiltják a szlogen lefordítását. Ezzel a lehetőséggel élt például az Opel is, így a magyar reklámhordozókban is németül szerepel a szlogen: *Wir leben Autos*. Ez a vezérmondat sok fejtörést okoz a magyar befogadóknak, s némettanár lévén nem ritkán kérdezték tőlem diákjaim, mit is jelent ez, s hogy egyáltalán helyes-e ez a mondatszerkezet? Először – hétköznapi értelmezésben – egy szójátékról van szó, a *lieben* és a *leben* igék szemantikai mezejének „összemosásáról”. Ez azt hivatott kifejezni, hogy a németek számára az autó státuszszimbólum, s a gyártó legfontosabb célja, hogy ezt a vevők számára biztosítsa: tehát azért vannak, azért élnek, hogy szakértelmükkel, technikai tudásukkal egy életérzést szolgáljanak. Másodsorban – szakmai olvasatban – a szlogen a cég tradíciójára utal, az alapértékekre: lelkesedés és szakértelem, az autó a szenvedélyünk, mi az autókért vagyunk.

A pozicionálás egyik fő stratégiája a vezérszó kiválasztásában rejlik. A második stratégiai elem a vezérszóhoz társított motívum. Ez lehet például a vezérszó által felidézett hangulat, esemény, egy társított asszociáció. A motívum szerepe a termék, a szolgáltatás iránti igény felkeltése, fenntartása és állandósítása (vö. BRANDTER 2001). Jogos tehát a kérdés: mely motívumok alkotnak legaktívabban vezérszavakat a cégelnevezésekben? A statisztika azt mutatja, hogy a névadás hétterében leggyakrabban a családnév és a családi kapcsolatok állnak. Ekképpen igaza van KARSTENSnek (2005: 43), amikor arra hívja

fel a figyelmet, hogy a jó cégnévben kiegyensúlyozottan van jelen a szemiotikai és a pragmatikai tényező, s a kettő között kölcsönhatás van, amelynek eredményeképpen a cégnévhez a hitelesség és a megbízhatóság asszociációja társul. Az egyes cégnevek esetében – jegyzi meg JANICH (2010: 21) is – az a leggyakoribb eset, hogy a családnév mozaikszóként öröklődik, míg a vállalatcsoportok tipikusan olyan cégnevet választanak, amely szóban és képben egyaránt képes kvalifikálni a termékpalettát, illetve a szolgáltatást, és azt közvetlenül összekapcsolni a cégimázzsal.

SCHWEIGER és SCHRATTENECKER (2009: 30–7) is rámutatnak, hogy napjaink felgyorsult kommunikációs helyzetében a márka- és cégnév-pozicionálás veszi át a vezető szerepet a reklámozásban, mert ezzel a technikával már csupán másodpercek igénybevételével is lehet sűrített információátadással összegezni egy termék, egy szolgáltatás „szuperlatívuszait" (különlegességét, egyediségének mibenlétét) és a gyártóról, a szolgáltatóról szóló alapinformációkat. A márka- és cégpozicionálás egybeolvadásának eredményeképpen a vevő, megrendelő gyors (szinte hipergyors) tájékoztatása a termékről vagy a szolgáltatásról (szakszóval: termék- és szolgáltatásorientálása) szinte másodpercek alatt valósul meg, a vevőt, megrendelőt szinte észrevétlenül terelik a döntés felé, hiszen párhuzamosan jut hozzá a termék- és céginformációk lényegi részéhez. Mindez a vevő, megrendelő számára impliciten a megbízhatóságot is sugallja azáltal, hogy a márka, a cég tulajdonosa elsődlegesen magáról közvetít lényeges információkat, s a termék, a szolgáltatás ebben az információs keretben csak másodlagosan pozicionált: a kommunikációs aktusban a cég pozicionálása a döntő. A pozicionálás stratégiájának szempontjából tehát fordulni látszik a kocka: korábban a márkapozicionálás állt a kommunikációs stratégia középpontjában, s ezt követte a cégnév pozicionálása. Mára azonban, úgy tűnik, a cégnév pozicionálása megelőzi a termék pozicionálását és a konkrét termékarculat-építést.

A cég- és márkapozicionálás együttes alkalmazása a cég pozicionálását direkt módon kapcsolja össze egy adott márka pozicionálásával. SCHWEIGER és SCHRATTENECKER (2009: 40–6) ebből a gondolatmenetből kiindulva összegzik a cégpozicionálás kommunikatív szerepét: informatív pozicionálás, emocionális pozicionálás és fatikus pozicionálás. Ez a három kommunikatív elem játssza a cégnévadásban a legfontosabb szerepet. Az informatív pozicionálás klasszikus példája a *Pepsi* (pontosabban *PepsiCo*): a névben összeolvad a termék és a cég neve. A névadásban egyébként egy gyomornedvképző enzim, a pepszin játszotta a főszerepet. Az üdítőital feltalálója patikus volt, így nyilván nem véletlen a névadás, amely lényegre törően hordozza a termék legfontosabb tulajdonságainak egyikét. Az emocionális cégnévadás ismert példája a *Lego,* amely egy dán felszólító értelmű szókapcsolat (*leg godt* 'játssz jót!') kontaminációjával keletkezett. Fatikus, azaz a vevővel, a gyártóval közvetlen kapcsolatra törekvő névadás az *Erdal* cég- és márkanév. Ez a cég Németországban ismert cipőtisztító termékeket gyárt. Neve onnan ered, hogy a cég első gyáregysége Hessenben, az Erthal utcában volt, s a közvetlen árusítás is itt zajlott. A vevők könnyen meg tudták jegyezni az utcanév és a gyártó közötti kapcsolatot, s a hesseni dialektusban az *Erthal* utcanévből *Erdal* lett.

3.2. A pozicionálási és márkázási stratégiák nyelvi vonatkozásai. – A fentiekben bemutatott stratégiák változásokat hoztak a vállalati kommunikáció egészében. Ez sem a nyelvészek, sem a marketingkommunikáció szakértőinek figyelmét nem kerülhette el: KARSTENS (2005) a cégpozicionálás és a cégnév közötti kapcsolat kommunikálásának formáit vette számba, s arra kereste a választ, hogy a cég kommunikációs stratégiájában

explicit vagy implicit módon mutatja-e be a kapcsolatot a cégnév és a termék között. Az *Apple* esetében a cégnév egy narratívához fűződik: az egyik alapító, Steve Jobs kedvenc gyümölcse az alma, s azt tartotta, minél egyszerűbb a cégnév nyelvi megformáltsága és minél egyszerűbben ábrázolható a cégnév tárgyi szimbolikája, annál jobban reklámozható. Az *Apple* termékein ma is látható az alma. Az ehhez a narratívához fűződő asszociatív kapcsolatot a cég pozicionálási stratégiaként már csak ritkán veti be, így a kapcsolat a cégnév és a cégnévadás között legfeljebb implicit és szimbolikus, grafikájában azonban ma is könnyen felidézhető reklámértéket hordoz.

Az explicit asszociációs stratégia szemléletes példája a Magyarországon kevésbé ismert *Katjes Fassin GmbH*. A cég kezdetben kiscica alakúra gyártotta a medvecukrot és a gumicukorból készült nyalánkságokat. Ezt a termékpalettát a cég a nevében is megtartotta, hiszen a *katjes* hollandul kismacskát jelent. Ezt a jelentéshordozó elemet kombinálta a cég a nevében a tulajdonos személynevével. Az explicit asszociációs stratégiának köszönhetően azonban a köztudatba már csak a *Katjes* került be mint cégnév.

A *Nestlé* esetében egyszerre áll fenn az explicit és az implicit kapcsolat. A vállalat alapítója Heinrich Niestle (ismertebb nevén: Henri Nestlé, ill. Heinrich Nestlé), aki a nevét a jobb hangzás érdekében „átültette" franciára, így lett a *Niestle*-ből *Nestlé.* A tulajdonnév etimológiai jelentése ('kis fészek') azonban megmaradt; innen ered a cégnév implicit asszociációs stratégiája, a Nestlé termékeken látható kismadár a fészekben, amint fiókáit táplálja.

3.2.1. Cégnévadás és retorika. – SCHÜLER (ismerteti: BRUHN 2011) retorikai szempontból vette szemügyre a legismertebb márkákat és cégneveket, a jó és főleg az érthető, biztos hangzás és a cégnévadás közötti összefüggést kutatta. A vizsgálat során szimulált telefonos hívásokban mutatkozott be egy-egy cég fiktív munkatársa, s a megkérdezetteknek fel kellett írniuk a cég nevét. Egy kommunikációs eszközöket gyártó cég nevét *(Comfusion)* például az esetek 90%-ában hibásan, *Confusion*-ként jegyezték le. A vizsgálat végül megállapította, hogy nemcsak a márkanév és hangzása, hanem a cégnév és hangzása között is fontos asszociatív kapcsolat van. A jól csengő cégnév egyben a siker záloga is lehet.

A hangzáshoz kapcsolódik a *Haribo,* az ismert gumicukorkát gyártó cég nevének sikere is. Kezdetben nem volt kedvelt a vásárlók körében, s csak a cég- és márkanévhez (a cégtulajdonos nevének – *Hans Riegel* – és a cég telephelyének – *Bonn* – első szótagjaiból létrehozott akronima) társított reklámdal hozta meg az átütő sikert. Állítólag a cég alapításakor az *Audi* is próbálkozott a tulajdonos nevének mint cégnévnek a pozicionálásával, de a *Horch* tulajdonnév és a cégprofil között sehogy sem akart összefonódni a kapcsolat, s nehezítette a dolgot egy jogvita is az autógyártó August Horch és az unokaöccse által alapított Horch GmbH között. Végül egy gimnazista diák ötlete alapján lefordították a reklámszempontból „el nem adható" *horch* 'hallgasd' nevet latinra: *audi*.

3.2.2. Cégnévadás és etimológia. – Az etimológián és hangzáson túl természetesen nem elhanyagolható tényező a választott cégnév jelentése és konnotációja sem. A konnotáció szempontjából nem feltétlenül szerencsés választás, ha egy orvosi műszereket gyártó és forgalmazó cég neve *Klinge* 'penge, szike', még ha ez a cég tulajdonosának családneve is. A törvény szerint az ún. rövid cégnévben is szerepelnie kell vagy a cégformára, vagy a cég tevékenységére utaló elemnek. Rövid cégnév például a *Gülbaba Bt*. Ennek a cégnek

a hosszú, azaz cégjegyzékbe is bejegyzett változatában már szerepelnie kell a tevékenysége utaló elemnek is: *Gülbaba Szolgáltató és Kereskedelmi Bt*. A megengedett, de nem támogatott formák között szerepelnek az ún. fantázianevek, holott a cégnévadásban vezető helyre került ez a cégnévtípus. FAHLBUSCH (2011) kutatása alapján kiderült, hogy a befektetők vonzóbbnak és érdekesebbnek találják a számukra fejtörést okozó cégneveket, mint az unalmasan hangzókat. A szerző összesen félezer cégnevet elemzett, s rámutatott, hogy míg a 60-as, 70-es években általában a tulajdonos családneve vált a cég nevévé, ez ma már nem divat. Újabban ugyanis a cég neve reklámoz is, tehát fontos a hozzá kapcsolódó pozitív konnotáció és a benne rejlő fantázia. További kritérium a jó hangzás és a megjegyezhetőség. FAHLBUSCH emellett azt is megállapította, hogy a cégnevek rövidebbek és „internacionalizáltabbak" is lettek az elmúlt 20-30 évben. Az előbbi kritériumok mellett ebben szerepet játszik az a cél is, hogy a cég neve a nemzetközi piacon is megállja a helyét nemcsak üzleti, hanem nyelvi-kommunikációs szempontból is, azaz nemzetközi viszonylatban is legyen könnyen és gyorsan érthető, ugyanakkor pozitív érzelmi töltetű is. Ezért az ún. nevesített (a tulajdonosra utaló) és az ún. termékorientált (a gyártott termékre vagy a szolgáltatásra utaló) cégnév mellett megjelentek az e két lehetőséget egyesítő cégnevek is.

3.2.3. Cégnévadás és marketingkommunikáció. – A marketingkommunikáció nézőpontjából KOß (2008) névtani szempontokat és képzési módokat egyszerre érvényesítő klasszifikációja tekinthető mérvadónak (l. **1.2.1**). Emellett gyakran használatos BRUHN (2011) modellje is, amely alapján a következő cégnévtípusok különböztethetők meg:

a) Deskriptív típusú nevek: a névadásban a cég tevékenységi körére való utalás a hangsúlyos elem, pl. *BorsodChem, Ztrans, Ágnes Bútor, Okos Kertépítés*. Megkülönböztető, járulékos elemként ebben a cégnévtípusban a földrajzi név vagy a személynév fordul elő a leggyakrabban. Ebben a típusban kevés példát találunk a játékosságra (pl. *Jánoska Kertészete*), legfeljebb – a véletlennek köszönhetően – összecsengésről lehet szó (pl. *Okos Kertépítés*).

b) Mesterséges szóalkotáson alapuló cégnevek: a névadás kontamináción, akronímián és rövidítésen alapszik, például: *BILLA* (eredetileg: *Billiger Laden,* alapította: Karl Wlaschek; ma az egyik legnagyobb szupermarketlánc Európában), *BIPA* (*Billige Parfümerie,* alapította Karl Wlaschek; osztrák drogérialánc), *BIC* (Marcel Bich alapító tulajdonos nevének rövidítése), *ADIDAS* (Adi Dassler cégalapító nevéből).

c) Asszociáción alapuló cégnevek: a cég tevékenységéhez, a termékéhez vagy a cég tulajdonosához kötődően választott cégnév, a névadás középpontjában a pozitív konnotáció áll. Például a *Puma* cég- és márkanév esetében a vevő gyorsan és könnyen asszociál a sportos előkelőségre, a könnyed mozgásra. Egyébként ez a név nem ennek tudatában született: Rudolf Dassler testvéréhez hasonló stratégiával akart cégnevet alkotni, s először a *Ruda* névvel szerepelt a piacon; ebből alakult ki később – csaknem véletlenül – a *Puma,* amely konkrét jelentést és pozitív konnotációt hordozó cégnévvé vált.

d) Fantázianevek: ebben a névadási típusban a cég tevékenysége és neve közti asszociáció a nyelvi játékosságon, leleményességen alapul; általában kis- és egyéni vállalkozók élnek ezzel a lehetőséggel. Példa erre egy vidéki, családi vállalkozásban működtetett pelenkagyártó cég neve: *Pelenkaland,* illetve egy használt árukat kínáló kereskedés neve: *Kitúrlak Bt.*

3.2.4. Cégnévadás és névtan. – A névtani kutatások a fentiektől eltérő szempontokat és más csoportosítási eljárásokat is érvényesítenek a márka- és cégnévadás vizsgálatakor. RONNENBERGER-SIBOLD (2008) például azt vizsgálta, milyen típusai vannak a márka- és vállalatneveknek. Megállapította, hogy nyelvi szempontból a nagyvállalatok és a nagyobb cégek esetében a rövidítések és az összevonások a leggyakoribbak, ezt követik a mozaikszók, és csak ritkán találkozunk fordítással, még ritkábban pedig idegen vagy nemzetközi szóval, esetleg apronímiával vagy több felismerhető szóból álló összevonással. Idegen és nemzetközi szavak sűrűbben fordulnak elő például logisztikai és szállítmányozási vállalkozások nevében *(LogosTrans, LogTrans)*.

Apronímia a leggyakrabban akkor áll elő, ha egy mozaikszó vagy egy rövidítés önmagában is értelmes szót alkot. Ez tehát a rövidítés különleges esete, s nem feltétlenül csak a teljes név kezdőbetűiből állítható elő. Sok esetben a névadásban tudatosan nem is keresik ezt a lehetőséget: csak amikor véletlenül kiderül, hogy a mozaikszó önálló jelentéssel bíró „új szót" rejt, akkor csap le a marketing erre a fogásra, s építi bele a rövidítés jelentését a cég logójába. Apronímia például az *Ajax,* amely egyrészt egy adatátvivő rendszer nevének *(Asynchronous JavaScript and XML)* rövidítése, másrészt egy görög mitológiai hős (Aiasz) latinosított neve: *Ajax.* Egy ausztriai atomenergia-ellenes szervezet neve is apronímia: *PLAGE.* A szervezet teljes neve: *Plattform gegen Atomgefahr;* emellett pedig a *Plage* főnév jelentése: 'csapás, szerencsétlenség'. Hasonlóképp a *SPAR* üzletlánc nevében a *sparen* ige felszólító alakját véljük felismerni ('spórolj!'), pedig eredetileg a vállalkozáscsoport holland nyelvű mottójának kezdőbetűiről van szó. Az egyik legújabb német tejtermékeket előállító cég neve: *Almram*. Ebben felismerhető az alpesi legelőt felidéző *Alm* lexéma és a *Rahm* (' a tej magas zsírtartalmú föle') mint a cégnévalkotás alapszava. E névre ráadásul nemcsak a jelentésmezők összeolvasztása jellemző, hanem egy hasonló termékpalettát képviselő termékcsaládra, a *Ramá*-ra való közvetlen asszociáció is.

PLATEN (1997: 14) úgy véli, hogy a cégnévadás esetében valójában nem is az egyes típusok meghatározása a döntő, hanem annak felismerése, hogy egy új névtípus van kialakulóban, amely a terméknév és a cégnév, a tulajdonnév és a közszó között foglal helyet, s nem ritkán a márkanév és a cégnév kölcsönhatásából, egybefonódásából jön létre. Ez utóbbi típust nevezi PLATEN (1997: 5) *ökonímiá*-nak. Véleménye szerint az egyértelmű, ugyanakkor nyelvi szempontból expresszív és kreatív cégnévadási stratégiák a leginkább hatékonyak, mivel ezek képesek a leggyorsabban beépülni a köztudatba az azonosítási folyamat egyszerűsége révén (PLATEN 1997: 16). Ebben a beépülési folyamatban a kommunikációs siker által értékelődik fel maga a márkanév és a cégnév is, különösen, ha az egyszerű és gyors felismerést és azonosítást egy csipet nyelvi ötletességgel is társítják. Például a *Batiszt,* egy vegytisztítással foglalkozó keszthelyi cég neve egyesíti a kelme és a tisztítás fogalomkörét. Avagy: gondolunk-e rá, hogy a *Nike* valójában a görög mitológiából ismert győzelemistennő? JANICH (2010: 35) utal rá, hogy a kommunikációs szakemberek a banki és általában a szolgáltató szektorban a fentiektől eltérő nyelvi stratégiákat alkalmaznak, például azért is, mert a logóban grafikailag is megjeleníthető tartalom nélkülözhetetlen eleme a cég- és termékreklámnak, de nem használható fel közvetlenül a banki és a szolgáltatóipari névadás gyakorlatában. E két szektorban a névadás esetében az előzőekhez képest nagyobb hangsúllyal van jelen a konkrétság: a konkrétumok az elsődlegesek, s a cégnév nyelvi megformáltságának is ehhez a kötöttséghez kell igazodnia. A közvetlen termelői szektorban ismét más gyakorlat érvényesül. COTTICELLI KURRAS (2007) az

olasz márkanevek vizsgálatában figyelt fel a termelői szektor azon cégnévadási stratégiájára, amikor a terméknév, a márkanév és a cégnév között nem teljes azonosság, illetve egybeesés van, hanem ún. közvetlen „leképezési kapcsolat". Például az Elcos olasz cég figyelemre méltó termékeladási statisztikával bírt az 1970-es években az elektromos mérőkészülékek területén, s ez részben annak is köszönhető volt, hogy a terméknevet a cégnévből képezték: *Elcomatic*. Ugyanebben az időben Olaszországában a legtöbb telefonkészüléket a Lillo cég adta el; vezető termékük neve a *Lillolux* volt. Ebben a névadási típusban szintén elválaszthatatlanul egybeforr a cégnév és a terméknév, hasonlóan a teljes alaki azonossághoz. A teljes alaki azonosság (pl. *Bertolli:* az egyik legkeresettebb olívaolajmárka; *Bonduelle:* vezető cég a konzerviparban; a márka és a cégnév mindkét esetben azonos) akkor hatékonyabb, ha az adott cég egy termékre vagy termékskálára specializálódott, de kevésbé szerencsés választás, ha többféle termékcsoportot forgalmaz.

4. A vezérszó és a specifikáció szerepe a cégelnevezésekben, egy konkrét hazai kutatás alapján. – A fenti névadási típusokhoz képest a logisztikai és szállítási, raktározási tevékenységet folytató cégek más stratégiát alkalmaznak, mint a következőkből látni fogjuk. A logisztikai vállalkozások és szállítmányozási cégek névadási szokásainak elemzése, a korpusz összeállítása, a példák rendszerezése közös kutatómunkán alapszik ILLÉSNÉ KOVÁCS MÁRIÁval, s egy nagyobb kutatás részét képezi (vö. 1. lábjegyzet), melynek célja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei logisztikai vállalkozások és szállítmányozási cégek neveinek marketingstratégiai szempontú hatásvizsgálata. Fókuszcsoportunkra azért esett a választás, mert ez az a stratégiai kitörési pont, amelytől a régió gazdasági helyzetének javulása várható, így nem lehet mellékes, milyen típusú cégnevek segítségével akarják a kis- és középvállalkozások piaci helyzetüket erősíteni. A kutatásról a GÉP című folyóirat 2012-es aktuális számában számolunk be. Az itt következő fejezet e közös cikk felhasználásával készült.

A logisztikai vállalkozások és szállítmányozási cégek nevében a fentieknél nagyobb szerephez jut a vezérszó és a specifikáció. A vezérszó olyan kifejezés vagy mozaikszó, amely a cégnévben az első helyen áll, és elősegíti a vállalkozás azonosítását, illetve más, azonos vagy hasonló tevékenységű cégektől való megkülönböztetését. A logisztikai szolgáltatásokat kínáló, fuvarozással és raktározással foglalkozó cégek esetében a névválasztás 90%-ban a vezérszóhoz társuló elemekből áll; ez jelenti az egyértelmű tartalmi azonosítást a szolgáltatást keresők számára. Gyakori vezérszavak ezen a területen a *Trans,* a *Transz,* a *Tranzit* (esetenként: *Transit*), a *Travel,* a *Transzfer* (esetenként: *Transfer*) és a *Transzport* (ritkán: *Transport*). E cég- és szolgáltatásfelismerést szolgáló vezérszavak egyben asszociatív hívószóként is funkcionálnak. Minden felsorolt esetben idegen szóról van dolgunk. Például: *Taktatransz, Karakter-trans, Borsod-Tisza-Transz, Cs-Ker-Tranzit, Kisbér Travel, Global Transzfer, Trans-Ker, Bábony-Transz, Bodrogtrans, Tiszaújvárosi Transz Kft., Tisza Tranzit, Transz-System* (a példák forrásai a Borsod-Abaúj-Zemplén Aranyoldalak és a megyei cégjegyzékek, esetenként a Cégböngésző megyei oldalai). Az említett példákban a vezérszó minden esetben jelzi az áruszállítást mint tevékenységi kört, ugyanakkor az idegen szónak köszönhetően kiegészítő információként a nemzetközi jelleg is jelen van. Mint ahogyan a példák mutatják, a *transz* szó helyesírása változó, ingadozó; egy esetben még a *tranz* alak is előfordult *(Tranz Kft.)* a korpuszban.

A nemzetköziség kiemelése miatt egyre többen választják az idegen írásmódot, mert így a cég tevékenysége külföldi partnerek számára is egyértelműen beazonosítható, ugyanakkor a

magyar megrendelők számára is kikövetkeztethető. A vezérszóhoz társuló jelző a legtöbb esetben földrajzi vonatkozást tartalmaz, vagy expliciten utal a cégtulajdonosra.

A logisztika, a szállítmányozás területén nem jellemző a különleges szóalkotás, hiszen az adott területen elsősorban az azonnali felismerés és az egyértelmű azonosítás a legfontosabb. E funkciónak megfelelően azonban vannak hibrid formák is: *BM Transz Szállítmányozási és Szolgáltató Kft., Szilvási Transz – Szállítási Kft., International Transport Fuvarozási Bt.* Egyes esetekben a jelölés a specifikációt tartalmazza: *Filep Trans Árufuvarozó Kft., FK Transz Építőanyagfuvarozás, AC Transz Alapanyagszállítás, Mega-Trans – Cementszállítás*.

A vezérszavak között viszonylag ritkán szerepelnek a következő, de a szerepkörhöz szorosan kapcsolódó lexémák: *cargo, kamion, fuvar, expressz, spedició/speditőr*. Megformálásukat mint nyelvi (sokszor leleményes) lehetőségeket példázzák a következők: *„Szállunk rendelkezésére" Kamion Kft, A-tól Z-ig Fuvar Bt., Mega Fuvar, Karaván Express, Little, de Express, Non STOP és mégis Fuvar Bt., Vater Fuvar Bt., TranszVater Fuvar Bt*., *Nagy és Kis Kamion Kft., Disz-Konfort Fuvar, Patent Árufuvar, Albatrosz-Sped Kft., Fuvar Ász Kft., ZöldKonténer Kft., Leszállítjuk Bt*.

A felsorolt példák bizonyítják, hogy a szállítmányozás területén is lehet egyéni és kreatív a névalkotás. Néha a látványosságra és hangzatosságra, feltűnésre törekvő, egyértelműen a figyelemfelkeltést szolgáló nyelvi kreativitás, néha a nyelvi játékosság által kiváltott asszociáció a döntő névválasztási elv. Ez utóbbiak általában a szolgáltatás minőségére vonatkozóan tartalmaznak specifikációt. A különleges cégnévadás szemiotikai szempontból eligazítást adó ábrázolás nélkül ezen a területen igazából hatástalan is marad: a *Fekete Párduc Bt*. elnevezés csakis a logóval együtt tud a vállalkozás, a szolgáltatás formájára utalni. A *Sebességrekord Kft*. esetében asszociációink nem egyértelműek, s csak a teljes hirdetési szöveg tanulmányozása után derül ki, hogy a cég a vállalt fuvarozást gyorsan bonyolítja le, erre utal maga a cégnév is. Ebből a szempontból a *Sas Kamion* elnevezés sem egyértelmű. A vezérszó családnév és köznév egyaránt lehet, és még az is előfordulhat, hogy véletlenszerű egybeesésről van szó. Ha a köznév áll a névadás előterében, akkor hosszabb gondolkodási időt igénylő asszociációról van szó: a sas gyors, biztos repülési technikája alapján a megrendelő gyors és biztos leszállításra számíthat. A *Dante Árumozgató Vállalkozás* cégnévben a specifikáció utal ugyan a tevékenységre, de homályosabb, rejtettebb a *Dante* mint tulajdonnév asszociációja. Egyik lehetséges magyarázat erre a cégnévre a névszimbolika lehet: a *Dante* latin eredetű, ritkán használatos férfinév, jelentése 'kitartó, állhatatos'. Érdekesség az *Al Dente Fuvar* cégnév is. A kifejezés eredetileg a konyhaművészetből származik: jelentése 'ínyencség, különleges falat', s ma gyakrabban használatos a tésztafőzés egyik formájaként, a nem túl puhára főzött tészta megjelölésére. Ebben a konnotációban talán a vállalkozás azon specifikációja a mérvadó, hogy különleges anyagok szállítását végzik.

A logisztikai és szállítmányozási területen a különlegesebb cégnevek közé tartoznak azok is, amelyek a zenei műszavakat használják fel: *Allegro Szállító Bt., Rapido Kamion*. Mindkét specifikációban a szállítás gyorsasága a névadás vezérmotívuma. A raktározás területén is az egyértelműség a legfontosabb kritérium. A raktározási szolgáltatók cégnevében gyakrabban tűnik fel a *logisztika* mint vezérszó, s igen sok esetben összekapcsolódik a *raktározás*-sal mint jelölőszóval: *S és F Logisztika – Raktározási Kft., Átrakodó – Szállítási és Raktározási Vállalat, Liegl & Dachsler – Logistik Raktározási Bt*.

5. Összefoglalás. – A cégnevek esetében minden bizonnyal a tevékenységi terület áll a névadás középpontjában, s ez az a döntő kritérium, amely a leginkább hat a névadás gyakorlatára. A cégnévadás stratégiáit emellett a reklámérték is befolyásolja. A jól megválasztott, nyelvi-kommunikatív hatást is biztosító, nem csak információt közvetítő cégnév az adott cég legolcsóbb reklámozási formája is, hiszen a névbejegyzéssel együtt a cég jogosultságot is szerez nevének használatára, reklámozására. A cégnév és a terméknév, a cégnév és a szolgáltatás között legtöbbször közvetlen összefüggés figyelhető meg. Ennek a két leggyakoribb típusa, hogy a márkanevet a cégnévből képezik, illetve hogy a márkanév és a cégnév azonos. A cégnévadás gyakorlatában különös szerep jut a vezérszónak és a specifikációnak. E két esetet és pozicionálási lehetőségeiket fuvarozással, szállítmányozással, logisztikai szolgáltatásokkal foglalkozó cég- és vállalkozásnevek esetében vettük szemügyre.

Az elemzett példák azt mutatják, hogy a legjobb stratégia a vezérszó és a specifikáció direkt összekapcsolása, mert ebben az esetben egyértelmű a tevékenység, és a specifikációban megfogalmazható a cég legfontosabb jellemzője. A szállítmányozásban például ilyen specifikációt jelent a gyorsaság, a pontosság, a megbízhatóság. A specifikációban tehát olyan nyelvi elem középpontba helyezéséről van szó, amely ezt a pozitív asszociációt kiváltja. A specifikációban és az asszociációban egyaránt fontos az egyértelműség, a gyors asszociációs lehetőség, de nagyon fontos annak felismerése is, hogy a tudatos névválasztás is teret engedhet a nyelvi kreativitásnak.

Hivatkozott irodalom

BRANDTNER, MICHAEL 2001. Branding. Wie man starke Marken in den Köpfen der Kunden baut. *Marketing Journal* 34: 260–5.

BRUHN, MANFRED 2011. *Unternehmens- und Marketingkommunikation*. München.

COTTICELLI KURRAS, PAOLA 2007. Die Entwicklung der hybriden Wortschöpfungen bei den italienischen Markennamen. = http://www.dfll.univr.it/documenti/Documento/allegati/allegati786852.pdf. (2012. 01. 20.)

DANKÓ LÁSZLÓ 2008. *Értékesítés – ösztönzés*. Miskolc.

DOBÓ KATALIN 2005. Márkakommunikáció a gyógyszeriparban. *reklámMérték* 3/21: 1–4.

FAHLBUSCH, FABIAN 2011. Von *Haarmanns Vanillinfabrik* zu *Symrise,* von der *Norddeutschen Affinerie* zu *Aurubis*. Prinzipien des diachronen Wandels von Unternehmensnamen. *Beiträge zur Namenforschung* 46/1: 51–80.

FODOR KATALIN 1993. Adalékok az újabb cégnevek tipizálásához. *Névtani Értesítő* 15: 100–5.

HAVAS PÉTER 2002. Budapesti kávéháznevek funkcionális-szemantikai vizsgálata a XIX–XX. század fordulójától az első világháborúig. *Névtani Értesítő* 24: 15–41.

HÉDER ÁGNES 2000. „Jó bornak nem kell cégér...” – és a mai vállalkozásoknak? *Magyar Nyelv* 116: 359–63.

JANICH, NINA 2010. *Werbesprache*. Tübingen.

KARSTENS, BIRTE 2005. *Nachhaltigkeistmarketing in Theorie und Praxis*. Wiesbaden.

KEGYESNÉ SZ. ERIKA 2002. Welcher Slogan passt? – Sprachliche Analyse der deutschsprachigen Autowerbung. In: FREIBERG, BJÖRN – GARAI, ANDREA szerk., *Unternehmenskommunikation auf Deutsch in Ungarn*. Győr. 107–18.

KOß, GERHARD 2008. *Warennamen – Marken – Kunstnamen. Transposition und Kreation in der Wirtschaft. Ausgewählte Beiträge 1976–2006. Festschrift für Gerhard Koß zum 75 Geburtstag*. Hrsg. FRANZ, KURT – GREULE, ALBRECHT– HACKL, STEFAN Regensburg.

LÖTSCHER, ANDREAS 2008. Die historischen Voraussetzungen für den Eigennamenstatus von Produktnamen. *Onoma* 43: 25–56.

MECHTERSHEIMER, ALFRED Hrsg. 2005–2006, 2007. *Handbuch Deutsche Wirtschaft*. Starnberg. CD.

MUNZINGER, UWE – MUSIOL, KARL-GEORG 2008. *Markenkommunikation. Wie Marken Zielgruppen erreichen und Begehren auslösen.* München.

PLATEN, CHRISTOPH 1997. *Ökonymie. Zur Produktnamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt*. Tübingen.

RANDALL, GEOFFREY 2000. *Márkázás a gyakorlatban*. Budapest.

RIEGER, MARIA A. 2008. Alles PICCO BELLI oder was? Form und Funktion pseudo-italienischer Produktnamen im deutschen Lebensmittelmarkt. *Onoma* 43: 149–75.

RONNEBERGER-SIBOLD, ELKE 2008. Markennamen als (Zerr-)Spiegel gesellschaftlichen Wertewandels in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: DUMICHE, R. – KLÖDEN, P. Hrsg., *Werbung und Werbesprache*. Wilhelmsfeld. 123–67.

SALÁNKI ÁGNES szerk. 2001. *A reklámról – ma – Magyarországon*. Budapest.

SCHWEIGER, GÜNTER – SCHRATTENECKER, GERTRUD 2009. *Werbung*. Stuttgart.

SEIBICKE, WILFRIED 1967. *Beiträge zur Mundartkunde des Nordobersächsischen (östlich der Elbe)*. Mitteldeutsche Forschungen 108. Köln–Graz.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1988. A cégnevek magyarságáért. *Magyar Nyelvőr* 112: 280–6.

SZALAI PÉTER 2010. A védjegy megkülönböztető képességének elvesztése. *Iparvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 5. (115)/5: 8–33.

SZÁNTÓ SZILVIA é. n. A marketing általános kérdései. http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mgi_fulltext/marketing/2002/03/0302.pdf

VINCZE LÁSZLÓ 2008. Ungarische Markennamen. *Onoma* 43: 115–47.

WALLENDUMS TÜNDE 2002. Nyelvpolitika a budapesti szállodák elnevezéseinek tükrében. *Modern nyelvoktatás* 8: 59–68.

KEGYES ERIKA

ERIKA KEGYES, **Firm names as brand names in business communication**

The witty, pleasant-sounding and legally adequate name of a firm or company contributes to a great extent to the successful establishment of its fame and image. A well-chosen firm name also becomes a brand name, and is often in direct association with the name of the manufactured product or with the specifications of the service offered. Based on the naming practices of logistics and transportation firms, the paper examines brand positioning as a communication strategy, analysing the communicational projections of positioning firm names. The explored data prove that there are some creative linguistic solutions even in the field of logistics and transportation, directly affecting the market position of the firms and companies.

A VIRTUÁLIS MACSKÁK NÉVADÁSÁNAK VIZSGÁLATA

1. A virtuális macskák. – A virtuális kisállatok nevelését lehetővé tevő weboldalak ideális teret és könnyed kikapcsolódást biztosítanak azok számára, akik bizonyos okokból nem tudnak élő állatról gondoskodni. Ezeken az elektronikus platformokon bárki megtapasztalhatja, milyen egy – virtuális – állat nevelése, legyen szó kutyáról, macskáról, lóról, medvéről vagy éppen nyúlról.

A „CicaNevelde" (www.cicanevelde.hu) elnevezésű internetes oldalon netmacskák gondozására nyílik lehetőség. A regisztráció során a virtuális macska leendő tulajdonosa felhasználónevet választ magának, ezt követően a nevelni kívánt macska nevének, nemének és fajtájának kiválasztása történik. A felhasználó 29, képpel illusztrált macskafajta alapján (abesszin, american curl, amerikai drótszőrű, amerikai rövidszőrű, anatoli, ázsiai, bengáli, birman, bombay, brit rövidszőrű, devon rex, exotic, highland fold, karthauzi, korat, maine coon, manx, orosz kék, perzsa, skót lógófülű, somali, sphynx, sziámi, szibériai, thai, tonkinéz, török angóra, török van, york) hozza meg a döntését. Az így kiválasztott macska virtuális életre kel, és gondoskodást igényel. Az internetes felületen ezután megjelenik a netmacska aktuális állapota (unatkozik/boldog, éhes, szomjas, piszkos), amelyet figyelembe véve a tulajdonos eteti-itatja, jutalmazza, simogatja, fürdeti, sétáltatja stb. az állatot. A mindennapi teendők mellett mód van különböző virtuális termékek (pl. nyakörv, táp, játékok) vásárlására, más macskatulajdonosokkal való kapcsolattartásra, macskákat ábrázoló képek megjelenítésére stb. A játék fő „célja" pedig: boldog, dorombolós macskákat nevelni.

2. A vizsgálat célja és módszere. – Tanulmányom a „CicaNevelde" macskanévadási szokásaira fókuszál. Célom egyrészt a macskanevelő oldalon megjelenő netmacskaelnevezések elemzése és bemutatása, illetve a hús-vér macskák névválasztásával való összehasonlítása. Hipotézisem szerint a virtuális macskák nevét a minimális vizuális inger hatására (nincs ugyanis lehetőség a jellegzetes belső tulajdonságok és szokások megfigyelésére) a valós életből ismert példák mintájára hozzák létre. Továbbá feltételezem, hogy a valódi macskákra jellemző nevek átvétele ellenére is vannak a netmacskaneveknek olyan jellegzetes vonásai, amelyek egyértelműen megkülönböztetik őket a valódi állatok elnevezésétől.

A virtuális macskák nevének vizsgálata érdekében a már említett „CicaNevelde" oldalról véletlen mintavételi eljárással 350 macskamegnevezést gyűjtöttem. A mintavétel során a „Cicák" menüpont alatt elsőként megjelenő nevekből készítettem adatbázist, valamint lejegyeztem a névhez tartozó macska nemét, fajtáját és a gazdája nevét. Ez utóbbi adatok bizonyos esetekben támpontként szolgáltak a névadás motivációjának felfejtésében. Előfordul ugyanis, hogy az elnevezés a macska fajtájára utal, esetleg arra vonatkozó részletet tartalmaz (*Rex* – devon rex, *Ana* – anatoli), máskor a virtuális macska a tulajdonosa nevét „örökli" (pl. *berki lili,* l. átvitt tulajdonnevek, 1.5).

Az adatok táblázatba rendezését követően a szakirodalom által ismertetett macskanévadási szokásokat (J. SOLTÉSZ 1982, LACZKÓ 2003), a hús-vér macskák elnevezésének

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.11 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 115–23.

indítékait és motivációit (TAMÁS 1983), valamint a macskanevek csoportosítási lehetőségeit (J. SOLTÉSZ 1979, 1986; NEMESNÉ 2008) tanulmányoztam, majd a netmacskaneveket a J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) által felállított három csoport (1. szónevek, 2. átvitt tulajdonnevek, 3. elsődleges jelnevek) szerint osztályoztam. Az alkategóriákat (a J. SOLTÉSZ-féle felosztás figyelembevételével) a korpusz elemei alapján alakítottam ki. Az ily módon létrejött csoportosítás lehetővé tette a virtuális és a hús-vér macskák elnevezéseinek összevetését, a netmacskanevek jellegzetes – a valódi macskák névadásától eltérő – alakjainak feltárását.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az állatok elnevezésére vonatkozóan e macskanevelő oldal semmilyen megkötést nem tartalmaz. Nincsen meghatározva, hogy milyen karakterek milyen számban szerepelhetnek az elnevezésben, ahogyan az sem követelmény, hogy teljesen új, eddig a rendszerben nem szereplő nevet válasszanak az újdonsült gazdák. Ez utóbbi a kutatás szempontjából is kedvező, hiszen így a netmacskatulajdonosnak módjában áll az elsőként eszébe jutó, számára leginkább megfelelő nevet adni kisállatának, s nem kényszerül egy másodlagos, átalakított elnevezés használatára. Továbbá objektívebb elemzést biztosít a névben szereplő, betűktől eltérő karakterek megítélésében, amelyek így egyértelműen a névadó választásából és nem egy már létező névtől való elkülönítés eszközeként vannak jelen az állat nevében.

A neveket minden esetben az internetes oldalon megjelenő eredeti alakjukban közlöm. Egy nevet csupán egyszer szerepeltetek a listán, a korpuszban többször megjelenő alakokat a netmacskanevek gyakoriságának vizsgálatakor tárgyalom. Külön alakként kezelem és feltüntetem azokat az eseteket, amelyekben két név kizárólag a kis és nagy kezdőbetű tekintetében tér el egymástól. Amennyiben egy név besorolása nem egyértelmű, az osztályozást követő részben külön kitérek a problémára. Előfordul ugyanis, hogy egy-egy elnevezés több kategóriába is besorolható. Felmerülnek olyan nevek is, amelyekről ugyan egyértelműen meghatározható, hogy mely csoportba tartoznak, motiváltságuk, jelentésük megfejtése azonban gondot okozhat (pl. *garfild a terminál, zamatos, dodó* [nőstény macska]); valamint olyan nevek is, amelyeket egyáltalán nem sikerült besorolnom *(Asory, koki)*. Az osztályozást tovább nehezíti az elnevezések jelentéstani-szófaji jellegzetességei és a nevek motiváltsága közötti – néha rendkívül elmosódó – határvonal objektív meghatározása.

I. Szónevek: közszói jelentéssel, erős információs értékkel bíró, konnotatív, általában motivált, leíró nevek.

1. Jellegzetes sajátosságra utalók

1.1. Külső tulajdonság (a bunda mintázata, színe, minősége, az állat testalkata stb.): *foltos, foltoska, foltika234, Cirmos, cirmos, cirmoska, Cirmi, cirmi, cirmi35, ****Cirmi****, Cirmike, cirmike, cirmolya, csikos, csíkos, kormos, kormi, pufi, mini, Minike, picike, <3Pinduur<3, Picur, picus27954, pelyheske, bundas, Bolyhos, Bolyhoska, krumplifejű, gizgya, pötyi, Pöttön.*

1.2. Belső tulajdonság, egyedi viselkedés: *butuss, Bátor, Buzika, Bohi, cuki, harcos, hüje, <3<3<3Lovely<3<3<3*, *Macsó, nyali, nyafi.., majszi, Maffi.*

2. Állatot jelentő köznevek (macskák és egyéb állatok, főleg nagymacskák, magyarul és angolul): *Cat, cicám, cica-mica, cicó, cicuka, Ciculii., cicabogyó, MACSI, tigris, Tigriske, jaguár, párduc, frog, macika.*

3. Macska, illetve egyéb állat fajtájára utalók: *Rex* (devon rex), *angóra* (török angóra), *troodon* (dinoszaurusz), *Ana* (anatoli), *mani* (manx).

4. **Nemet jelölők:** *fiu, fiú.*

5. Cím- és rangjelző szók: *Herceg, Hercegnő, <3<3Lady<3<3.*

6. Testrésznevek: *Farkacska, kuki, tappancs, Tappancs, fülike.*

7. Növénynevek: *Eperke, Rózsabimbó, orgonaág@Barack$$$$$, Szotyi, répi, saláta.*

8. Az embert körülvevő tárgyak, fogalmak neve: *buborék88, emlek, gombóc, gombolyag, gombi, pamacs, Pamacs, lufi, Bolyti, párna, Pehely, pihelle, pötty, sütő, Black Blue Bell.*

9. Természeti jelenségeket jelölő szók: *holdfény, hógolyó, Hópihe, HÓPEHEJ, hópehely, *csillag*, csillagfény.*

10. Ételnevek (főleg édességeké), étellel kapcsolatos kifejezések: *Falat, cukorfalat, Cukorfalat, cukorfalat2003, Cukorka~, csoki, piskóta, puszedli, zsömi, süti, vattacukor.*

11. Anyagnevek: *Ámbra.*

12. Sportág: *Kung-Fu.*

13. Becéző kifejezések: *baba, babóca, manóka, szivem.*

14. Mondatszavak, mondatok: *miáu; mijaúúúú; miáú22; Mirnyau; szia; hihi; nem tudom, találd ki te.*

A külső tulajdonságot leíró (1.1.) nevek egy része néhány esetben egyáltalán nem tükrözi az állat „valós" kinézetét. A jellegzetes vonásokra utaló névelemek motiváltságának megállapításában kizárólag a macskákat ábrázoló képek voltak segítségemre. A képek tanúsága szerint például a *foltoska* nevű macska egy darab folttal sem rendelkezik, egyszínű ezüstszürke bundája van; míg a *Cirmike, cirmoska* és *Cirmi* jelnévvel illetett virtuális cicák fején ugyan van egy-két folt vagy pötty, de a testüket borító szőr egyenletes fehér színű. Ezek az elnevezések tehát a köznyelvben gyakran előforduló, tipikusnak számító macskanevek *(Cirmi, Cirmos)* mintájára születhettek.

A belső tulajdonságra utaló nevek (1.2.) elemzése során sem állt rendelkezésemre olyan adat, amely a névadások indítékára utalt volna. Az azonban nem elhanyagolható, hogy a macska gazdájának sem volt semmiféle tapasztalata és ismerete a virtuális állat jelleméről, viselkedési szokásairól, azaz a kategória valamennyi eleme a névadó korábbi ismereteinek, a való életből vett macskanévadási mintáinak az analógiájára jöhetett létre.

Egy internetes felületen működő oldal – „Macskanévnapok" (http://www.macskanevnap.hu) – a macskatulajdonos felhasználók szavazatai alapján összegyűjtötte és gyakorisági szempontból listázta a 20 leggyakrabban előforduló – nem virtuális – macskanevet. Az adatközlők által említett 54 777 névből az első 20 név között megtaláljuk azokat az imént említett netmacskaneveket, amelyek esetében a névadás indítékául nem a webes platformon megjelenő információk, hanem az elterjedtség, a gyakoriság szolgált. Az internetes portál adatai szerint a 20 legelterjedtebb macskanév között az alábbiak utalnak jellegzetes külső vagy belső tulajdonságra (a neveket megelőző szám a rangsorban elfoglalt helyet, a zárójelben feltüntetett szám pedig az előfordulást jelöli): 1. *Cirmi* (3017), 2. *Kormi* (2847), 6. *Folti, Foltos* (1312), 10. *Picúr* (971), 13. *Nyafi* (868), 16. *Cirmos* (737).

Említést érdemel a mondatszavakat, mondatot tartalmazó kategória is. A csoport azon elemei, amelyek hangutánzó szavakra épülnek, egyértelmű motiváltságot mutatnak *(miáu, mijaúúúú, miáú22)*, a többi elem viszont arról tanúskodik, hogy a névadók érdeklődés,

ötlet vagy idő hiányában adták e neveket virtuális cicájuknak *(szia; hihi; nem tudom, találd ki te).*

A szónevek csoportjának szinte minden alkategóriájára jellemző az *-i* becéző képző *(süti, csoki, lufi)*, valamint a *-ka/-ke* kicsinyítő, becéző képző *(Cukorka~, Eperke, Farkacska, macika, cicuka)* alkalmazása, amelynek eredményeként kedveskedő, bókoló alakok születnek. Az első két alcsoportban (1.1., 1.2.) a melléknévi eredetű névadás dominál.

A továbbiakban tárgyalt nevek etimológiájával kapcsolatban csupán feltételezéseink lehetnek. Az *Ana* és a *mani* névalkotások nagy valószínűséggel a macska fajtájának a nevéből erednek: *Ana* anatoli, míg *mani* manx fajtájú állat. A *majszi* név feltehetőleg a *majszol,* a *nyali* pedig a *nyalakodik* igéből származik, és a macska kedvenc szokására utal; a *Maffi* lehet a *maffia, maffiózó* szavak becézett, rövidített változata; a *Bohi* elnevezés létrejöhetett a *bohókás,* a *bohém* vagy akár a *bohóc* kifejezés rövidítéséből is. A *Mirnyau* a *miáú* hangutánzó mondatszó, a *cirmolya* pedig a *cirmos, cirmi* szavak szokatlanul átalakított változatai. Nehezebb a dolgunk a *pihelle* névalkotással, mely feltevésem szerint talán a *pihe, pehely* szóból származtatható.

Az általam gyűjtött szónevek között több olyan is szerepel, amelyek legalább két kategóriába besorolhatók. Ilyenek az alábbiak: *Macska-királynő, Mrs. Cat* (a két név mindkét összetételi tag kategóriájába besorolható: állatot jelentő köznevek, valamint cím- és rangjelzők) *Kandúr* (szerepelhet az állatot jelentő köznevek, illetve a nemet jelölők között egyaránt). Említést érdemelnek továbbá a *bubi,* valamint a *karmi* nevek. Az előbbit ugyanis sorolhatjuk a külső tulajdonságra utaló nevek közé abban az esetben, ha az a bubi frizurára (azaz a macska bundájának a fazonjára) utal, de beilleszthető az embert körülvevő tárgyak alcsoportjába is, amennyiben a *buborék* rövidítéseként tekintünk rá. A *karmi* elnevezés pedig egyrészt a *karom* (testrész), másrészt a *karmol, karmolós* rövidítéseként egyaránt értelmezhető.

II. Átvitt tulajdonnevek: az állatnevet személynevek, földrajzi nevek és egyéb tulajdonnevek alkotják.

1. Személynevek

1.1. Női nevek alapalakja: *tünde, veronika, alexandra, selena2003, Flóra, Izabella, Natalie, Szeréna, Dorina, lolám, szelena, fanni, Lili, gréta, kitty, Aliz, szilvia, lola, melinda, merilin, Mia, QUINCY, Liza, viola, coco.*

1.2. Becézett női változatok: *Gerdus, Becky, Molli, zsófi, Szandika, lucus, panka, kiti, maja78, merci, Lulu, katy, cili, Luszi, Kelly, mucus, Fifi, Pannácska, Nelly, lily, Bogica, gigike, mica, niki, BOGI, szandi, micuska, flóri, Mili, mici, Mirci, ági, mimi, Vivi, lilu, sziszi, szandika, bbbbeti202, Mici, *Lizii*, <3Seri<3, loló.*

1.3. Férfinevek alapalakja: *zsolt, Gergő, Attila, martin, Félix, samu, Baltazár, Gino, báz* (vö. *Baz*).

1.4. Becézett férfinevek: *paulka, Norbi, peti, tibi, Guszti, domihh, leve, frici, Jancsika, dani, marci, milo112233, Berci.*

1.5. Teljes nevek: *berki lili* (a gazdája nevével megegyezően).

1.6. Híres emberek: *MEX RUSSZÓ* (vö. *Max Russo*), *Maryse* (vö. *Maryce Ouellet*).

2. Filmek, mesék szereplői: *garfield, Garfield, suzi.., Mírmúr, csingiling, szimba, nala, Hamupipőke, Rangó, rraappaannzzeell* (vö. *Rapunzel*), *soni_stár* (vö. *Szoni, a sztár* c. film), *Terminátor.*

3. Történelmi jelentőségű helyek, földrajzi nevek: *Pilvax, shasta* (vö. *Shasta hegy*), *Sziám.*
4. Vallási tartalmú, mitológiai nevek: *Athene, lucifer, Orpeusz, Zeusz.*
5. Márkanévi átvételek: *Harley, *KłT-KäT*, Viscas, hello kitty.*

Az átvitt tulajdonnevek osztályába tartozó nevek dominánsan egyeleműek. A személynevek mintájára létrejött netmacskanevek jellemzően keresztnevek vagy azok becézett változatai. A fenti csoportosításban néhány, az alapnevek között feltüntetett név *(kitty, Liza, Gergő, samu)* a becenevek közé is besorolható. A kedveskedő alakokban a becéző, kicsinyítő képzők szinte valamennyi fajtája jelen van: *-i (niki, Guszti, dani, fanni)*, *-csi (Jancsika)*, *-cska (Pannácska)*, *-ó (loló)*, *-ka/-ke (paulka, gigike)*, *-ca (mica)*, *-ci (frici, marci)*, *-u (lulu, lilu)*, *-us (Gerdus, lucus, mucus)*.

A virtuális macskák névadására – a hús-vér macskákéhoz viszonyítva – kevésbé igaz az a megállapítás, hogy a nőstény állatnak gyakran férfinevet, a hímnek pedig női nevet adnak (vö. J. SOLTÉSZ 1986: 132–3). A virtuális térben természetesen ennek nem az az oka, hogy a névadás pillanatában még nem tudták pontosan megállapítani az állat nemét. Ennél valószínűbb, hogy a névadó – különösen az idegen nevek esetében – nincsen tisztában a név férfi vagy női voltával. Közhasználatú magyar neveknél ez a megállapítás azonban nem állja meg a helyét, ilyen esetben feltehetően a névadó nem veszi figyelembe, nem tartja fontosnak az állat nemét – hiszen nemhogy nem emberről, de még csak nem is élő állat elnevezéséről van szó. Az általam gyűjtött 350 macskanévből 97 személynévből átvett, valamint további 21 olyan név (mesefigurák, mitológiai alakok, a filmszereplők neveinek egy része, illetve a szónevek kategóriájából a nemet, címet és rangot jelölő nevek) szerepel, amelyről egyértelműen eldönthető, hogy férfi vagy női-e. Ezt a 118 nevet összevetve a virtuális cicák „valós" nemével azt az eredményt kaptam, hogy a netmacskanevek 5,3%-a nem veszi figyelembe az általa megnevezett macska nemét: a *paulka, Attila, miska, szimba* nőstény cicákat jelöl, míg a *melinda* egy hím példány megnevezésére szolgál.

A továbbiakban arra kerestem a választ, milyen mértékben motiválja a névadók névalkotását saját azonosítónevük. Az adatok tanúsága szerint a macskatulajdonosok felhasználóneve 13 esetben megegyezik a virtuális állat nevével, vagy csak kis mértékben tér el attól: *Angel* (tulajdonos: *Angelika2427*), *Macsó (macsó2002)*, *Macska-királynő (Macska-király)*, *Maryse (Maryse)*, *tibi (tibi20001)*, *hello kitty (hello lili)*, *berki lili (lilike03245)*, *picike (picike100)*, *<3Seri<3 (*Seherezádé*)*, *maja78 (maja78)*, *miáú22 (miáú22)*, *SKÖB (SKÖB)*, *lánysáraanna (sáraanna8u)*. A *hello kitty* elnevezés egy közismert márkanév átvétele, mely hasonlóságot mutat ugyan tulajdonosa felhasználónevével *(hello lili)*, ám feltehetőleg inkább visszafelé történt a motiváció, tudniillik a macska névadása motiválta a tulajdonos nevének névválasztását. Egy másik esetben a felhasználónév *(tibi20001)* hatása érződik a virtuális macska elnevezésén *(tibi)*, amely összekapcsolódott a tulajdonos másik netmacskájának a névadásával (*csoki;* vö. *Tibi csoki*), megerősítve így az összetartozásukat.

Ebben a kategóriában is előfordulnak olyan nevek, amelyek besorolása nem egyértelmű. A *Paulie* és a *Devon* férfi-, illetve női névként egyaránt használatos (az utóbbi a macska fajtájára is utalhat). Az imént már említett *lánysáraanna* macskanév egyszerre sorolható a nemre utaló szónevek, valamint az átvitt tulajdonneveken belül a női személynevek alkategóriájába is. A *hapcika* és a *füles* megnevezésekkel hasonló a helyzet.

A *hapcika* név eredhet a *Hófehérke és a hét törpe* című mese egyik törpéjének nevéből *(Hapci)*, de utalhat a macska egy jellegzetes szokására is (pl. gyakran szokott tüsszenteni, vagy a tüsszentéshez hasonló hangot kiadni), így a szónevek kategóriájába is tartozhat. A *füles* név kialakulhatott a „Micimackó"-ból ismert *Füles* nevéből, továbbá megnevezheti a macska egy jellegzetes külső tulajdonságát is (pl. feltűnő, lelógó fülei vannak). Szintén nehéz az osztályozása a *Titánia Tita* netmacskanévnek. Sejtjük, hogy egy női névről lehet szó, illetve annak becézéséről. Valószínűsíthető, hogy ebben a formában teljes névként is előfordulhat, azonban erre a tulajdonos felhasználóneve nem utal.

III. Elsődleges jelnevek: sem közszóként, sem tulajdonnévként nem használatos szavak, amelyek közszói vagy tulajdonnévi jelentése, etimológiája elhomályosult. Nem konnotatív, nem leíró jellegű nevek: *süsi, bübi, cucu, szimi, rozsba88, curmi, íío, láka, Oci, SKÖB, koró, Pupi, Cakli, Mirgyo, hogi, Cuncu, Nyunyi, tyity, sila, kozi, kopsz, 21021, SS, fgdfhgvh, ztruztrutr, 999, lllllllllllllllllll, khiziktzik, Gfuhké, ttzfghjgk.*

A jelnevek csoportjába az etimológiailag fel nem fejthető betűsorok kerülnek, amelyek semmilyen támponttal nem szolgálnak a névadás indítéka(i) tekintetében. Az önkényesen létrehozott elemek egy része két szótagú, a második szótag rendszerint az első tag valamely betűjét ismétli meg, pl. *süsi, bübi, Pupi*. Az önkényes hangsorok másik része vagy számokat *(999, 21021)*, vagy kizárólag mássalhangzókat *(fgdfhgvh, ttzfghjgk)*, esetleg további értelmezhetetlen betűkombinációkat *(ztruztrutr, khiziktzik)* tartalmaz, az *SS* név pedig monogram vagy rövidítés. A kategória első felét – az értelmezhetőség hiánya ellenére is – a becéző, kedveskedő, néha megmosolyogtató hangzású nevek, a másik felét a motiválatlanság, valamint az elnevezés iránti érdeklődés hiánya jellemzi. Míg az utóbbi esetben a névadók megelégszenek a találomra leütött billentyűk névként való használatával, addig az első kategóriába tartozó macskatulajdonosok kreatív és egyedi – többségében *-i* becéző képzővel ellátott – nevekkel kívánják illetni kedvencüket.

3. Gyakoriság. – A korpuszt 350 netmacskanév alkotja. Mivel ezek között az adatok között 34 elnevezés többféle módon kategorizálható (esetleg az egy csoportba való besorolása is nehézkes), a gyakorisági adatok számításakor 316 általam egyértelműen meghatározható elnevezést vettem alapul. Ennek tükrében a tipizálás három fő csoportjának gyakorisági megoszlása a következőképpen alakul: 166 szónév (52,5%), 120 átvitt tulajdonnév (38%), valamint 30 jelnév (9,5%) szerepel a listán. Bár a mintában a szónevek fordulnak elő legnagyobb számban, a tulajdonnévi változatok éppúgy szolgálhatnak egy-egy virtuális macska nevének alapjául, mint az ismert és elterjedt jelentéssel bíró közszói alakok.

Érdemes azonban megfigyelni azt is, hogy milyen az alkategóriák csoportokon belüli megoszlása. A szónevek kategóriájába 16 alcsoport tartozik. Ezek közül a leggyakrabban a külső tulajdonságra utaló közszavakat alkalmazzák, amelyek a 166 névből 57 esetben (34,3%) motiválták a virtuális macskák névadását. Erős motiváló erővel bírnak e kategórián belül az embert körülvevő tárgyak (21 esetben – 12,6%), az állatot jelentő köznevek (19 név esetén – 11,4%), ezen belül is a macska megnevezésére szolgáló szavak (10 név – 6%) és a belső tulajdonságra utaló szavak (14 esetben – 8,4%; annak ellenére, hogy a névadóknak nem áll rendelkezésükre semmilyen információ ezzel kapcsolatban), illetve az ételekkel kapcsolatos kifejezések (11 név – 6,6%).

A 120 átvitt tulajdonnévből 97 esetben (80,8,%) a személynevek jelentették a név megalkotásakor a mintát, míg 12 elnevezés (10%) a filmekből, mesékből ismert karakterek nevének átvételéből született. A személyneveken belül legtöbb esetben a női nevek becézett alakjai (44) szolgáltak a névadás mintájául, ezt gyakoriság tekintetében a női nevek alapalakja (27), a becézett férfinevek (13) és végül a férfinevek alapalakja (10) követi. A filmek és a mesék média általi terjedése – ahogyan arra T. SOMOGYI MAGDA is utal (T. SOMOGYI 2008: 608) – rendkívül nagy mértékben megnőtt az utóbbi évtizedekhez képest. Ennek a folyamatnak az eredményeként e figurák és hősök nevei könnyen beépültek a köztudatba, és kedvességük, jellegzetes vonásaik révén a névadás alapjául szolgálhatnak. A világháló és más médiumok az idegen szavak, nevek elterjedésének egyaránt kedveznek. A gyors információáramlás lehetővé teszi, hogy az emberek addig ismeretlen kifejezések, elnevezések birtokába jussanak. Az ily módon megismert egzotikus nevek újszerűségükkel, kevésbé elterjedt voltunknál fogva egyedivé, különlegessé tehetik a virtuális macskák elnevezését *(Becky, Gino, báz, Paulie)*. Az idegen személynevek elterjedésének másik lehetséges oka a média által népszerűsített híres emberek nevének átvétele. Az aktuálisan sugárzott sorozatok, tévéműsorok szereplői, az ezeket alakító sztárok, bálványozott énekesek gyakran válnak a kedvenc háziállat kvázi névadójává *(MEX RUSSZÓ, Maryse, Szeréna, soni_stár)*.

Az adatok tanúsága szerint az emberek sokkal inkább az ismert, köztudatban élő szavakat – konkrét hasonlóság, hangulati jegy, közös jegy vagy csupán a névhez fűződő viszony, rokonszenv alapján – alakítják át állatnevekké, mint hogy új, szokatlan és egyedi alakokat hozzanak létre.

4. A virtuális platform hatása: helyesírás, karakterhasználat. – 348 macskanév vizsgálata során – a számsort tartalmazó két elnevezést *(999, 21021)* figyelmen kívül hagyva – 219 (62,9%) állatnevet találunk kis kezdőbetűvel, és mindössze 129-et (37,1%) a helyesírás szabályainak megfelelően nagy kezdőbetűvel írva. A korpuszban további 6 név minden karaktere nagybetűvel szerepel: *SKÖB, MEX RUSSZÓ, BOGI* stb. A helyesírás figyelmen kívül hagyása egyfelől történhet amiatt, hogy az internetes terekhez szükséges felhasználónevek növekvő száma miatt az emberek saját azonosításuk érdekében az egyszerű és gyorsan begépelhető azonosítókat részesítik előnyben. Ahogyan a világhálón használatos nevek helyesírása a gyorsabb információáramlás érdekében átalakul, úgy követik az egyéb internetes névadások is a kis kezdőbetűs írásmódot. Ezzel szemben a végig nagybetűs írásmód a figyelem felkeltésének az eszköze lehet. Másfelől a kisbetűs írásmód fakadhat a már említett érdektelenségből, demotiváltságból is; ebben az esetben a névadó nem akar a túlzott antropomorfizálás eszközével élni, s ezt a macskanév szókezdő nagybetűjének megtagadásával nyomatékosítja.

Az idegen nyelvű személynevek átvétele helyesírási szempontból igen változatos képet mutat. A virtuális állatok névadása az esetek egy részében a magyarosított változat hiányából *(Gino, Maryse, Paulie, Becky)*, illetve annak kevésbé elterjedt voltából *(Kelly)* fakadóan vagy egyszerűen az idegen hangzás érdekében *(Natalie)* az eredeti alaknak megfelelő, idegen formát tükrözi. Más esetekben a névalkotó az idegen nevek magyarosított változatát adja virtuális kedvencének *(Szeréna)*, még akkor is, amikor az adott névnek megfelelő magyarosított alak nem vagy nem abban a formában él a köztudatban *(MEX RUSSZÓ, szelena, soni_stár, Luszi, Molli)*. Ez utóbbi változatok esetében a névadó feltehetőleg nincs vagy csak részben van tisztában az idegen alak írásmódjával, a

magyarosítás szabályaival, esetleg az elsődleges írásbeliségnél – helyesírási, nyelvhelyességi, valamint formai szempontból – kötetlenebb és megengedőbb virtuális felületek írásbeliségéhez alkalmazkodik.

A virtuális macskák névadásának lehetséges jellegzetessége az internetes és SMS-kommunikációban elterjedt jelölések alkalmazása *(<3<3<3Lovely<3<3<3, <3Seri<3, orgonaág@Barack$$$$$, *Lizii*, soni_stár, *KłT-KäT*, Cukorka~)*, valamint számok szerepeltetése a név végén *(milo112233, cukorfalat2003, buborék 88, picus27954, foltika234)*. E karakterek alkalmazása egyrészt a felhasználónevek generálásakor felmerülő problémák – már meglévő azonosító választása, bizonyos karakterek kötelező szerepeltetése stb. – elkerülésére szolgáló, bevált eszköz, amely hatékonyságából fakadóan a világhálón zajló más névadások mintájává válhat. Másrészt e módszer lehetővé teszi, hogy az elterjedtebb, gyakrabban megjelenő elnevezések különleges, megkülönböztetett figyelmet kapjanak. A virtuálismacska-nevek korpuszában előforduló elnevezések között a különleges jelölések és karakterek megjelenésére 14 esetben, a virtuális állat nevében szereplő számra, számsorra 11 esetben (valamint két kizárólag számból álló névben: *999, 21021*) találunk példát.

5. Összefoglalás. – A netmacskák azonosítására és megkülönböztetésére szolgáló nevek besorolhatók az élő állatok elnevezésének kategorizálására alkalmas – etimológiai jelentésen alapuló – szempontok alapján. A J. SOLTÉSZ KATALIN által felállított három csoport (szónevek, átvitt tulajdonnevek, jelnevek) elemei ugyan nem minden esetben különülnek el élesen egymástól, hiszen bizonyos elnevezések akár két kategória szempontjainak is megfelelnek, a virtuálismacska-nevekről megállapítható, hogy leggyakrabban a szónevek, valamint az átvitt tulajdonnevek kategóriájába sorolhatók. A jellegzetes sajátosságra, azon belül is a külső tulajdonságra utaló szónevek, ezt követően pedig a női keresztnevek becézett változatai válnak leggyakrabban netmacskanévvé.

A legtöbb esetben a névadás indítéka nem határozható meg, az azonban egyértelmű, hogy a tulajdonosok a szokatlan, újszerű elnevezések helyett nagyobb számban választanak virtuális kedvencüknek a valódi életben elterjedt és ismert alakokat, abban az esetben is, ha annak eredeti motivációja elhomályosult. A virtuális macskák nevét a valós életből ismert névadások mintájára, a névhez fűződő viszony, a rokonszenv alapján hozzák létre. Az adatok tanúsága szerint a virtuális macskák névalkotása szókincsbeli eltérést nem mutat a hús-vér macskák névadási szokásaihoz képest. Az általam feltételezett jellegzetes különbségek a helyesírás és a karakterhasználat tekintetében jelentkeznek. Az általánosan elterjedt kisbetűhasználat, a számítógépes nyelvhasználatra jellemző karakterek és jelölések alkalmazását azonban az internet, a virtuális színtér vonja maga után.

A virtuális állatokat nevelő internetes oldalak jellegzetessége a felelősségvállalás nélküli, szabályoktól, következményektől mentes állattartás. A kötetlenség és a szabadság a netmacskák névadási szokásaiban is tükröződik. A virtuális állatok névválasztását – az írásbeli használatból, valamint a virtuális regiszterből fakadóan – nagyobb mértékben jellemzi a megszokott formáktól való eltérés, a helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása, mint a valódi macskák névadását.

Hivatkozott irodalom

LACZKÓ KRISZTINA 2003. „Macskanevek – Miért ne?" Gondolatok egy körvonalazódó kutatás kapcsán. *Névtani Értesítő* 25: 224–33.

NEMESNÉ KIS SZILVIA 2008. Állatnévcsoportok kognitív névszemantikai vizsgálatainak tanulságai. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 577–87.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1982. Macskanevek. *Névtani Értesítő* 8: 74–9.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1986. Újabb állatnévvizsgálatok. *Magyar Nyelvőr* 110: 129–37.

T. SOMOGYI MAGDA 2008. Az állatnevek és a névdivat. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 603–9.

TAMÁS OLGA 1983. *Kutya-, macska- és baromfinevek Becsehelyen.* Budapest. 13–8.

GÁRDONYI ÉVA

ÉVA GÁRDONYI, **Names for virtual cats**

Based on data collected from the website "CicaNevelde [CatNursery]", which allows visitors to breed virtual cats, the author analyses names for net cats. Results suggest that most names for virtual cats are taken from the category of so-called *word names,* i.e. meaningful names, or they are transformed proper names. Most frequently, word names referring to a characteristic feature (especially appearance) as well as hypocoristic versions of female first names have become names for net cats. In most cases, instead of unusual and novel name forms, pet owners choose cat names known from real life. This practice does not affect the name stock of cats, but because of the Internet and the virtual space, names for virtual cats are different from those of real animals in orthography and the use of graphic characters.

MŰHELY

NÉVTAN ÉS TERMINOLÓGIA

Egy-egy tudományterület terminológiai rendszerének kidolgozására, rendezésére egy adott nyelven belül jellemzően a tudományterület megszervezésekor, új elméleti irányzatok megjelenésekor, illetve szintézisek készítésekor vállalkoznak a szakemberek. A tudományterület képviselőinek nemzetközi együttműködésen alapuló tevékenységekbe való bekapcsolódását jelentős mértékben megkönnyíti a több nyelv között megvalósuló terminológiai harmonizáció. A nemzetközi névtudományban a terminológiai munkálatok – összhangban a terminológiai érdeklődés általános megélénkülésével – főként az utóbbi húsz esztendőben kerültek előtérbe (l. az UNGEGN, illetve az ICOS Terminológiai Munkacsoportjának megalakulását, önálló és közös tevékenységét). A hazai névkutatásban leghangsúlyosabban a tudományág 1970-es évekkel kezdődő megerősödésével összefüggésben vetődött fel az egységes magyar nyelvű névtani terminológia kialakításának szükségessége.

A nyelvtudományban előtérbe kerülő újabb elméleti irányzatok hatásának jelentkezése a magyar névtanban, a magyar nyelvű névtudományi tárgyú tanulmányok, összefoglaló jellegű munkák örvendetes szaporodása, a magyar névkutatók nemzetközi színtéren való szereplését lehetővé tevő és támogató törekvések újabban számos aktuálisan megoldandó névtani terminológiai problémára irányították rá a névkutatók és a terminológus szakemberek figyelmét. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és Terminológiai Kutatócsoportja, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság ezért látta elérkezettnek az időt arra, hogy 2012. május 16-án a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán Farkas Tamás és Fóris Ágota vezetésével, Bölcskei Andrea és Slíz Mariann közreműködésével „Névtan és terminológia” címmel workshopot rendezzen. A tanácskozás célja alapvetően a névtan terminológiai vonatkozásainak áttekintése, a két diszciplína érintkező területén a közös célok és a kölcsönösen alkalmazható módszerek feltérképezése volt előadások és egy műhelybeszélgetés formájában. A rendezvényt – a házigazda képviseletében – Fóris Ágota nyitotta meg, a zárszót pedig Hoffmann István, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozatának elnöke mondta el.

A rendezvényt záró műhelybeszélgetést Fóris Ágota vezette, résztvevői Hoffmann István, Földi Ervin (a Földrajzinév-bizottság volt elnöke), Farkas Tamás és Bölcskei Andrea voltak. A beszélgetés négy kiinduló kérdés köré szerveződött: 1. Milyen, tulajdonnevekkel kapcsolatos kérdések vetődnek fel a terminológiai munkában? 2. Milyen következményekkel jár a terminológiai egységesség hiánya a névtan tudományterületének művelésében? 3. Milyen konkrét lépésekkel lehetne elősegíteni a névtani terminológia – legalább részben történő – egységesítését? 4. Mennyiben lehetséges, illetve szükséges

a nemzetközi és a magyar névtani terminológia harmonizációja? A beszélgetés résztvevői a terminológiai munka során főként a tulajdonnevek fordításával összefüggésben jelentkező problémákra hívták fel a figyelmet; a névtani terminológia egységességének hiányát elsősorban a nemzetközi együttműködést nehezítő tényezőként jellemezték; a magyar névtani terminológia egységesítését a tudományterület művelőinek rendszerszemléletet alkalmazó, együttes tevékenységének eredményeként látták megvalósíthatónak; a nemzetközi és a magyar névtani terminológia harmonizációja során pedig fontosnak tartották az idegen nyelvű névtani terminológiai kiadványok sajátosságainak figyelembevételét. A névtani terminológiai munka hazai és nemzetközi előzményeinek, módszereinek, eredményeinek számbavétele után – a hallgatóság részéről hozzászólások formájában is támogatva – konkrétan is megfogalmazódott egy – a megfelelő nemzetközi szervezetek terminológiai glosszáriumainak tartalmával is összeegyeztetett – magyar névtani terminológiai szótár (adatbázis) elkészítésének a szükségessége.

A névtani terminológia kapcsán felvetődő egyes kérdésekről a rendezvényen Hoffmann István, Farkas Tamás, Slíz Mariann, Bölcskei Andrea és Bauko János tartott előadást. Az elhangzott előadások szövegét – melyek a magyar névtani terminológia általános kérdéseit (így a magyar terminusok szemléleti hátterét, szemantikai viszonyait és használatát), illetve egyes idegen nyelvek névtani terminológiai (rész)rendszereit mutatják be – az alábbiakban közreadjuk, annak reményében is, hogy a szükségesnek mutatkozó magyar névtani terminológiai szótár (adatbázis) elkészítésére való előkészületként további együttes gondolkodásra invitálhatjuk a két tudományterület képviselőit.

BÖLCSKEI ANDREA – FÓRIS ÁGOTA

ANDREA BÖLCSKEI – ÁGOTA FÓRIS, **Onomastics and Terminology**

In an attempt to address some current issues of Hungarian onomastic terminology, the Department of Hungarian Linguistics and Terminology Research Group of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, the Institute of Hungarian Language and of Finno–Ugrian Studies of Eötvös Loránd University and the Society of Hungarian Linguistics organized a workshop entitled “Onomastics and Terminology” on 16th of May, 2012. Participants agreed that a permanent solution for the problems discussed can only be achieved by constructing and continuously upgrading a database on Hungarian onomastic terminology. The papers presented in the workshop are published in the Onomastics and Events section of our journal Névtani Értesítő.

ELMÉLET ÉS TERMINOLÓGIA A MAGYAR HELYNÉVKUTATÁSBAN

1. Jelen dolgozat annak az előadásnak az írott változata, amely a „Névtan és terminológia" címet viselő tudományos tanácskozáson hangzott el, s amelynek címében is jelzett célja az volt, hogy egy tudományterületnek, a tulajdonnevekkel foglalkozó diszciplínának a terminológiai problémáit napirendre tűzze. A szervezők már az alkalom címének a meghatározásában is választásra kényszerültek, kiemelve a *névtan* terminust a többi használatban lévő megjelölés (pl. *névkutatás, névtudomány, onomasztika* stb.) közül. Döntésük meghozatalakor szembesülhettek egy jellegzetes terminológiai problémával: azzal, hogy hogyan viszonyuljanak a terminus technicusok szinonimitásának kérdéséhez.

Bármely tudományágnak a megnevezése – így a neveket vizsgáló tudományé is – nyilvánvalóan akkor jelenik meg a szakmai nyelvhasználatban, amikor az azon a területen működő kutatók úgy gondolják, hogy az ő vizsgálati tárgyuk, témakörük más diszciplínáktól egyre inkább elkülönült, önálló (azaz szoros belső összefüggéseket mutató, koherens) kutatási (al)rendszerré válik. Az elkülönültség gondolata nem feltétlenül kapcsolódik össze azzal, hogy valamely más tudományterületen belül vagy éppen azon kívül, mintegy önálló tudományként határozzuk-e meg tárgyunkat, noha a névkutatás esetében ez a problémakör is sűrűn előkerült: ezt a mondhatni örökzöld, ám megítélésem szerint kevésbé termékeny kérdésfelvetést én azonban a továbbiakban nem kívánom érinteni.

A magyar névkutatásban az önállóság gondolata csírájában már az 1930-as években megjelent, szárba szökkenése az 1940-es évek vége felé mutatkozott meg, de igazán kiterebélyesedni az 1950-es évek végén és főképpen a 60-as években tudott. MIKESY SÁNDOR 1960-ban vállalkozott arra, hogy rövid írásban mutassa be a tudományterületet megjelölő terminus történetét, s ezt igazán hitelesen tehette, mivel a történések „szaknyelvész" – a saját terminusával: „névész" – szemtanújaként, sőt részeseként érzékelhette a folyamatot. Áttekintésében a magyarosítandónak gondolt *onomasztika* helyett javasolva felsorolja a *névtudomány, névtan, névkutatás, névélettan, tulajdonnév-tudomány* szakkifejezéseket, de maga ezeknél is jobbnak tartotta a *névészet*-et. BENKŐ LORÁND mintegy válaszként röviden kifejtette, hogy nem tartja szerencsésnek a használatban lévők mellé egy újabb terminus bevezetését, s jelezte, hogy ő a többivel szemben a *névtan* alkalmazását részesítené előnyben (1960).

A tudományterület megnevezésének ügye azonban végül nem tudományos eszmecsere, vita eredményeképpen dőlt el, hanem a tudományos élet mindennapi gyakorlatában: a nevekkel foglalkozó kutatók egyik vagy másik terminus használatával, illetve mellőzésével foglaltak állást a kérdésben. Ennek eredményeképpen megmaradt a *névtan,* a *névtudomány* és a *névkutatás,* polgárjogot nyert az *onomasztika,* sőt némileg használatba jött az *onomatológia* is. Nem terjedt el viszont a *névészet,* és visszaszorult vagy legalábbis visszaszorulóban van a *névélettan.* (Ez utóbbit én magam az *élettan* erős biológiai konnotációja miatt nem is nagyon bánom.)

Saját tudományterületük többféle megnevezését tekintve a névkutatók terminushasználata valójában nem felel meg a terminológia szigorú követelményeinek, amely

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.13 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 127–37.

nem támogatja a szinonim értelmű terminusok használatát. Ám ha a terminushasználat alapvető céljának és egyik legfontosabb kritériumának az egyértelműségre való törekvést tekintjük, s ebből a nézőpontból értékeljük a szinonimitás itt említett problematikáját, megítélésem szerint nincs különösebb okunk aggodalomra, hiszen a tudományterületet megjelölő többféle terminus használata egyáltalán nem okoz zavart, félreértést a tudományos kommunikációban. E terminusoknak az érvényességét – ugyanúgy, ahogyan a köznapi nyelvhasználatban a szavakét általában is – a tudományos nyelvhasználat mindennapi gyakorlata teremtette meg, s teremti meg ma is és a jövőben is. Kérdésként ezen a téren legfeljebb azt vethetjük fel, hogy érdemes-e újabbakkal bővíteni egy-egy használatban lévő szinonimasort (ahogyan ez az *onomatológiá*-nak a szaknyelvbe való beemelésével legutóbb történt). Az ilyen bővítés ugyanis az új terminus használatbavételekor és jó darabig azt követően is azt a benyomást kelti, hogy netán egy újabb fogalmi tartalmat megjelölő terminussal állunk szemben, s ez bizonyos mértékig elbizonytalanítja fogalmi apparátusunk egészét is.

A terminusoknak értelemszerűen alapvetően fontos összetevőjük, definitív jegyük a fogalmi tartalmuk, a jelentésük. A névtant jelölő tudományos terminushasználat kapcsán azonban erről a problémáról eddig alig esett szó. A névtan hatókörébe, vizsgálati területére tartozó jelenségeket formális összetartozás alapján szokás meghatározni: általános felfogás szerint minden olyan kutatási tárgy beletartozik, amely a tulajdonnév kategóriájával általában és az oda sorolható nyelvi példányokkal egyedileg foglalkozik (pl. helynevek és műalkotások címei, Árpád-kori személynevek és legújabb kori márkanevek stb.). A különböző tulajdonnévfajták kutatásában azonban vajmi kevés elméleti és módszertani azonosság mutatkozik meg, nem is szólva például arról, hogy az egyes nyelvek nyelvtani, nyelvleírási hagyományai olykor nagyon is eltérő szócsoportokat sorolnak a tulajdonnév kategóriája alá. Ebből a szempontból a névtan (onomasztika stb.) fogalmának mint tudományterületnek a meghatározása igencsak problematikus lehet tehát, ám jelen előadás (illetve írás) ennek körüljárását nem tekintheti feladatának: maga a problematika viszont alkalmas lehet akár egy hasonló tanácskozás fő témájául is.

2. Én magam a névtannak leginkább azzal az ágával foglalkozom, amely a helyneveket vizsgálja, ezért a továbbiakban főképpen erről a területről veszem a példáimat, ennek a terminológiai problémáira igyekszem ráirányítani a figyelmet.

E körben alapvető terminológiai kérdésnek számít a *helynév,* illetve a *földrajzi név* terminus használata, amelyről a névkutatók egyes generációinak nem egy tagja időről időre megfogalmazza a véleményét. Így én sem igen vonhatom ki ez alól itt most magam, noha megszívlelendőnek tartom MEZŐ ANDRÁSnak a III. névtudományi konferencián ebben az ügyben megfogalmazott szavait, mely szerint „arány- és iránytévesztésnek kell tartanunk, ha tényleges feladataink vállalása helyett túl sok energiát koncentrálunk e szinonímia megszüntetésére” (MEZŐ 1981: 87).

Közismert terminológiai megállapítás, hogy a tudományos terminushasználatot megnehezítheti az a körülmény, ha a köznapi nyelvhasználat valamely kifejezése kerül át terminusként a tudományos szakszókincsbe. Ez a helyzet az itt említett esetben azonban nem áll fenn, mivel a köznapi vagy régebbi népi nyelvhasználatnak ismereteim, tapasztalataim szerint valójában nincs szava a helyeket jelölő tulajdonnévi alakulatok összességének a fogalmára. Ezt az élőnyelvi helynévgyűjtés gyakorlatában éppúgy tapasztalhatjuk, mint a történeti források tanulmányozása során.

A 19. században, amikor a nevek iránti tudományos érdeklődés kibontakozott, a terminushasználat ezen a téren kettős képet mutatott. A kor legkiválóbb kutatói túlnyomórészt a *helynév* kifejezést használták vizsgálati tárgyuk megjelölésére: RÉVÉSZ IMRE a magyar *helynevek*-et vizsgálta nyelvészeti tekintetben (1850), SZABÓ KÁROLY is „A magyar *helynevekről*" értekezett (1850), BALKÁNYI SZABÓ LAJOS „Debrecen *helynevei*"-t tette közzé (1865), PESTY FRIGYES „Magyarország *helynév*tárának ügyé"-ről írt a Pesti Naplóban, országos gyűjtőíveinek címében a „*Helynevek* x községből" megjelölés szerepel, akadémiai székfoglaló előadását pedig „A *helynevek* és a történelem" címen tartotta meg 1878-ban. (Ezekhez l. SZABÓ T. 1944/1988; a kiemelések tőlem valók: H. I.)

Másfelől azonban a Magyar Tudós Társaság 1837-ben kitűzött pályatétele a „magyar hangzatú *helyírási (topographiai) nevek*" összegyűjtését szorgalmazta, az 1853. évi pályázati kiírás pedig „a' magyar *helyírati nevek'* ügyében" fogalmazódott meg; e felhívás első mondata viszont már így szól: „Nyelvünknek egyik tetemes egészítő részét teszik a' *helynevek*". (Mindehhez ugyancsak l. SZABÓ T. 1944/1988.) Talán nem tévedünk, ha a bizonyos értelemben intuitív terminushasználatnak és a tudatos terminusalkotás szándékának a kettősségét gyanítjuk e gyakorlat mögött. A szokásjog azonban erősebbnek bizonyult a változtató szándéknál, és a *helynév* terminus jó ideig lényegében kizárólagos jelölője lett ennek a tulajdonnévfajtának.

A szakmai közvélemény úgy tartja, hogy a *helynév* mellett a *földrajzi név* terminus tudatos terminológiai újításként 1947-ben tűnt fel először két, később tudománytörténeti értelemben határkőnek tekintett mű címében: ekkor jelent meg ugyanis LŐRINCZE LAJOSnak a „Földrajzineveink élete" és BENKŐ LORÁNDnak „A Nyárádmente földrajzinevei" című munkája. GYÖRFFY GYÖRGY, aki egy fél évszázad távlatából emlékezett vissza arra, hogy annak idején a LŐRINCZE munkáját befogadó sorozat szerkesztőjeként hosszan vitázott a szerzővel a címválasztás ügyéről – nem kis elégtétellel jegyezve meg, hogy LŐRINCZE később elismerte az ő igazát a *helynév* előnyben részesítését illetően –, a Magyar Nyelv hasábjain tudakolta BENKŐ LORÁNDtól, hogy vajon „mikor és miért váltotta fel a magyar tudományos irodalomban és a köznyelvben az 1944/46 körüli években a régóta bevett *helynév* kifejezést a *földrajzi név* szó" (GYÖRFFY 1998: 127).

BENKŐ úgy emlékezett a *földrajzi név* terminus keletkezésére, hogy „az új terminus 1946 táján a Pais-tanszék és a Magyarságtudományi Intézet köré tömörült fiatal névkutatók körében fogant meg, alkalmasint kollektív eszmecserék eredményeként, de semmiképpen sem Pais tanár úr tudta nélkül" (BENKŐ 1998: 254). A terminus elterjesztésében nyilvánvalóan ez az írásaival akkoriban jelentkező névkutató generáció játszotta a főszerepet, de meg kell említeni azt is, hogy a *helynév* szinonimájaként a *földrajzi név* terminust KNIEZSA ISTVÁN már az 1943–1944-ben megjelent „Keletmagyarország helynevei" című munkájában is használta, s aligha minden előzmény nélkül.

A következő évtizedekben a *földrajzi név* fokozatosan háttérbe szorította a *helynév* terminust a tudományos szóhasználatban, és behatolt a köznyelvbe is. Ez utóbbinak az oka főképpen az iskolai nyelvtanoktatásban keresendő (a szófaji osztályozásban a tulajdonnév típusai között a *földrajzi név* szerepel, s ezt a terminust alkalmazzák a helyesírási szabályzatok is). Ez terjedt el a tudománynépszerűsítő munkák révén is: KÁLMÁN BÉLA például az öt kiadást megélt „A nevek világa" című könyvében ezt a kifejezést használta (1967) annak ellenére is, hogy névtani szemináriumain rendre „barokkosan körülíró" formának minősítette a terminust. KISS LAJOS munkájának, a „Földrajzi nevek etimológiai szótárá"-nak (1978, 1988) méltán nagy közönségsikere ugyancsak sokat tehetett a

kifejezés népszerűsítésében. Nem véletlen, hogy e kettős terminushasználat következtében a köznapi nyelvhasználatban (még például a sajtó nyelvében is) megjelentek a *földrajzi helynév* típusú kifejezések a fogalom jelölésére.

Az idősebb nemzedékhez tartozó kutatók közül többen azonban továbbra is a *helynév* terminust használták munkáikban. GYÖRFFY a II. névtani konferencián tartott előadásában hosszasan érvelt is e terminus visszaállítása mellett (1970), SZABÓ T. ATTILA pedig az 1970-es évek végén a Névtani Értesítő hasábjain kezdeményezett terminológiai vitában indokolta meg saját terminushasználatát (1979). Eközben kísérletek történtek a fogalmak újradefiniálására is. J. SOLTÉSZ KATALIN a *helynév* és a *földrajzi név* fogalmi körét alá-fölérendeltségi, rész-egész viszonyba helyezte (1979), KISS LAJOS pedig a földrajzi nevet *földrajzi nomenklatúra*-ként határozta meg, szemben a földrajzi köznév, azaz a *földrajzi terminológia* fogalmával (1972).

A *helynév* és a *földrajzi név* terminusok használata az onomasztikai szakmunkákban az elmúlt néhány évtizedben viszonylagos kiegyenlítettséget mutat: szinonimaként való használatuk azonban valójában különösebb zavart nem okoz a tudományterületen. Ezt a helyzetet – s egyúttal az elvi megfontolásoknak és a mindennapi tudományos gyakorlatnak a kettősségét – jól jellemzik BENKŐ LORÁND idevágó mondatai: „Tudományos terminusban nem szerencsés a teljes szinonimitás, e tekintetben stiláris szempontok sem lehetnek mérvadók. Magam […] jó ideje csak a *helynév* terminust használom, bár megvallom, nem tudatosan, hanem teljesen ösztönösen járt rá egyre inkább a kezem” (1998: 254).

Mindehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy az itt tárgyalt terminusoknak a fogalmi meghatározásával a kutatók mindeközben alig foglalkoztak, s ha mégis, akkor ehelyett a tartalmukat jórészt csak az oda tartozó helyfajtáknak a taxonomikus felsorolásával adják meg. E mögött leginkább a helynévfogalom tulajdonnévi oldalának fogalomdefiniálási problémái rejlenek, amellyel számos más tudományterület is folyamatosan szembesülni kényszerül. Azt meg már csak tényleg mellékesen jegyzem meg, hogy a helynevekkel foglalkozó tudományterület megnevezésében még kevesebb tudatosságot lehet felfedezni: a talán legszélesebb körben használatos *helynévkutatás* mellett előfordul a *helynévtan* is, de az INCZEFI GÉZA (1971: 157) által korábban javasolt *földnévtan* vagy a *toponímia* nemzetközi terminusa egyáltalán nem ragadt meg a hazai tudományos nyelvhasználatban.

3. A továbbiakban a magyar helynévkutatás terminushasználatát kívánom áttekinteni, mégpedig elsősorban tudománytörténeti összefüggésben, azaz a terminológia változását érintően.

A modern magyar (hely)névkutatás történetét aligha lehet mással kezdeni, mint MELICH JÁNOS munkásságával, a névtani terminushasználatot illetően az ő munkáiban azonban nem sok értékelhető információ fordul elő: olyan terminusokat, amelyek csakis a neveket érintő jelenségekre vonatkoznak, nála – tudomásom szerint – nemigen találunk. Az általa használt szakkifejezések a nyelvtörténet általános fogalomkészletéből, különösképpen a hangtörténet, a szótörténet és az etimológia területéről valók. Ez a szemlélet jellemzi még az olyan nagyszabású munkáit is, mint „A honfoglaláskori Magyarország” (1925–1929), amely a modern magyar helynévkutatás első komoly szintézisének tekinthető.

A terminushasználat szempontjából hasonló megoldásokat találunk KNIEZSA ISVÁN első nagy összefoglaló művében, a „Magyarország népei a XI. században” című terjedelmes tanulmányban is (1938), amelyben a *helynév* és a *személynév* terminusok mellett

legfeljebb csak körülírásszerű megjelölések fordulnak elő (pl. *a honfoglaló magyar törzsek neveiből alakult magyar helynevek*), speciális névtani szakkifejezések azonban nem szerepelnek benne. A néhány évvel később született „Keletmagyarország helynevei"-ben (1943–1944) azonban már kicsit más szemlélet mutatkozik meg: továbbra is többségben vannak a körülírásszerű terminusok (pl. *puszta személynévből származó helynév*), de az egyes helynévfajtákat következetesen alkalmazott terminusok jelölik *(helységnév, víznév, dűlőnév, határrésznév)*, s ezek mellett feltűnik néhány további, „valódi" névtani terminusnak ható kifejezés is (*eredeti* és *másodlagos név, egyszerű* és *összetett helynév, párhuzamos névadás*), amelyek azonban nem definiált fogalomként szerepelnek nála, s jelentésüket csupán a kontextusból és a terminusokat alkotó nyelvi elemek közszói tartalmából tudjuk kikövetkeztetni.

A névtani terminológia fölszaporodása azt követően indult meg, hogy a tudományterület művelői többé-kevésbé önálló, saját problémákat felvető és megoldó tudományszaknak kezdték tekinteni az onomasztikát. LŐRINCZE LAJOS sokat idézett deklarációja szerint „jogosnak és szükségesnek tartjuk egy önelvű, saját szempontú: névélettani vizsgálat megkísérlését" (LŐRINCZE 1947/1967: 4). A névadás két alaptényezőjét, az emberi tevékenységet és a tájat e sajátos nézőpontból rögtön új terminussal is megnevezi: „Elnevezésen az ember névadó tevékenységét s annak eredményét értem […] Névadónak viszont az elnevezés alapjául szolgáló táji adottságokat vagy egyéb körülményeket nevezem" (LŐRINCZE 1947/1967: 4). Ebben a felfogásban határozottan kitűnik LŐRINCZE erősen pszichologizáló tájszemlélete, s talán ez is magyarázza azt – a javasolt terminus más irányú közszói konnotációin túl –, hogy e terminusok nem váltak általános használatúvá annak ellenére sem, hogy a szerzőnek ezt a dolgozatát a magyar helynévkutatók évtizedeken át alapműnek tekintették. Ezzel szemben viszont az általa elkülönített három nagy helynévtípus, a *természeti név,* a *műveltségi név* és az *eseménynév* megnevezése napjainkig visszaköszön a kutatók írásaiban, noha első pillantásra is kitűnik, hogy ezek a terminusok, illetve az általuk jelölt fogalmak nem azonos szemléleti síkon helyezkednek el, s így logikai szempontból nem felelnek meg az osztályozás elemi feltételeinek sem. A szerző beszél másfelől *természetes* és *mesterséges nevek*-ről, e téren viszont a későbbiekben zavarónak bizonyult a *természeti* és a *természetes név* terminusok alaki hasonlósága.

BENKŐ LORÁND – elsőként a hazai kutatók között – egy konkrét névállománynak, a Nyárádmente földrajzi neveinek több szempontú, rendszertani alapú bemutatását tűzte ki célul, s ennek során mintegy rákényszerült a rendszerszerű fogalom- és terminusalkotásra is (1947). A helynévfajták jelölésére az addigiak (*helységnév, víznév, határnév* stb.) mellé újakat *(térszínformanév, felszínnév, műtárgynév)* hoz használatba, de ebbe a rendszerbe logikailag oda nem tartozó elemek is belekerültek *(testrésznév, helyzetviszonyító név, gazdálkodástörténeti név)*. Az alaktani részben inkább általános nyelvtani fogalmakat használt fel a szerző *(puszta tőalakú nevek, toldalékos nevek)*, a fejlődéstörténeti elemzésben viszont új terminusok is feltűnnek: *elsődleges, másodlagos név, jelöléstágulás* és *jelölésátvitel* (ezek LŐRINCZÉnél is szerepelnek), *zésülés, értelem nélkülivé válás.*

KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetközről írott monográfiája lényegében a LŐRINCZE- és BENKŐ-dolgozattal egy időben készült el, mivel azonban csak majd egy évtized múltán, 1957-ben látott napvilágot, hatását is csak később fejthette ki. Terminusai a helyfajták és a névkeletkezési módok jelölésében alig térnek el a fent említettektől, két olyan fontos új

fogalmat is definiált azonban (*alapelem* és *megkülönböztető elem*), amely hosszú ideig használatban volt a helynevek elemzésében, a helynévi rendszerek leírásában.

A magyar helynévkutatás legtermékenyebb terminusalkotója alighanem INCZEFI GÉZA volt. Ez leginkább azzal függ össze, hogy a névkutatók közül talán ő képviselte leghatározottabban a névtan önállóságának, önálló tudomány voltának a gondolatát (összefoglalóan: 1970). Ezt mutatja terminusalkotói tudatossága is: terminusait szinte kivétel nélkül definitív módon alkotta meg, míg mások írásaiban továbbra sem ritka dolog, hogy az olvasó a szövegösszefüggésből kénytelen egy-egy új szakkifejezést értelmezni. INCZEFI továbbviszi a KÁZMÉR által bevezetett fogalmakat *alapelem* és *meghatározó elem* formában, de a névszerkezet leírására teljes fogalmi sort alkot: *egyszerű (egytagú, többtagú), összetett, többszörösen összetett név.* Beszél *laza szerkezetű nevek*-ről (fajtái: *kettős lokalizálások, részmeghatározások*), amelyek *névkövületté válás* során rögzülnek. A *direkt* és *indirekt nevek* kialakulásában fontos szerepet tulajdonított a *névdifferenciálódás*-nak (ennek fajtái: *elsődleges – másodlagos, külső – belső, hiányos, többszörös*), és még hosszan folytathatnánk az általa alkotott terminusok sorát.

INCZEFI GÉZA elméleti tevékenysége számomra a névkutatás önálló diszciplínaként való felfogásának a szélső határait jelzi: a névrendszerek autonómiájának túlzott hangsúlyozásával a neveket ő a többi nyelvi jeltől szinte teljesen elszakítva szemlélte. Talán ez is magyarázza azt, hogy a magyar helynévkutatás nem ment tovább ezen az általa kiszélesített úton, s ezzel együtt nem folytatódott a terminusoknak az a burjánzása sem, amely az ő munkáiban megmutatkozik. Ugyanakkor a magyar helynévkutatók némi zavarát is jelezhette az a terminológiai vita, amely a Névtani Értesítő hasábjain 1979-ben indult meg, mivel ennek során ezekről a „valódi" helynévtani terminusokról szó sem esett, ott csupán a helynévfajtákat megjelölő kifejezéseket *(helységnév – településnév, határ(rész)név – dűlőnév, háznév)* érintette a diskurzusban részt vevő néhány szakember (HAJDÚ 1979, BACHÁT 1979).

4. A fenti, nagyon vázlatos szemléből az áttekintés elnagyoltsága és bizonyos fokú esetlegessége ellenére is levonható talán a helynévkutatás terminushasználatára vonatkozó néhány általános következtetés.

Megállapíthatjuk, hogy azok a munkák, amelyek a kutatási terület egy-egy nagyobb szeletének az összefoglaló igényű, elméleti szándékú áttekintésére vállalkoznak, szükségszerűen szembesülnek a terminushasználat problémáival, és adott esetben rákényszerülnek ennek megújítására, bizonyítva egyúttal azt is, hogy a terminológiai változtatás – annak megkerülhetetlen következményeként – szükségszerűen együtt jár az elméleti innovációval.

Az elmélet megújításának a szándéka a helynévkutatásban a helynév-tipológia terén jelentkezett a leghatározottabban. Ez az elmúlt fél évszázad során az egyik legtermékenyebb kutatási irányzata volt e tudományszaknak, és egyúttal ez mutatkozott a helynévkutatás leginkább autonóm területének is. Ebben az időszakban jelentős eredmények születtek a helynév-etimológia körében is, de ennek a problémái jórészt megragadhatónak bizonyultak a közszók etimológiai vizsgálatának az eszközeivel, így ezen a téren nem volt szükség a terminológia gyökeres megújítására sem.

A bevezetett új terminusok közül többnyire azok váltak általános használatúvá, amelyek mögött olyan elméleti háttér húzódott meg, amely ismételten eredményesnek bizonyult az újabb és újabb alkalmazások során.

A továbbiakban az itt bemutatott megállapításokat vizsgálom meg egy-egy példa kapcsán. E példákat inkább a távolabbi évtizedekből hozom, mivel nagyobb időtávlatból szemlélve biztosabban bemutatható a terminológiai újítások sikeressége vagy sikertelensége, azaz jobban lemérhető a tudományterület e téren megmutatkozó reakciója.

4.1. Ha elmélet és terminológia összefüggését vizsgáljuk a magyar névkutatásban, ebből a szempontból legalaposabban J. SOLTÉSZ KATALINnak „A tulajdonnév funkciója és jelentése" című munkáját (1979) kell szemügyre vennünk, mivel nálunk a névelmélet terén kétségkívül ez a mű gyakorolta a legnagyobb hatást a kutatókra. A szerző elsősorban a tulajdonnév jelentésszerkezetének megvilágításában ért el fontos eredményeket: a *denotáció, konnotáció, információtartalom, motiváltság, motiválatlanság, etimológiai jelentés* részletes elemzésével vázolta e fogalmak pontos tartalmát, s terminushasználata talán e témakörben talált a legtöbb követőre. A könyvnek a helyneveket érintő fejezete inkább összefoglaló, áttekintő jelleggel és kevésbé újító szándékkal született meg, így érthető, hogy ennek terminológiája sem hatott különösebben más kutatókra (nem terjedt el például J. SOLTÉSZ KATALIN javaslata nyomán a *helynév*-nek és a *földrajzi név*-nek alá-fölérendeltségi viszonyban való értelmezése sem). Munkájának egy másik fejezete a nevek alakjának és jelentésének a mennyiségi viszonyait tárgyalja. Az itt alkalmazott fogalmak *(poliszémia, homonímia, szinonímia)* pedig talán azért nem bukkannak fel sűrűbben a későbbi onomasztikai munkákban, mert túl mechanikusan követik a közszói (azaz nem tulajdonnévi) jelentéstani fogalmakat. A terminusok újraértelmezésével többen is megpróbálkoztak (l. pl. HOFFMANN 1980, TÓTH 1999, HAJDÚ 2003, GYŐRFFY 2005), ám úgy tűnik, a terminushasználat ezen a téren majd csak azt követően juthat nyugvópontra, ha valaki megnyugtatóan tisztázza e közelítésmód leginkább gyümölcsöző szemléleti alapját, és fölvázolja pontos fogalmi viszonyait.

4.2. A másik itt bemutatandó példa a már korábban is bővebben részletezett helynévkutatás, közelebbről a helynév-tipológia területéről való. Ezt a kérdéskört tovább fejtegetve arról szeretnék szólni, én magam hogyan jártam el terminológiai kérdésekben akkor, amikor ennek a szakterületnek a kérdéseihez hozzászóltam. Annak a valójában kényelmetlen helyzetnek, hogy egy előadás (illetve ennek írott változataként: tanulmány) keretében a saját személyemet ily módon előtérbe hozom, egyetlen oka van csupán (amely nélkül azonban az itt kínált nézőpontot értelemszerűen nem tudnám érvényesíteni): szeretném azokat a gondokat, dilemmákat és különböző megfontolásokat bemutatni, amelyekkel én magam szembesültem, illetve amelyeket követtem a terminusalkotás és -használat terén.

A „Helynevek nyelvi elemzése" című munkámban (1993) egy átfogó, többrétegű helynév-tipológia, szélesebb értelemben vett helynévelemzési modell megalkotására törekedtem, amelynek során egyfelől az európai onomasztikában akkoriban elterjedt modellelméletekre támaszkodtam, másfelől pedig a hazai névkutatásnak az egyes névtípusok jellemzésében elért eredményeit használtam fel. Ebből következően a terminológia kialakításában is főképpen erre a két előzményre támaszkodtam: ezt a kettősséget jól példázza az általam alapfogalomként használt *névrész* és *névelem* terminus, mivel a modellelméleteknek megfelelően tisztán szerkezeti fogalomként definiáltam őket, de kialakításukba kétségkívül belejátszott a KÁZMÉRtól és INCZEFItől használt *alapelem, megkülönböztető elem* terminuspár is.

A tipológia teljesen új csoportjaként hoztam létre a *jelentésbeli névalkotás* igencsak fontos, mert gyakran alkalmazott névadói eljárást tükröző kategóriáját, amelynek ugyan nem volt előzménye a helyneveket tárgyaló munkákban, de volt háttere a magyar nyelvtani hagyományban: PAPP ISTVÁN „A szóalkotás problémái" című kiváló tanulmányában (1963) részletesen szólt a jelentésbeli szóalkotásról. Ez a háttér – úgy vélem – elősegítette az általam definiált fogalom használatbavételét és meghonosodását. E kategória belső fogalomrendszere pedig azt példázza, hogy a már korábban is alkalmazott terminusok új viszonyrendszerbe állítása és új fogalmi tartalommal való megtöltése is megfelelő útja lehet a terminológia megújításának: a *jelentéshasadás, jelentésbővülés* és *-szűkülés, névátvitel, névköltöztetés* ismert (de másoktól többféleképpen is értelmezett) terminusok mellé teljesen új kifejezésként itt csak az *indukciós névadás* került.

A helynevek szerkezeti változásait leíró fogalomrendszer és terminológia megalkotása során ugyancsak élhettem a meglévő terminusok újradefiniálásának eszközével, ahogyan ez az *ellipszis,* a *népetimológia* és a *redukció* esetében is történt (bár ez utóbbi korábban inkább hangtörténeti fogalomként volt használatos). Itt azonban teljesen új terminusok létrehozására is rákényszerültem, megalkotva a *kiegészülés, bővülés* és *deetimologizáció* fogalmát. A terminusalkotás során határozottan törekedtem arra, hogy az új terminus alapjául szolgáló kifejezés eredeti közszói jelentéstartalma mintegy sugallja magának a terminusnak a jelentését is (azaz hogy a konnotáció lehetőleg ne zavarja, hanem éppen erősítse a denotációt). Ezt a törekvést annak ellenére is érvényesítettem, hogy alapvetően egyetértek BENKŐ LORÁND abbéli véleményével, hogy „a terminusok jósága, alkalmassága elsősorban is pontos fogalmi körülhatárolásuktól, nem pedig egészüknek vagy részeiknek »köznyelvi jelentésé«-től függ" (1960: 238). Az új terminusok megalkotásakor azonban talán ennek a szempontnak is lehet némi jelentősége, s alkalmazása hozzájárulhat az újítás elterjedéséhez.

Az általam használt terminusok sem elsőre alakultak ki azonban: fent jelzett munkám kandidátusi értekezésként született, s egyik bírálóm, JUHÁSZ DEZSŐ terminológiai javaslatokkal is élt (1994). Az ő tanácsára került be végül a fogalomkészletbe a *szintaktikai* és a *morfológiai képzés*-sel alakult név megjelölés. Amikor pedig néhány évvel később az elemzési keret néhány részletével a korábbinál tüzetesebben is foglalkoztam, én magam pontosítottam tovább néhány régebbi terminust: a *népetimológia* helyett a *re-* és *transzszemantizáció,* a *deetimologizáció* helyett pedig a *deszemantizáció* szakkifejezést javasolva, illetőleg a felmerült újabb jelenségek jelölésére újabb kifejezéseket is alkottam *(névrészcsere, névelemcsere)* (HOFFMANN 1999).

Ezek az utóbbi körben említett példák felvetik a terminológia forrásának a kérdését: a terminusok alapjául magyar szavak és kifejezések éppúgy szolgálhatnak, mint idegen eredetű elemek. Alighanem a magyarítás szándéka motiválta JUHÁSZ DEZSŐt, aki – ezúttal TÓTH VALÉRIA könyvéhez (2001) kapcsolódóan még a munka előzményeként elkészült doktori értekezés vitája során – a *homályosulás* vagy *motívumvesztés* terminust ajánlotta a *deszemantizáció* helyett (2000). Ezt a szándékot – általánosságban is – ugyancsak méltánylandónak gondolom, feltéve ha a terminus alapjául szolgáló nyelvi elemnek egyébként nincs a terminushasználatot esetleg zavaró (konnotatív) jelentése is.

A „Helynevek nyelvi elemzésé"-ben kialakított terminológia – noha csaknem két évtizeddel ezelőtt jött létre – lényegében ma is változatlan formában használatos: amikor egy-egy szerző különféle névcsoportok leírására, jellemzésére használta fel ezt az elemzési keretet, szinte soha nem változtatott magukon a terminusokon. Ha viszont valaki a

névtipológia valamely részletének az alaposabb kidolgozásához fogott hozzá, szinte szükségszerűen fejlesztette, alakította, bővítette a terminológiát is. Ezt tette a névszerkezetet és főleg ezek módosulásait érintő fogalmak terén TÓTH VALÉRIA (2008) és BÖLCSKEI ANDREA (2010). PÓCZOS RITA a névátvételek különböző formáinak tüzetes elemzése során gazdagította a terminológiát (2010), HÁRI GYULA pedig – a helyfajták egy csoportját, a létesítményneveket véve alapos vizsgálat alá (2010) – ugyancsak nem kerülhette meg a terminológiai kérdéseket sem.

5. Előadásomban, illetve írásomban elmélet és terminológia szoros összefüggését igyekeztem szemléltetni a névtan egy területének, a helynévkutatásnak a példáján. Ez a kapcsolat a tudomány bármely ágában értelemszerűen fennáll, mivel a tudományos megismerés a világ – esetünkben a nyelv – jelenségeit csakis világosan meghatározott fogalmak segítségével ragadhatja meg. E fogalmak jelölői a tudományos terminusok, amelyek a köznapi fogalom- és nyelvhasználat elemeitől eltérően pontosan definiált fogalmi tartalommal rendelkeznek.

A terminusok fontos sajátossága, hogy mindig egy meghatározott viszonyrendszerben, más terminusokkal összefüggésben értelmezhetők, azaz egy fogalmi háló elemeit képezik. Egy-egy tudományterületen – így az onomasztikán, a helynévkutatáson – belül is persze sokféle fogalmi háló és ennek megfelelő terminológiai rendszer létezik, amelyeket bonyolult összefüggésrendszerek kapcsolnak össze. Én a fentiekben a helynevekkel kapcsolatban egyedül a helynév-tipológia fogalmi rendszerét érintettem részletesebben, mivel a magyar nyelvre vonatkozóan a kutatások ezen a területen viszonylag gazdag eredményeket tudnak felmutatni. Más síkon, például a névhasználat kérdésében viszont jóval szerényebb ismereteink vannak, s ennek megfelelően az ezt tükröző terminológia is meglehetősen szegényes, és igencsak bizonytalan státusú.

E szűkebb tudományterület példáján azt kíséreltem meg bemutatni, hogy az elmélet megújítása szükségszerűen együtt jár a terminológia megújításával, újraértelmezésével, változtatásával és bővítésével is. És igaznak gondolom ezt a tételt megfordítva is: a terminológia megújítása önmagában nem, csakis a mögötte lévő elmélet megújítása révén valósítható meg.

Hivatkozott irodalom

BACHÁT LÁSZLÓ 1979. Hozzászólás *A névtudomány műszavai* című cikkhez. *Névtani Értesítő* 2: 31–3.

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS 1865. *Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata.* Debrecen.

BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei.* MNyTK. 74. Budapest.

BENKŐ LORÁND 1960. Megjegyzések terminus technikusokról. *Magyar Nyelv* 56: 238–40.

BENKŐ LORÁND 1998. Benkő Loránd írja [a *helynév* és a *földrajzi köznév* műszavakról]. *Magyar Nyelv* 94: 254.

BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában.* Budapest.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2005. A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43: 95–102.

GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások II. Névtudományi Konferencia 1969.* NytudÉrt. 70. Budapest. 196–200.

GYÖRFFY GYÖRGY 1998. Györffy György írja [a *helynév* és a *földrajzi köznév* műszavakról]. *Magyar Nyelv* 94: 127–8.
HAJDÚ MIHÁLY 1979. A magyar névtudomány műszavai. *Névtani Értesítő* 2: 18–28.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest.
HÁRI GYULA 2010. *Név és környezet viszonya a létesítménynevekben.* Budapest.
HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen.
HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján.* Budapest.
INCZEFI GÉZA 1971. Mikrotoponimiai vizsgálatok. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1971: 157–68.
JUHÁSZ DEZSŐ 1994. Opponensi vélemény Hoffmann István: A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *Névtani Értesítő* 16: 108–14.
JUHÁSZ DEZSŐ 2000. Opponensi vélemény Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról: *Névtani Értesítő* 22: 129–34.
KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa.* Budapest.
KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei.* MNyTK. 95. Budapest.
KISS LAJOS 1972. A földrajzi köznevek és a földrajzi nevek. *Magyar Nyelvőr* 96: 250–1.
KISS LAJOS 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest.
KISS LAJOS 1988[4]. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2.* Budapest.
KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI. században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* 1–3. Budapest. 2: 365–472.
KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok.* 1–2. Budapest. 111–313.
LŐRINCZE LAJOS 1947/1967. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest.
MEZŐ ANDRÁS 1981. Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia eladásai, Veszprém, 1980. szeptember 22–24.* MNyTK. 160. 85–99.
MIKESY SÁNDOR 1960. Mi legyen az onomasztika magyar neve? *Magyar Nyelv* 56: 236–8.
PAPP ISTVÁN 1963. A szóalkotás problémái. *Magyar Nyelvjárások* 9: 3–31.
PESTY FRIGYES 1878. *A helynevek és a történelem.* Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 1. Budapest.
PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen.
RÉVÉSZ IMRE 1850. Magyar helynevek. *Új Magyar Múzeum* 1: 510–3.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.
SZABÓ KÁROLY 1850. A magyar helynevekről. *Új Magyar Múzeum* 1: 370–7.
SZABÓ T. ATTILA 1944/1988. A magyar helynévkutatás a XIX. században. In: Uő: *Nyelv és település.* Budapest. 13–84.
SZABÓ T. ATTILA 1979. Levélrészlet a névtudomány műszavairól. *Névtani Értesítő* 2: 33–4.
TÓTH VALÉRIA 1999. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 21: 55–61.

TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen.
TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája.* Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN

ISTVÁN HOFFMANN, **Theory and terminology in Hungarian toponomastics**

The paper discusses the problem indicated in the title by adopting a starting point based on the observation that Hungarian onomastics has always been characterized by terminological variety. This diversity appears in naming the field of the science itself: relevant terms used in history are surveyed by the author. The paper examines in detail the use of terms in toponomastics, where not even the linguistic unit that constitutes the subject of investigation is indicated by a single term. The proper, intrinsic terminology of onomastics started to develop in Hungarian literature after onomasticians had declared their branch of science to be an independent, coherent field of research constituting a separate discipline. Relative stability and consistency in the use of terms can be recognized mainly in the sub-fields of onomastics which are considered to be well elaborated theoretically. The author finally presents examples from his own scientific practice to illustrate the steps that can be taken to unify terminology.

SZEMPONTOK A MAGYAR NÉVTANI TERMINOLÓGIA MEGÍTÉLÉSÉHEZ[1]

1. Bevezető megjegyzések. – A nemzetközi névkutatásban napjainkban komoly figyelem mutatkozik meg a tudományterület terminológiájának kérdései iránt. A magyar névtani szakirodalom is – szükségszerűen – nem ritkán érint, illetve tárgyal a műszóhasználattal kapcsolatos problémákat, elsősorban egy-egy névtani kérdéskörhöz vagy adott terminusokhoz kapcsolódóan. (Bővebben l. FARKAS 2011.) Szükség lenne azonban mellettük olyan áttekintésekre is, amelyek a terminológia általános kérdéseit, problémáit tárgyalják. Az alábbi tanulmány ezekhez kíván hozzájárulni.

A magyar névtani terminológia sajátságai közül a következőkről szólok majd: az egyes terminusok közötti jelentéstani viszonyok főbb típusairól (szinonímia, homonímia, poliszémia); a nemzetközi hátterű és magyar eredetű műszók használatáról; az egyes terminusok értelmezésével kapcsolatos problémákról; a műszóhasználat eltérő színtereivel összefüggő kérdésekről; valamint a terminológiai hiányokról. Az egyes kérdéskörök, illetve szempontok kimerítő elemzésére itt nem törekedhetek, ám azok fontosságára, a mai magyar névtani terminológia helyzetét meghatározó voltára a magyar szakirodalomból vett példákkal szeretném felhívni figyelmet.

2. Terminusok és jelentések. – A névtani terminológia egyik jellemző, a gyakorlatban sok figyelmet kiérdemlő problémakörét az egyes műszók közötti összefüggések, jelentéstani viszonyok kérdései képezik. A példák sorát az itt mutatóba kiemeltekhez képest hosszan lehetne folytatni, amint azt tapasztalataink, illetve az egy-egy kérdéskör terminológiáját módszeresebb vizsgálat tárgyává tévő munkák is igazolják. Az alábbiakban jelzett jelenségek olykor a szűkebb értelemben vett névkutatás terminológiáján belül jelentkeznek, máskor pedig a névtan és más részdiszciplínák, illetve tudományterületek szóhasználata között. Az utóbbiakra a későbbiekben látunk majd még példákat.

2.1. Szinonímia. – A magyar névtani terminológiában gyakori jelenség a szinonímia, sőt a kifejezett szinonimagazdagság is, melyeket többen – s érthető módon – nem tartanak szerencsésnek a műszóhasználatban. A szinonímia ugyanakkor nyilvánvalóan jóval kevésbé problematikus, mint a poliszémia vagy a homonímia; akár a műszóhasználat egységesítésének szándéka mellett is elfogadhatónak tűnhet (vö. pl. HAJDÚ 1974: 1–5, HOFFMANN 2003: 53–5). A terminusok közti potenciális szinonímiának többféle típusa lehetséges; ezt az alábbiakban egy-egy példasorral mutatom be.

A szóban forgó tudományterület megnevezése napjainkban leggyakrabban a *névtan,* ritkábban a *névtudomány* vagy a *névkutatás*, nemzetközi hátterű kifejezéssel pedig az *onomasztika*, esetleg az *onomatológia;* mellettük egykor a *névészet,* sőt a *névtanulmány* szavak is felmerültek lehetőségként (ezekhez l. MIKESY 1960, ill. BENKŐ 1960). Az itt idézett terminusok egyenértékűek, egymással váltogathatóak.

[1] Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.14 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 139–48.

A helyet jelölő tulajdonnévfajta hagyományos és egyúttal legpraktikusabbnak látszó (ti. rövid, jól képezhető) megnevezése a *helynév*. Mellette a 20. század közepén jelent meg a *földrajzi név* kifejezés (eleinte, a terminusalkotás igényét is jelezve, *földrajzinév* formában). Használatukat viták is kísérték, ám a szakmának nem sikerült választania közülük: máig szinonimaként léteznek, az esetleges alá- és fölérendeltségi viszonyuk kialakítását célzó javaslatok sem találtak követőkre.[2] Az utóbbi időkben ugyanakkor a *helynév* terminus dominánsabbá válását tapasztalhatjuk. Maga a *földrajzi név* terminus egyik szülőatyja, BENKŐ például „ösztönösen" tért vissza a *helynév* használatára (l. BENKŐ 1998), újabban pedig a debreceni helynévkutató műhely terminushasználatát is mintaadó, illetve -erősítő szerepűnek tarthatjuk e téren. Adott esetekben viszont a *földrajzi név* kifejezés határozottan őrzi pozícióit, így például a tárcaközi Földrajzinév-bizottság megnevezésében, a helyesírási szabályozások szövegében, az országos földrajzinév-gyűjtés újabb köteteinek címében is. A nemzetközi hátterű *toponima* terminus napjainkban is ritka (bár a *mikrotoponima* már kevésbé az); a szakirodalomban elsősorban a két fentebb említett magyar eredetű megnevezés használatos. (E terminusokról részletesebben, szakirodalmi hivatkozásokkal l. HOFFMANN 2012: 128–30.) Ami szempontunkból itt elsősorban érdekes: a *helynév* és a *földrajzi név* egyenértékű terminusok ugyan, de váltogatott használatuk kevésbé jellemző: az egyes szerzők, illetve munkák inkább az egyik vagy a másik kifejezés használatát preferálják.

A személynevek egy típusának megnevezésére használt *ragadványnév* terminus kizárólagos használatúnak minősíthető, a mai szakmai nyelvhasználatban nem kapcsolódnak hozzá vele egyenértékű megnevezések. Régebbről, illetve a mindennapi nyelvhasználatból idézhetjük a szinonimáit, melyek azonban a szaknyelvben (már) nem ismertek *(ragadék név, ragadt név; tapadéknév)*, illetve legfeljebb egyes altípusainak megnevezésére *(gúnynév, csúfnév)*, esetleg szigorúan más értelemben *(becenév, melléknév)* lehetnek alkalmazhatók. Idegen eredetű szinonimával esetünkben egyáltalán nem számolhatunk. (A vonatkozó terminológiára l. BAUKO 2009: 7–9.)

2.2. Homonímia, poliszémia és a további jelentéstani viszonyok. – A homonímia, a poliszémia, egyes terminusok különböző és változó jelentésterjedelemben való használata és olykor az egyes megnevezések közti hierarchikus viszonyok bizonytalansága is jelen van a névtani terminológiában. Ezek, vagyis az egyes terminusok pontosan nem definiált, illetve nem egyértelmű használatának az esetei már kétségtelenül problémákat okozhatnak. Az alábbiakban ilyen jelentésviszonyokra hozok példákat.

Homonímia jellemzi például a *névelem* kifejezés használatát. Hagyományosan a két tagból (családnév + keresztnév) álló személynév egyik elemét jelöli, az eredetileg a helynevek leírására kidolgozott HOFFMANN-féle névrendszertani leírás szóhasználatában viszont a lexikális-morfológiai elemzés nyelvi alapegységét. Egy-egy konkrét tanulmány szövegében persze egyértelmű lehet a terminus jelentése. Az említett névrendszertani leírás személynevek terén is megjelenő alkalmazásának, illetve a névtani terminológia egészének a szempontjából azonban mégiscsak zavaróvá válhat az egybeesés (vö. SLÍZ 2010; a kérdéskört a *megkülönböztető névelem* használata némileg tovább színezi).

[2] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *helynév* kétségkívül egyfajta tágabb, ám ritkán számításba vett, ti. 'Földön kívüli helynév' értelemben is alkalmazható; erre a *földrajzi név* terminus értelemszerűen nem látszik alkalmasnak.

Poliszémia, egyúttal tágabb és szűkebb jelentésterjedelmű használat jellemzi például a *névmagyarosítás* terminus használatát. E kifejezés a családnév-változtatások megnevezésére általánosságban s átfogó értelemben is használatos, illetve az volt. A pontosabb, s főleg az újabb szakmai szóhasználat azonban legfeljebb csupán ezek egy részére vonatkoztathatja (vö. már BENKŐ 1948: 17); igaz, a 'magyarosítás' fogalma tágabb és szűkebb értelmezéseket így is lehetővé tesz. (Részletesen l. FARKAS 2008.)

A lehetséges poliszémiával, eltérő jelentésterjedelemmel összefügghetnek a szinonímia vagy a hiponímia bizonytalanságai is; erre több példát láthattunk a fentebb már példaképpen említett terminusok: a *csúfnév* és a *ragadványnév*, a *földrajzi név* és a *helynév*, a *névmagyarosítás* és a *családnév-változtatás* esetében is.

3. Idegen és magyar nyelvi eredetű terminusok. – Egy adott tudományterület terminológiáját az azt alkotó idegen vagy nemzeti nyelvi eredetű műszók használata is jellemzi, illetve meghatározza.

3.1. A nemzetközi hátterű terminusok. – Az idegen nyelvi eredetű, alapvetően görög–latin hátterű terminusok használata kevéssé jellemző a magyar szakirodalomban. E terminusok száma, illetve használati gyakorisága összességében jóval kisebbnek látszik, mint egy sor más nyelv névtani terminológiájában, különösen a különböző nyelvek közti terminológiai harmonizációt is szempontnak tekintő használatban. (Vö. a különböző külföldi terminológiai szótárakkal; ezekre l. FARKAS 2011: 203–4. Mindennek itt nem részletezendő tudománytörténeti okai is vannak.) Így a szinonim viszonyok is elsősorban a különböző magyar eredetű műszók közt állnak fenn a magyar szakirodalomban, s nem az idegen nyelvi eredetű terminussal (is) szemben. Az utóbbiak ugyanakkor újabban mintha kezdenének gyakrabban – akár csupán stiláris okokból is – felbukkanni a magyar szakmunkákban.

Vessük össze a magyar névtani terminológiát példaképpen a Nemzetközi Névtudományi Társaság, azaz az ICOS honlapján elérhető, reprezentatív értékű rövid terminuslistával (l. Icosweb), illetve ennek példáival. A magyar névtani terminológiában bevett, s ritka módon magyar eredetű megfelelő nélküliek az *exonima, endonima* terminusok. Magyar megfelelő nélküli a *teknonima* is, mely viszont kulturális látókörünkből teljesen kieső fogalom (a gyermek után kapott név) jelölőjeként csak egész kivételesen tűnhet fel a magyar nyelvű irodalomban. (Másképp szólva: megnevezésére, illetve önálló terminussal való megnevezésére lényegében nem volt szükség. Magyarországon nem létező, de többé-kevésbé ismertnek számító névtípusoknak persze lehet magyar megnevezésük; pl. ang. *middle name* ~ m. *középső név,* or. *otcsesztvo* ~ m. *apai név*.)

A magyar névtanban ismertek, de kevésbé használatosak az *antroponima, etnonima, hidronima* terminusok; helyettük a *személynév, népnév, víznév* megnevezések a megszokottak. Régről, ritkán adatolható, de egyértelműen kiavult a *hypocoristicus,* a *becenév*nek megfelelő terminus (HAJDÚ 2003: 638). Gyakorlatilag hiányoznak az *oikonima, ergonima, zoonima* műszók; az adott fogalmakat egyértelműen magyar terminusok jelölik.[3]

[3] Kivételesen ezeket, illetve az ezekhez hasonlókat is megtaláljuk a magyar nyelvű irodalomban. Akár így is: „családnevek földrajzi nevekből: ojkonímok-, toponímok-, makró- és mikrotoponímokból…" (ФИРИС 2012: 352; egy ukránul írt, ruszin–magyar személynévtani témájú doktori disszertáció magyar nyelvű összefoglalójából). Az idézet a szláv nyelvek névtani terminológiájának

Bár hogy pontosan mely kifejezésekkel egyenértékűek, az már vitatható lehet. A *zoonym* kétségkívül *állatnév;* ugyanakkor az *oikonym* az ICOS előzetes terminuslistája szerint 'ház vagy épület neve', standardizációs célú szójegyzéke szerint már 'ember által lakott hely neve (település, farm, ház stb.)'; az *ergonym* az előbbi szerint olykor 'intézménynév', az utóbbi szerint 'márkanév' (Icosweb; l. a „Terminológia" aloldalon közvetlenül olvasható, illetve az onnan letölthető angol, német és francia terminuslisták definícióit). Ez utóbbi példák a valamiféle egységesítés, azaz a standardizáció, esetünkben pedig a különböző nyelvek szakterminológiája közötti harmonizáció értelmére, fontosságára is ráirányítják a figyelmünket.

A magyar névtan az eddig említetteknél még kevésbé ismeri, használja a speciálisabb – a fentebb idézett „alapvető" terminológiai listákban nem is szereplő – *anemonima, faleronima, nautonima, thalasszonima* stb. terminusokat. A megfelelő és használatos magyar megnevezések (olykor kevéssé műszószerűek): *szelek nevei,* illetve *ciklonok, hurrikánok, tájfunok nevei; ciklonnevek* (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 107, RAÁTZ 2006); *díjak, kitüntetések nevei,* illetve *elnevezései; kitüntetés- és díjnevek* (vö. ERDÉLYI 2002, LACZKÓ–MÁRTONFI 2004: 225–8); *hajónevek* (vö. HAJDÚ 1986); *tengerek nevei, tengernevek* (itt legalábbis ezek a kézenfekvő megoldások, a magyar névtani szakirodalom erre a víznévfajtára nem fordított külön figyelmet).

A nemzetközi jellegű terminusok az újításként megjelenő műszók közt is ritkaságszámba mennek. Ilyenek például BAUKO JÁNOS egyedi és speciális szerepű terminológiai innovációi *(mikrooronima, szocioorohodonima; gasztroantroponima)*, melyek hátterében a szláv nyelvekre jellemző műszóhasználat mintáit feltételezhetjük (vö. BAUKO 2012: 162–3). A nemzetközi hátterű névtani terminológia egyfajta gyarapodását elősegítheti napjainkban a mai magyar nyelvtudomány műszóhasználata is. Így születhettek meg az *onomatodialektológia, névdialektológia* kifejezések (l. legújabban ÖRDÖG 2010), míg a *névszociológia* mellett egyre gyakoribbá válik a *szocioonomasztika* terminus használata (vö. a magyar nyelvtudományban domináns használatú *szociolingvisztiká*-val). Ezekhez hasonlóan létrehozható lenne például egy *geoonomasztika* (vö. *geolingvisztika*) terminus is, melynek megjelenését viszont nyilvánvalóan gátolja a már meglévő – ráadásul dinamikusan fejlődő terület megnevezéseként egyre gyakoribb – *névföldrajz* kifejezés (vö. a hagyományos *nyelvföldrajz* terminussal).

Jegyezzük meg végezetül itt, hogy a forgalomban lévő magyar névtani terminológia egyes elemei keletkezhettek egykor idegen – konkrétan német – minták, illetve tükörfordítás alapján is. A fontosabb terminusok közül ez vethető fel a *névkutatás* (vö. *Namenforschung*), a *helynév* (vö. *Ortsname*) és a *családnév* (vö. *Familienname*) esetében. (A *családnév* terminus történetesen csupán a 19. században jelent meg a már 1519-től adatolható *vezetéknév* mellett, a *család* szó felújításával összefüggésben is; vö. TESz. *család* és *vezet* a.)

3.2. A magyar nyelvi eredetű terminusok. – A magyar névtani terminológiát elsősorban tehát a magyar eredetű terminusok jellemzik. Ezek egy része a köznyelvből származik (pl. *álnév, becenév, vezetéknév*), s eredendően a hétköznapi emberi szemléletmód hordozói. A terminusok más része tudományos műszóként, esetleg hivatalos

hatását – itt: nem megfelelő adaptálását – illusztrálja. Más példa egy magyarországi szlovák nevekről szóló, szintén újabb tanulmányból: „[a] név családias (hypokorisztikus) formája", „családias magyar (hypokorisztika) [ti. név(forma)]" (HORNOKNÉ UHRIN et al. 2011: 143, 144).

megnevezésként lett létrehozva (pl. *névköltöztetés, indukciós névadás, utónév, születési név*); ezek egyúttal valamilyen tudatos szakmai megközelítés, szemlélet kifejezői is.

Az egyes terminusok különböző szemléleti alapon jöhettek létre. A fő személynévtípusok esetében például a névadás módja alapján *(keresztnév)*, a tipikus névsorrend *(vezetéknév, utónév)* vagy a funkció szerint *(családnév, egyéni név)* egyaránt keletkezhettek (idegen nyelvi párhuzamaikra is l. HAJDÚ 2003: 151–3). A különböző szemléleti alapon született kifejezések természetesen egymással keveredve is használatosak; így például a névtani szakirodalom elsősorban a *családnév* és a *keresztnév* terminusokat alkalmazza együttesen a magyar személynévhasználat e két elemének megnevezésére.

Az egyes terminusok használati értékét áttetsző közszói jelentésük befolyásolhatja, amit itt egyetlen (személy)névfajta, a leggyakrabban *keresztnév* vagy *utónév* megnevezéssel illetett típus esetével példázok (vö. HAJDÚ 2003: 151–3, 347; SLÍZ 2010: 157–8 is). Közelítsük meg a kérdést először a terminusok oldaláról. A *keresztnév* megnevezés kérdésesnek tűnik a más kultúrkörbeli névhasználat, a nem keresztény vallásúak, vagy a kereszténység felvétele előtti idők esetében. Az *utónév* használata problematikus lehet a magyartól eltérő névsorrendet alkalmazó nyelvek, történetileg pedig az ún. kételemű személynévhasználat kialakulását megelőző idők vonatkozásában. Az *egyéni név* vagy *egyénnév* kiküszöböli az előbbi kifogásokat, ugyanakkor a megnevezésében kiemelt 'egyediség' minden tulajdonnévtípusnak a legalapvetőbb jellemzője. A *személynév* terminus e leszűkített jelentésben való használata (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 44) szintén problematikus lenne, hiszen egy alapvető névtani terminus közismert jelentésével, illetve a magyarban gyakorlatilag alternatíva nélküli használatával ütközik. Az előbbiként említett megnevezések egyaránt bevett terminusoknak számítanak a névtudományban, a *személynév* ilyen értelmű alkalmazása azonban – érthető módon – nemigen talált követőkre a szakirodalomban.

Közelítsük meg a kérdést a másik irányból, azaz a szóban forgó névtípus adott körülmények közti konkrét megvalósulásainak, a megnevezési szükségszerűségnek az irányából is. Vegyük példaként a honfoglaló magyarok személyneveinek, illetve magyar eredetű személynévkincsének a lehetséges megnevezéseit. A szakirodalom számos kifejezéssel illette már ezeket: *eredeti név, elsődleges név, kezdetleges név; közszói név; pogány név, világi név; egyelemű név; személynév; egyénnév, egyéni név.* E terminusok ilyen vagy olyan szempontból – például a névanyag eredetének, típusbeli folytatásának, netán „minősítésének" szempontjából – egyaránt kritizálhatók. Egy további jellemző példát véve: miként nevezzük meg magyarul egy indoeurópai névsorrendű személynév első elemét (*first name, Vorname, prénom* stb.)? *Utónév*-nek a személynévegyüttesben betöltött helye miatt különös lenne hívni, *előnév*-nek pedig magyar szempontból lenne az, már csak azért is, mert ez a terminus hagyományosan egy további névtípusra, a családnevet sorrendileg megelőző nemesi előnévre van már lefoglalva.

Egy műszó esetében alapvetően persze nem az adott terminus egykori közszói értelme, hanem a szakmai nyelvhasználatban idővel kialakult, többé-kevésbé rögzült jelentése számít. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy az a távolság, amely egy terminus áttetsző közszói jelentése és szakmailag indokolt használati értéke között feszülhet, ma is a félreértelmezés lehetőségét rejti magába. Példaként itt a *becenév, becéző név,* illetve a *becéző képző, kicsinyítő képző* terminusok problematikájára utalnék. Ezek szerepköre ugyanis – jellemző módon sokak által hangsúlyozottan – nem csupán a kicsinyítés, illetve a kedveskedés kifejezésével, hanem – hangulati értéktől, funkciótól függetlenül – egy új

név, névváltozat létrehozásával, az általánosabb személynévképzéssel jellemezhető (vö. pl. KOROMPAY 1980: 521; HAJDÚ 2003: 638; TÓTH 2009: 57; SLÍZ 2011: 23, 138).

4. Terminusok értelmezése, meghatározási problémák. – A forgalomban lévő névtani terminusok értelmezésében sokféle bizonytalansággal találkozhatunk.

Akadnak mindenekelőtt olyan terminusok, melyek esetében az általuk jelölt fogalom kérdéses (legalábbis egyelőre), tudniillik igényel további kutatásokat, megalapozást. Ez merül fel a *névjárás,* illetve a *névdialektológia* műszókkal kapcsolatban (vö. JUHÁSZ 2003: 166–9, ÖRDÖG 2010). Megkérdőjelezhető tartalmat, szemléletet közvetíthetnek a köznyelvből átvett és a tudatosan alkotott műszók is. Ez a helyzet például a J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 44, 59) által bevezetett, kevéssé használt *helyettesítő név* terminussal, mely a hivatalos személynévhasználat kiemelt – kellőképpen azonban nem indokolható – névrendszertani státuszát hangsúlyozza (vö. HOFFMANN 2008: 6–7. is).

Egyes forgalomban lévő terminusok esetében pontosabb meghatározásra lehet szükség. Vitatható például, hogy mikortól nevezünk egy nevet *családnév*-nek; részben emiatt is adnak különböző válaszokat az adott névtípus keletkezésének kérdésére a vonatkozó szakirodalomban (l. SLÍZ 2010: 160–1). Némely terminus tudományos egzaktsággal pedig kevéssé használható, mint például a szubjektív motívumokra építő *névszépítés, esztétikai célú névváltoztatás* és *névnemesítés* (vö. FARKAS 2008: 337).

5. A terminushasználat eltérő színterei. – A tulajdonnevekkel foglalkozó különböző tudományterületek, illetve az egyes nyelvhasználati színterek, nyelvváltozatok megszokott szóhasználata között is lehetnek számottevő eltérések. (Ezekhez l. még SLÍZ megj. e.)

A használati különbségek egy része minőségi jellegű. Ilyen eltéréseket találunk például a névtani és a névjogi műszóhasználat között. A hivatalos családnév-változtatások megnevezésére a jogszabályok szövegei következetesen a *névváltoztatás* kifejezést használták akkoriban is, amikor a köznyelvben és a tudományosságban egyaránt a *névmagyarosítás* volt a jellemző (l. FARKAS 2008: 333–4). A névtanban egyszerűen *névhasználat*ként megnevezett tartalom pedig kétfelé oszlik a névjogban: a *névhasználat* csak a nem hivatalos személynév viselését jelöli, míg a hivatalos név használatát *névviselés*-nek nevezik (UGRÓCZKY 1997: 18); az utóbbi a névkutatásban ismeretlen szakkifejezésnek tekinthető. Más típusú példát is idézve: az *állatnév* például a névtani terminológiában alapvetően az egyes állatok egyedi megnevezéseit, azaz tulajdonneveit jelenti – máskor azonban lényegesen más funkcióban: a nevezéktan témaköréhez kapcsolódó kifejezésként (l. pl. RÁCZ 2012), immár legfeljebb a tulajdonnév és a köznév határterületén elhelyezkedő kategóriát jelölve (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 106, HAJDÚ 2003: 149) is használatos.

A minőségi különbségek mellett mennyiségi eltérések is akadnak. Például a *családnév ~ vezetéknév* szinonimapárból a névkutatásban az előbbi a megszokottabb, a Google internetes keresőprogram találatai alapján viszont az utóbbi tűnik sokkal gyakoribbnak, amiben már a hivatalos nyelvhasználat felerősítő szerepét is feltételezhetjük. Ugyanakkor a *keresztnév* mindkét előbbi körben jóval jellemzőbbnek bizonyul, mint az *utónév* terminus használata.

6. Hiányok a terminológiában. – A névtani terminológia területén különböző hiányokkal, illetve az ezek pótlására szolgáló újításokkal is találkozhatunk (vö. SLÍZ 2012).

A terminológia bővítésének igényét részben a világ változásai, új jelenségei okozzák. Jellemző példákat kínál erre az internetes névhasználat területe. A magyar terminológiában az angol *nick(name)* magyar megfelelőjeként megszületett az *azonosítónév,* de az internetes nyelvhasználat nyomán legalább ennyire jellemző a *nicknév* (kivételes megoldásként *niknév* írásmóddal: HAJDÚ 2006: 264), illetve a *nick* használata (részletesebben l. RAÁTZ 2008: 444). Az internethez kapcsolódó névhasználat tipologizálásának igénye a *nicknév* mellett további potenciális terminusokat is eredményezhet: *internetnév* (fölöttes kategóriaként); *ímélnév, játszónév* (mellérendelt kategóriaként; l. HAJDÚ 2006: 264–5). Valamely sajátos típus célzott vizsgálata szintén újabb terminust kínálhat: *karakternév* (online számítógépes szerepjátékok esetében: KEPES 2010). Ez utóbbi megnevezések azonban – már csak a megfelelő tágabb körű szakmai érdeklődés hiányában is – nemigen ismertek, illetve használatosak a szakirodalomban. Szükségességüket, célszerűségüket majd a további kutatások erősíthetik meg vagy vethetik el. A világ változásai által indukált terminológiai újítások más típusára szemléletes példákkal szolgálhatunk a névjoghoz kapcsolódó területekről is. Szükségszerűen új terminusokat igényelt a 2000-es évek elején az az új helyzet, mely a hivatalos házassági név felvételét az asszonyok mellett immár a magyar férjek számára is lehetővé tette. Az *asszonynév* és a *leánykori név* kifejezések mellé, illetve helyett – a szintén felmerült *legénykori név* terminus elvetésével is – így kerülhettek használatba az összefoglaló értelmű *házassági név* és *születési név* terminusok (FARKAS 2003: 137–8); a „politikai korrektség" elvárásainak, valamint a vonatkozó külföldi gyakorlatnak, szóhasználatnak megfelelően is (vö. RAÁTZ 2004: 68).

A világ változásai mellett az új elméleti megközelítések is a használatos terminológia újraértelmezését és -definiálását, illetve új terminusok megalkotását igényelhetik. Ezt példázhatjuk a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell terminológiájával, illetve későbbi finomításaival (részletesebben l. HOFFMANN 2012: 133–5), s hasonlóképpen a személynevek rendszerének ugyancsak HOFFMANN nevéhez fűződő újszerű, egy sor új terminust igénylő leírásával (HOFFMANN 2008). Az utóbbi esetben figyelemre érdemes az a megoldás is, amellyel a szerző a terminológiai lehetőségeket kezeli: „A terminusalkotásban törekszem a minél pontosabb, jellemzőbb, leíró jellegű kifejezések megválasztására, mivel azonban munkámat inkább csak problémafelvetésnek, egyfajta előtanulmánynak, vázlatnak szánom, a terminusok bevezetésében nem kerülöm, sőt bizonyos mértékig keresem a terminológiai szinonimitást, amelyet a terminológiában általában inkább mellőzendőnek, de megengedhetőnek tartok." (HOFFMANN 2008: 10, 1. lábjegyzet).

A magyar névtan területén mutatkozó kidolgozottsági hiányok szükségszerűen terminológiai hiányokkal járnak együtt. Hiányzik például a több névfajtát összefoglalóan megnevező *krematonima* terminus – melynek jelentős külföldi szakirodalma és sokféle értelmezése van (vö. pl. GARANČOVSKÁ 2009, GAŁKOWSKI 2010: 613; Icosweb) –, illetve ennek bármilyen szinonimája, ahogyan a megfelelő elméleti, összefoglaló fogalmi kategória hiányzik a magyar szakirodalomból. A magyar jelnyelvészetben bevett terminus a *névjel,* a névkutatás területén azonban a vonatkozó kérdéskör is gyakorlatilag ismeretlennek számít. Magyarországon általában nem ismert névtípust jelöl az amerikai *state nickname* kifejezés, így egy ezeket tárgyaló tanulmány esetében az ennek megfelelő magyar terminus megalkotása is fejtörést okozhatott (l. BÖLCSKEI 2009: 119, vö. SLÍZ 2012: 150).

7. A terminológia fontossága, lehetséges feladatok. – A megfelelő terminológia, mint tudjuk, egy adott szakterület művelésének és fejlődésének alapvető feltétele. A terminológiára fordított figyelem, tudatos alakításának, egyfajta egységének elősegítése ezért fontos feladat lehet. A nemzetközi névkutatásban ennek felismerését láthatjuk; konferenciákon, tanulmányokban, terminológiai szótárakban való megjelenését tapasztaljuk. Hasonló munkálatok, elemzések, eszmecserék ugyanígy a magyar névkutatás területén is gyümölcsözők lehetnének. Elkészíthető lenne a nemzetközi helynév-standardizáció többnyelvű terminológiai szójegyzékének magyar megfelelője (vö. BÖLCSKEI 2012; korábbi magyar változatára l. FÖLDI 1992), illetőleg az ICOS még bővülő idegen nyelvű terminológiai listáinak (vö. Icosweb) magyar változata. Többféle előnnyel járna egy, igényként már többször megfogalmazott magyar névtani terminológiai szótár összeállítása (vö. FARKAS megj. e.), s nemcsak általában a névkutatás, hanem az érintkező egyéb szakterületek, illetve ezek együttműködésének szempontjából is. Mindezekhez, illetve ezek mellett is azonban számos terminológiai kérdéskör vár még tisztázásra.

Hivatkozott irodalom

BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.* Nyitra–Budapest.

BAUKO JÁNOS 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34: 157–66.

BENKŐ LORÁND 1948–49. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–72; 18: 1–6.

BENKŐ LORÁND 1960. Megjegyzések terminus technikusokról. *Magyar Nyelv* 56: 238–40.

BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–41.

BÖLCSKEI ANDREA 2012. A helynév-standardizáció terminológiájáról. *Névtani Értesítő* 34: 167–78.

ERDÉLYI ERZSÉBET 2002. Rend vagy rendetlenség a rendeletekben, avagy díjazható-e a díjak helyesírása? In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata.* Budapest. 153–6.

FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–42.

FARKAS TAMÁS 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 332–41.

FARKAS TAMÁS 2011. Terminológiai munkálatok a névkutatás területén. *Névtani Értesítő* 33: 203–12.

FARKAS TAMÁS megj. e. Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről. Megjelenés előtt a XXII. MANYE-konferencia kötetében.

ФИРИС, ГАЙНАЛКА 2012. *Презвиска мадярского походзеня при бачванско-сримских Русинох*. Bibliotheca Baltoslavica Budapestiensis 2. Budapest.

FÖLDI ERVIN 1992. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési szakkifejezések szótára. *Névtani Értesítő* 14: 127–38.

GAŁKOWSKI, ARTUR 2010. Problemi di terminologia onomastica. Contributi per un dibattito. *Rivista Italiana di Onomastica* 16: 604–24.

GARANČOVSKÁ, LENKA 2009. Vymedzenie chrématoným v onymickom systéma. *Acta Onomastica* 50: 88–101.

HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Előterjesztés a magyar névtudomány műszavainak egységesítéséről.* [Sokszorosított kiadvány.] Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek.* MND. 57. Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 2006. Álnév – fedőnév – jelige – internetnév. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Budapest. 257–66.
HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen.
HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
HOFFMANN ISTVÁN 2012. Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban. *Névtani Értesítő* 34: 127–37.
HORNOKNÉ UHRIN ERZSÉBET – TUSKA TÜNDE – KAZIK, MIROSLAV 2011. Adalékok a szlovák nevek kutatásához. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek.* Szombathely. 141–7.
Icosweb = http://www.icosweb.net.
JUHÁSZ DEZSŐ 2004. A névtan néhány terminológiai és tudományrendszertani kérdéséről. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben.* Budapest. 165–9.
KEPES JÚLIA 2010. *Metálnukleár* és *Cukkerfülcsi.* Egy online számítógépes szerepjáték karakterneveinek névtani vizsgálata. In: GECSŐ TAMÁS – KISS ZOLTÁN – TÓTH SZERGEJ szerk., *TI és MI. Alkalmazott nyelvészet és interdiszciplinaritás.* Budapest. 66–77.
KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnevek történeti vizsgálatában. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZŰTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai.* NytudÉrt. 104. Budapest. 519–23.
LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Budapest.
MIKESY SÁNDOR 1960. Mi legyen az *onomasztika* magyar neve? *Magyar Nyelv* 56: 236–8.
ÖRDÖG FERENC 2010. Névföldrajz, onomatodialektológia, névdialektológia. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai.* MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 127–33.
RAÁTZ JUDIT 2004. Új névformákkal az Európai Unióba!? *Névtani Értesítő* 26: 66–73.
RAÁTZ JUDIT 2006. A ciklonok, hurrikánok, tájfunok neveiről. *Névtani Értesítő* 28: 155–9.
RAÁTZ JUDIT 2008. Névadás az interneten. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 443–50.
RÁCZ JÁNOS 2012. *Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája.* Budapest.
SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynévkutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–72.
SLÍZ MARIANN 2011. *Személynévadás az Anjou-korban.* Budapest.
SLÍZ MARIANN 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–56.
SLÍZ MARIANN megj. e. A terminológiai egységesülés hiányának következményei a névtudományban. Megjelenés előtt a „Diskurzusok a szakmai diskurzusról" című konferencia kötetében.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.
TÓTH VALÉRIA 2009. Adalékok személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseihez. *Magyar Nyelvjárások* 47: 43–59.
UGRÓCZKY MÁRIA 1997. A névviselésről és a névváltozásról. In: UGRÓCZKY MÁRIA – BÍRÓ ÁGNES: *Új magyar utónévkönyv*. Budapest. 7–59.

FARKAS TAMÁS

TAMÁS FARKAS, **On some characteristics and problems of Hungarian onomastic terminology**

Hungarian onomastic literature – inevitably – often refers to or discusses problems relating to the use of technical terms. Such attention, however, is directed primarily to some onomastic sub-field or to particular terms, and the general questions and problems of terminology are not touched upon. The present study intends to raise some of these questions and problems by surveying certain characteristics as well as the present situation of Hungarian onomastic terminology. Topics discussed include: 1. the main types of semantic relations among terms (synonymy, homonymy, polysemy); 2. the use of terms of international or of Hungarian origin; 3. problems concerning the interpretation of terms; 4. different contexts for use of terms and the difficulties arising from this; 5. lack of terms. Each topic is introduced and presented with the help of examples taken from Hungarian onomastic and onomastics-related literature.

TERMINUSOK KELETKEZÉSE ÉS VÁLTOZÁSA[1]

1. Terminusok változása. – A szaknyelvi szókészlet elemeinek éppúgy megvan a történetük, mint a szókészlet egyéb rétegeibe tartozóknak. Keletkezésüket, változásukat többnyire ugyanazok a tényezők befolyásolják, amelyek a szókészlet egészéét; említhető azonban néhány speciálisabb, csak rájuk ható erő is. Tanulmányomban azokat a hatásokat mutatom be, melyek egy terminus keletkezéséhez vezethetnek, illetve a terminusok további sorsát, jelentésváltozását, esetenként elavulását eredményezhetik.

2. Mi számít terminusnak? – Mielőtt áttekinteném a terminusok keletkezésének okait, először érdemes néhány szót ejteni arról, hogy mikortól számít egy nyelvi elem terminusnak, hiszen ez alapvetően meghatározza a későbbi vizsgálódást. A válasz egyértelműnek tűnik: akkortól, amikor a műszó először megjelenik egy szaknyelvi szövegben. A *gazdát cserélt beszélőnevek* alább bemutatandó esete azonban azt tükrözi, hogy ennek az elsőségnek a meghatározása nem is olyan egyszerű. Mi tesz egy nyelvi elemet terminussá?

Terminológiai kérdésekről régóta folyik szakmai diskurzus a magyar névtudományban (részletesen l. FARKAS 2011: 205–8), átfogó igényű eszmecsere azonban csak a 70-es években bontakozott ki HAJDÚ MIHÁLY kezdeményezésére. A fiatal nyelvészek akkoriban működő, Bokor nevű szakmai körében megvitatott, az ún. Bokor Levelek 12. számaként 1974-ben szétküldött írása 1979-ben kisebb változtatásokkal az általa és MEZŐ ANDRÁS által ekkor indított Névtani Értesítő 2. számában jelent meg (HAJDÚ 1979). Ugyanez, valamint a következő, 1980-as 3. szám közölte a névkutatóknak a vitaindítóra érkezett észrevételeit, javaslatait. Ebben az említett tanulmányában ejtett szót HAJDÚ MIHÁLY a *gazdát cserélt beszélőnevek* terminusról, melynek szerzőségét ÖRDÖG FERENCnek tulajdonította (HAJDÚ 1979: 27). RÁCZ ENDRE azonban néhány oldallal később közölt hozzászólásában felhívta a figyelmet arra, hogy a kifejezés valójában tőle származik (RÁCZ 1979: 30), s hasonlóképp nyilatkozott ÖRDÖG FERENC is (1980: 56). HAJDÚ azonban megmagyarázta állításának okát. Eszerint említett írásában RÁCZ maga is hangsúlyozta, hogy nem a terminusalkotás szándékával írta le a kifejezést, ráadásul nem is a később rögzült formájában, hanem a következőképp: „egy-egy becézőnév könnyen »gazdát cserél«". ÖRDÖG ezzel szemben már címként, illetve rendszerezésében egy alcsoport neveként, a ma ismert formájában használta a kifejezést, ezért ő tekinthető a terminus alkotójának (HAJDÚ 1980: 60).

E példa alapján, HAJDÚ érvelését elfogadva kimondhatjuk, hogy egy megnevezés akkortól tekinthető terminusnak, amikor először jelenik meg a későbbi, rögzült alakjában, és amikor először használják műszóként, vagyis egy jelenség, kategória stb. állandónak szánt megnevezéseként. Persze az első megjelenés megtalálása legtöbbször még így is nehézséget jelenthet a magyar névkutatás szerteágazó irodalmában; a fenti elv szem előtt tartása mégis segítséget jelenthet egy, a jövőben összeállítandó terminológiai szótár munkálataiban. (A szótár tervéhez l. FARKAS megj. e.).

[1] Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.15 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 149–56.

3. Terminusok létrehozásának okai. – A műszavak létrehozásának az oka a megnevezés kényszere: a kategóriákat, jelenségeket a tudományos kommunikáció egyértelműsége érdekében egyértelmű nyelvi megjelöléssel kell ellátni. Ezt a megjelölési szükségletet ugyanakkor többféle ok is kiválthatja. Ahogyan a szókészlet egészének változását, úgy a szakszókészletét is egyaránt befolyásolhatják külső, azaz nyelven kívüli és belső, nyelvrendszerbeli tényezők. E két kategóriát azonban nem lehet élesen elhatárolni egymástól; igen gyakori, hogy egy változást a nyelvi és nyelven kívüli okok együttese idéz elő, egyes jelenségek besorolása ezért kérdéses lehet. Ilyen például az az eset, amikor a magyar névkutatásban korábban nem tárgyalt kategóriát kell elnevezni, ahogyan ez néhány éve történt az *informális államnevek* esetében. A kifejezés az angol *state nickname* megfelelőjeként született egy, a Névtani Értesítő szerkesztőbizottságában lezajlott eszmecsere során BÖLCSKEI ANDREÁnak az amerikai tagállamok informális megnevezéseiről közölt tanulmánya kapcsán (BÖLCSKEI 2009). E terminus megjelenése belső oknak köszönhető, hiszen nyelvi hiányt kellett kitölteni. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a nyelvi kategória hiánya mögött (még csak hasonló sincs a magyarban, az esetleg szóba jövő megyenevek esetében sem) egy nem nyelvi kategória hiánya áll: mivel maga a tagállam fogalma sem létezik a magyarországi viszonyok között (habár más országokkal kapcsolatban természetesen ismert), érthető, hogy a tagállamok neve mint téma csak viszonylag későn merült fel a magyar névtudományban, így a megnevezés kényszere is újabb keletű. Hasonló a helyzet a szintén amerikai *middle name*-mel, melyre a magyarban leginkább a *középső név* használatos.

Amellett, hogy a külső és a belső okok mint kategóriák határa elmosódott, e kifejezések még poliszémek is. A fent említett, a teljes szókészlet kapcsán kidolgozott (nyelven kívüli és nyelvrendszerbeli) elkülönítés mellett ugyanis a szakszókészlet esetében egyéb felfogások is érvényesíthetők. A belső okokat értelmezhetjük legszűkebben az adott tudományterület szakszókészletén belüli hatásként, némileg tágabban a teljes magyar szakszókészleten belüliként (ti. különböző tudományok, területek, részterületek és irányzatok szókészletének egymásra hatása) és a legtágabban a fenti módon; a külső okok természetesen ezek függvényében szintén változóan értelmezendők. És akkor még nem is vettük számba azt a kérdést, hogy vajon az idegen nyelvű névtani szakszókészletnek a magyarra gyakorolt hatása nyelvi vagy nyelven kívüli, belső vagy külső oknak tekinthető-e.

A következőkben bemutatandó okokról tehát legfeljebb annyit mondhatunk el, hogy inkább külsőnek vagy inkább belsőnek tekinthetők. Így az inkább külsők közé sorolhatók a gazdasági, társadalmi, jogi, technikai stb. változások hatásai. Az internet megjelenése és elterjedése tette szükségessé például a *nickname* magyar megfelelőjének megalkotását *(nicknév, azonosítónév, becenév;* vö. RAÁTZ 2008), a sziklamászás mint sport népszerűvé válása pedig a *hegymászóútnevek* (BAUKO 2004), *sziklamászóutak neve* (KUNA 2006) vagy *orohodonima* (BAUKO 2010: 24) terminusok létrehozását. A házassági jog nemrégiben történő változásai vonták maguk után a velük kapcsolatos névtani műszók változását, így született meg a *lánykori név* helyett a *születési név,* az *asszonynév* helyett pedig a *házassági név;* habár az újabb műszók nem teljesen szinonimek a korábbiakkal, hiszen azokkal ellentétben férfiak esetében is érvényesek (vö. FARKAS 2003: 137–8).

Belsőnek tekinthető ezzel szemben (méghozzá a fent említett legszűkebb értelemben) a nevekkel kapcsolatos, korábban le nem írt (vagy másképp leírt) jelenségek megnevezése; példaként említhető a HOFFMANN ISTVÁN által (2008) bevezetett *nexusnév*. Szintén ide sorolható az új névrendszerezési és -elemzési modellek által szükségessé vált műszóalkotás;

gondoljunk itt például a J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) által létrehozott *jelnév*-re és *szónév*-re. Szintén új terminus születéséhez vezethet egy korábbi műszó nem kielégítőnek érzett volta (l. a **4.1.** pontban). Az eddigieknél tágabban értelmezett belső ok lehet többek között a névtan és más tudományterületek érintkezése; l. pl. *szleng helynév* (GYŐRFFY 2011).

4. A terminusok használatát befolyásoló tényezők. – Míg az előző pontban a teljesség igénye nélkül néhány olyan okot mutattam be, amelyek hatására új műszó jöhet létre, a továbbiakban azokkal a tényezőkkel foglalkozom, amelyek a terminusok használatában változást idézhetnek elő. Ezek között olyanok is akadnak, amelyek már a műszók létrejöttében is szerepet játszhatnak. Ez nem véletlen, hiszen a szókészlet, így a szakszókészlet elemei is kapcsolatban vannak egymással. Hogy ezt a ma legáltalánosabbnak tekinthető hálózatos vagy pedig egyéb modell alapján képzeljük-e el, jelen esetben nem lényeges: a fontos az, hogy egy műszót érintő változás kihat(hat) a vele kapcsolatban állókra is. Így például az alább bemutatandó, a terminusok használatát gyengítő tényezők mind hozzájárulhatnak (éppen az e tényezők következtében nem megfelelőnek érzett régi terminus kiváltására) új terminusok létrejöttéhez. A külső és a belső okok mint kategóriák bizonytalansága miatt a következőkben más szempont alapján mutatom be a szakszók sorsát befolyásoló hatásokat: először a terminusokat gyengítő, majd az őket erősítő tényezőket veszem sorra. A gyengülés ebben az esetben úgy értendő, hogy az adott hatás következtében a terminus jelentése bizonytalanná válik, használati gyakorisága csökken vagy szerzőnként megoszlik stb. Az erősödés ennek megfelelően a terminus jelentésének megszilárdulását, a szakirodalomban való széles vagy teljes körű elterjedését jelenti – minderre azonban majd az **5.** pontban térek ki részletesebben.

4.1. Gyengítő tényezők. – A következőkben olyan tényezőket mutatok be, amelyek többsége az egész szókészletre, annak bármely elemére hatással lehet ugyan, de a szakszavak használatát a többi eleménél erősebben befolyásolja. Így például a szinonimitás és a poliszémia jelensége természetes módon jelen van a szókészletben; míg azonban más nyelvváltozatok kapcsán nem társítanak hozzájuk értékelő attitűdöt, a szaknyelv megítélése során időről időre felmerül kiküszöbölendő vagy megtűrendő voltuk kérdése.

1. A **2.** pontban felvázolt vita során merült fel érvként a *gazdát cserélt becézőnevek* metaforikussága. HAJDÚ MIHÁLY szerint (1979: 27) a *gazda* zavaró, mivel személyre utal, holott a kifejezésben nevekre vonatkozik. BACHÁT LÁSZLÓ (1979: 33) a *két úrnak szolgáló nevek*-et javasolta helyette, ez azonban, mint ÖRDÖG FERENC megjegyezte (1980: 57), ugyanúgy metaforikus, ezért nem jelent megoldást a problémára.

2. E példa a terminusként szolgáló kifejezés használatának nehézkességét is felvetheti gyengítő tényezőként. A *becenév* és a *becézőnév* kapcsán folytatott párbeszédben a túlzott hosszúság és a szintaktikailag összetettebb forma jelenik meg érvként: HAJDÚnak az *ikerítésből való kiválással alakult becézőnevek* ellen az egyik érve a szerkezet körülményessége (1979: 26), s vele egyetértve RÁCZ ENDRE (1979: 30) is körmönfontnak nevezi e terminust. SZABÓ T. ATTILÁnak a *földrajzi név* kapcsán írt leveléből további, a hasonló szerkezetekkel kapcsolatos gondok is felmerülnek: fontos, hogy a műszóval lehessen képzett származékokat és összetételeket alkotni anélkül, hogy az eljárás morfológiai vagy helyesírási problémákat vetne fel. A *földrajzi név* ennek az elvnek nem felel meg, hiszen egy további tagot hozzáfűzve a mai helyesírás szerint már a sokaknak gondot okozó mozgószabály alá esik (vö. SZABÓ T. 1979: 34).

3. Szintén a *gazdát cserélt becézőnevek* kapcsán merült fel a pontatlanság kérdése: mint láttuk, a *gazda* szó szerint értelmezve személyre utal, így félrevezető lehet. Hasonló probléma merül fel az *utcanév* kapcsán is, hiszen az nemcsak az utcáknak, hanem az egyéb közterületek nevének is az összefoglaló megnevezésére szolgál. Ez a gond a *csúfnév* 'ragadványnév'-ként történő használatával is, hiszen a ragadványneveknek csak egy altípusa születik, illetve használatos gúnyolódó szándékkal.

4. A *becenév* és *becézőnév* egymástól elkülönülő jelentésben, funkcióban való használatának lehetőségét felvető vitában gyengítő tényezőként merült fel a túlzott alaki hasonlóság is, mely a terminusok folytonos keveréséhez vezethet (vö. RÁCZ 1979: 28). Szintén zavarónak ítéli meg a LŐRINCZE-féle *természeti név* és *természetes név* terminusok alaki hasonlóságát HOFFMANN ISTVÁN (2012: 131). Ugyanez a szempont, vagyis a *megkülönböztető név*-vel alaki okokból való összecserélhetőség merülhet fel (többek között) érvként a *megkülönböztető névelem* használata ellen is (vö. SLÍZ 2010: 162–4).

5. Nehezítheti egy terminus elterjedését, ha alkotója egy már meglévő rendszert próbál felülírni vele. Ilyen kísérletként említhető J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) *embernév* és *személynév* műszava. Mivel az utóbbit a megszokottól eltérően, 'keresztnév' jelentésben használta, a 'személynév'-re új terminust volt kénytelen alkotni. Újítása azonban – leginkább az általa felülírni próbált rendszer régre visszanyúló hagyományai és teljesen általános, köznyelvi és akár más nyelvekbeli megfelelései miatt – nem ment át a névtani gyakorlatba.

6. A J. SOLTÉSZ-féle kezdeményezés ellenében hatott a terminusok poliszémiája is. Ez előállhat a névtan és más tudományok vagy -ágak között is; ilyen például a *melléknév* 'ragadványnév' vagy a *predikátum* 'nemesi előnév', melyeknek grammatikai fogalmakkal való interferálása bizonyára jelentős mértékben hozzájárult elavulásukhoz. Gyakoribb azonban, hogy a terminusnak a névtudományon belül is több jelentést tulajdonítanak. Jó példa erre a *személynév:* általánosan elfogadott 'emberek neve' jelentése mellett MELICH JÁNOS 'pogány kori név' jelentésben is használta (az *antroponima* mellett) (1907: 169); J. SOLTÉSZ, mint láttuk, az általában szokásos jelentésnek alárendelt kategóriaként ('keresztnév'), SZENTGYÖRGYI RUDOLF viszont újabban éppen a bevett jelentés fölérendeltjeként alkalmazta ('emberek és istenek neve'; vö. 2011: 11). Nem ennyire sokértelmű, de hasonlóképp többjelentésű az *apanév,* mely egyrészt a családnevek kialakulásának korában gyakori, az apa nevéből alkotott megkülönböztető névelemet takarja, másrészt pedig a személynévnek több szláv nyelvben (és Kárpátalján kényszerűségből a magyarban) ma is használatos középső, az apa nevéből képzett elemét *(otcsesztvo)* jelenti.

7. A poliszémia mellett a szinonímia is befolyásolja a terminusok életét. Bár a rokonértelműség nem feltétlenül zavaró, hiszen például hozzájárulhat a szóismétlés elkerüléséhez, előbb-utóbb általában – akár kutatói beavatkozás folytán, akár anélkül – megszűnik; erről bővebben l. a **7.** pontban.

8. Gyengülhet egy terminus attól is, ha eltűnik az általa megjelölt fogalom. Ez történt MIZSER LAJOS szerint (1979: 16) a *predikátum*-mal is: mivel 1945 óta a nemesi előnév jogilag nem élő kategória (1947-től tilos volt a használata; ma használható, de nem hivatalos), mind jelentősége, mind használata megszűnt. Ez azonban még nem elegendő ok, hiszen a megkülönböztető névelem is eltűnt több száz évvel ezelőtt, a névfajtát jelölő terminus (és annak számos szinonimája) mégis él. A lényeg tehát nem magának a fogalomnak a megszűnése, hanem e fogalomnak a névtani szakirodalomban való jelenléte (illetve

éppen annak hiánya): ha hosszú ideig nem foglalkoznak vele, megnevezése is kikopik a használatból.

9. Akadálya lehet egy műszó elterjedésének, ha nincs kellőképpen megtámogatva érvekkel a szükségessége. Erre említhető példaként PAIS DEZSŐ 1955-ös, Magyar Nyelvbeli rövid írása, melyben az általa alkotott, akkor már széles körben használatos *egy-, két- és többelemű név* alternatívájaként ajánlotta az *egy, két stb. indítékú személynév* vagy *egy, két stb. mozzanatú személynév* kifejezéseket. A cikkből nem derül ki, mi késztette a szerzőt erre a lépésre: sem azt nem állítja, hogy a korábban bevezetett terminus nem megfelelő, sem pedig azt, hogy az újonnan javasoltak jobbak. Felvetése vélhetőleg vitaindító célzatú volt; mivel azonban részletes indoklása hiányzik, tudomásom szerint nem váltott ki visszhangot a magyar névtudományban.

10. Ha egy terminus története régre nyúlik vissza, megtörténhet, hogy alakja nyelvileg elavul. Ez történt például a *ragadék név*-vel is (vö. BAUKO 2009: 7); ennek következménye többnyire egy új műszó megalkotása lesz.

11. Negatív hatással lehet egy műszó használatára a tudomány(ok)ban bekövetkező általános szemléletváltozás is. Így például BENKŐ LORÁND „A régi magyar személynévadás"-ban még *kezdetleges nevek*-ként jelölte meg a világi nevek egy csoportját (1949: 5), azóta azonban a fejlődéskoncepció helyét minden tudományban átvette a változásé; ennek következtében az értékelő funkció ma nem kap szerepet a névfajták leírásakor.

12. Ahogyan általában a nyelvhasználatba, úgy a terminológiába is beszivárgott újabban a politikai korrektség szempontja, amennyiben az inkorrektnek számító kifejezések használata általánosan kerülendővé válik. A korrektség hiánya eredendő is lehet, mint például a névmagyarító kampányok idején felvett nevek egy csoportjának a megjelölésére a korabeli kritikákban felbukkanó *látszatmagyar* vagy *mondvacsinált név* megnevezések esetében (vö. FARKAS 2008: 338), de nyelvi változások, leginkább a jelentés pejorálódása eredményeképpen is előállhat. Ez utóbbira hozható fel példaként az említett BENKŐ-műben is használt *primitív* jelző (a kezdetleges neveket létrehozó gondolkodás megjelölésére; 1949: 5) vagy a korábban általánosan, ma viszont már egyre ritkábban használt *pogány név* terminus. (Az utóbbi helyett ma már elterjedtebb a *világi név;* az itt említett ok mellett nem utolsósorban azért is, mert időben előrehaladva e nevek egyre nagyobb részét, majd összességét már keresztények viselték).

4.2. Erősítő tényezők. – A fenti, gyengítő tényezőkkel ellentétes körülmények (pl. egyjelentésűség vagy hosszú időre visszanyúló, folyamatos, széleskörű szaknyelvi használat) mellett négy tényezőt érdemes megemlíteni.

1. Megkönnyítheti a terminus elterjedését az azt bevezető, használó mű fontossága, illetve szerzőjének ezzel (is) összefüggő tekintélye. Jól megfigyelhető ez a *helynév* és a *földrajzi név* szinonimitásának történetében. A korábban általános *helynév* helyett a *földrajzi név* kifejezést két, gyorsan alapművé váló 1947-es munka vezette be: LŐRINCZE LAJOSnak a „Földrajzineveink élete" és BENKŐ LORÁNDnak „A Nyárádmente földrajzinevei" című műve (akkor még így, egybeírva). Ezek hatására a 70-es években már a *földrajzi név* számított gyakoribbnak, a helyesírási szabályzat 1984-es 11. kiadása is ezt alkalmazza. SZABÓ T. ATTILA és tanítványai azonban következetesen a *helynév* műszót használták, ahogyan napjainkban a helynévkutatásban meghatározó debreceni és a szemléletileg hozzájuk kapcsolódó más helynévtörténészek is, s a magyar nyelvű konferenciák, szimpóziumok címében is ez szerepel jellemzőbben. Ennek következtében a

helynév mára ismét gyakoribbnak tűnik a névtani szakirodalomban, mint a *földrajzi név*. (A két terminus használatának történetére bővebben l. HOFFMANN 2012: 128–30.)

2. A hivatalosságban és a köznyelvben való következetes használat szintén erősítheti egy terminus pozícióját. HAJDÚ MIHÁLY például az Akadémia akkoriban működő névtudományi munkabizottságához benyújtott, a hozzászólások alapján átdolgozott, fent említett vitaindítójából készített előterjesztésében megállapította: „a hivatalos »utónév« ellen ma már nem vehetjük föl a harcot" (1974: 2). E műszóval a laikusok is nap mint nap kapcsolatba kerülnek a különféle ügyintézések révén, így ismertsége jóval szélesebb körű a névtudományi terminusok többségéénél.

3. Nemcsak a következetes köznyelvi használat járulhat hozzá egy terminus elterjedéséhez, illetve fennmaradásához, hanem az is, ha a terminus alapjául szolgáló köznyelvi kifejezés jelentéstartalma sugallja a terminus jelentését (vö. HOFFMANN 2012: 134, az általa alkotott *kiegészülés, bővülés* terminusok kapcsán). Ha viszont a kettő között nagyobb eltérés van, az zavarólag hathat, még a terminus kellő fogalmi körülhatároltsága ellenére is.

4. A számos társadalmi tényező közül itt csak egyet említek, a korabeli szemlélet, közgondolkodás hatását. Ezt ugyanis kiválóan példázza a *névmagyarosítás* terminus diadala, mely a névmagyarosító mozgalmak hatására a 19. század utolsó harmadára szinte kiszorította a korábbi *névváltoztatás*-t. Sőt a jogi, de még a nyelv- és történettudományi szövegekben is megjelent ebben az átfogó jelentésben, holott a változtatás sohasem kizárólag idegen nyelvről magyarra történt (bővebben l. FARKAS 2008).

5. A változások eredménye. – Az eddig leírt tényezők, mint láttuk, erősítő vagy gyengítő hatással vannak a terminusok használatára; hogy pontosan miben nyilvánul meg, mit eredményez ez a hatás, azt az eddig követett módon, példákon keresztül mutatom be.

A gyengítő hatások eredményeképpen megeshet például, hogy egy újonnan bevezetni kívánt terminus nem szilárdul meg (ez történt az *egy, két stb. indítékú személynév*-vel), illetve egy már használatos műszó kiesik a használatból (pl. a *ragadt név*). Ez utóbbi esetben általában a régit felváltja egy új terminus, mint azt a *leánykori név* és a *születési név* példáján láthattuk. Az sem ritka azonban, hogy mindkettő (vagy több) megmarad, és szinonimaként használjuk őket. Ez azonban a szakszókészletben különösen instabil állapot: amellett, hogy külső beavatkozás nélkül is megszűnhet, az egyértelműségre törekedve a kutatók gyakran maguk is igyekeznek valamiképpen véget vetni neki. Ennek eredménye lehet az eltérő preferenciájú használat, mint a *helynév* és a *földrajzi név* esetében, vagy a funkciómegoszlás. Ez utóbbira szolgálhat példaként az *egyénnév* és a *keresztnév:* az utóbbi általánosabb használatú, de az előbbi is megjelent, hogy kiküszöbölje a *keresztnév* pontatlanságát (az ugyanis előtagjának a kereszténységhez való kötődése miatt más kultúrák és a kereszténységet megelőző idők neveire nem a legjobb megnevezés). Az utóbbi időben azonban a két terminus „megosztozni" látszik a korábban mindkettejük által jelölt fogalmi tartományon: az *egyénnév* e szerint minden olyan esetben használatos, amelyben a *keresztnév* az említett probléma miatt pontatlan lenne (többelemű név elemeként és egyelemű névként egyaránt), a *keresztnév* pedig megmarad egyeduralkodóként a többelemű keresztény névadásban jellemző elem megnevezésére. Végül az is előfordulhat, hogy a korábban szinonim műszók között hierarchia alakul ki. Ezt figyelhetjük meg a *gúnynév* és a *ragadványnév* kapcsán: az előbbi mára elveszítette 'ragadványnév' jelentését, s helyette a ragadványnév egyik típusának megjelölőjévé vált.

6. Jövőbeli változások. – Természetesen az itt bemutatott helyzet csak ideiglenes; az általam leírt változások jelenleg is zajlanak. Ha a tervezett névtani terminológiai szótár elkészül, az bizonyára nagyban hozzájárul majd a terminológia bizonyos fokú egységesüléséhez. Ez óhatatlanul együttjár néhány műszó elavulásával, illetve más terminusok megerősödésével a többivel szemben, ami egy idő után lassíthatja e változásokat. Egy efféle szótár azonban semmiképpen sem lehet előíró, a leírás mellett legfeljebb ajánlásokat tartalmazhat; így nem gátolja majd a változásokat, csupán egy újabb, egyes terminusokat erősítő, másokat gyengítő tényezőként kapcsolódik be történetükbe.

Hivatkozott irodalom

BACHÁT LÁSZLÓ 1979. Hozzászólás A névtudomány műszavai című cikkhez. *Névtani Értesítő* 2: 31–3.

BAUKO JÁNOS 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *Névtani Értesítő* 26: 119–35.

BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.* Nyitra–Budapest.

BAUKO JÁNOS 2010. Hegynévhasználat a fordítás és kétnyelvűség tükrében. In: BAUKO JÁNOS szerk., *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra. 19–29.

BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei.* MNyTK. 74. Budapest.

BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás.* Budapest.

BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–41.

FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–42.

FARKAS TAMÁS 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnévváltoztatások kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 332–41.

FARKAS TAMÁS 2011. Terminológiai munkálatok a névkutatás területén. *Névtani Értesítő* 33: 203–12.

FARKAS TAMÁS megj.e. Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről. Megjelenés előtt a XXII. MANYE-konferencia kötetében.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2011. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő* 33: 93–9.

HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Előterjesztés a magyar névtudomány műszavainak egységesítéséről.* Sokszorosított kiadvány. Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1979. A magyar névtudomány műszavai. *Névtani Értesítő* 2: 18–28.

HAJDÚ MIHÁLY 1980. Közbevető megjegyzések a névtani terminológiáról. *Névtani Értesítő* 3: 59–60.

HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.

HOFFMANN ISTVÁN 2012. Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban. *Névtani Értesítő* 34: 127–37.

KUNA ÁGNES 2006. „Magyarország szikláin". A magyar sziklamászóutak nevei. *Magyar Nyelvőr* 130: 84–96.

LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete.* Budapest.

MELICH JÁNOS 1907. Az Árpád-kori becéző keresztnevek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 3: 165–76.

MIZSER LAJOS 1979. A predikátum. *Névtani Értesítő* 2: 16–8.

ÖRDÖG FERENC 1980. Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz. *Névtani Értesítő* 3: 56–8.

PAIS DEZSŐ 1955. Egy tulajdonnévi fogalom műszói megjelöléséhez. *Magyar Nyelv* 51: 222–3.

RAÁTZ JUDIT 2008. Névadás az interneten. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 443–50.

RÁCZ ENDRE 1979. Névészeti terminológiai megjegyzések. *Névtani Értesítő* 2: 28–31.
SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynévkutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.
SZABÓ T. ATTILA 1979. Levélrészlet a névtudomány műszavairól. *Névtani Értesítő* 2: 33–4.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. A Tihanyi alapítólevél személynevei I. Középkori okleveleink teonimái. *Névtani Értesítő* 33: 9–28.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **Appearance and changes of terms**

The paper systematically surveys the reasons for changes in onomastic terminology. First the question of when an expression can be considered a term is discussed, as this condition essentially determines the further investigation. The author goes on to describe the external (extralinguistic) and internal (intralinguistic) reasons for the appearance of a term, emphasizing that the boundaries between these two categories are blurred. Weakening and strengthening factors, i.e. factors contributing to the obsolescence of a term or to the narrowing of its applicability and factors supporting the spread and consolidation of a term are also explored. Finally, the results of these changes are surveyed highlighting that with respect to the provided examples the described states are only snapshots, as changes are taking place at present as well.

A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK (SZLÁV) NÉVTANI TERMINOLÓGIA ÖSSZEVETÉSE[1]

1. Magyar és szlovák (szláv) névtani terminológiai kutatások. – A magyar névtani szakirodalomban az utóbbi években gyakran találkozhatunk névtani terminológiai vonatkozású írásokkal (BÖLCSKEI 2012a, 2012b; FARKAS 2008, 2012; HOFFMANN 2008, 2012; JUHÁSZ 2004; ÖRDÖG 2010; SLÍZ 2010, 2012; VÖRÖS 2009; korábban MIKESY 1960; HAJDÚ 1979 stb.). Mivel a magyar névkutatás területén zajló terminológiai munkálatokat FARKAS TAMÁS nemrég összefoglalta (FARKAS 2011), a továbbiakban csak a szlovák (szláv) névterminológiai kutatásokkal foglalkozom.

Az 1959-ben Krakkóban megtartott első nemzetközi szláv névtudományi konferencia nyomán alakult meg a Nemzetközi Szlavisztikai Komité Onomasztikai Bizottsága, melynek Terminológiai Albizottsága fontos szerepet játszott a szláv névtani terminológiai kutatások elindításában és megszervezésében. A Terminológiai Albizottság élére a cseh Ján Svobodát választották, aki a szláv névtani terminológia egységesítésének kezdeményezője volt. Az említett testületnek és a Német Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének együttműködésével készült el az első névtani terminológiai szótár „Grundbegriffe der Namenkunde" címen (WITKOWSKI 1964).

A továbbiakban megélénkültek a névterminológiával kapcsolatos vizsgálatok. 1964-ben alakult meg a Szlovák Tudományos Akadémián belül a Szlovák Névtudományi Bizottság (Slovenská onomastická komisia) Vincent Blanárnak köszönhetően, aki a bizottság első elnöke lett (a szlovák névtudomány múltjáról és jelenéről bővebben l. BAUKO 2008). Az első szlovák névtani konferencián az egyes tanulmányokban és a vita során terminológiai kérdésekkel is foglalkoztak a kutatók (l. BLANÁR–MAJTÁN 1968). Az ötödik szlovák névtani konferencia (1972) kérdésköreinek egyike a szláv és nemzetközi névtani terminológia volt (l. MAJTÁN 1976, ŠMILAUER 1976, WITKOWSKI 1976).

1973-ban jelent meg az első szláv (bár német névtani terminusokat is tartalmazó) névterminológiai szótár „Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik" címen (SVOBODA–ŠMILAUER–OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ–OLIVA–WITKOWSKI 1973). Anyagát az 1960-as években a cseh JÁN SVOBODA kezdte összeállítani (l. BLANÁR 1962). A szláv névtanosok segítségével 11 szláv nyelvből mintegy 400 terminust gyűjtött össze, s a többszöri változtatás után az utolsó jegyzéket 1971-ben készítette el. Ugyanebben az esztendőben egészségügyi okok miatt lemondott a Nemzetközi Szlavisztikai Komité Onomasztikai Terminológiai Albizottságának vezetéséről, így ennek új elnökévé Božidar Vidoeskit (Skopje) választották. A terminológiai munkacsoport abban egyezett meg, hogy a mintegy 400 terminusból álló listát a felére csökkentik, és néhány újabb terminust is felvesznek a szótárba. A szótár a következő sorrendben közli nyelvek szerint a névtani terminusokat (zárójelben feltüntetem az egyes nyelvekben használatos terminusokat összeállító névkutatók családnevét): cseh (OLIVA, OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, SVOBODA, ŠMILAUER), szlovák (BLANÁR), lengyel

[1] Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.16 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 157–66.

(KARAŚ), luzsicai szerb (PETR), orosz (SUPERANSKAJA, PODOLSKAJA), ukrán (NIMČUK), fehérorosz (BIRILLA), szerbhorvát (PAVLOVIĆ), szlovén (BEZLAJ), macedón (VIDOESKI), bolgár (ZAIMOV), német (WITKOWSKI). A terminusok magyarázata cseh és német nyelvű. Szemléltetésképpen néhány példa is fel van tüntetve. A lap alján lévő megjegyzésekben az adott terminus egyes nyelvekben való eltérő értelmezéséről is olvashatunk. A kiadvány végén található a betűrendbe szedett mutató (terminuslista) nyelvek szerint. A szótár előszavában a szerkesztők jelzik, hogy számolnak a névtudomány további fejlődésével és azzal, hogy mind a rendszert, mind a terminusok jegyzékét ki kell majd egészíteni (SVOBODA et al. 1973: 19).

Az 1973-as szláv névterminológiai szótár átdolgozott változata 1983-ban Skopjében „Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik" címen jelent meg. A mintegy 200 terminust tartalmazó szótárban néhány változás történt az 1973-as kiadáshoz képest. A terminusok rendszerezése valamelyest változott, mivel újabb terminusok is belekerültek, mások viszont kimaradtak belőle. Néhány terminus meghatározását pontosították, egyéb példákkal szemléltették. Az 1973-as kötetben nem minden szláv nyelvben tüntették fel a terminusok megfelelőit, ezért az átdolgozott kiadásban pótolták a hiányzó adatokat. A terminusok magyarázata macedón, orosz és német nyelvű. Az 1983-as kötet munkálataiba az 1973-as kiadásban részt vevő kutatókon kívül újabbak – JENTSCH (luzsicai szerb) és ŠIMUNOVIĆ (szerbhorvát) – is bekapcsolódtak.

Az egyes szláv nyelvekben (lengyel, cseh, szlovák, luzsicai szerb, orosz, ukrán, fehérorosz, bolgár, macedón, szerb, horvát, szlovén) folytatott terminológiai kutatásokról újabban a „Słowiańska onomastyka. Encyklopedia" (RZETELSKA-FELESZKO–CIEŚLIKOWA–DUMA 2002–2003) első kötetének „Terminologia onomasticzna" című negyedik fejezetében (81–94) olvashatunk. A második kötet az egyes szláv nyelvek szerint tartalmazza a névtani terminusok indexét (567–602).

A Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS – International Council of Onomastic Sciences) által szervezett 2002-es uppsalai kongresszuson a cseh Milan Harvalík kezdeményezte a névtani terminológia nemzetközi egységesítését, s egy terminológiai munkacsoport létrehozását, mely 2004-ben meg is kezdte működését. A legalapvetőbb névtani terminusok listáit, rövid meghatározásukat (példákkal is szemléltetve) angolul, franciául és németül tették közzé a szervezet honlapján (l. Icosweb). A terminusok listája után található a névtani terminológiával foglalkozó válogatott szakirodalom, s a terminológiai munkacsoport tagjainak neve.

Az egyes nyelvekben használatos névtani terminológia alakulását nagyban befolyásolják az adott nyelven született névtani tanulmányok, monográfiák, kiadványok. A szlovák névtanban VINCENT BLANÁR és JÁN MATEJČÍK újszerű névtani terminológiát és módszereket vezetett be kétkötetes (1978, 1983) „Živé osobné mená na strednom Slovensku" (Élő személynevek Közép-Szlovákiában) című közös kiadványában. A névanyag feldolgozásában a strukturalista szemléletmód érvényesül. Az élő személyneveken belül hat funkcionális elemet különítenek el: családnév, keresztnév, egyéni jellemnév 'egyéni ragadványnév', élő családi név 'öröklődő ragadványnév', háznév, apellatívum (névkiegészítő). BLANÁR dolgozta ki az ún. tartalmi és motivációs modellek szimbólumokkal való jelölésének módszerét is. Szemiológiai, funkcionális és strukturalista szemléletmódú általános névelméleti monográfiáiban (BLANÁR 1996, 2008) az általa bevezetett (és egyéb szerzőktől származó) névtani terminusok magyarázatára nagy hangsúlyt fektet. Az egyes

tulajdonnévi terminusok rendszerezésével, meghatározásával, illetve újabbak bevezetésével MILAN MAJTÁN több munkájában is foglalkozott (l. MAJTÁN 1979, 1989, 1996, 2011, 2012). Az elmúlt évtizedekben sorra jelentek meg további szlovák (DVONČ 1966, 1983; GARANČOVSKÁ 2009; HORECKÝ 1994; IMRICHOVÁ 2002; KRŠKO 1998, 2009; OLOŠTIAK 2010; VALENTOVÁ 2009, 2012, megj. e.; ŽIGO 2008, 2010 stb.) és cseh (HARVALÍK 2003, 2008; KUBA 1997; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ 1998; ŠRÁMEK 1999; ZGUSTA 1995 stb.) névkutatók tollából terminológiával kapcsolatos tanulmányok. Napjainkban is igény mutatkozik a névtudományban használatos szakkifejezések szótározására: erre példa az elmúlt hónapokban kiadott ukrán névterminológiai szótár (BUČKO–TKAČOVA 2012).

2. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminusok összevetése. – Az alábbi összevetés elsősorban az előzőkben említett szláv névtani terminológiai szótárak és a vonatkozó tanulmányok alapján készült. A szlovák nyelvben használatos névtani terminusokat a továbbiakban az eredeti, szlovákos formában közlöm.

2.1. A tudományterület megnevezése és tárgya. – A tulajdonnevek vizsgálatával foglalkozó tudományt a magyar nyelvben *névtudomány*-nak, *névtan*-nak, a szláv nyelvekben pedig *onomastiká*-nak nevezik. A terminus a görög eredetű *onoma* 'tulajdonnév' szóból származik. A szlovákban a *tulajdonnév* szó megfelelőjeként az *onymum ~ proprium ~ vlastné meno,* illetve többes számban az *onymá ~ propriá ~ vlastné mená* 'tulajdonnevek' használatos. Az egyes névfajtákra vonatkozó idegen eredetű névtani terminusok utótagjában az *onymum ~ onymá* szakszó található. Az *-onýmia* utótagú műszavakat *(antroponýmia, toponýmia, chrématonýmia)* a névkészletre, egy adott területen vizsgált névállományra használják. A továbbiakban láthatjuk majd, hogy a magyar névtudományra a belső keletkezésű (magyar) terminusok, a szlovák (szláv) névtanra pedig az idegen eredetű szakkifejezések használata a jellemző.

A szlovák (szláv) névtudomány főbb kutatási területei közé tartozik az: 1. *antroponomastika* (személynévtan); 2. *toponomastika* (helynévtan); 3. *chrématonomastika* (a névtudomány azon ága, mely a terepen és a térképeken nem rögzített emberi alkotások neveivel foglalkozik; pl. eseménynév, intézménynév, terméknév, tárgynév).

2.2. A tulajdonnevek rendszerezése. – A tulajdonneveket alapvetően aszerint lehet rendszerezni, hogy élő vagy élettelen denotátumra vonatkoznak-e. A *bionymá*-k élőlények (vagy az ember által élőnek képzelt denotátumok), az *abionymá*-k pedig élettelen denotátumok, emberi létesítmények, szellemi alkotások tulajdonnevei.

2.2.1. A *bionymá*-k közé tartoznak az *antroponymá*-k 'személynevek', a *zoonymá*-k 'állatnevek' és a *fitonymá*-k 'növénynevek'. A *bionymá*-kon belül különálló csoportként tüntetik fel az ún. *nepravé antroponymá*-kat ('nem valódi, fiktív személynevek'), vagy másképpen *pseudoantroponymá*-kat ('álszemélynevek') (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 152–72). Az *álantroponimák* a valóságban nem létező személyeket, illetve személyeknek képzelt denotátumokat azonosítanak. Ebbe a csoportba sorolhatók a *teonymá*-k ('istenek nevei'), az irodalmi művekben, mesékben előforduló fiktív szereplők nevei (*irodalmi ~ írói nevek*), valamint egyes játékok (pl. babák) nevei. A szláv nyelvekben a *fiktív állatnevek* szlovák megfelelője a *nepravé zoonymá, pseudozoonymá* szakkifejezés, mely a valóságban nem létező, csak a mitológiában, mesékben stb. előforduló állatok megnevezésére utal.

Az *antroponimák*-on belül megkülönböztetik az *individuális* és *kollektív személynevek*-et. Az *individuális* (egyéni) *antroponimák* fajtáira a következő terminusokat használják a szlovák nyelvben: *priezvisko* 'családnév', *krstné meno ~ rodné meno* 'keresztnév ~ születési név', *hypokoristikum* 'becenév', *prezývka* 'ragadványnév', *krycie meno ~ fiktonym ~ pseudonym* 'álnév'. Egyes terminusok nem használatosak a magyar névtanban: a szlovák (szláv) névtani terminológiában a férfi által álnévként viselt női nevet *pseudogynym*-nek, a nő által álnévként viselt férfinevet *pseudoandronym*-nek nevezik (BAUKO 2012b). A történeti személynevekkel kapcsolatban használatos a *prímeno* 'megkülönböztető név', *šlachtický prídomok* 'nemesi előnév' terminus. A világhálón történő elektronikus kommunikációból adódóan keletkezett a *nick* 'internetes azonosítónév, nicknév' terminus (vö. DAVID 2006, RAÁTZ 2008).

A magyar névtanban az egyéni személyneveken kívül nem szokták megkülönböztetni a csoportos személyneveket. A szlovák (szláv) névtudományban a *kollektív* (csoportos) *antroponimák* fajtáira vonatkozó terminusok az *etnonymum* 'népnév', *katojkonymum ~ obyvateľské meno* 'lakossági név' (a helység, ország, tájegység lakosait jelöli, pl. *Bratislavčan* 'pozsonyi lakos', *Budapešťan* 'budapesti lakos') és a *prezývkové obyvateľské meno* 'lakossági ragadványnév' (pl. Peredmér ~ Predmier lakosait *Korenári* 'tősgyökeresek' néven emlegetik, mert erősen lokálpatrióták, az idegeneket nem fogadják szívesen a faluban). A magyar nyelvben az említett csoportnévfajták közül a népnevek és a lakossági nevek köznevek (a szláv nyelvek közül az oroszban szintén a köznevekhez tartoznak), de az egy (vagy több) település lakosaira használatos kollektív ragadványnevek tulajdonnévi státusza (nagy és kis betűs írásmódja) ingadozik (a névtanban tulajdonnévnek tartják, de pl. a néprajzi szakirodalomban következetesen kis kezdőbetűvel írják, és köznévként értelmezik őket). A szlovák (szláv) névtanban a kollektív személynevek közé sorolják a családokra vonatkozó összefoglaló neveket is. A *családnév* szlovák megfelelője *priezvisko,* de a többes számban lévő alakváltozatokra, melyek az egész családra vagy néhány tagjára vonatkoznak, a *rodinné meno* 'családi név' terminust használják (pl. *Szabóék, Vargáék*). A történelemből ismert családok nevének többes számú alakjára a *rodové meno* 'származási név' kifejezés használatos (pl. *Árpádok, Habsburgok*).

2.2.2. Az *abionymá*-kon belül két fő csoportot különböztetnek meg: a *toponymá*-kat ('helynevek') és *chrématonymá*-kat ('emberi alkotások nevei'). A *geonymá* ('földrajzi nevek') szakkifejezéssel a Földön lévő földrajzi objektumokat, a *kozmonymá ~ astronymá* ('csillagnevek') terminussal a Földön kívül található égitesteket azonosítják. A *toponymá*-k közé tartoznak a következő helynévfajták (vö. HOFFMANN 1993: 36–7): *ojkonymá* 'ember által lakott helyek nevei, helységnevek', *anojkonymá* 'ember által nem lakott helyek nevei' (pl. *határnevek;* a magyar terminus szlovák megfelelője *chotárne názvy*), *choronymá* 'államnevek, területi egységek nevei', *hydronymá* 'víznevek', *oronymá* 'hegynevek, domborzati nevek', *speleonymá* 'barlangnevek', *hodonymá* 'útnevek', *urbanonymá* 'utcanevek, közterületek nevei'.

A *chrématonymá*-k között tárgyalják a további névfajtákat: *pragmatonymá* 'terméknevek' (ezen belül megkülönböztetik a *sérionymá*-kat 'sorozatgyártással készült termékek nevei' és az *unikátonymá*-kat 'egy példányszámban legyártott termékek nevei'), *logonymá* 'intézménynevek', *chrononymá* 'történelmi események nevei', *literáronymá* 'irodalmi művekben előforduló tulajdonnevek', *ideonymá* 'művészeti alkotások, irodalmi címek nevei' (a zeneművek címeire a *muzikonymá* terminus is használatos), *dokumentonymá*

'dokumentumok, szerződések nevei', *faleronymá* 'kitüntetések, díjak nevei', *akcionymá* 'rendezvények, konferenciák nevei'.

2.3. A névtani terminusok használati köre. – Egyes terminusok gyakrabban fordulnak elő, mások ritkábban használatosak. Például a *helynevek*-en belül a *közterületek nevei*-t a szlovák (szláv) névtanban *urbanonymá*-knak nevezik. A terminust elsősorban az *utcanevek*-re használják. A közterületek nevei közül a *terek nevei*-t ritkábban *agoronymá*-knak is hívják (vö. gör. *agora* 'ókori görög város piactere'). A *víznevek*-re vonatkozó összefoglaló *hydronymá* terminuson kívül ritkán használatosak az egyes alfajtáira az *oceánonymá* 'óceánok, tengerek nevei', *helonymá* 'mocsarak nevei', *limnonymá* 'állóvizek (tavak, víztározók) nevei', *potamonymá* 'folyóvizek nevei' megnevezések. A gyakoribb *logonymá* ('intézménynevek') terminus mellett szinonimaként néha megjelenik az *inštitúcionymá* megnevezés is.

Egy terminus frekventáltabbá válásához a tematikus névtani konferenciák is hozzájárulhatnak. A 2012 októberében Łódźban (Lengyelország) megrendezett szláv névtudományi konferencia a „Mikro- és makrotoponímia" címet viselte. A *mikrotoponimák* kisebb kiterjedésű földrajzi objektumok megnevezései, szűk körben, kisebb közösségben ismert és használatos helynevek (pl. határrészek nevei, dűlőnevek); a *makrotoponimák* nagyobb kiterjedésű földrajzi objektumok megnevezésére szolgálnak, széles körben ismertek és használatosak (pl. államnevek, helységnevek). Az említett műszavak a szlovák névtanban ritkán használatosak, de egyes szláv nyelvekben (pl. orosz, horvát, macedón) gyakoribb előfordulásúak. A konferencia programjában 31 előadás címében szerepelt a *mikro-* vagy *makrotoponima* terminus (19 címben fordult elő a *mikrotoponima,* 4-ben a *makrotoponima,* 8-ban pedig mindkettő), s e műszavak egyéb résztvevők előadásaiban is gyakran elhangzottak.

2.4. Nemzetközi és szlovák eredetű terminusok. – A szlovák névtani tanulmányokban a nemzetközi terminusok mellett a szlovák nyelvű megfelelők is használatosak. Az idegen nyelvű terminusok dominálnak, de egyes szerzők a hazai szakkifejezések használatát is preferálják. A nemzetközi és szlovák terminus felváltva szerepel(het): pl. *antroponymá ~ osobné mená* 'személynevek', *zoonymá ~ mená zvierat* 'állatnevek', *fytonymá ~ mená rastlín* 'növénynevek', *toponymá ~ zemepisné názvy* 'földrajzi nevek', *urbanonymá ~ názvy ulíc* 'utcanevek', *anojkonymá ~ terénne názvy* 'ember által nem lakott helyek nevei, terepnevek', *oronymá ~ názvy vrchov* 'hegynevek', *hydronymá ~ vodné názvy* 'víznevek'. Az analitikus szlovák terminusokban látható, hogy a *név* szó két változatban használatos: a *meno* lexéma az élőlényekre (személy, állat), a *názov* pedig élettelen denotátumokra (hely, tárgy, intézmény stb.) vonatkozik. A *meno* 'név' szónak van egy szűkebb értelmezése is: a hivatalos dokumentumokban a *krstné meno ~ rodné meno* rövidítéseként 'keresztnév' jelentésben él. Egyes szlovák névterminusoknak viszont nem használatos a nemzetközi megfelelőjük szlovák kontextusban: pl. *priezvisko, krstné meno ~ rodné meno, prezývka.*

2.5. A terminusok szűkebb és tágabb értelmezése. – Néhány terminus szűkebb és tágabb értelemben is használatos. Példaként említhetjük az *oronymum* szakszót, mely a szlovák névtanban elsősorban a *hegynév* szinonimájaként fordul elő, de tágabban a *domborzati nevek*-re is használatos. A szláv névterminológiai szótár alapján az *oronima* a

szárazföld és a tengerfenék felszínének függőleges tagozódása szerinti térszínformát (pl. hegység, dombság, hátság, hát, hegy, domb, szikla, oldal, lejtő, völgy, medence, mélyföld, szoros, hágó, nyereg, szakadék, szurdok, szoros, síkság, sík, fennsík, plató, tábla) megnevező tulajdonnév (SVOBODA et. al. 1973: 65).

2.6. Általános névtani terminusok. – Az általános névtani terminusok közül gyakran találkozhatunk a szláv névtani szakirodalomban az *onymizácia ~ proprializácia* 'tulajdonnevesülés', *apelativizácia ~ deonymizácia ~ deproprializácia* 'köznevesülés', *transonymizácia* 'tulajdonnévosztály-váltás' szakkifejezésekkel.

A névtanon belül egyes szláv névkutatók különféle diszciplínákat is megkülönböztetnek: *všeobecná ~ teoretická onomastika* 'általános névtan', *onomastická gramatika* 'névtani grammatika' (vö. *onomastická štylistika* 'névstilisztika', *onomastická semantika* 'névszemantika', *onomastická dialektológia* 'névdialektológia', *kontaktová onomastika* 'névkontaktológia', *onomastická lexikografia* 'névlexikográfia'), *literárna onomastika* 'irodalmi onomasztika', *mytologická onomastika* 'mitológiai onomasztika', *socioonomastika* 'szocioonomasztika' (bővebben l. BAUKO 2011), *psychoonomastika* 'pszichoonomasztika', *areálová onomastika* 'areális onomasztika, névföldrajz', *kognitívna onomastika* 'kognitív onomasztika' stb.

2.7. A névfajta szerinti besorolás nehézségei. – Egyes tulajdonnevek névfajta szerinti besorolása problematikus lehet, s ez terminológiai kérdéssel párosulhat. Példaként említeném a *bece-* és a *ragadványnevek* között is tárgyalt neveket (l. BAUKO 2009: 15). MILOSLAVA KNAPPOVÁ (2000) szerint a bece- és a ragadványnevek határán álló nevek mindkét személynévfajtába besorolhatók. Két alapvető típusról ír: 1. A keresztnév átalakul, deformálódik, s a végső forma gyakran azonos a közszavakkal vagy más tulajdonnevekkel: pl. *Klára > Králik* 'nyúl', *Andrea > Andromeda*. 2. Játékos rímelés eredményeként jön létre a név: pl. *Viktor > Doktor, Hanna > Panna* 'szűz'. HAJDÚ MIHÁLY a keresztnevekből származó csúfoló jellegű nevek többségét a becenevek között tárgyalja, de azokat, amelyek esetében az alapnév nehezen következtethető ki, a ragadványnevekhez sorolja: pl. *Anasztázia > Kanaszta, Mónika > Monokli, Szandra > Szalamandra* (vö. HAJDÚ 1994, 2003).

2.8. Névtani terminusok keletkezése. – A névtani terminológia az idők során változik, napjainkban is keletkezhetnek újabb szakkifejezések. A szláv „internacionális" névterminológia hatására jómagam is létrehoztam új terminusokat. Azokat a személyneveket, melyek étel- és italnévből származnak, illetve az étkezéssel, italozással, gasztronómiával függnek össze, *gasztroantroponimák*-nak nevezem (l. BAUKO 2012a).

A szlovák terminológiában használatos *prezývkové obyvateľské meno* 'lakossági ragadványnév' terminus magyar megfelelőjeként megalkottam a *közösségi ragadványnév* szakkifejezést (BAUKO megj. e.). *Közösségi ragadványnév*-nek nevezem az egyes települések lakosságának azonosítására használatos kollektív (csoportos) személyneveket. A közösségi ragadványnév keletkezését a névasszociáció is motiválhatja. Például Deresk község lakosait *Pacalok*-nak, *Pacalfalviak*-nak hívják. A *Deresk* hivatalos szlovák megfelelője *Držkovce* (a népi magyarázat szerint a helyiek a szlovák nevet a *držať* 'tartani' szóból származtatták, arra utalván, hogy a falu a megye északi részének tartópillére). A szlovák megnevezés a *držková* 'pacal' szót asszociálta a névadókban (a környező falvak

magyar lakóiban), így magyarra fordítva, *közösségi ragadványnév*-ként *(Pacalok ~ Pacalfalviak)*, illetve *helységragadványnév*-ként *(Pacalfalva)* kezdték használni.

Az újabb (hely)névtani terminusok közül megemlíthető az *orohodonima* kifejezés, amelyet a *hegy-* vagy *sziklamászóutak nevei*-re használtam (l. BAUKO 2007, 2010). A *hegy-* vagy *sziklamászóutak nevei (orohodonimák)* a *mikrooronimák*-hoz sorolandók: hegy- vagy sziklarésznevek, melyek a hegy vagy szikla rövidebb szakaszát, a hegy- vagy sziklamászó(k) által tervezett, kiépített, megmászott és elnevezett útvonalat identifikálják (l. BAUKO 2004). Az *orohodonima* terminust két meglévő szó vegyítésével hoztam létre: az *oronima* a hegynevekre, a *hodonima* az utak neveire használatos kifejezés (a görög eredetű *orosz* 'hegy' és a *hodosz* 'út' szóból). Mivel a sziklamászóutak nevei a sziklamászók zártabb közösségében, szociolektusában használatosak, a *szocioorohodonimák* megnevezést is alkalmaztam.

3. Összegzés. – A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése során láthattuk, hogy míg a magyar névtani terminológiára a magyar terminusok használata (hungarocentrikusság), a csupán egyetlen nyelvben élő terminusok alkalmazása, addig a szlovák (szláv) névtani terminológiára az idegen terminusok használata (internacionalizmusra való törekvés), a több nyelvben is hasonló alakban és jelentésben élő terminusok alkalmazása jellemző.

A tulajdonnevek kutatói (mint minden tudományág kutatói) gyakran szembesülnek terminológiai kérdésekkel. A névtani terminusok kialakulásának és változásának története egy különálló monográfia témája lehetne. Napjainkban a Szlovák Tudományos Akadémia Névtudományi Bizottsága egy szlovák névtani terminológiai szótár előmunkálatain dolgozik. A közeljövőben kívánatos lenne egy magyar névterminológiai szótár (vagy terminusjegyzék) elkészítése is (vö. FARKAS megj. e.), amely nagyban segíthetné a névkutatók munkáját.

Hivatkozott irodalom

BAUKO JÁNOS 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *Névtani Értesítő* 26: 119–35.

BAUKO JÁNOS 2007. Motivácia vzniku názvov horolezeckých ciest. In: POVAŽAJ, MATEJ – ŽIGO, PAVOL eds., *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie.* Bratislava. 190–203.

BAUKO JÁNOS 2008. A szlovák névtudomány múltja és jelene. *Névtani Értesítő* 30: 185–93.

BAUKO JÁNOS 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.* Nyitra–Budapest.

BAUKO JÁNOS 2010. Hegynévhasználat a fordítás és kétnyelvűség tükrében. In: BAUKO JÁNOS szerk., *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra. 19–29.

BAUKO JÁNOS 2011. A szocioonomasztika kutatási területei. In: LŐRINCZ ILDIKÓ szerk., *Európaiság, magyarság Közép-Európában. XIV. Apáczai-napok.* Győr. 108–16.

BAUKO JÁNOS 2012a. A gasztroantroponimák szemiotikája. In: BALÁZS GÉZA – BALÁZS LÁSZLÓ – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei.* Budapest. 178–86.

BAUKO JÁNOS 2012b. Krycie mená na internete. In: *Varia XX.* Megjelenés előtt.

BAUKO JÁNOS megj. e. Közösségi ragadványnevek használata a szlovákiai magyarok körében. Megjelenés előtt a 17. Élőnyelvi Konferencia kötetében. Szeged.

BLANÁR, VINCENT 1962. K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológie. *Československý terminologický časopis* 1: 278–83.

BLANÁR, VINCENT 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT – MAJTÁN, MILAN szerk. 1968. *I. slovenská onomastická konferencia. (Bratislava 5. – 6. decembra 1967).* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT – MATEJČÍK, JÁN 1978. *Živé osobné mená na strednom Slovensku I/1. Designácia osobného mena.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT – MATEJČÍK, JÁN 1983. *Živé osobné mená na strednom Slovensku I/2. Distribúcia obsahových modelov.* Martin.

BÖLCSKEI ANDREA 2012a. Helynevek standardizációja: alapelvek, terminológiai kérdések a nemzetközi és a magyar gyakorlatban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 85–102.

BÖLCSKEI ANDREA 2012b. A helynév-standardizáció terminológiájáról. *Névtani Értesítő* 34: 167–78.

BUČKO, DMITRO – TKAČOVA, NATALIJA 2012. *Slovník ukrajinskej onomastickej terminológii.* Charkov.

DAVID, JAROSLAV 2006. Nicky v komunikaci na www chatu. In: JANDOVÁ, EVA et al. eds., *Čeština na www chatu.* Ostrava. 43–84.

DVONČ, LADISLAV 1966. K niektorým základným onomastickým termínom. *Československý terminologický časopis* 5: 215–23.

DVONČ, LADISLAV 1983. Z terminológie onomastiky. *Kultúra slova* 17: 172–8.

FARKAS TAMÁS 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 332–41.

FARKAS TAMÁS 2011. Terminológiai munkálatok a névkutatás területén. *Névtani Értesítő* 33: 203–12.

FARKAS TAMÁS 2012. Szempontok a magyar névtani terminológia megítéléséhez. *Névtani Értesítő* 34: 139–48.

FARKAS TAMÁS megj. e. Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről. Megjelenés előtt a XXII. MANYE-konferencia kötetében.

GARANČOVSKÁ, LENKA 2009. Vymedzenie chrématoným v onymickom systéme. *Acta onomastica* 50: 88–101.

HAJDÚ MIHÁLY 1979. A magyar névtudomány műszavai. *Névtani Értesítő* 2: 18–28.

HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. *Személynevek*. Budapest.

HARVALÍK, MILAN 2003. K současnému stavu slovanské onomastické terminologie. In: BIOLIK, MARIA ed., *Metodologia badań onomastycznych.* Olsztyn. 33–47.

HARVALÍK, MILAN 2008. K integračním tentencím v současné onomastické terminologii. In: ČORNEJOVÁ, MICHAELA – KOSEK, PAVEL eds., *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové životnímu jubileu.* Brno. 45–53.

HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.

HOFFMANN ISTVÁN 2012. Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban. *Névtani Értesítő* 34: 127–37.

HORECKÝ, JÁN 1994. Logonomastika ako onomastická disciplína. In: KROŠLÁKOVÁ, EMA ed., *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.-20. mája 1994. Zborník referátov*, Bratislava–Nitra. 76–8.

Icosweb = http://www.icosweb.net.

IMRICHOVÁ, MÁRIA 2002. *Logonymá v systéme slovenčiny.* Prešov.

JUHÁSZ DEZSŐ 2004. A névtan néhány terminológiai és tudományrendszertani kérdéséről. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben.* Budapest. 165–9.

KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 2000. K promjěnám systému hypokoristik. In: OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – ŠRÁMEK, RUDOLF – HARVALÍK, MILAN szerk., *Onomastické práce 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám Ivana Lutterera.* Praha. 209–15.

KRŠKO, JAROMÍR 1998. Mikrosociálne toponymá. In: MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL eds., *Zborník materiálov z 13. slovenskej onomastickej konferencie.* Bratislava. 115–20.

KRŠKO, JAROMÍR 2009. Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov. *Slovenská reč* 74: 357–62.

KUBA, LUDVÍK 1997. Dozná Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky brzkých změn? *Acta onomastica* 38: 13–4.

MAJTÁN, MILAN 1976. Základná slovenská toponomastická terminológia. In: BLICHA, MICHAL – MAJTÁN, MILAN eds., *Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3.–7. mája 1972).* Bratislava. 113–6.

MAJTÁN, MILAN 1979. Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami. *Kultúra slova* 13/5: 153–9.

MAJTÁN, MILAN 1989. Klasifikácia chrématonymie. In: ŠRÁMEK, RUDOLF – KUBA, LUDVÍK eds., *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola" Ústí nad Labem 21.-22. 6. 1986*. Brno. 7–13.

MAJTÁN, MILAN 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava.

MAJTÁN, MILAN 2011. *Prostriedky identifikácie.* In: VALENTOVÁ, IVETA ed., *Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami.* Bratislava. 15–9.

MAJTÁN, MILAN 2012. Pragmatonymá sú vlastné mená. In: OLOŠTIAK, MARTIN ed., *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia.* Prešov. 274–9.

MIKESY SÁNDOR 1960. Mi legyen az *onomasztika* magyar neve? *Magyar Nyelv* 56: 236–8.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE 1998. K hierarchii onomastických termínů podle objektů pojmenovaných vlastními jmény. *Acta onomastica* 39: 46–54.

OLOŠTIAK, MARTIN 2010. O spôsoboch tvorenia vlastných mien. *Slovenská reč* 75: 209–24.

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. Skopje, 1983.

ÖRDÖG FERENC 2010. Névföldrajz, onomatodialektológia, névdialektológia. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai.* MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 127–33.

RAÁTZ JUDIT 2008. Névadás az interneten. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 443–50.

RZETELSKA-FELESZKO, EWA – CIEŚLIKOWA, ALEKSANDRA – DUMA, JERZY red. 2002–2003. *Slowiańska onomastyka. Encyklopedia.* 1–2. Warszawa–Kraków.

SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynévkutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–72.

SLÍZ MARIANN 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–56.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.

SVOBODA, JAN – ŠMILAUER, VLADIMÍR – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – OLIVA, KAREL – WITKOWSKI, THEODOLIUS 1973. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik.* Zpravodaj místopisné komise ČSAV 14: 1–280. Praha.

ŠMILAUER, VLADIMÍR 1976. Třídení vlastních jmen. (Teze). In: BLICHA, MICHAL – MAJTÁN, MILAN eds., *Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3.–7. mája 1972).* Bratislava. 109–11.

ŠRÁMEK, RUDOLF 1999. *Úvod do obecné onomastiky.* Brno.

VALENTOVÁ, IVETA 2009. Anojkonymum alebo terénny názov? *Slovenská reč* 74: 31–4.

VALENTOVÁ, IVETA 2012. Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena individuálnou charakteristikou. In: OLOŠTIAK, MARTIN ed., *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia.* Prešov. 113–22.

VALENTOVÁ, IVETA megj. e. Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky. *Slovenská reč.* Megjelenés előtt.

VÖRÖS FERENC 2009. Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében: terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Budapest. 57–74.

WITKOWSKI, TEODOLIUS 1964. *Grundbegriffe der Namenkunde*. Berlin.

WITKOWSKI, TEODOLIUS 1976. Definitionen zur onomastischen Terminologie. In: BLICHA, MICHAL – MAJTÁN, MILAN eds., *Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3.–7. mája 1972).* Bratislava. 117–40.

ZGUSTA, LADISLAV 1995. Systematická terminologie onomastiky. *Acta onomastica* 36: 262–72.

ŽIGO, PAVOL 2008. Ideonymá a problematika transonymizácie. In: ČORNEJOVÁ, MICHAELA – KOSEK, PAVEL eds., *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové životnímu jubileu.* Brno. 265–70.

ŽIGO, PAVOL 2010. Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach). *Slovenská reč* 75: 270–7.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, **Comparing Hungarian and Slovakian (Slavic) onomastic terminology**

The author gives a brief survey of recent research in Hungarian and Slovakian (Slavic) onomastic terminology, and compares several onomastic terms in these languages. While Hungarian onomastic terminology is characterized by the use of Hungarian terms (Hungarocentrism) and terms used only in a single language, Slovakian (Slavic) onomastic terminology is built up of terms of foreign origin (internationalism) and terms used in similar forms and with similar meanings in several languages.

A HELYNÉV-STANDARDIZÁCIÓ TERMINOLÓGIÁJÁRÓL

1. Helynév-standardizáció és nyelvtudomány. – A földrajzi nevek egységesítésének nemzetközi összehangolásával foglalkozó ENSZ csoport, a United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN; ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoport) nevű szakmai bizottság 2002-ben kiadott, a helynév-standardizációs tevékenység során leggyakrabban használt terminusokat definiáló, „Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names" (Terminusok jegyzéke a földrajzi nevek standardizációjához) című szójegyzéke (a továbbiakban: GTSGN.) a *földrajzinév-egységesítés* szakkifejezésre a következő meghatározást adja: „Egy vagy több konkrét név előírása egy névhatóság által – a pontos írott forma, egy meghatározott földrajzi objektumra való alkalmazás és a név használati feltételeinek megadásával. Szélesebb értelemben a Földön és az azon kívül található objektumokat jelölő helynevek egységesítése" (GTSGN. 312).[1] A földrajzi nevek *egységesítése,* a helynév-standardizáció folyamán „a helynevek egységes megadását szolgáló szabványok és szabályok meghatározott készletének a megfelelő hatóság által történő létrehozása", valamint „a helyneveknek a fenti normákhoz való igazítása" történik meg (GTSGN. 311. a, b). Azaz maga az egységesítési tevékenység, valamint a tevékenység eredményeként létrejött helynevek is szabványosítottak. A standardizált, *egységesített helynév* a szójegyzék szerint: „Egy névhatóság által jóváhagyott név, amelyet egy adott objektumot jelölő bizonyos számú névváltozat közül választottak ki mint előnyben részesített névformát. Egy objektumnak ugyanakkor több standardizált neve is lehet. Példa: Kaapstad és Cape Town (de a Capetown forma nem standardizált)" (GTSGN. 228).

A földrajzi nevek egységesítése lényegében két, egymással összefüggő színtéren zajlik. A helynevek *nemzeti egységesítése* során „a földrajzi nevek egységesítése egy nemzeti egység, például egy állam területén" történik (GTSGN. 314). A nemzeti helynévstandardizáció – melynek alapelveit az adott ország felelős szervezete határozza meg – eredményei képezik a nemzetközi földrajzi névi egységesítés bemenetét (RAPER 2000: 191). A *nemzetközi egységesítés* az a „[t]evékenység, amelynek célja a legnagyobb fokú gyakorlati egységesség elérése a Föld valamennyi földrajzi nevének (valamint szélesebb értelemben a Földön kívüli topográfiai neveknek is) a szóbeli és írásbeli megadásában, (1) nemzeti egységesítés, és/vagy (2) nemzetközi megegyezés révén (mely kitér a különböző nyelvek és írásrendszerek megfeleltetéseire)" (GTSGN. 313).

A helynév-standardizáció tehát a fenti definíciók értelmében a nyelvi egységesítés, a nyelvi szabványosítás egyik megnyilvánulási területe, így leírható a nyelvtervezés egyes fogalmainak felhasználásával is. A tevékenység státusztervezési (milyen nyelvű legyen az egységesített, hivatalos használatra szánt helynév) és korpusztervezési döntések (az azonos nyelvű névváltozatok egyikének kiválasztása) meghozatalát igényli; az egységesített helynévi forma kialakítása a lexikáció részét képezi, de összekapcsolódhat grafizációs

[1] A szójegyzékben az egyes terminusok azonosító számmal vannak ellátva, a hivatkozásokban ezt a számot adom meg. Jelen munkában a definíciók fordítása az angol nyelvű szakasz alapján, a szerző által történt.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2012.17 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 34. 2012: 167–78.

kérdésekkel is (pl. a helyesírás, a latin betűs átírás tekintetében). Az egységesített helynév elterjesztése történhet hivatalos dokumentumok (pl. földrajzinév-tárak, adatbázisok) segítségével, továbbá mindennapi környezetünk, használati eszközeink (pl. útjelző táblák, térképek, GPS) által is (vö. SÁNDOR 2003: 382, BALÁZS 2001: 213).

A helynév-standardizáció egyben alkalmazott névtani kérdéskör is. A hivatalos nyelvhasználat számára egységesített helynevek (pl. helységnevek, utcanevek, térképi helynévállomány) problémáit tárgyaló írásokat az alkalmazott névtan témakörébe utalja az Onomastica Uralica című periodika magyar nyelvű műveket kategorizáló bibliográfiai összeírása (vö. HLAVACSKA–TÓTH 2001: 421–7), valamint újabb helynévkutatásunk eredményeit számba véve HOFFMANN ISTVÁN is (2002: 216, 2003: 218–27). Egyes országokban a földrajzi nevek nemzeti egységesítését intézményesen is az alkalmazott névtanhoz kötik: a bulgáriai helynevek standardizációjáért például a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Nyelvi Intézetének Alkalmazott Névtani Osztálya felel.[2]

2. A helynév-standardizáció jelentősége és kivitelezése. – A földrajzi nevek térbeli tájékozódásunk fontos keretét képezik; gyakran más típusú információkhoz is a helyneveken keresztül jutunk el (vö. MedK. 2, 8). A gyors és pontos tájékozódás lehetőségét biztosító egységesített földrajzi nevek használata a kormányzat, az ipar, a kereskedelem, az oktatás területén pénz és idő megtakarításához, a működési hatékonyság növeléséhez, az azonos munkafolyamatok többszöri kivitelezésének elkerüléséhez vezet. A standardizált helynevek helyi, nemzeti és nemzetközi használatának előnyei igen változatos területeken jelentkezhetnek (pl. térképészet; népszámlálás; nemzetvédelem; hazai és nemzetközi földi, légi és vízi közlekedés, navigáció; kül- és belkereskedelem; víz- és ásványianyag-lelőhelyek felkutatása; postai és csomagküldő szolgáltatások; hírszolgáltatás; tulajdonjog; vidékfejlesztés, várostervezés; környezetvédelem, fenntartható fejlődés; katasztrófamegelőzés; segélyszolgáltatások; békefenntartás; keresési és mentési műveletek; népességstatisztikai, kulturális, társadalmi és tudományos kutatások; turizmus). A földrajzi név fontos társadalmi azonosító funkcióval bír (l. születési hely, lakcím, nemzetiség, anyanyelv); a helynevek a bennük rejtőző különleges földrajzi, művelődés- és nyelvtörténeti információk révén egyben jelentős kulturális értékek is (Manual 2006: 2).

A helynév-standardizációs tevékenység elősegíti a helynevek állományának és funkcionalitásának globális, technikailag fejlett világunkban való megőrzését; a politikai (pl. országhatárok változása, dekolonizáció), társadalmi (pl. urbanizáció), gazdasági (pl. turizmus) és környezeti (pl. a sarkvidéki partszakaszok globális felmelegedés hatására bekövetkező átalakulása, mesterséges földrajzi objektumok létrehozása) változások nyomán változó valóságunkhoz igazítja a helynévállományt; elősegíti a nemzetközi együttműködés megvalósulását azokon a területeken, ahol több országnak is van érdekeltsége (pl. kutatások az Antarktiszon, tenger alatti felszínformák nevei, politikai határokon átnyúló földrajzi alakulatok nevei; vö. MedK. 3). A földrajzi nevek egységesítésének folyamatában szerepet kaphatnak a legújabb kor szemléleti elvei, technikai vívmányai: az adatgyűjtés gyakran wiki alapelvek szerint, azaz egy weboldal tartalmának közösség által való kiépítése során történik; az eredmények közzétételében a korábbi papíralapú helynévtárakat a digitális nemzeti helynév-adatbázisok, webhelyek s az ezek összekapcsolásával létrehozott nagyobb területi egységek helynévi adatait tartalmazó soknyelvű, több írásrendszerrel

[2] http://www.ibl.bas.bg/en/departments_en17.htm.

dolgozó adatbázisok (pl. World Geographical Names Database, EuroGeoNames) váltották fel (MedK. 4).

A helynév-standardizációs folyamatok az általános szabványosítási gyakorlat több ismérvét is mutatják: a névegységesítési tevékenységben való részvétel önkéntes; nemzeti, regionális és nemzetközi színtéren kivitelezett; e célra létrehozott, a kormányzat által elfogadott, szakmailag kompetens intézmények, bizottságok feladata, amelyek írásban rögzített alapelveket és munkamenetet követve közmegegyezéssel döntenek az egységesítési folyamatok során; a standardizált névformák hivatalos dokumentumokban (pl. helységnévtárakban, adatbázisokban, jogszabályokhoz kapcsolódó névlistákban, irányelvekben) jelennek meg; az egységesített névformák menedzselése folyamatosan történik (a részleteket l. BÖLCSKEI 2012). A helynevek egységesítését végző szakmai szervezet típusának, jogkörének meghatározása, a szakértők által alkalmazott alapelvek és munkamódszerek kijelölése nemzeti szinten dől el. Az UNGEGN a hatékony nemzeti helynév-standardizáció kivitelezésével összefüggésben szakmai ajánlásokat fogalmaz meg és koordinációs tevékenységet lát el; továbbá a nemzeti szervezetek által már egységesített helynevek terjesztésére, a standardizációval kapcsolatos oktatás biztosítására vállalkozik (Manual 2006; RAPER 2000: 189).

3. Az UNGEGN terminológiai szójegyzéke (2002, 2007). – Az alábbiakban az UNGEGN terminológiai szójegyzékének (GTSGN. 2002), valamint a hozzá szervesen kapcsolódó függeléknek (AGTSGN. 2007) a bemutatása következik, amely egyrészt kitér a keletkezési körülmények ismertetésére, másrészt nyelvészeti szempontú áttekintést ad a szójegyzék szerkesztésében alkalmazott alapelveknek és a kivitelezés sajátosságainak leírásával.

3.1. Keletkezési körülmények. – Az UNGEGN céljai között kezdettől fogva szerepel az ENSZ hivatalos nyelvei tekintetében a földrajzi nevek egységesítésével kapcsolatos szabványosított és harmonizált terminológia bevezetése, használatának támogatása. A terminológia egységessége ugyanis alapvető feltétele annak, hogy az UNGEGN fő törekvései (l. fent) sikerrel járjanak (UNGEGN Brochure 3).

A 2002-ben kiadott terminológiai szójegyzék közvetlen előzménye az 1984-re datált, H. A. G. LEWIS által szerkesztett „Glossary No. 330: Technical Terminology Employed in the Standardization of Geographical Names" (Szójegyzék No. 330: A földrajzi nevek standardizációjában használt szakkifejezések) című terminusgyűjtemény volt, amely 115, a témához kapcsolódó fogalom megjelölésére összesen 175 szakkifejezést sorolt fel angol, francia, spanyol, orosz, kínai és arab nyelven (RAPER 2000: 194; KERFOOT 2000: 205).[3] Ezt a jegyzéket az UNGEGN 1989. évi 14. ülése több tekintetben is javítandónak ítélte: a szójegyzék nem volt teljes, ugyanakkor ismétlődéseket tartalmazott; a definíciók pedig nem tértek ki a nem latin betűs írásrendszerek és a nem európai nyelvek sajátosságaira.

Az UNGEGN ekkor kezdeményezte egy, a helynév-standardizáció terminológiájával foglalkozó munkacsoport létrehozását az izraeli NAFTALI KADMON irányításával, aki

[3] E gyűjtemény magyar változatát FÖLDI ERVIN készítette el, majd a Névtani Értesítőben meg is jelentette (1992b). Jelen írás az angol nyelvű szakkifejezések magyar változatának megadásakor az e fordításban szereplő terminusokat is figyelembe veszi.

egy új szójegyzék szerkesztésére is vállalkozott. A terminológiai munkacsoport az UNGEGN 15. ülésén, 1991-ben mutatta be a készülő új szójegyzék első változatát, amely 336 terminust és definíciót tartalmazott angol nyelven, a helynévi példái pedig már 16 nyelvből, illetve írásrendszerből származtak. 1992-ben a „6th UN Conference on the Standardization of Geographical Names" (6. ENSZ-konferencia a Földrajzi Nevek Standardizációjáról) című rendezvényen a terminológiai munkacsoport fenntartásáról döntöttek a résztvevők, s feladatául egy többnyelvű, az ENSZ hivatalos nyelvein elérhető helynév-standardizációs terminológiai szótár elkészítését, a későbbiek során pedig annak rendszeres felülvizsgálatát és karbantartását jelölték ki. A munkacsoport 1998-ban a „7th UN Conference on the Standardization of Geographical Names" (7. ENSZ-konferencia a Földrajzi Nevek Standardizációjáról) című rendezvényen nyújtotta be a szójegyzék újabb és bővebb változatát.

A 375 terminust tartalmazó, hatnyelvű (az ENSZ hivatalos nyelvein – angol, francia, spanyol, orosz, kínai, arab – készült) változat a UN Department of Economic and Social Affairs Statistics Division (ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya Statisztikai Részlege) kiadványaként – mint UNGEGN-dokumentum – jelent meg 2002-ben, New Yorkban. A szójegyzék főszerkesztője NAFTALI KADMON volt; a szójegyzék összeállításában, fordításában pedig az UNGEGN földrajzinév-egységesítési terminológiával foglalkozó munkacsoportjának tagjai segédkeztek önkéntes alapon. E szójegyzék alapján készült el az UNGEGN-nek a nemzeti földrajzinév-egységesítési tevékenység hatékony megvalósítását szorgalmazó és segítő kézikönyve (Manual 2006), amelynek törzsszövegében (5–78) DONALD J. ORTH, a szerző tulajdonképpen összefüggésrendszerükben mutatja be a GTSGN.-ben szereplő fogalmakat és terminusokat. A következő évben megjelent, a romanizálási rendszerek, a helynévi és a kapcsolódó adatok pontos nemzetközi átadása és a világ országainak hivatalos angol és helyi megnevezései tekintetében gyakorlati segítséget nyújtó kiadvány (Manual 2007) szintén a már egységesített helynév-standardizációs terminológiát használja.

A helynévi terminológiai munkacsoport (Working Group on Toponymic Terminology) a honlapja szerint mai formájában hivatalosan 1991-től működik,[4] vezetője jelenleg a svéd STAFFAN NYSTRÖM. A munkacsoport feladata a GTSGN. felülvizsgálata, folyamatos korszerűsítése. Ennek jegyében született meg a 2007-ben kiadott angol nyelvű függelék, az „Addendum" (a továbbiakban: AGTSGN., részletesebben l. később). 2008 óta a munkacsoport a Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS) Terminológiai Munkacsoportjával is együttműködik.

3.2. Nyelvészeti szempontú áttekintés. – A 2002-ben kiadott szójegyzék (GTSGN.) az alapelvek szintjén az ENSZ hat hivatalos nyelve viszonylatában kívánja a földrajzinév-egységesítéssel kapcsolatos leggyakoribb szakkifejezéseket összegyűjteni, definiálni és egymásnak megfeleltetni, azaz végső soron a helységnév-standardizációs tudás fogalmi és többnyelvű terminológiai hálóját adja közre. Ez a tudás egyrészről több tudományterület ismeretanyagából merít, ennek megfelelően a szójegyzékben szereplő terminusok is változatos szakterületekhez kötődő kifejezések: főként a nyelvészet szakszavaival találkozunk (pl. 007 *allophone* 'hangváltozat'; 021 *bilingualism* 'kétnyelvűség'; 262 *pidgin*

[4] http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/wg3.html.

'pidzsin'; 297 *semantics* 'jelentéstan'),[5] de szép számban találunk számítástechnikai (pl. 020 *batch processing* 'kötegelt adatfeldolgozás'; 053 *data dictionary* 'adatkönyvtár'; 060 *default value* 'alapértelmezés szerinti érték'; 142 *interface* 'illesztőegység, csatlakozási felület'), földrajzi (pl. 029 *class, feature* 'típus, alakulat-'; 095 *feature, undersea* 'alakulat, tengerfenék-domborzati'), valamint térképészeti (pl. 062 *descriptive term* 'magyarázó írás'; 361 *UTM grid* 'Univerzális Transzverzális Merkátor hálórendszer') szakkifejezéseket is. A helységnév-standardizációs tudás más oldalról, a bevont tudományterületek egészéhez mérten specifikus ismeretanyag, ezért – mint a GTSGN. bevezetése fel is hívja erre a figyelmet – a szójegyzékben megadott definíciók a terminusok helynevekkel, helynévi egységesítéssel kapcsolatos jelentését dolgozzák ki,[6] így egyes meghatározások különbözhetnek a kérdéses szakkifejezések egyéb céllal készített szótárakban található definícióitól. A sajátos ismeretanyag leírásával függ össze az is, hogy egyes terminusekvivalenciák, illetve példák megadásakor a hat nyelv viszonylatában szükségszerűen jelentkeznek bizonyos különbségek (GTSGN. 3), vö. pl. a 169 *lexicon* (lexikon) terminus megfelelőit és definícióit, illetve a 130 *homonym* (homonima) terminus alatt megadott példákat a különböző nyelvű szószedetekben.[7]

A szójegyzék egy igen összetett terminológiai alapelv (vö. BUDIN 2001: 14–7) megvalósítására törekedve a szakmai kommunikáció terminológiai problémáit földrajzi és nyelvi kötöttségektől mentesen igyekszik megoldani, olyan elméleti keretet biztosítva, amelyet a szakértők könnyen megoszthatnak egymással, s amelyet ki-ki a saját (vagy az általa képviselt) igényeknek, (anya)nyelv(ek)nek megfelelően továbbfejleszthet. A készítők a terminológiai egységek kognitív, nyelvi és kommunikatív összetevőjének leírására (vö. CABRÉ 2003: 183) egyaránt kellő figyelmet fordítottak. A terminusok földrajzinév-egységesítéssel kapcsolatos jelentésén túl olyan, a szakszavak használatával összefüggő dolgokat is megtudhatunk például, hogy a 040 *conventional name* (hagyományos név) kifejezés lényegében az angol terminus az exonimák megjelölésére; hogy a 070 *diglossia* (diglosszia) terminus tágabb értelemben két, nem rokon nyelv egy adott területen való használatára (pl. a spanyol és a guarani Paraguayban) is vonatkozik; hogy a 134 *ideogram* (fogalomjel) szakkifejezést néhány szerző a *logogram* (szójel) terminus értékében használja; hogy a 137 *index, place names* (mutató, helynév-) kifejezés nemegyszer a csak települések neveit tartalmazó mutatókat jelöli.

[5] A terminus előtt lévő szám az angol nyelvű kifejezés GTSGN.-beli sorszáma. Példaként mindig azt a terminusváltozatot adom meg, amely mellett a definíciót találjuk az angol nyelvű szakaszban. A helynév-standardizációs tevékenységhez szükséges ismeretek sokoldalúságának érzékeltetésére ebben a bekezdésben a terminusok konvencionális magyar változatát tüntettem fel.

[6] Több definíció a megszövegezésben is utal a sajátos jelentés kidolgozására, s olyan, az értelmezést szűkítő megjegyzésekkel kezdődik, mint pl. „In toponymy" („A helynévkutatásban": pl. 041 *conversion* 'átírás'; 133 *hyphenization, also hyphenation* 'kötőjelezés'; 349 *transformation, names* 'átalakítás, név-); „In the (specific) context of this glossary" („E szójegyzék [sajátos] összefüggésrendszerében": pl. 145 *language* 'nyelv'; 209 *name* 'név').

[7] Egyes GTSGN.-beli terminusekvivalenciák problematikus voltára az angol, spanyol, francia és orosz nyelv viszonylatában HARVALÍK–CAFFARELLI (2007: 181–3) is utal. A különböző nyelvű névtani terminusok egymásnak való megfeleltetésével kapcsolatos nehézségekre l. még BAUKO 2012.

A szójegyzékben szépen kirajzolódnak a fogalmak és terminusok hierarchikus viszonyai (hipero-, hipo-, kohipo-, mero-, holonimák stb.; l. PRÓSZÉKY–MIHÁLTZ 2008).[8] A fölérendelt terminusokat (a szójegyzékben: *comprehensive terms* 'átfogó szakkifejezések') a szójegyzék a definíciójukban szövegszerűen is azonosítja: pl. a 024 *character, modified* (írásjegy, módosított) kifejezés a 025 *character, simplified* (írásjegy, egyszerűsített) és a 026 *character, variant* (írásjegy-, változat) terminusok összefoglaló megjelölése; a 339 *toponym* (helynév) szakkifejezés a 215 *name, extraterrestrial* (név, Földön kívüli) és a 216 *name, geographical* (név, földrajzi) terminusok összefoglalására szolgál; a 349 *transformation, names* (átalakítás, név-) kifejezés a 350 *translation* (fordítás), a 346 *transcription* (kiejtés szerinti átírás) és a 352 *transliteration* (betű szerinti átírás) terminusokat összegzi, az utóbbi kettő egyben a 041 *conversion* (átírás) szakkifejezés alá is tartozik.

A szójegyzék szövege egyértelműen jelöli az értelmileg összetartozó (a szójegyzékben: *complementary terms* 'egymást kiegészítő szakkifejezések'), rendszerint egy jelenség különböző aspektusait megadó terminusokat is. Összetartoznak ily módon például a 020 *batch processing* (kötegelt adatfeldolgozás) és a 141 *interactive processing* (interaktív adatfeldolgozás); a 037 *consonant* (mássalhangzó) és a 370 *vowel* (magánhangzó); a 091 *feature, man-made* (alakulat, mesterséges) és a 092 *feature, natural* (alakulat, természetes); a 110 *generic element* (földrajzi köznévi alaptag, helyfajtajelölő elem) és a 307 *specific element* (megkülönböztető tag, sajátosságjelölő elem); a 192 *map, thematic* (térkép, tematikus) és a 193 *map, topographic* (térkép, helyrajzi); a 272 *raster mode* (raszter mód) és a 364 *vector mode* (vektor mód) szakkifejezések.

A definíciók kitérnek az összetartozó fogalmakat jelölő terminusok viszonyának részletezésére, l. pl. a 066 *dialect* 'nyelvjárás'; 146 *language, colloquial* 'informális, társalgási nyelv'; 366 *vernacular* 'vernakuláris nyelv(változat), népnyelv' szakkifejezések, illetve a 047 *creole* 'kreol', 159 *language, vehicular* 'közvetítő nyelv'; 172 *lingua franca* 'közös nyelv', 262 *pidgin* 'pidzsin' terminusok esetében. A hasonló alakú terminusok fontos jelentésbeli eltéréseire a meghatározások szövegszerűen is felhívják a figyelmet, pl. a 110 *generic element* 'helyfajtajelölő elem' kifejezés a helynév részeként álló, a 112 *generic term* 'alakulattípus-megjelölés' terminus a földrajzi megjelölésként szolgáló földrajzi köznévre utal. A szójegyzék törekszik a denotátumtípust és az azt jelölő helynévfajtát azonosító szakkifejezések formai összekapcsolására, pl. a 090 *feature, hydrographic* 'alakulat, vízrajzi' és 132 *hydronym* 'víznév' estében.

A szójegyzék egyes fogalmak jelölésére szinonim terminusokat alkalmaz, a szinonímiára az utaló címszavakból (pl. a 210 *name, alternative* 'név-, változat' és a 231 *name, variant* 'név-, változat' címszavak az 005 *allonym* 'névváltozat' terminushoz; a 213 *name, compound* 'név, összetett' címszó a 212 *name, composite* 'név, összetett' kifejezéshez; a 063 *designation* 'típusmegjelölés' címszó a 062 *descriptive term* 'magyarázó írás' terminushoz; a 147 *language, donor* 'nyelv, átadó' címszó a 156 *language, source* 'nyelv, forrás-' kifejezéshez; a 244 *normalization* 'szabványosítás' címszó a 311 *standardization* 'szabványosítás, egységesítés' terminushoz; a 226 *name, proper* 'név, tulajdon-' címszó a 246 *noun, proper* 'név, tulajdon-' kifejezéshez; a 333 *topographic category* 'helyrajzi kategória' címszó a 029 *class, feature* 'típus, alakulat-' terminushoz irányít), illetve morfémányi eltérés esetén a megszövegezésből tudunk következtetni

[8] A régebbi használatú és újabb keletű magyar névtani terminusok jelentéstani viszonyaihoz l. FARKAS 2012. és HOFFMANN 2012.

(pl. a 133 *hyphenization, also hyphenation* 'kötőjelezés'; 152 *language, non-official or unofficial* 'nyelv, nem hivatalos' terminusok esetében).

A szójegyzék láthatóan törekszik arra, hogy a földrajzi nevek egységesítésének gyakorlatában legfontosabb szerepet játszó ismeretkörök terminusait, azok összefüggéseit részletekbe menően, ám nem pusztán a szakterület művelői számára befogadható módon határozza meg. Az összetartozó, többnyire összetett terminusok jelentkezhetnek egy bokorban, az azonos főnévi alaptag alatt: pl. a 209–231. sorszámok között a *name* 'név' alapterminus alatt a nevek szerkezetére (212 *composite* 'összetett'; 227 *simplex* 'egyszerű'); használatára (217 *historical* 'történelmi'; 219 *local* 'helyi'; 222 *minority* 'kisebbségi, nemzetiségi'; 223 *official* 'hivatalos'; 228 *standardized* 'egységesített'; 230 *traditional* 'hagyományos'); nyelvi eredetére, nyelviségére (218 *indigenous* 'őshonos'; 225 *primary* 'elsődleges'); a név által jelölt objektum természetére (215 *extraterrestrial* 'Földön kívüli'; 216 *geographical* 'földrajzi'; 220 *lunar* 'szelenográfiai'; 221 *maritime* 'tengeri') utaló szakkifejezések csoportjait egyaránt megtaláljuk. Az írással kapcsolatos terminusok ugyanakkor az alaptagok szerint szétszórva jelennek meg a szójegyzékben (összefüggéseiket utaló címszavak jelzik): pl. 003 *allograph* (allográf); 064 *diacritic* (mellékjel); 072 *digraph* (kétjegyű betű); 122 *grapheme* (írásjegy, graféma); 134 *ideogram* (fogalomjel); 160 *letter* (betű); 167 *letters, cardinal* (alapbetűkészlet); 168 *letters, special* (sajátos betűkészlet); 171 *ligature* (ikerbetű, ligatúra); 179 *logogram* (szójel); 195 *marker* (kiegészítő írásjegy); 251 *orthography* (helyesírás); 261 *pictogram* (képírásjel); 277 *retranscription* (a kiejtés szerinti átírás visszaállítása); 278 *retransliteration* (a betű szerinti átírás visszaállítása); 279 *reversibility* (visszaállíthatóság); 284 *script, alphabetic* (írásrendszer, alfabetikus); 286 *script, defective alphabetic* (írásrendszer, hiányos alfabetikus); 289 *script, logographic* (írásrendszer, szójeles); 294 *script, syllabic* (írás[rendszer], szótag-); 320 *syllabary* (szótagjelkészlet); 326 *syllabogram* (szótagjel); 331 *tetragraph* (négyjegyű betű); 346 *transcription* (kiejtés szerinti átírás); 352 *transliteration* (betű szerinti átírás); 355 *trigraph* (háromjegyű betű); 375 *writing system* (írásrendszer).

3.3. A szójegyzék szerkezete. – A makrostruktúra (vö. FÓRIS–RIHMER 2007) vonatkozásában az angol szójegyzék elején rövid bevezetés és jelmagyarázat található, ezután következik maga a kifejezésgyűjtemény: a terminusok sorszámmal ellátva, betűrendben következnek egymás után; definíciójukat hagyományos szócikkek formájában olvashatjuk. Címszóként alaptagokat, valamint azok egyes képzett és összetett változatait egyaránt megtalálhatjuk: pl. 008 *alphabet* (ábécé); 009 *alphabetic* (betűrendes); 010 *alphabet, conversion* (ábécé, átírási); 011 *alphabet, transcription* (ábécé, transzkripciós); 012 *alphabet, transliteration* (ábécé, transzliterációs); 013 *alphabetic script* (alfabetikus írásrendszer); 014 *alphabetic sequence* (betűrend); 015 *alphabetic sequence rules* (betűrendi szabályok). A címszavak feltüntetik az írásvariációkat is, pl. 050 *data base (also database), digital* (adatbázis, digitális). A francia, spanyol, orosz, kínai és arab szójegyzékek az angol szójegyzék felépítését és terminusrendjét követik. Az utóbbit a készítők úgy érik el, hogy címszóként az egyéb nyelvű szójegyzékekben is a sorszámozott angol terminus áll, ezt követi a terminusekvivalencia, majd a definíció a szójegyzék nyelvén. Az ellentétes irányú kereshetőséget a szójegyzék nyelve szerinti terminusok angol megfelelőit közlő mutató biztosítja az adott nyelvű szójegyzékek végén.

A mikrostruktúra szintjén a definíciók szükség esetén tekintettel vannak az egyes terminusok többféle értelmezhetőségének lehetőségére is. Az angol szakkifejezések egy

részének poliszémiája természetes nyelvi változás eredménye (megjegyzendő, hogy ilyenkor a különböző definíciókat értelemszerűen eltérő magyar terminusok fedik le): pl. 169 *lexicon* a) 'szótár', b) 'szókincs'; 249 *onomastics* a) 'névtan', b) 'névadás'; 344 *toponymy* a) 'helynévtan', b) 'helynévállomány'. Más esetekben azonos angol terminus utal a tevékenységre és annak végeredményére is (ilyenkor a megfelelő magyar szakkifejezés is jellemzően azonos): pl. 350 *translation* 'fordítás'; 352 *transliteration* 'betű szerinti átírás'.

Egyes definíciók enciklopédikus ismereteket is közvetítenek, pl. a 294 *script, syllabic* (írás[rendszer], szótag-) terminus meghatározásából kiderül, hogy „a koreai, bár alfabetikus, grafikailag és vizuálisan szillabikus" jellegű írásmódot alkalmaz. Máskor a jelentés megadása mellett a használatra vonatkozó gyakorlati tanácsokat olvashatunk a meghatározásokban: pl. 081 *exonym* (exonima): „az ENSZ a nemzetközi kommunikációban az exonimák használatának minimálisra csökkentését javasolja"; 133 *hyphenization, also hyphenation* (kötőjelezés): a kötőjel használata „meggátolja a név elemeinek felcserélését a betűrendes listákban".

Az angol nyelvű szójegyzék a definíciókban több mint 30 nyelvből válogatott példaanyaggal teszi szemléletessé állításait (pl. amhara, angol, arab, cseh, dán, francia, görög, héber, holland, inuktitut, izlandi, japán, kínai, koreai, lengyel, magyar, német, olasz, orosz, perzsa, román, spanyol, szlovák, thai, török helynevek; de akad hivatkozás a breton, flamand, fríz, guarani, rétoromán, svéd, vallon, zulu nyelv toponimáinak egyes jellemzőire is).

A szójegyzék az összetett terminusokat „jelző és jelzett szó", valamint „jelzett szó, jelző" formában is felveszi önálló sorszámmal; a definíciókat az angol szószedet jellemzően az utóbbi sorrendű kifejezésnél adja meg, a mezostruktúra szintjén ide utal az ellentétes szórendet követő címszó éppúgy, mint az esetlegesen létező szinonim terminusokat megadó címszavak: pl. a 048 *cultural feature,* a 087 *feature, cultural* és a 185 *man-made feature* utaló címszavak a 091 *feature, man-made* (alakulat, mesterséges) terminushoz irányítják az olvasót a definícióért.

A GTSGN. függelékeként 2007-ben megjelent „Addendum" (AGTSGN.) 6, 2002-ben meghatározott terminus új definícióját közli, s 17 új, definiált terminust is tartalmaz. A 2002-es definíciók megváltoztatása részben a szemlélet változása, részben pedig a világról való tudásunk módosulása miatt vált szükségessé.[9] Szemléletváltozásra utal például az 081 *exonym* (exonima) terminus meghatározásának módosítása. A 2002-es definícióban azt olvashatjuk, hogy az exonima „olyan földrajzi alakulat neve egy adott nyelven, amely kívül található azon a területen, ahol a kérdéses nyelv hivatalos státusszal bír, s amely név formájában különbözik attól a névtől, amellyel a földrajzi alakulatot annak a területnek a hivatalos nyelve(i)n illetik, ahol az található". 2007-re így változott a meghatározás: az exonima „olyan földrajzi alakulat neve egy adott nyelven, amely kívül található azon a területen, ahol a kérdéses nyelvet széles körben beszélik, s amely név formájában különbözik a megfelelő endominá(k)tól, amely(ek)et azon a területen használnak, ahol a földrajzi alakulat található". A definíció módosításában a magyar szakembereknek is lehetett szerepük: POKOLY BÉLA (2000, 2004) a határon túli magyar helynevekkel kapcsolatban például több bizottsági hozzászólásában is érintette a szakkifejezés

[9] A fent említett jelenségek nemcsak egyes terminusok definíciójának, hanem maguknak a terminusoknak a megváltozását is magukkal hozhatják; a jelenségre a magyar nyelv kapcsán l. SLÍZ 2012.

korábbi meghatározáson alapuló használatának problematikus voltát (eszerint a szomszédos országok magyarlakta területeinek földrajzi objektumait jelölő magyar helyneveket exonimáknak kellene minősíteni a magyar nyelvben). A világról való tudásunk változását érhetjük tetten a 250 *oronym* (hegynév) terminus meghatározásának módosításában: a kifejezést 2002-ben „topográfiai kiemelkedést" jelölő névként, 2007-ben „függőleges elrendeződésű képződmények" (ideértve a tengerfenék domborzati formáit is) neveként definiálták.[10]

Az AGTSGN.-ben meghatározott új terminusok némelyike 2002-ben csak utalás szintjén volt jelen a szójegyzékben (pl. A080 *ethnonym* 'népnév'), más kifejezések újabban gyakorivá vált rövidítések (pl. A118 *geoname* 'földrajzi név'). Az újonnan felvett szakkifejezések egy része sajátos földfelszíni alakulatok neveit jelöli (pl. A218 *name, lacustrine* 'tónév'; A230 *name, transboundary* 'név, határokon átnyúló') vagy sajátos funkciójú neveket azonosít (pl. B211 *name, commemorative* 'emlékeztető nevek'), más része általánosan is használt grammatikai terminus (pl. A240 *nominative form [of a toponym]* 'alanyeset').

4. A magyar földrajzinév-egységesítési gyakorlat. – A földrajzi nevek egységesítésének hazánkban komoly, mintegy száz esztendőre visszamenő hagyományai vannak. Elsőként a Magyarország községneveinek főként államigazgatási célokat szolgáló törzskönyvezését előíró 1898. évi IV. törvénycikk értelmében a településnevek monoszémián alapuló rendszerének kiépítésére került sor, amelyet az erre a célra felállított, a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működő Országos Községi Törzskönyvbizottság lényegében 1898–1912 között végrehajtott. A Törzskönyvbizottság 1954-es megszűnéséig felügyelte a történelmi változások, politikai határozatok (így az 1920-as trianoni békeszerződés, illetve az 1938-as és 1940-es bécsi döntés) következtében időről időre változó nagyságú ország változó elemszámú településnév-rendszerét (a részleteket l. MEZŐ 1982).

A szakemberek a térképi névhasználat egységesítésének szükségességét felismerve, az ENSZ 1960-as évektől kezdődő földrajzi névi standardizációs tevékenységéhez (is) kapcsolódva 1963-ban hozták létre az első magyar földrajzinév-bizottságot. E szervezet jogutóda az 1989-től működő, több érdekelt tudományterület képviselőit (térképészet, nyelvtudomány, oktatás, közlekedés, vízügy, természetvédelem, közigazgatás, nemzetiségek, külügy stb.) tömörítő tárcaközi Földrajzinév-bizottság, amelynek a jelentős hazai és külföldi földrajzi entitások, a külföldi közigazgatási egységek, egyes közlekedési és hírközlési szempontból fontos objektumok, dolgok hivatalos magyar elnevezésével kapcsolatban (ha ehhez kiemelt közérdek nem fűződik), valamint a magyarországi nemzetiségi nyelvű földrajzi nevekkel összefüggésben javaslattevő, illetve döntéshozó feladatai vannak. Ennek működési feltételeit jelenleg a Vidékfejlesztési Minisztérium biztosítja (FÖLDI 1992a: 35)[11]. A határon túli magyarlakta területek magyar nyelvű helyneveinek „rehabilitációját és stabilizálódását" célzó földrajzi névi egységesítést a Kárpát-medencei magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata, a Termini Kutatóhálózat vállalta magára egy projekt keretében (vö. Termini-honlap).

[10] A magyar tengerfenék-domborzati neveknek éppen a vonatkozó ismeretek korábbi bővülésével összefüggésben jelentkező egységesítéséről l. MÁRTON 1992.

[11] http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2234.

A földrajzi nevek egységesítésében alkalmazott alapelvek mindhárom esetben jól dokumentáltak, írásban rögzített formában, nyilvánosan közzétett anyagokban elérhetők. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság az 1898-as névtörvény alapján készített szervezeti és ügyviteli szabályzatában írja le az egységesítés lépéseit, alapelveit (MEZŐ 1982: 46, 132–152). A Földrajzinév-bizottság jogkörét, egységesítési tevékenységének követelményeit kormányrendeletek (303/2007. [XI. 14.] Korm. rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról; 36/2011. [III. 21.] Korm. rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról szóló 303/2007. [XI. 14.] Korm. rendelet módosításáról) szabályozzák (l. Magyar Közlöny 2007/153: 10679–82, 2011/29: 5131–2). A Termini Kutatóhálózat megfelelő projektjének elvi alapjait SZABÓMIHÁLY GIZELLA programadó írásai (2007a, 2007b, 2008, 2009), a tevékenység menetét a kutatóhálózat honlapja ismerteti (vö. Termini-honlap).

Bár némi különbséget (főként a jelen gyakorlatában) a standardizációs alapelvekben is megfigyelhetünk (l. BÖLCSKEI 2012: 97–8), feltűnőbb, hogy a földrajzi névi egységesítési tevékenységet a száz év során szinonim, de eltérő terminusok jelölik a magyar nyelvben: az Országos Községi Törzskönyvbizottság 1898–1912 között *helységnévrendezés*-t hajtott végre (MEZŐ 1982: 114–266); a Földrajzinév-bizottság, különösen a térképészek, a *földrajzinév-egységesítés* terminust preferálják (FÖLDI 1992a: 23); SZABÓMIHÁLY GIZELLA *standardizáció*-ról (2007b: 189; 2009), *újrakodifikáció*-ról (2007b: 190), a Termini Kutatóhálózat honlapja *újrastandardizálás*-ról beszél (vö. Termini-honlap). Talán nem túl merész az a feltételezés, hogy a földrajzi névi egységesítési tevékenység során használatos terminológia sem lehet sokkal egységesebb, mint magát a tevékenységet jelölő kifejezések.

5. Következtetés. – A földrajzi nevek egységesítésében egy, a legújabb ENSZ-kiadványokon alapuló magyar nyelvű terminológiai szójegyzék több vonatkozásban is hasznosnak mutatkozhat: megalkotása az ENSZ korábbi terminusgyűjteményének FÖLDI ERVIN által készített fordításához (1992b) kapcsolódva egy már megkezdett, a helynévstandardizáció magyar nyelvű terminológiájának megteremtésére, korszerűsítésére fókuszáló tevékenységet folytatna; a mindennapi gyakorlat szintjén segíthetné a magyar helynevek egységesítésén különböző projektekben jelenleg is dolgozó szakemberek munkáját; a terminológiai harmonizáció révén hangsúlyozottan összekapcsolhatná az alapvetően egy irányba haladó magyar és nemzetközi földrajzi névi egységesítési törekvéseket; valamint tematikus egységként konzisztens részét képezhetné egy magyar nyelvű általános névtani terminológiai szótárnak, adatbázisnak (ehhez l. FARKAS megj. e.).

Források

AGTSGN. 2007. = *Addendum for Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/glossary_add_e.pdf (2012. 05. 03.).

EuroGeoNames = http://www.eurogeographics.org/eurogeonames (2012. 05. 06.).

FÖLDI ERVIN ford. 1992b. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési szakkifejezések szótára. *Névtani Értesítő* 14: 127–38.

GTSGN. 2002. = *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/glossary.pdf (2012. 05. 03.).

Manual 2006. = *Manual for the National Standardization of Geographical Names.* United Nations, New York. http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_88e.pdf (2012. 05. 03.).

Manual 2007. = *Technical reference manual for the standardization of geographical names.* United Nations, New York. http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/UNGEGN%20tech%20ref%20manual_m87_combined.pdf (2012. 05. 03.).

MedK. = *UNGEGN Media kit.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/mediakit.html (2012. 05. 03.).

POKOLY BÉLA 2000. *Selected Exonyms used in Hungary.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/20th-gegn-docs/20th_gegn_WP65.pdf (2012. 05. 03.).

POKOLY BÉLA 2004. *On Exonyms of the Hungarian Language.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/22-GEGN-Docs/wp/gegn22wp83.pdf (2012. 05. 03.).

Termini-honlap = http://ht.nytud.hu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=16&Itemid=50 (2012. 05. 03.).

UNGEGN Brochure = http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/UNGEGNbrochure_en.pdf (2012. 05. 03.).

UNGEGN World Geographical Names. = http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/geonames (2012. 05. 03.).

UNGEGN = *United Nations Group of Experts on Geographical Names.* http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/default.html (2012. 05. 03.).

Hivatkozott irodalom

BALÁZS GÉZA 2001. *Magyar nyelvstratégia.* Budapest.

BAUKO JÁNOS 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34: 157–66.

BÖLCSKEI ANDREA 2012. Helynevek standardizációja: alapelvek, terminológiai kérdések a nemzetközi és a magyar gyakorlatban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 85–102.

BUDIN, GERHARD 2001. A critical evaluation of the state-of-the-art of terminology theory. *ITTF Journal* 12/1–2: 7–23.

FARKAS TAMÁS 2012. Szempontok a magyar névtani terminológia megítéléséhez. *Névtani Értesítő* 34: 139–48.

FARKAS TAMÁS megj. e. Egy magyar névtani terminológiai szótár tervéről. Megjelenés előtt a XXII. MANYE-konferencia kötetében.

FÓRIS ÁGOTA – RIHMER ZOLTÁN 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* 9: 109–13.

FÖLDI ERVIN 1992a. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége. *Névtani Értesítő* 14: 21–35.

HARVALÍK, MILAN – CAFFARELLI, ENZO ed. 2007. Onomastic terminology: an international survey / Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale. *Rivista Italiana di Onomastica* 13: 181–220.

HLAVACSKA EDIT – TÓTH VALÉRIA 2001. Hungarian. In: HOFFMANN ISTVÁN ed., *Onomastica Uralica* 1b. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* Debrecen–Helsinki. 295–427.

HOFFMANN ISTVÁN 2002. The Last Thirty Years of Hungarian Toponomastics. In: NYIRKOS ISTVÁN ed., *Onomastica Uralica* 2. *History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* Debrecen–Helsinki. 199–244.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002.* Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 2012. Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban. *Névtani Értesítő* 34: 127–37.

KERFOOT, HELEN 2000. Wien or Vienna; Kalaallit Nunaat, Grønland or Greenland? Recent work and directions in geographical names standardization through the United Nations. *Onoma* 35: 199–213.

MÁRTON MÁTYÁS 1992. A magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásáról. *Névtani Értesítő* 14: 84–116.

MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest.

PRÓSZÉKY GÁBOR – MIHÁLTZ MÁRTON 2008. Magyar WordNet: az első magyar lexikális szemantikai adatbázis. *Magyar Terminológia* 1: 43–57.

RAPER, PETER E. 2000. Introduction to Standardization of Geographical Names. *Onoma* 35: 187–98.

SÁNDOR KLÁRA 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC szerk., *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest. 381–409.

SLÍZ MARIANN 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–56.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007a. A határtalanítás a helynevek területén. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv–nemzet–identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai.* Budapest–Debrecen. 1: 153–70.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007b. Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *Névtani Értesítő* 29: 189–200.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* Budapest. 41–52.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2009. A határon túli magyar helynevek standardizációs kérdései. *Korunk.* Május. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=5&cikk=10583 (2012. 04. 27.).

BÖLCSKEI ANDREA

ANDREA BÖLCSKEI, **On the terminology of geographical names standardization**

The first part of the paper presents (i) geographical names standardization as a sub-field of language standardization, (ii) the importance of geographical names standardization as explained in UNGEGN documents, and (iii) the similarities between geographical names standardization and the general practice of standardization. In the second part, the author describes the editing principles as well as the structure of the terminological glossary (Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names) and its supplement (Addendum for Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names) published by UNGEGN in 2002 and 2007, respectively. The author points out the need for a similar up-to-date standardization glossary in Hungarian, which may be integrated into a dictionary (or data base) of Hungarian onomastic terms to be compiled in the future.

MEGJEGYZÉSEK NÉPNÉVI EREDETŰ TULAJDONNEVEINKRŐL[1]

1. Népnévi eredetű tulajdonneveink több szempontból is kiemelt helyet foglalnak el a névkutatásban, mivel ezek – egyéb történeti utalások mellett – nagy segítségét nyújtanak a Kárpát-medence korai nemzetiségi viszonyainak és nyelvi kontaktusainak a feltárásában. Kiemelten igaz ez a helynevek csoportjára, melyen belül – amennyiben pontos lokalizációjuk lehetséges, illetve a névadás alapja meggyőzően feltárható – leginkább a népnévi eredetű településnevek árulkodhatnak a névben tükröztetett nép tényleges jelenlétéről egy adott területen. Ez a kutatási téma nem újkeletű a szakirodalomban, átfogó, több szempontú vizsgálata azonban továbbra is kívánatos. Ehhez viszont megfelelő adatbázis létrehozása alapvető fontosságú, amely immár RÁCZ ANITA közelmúltban napvilágot látott, „Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez" című kötete (a továbbiakban: RÁCZ 2011) jóvoltából rendelkezésünkre áll. A népnévvel alakult településnevek ómagyar kori adatainak számbavételét elvégző szótár segítségével könnyen áttekinthetővé válnak az egy-egy népnévhez kapcsolható történeti adatok, melyek tanulmányozása aztán további elemzéseket indukálhat, illetve megválaszolandó kérdéseket vethet fel. A kötet jelentőségét, inspiráló hatását a népnévi eredetű hely- és személynevekkel kapcsolatban felmerült néhány megjegyzésemmel tudom leginkább igazolni.

2. RÁCZ ANITA korábban már több tanulmányban is foglalkozott a népnevek tulajdonnevekben való megjelenésével: a nyugati *(oláh ~ román, olasz, francia, német, szász, bajor, sváb)* (RÁCZ 2009), a törökségi *(nándor ~ bolgár, komán – kun – palóc, jász ~ oszlár)* (RÁCZ 2010a) és a szláv népek neveinek *(rác ~ szerb, lengyel ~ polyák, marót ~ maróc ~ morva, tót ~ szlovák, orosz, rutén, ruszin, rusznyák)* (RÁCZ 2010b) korai magyar tulajdonnevekben szereplő adatait elemezte. (Megjegyzem, a népek csoportosítása indoklást és magyarázatot igényelt volna, így pl. a jászok törökségi népként való szerepeltetése és a románok nyugati népek közé sorolása.) A felsorolt tanulmányok azért is fontosak, mert ezek világítják meg leginkább azt a koncepciót, amely alapján a településnévi adatbázist tartalmazó szótár megszületett. RÁCZ ANITA az adatgyűjtés tudományos hozadéka mellett érvelve hangsúlyozza a kutatás interdiszciplináris jellegét, mivel egy ilyen jellegű adatfeltárás nemcsak a névkutatás, hanem a történettudomány, a településtörténet, a történeti földrajz és a néprajztudomány számára is hasznosíthatónak bizonyulhat (RÁCZ 2011: 7). A hasonló jellegű korábbi adatgyűjtésektől a tárgyalt munka abban tér el, hogy a honfoglalástól 1526-ig terjedően az összes településnévi adatot igyekszik összegyűjteni a kiadott forrásmunkák (oklevél- és okmánytárak, egyéb forráskiadványok) alapján (RÁCZ 2011: 8). A szerző további szempontja között szerepel, hogy a népnevek között csak azokat az etnonimákat tartja számon, „amelyeket a **vizsgált korszak magyar**

[1] A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

nyelvhasználói ismereteink szerint valóban használhattak különböző etnikumok megnevezésére" (RÁCZ 2011: 8; kiemelés tőlem. N. F. J.). Ennek megfelelően a kötet az alábbi népnevek helynévi adatait tárja elénk: *avar, bajor, besenyő, bolgár, böszörmény, cigány, cseh, görög, horvát, jász, káliz, korontál, kazár, kölpény, kun, komán, lengyel, polány ~ polyák, magyar, maróc ~ marót ~ morva, nándor, német, oláh, olasz, orosz, örmény, rác, román, sváb, szász, székely, szerb, szerecseny, tatár, tót, török, úz, várkony, zsidó*. A népnevek látható módon relatív betűrendben követik egymást, vélhetően ezzel is jelezve az egyes etnonimák közötti kapcsolatot (pl. *kun, komán; lengyel, polány ~ polyák*), néhány összetartozó név azonban nem követi ezt a megoldást (pl. *német, sváb, szász; rác, szerb*).

Egyetérthetünk a szerzőnek azzal a célkitűzésével, hogy az adatgyűjtés során főként a magyar (vagy magyarban is meglévő) népnevekre helyezte a hangsúlyt, s a környező népek párhuzamos helynévadásában megjelenő etnonimák feltárását nem tartotta feladatának. A későbbiek során azonban mindenképpen fontos és hasznos lenne a többi Kárpát-medencei nép hasonló jellegű névadásának a vizsgálata is (erre később még visszatérek). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szótárba bekerültek olyan etnonimák is, amelyek a fenti etimológiai szempontnak nem felelnek meg maradéktalanul.

Ide tartoznak például a 'lengyel' jelentésű *polyák* és *polyán* népnevek, melyek – véleményem szerint – nem magyar névadás eredményét példázzák. A szerző említett tanulmányában (RÁCZ 2010b: 396–410) részletesen foglalkozik a *polyák* népnévvel, melyről kijelenti, hogy a lengyelek önelnevezése volt, s BENKŐ LORÁND és KNIEZSA ISTVÁN szerint is szlovák közvetítéssel került a magyarba (RÁCZ 2010b: 398–9). A magyar nyelvi átvétel azonban mindenképpen a vizsgált korszakon kívül esik (vö. TESz. *polyák*). BENKŐ a kései átvétel mellett érvelve kijelentette: „Magyar településnevek már nem is alakultak vele" (BENKŐ 1998: 63). Mivel a lengyel nép megnevezésére a szlovákok a lengyel *polák* etnonimát használták elsődlegesen, ezért nem meglepő, hogy a vonatkozó családnevek előfordulási adatainak döntő többsége a szlovákok lakta észak-magyarországi megyékben található (l. az 1715-ös országos összeírás 402 *Polyák* adatából 357). A szótár Sáros vármegyei helynévi adata (RÁCZ 2011: 57) tehát nagyobb valószínűséggel tükrözhet szláv névadási előzményt. A *polyán* népnév három helynévi előfordulása (Gömör, Torda-Aranyos, Vas) a FNESz.[4] szerint személynévi előzményre megy vissza. Ezt elfogadva RÁCZ ANITA kijelenti, hogy „tüzetesebb vizsgálat alá […] azért nem vontam, mert ismereteim szerint a magyar nyelv ezt a lexémát etnonimaként nemigen használhatta" (RÁCZ 2010b: 399); ennek ellentmond azonban a névadatok szótárazása. KISS LAJOS kevésbé tartja valószínűnek egy 'terméketlen talaj, hegyi legelő, fennsík' jelentésű ősszláv **polnъ* déli vagy nyugati szláv szóból való eredeztetését (FNESz.[4] *Magyarpolány*), azonban ezt a magyarázatot mégsem kell feltétlenül elvetnünk.

A *komán* népnév esetében sem tekinthetünk el a vélhetően belőle keletkezett helynevek szótárban való szerepeltetésének indoklásától. A lexéma elsődleges etnonima jelentése ('kun') nem kétséges, de az, hogy a közszói használatát és a helynévadásban való megjelenését melyik nyelvhez kötjük, korántsem egyértelmű. A szótár azt sugalmazza, mintha a *komán* a *kun* népnév magyar szinonimája lenne. A kérdés bonyolultságát mutatja, hogy a *kun* népnév középkori latin változata *(Cumanus)* is a hosszabb alakot őrizte meg, tehát ismert és használt volt a hivatalos magyar írásbeliségben (a *Cuni* mellett). De hogy e mögött magyar szóbeli nyelvhasználat lett volna népnévi jelentéstartalommal, és ez került volna be az alább felsorolt négy helynévbe (RÁCZ 2011: 53–4), kétséges. A *komán* RÁCZ ANITA szerint is a kunok önelnevezése volt. „A magyarországi kománok

később elmagyarosodott utódai magukat a magyar *kun* lexémával nevezték meg, bár az eredeti török *komán* nevük a 15. század közepéről adatolható *Komondor* családnévben fennmaradt" (2010a: 118). Elfogadott az a magyarázat, hogy a *komondor* a *quman* török *-dur* képzős alakja, családnévként azonban közvetlenül nem népnévre, hanem vagy személynévre (vö. TESz., CsnSz.), vagy esetleg a ma is ismert kutyafajta megnevezésére megy vissza; így a *Komán*-ból keletkezett helynevek magyarázatához nem visz közelebb.

A *kun* és a *komán* lexéma közötti különbséget jól érzékeltetik a nyelvföldrajzi vonatkozások. A *kun* lexémán alapuló településnevek ugyanis nem esnek egybe a *komán*-nal alakultak földrajzi elhelyezkedésével: az előbbiek (19 település) főként az Alföld, illetve a Dunántúl, az utóbbiak mindegyike viszont a magyar nyelvterület határán vagy azon kívül található (Hont, Temes, Krassó és Bihar vagy Zaránd megye). RÁCZ ANITA idézett tanulmányában azt írja: „A kései megjelenés miatt […] feltételezhetjük, hogy ezek a lexémák közvetlenül inkább személynévre, pontosabban esetleg román családnévre vezethetők vissza" (2010a: 120). A magyarázatot azonban bizonytalanná teszi egyrészt, hogy a családnévi adatok jóval későbbi adatolásúak, mint a helynevek, másrészt a településnevek magyar névszerkezetet tükröznek (1358: *Kumanpataka* – Krassó m., 1359: *Komanzeg* – Hont m., 1369: *Comanfalva* – Temes m., 1439: *Kományfalva* [!] – Bihar/Zaránd m.[2]; RÁCZ 2011: 53–4), tehát legvalószínűbben magyar egyénnévi előzményekkel kell számolnunk. A személynévi magyarázat legnagyobb problémája azonban, hogy a *Komán* egytagú névként sem az Árpád-korból, sem az Anjou-korból eddigi ismereteink szerint nem adatolható (vö. ÁSznt., SLÍZ 2011). A CsnSz. csak 1727-ből említi az egyetlen *Komán* nevet, a gyalui vártartomány urbáriumában szereplő Komán Lázár azonban minden bizonnyal román nemzetiségű volt. Úgy tűnik viszont, hogy e név a románok körében korábban keresztnévként is használatban lehetett (vö. pl. 1484: *Koman Kenez* a Torda megyei Felsőoláhpeterden – DL. 28436; 1511/1664: *Koman Redoe* a Fogaras megyei Szevesztrényen – DL. 36579), amennyiben megbízhatónak tartjuk az adatokat, és nem a *Roman* keresztnév oklevélbeli romlott alakjával állunk szemben.

Egy 1507-ből fennmaradt Somogy megyei oklevél Kismaróti Komán Mátyás *(Mathias Koman de Kyfmaroth)* nádori emberről tesz említést (DL. 21758), akit megbízatása alapján a magyar nemesség egyik tagjának kell tartanunk. Ez az adat arra utal, hogy az elmagyarosodó kunok önelnevezése nemcsak a *komondor* lexémában, hanem szórványosan annak előzményében is tovább élhetett, létrehozva néhány magyar családnevet. A 15–16. századi román névadatok megerősítik azt a gyanút, hogy a Temes, Krassó és Zaránd megyei helynevek nagyobb valószínűséggel lehetnek román eredetűek. Ebben az esetben a népnévi magyarázat is problémamentes, mivel román nyelven a kunok neve *cuman* volt. A nyelvi háttérből eredő ellentmondás feloldására idézem KNIEZSA ISTVÁNt, aki szerint „a XV. században már túlnyomóan román lakosságú területeken is az újonnan alapított helységek nevei az egykorú forrásokban túlnyomórészt magyar alakjukban fordulnak elő" (pl. 1405: *Kucsulát ~ Cuciulat : Kocholathfalva,* 1484: *Kabest ~ Căbeşti : Kabafalwa;* 1441: *Jonest ~ Ioneşti* : *Iwanfalwa;* KNIEZSA 2001[2]: 25). Ez alapján valószínűsíthetjük, hogy a fenti esetekben szintén az oklevelezési gyakorlat hasonló hatása állhat a

[2] RÁCZ ANITA idézett tanulmányában (2010a: 120) még két, *komán*-ból levezetett helynevet említ: az egyiket Valkó vm.-ből (1476: *Kwmanoczy ~ Kwmanowczy*), a másikat Torontál vm.-ből (é. n.: *Kumánd*); a szótárba azonban érthető módon nem veszi fel ezeket. Az első idegen (délszláv) névadást tükröz, az utóbbi pedig egy keltezés nélküli bizonytalan alak.

háttérben (erre l. bővebben HOFFMANN 2004), amely a magyar helynévalakokra megfelelő magyarázattal szolgál a román helynévi adat *(*Cumaneşti ?)* dokumentálása nélkül is.

3. A fentieken kívül néhány olyan név (pl. *görög, örmény, avar, román*) kapcsán merülnek fel kérdések, melyekhez mindössze egy-két adat kapcsolódik, illetve más magyarázat is elképzelhető a kialakulásukra. A felsoroltak között a *görög* népnévnél a hozzárendelt adat, míg az *örmény*-nél a magyarázat vonatkozásában a szerző maga is jelzi a bizonytalanságot (RÁCZ 2011: 40, 145). Az utóbbi esetében azonban – mivel a helynéven kívül más utalás is fennmaradt az örmények korai esztergomi jelenlétére, melyet megerősít az első előfordulás latin *Armeni* névalakja is – elfogadható a népnévi eredeztetés.

A pontosan be nem azonosított *Awarfewlde* (1485) nagyobb valószínűséggel lehet a *Várfölde* helynév romlott alakja, ahogy a szerző is felveti (RÁCZ 2011: 17), mivel a népnév helynévi előfordulását a magában álló kései adat erősen megkérdőjelezi. Emellett a népnévi értelmezés kétségességét növeli a szó homonim jelentéséhez ('lehullott száraz lomb [rétege]'; ÉKsz.[1]) kapcsolódó magyarázat lehetősége is. A TESz.-ben a fenti adat ez utóbbi lexéma első bizonytalan előfordulásaként jelenik meg.

3.1. A népnévi eredetű helynevek között legmeglepőbb a *román* lexémát tartalmazó nevek szerepeltetése (RÁCZ 2011: 146–8). A *román* szó népnévként a magyar köznyelvben köztudomásúan csak a 20. században (főként annak második felében) kezdte felváltani a korábban századokon át használt *oláh* megnevezést. Az első adat a szó magyar használatára 1705-ből maradt fenn, *rumuj* alakban. A 19. században végig *rumung, rumunge, romuny(ok), rumun(t), rumán, rumony* alakok váltakoznak (TESz., EWUng.). Az új népnév a románok önelnevezéséből származik, hangalakja a román *român* (korábbi helyesírással: *romîn*), illetve R. *rumîn* lexémákra vezethető vissza.[3] „Az utóbbi a lat. *Romanus* 'római' szabályos folytatása. A román nyelv latin eredete felismerésének hatására ezt már a 16. sz.-ban elkezdték *român*-nak írni" (TESz., EWUng.). Az 1848–1849-es szabadságharc idején a román nép kérésére került be a *román* alak a magyar közigazgatás nyelvébe (TESz.), de a század folyamán az *oláh* mellett még más alakokkal váltakozott *(rumunt, rumán, rumony)*, sőt a 20. század első felében is inkább a *rumén* forma volt elterjedve. A *rumuny, rumén* típusú változatok a román *î* különböző helyettesítésével jöttek létre. A magyar *román* hangalak kialakulását a román nyelvben használt új hangalak *(român)* hatása mellett bizonyára a közel egykorú két homonim magyar szó (*román*[2] 'középkori, a gótikát megelőző <stílus>'; *román*[3] 'regényes prózai elbeszélés') megléte is elősegítette.

Annak közvetett indokát, hogy miért kerültek be ezek az adatok a szótárba, a szerzőnek az *oláh* és a *román* népneveket is taglaló tanulmányában találjuk (RÁCZ 2009: 81–6). A helynévi adatokról azt olvassuk, hogy „nagyon valószínű, hogy esetükben személynévi

[3] Itt jegyzem meg, hogy a *román* lexéma etnikai jelentéstartalmának megragadása sem magától értetődő a középkor századaiban: kiket jelölt valójában és mikortól lett a románok önelnevezése. A kérdés részletes taglalása nélkül e helyütt csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a középkor folyamán a *rumân* egy bojárnak vagy egy kolostornak alávetett, röghöz kötött, robotmunkával szolgáló, földet nem birtokló jobbágy megnevezése volt a havasalföldi területeken. A magasabb társadalmi rétegek képviselőit (*bojár, moşnean* 'kisbirtokos', *răzes* 'szabadparaszt') megkülönböztették tőlük (erre l. DJUVARA 2010: 95–6).

áttételről van szó. Ezt a lehetőséget erősíti e nevek jelölt birtokos jelzős szerkezete is, de emellett azt is hangsúlyoznunk kell: e lexémák személynévvé válásának feltétele közszóként való előzetes használatuk kellett, hogy legyen" (RÁCZ 2009: 83). A személynévi előzmény a latin *Romanus* 'római ember' lehetett, „de végső soron maga a népnév is erre az eredetre megy vissza" (RÁCZ 2009: 84). Végső következtetésként pedig megállapítja, hogy „a **két népnév az ómagyar kor második felében szinonimaként élhetett együtt**, ám az *oláh* lassan visszaszorult a használatban, s a kérdéses etnikum megnevezésére a magyar nyelv a *román* lexémát egyre fontosabb szerephez juttatta" (RÁCZ 2009: 85; kiemelés tőlem). Ez alapján fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a *román* lexéma valóban magyar népnevet rejt-e az ómagyar korban, és ha igen, akkor tekinthető-e az *oláh* szinonimájának.

3.2. A magyar források vallomása szerint a *Romanus, Rumanus, Roman* stb. az Árpád-korban közepes gyakoriságú személynév (ÁSznt.) volt, melynek népszerűsége az Anjou-korban jelentősen csökkent, de még egy ideig megtalálható a forrásokban (1326/1445: *Matheus filius Nemel sponsus Pauli filii* Roman *de Comitatu Albensis* – DL. 65316; habár e személy még a 13. században születhetett; RÁCZ 2011: 147; l. még SLÍZ 2011: 435). Helynévként a 14. századtól fordul elő, többnyire birtokos szerkezetben (pl. *Románfalva, Románfölde, Romántelke, Románpataka, Románvölgye*), ezeken kívül egy Veszprém megyei és egy kérdéses Szatmár megyei *Román(d)* helynevet ismerünk a 13. századból (RÁCZ 2011: 146–8).

A korai helynévadási típusba tartozó két *Román(d)* adat egyike semmiképpen sem kapcsolható a tárgyalt témakörhöz. A Szatmár megyei helynév első előfordulása a 13. század első felére tehető (1231/397: *v. Romad* – DL. 174, ÁSznt. *Romad*). RÁCZ ANITA szótára egy 1338-as *Rumad* alak mellett a 14. század végéről említ két *Roman ~ Ruman* névformát (RÁCZ 2011: 147). NÉMETH PÉTER munkája (2008: 253) alapján további említéseket idézhetünk: 1296: *t. seu p. Romad voc.* (DL. 70597, ÁSznt. *Romad*); 1312: *t. Romand* (AOkl. 3: 213); 1345: *p. Romand* (DL. 30014) stb. Az adatok jól mutatják a névalakok körüli bizonytalanságot, ugyanakkor jelzik a *-d*-s végződések elsődlegességét, hiszen a *Roman ~ Ruman* csak egy kései, átírt oklevélben fordul elő. A kétszer is adatolható *Romand* ugyan látszólag szintén a *Román* lexikális előzményre utal, az 1345-ös adat eredeti oklevelét megtekintve azonban érdekes megállapítást tehetünk. A falu nevét a váradi káptalan egy zálogügylet kapcsán foglalta írásba, az oklevél hátlapján található címzésben *Romad* szerepel, viszont a főszövegben a település neve ugyanattól a kéztől kétszer *Romand*-ként olvasható. Az *n* azonban mindkét esetben nagyon halványan látszik; a scriptor utólag vélhetően kikaparta a betűket, a hátlap névalakja viszont a tévedés felismerése után már helyesen került az iratra. Feltehetőleg az 1312-es datálású név is hasonlóan értelmezhető. NÉMETH a helynevet a *Roma* személynév *-d* „birtokképzős" alapjának tartja (a névre l. még ÁSznt. *Roma,* SLÍZ 2011: 435). A *Roma* a *Román* személynév rövidülésével keletkezett (vö. 1261–1266: Tyvvani et *Romani ~ Roma* et Tyuan; ÁSznt. *Roma*), tehát etimológiai kapcsolat van közöttük. Ez magyarázatot adhat a 14. század végi *Roman* helynévalakokra is, viszont a *Romad* helynév közvetlenül nem lehet a *Román* származéka.

A másik településnek, a korábban Veszprém megyéhez, 2002 óta Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozó Romándnak az 1237–1240-ben Albeus nyitrai főesperes által készíttetett összeírásban található első említését *(v. Roman)* egy 1235-ből fennmaradt utalással

tudjuk kiegészíteni, amelyben szintén *villa Roman* alakban jelenik meg a falu neve (DL. 70387). Ismereteink szerint ez az egyetlen olyan lakott hely, melynek a neve a *román (Román)* lexéma képző nélküli alakjából jött létre. (A *-d*-vel kiegészült alak későbbi fejlemény.) A helynévtípus kronológiai sajátosságai, illetve a falu földrajzi fekvése a román (oláh) etnikum itteni korai megjelenését teljességgel kizárja, ezért a személynévi magyarázat nem lehet kétséges (vö. FNESz.[4] *Románd*).

A birtokos szerkezetekben fennmaradt településnevek némelyike esetében ismert az a konkrét személy, aki a hely névadója volt. Ilyen például a Baranya megyei Románfölde, melynek névadója GYÖRFFY szerint a 13. század közepén élt Nagyvátyi Román volt (RÁCZ 2011: 147), vagy a fent említett Fejér megyei Román (1326/1445: *Pauli filii Roman de Comitatu Albensis*), akiről vélhetően a fiával egy oklevélben említett *Romantheleke* prédium vette a nevét (DL. 65316).

A birtokos szerkezetekben fennmaradt 10 településnév közül három esetében ismert az a konkrét személy, aki a hely névadója volt. A Baranya megyei Románfölde GYÖRFFY szerint a 13. század közepén élt Nagyvátyi Románról kapta a nevét (RÁCZ 2011: 147), a fent említett Fejér megyei Románról (1326/1445: Pauli filii Roman de Comitatu Albensis) pedig vélhetően a fiával egy oklevélben említett *Romantheleke* prédium lett elnevezve (DL. 65316). A nyitrai Románfalvát egy 1369-ben kelt oklevél szerint Thomay János fiai Románfalvi Román fia Jakabnak (1369 > 1425: Jacobo filio *Roman de Romanfalua* – DL. 43640) és rokonainak engedték át egy egyezség szerint, ami arra utal, hogy korábban is az ő birtokuk lehetett, a falu névadója pedig a 14. század első felében élt Román volt.

3.3. Az *oláh* etnonimán alapuló településnevek közül 79 Erdélyben és a Partium megyéiben fordul elő, ezeken kívül mindössze egy ungi, egy beregi, egy gömöri és egy kérdéses, Valkó megyei helyet ismerünk (RÁCZ 2011: 111–26). Ezzel szemben a *román*hoz kapcsolható 11 település szétszórtan fekszik Veszprém, Nyitra, Baranya (2), Zaránd, Temes, Hunyad, Abaúj, Fejér, Bereg és Pozsega vármegyében (RÁCZ 2011: 146–8). A *román* lexémát tartalmazó ómagyar településnevek RÁCZ ANITA szerint „nem mutatnak olyan csoportos földrajzi elhelyezkedést, mint amilyet az *oláh* esetében megfigyelhettünk. Ebből arra következtethetünk, hogy **a népnév személynévi használata kétségkívül bizonyítja magának a népnévnek a meglétét**, de az adott etnikum elterjedtségére, földrajzi elhelyezkedésére a szó helynevekben való előfordulása aligha utalhat" (RÁCZ 2009: 84; kiemelés tőlem. N. F. J.). Véleményem szerint a személynévi előzmény önmagában nem bizonyíthatja a népnév meglétét, mivel egyrészt az egyházi latinon keresztül a magyarba bekerülő martirológiumi névről van szó, amely a magyar nyelvben már nem bírt konkrét közszói jelentéstartalommal az átvételkor (vagyis nem azért kapta valaki a magyar *Román* nevet, mert római, még kevésbé azért, mert román [oláh, rumén] lett volna). Másrészt maga a személynév eredetileg sem feltétlenül jelölt népcsoportot, jelentése ugyanis 'római ember, férfi' (vö. FNESz.[4] *Románd,* CsnE.), tehát a kora középkori (nem magyar) névadásban a Rómában élő, a várossal kapcsolatba kerülő stb. személy is megkaphatta. Ezt követően vált a név általánossá, és került be más nyelvekbe is például a szentté avatott személyek nevén keresztül. A keresztnévből aztán néhány apanévi eredetű családnév is keletkezett (vö. CsnSz.), majd teljesen kiveszett a magyar névhasználatból, de a környező népek (pl. a románok, ruszinok) keresztnévadásában még a 18. században is népszerűségnek örvendett (l. alább). Az egyházi eredetű keresztnévből helynevek is

keletkeztek természetes módon, akár korai, képző nélküli helynévalkotási móddal is (l. fenn). A FNESz.[4] a *Románd* hn. magyarázatánál megjegyzi, hogy „az alapjául szolgáló szn. **előzménye** a lat. *Romanus* (tkp. 'római férfi') szn." (Kiemelés tőlem. N. F. J.). Ez alapján a név alakulástörténetét a következőképpen rekonstruálhatjuk: lat. *romanus* 'római férfi' > lat. *Romanus* szn. > egyh. lat. *Romanus* (szentek neveként) > magyar *Román* szn. > magyar *Román(d) ~ Román(falva)* stb. hn. (RÁCZ 2011: 146–8), illetve *Román* csn. (CsnSz., CsnE.).

Annak, hogy a név az *oláh* szinonimájaként a román (rumén) népet jelölte volna, kronológiai okokból sem lehet realitása, mivel a személynévi adatok akkor jelennek meg a forrásokban (a 13. század első évtizedeiben) az ország területén szétszórtan, amikor a románok ősei épphogy átkeltek a Déli-Kárpátokon, és legelőször hírt adtak magukról Fogaras és Szeben vidékéről (vö. KMTL. *román–magyar kapcsolatok*). A fentiek alapján az Árpád-kori *Román* egyénnév és a mai *román* népnév között a közvetlen etimológiai összefüggés kizárható, mivel különböző időben két különböző nyelvből történt átvételről van szó.

3.4. Az *oláh* és a *román* lexémát tartalmazó helynevek névföldrajzi izoglosszájának különbözősége az eltérő eredettel magától értetődően magyarázható. Érdemes azonban egyfajta kontrollvizsgálatként egy pillantást vetni a személynevek századokkal későbbi tanulságaira is. Vajon miről vallanak a *Román* és az *Oláh* családnevek?

Napjainkban 3132 *Román* családnevet[4] viselő személy (0,031%) szerepel a népességnyilvántartásban. Az *Oláh* nevűek száma 38 570 fő (0,38%), ezzel a 18. leggyakoribb név a mai Magyarországon, a népnevek között pedig a negyedik helyet foglalja el a *Tóth,* a *Horváth* és a *Németh* után (CsnE. 529). A két név gyakoriságában mutatkozó jelentős különbség a 18. század elején is hasonló mértékű volt: az első országos összeírásban (1715) az *Oláh* több mint tízszerese a *Román* név előfordulásainak. A mintegy 166 000 névadat között 387 *Oláh* (0,23%) és mindössze 27 *Román* családnév szerepel (0,016%).[5]

Az *Oláh* névföldrajzi megoszlása egyértelműen jelzi azokat a területeket, ahol egyáltalán a magyar–román nyelvi kontaktus létrejöhetett (vö. 1. ábra). Magától értetődően a román–magyar vegyes lakosságú, illetve az azzal szomszédos, többségében magyar népességű vármegyékben (pl. Szabolcsban) éltek nagyobb arányban az *Oláh* nevet viselők.[6] A századok alatt néhányan távolabbi megyékbe is eljutottak (vö. 1. táblázat), de a névnek a Tisza vonalától keletre való koncentrálódását ez nem módosította.

[4] Az adat HAJDÚ MIHÁLY által a *Román* névhez kapcsolt alakváltozatok összesített számát adja meg (CsnE. 401), de néhány név (pl. *Rimány, Réman, Rómann*) idekapcsolása kérdéses, és további vizsgálatot igényel.

[5] Az utóbbi név adatai a *Ruman* alakváltozat előfordulásaival gyarapíthatók lennének, de a névhomonímia (ném. *Ruhmann*) lehetősége miatt ezeket nem vontam össze. Bizonyos esetekben (pl. a Kővár vidéki *Ruman Vaszalja, Ruman Griga,* a szatmári *Daán Rumány,* a máramarosi *Ruman Nikora* stb.) a német etnikum itteni jelenlétének a hiánya miatt kizárható a német vagy más eredet, máshol (pl. a Pozsony megyei adatok esetében) ezt nem lehet megtenni.

[6] Az összeírás nem tartalmazza a négyzethálós szürke jelölésű területek (Erdély, Krassó-Szörény, Temesköz, Horvátország, Szlavónia és Vas megye) lakosságának adatait (az adatbázis felépítéséről l. bővebben N. FODOR – F. LÁNCZ 2011: 178–81).

Megye	fő	%
Szabolcs	47	2,20
Kraszna	10	2,00
Torna	7	1,97
Ugocsa	19	1,80
Békés	5	1,47
Csanád	3	1,33
Közép-Szolnok	15	1,27
Bihar	66	1,23
Szatmár	50	1,18
Hajdú	5	0,96
Csongrád	13	0,89
Heves és Külső-Szolnok	17	0,75

Megye	fő	%
Borsod	12	0,56
Komárom	14	0,48
Zaránd	7	0,36
Arad	3	0,30
Bereg	6	0,25
Máramaros	9	0,25
Nógrád	7	0,25
Fejér	5	0,23
Tolna	3	0,23
Jászkun	2	0,21
Turóc	3	0,20
Zemplén	10	0,20
Pest-Pilis-Solt	13	0,17

Megye	fő	%
Győr	5	0,15
Veszprém	5	0,15
Sopron	9	0,11
Baranya	4	0,10
Abaúj	1	0,08
Gömör	2	0,07
Esztergom	1	0,06
Bars	2	0,04
Nyitra	3	0,03
Hont	1	0,02
Pozsony	2	0,02
Zala	1	0,02
Összesen:	**387**	**0,23**

1. táblázat: Az *Oláh* családnév megyénkénti megoszlása az 1715-ös országos összeírásban

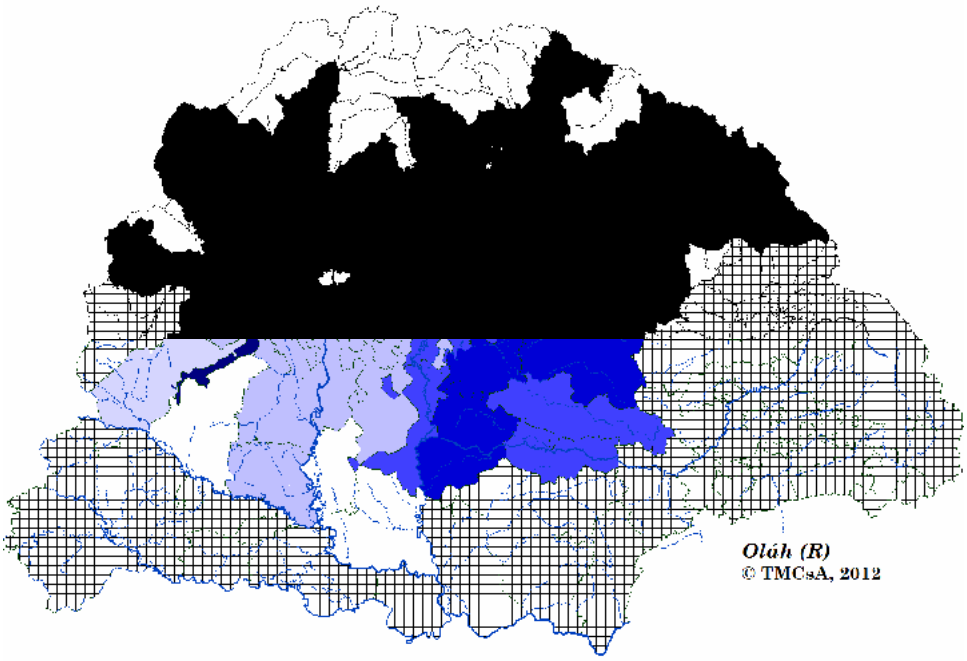

1. ábra: Az *Oláh* családnév nyelvföldrajzi tagolódása az 1715-ös összeírás alapján

A vizsgált családnevek aránybeli eltéréséből, illetve névföldrajzi sajátosságaikból arra következtethetünk, hogy a két lexéma magyar nyelvbeli megterheltsége a családnevek kialakulásának idején (14–15. század) is különböző volt. Emögött az eltérő funkció (ti. etnonima és személynév) áll, hiszen egy-egy konkrét (nem túl gyakori) személynévből egy népnévhez

képest potenciálisan kevesebb családnév jöhet létre. Megfordítva, amennyiben a *román* az *oláh* szinonimájaként magyar etnonima lett volna, nehezen lenne magyarázható a nyelvi kontaktust egyáltalán nem tükröző, szétszórt elhelyezkedés, illetve a gyakoriságban mutatkozó eltérés.

Az *Oláh* névföldrajzi kiterjedése azt is jól érzékelteti, hogy a lexéma leginkább a középső, többnyire a magyarság által (is) lakott területeken fordul elő, míg az északi, döntően szlovák megyékben egyáltalán nem mutatható ki. Ezzel szemben a *Román* izoglosszája éppen az ország belső területeit nem érinti (vö. 2. táblázat). Feltűnő módon az északi peremvármegyékben félkörívben (Máramarostól Pozsonyig), illetve a Partiumban találunk előfordulásokat, tehát azokon a területeken, ahol inkább román, ruszin és szlovák népesség jellemző. A másik fontos tanulság, hogy a családnév azokban a megyékben a leggyakoribb, ahol keresztnévi használata is kimutatható (l. pl. Máramaros, Ung, Zemplén, Sáros, Árva, Bihar és Kővárvidék adatait).

Megye	csn.	kn.
Máramaros	5 (+5)	14 (+1)
Ung	4	5
Zemplén	3 (+2)	1
Zaránd	3 (+1)	0
Sáros	2 (+1)	3
Árva	2	4
Bihar	2	2
Kővár	1 (+2)	1
Kis-Hont	1	0
Pozsony	1 (+6)	0

Megye	csn.	kn.
Szatmár	1 (+1)	0
Közép-Szolnok	1	0
Komárom	1	0
Trencsén	0 (+4)	2 (+1)
Ugocsa	0	3
Bereg	0	7
Liptó	0 (+9)	0
Nógrád	0 (+1)	0
Összesen:	**27 (+32)**	**40 (+2)**

2. táblázat: A *Román* családnév és keresztnév előfordulásai az 1715-ös összeírásban (zárójelben a *Ruman* névalak adatai)

Adatok vallanak arról, hogy a románok körében már korán élt ez a keresztnév (vö. 1359: *domina relicta Roman olachi* – DL. 30670; 1365: Petro de Kege, Negroy, Maxin (?) et *Roman* voy[vodae Vol]achorum Doboka vm.-ben (DL. 27275); 1511: *Roman de Ursa* fogarasi boér – DL. 36579). Úgy tűnik, hogy a keleti rítusú egyházak hívei között még akkor is népszerű e név, amikor a magyar névadásban már nyomát sem találjuk. Az első országos összeírásban 42 *Román* ~ *Roman* ~ *Ruman* keresztnév található, közülük 9 esetben áll a keresztnév magyar családnévvel (*Romanus Orosz* [kétszer], *Roman Hatvan, Szabados Roman, Ruman Jambor, Romanus Lengjel, Romanus Magyar, Romanus Illyés, Romanus Balás*), de ezeket is idegen (szláv és román) eredetű nevek sorában találjuk. A többi egyértelműen nem magyar etnikumra utal.[7] A *Román* keresztnévi és családnévi

[7] Példaként Máramaros névanyagát mutatom be. Családnévi előfordulások: *Ladislaus Roman, Roman Ihnat, Roman Prikop, Georgius Roman, Roman Filipp, Ruman Miron, Joannes Ruman, Ruman Danilo, Ruman Nikora, Ruman Pál.* Keresztnévi előfordulások: *Romanus Kobolics, Romanus Orosz, Roman Filipp, Rus Roman, Romanus Nedissko, Rus Roman, Hrecsu Roman, Roman Frisska, Svider Roman, Vajdics Roman, Mostian Roman, Roman Hatvan, Goczko Roman, Szabados Roman, Mihne Ruman.*

izoglosszájának nagy átfedése szintén a családnév keresztnévi eredete mellett szól, de egyúttal azt is jelzi, hogy néhány korai esettől eltekintve a *Román* családnév nem magyar névadás eredménye. Néhány családnév esetében a román önelnevezés névbeli megjelenése is elképzelhető, de ennek elkülönítését az alaki homonímia nem teszi lehetővé. Felvetődik továbbá, hogy a román etnonima a *Rumeny, Rumány, Rumin, Rumon, Rumenyák* névalakokban keresendő (vö. a rom. *român ~ rumîn* kapcsán fent mondottakkal), de ennek tisztázása további vizsgálatot igényel.

4. RÁCZ ANITA könyvének szócikkeit böngészve felmerülhet az a kérdés, hogy mit kell tartalmaznia egy ilyen jellegű (tematikus) gyűjteménynek: 1. minden olyan helynevet, amelyben népnévi lexéma szerepel a vizsgált korszakban (beleértve a személynévi előzményeket is), vagy 2. csupán azok a neveket, amelyek közvetlenül etnonimára vezethetőek vissza, tehát az adott nemzetiség valamilyen motiváció (tényleges nemzetiség, valamilyen hasonlóság vagy kapcsolat stb.) alapján közvetlenül válik a névadási folyamat részévé. A nemzetiségek Kárpát-medencei történetének feltárásához kétségtelenül az utóbbi csoport elkülönítése alapvető fontosságú lenne, de – egyetértve RÁCZ ANITÁval – elmondhatjuk, hogy „mivel […] a helynevek alapjául népnevek és személynevek egyaránt szolgálhattak, a helynevekben való előfordulásukat e szempontból következetesen elkülöníteni reménytelen vállalkozás lenne" (RÁCZ 2011: 8). Azoknak a neveknek, melyek mindkét úton létrejöhettek (pl. *Kunfalva, Oroszi, Tóti*), helyük van egy ilyen gyűjteményben, hiszen itt a tényleges névadási motivációt a név önmagában nem árulja el. Bizonyos esetekben a névalakból halvány utalás kikövetkeztethető (vö. pl. *Kun**falu** : Kun**falva***), de a névrendszerbeli analógiák miatt még itt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a *Kunfalu* helynév népnévi, a jelölt birtokos szerkezet *(Kunfalva)* pedig inkább személynévi előzményt takar.

Az egyértelműen személynévi eredetű *Bitakunpéterfölde*-típusú nevek *(Lengyeljakabfalva* [?], *Cigánymiklósfalva, Olaszmihálylakosa, Tótlászlóháza, Tótlőrinc-földe, Tótmiklóstelke, Tótpáltelke, Tótpéterháza, Törökmártonfalva)*, illetve a lexéma népnévi jelentésének hiánya esetében (pl. *román, avar*) a szótárban való szerepeltetés mind névrendszertani, mind történeti szempontból téves következtetések levonására ad lehetőséget. Hasonlóan gondot okoz a magyar és más nyelvek használatában jelentkező helynevek elkülönítése. E téren is két lehetőség kínálkozik: a kizárólag magyar névadásra szorítkozó vagy a Kárpát-medence ómagyar kori teljes helynévanyagának feltárására irányuló adatgyűjtés (a személyneveknél erre l. pl. ÁSznt.). Az utóbbi megoldást követve a fenti példákban bemutatott kérdéses és vitatott esetek nagy része kapcsán a döntéskényszer is megszűnik, hiszen a Kárpát-medencei anyag szerves részét képezve a nem magyar nevek is teljes joggal válnak a szótár részévé, s pontos értékelésüket (pl. nyelvi hátterük feltárását) további részvizsgálatok végezhetik el.

5. Azt, hogy mennyire hasznára válhat a kutatásnak az adatok egy helyen való összegyűjtése, a *székely* néprésznév[8] szócikkével mutatom be. A székelyek szövevényes történetének feltárásához alapvető fontosságúak a korábbi Kárpát-medencei elhelyezkedésükre

[8] Arra most nem kívánok kitérni, hogy a *székely* fogalom mögött önálló népet vagy a magyarságtól nem nemzetiségében, hanem egyéb sajátosságaiban megkülönböztetett magyar néprészt kell-e feltételeznünk.

utaló helynévi adatok. BENKŐ LORÁND több munkájában (pl. 1990, 1991, 2005) is részletesen foglalkozott a székelyek Árpád-kori történetével. 16 olyan területet jelölt meg, ahol a székelyek egyes csoportjai hosszabb ideig tartózkodhattak kelet-erdélyi letelepedésük előtt (BENKŐ 2005: 272).

RÁCZ ANITA munkája segítségével, melyben mintegy 40 *székely* lexémát tartalmazó településnév számos korai adatát találjuk, lehetőség nyílik a BENKŐ által meghatározott székely szállásterületek kiegészítésére. Anélkül, hogy a kérdéskör részleteit e helyütt ismertetném, megemlítem, hogy az adatok azt mutatják, a Dráva–Száva közén is maradt fenn utalás a székelyek jelenlétére: egy a szlavóniai Valkó megyében, kettő (?) pedig a Szerémségben. Úgy tűnik tehát, hogy vélhetően a dél-dunántúli, baranyai területről a Drávát átlépve (a gyepűvonal terjeszkedését követve) egy székely csoport délebbre húzódott; erre egyébként más (főként nyelvföldrajzi) adatok is utalnak (vö. N. FODOR 2011).

6. Végezetül az etnonimák településnévi és családnévi funkciójában kimutatható különbségekre térek ki röviden. A népnévi előtaggal ellátott településnevek (pl. *Szászfülpös, Oláhrákos* stb.), valamint a népnév + *-falu/telek/lak* esetében van a legnagyobb valószínűsége annak, hogy a megkülönböztető jelző tényleges etnikumra utal, de számos esetben – főként ahol személynévi eredet is valószínűsíthető – ezt nem lehet kijelenteni. A családnevek esetében a népnév a leggyakrabban kétségtelenül tényleges származásra utal, néha azonban más motiváció áll a háttérben. A *Török* névnél például történeti és kulturális okokból kevésbé valószínű a tényleges etnikai hovatartozás névbeli tükröztetése; minden bizonnyal az kaphatta a nevet, aki a török hódoltság területéről származott. Mindezek mellett számításba kell vennünk azokat az eseteket is, amikor az egyén egy jellemző tulajdonsága (öltözködése, viselkedése, szokása stb.) egy adott népcsoportra emlékeztette a környezetében élőket. De az is kaphatott népnévi családnevet, aki valamilyen módon kapcsolatba került más etnikummal, illetve idegen környezetből került más népek közé (vö. N. FODOR 2010: 76; l. még FARKAS–SLÍZ 2011: 67; CsnE. *Oláh, Németh*). Megemlítem, hogy RÁCZ ANITA által a *lengyel* népnév családnévi használatát példázó, a CsnSz.-ből vett első előfordulás adata (1322 u.: *Lengel* [János] – 2010b: 399) sem tényleges etnikumra, hanem egy eseményre utal. A Kállai család egyik tagja, János (eml. 1312–1341 k.) Károly Róbert királyt kísérte el Lengyelországba, amiért megkapta a *Lengyel* megkülönböztető nevet, melyet fia, Lőkös is örökölt, a következő generáció tagjait azonban már a *Lőkös* névvel különböztették meg (N. FODOR 2010: 81).

A helynév és a családnév népnévi motivációja közötti alapvető különbség, hogy az első esetben az egész közösség etnikumára utal a népnév, míg a családnévelőzmény csak az elnevezett személy sajátosságjegyét jelenítheti meg, amely többféle motivációjú lehet. Mindkét esetben a névadó közösség nyelvi alkatára következtethetünk a névből.

7. A fentiekben megfogalmazott megjegyzések segítségével arra kívántam rávilágítani, hogy a népnévvel alakult településneveket tartalmazó kötet tanulmányozása során számos olyan kérdés felmerülhet, mely a téma bonyolult voltából természetes módon adódik, és továbbgondolásra érdemes. Az ilyen feldolgozások azért is hasznosak, mert hozzásegíthetik a tudományt, hogy a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait érintő, napjainkban is lényeges kérdésekről pontosabb információkkal rendelkezzünk. RÁCZ ANITA könyve alapján olyan további nyelvészeti és történeti részvizsgálatok végezhetőek, amelyek a kérdéskörről alkotott vélekedések árnyaltabbá tételéhez döntő módon járulhatnak hozzá.

Hivatkozott irodalom

AOkl. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta.* Budapest–Szeged, 1990–.

BENKŐ LORÁND 1990. Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Magyar Múzeum* 1: 109–22.

BENKŐ LORÁND 1991. Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. *Századok* 123: 343–58.

BENKŐ LORÁND 1998. A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi hátterük. In: UŐ: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

BENKŐ LORÁND 2005. A székelység szerepe az Árpád-kori országvédelemben. *Magyar Nyelv* 101: 269–74.

DJUVARA, NEAGU 2010. *A románok rövid története.* Kolozsvár.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2011. Német népcsoportokra utaló családnevek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek.* Szombathely. 67–80.

N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban.* Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest.

N. FODOR JÁNOS 2011. A kórógyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében.* Dunaszerdahely–Alsóőr. 62–73.

N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA 2011. A Történeti magyar családnévatlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–90.

HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–63.

KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. 1994. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest.

KNIEZSA ISTVÁN 2001[2]. *Kelet-Magyarország helynevei.* Budapest.

NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig.* Nyíregyháza.

RÁCZ ANITA 2009. Nyugati népek megnevezéseinek változásai a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvjárások* 47: 81–97.

RÁCZ ANITA 2010a. Törökségi népek elnevezései régi magyar tulajdonnevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 113–27.

RÁCZ ANITA 2010b. Szláv népneveink jelentéstörténetéhez. *Magyar Nyelv* 104: 396–410.

RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen.

SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár. 1301–1342*. Budapest.

N. FODOR JÁNOS

JÁNOS N. FODOR, **Remarks on Hungarian proper names derived from ethnic names**

Hungarian proper names derived from ethnic names help us to understand the early ethnic relations of the Carpathian Basin. Settlement names developed from ethnic names, if the indicated habitations can precisely be localized and if the motivation for the name choice can convincingly be detected, inform us about the actual presence of a relevant ethnic group in the given territory. To draw such conclusions, it is essential to create an appropriate database, which is now at our

disposal, owing to a recently published volume by ANITA RÁCZ (2011). With the help of this dictionary containing Old Hungarian data of settlement names developed from ethnic names, one can easily survey the historical records connected to different ethnic names, whose observation might induce further analyses or might raise questions to be answered. In case of some words (*avar, polyák ~ polyán, komán, román,* etc.), however, the explanation based on their origin in Hungarian ethnic names is dubious, but, with the help of toponymic and anthroponymic data of ethnonyms, the history of ethnic names can also be reconstructed in an authentic way.

A KISS LAJOS-DÍJ 2012. ÉVI NYERTESE: DR. N. FODOR JÁNOS

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére 2 vagy 3 évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban, második alkalommal 2008-ban, harmadszor pedig 2010-ben osztotta ki, s arra az álláspontra jutott, hogy az azóta eltelt két év során a magyar történeti névkutatás általában is, és az egyes kutatói teljesítményekre nézve is olyan jelentős eredményeket ért el, melyek a díj újbóli odaítélését 2012-ben ismét minden tekintetben indokolttá tették.

A kuratórium – mérlegelve a történeti névkutatásban az utóbbi években örvendetesen megszaporodott magas szintű teljesítményeket – egyhangú véleménnyel úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2012-ben az alábbi indokok alapján dr. N. Fodor Jánosnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke adjunktusának ítéli oda.

N. Fodor János tudományos kutatói pályája alig több mint egy évtizede indult, azonban máris jelentős sikereket mondhat magáénak. Közleményeinek száma – amelyek között három önállóan megjelent könyv is található – meghaladja a harmincat. Kutatásainak középpontjában a kései ómagyar kor személynevei állnak, e témakörben – elméleti és módszertani tekintetben egyaránt – fontos új eredményekkel gazdagította a történeti névkutatást.

N. Fodor János 1976-ban született Kisvárdán. Középiskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, majd a Károli Gáspár Református Egyetemen szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában a magyar nyelvészeti program hallgatója lett. 2008-ban summa cum laude minősítéssel védte meg doktori értekezését „Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526)" címmel, és nyerte el a PhD címet.

Kutatásainak homlokterében a disszertáció címében is megjelölt téma áll: a magyar személynevek történetének egy olyan időszakát vizsgálja, amely – tekintve, hogy a családnevek létrejötte és megszilárdulása a kései ómagyar korra esik – meghatározó hatással volt az egész magyar személynévrendszer struktúrájának átalakulására. E tágabb témakörrel mintegy tucatnyi tanulmánya foglalkozik. Empirikus vizsgálatai a magyar nyelvterületnek az északkeleti részére összpontosulnak. Első könyve „Tiszakönyök családnevei 1560-ból" címen jelent meg 2002-ben a Magyar Névtani Dolgozatok 170. számaként. Doktori értekezésének anyaga – amelyet két önálló kötetben tett közzé – is részben ide kapcsolódik: 2010-ben közreadta „A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótárá"-t, amely nagy filológiai gondossággal egybeállított és megszerkesztett igen gazdag névanyagot közöl. E munka ikerkötete, a „Személynevek rendszere a kései ómagyar korban" már címével is jelzi a szélesebb körű általánosítás és a rendszertani feldolgozás szándékát.

N. Fodor János a névkutatást komplex tudományként műveli, ami persze ebben a szakmában eleve elvárható közelítésmód, ám ő a szokásosnál is összetettebb hátteret igyekszik vázolni a névjelenségek mögé. Több tanulmányban vizsgálta a korabeli nyelvjárási

állapotokat, ezek közül itt csak kettőt említünk meg: „Adalék a XVI. századi nyelvjárásaink kutatásához", „Az ómagyar kori magánhangzórendszert érintő hangeltolódás tendenciájának nyelvjárási vonatkozásai". Publikációinak egy része átnyúlik a történettudomány területére is: vizsgálta többek között a 13–14. század társadalmi és politikai változásait Szabolcs vármegyében, illetve Szabolcs vármegye igazgatását és tisztségviselőit a 14. században. Mindez pedig jelentős mértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy munkáiban a korabeli névviselési szokásokat társadalmi és szélesebb nyelvhasználati hátterükkel együtt ragadhassa meg.

N. Fodor János munkáit mindemellett erős elméleti érdeklődés is jellemzi. A névrendszer változásának jellemzésében biztos kézzel épít a tudományterület korábbi eredményeire, de emellett új szemléleti formák is megjelennek elemzéseiben. Jó érzékkel keresi a rendszertani kapcsolatok szélesebb összefüggéseit, amelyek új megvilágításba helyezhetik a kérdéskör egészét és egyes részleteit egyaránt. Úgy is fogalmazhatunk: közelítésmódjában határozottan kitűnik a történeti személynévkutatás megújításának szándéka. E törekvése leghatározottabban „A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről" című tanulmányában fogalmazódott meg. Az utóbbi időben figyelme egy történeti magyar családnévatlasz létrehozása felé fordult, amely névtörténeti és névföldrajzi tekintetben ugyancsak komoly eredményeket ígér.

N. Fodor János az ELTE oktatójaként dolgozik, 2001-től tanársegédi, majd 2009-től adjunktusi státusban. A névkutatás helyet kap oktatómunkájában is. 2005-től ő szerkeszti a Magyar Névtani Értekezések című sorozatot.

Tevékenységét 2007-ben az Oktatási Minisztérium Deák Ferenc Ösztöndíjjal, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 2011-ben Bolyai János Kutatási Ösztöndíjjal ismerte el.

A fentieket mérlegelve a Kiss Lajos-díj kuratóriuma úgy döntött, hogy 2012-ben e tudományos díjat az eddigiekben végzett tudományos munkája elismeréseként N. Fodor Jánosnak ítéli oda.

Debrecen, 2012. június 2.

Dr. Hoffmann István	Dr. Nyirkos István	Orosz László	Dr. Solymosi László
a kuratórium elnöke	a kuratórium tagja	a kuratórium tagja	a kuratórium tagja

ISTVÁN HOFFMANN, **The 2012 winner of Lajos Kiss Prize: Dr János N. Fodor**

The Lajos Kiss Prize, awarded every 2 or 3 years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2012 winner of the prize is Dr János N. Fodor, senior lecturer in the Department of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of Eötvös Loránd University, Budapest. He earned this award for his contribution to Hungarian Onomastics, especially in research on personal names.

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2011-BEN

SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A TIHANYI APÁTSÁG ALAPÍTÓLEVELE MINT A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI KUTATÁSOK FORRÁSA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány
Budapest, 2010. 200 lap
Témavezető: Zsilinszky Éva
Opponensek: Hoffmann István, Korompay Klára
Védés: 2011. május 24.

1. A dolgozat témája és célkitűzése. – A dolgozat témája a tihanyi apátság alapítólevelének több szempontú nyelvtörténeti vizsgálata. Legfőbb célkitűzése nyelvemlékünk nyelvi anyagának előkészítése (illetőleg az előkészítés megkezdése) egy, a korai Árpád-kor magyar nyelvének majdani, a nyelvemlékek adta lehetőségek keretei között megvalósítandó történeti szinkrón leírása számára. Ennek érdekében elsőként a nyelvemlék szövegét kellett – a megfelelő átírási mód kiválasztásával és alkalmazásával, továbbá a munkát segítő magyar fordítás elkészítésével – a nyelvtörténeti kutatások számára hozzáférhetővé tenni.

A következőkben a történeti szociolingvisztikai megközelítés egyes módszereit is segítségül hívva az alapítólevél nyelvét, nyelvi hátterét („hivatali" nyelv, kétnyelvűség, beszélt és írott nyelv viszonya), stílusát vizsgálom, majd szerzőségének kérdésével kapcsolatban teszek néhány megállapítást. Ez utóbbira azért is van szükség, mert szükségszerűen más megítélés alá esik az anyanyelvi, illetve a nem anyanyelvi beszélő által lejegyzett nyelvi adat. Úgy vélem, hogy az ún. „nyelvi környezet" feltárása nagyban hozzájárul a magyar nyelvi anyag pontosabb megismeréséhez.

A dolgozat legterjedelmesebb fejezetében az oklevél által kínált anyanyelvi anyagból kiválasztott helynévi szórványok, illetőleg a hozzájuk kapcsolódó oklevélbeli szövegrészletek elemzését végzem el. Középpontba állítom az etimológiát és az azonosítás lehetőségét. A vizsgálatok eszköztárát néhány általánosabb módszertani megfontolással egészítem ki. Csupán azon szórványok, kapcsolódó szövegrészletek elemzését közlöm, amelyekre vonatkozóan úgy véltem: érdemben tudok hozzátenni valamit az eddigi kutatásokhoz.

A választás azért esett a helynevekre, mert az alapítólevél szövegén belül többféle, változatosabb és teljesebb nyelvészeti megközelítést tesznek lehetővé (l. pl. a mondat szintagmatikus szerkezetébe történő beillesztés), ugyanakkor azt vallom, hogy e nyelvemlék méltatlanul elhanyagolt személynévi állományának hasonlóan tüzetes vizsgálata – immár e dolgozat keretein kívül – szintén elodázhatatlan feladat (vö. NÉ. 33. 2011: 9–10).

A dolgozat utolsó fejezetében néhány, a korai Árpád-kor nyelvi rendszerének leírása felé mutató, általánosabb kérdés megfogalmazására kerül sor: valóban megkezdődött-e a

magánhangzók nyíltabbá válása az alapítólevél nyelvi anyagának tanúsága szerint; az anyanyelvi elemek beillesztésének módjai a latin mondat szintaktikai szerkezetébe; a magyar nyelvi elemek részvétele a szövegkohézió megteremtésében stb.

2. A kutatásban alkalmazott módszerek. – A kiválasztott anyag nyelvi elemzésében a hagyományos módszerek (így a nyelvi rendszer, a nyelvi változások, a szinkrónia és diakrónia törvényszerűségeinek figyelembevétele, az összehasonlító nyelvtudomány módszerei stb.) alkalmazása természetesen elsődleges. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a bemutatandó nyelvi adatok az oklevélszövegben jellemzően nevekként jelennek meg, ennek következtében egyes esetekben nem zárhattam ki a történeti névtudomány megközelítésmódjait. Mégis – mivel elemzésem nyelvtörténeti célzatú – néhány indokolt esettől eltekintve nem tértem ki a névadás, névhasználat kérdéseire, névrendszertani és névszociológiai szempontokra, illetve a történeti névtan egyéb aspektusaira. Mindezeket a vizsgálatokat kiválóan összefoglalja HOFFMANN ISTVÁN 2010-ben megjelent monográfiája (A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen), mely az alapítólevélre elsősorban mint helynévtörténeti forrásra tekint.

Vizsgálódásaimat minden esetben az adott kérdésre (nyelvi elemre) vonatkozó korábbi szakirodalom áttekintésével és mérlegelésével kezdtem. S bár a dolgozat egyes fejezetei eltérő metodikai megközelítéseket kívántak meg, a továbbgondoláshoz három általánosan alkalmazott módszertani szempontot érvényesítettem.

2.1. Az újabb adatbázisok használata. – A vizsgálatokba bevonható forrásanyag az utóbbi időben – a történeti és szinkrón névgyűjtemények, a bőségesen rendelkezésre álló digitális okmánytárak révén – nagyságrendekkel megnőtt. Az ekként felhalmozott adatbázisok részint közvetve, részint közvetlenül is szolgálják a Tihanyi alapítólevél magyar nyelvi elemeire vonatkozó kutatásokat. Közvetve elsősorban analógiákat kínálnak, közvetlenül pedig egyfelől – kiváltképp a szinkrón helynévtárak – a helynevek (nem ritkán akár mikrotoponimák) azonosíthatóságát tehetik lehetővé, másrészt – elsősorban a történeti források – a nevek életére, alaktani (és rendszerszerű) változásaira világíthatnak rá. Az egyes elemzések számos példával igazolják ezen adatbázisok felhasználásának a kutatás szempontjából hatékony és eredményes voltát.

2.2. A szövegkörnyezet. – A magyar nyelvű szórványokat a nyelvtörténeti kutatás – szemben a történettudományi és diplomatikai vizsgálatokkal – kezdettől fogva jellemzően az idegen nyelvű szövegkörnyezetből kiemelve vizsgálta. Vizsgálataim során kiderült, hogy a szűkebb és tágabb szövegkörnyezet több szempontú tanulmányozása az alapítólevél anyanyelvi anyagára vonatkozóan is számos újabb meglátáshoz, eredményhez vezethet.

2.3. Az interdiszciplináris megközelítésmód. – A dolgozat nagy hangsúlyt helyez a korábbi vizsgálatokhoz képest jóval szélesebbre tárt interdiszciplináris megközelítésmódra. Korábban jórészt a társtudományok (különösen a történelemtudomány, a történeti földrajz, a történeti hidrológia) hasznosították a nyelvtörténeti vizsgálatok eredményeit. Ma kétirányú lett a kapcsolat, kiváltképp az etimológiai, a szó- és jelentéstörténeti (és természetesen a névtani) kutatások támaszkodnak különösen is más tudományágak eredményeire. Vizsgálódásaimban gyümölcsözően alkalmazhattam – a nyelvészeti társtudományokon túl – a paleográfia, a diplomatika, a régészet, a történelemtudomány, a történeti

földrajz, gazdaságtörténet, a művelődéstörténet, a néprajz, az egyháztörténet, valamint a történeti hidrológia eredményeit, melyeket részben a mérvadó szakmai publikációkból, részben az adott tudományágak jeles képviselőivel folytatott konzultációkból merítettem.

3. A kutatások eredményei

3.1. A szövegközlés. – Az alapítólevél szövegére vonatkozóan elsőként MELICH JÁNOS (1914) mutatott rá arra a tényre, hogy a történeti tudományok keretében kidolgozott és alkalmazott forrásközlés nem alkalmas teljes körű nyelvészeti vizsgálatok végzésére. A Tihanyi alapítólevélnek, e kiemelten fontos nyelvemlékünknek ennek ellenére nem készült olyan átírása, amelyre valamennyi nyelvi szint nyelvtörténeti vizsgálata során hagyatkozhatnánk.

Dolgozatom két átírást is tartalmaz. A fejezetek közé illesztve az alapítólevél betű szerinti átírását közlöm, a dolgozat végéhez pedig betűhű átírását csatolom. Ez utóbbi átírás tartalmazza a teljes – az alapítólevél szövegközlésének történetében eddigi legrészletesebb – filológiai apparátust.

Az átírás során több kisebb pontosításra is alkalmam nyílt. Így például az *ugrin* melletti birtok leírásának elejéről töröltem a hagyományosan ide helyezett rekonstruált tagoló jelet, ezzel természetesen a szövegtagolás megváltozott. Módom nyílt továbbá elolvasni az alapítólevél hátoldalán korábban értelmezhetetlen „XInpula-" átírás alatti eredeti *Vna urna* szókapcsolatot, és ennek nyomán fény derült az átíró szándékára és a felülírás értelmezésére.

3.2. A fordítás. – Az alapítólevél fordítása során arra törekedtem, hogy az eredeti írásmódban meghagyott szórványok lehetőleg gördülékenyen simuljanak bele a fordítás mai szövegébe. Ez az eljárás számos esetben késztetett állásfoglalásra, például a gyakran alig eldönthető köznévi-tulajdonnévi státusz határozza meg a névelőzés mikéntjét. Hasonló dilemma elé állított a nyelvileg eltérően megítélt helynevek beillesztése.

Egyes kifejezések fordítását hosszas mérlegelés előzte meg. Így például a *fuk* vízfolyás leírásában szereplő *namque,* melynek elsődleges (és a klasszikus latinban kizárólagos) magyarázói kötőszóként való alkalmazására építette a korábbi szakirodalom a balatoni rév *(portus)* és a folyócskán lévő átkelő *(transitus)* azonosságát. A problémát a *namque* középlatinban felvett újabb funkciója oldja fel: 'pedig'.

3.3. Az etimológiai vizsgálatok eredményei. – Az etimológiai vizsgálatok során – a nyelvi adatok nyelvtörténeti használhatósága és megbízhatósága érdekében – érzékenyen meg kívántam különböztetni az etimológiák erősségi fokát. Az „etimológiák erősségi skáláján" legalsó fokozatként az **etimológiai ötletet** jelöltem meg, amely a kutató intuícióján alapszik, azonban – jellemzően megerősítő, párhuzamos adatok hiányában – nem igazolható. A következő fokozat a **lehetséges etimológia.** A lehetséges etimológia – akár önmagában áll, akár etimológiai alternatíva – további adatokkal támogatható, azonban akár a párhuzamos adatok természete alapján, esetleg más „esélyes" alternatíva jelenléte miatt csupán feltételezés marad. Harmadik fokozatként a **valószínű etimológiát** vettem fel. A valószínű etimológia mellett erős érvek szólnak, melyeket a nyelvészeti igazolás lehetősége mellett gyakran a társtudományok érvei is erősítenek. Mindazonáltal ez esetben vagy nem sikerül meggyőzően minden kételyt eloszlatni, vagy nyitva maradhat a

képviselt etimológiához képest jóval gyengébb alternatíva. Végezetül az etimológiai skála legerősebb foka a **biztosnak tekinthető etimológia.** (A kategória elnevezése KOROMPAY KLÁRA opponensi véleménye nyomán módosult.)

E skála felvételét és alkalmazását elsősorban abból a szempontból látom hasznosnak, hogy jelezze az egyes nyelvi adatokra épülő – elsősorban nyelvtörténeti – következtetések megbízhatóságának fokát, illetve hogy egy bizonytalan etimológia ne válhassék tankönyvi tétellé, és ezáltal ráépülő, biztosnak gondolt következtetések alapjává, amint történt ez például az *asauuagi* szórvány esetében.

Saját etimológiai vizsgálataim során egy paleográfiai alapú ötletet kínálok az *ecli* szórvány esetében, melyre nézve fölvetem, hogy esetleg az *equi* rövidítéséből származó szóalak. Ennek nyomán a *portus ecli* esetleg *portus equi,* azaz: 'lórév'. Az azonosítással összefüggésben lehetséges etimológiát látok a *kangrez* szórvány vonatkozásában. Valószínű etimológiaként tartom számon *p&ra* görög köznévi eredetét ('sziklába vájt szerzetesi lakóhely'), míg vele párhuzamosan biztosnak tekinthető a szintén görög, személynévi (szentnévi) eredetű *Tihany* helynevünk etimológiája.

3.4. A helynév-azonosításra vonatkozó vizsgálatok eredményei. – A helynevek azonosítása (a denotatív jelentés megadása) terén szintén több eredményről adhatok számot. Vizsgálataim során megerősítést nyert a *petrá*-nak a Tihanyi-félszigeten található, ún. Barlanglakásokkal történő azonosítása. Pontosítottam, további érvekkel is megtámogatva a Kesztölcről Fehérvárra menő hadút vonalát, melynek segítségével kissé pontosabban lokalizálhatjuk a *mortis* nevű birtok egykori elhelyezkedését. Újabban felmerült források alapján *lupa* azonosítása is megtörtént, mellyel igazolást nyert HOFFMANN ISTVÁN gondosan kidolgozott hipotézise (2010: 93–4). A *bagat mezee* szomszédságában elterülő két érintkező birtoktestet néhány határpont és a *lopdi* nevű tó mai megfeleltethetősége, valamint egy közvetett birtoktörténeti érv alapján Somogyban, Segesd határában sejtem.

4. Adalékok a korai Árpád-kor magyar nyelvének történeti szinkrón leírásához. – A dolgozat – további előkészítő munkák híján – még nem vállalkozhatott a 11. századi magyar nyelv teljesebb történeti szinkrón leírására, azonban néhány részletet (mintegy mutatványként) igyekszik feltárni. Ezek: 1. Amellett érvelek, hogy az *[u] > [o]* és az *[o] > [a]* nyíltabbá válás (egyebekben későbbre datált) 11. századi jelentkezése nem igazolható, az erre felhozott két alapítólevélbeli szórvány helyesírási változatai más okokra vezethetők vissza. 2. Az ómagyar hangváltozások közé felveendő a következő: a vegyes hangrendű, utolsó szótagjában – bármilyen eredetű – palatális *i*-t tartalmazó szavak utolsó szótagi *i*-je tendenciaszerűen illeszkedik (ezzel együtt labializálódik), majd bekapcsolódik az *[u > o]* nyíltabbá válás folyamatába. Véleményem szerint ide sorolódik (és nem latinizáció eredménye) az alapítólevél *balatin ~ bolatin (> Balaton)* és *sumig (> Somogy)* szórványa is. 3. A szórványok szövegbe illesztése kizárólag morfológiai, illetve morfológiai természetű eszközökkel történhet. Ezek lehetséges „szabályos" és „szabálytalan" formáit tekintem át rendszerszerűen. 4. Bemutatom az oklevélszövegekben igen gyakori (olykor az értelmezést is befolyásoló) appozíciós szerkezetet. 5. Szokatlannak tűnik latin nyelvű oklevélszövegben a szöveggrammatikai vizsgálódás. A szövegkohézió megteremtését azonban magyar nyelvi elemek is biztosítják, így a dolgozat utolsó fejezete efféle vizsgálatra tesz kísérletet.

5. Kitekintés. – A kutatások természetesen továbbra sem tekinthetők lezártnak. A jövőbeni feladatok között – a nyelvi szintek mentén haladó rendszeres feldolgozás folytatásán túl – megemlítendő a korai ómagyar kor kétnyelvűségének, az ebből fakadó nyelvi kölcsönhatások és interferenciajelenségek, továbbá az írásbeliség-szóbeliség kapcsolatának még kiterjedtebb vizsgálata. A kutatásokba bevonható újabb megközelítésmódok között pedig legújabbként a történeti pszicholingvisztika említendő, mely – az eddigi kutatások tükrében – hozzájárulhat a nyelvi kapcsolatok árnyaltabb feltárásához, illetve további történeti szociolingvisztikai következtetések megfogalmazását teheti lehetővé.

BÉNYEI ÁGNES:
HELYNÉVKÉPZÉS A MAGYARBAN
Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány
Debrecen, 2011. 133 lap
Témavezető: Hoffmann István
Opponensek: Hegedűs Attila, Tóth Valéria
Védés: 2011. május 27.

1. A magyar névtudományban a helynevek vizsgálata során többféle közelítésmód érvényesül. Leggyakrabban egy-egy terület névállománya alkotja az elemzés tárgyát, de nagy hagyománya van egy adott névadási típus vizsgálatának is. Disszertációmban én ez utóbbi megközelítést választottam: egy névtípusnak, a helynévképzéssel alakult helyneveknek a vizsgálatát végeztem el. Ezt a témaválasztást elsősorban az indokolja, hogy – noha a helynevek körében a képzéssel keletkezett nevek aránylag nagy hányadot tesznek ki – átfogó vizsgálatuk ez ideig nem valósult meg. A nyelvtörténeti korszakokat tekintve a korai ómagyar kor különösen fontos időszak volt ennek a névtípusnak a szempontjából: becslések szerint több mint 12% a képzéssel alakult helynevek aránya ebben az időszakban.

A korábbi névtani szakirodalomban a következő képzőket tartották a helynevek képzése szempontjából jelentős szerepűnek: *-d(i), -t(i), -gy, -i, -s*. A későbbi szakirodalom (TNyt.) a *-d* ~ *-gy*-t, az *-s*-t, az *-i*-t és a *-ka/-ke* képzőt említi mint helynévképző funkcióval bíró formánst. Ezt a felsorolást BENKŐ LORÁND később néhány további képző felvételével egészíti ki: *-s, -gy, -d, -i, -j (-aj/-ej), -n (-m), -sd, -nd, -ka/-ke* (ő tehát képzőbokrokat is idesorol). A dolgozatban ezeken kívül vizsgáltam még az *-ó/-ő,* a *-ság/-ség,* az *-ás/-és,* valamint a *-cs* képző helynévalkotó szerepét is.

Helynévképzős nevek már a legelső nyelvemlékeinktől kezdve megtalálhatók okleveleinkben, ezért a névtípus kialakulásának idejét nem tudjuk pontosan meghatározni. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a helynévképzés mint helynév-alakulási mód a nyelvemlékes koron belül a korai ómagyar korban volt a legelterjedtebb. Bár későbbi időszakokból is vannak idevonható példáink, a kései ómagyar kortól egyértelműen az összetett nevek arányának növekedése figyelhető meg. Természetesen a legtöbb esetben a képzők produktivitása továbbra is megmarad, és az egyes névadási formák egymás mellett élnek tovább.

Fontos megemlíteni, hogy a névadásban mindig is jelentékeny szerepük volt a névmodelleknek, más szóval egy-egy új helynév létrehozására mindig erősen hat a meglévő

nevek mintája, analógiája. Ez a minta lehet szemantikai és morfológiai is. Ez utóbbi, vagyis hogy a név alakilag is beilleszkedjen a meglévő nevek rendszerébe, különösen fontos ahhoz, hogy az új név könnyen felismerhető legyen helynévként, azaz kellően „névszerű" legyen.

A helynévképző funkciót három esetben szokták feltételezni. Leginkább ott, ahol a képzőnek konkrétan a helynév létrejöttében volt szerepe, vagyis ahol a képző funkciója a közszavaknak vagy más lexémáknak tulajdonnévvé (helynévvé) formálása, a helynévi érték nyilvánvalóvá tétele. (Pl. az *Agárd* név esetében világos, hogy a képzőnek a helynév létrehozásában van szerepe.) Idevonható továbbá az a szintén rendkívül nagyszámú név, amelyekben a képző utólag kapcsolódott hozzá egy már létező helynévhez (analogikusan, azaz a meglévő névmodellek hatására, pl. *Füzes* > *Füzesd*). Ilyenkor a képző funkciója ismét csak a névszerűség biztosítása. A harmadik eset, amelyben az elemzők jogosan feltételezik a megszokottól eltérő, speciális helynévképző funkciót, amikor ugyanazon a szótőn több képző is váltakozik (lényegében mindegy, hogy a nevek tényleges denotátuma megegyezik-e, pl. *Almás, Almád, Almágy*). A váltakozás során a képző helyén nemegyszer tipikus településnévi utótag *(-falva, -telke)* is megjelenhet. Ilyenkor legtöbbször azzal az érveléssel találkozunk, hogy a képzők (valamint az említett utótagok) jelentése, funkciója ezekben az esetekben nyilvánvalóan ugyanaz, hiszen szinonim nevekről van szó, ráadásul a jelentés eltér a köznevek körében megszokottól. (Ilyen pl. a Bihar megyei *Kasza ~ Kaszád* településnév, amely a 16. században *Kaszafalva, Kaszatelek* néven is szerepelt.)

Helynévképzőinkre általánosságban igaz, hogy nem csupán ebben az egy jelentésárnyalatban éltek a magyar nyelvben, hanem eredetileg valamilyen más funkcióban (személynév-, gyűjtőnév- vagy valamivel való ellátottságot kifejező képző) szerepeltek. Mivel az ilyen jellegű szavak különösen gyakran szerepeltek helynevekben, belőlük idővel másodlagosan elvonódott egy 'hely'-féle jelentés. Innentől kezdve már az eredeti funkciótól függetlenül is képesek új lexémákat (azon belül tulajdonneveket, helyneveket) alkotni. Éppen ezért szokás velük kapcsolatban egyfajta szófajjelölő szerepről beszélni: az alapszó helynévi státusa egyértelműen a képző hozzákapcsolódásával teremtődik meg. Terminológiai szempontból a képzőt tartalmazó nevek között el szoktak különíteni lexikális-morfológiai szinten képzős, illetve keletkezéstörténeti szinten képzett helyneveket. A szempontok elkülönítése azért lényeges, mert a két fogalom nem minden esetben fedi egymást, hiszen képzős nevek nemcsak helynévképzés útján jöhettek létre, hanem például ellipszissel, bővüléssel, hasadással is.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy dolgozatomban nem foglalkoztam minden, a földrajzi nevek körében névalkotó szerepű elemmel, csak azokkal, amelyeket grammatikai funkció szempontjából is képzőnek lehet tekinteni. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a szakirodalomban tágabb értelemben alkalmazott *névformáns* terminus a hagyományos értelemben vett képzők mellett magában foglalja pl. a *-k* többesjel, az *-é* birtokjel, bizonyos határozóragok vagy éppen jellegzetes, általában földrajzi köznévi utótagok (*-falva, -telke* stb.) ilyen szempontú felhasználását is.

Vizsgálatom kiindulópontja a korai ómagyar kor (elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzá"-nak adatai alapján), mivel a képzők kialakulását mint folyamatot szeretném bemutatni, és mivel a mai magyar névrendszer alapjai ekkortól követhetők nyomon. A „Korai magyar helynévszótár" és a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból" című munkák is az említett korszakra koncentrálnak,

továbbá az adatokat nyelvészeti szempontból dolgozzák fel, így ezek használata is célszerűnek bizonyult. Emellett, ahol szükséges, kitérek a képzők későbbi előfordulására is (pl. amikor eleve csak a kései ómagyar kortól vannak az adott képzőre adatok, de máskor is, amikor a változásvizsgálat vagy a produktivitás idejének megállapítása szükségessé teszi). A későbbi korokra vonatkozó megállapításokat többek között az „Anjoukori okmánytár", a „Zsigmondkori oklevéltár", CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" című munkája, valamint a FNESz. adatai alapján tettem. Ezenkívül felhasználtam különböző névtárak, névgyűjtemények adatait is. Az egyes fejezetekben szereplő adatok így nem képeznek zárt állományt, minden esetben olyan korpuszt vettem alapul, amely az adott jelenség vizsgálatához optimálisnak tűnt.

A névállomány vizsgálatát a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell alapján végeztem el. A nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai jellemzőit azonban nem elkülönítve mutatom be, hanem a két szempontot egymás mellett alkalmazom. Ennek célja, hogy láthassuk, egy-egy képző használata milyen funkcionális kategóriákra, illetve mely helynévfajtákra terjed ki.

2. Dolgozatom két nagyobb egységből áll. Az első rész a helynévképzők elméleti kérdéseivel, a helynévképzők és a helynévképzés általános problémáival foglalkozik (a helynévképzés fogalma, sajátosságai a képzők rendszerén belül, a produktivitás kérdése), valamint itt olvasható a képzett helynevekkel foglalkozó korábbi szakirodalom megállapításainak összegzése, nemzetközi kitekintéssel kiegészítve. Amellett, hogy más nyelvekben (pl. a finn) találunk kifejezetten csak helynevek létrehozására alkalmas képzőt, minden nyelvben megtalálhatóak ún. névformánsok, amelyek lehetnek képzőelemek, de akár funkciótlan névvégződések is, amelyeket a gyakori használat felruházott a helynévképzés funkciójával. Sokszor a valódi képző és az összetételi utótag között is nehéz különbséget tenni, hiszen arra is találunk példát, hogy egy összetételi elem elveszti eredeti (alaki vagy jelentésbeli) önállóságát, és toldalékká válik.

A nemzetközi példák vizsgálata az egymás mellett élő névrendszerek egymásra hatására is ráirányítja a figyelmet (pl. lehetséges-e képzők kölcsönzése; névátvétel esetén milyen alaki eszközökkel történik a nevek beilleszkedése az átvevő nyelv névtani rendszerébe). Az, hogy egyes helynévtípusok lehetnek adott időhöz vagy helyhez köthetők, segítheti az utólagos kronologizálást, illetve rávilágít az egyes alakváltozatok területi kötöttségére.

Az egyes konkrét képzők vizsgálata előtt található még a helynévképzők esetleges alakváltozatainak problematikáját tárgyaló áttekintés (vagyis annak kritériumai, hogy mikor lehet két képzőt egymás alakváltozatának tekinteni, és mikor van szó két önálló képzőről; itt a korábban alakváltozatokként kezelt *-d/-gy, -i/-j,* és *-s/-cs* képzők önállósága mellett érvelek), valamint a helynévképzők szerepét a fiktív nevek körében és a hivatalos névadásban tárgyaló fejezet. A fiktív nevek összegyűjtése (főként szépirodalmi példák alapján) rávilágít arra, hogy ezek keletkezési módja többnyire megegyezik a valódi nevekével, hangszerkezetükben és használati értékükben is a valódi helynevekre hasonlítanak. A képzők tehát fontos szerepet játszanak az új helynevek létrehozásában és a névrendszerbe való beilleszkedésben (pl. a különböző jellegzetes elő- és utótagok mellett). Ugyanez állapítható meg a hivatalos helységnévadás adatait vizsgálva. Sőt, megkockáztatható az az állítás, hogy (éppen azért, hogy az így létrejött nevek könnyebben eleget tegyenek a helynévszerűség kritériumának), a névformánsok a természetes névanyagot felülmúló arányban vehettek részt a névalkotásban.

3. A dolgozat második nagyobb egységében történik a helynevek keletkezésében részt vevő képzők egyenkénti vizsgálata, vagyis az egyes konkrét képzők helynévképzésben betöltött szerepének bemutatása, történetük, kialakulásuk, valamint funkcionális és kronológiai vonatkozásaik elemzése. A képzőket a történeti előfordulásuknak, valamint belső rokonsági összefüggéseiknek megfelelően veszem sorra.

Eredetüket tekintve egyelemű helynévképzőink: az *-s,* a *-d,* a *-gy,* az *-i,* a *-j,* az *-n,* az *-ó/-ő* és a *-cs* az uráli (finnugor) alapnyelvre vezethetők vissza. Néhány (kisszámú) képzőbokrunk, az *-sd* és az *-nd* pedig belső nyelvi fejlemény: az *-s* és a *-d,* valamint az *-n* és a *-d* összekapcsolódásával alakult ki. Több szempontból kivételt képez a *-ka/-ke* és a *-ság/-ség,* melyek az előzőekhez képest viszonylag kései megjelenésűek (15–16. század). Emellett a *-ka/-ke* elterjedésében külső (szláv) hatás is kimutatható, a *-ság/-ség* pedig elsősorban egyetlen névtípusban, a tájnevek képzésében használatos.

Talán a legtipikusabb és leggyakrabban használt helynévképzőnk a *-d,* amely nemcsak településnevekben, hanem víznevekben, valamint egyéb mikrotoponimákban is elterjedt volt (hasonlóképpen a *-gy,* de ennek produktivitása korán megszűnt). Ezzel szemben az *-i* és a *-j* elsősorban inkább településnevekben szerepelt, bár a *-j* produktivitása ugyancsak korábban visszaszorult. Ma is gyakran használatos helynevek (elsősorban mikrotoponimák) alkotására az *-s* és az *-ó/-ő,* de ezek helynévképző szerepét az egyéb lehetséges (szintén még aktív) funkcióik miatt nehéz pontosan elkülöníteni, behatárolni.

4. A korai ómagyar kor gyakoribb helynévképzői lehetőséget biztosítottak a helynévfajták, sőt a településnév-típusok terén jelentkező sajátosságok érzékeltetésére is. Ez utóbbi szempont alapján azt figyelhettük meg, hogy bizonyos szemantikai típusok általában képző nélkül fordulnak elő. Például szinte alig szerepel képző a patrocíniumi településnévadásban, és a törzsnévi eredetű helynevekben is ritka, többnyire másodlagosan jelentkezik, míg más szemantikai típusú településnevek létrehozásában (pl. a birtoklást kifejező személynévi, népnévi csoportban) a helynévképzés igen jelentős szerepet tölt be.

BÁRTH M. JÁNOS:
SZÉKELYFÖLDI TÖRTÉNETI HELYNEVEK NYELVI ELEMZÉSE NÉVFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOK SZABÓ T. ATTILA ERDÉLYI HELYNÉVTÖRTÉNETI ADATTÁRÁBAN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány
Budapest, 2010. 237 lap + CD-melléklet

Témavezető: Korompay Klára
Opponensek: Hoffmann István, Bíró Ferenc
Védés: 2011. május 31.

1. A dolgozat témája, módszere, forrásai. – Egy terület helynévanyagának elemzése többféle módon lehetséges, hiszen a helynevek – és általában a tulajdonnevek – több tudományág érdeklődésének metszéspontjában állva, egyszerre vallanak a névadás

és a névadók nyelvi, történelmi, társadalmi és kulturális hátteréről. A névelemzésben a nyelvi megformáltságra, az időbeliségre, társadalmi háttérre, térbeliségre vonatkozó következtetések különböző hangsúlyokat kaphatnak. Alapvetően befolyásolja a névvizsgálatokat a feldolgozott forrásanyag, adattár nagysága: a történeti és jelenkori névadatokat tartalmazó névgyűjtések gyarapodása, az adatok nagy száma elősegítette a kutatások kiszélesedését, de összefoglaló feldolgozások ritkán születtek a monumentális adattárak nehezen kezelhető volta miatt.

Doktori disszertációm SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésére épül; e munka csak a 2000-es években látott napvilágot könyv formában. A kiadványsorozat közzétételével egy időben vált általánosan elfogadottá az a korábban is többször felmerült igény, hogy informatikai eszközökkel legyenek megszólaltathatók a nyelvi adatok tömegeit tartalmazó gyűjtemények. Ezért már a kiadás, szerkesztés közben megindult egy számítógépes helynévadatbázis kialakítása a sorozat anyagából, valamint egy többféle igényt kiszolgáló keresőszoftver fejlesztése, amely alkalmas az adatok hatékony lekérdezésére és ábrázolására.

Mivel a kéziratos gyűjtés közzétételében, az informatizált változat tervezésében és a feldolgozás folyamatában is részt vehettem, ez a disszertáció is ennek a munkának a tanulságain alapul. A dolgozat adattárának területi határai a kiadott kötetekhez igazodnak: a történeti Udvarhely, Csík és Háromszék vármegye településeinek névanyagát rendeztem a létrehozott szoftver segítségével, s így a Székelyföld legnagyobb részét lefedő adatbázishoz jutottam.

Az adattár sajátosságai és a felhasznált számítógépes eszközök lehetőségei indokolták, hogy a dolgozat vizsgálati szempontjai között legerősebben a névföldrajzi kérdések érvényesüljenek. Az efféle kutatások az elmúlt néhány évtized hazai és külföldi szakirodalmában hármas céllal bukkantak föl. 1. Nagy hagyományokkal rendelkezik az a kutatási irányzat, amely a nevek területiségéből végső soron történettudományi, népesedéstörténeti tanulságokat állapít meg. 2. A névföldrajzi művek nagy része a nyelvjárások jellemzésére, nyelvjárástörténeti-nyelvtörténeti vizsgálatára alkalmazta a lokalizált nyelvi anyagként jól használható földrajzinév-gyűjteséket. 3. A névkutatók egy része arra is vállalkozott, hogy a névadás rendszerszerű jellemzőit, a nevek belső tulajdonságait vizsgálja meg földrajzi szempontból. Ezek a kutatások felvillantották a névadás területiségének, a „névjárások”-nak a nyelvjárásokhoz hasonló ábrázolási lehetőségét. A disszertáció mindhárom (történeti, dialektológiai-nyelvtörténeti és névtani) irányzat hagyományait követi, hiszen ezek az egyes jelenségek hangtani, szókészleti, névszerkezeti-tipológiai leírásában nem is választhatók külön teljes mértékben.

A Székelyföld névtani, nyelvjárási sajátosságai mindig kitüntetett figyelmet élveztek a történettudomány részéről, hiszen kronológiai és etnikai következtetések is levonhatók belőlük a korai, források nélküli korszakokról. A történeti helynévadatok felhasználhatók a 20. századi nyelvjárási állapotok előzményeinek feltárására. Az összevetésben nagy segítséget nyújt a „Magyar nyelvjárások atlaszá”-nak, a nemrégiben kiadott „A romániai magyar nyelvjárások atlaszá”-nak, valamint a „Székely nyelvföldrajzi szótár”-nak az informatikai eszközökkel feldolgozott változata. A nevek lexikai, tipológiai, szerkezeti tulajdonságai egyszerre vallanak a vizsgált nagytáj helynévadásának általános jellemzőiről, belső tagolódásáról, és párhuzamba állíthatók a magyar nyelvterület más részein végzett hasonló elemzésekkel.

2. A dolgozat felépítése

2.1. A disszertáció első fejezetében a kutatás előzményéül szolgáló szakirodalmat tekintem át a névföldrajzi vizsgálatok célja, irányultsága szerint. A tudománytörténeti áttekintés következő fejezetében a számítógépes dialektológia és névkutatás eddigi eredményeit és jelenlegi tendenciáit ábrázolom, végül a Székelyföld helyneveinek kutatástörténetéről adok áttekintést.

2.2. A disszertáció második fejezetében a disszertáció névadatainak forrását, SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtését és a székelyföldi adatok feldolgozásának módját, az informatizált adattár felépítését és a létrehozott kezelőszoftver működését mutatom be.

SZABÓ T. ATTILA könyv formában kiadott történeti helynévgyűjtésének informatizált feldolgozásához egy olyan számítógépes felület jött létre, amely maximálisan alkalmas a tulajdonnevek és alkotóelemeik több szempontú keresésére, csoportosítására és a kapott csoportok elemzésére, rendezésére időbeli-térbeli elhelyezkedésük alapján. Az informatizálás első fontos részfeladataként ezek helyett elkészült egy olyan kódrendszer és egy hozzá kapcsolódó betűkészlet, amelyben minden szükséges alapjel és mellékjel megtalálható. A névtestek egyéb szövegrészletektől való elkülönítését manuálisan kell megoldanunk: egyedi döntések segítségével választjuk ki és minősítjük (névfajták szerint) a szövegben található adatokat. A háromszéki, csík-, gyergyó- és kászonszéki, valamint udvarhelyszéki területről az „Olló" nevű program segítségével több mint 45 000 helymegjelölést, névadatot sikerült kijelölni. A fájlokra tagolt, névfajták szerint annotált helynévgyűjteményből egy adatbázis jön létre, amelyben nevekre, szavakra, betűkapcsolatokra kereshetünk; az egész adatbázist vagy a találati listát szűkíthetjük a megadott névfajták, évszámok, településkódok alapján; a keresés-szűkítéskor kapott adatokat különböző módon csoportosíthatjuk és elmenthetjük; és az eredményeket térképre vetíthetjük.

A különböző keresési lehetőségekkel (az archaikus írásváltozatok figyelembevételével, a keresőkérdések kombinálásával, a nem kívánt találatok tiltásával, a települések, időszakok szerinti szűréssel) az adatok hatékonyan előhívhatók. A találati listák csoportosítása a névtani elemzésre, rendezésre is alkalmat ad. A program leghasznosabb funkciója mégis az, hogy a kapott eredmények, illetve csoportjaik interaktív térképeken ábrázolhatók. Így a névföldrajzi ábrázolás minden névtípus, szócsoport, jelenség vizsgálatának állandó kiegészítőjévé válik. Az adattár bemutatásának utolsó részében denotátumfajták, időrend, megyei egységek és települések szerint jellemzem az adatok számát, eloszlását.

2.3. A doktori dolgozat harmadik fejezete a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségeit mutatja be a székelyföldi helynevekben, a hangtani jelenségek, a névalkotásban felhasznált szókészlet és a névszerkezeti típusok térképes megjelenítésével.

A hangtani jelenségeket bemutató rész példái egyben a nyelvjárási atlaszokkal való összevethetőséget is ábrázolják. Helynevekben is megnyilvánuló *ö*-zésre kevés adatot találunk. Az *irtás* archaikus *orotás* formája viszont gazdagon adatolható a földrajzi nevekből, bizonyítva, hogy ez a forma a 20. századi nyelvállapotot tükröző atlaszokban rögzített előfordulásoknál nagyobb területen és nagyobb számban létezett a nyelvjárásokban. A *bikk* és *bükk* változatok hasonló földrajzi elterjedést mutatnak a helynevekben, mint a

nyelvjárásokban. Két történeti korszak elkülönítésével viszont láthatóvá válik az archaikusabb illabiális változat visszaszorulása. A *lyuk ~ lik* adatok a *ly* fokozatos eltűnéséről tanúskodnak a történeti helynévadatokban. A *bodza* helynevekben megjelenő különféle változatai a nyelvatlaszokhoz hasonló elterjedést mutatnak, és a székelyföldi nyelvjárási jellegzetességek dunántúli kapcsolatait erősítik.

A szóföldrajzi rész bevezetésében kitérek a névalkotásban legfontosabb szerepet játszó földrajzi köznévi csoport definiálási, osztályozási kérdéseire, szakirodalmi előzményeire. Ezután a legfontosabb földrajzi közneveket mutatom be, valamennyi lexéma előfordulásainak térképes megjelenítésével, eredetük, gyakoriságuk, jelentésük megadásával. Legrészletesebben a névföldrajzi tulajdonságaikat foglalom össze, külön kitérve a történeti összefüggésekre. Egy jellegzetes csoport, a testrésznévből alakult földrajzi köznevek székelyföldi jelentőségét (*oldal*, *hát*, *farok* stb.) külön is elemzem. A szóföldrajzi vizsgálatok szélesebb körre való kiterjesztését, a földrajzi köznevek jelentés-meghatározásának problematikáját a *vápa* szóról írt esettanulmányban mutatom be; a szó a Székelyföldön nagy arányban fordul elő bemélyedések megjelölésére.

A dolgozat elemző részének harmadik egységében a névszerkezeti, névtipológiai vizsgálatok névföldrajzi aspektusát villantom fel. Elsőként a történeti helységnévtipológia azon kategóriáit vetítem térképre, melyeknek kiemelkedő jelentőségük van a terület betelepülésének meghatározásában. Ezután a településnevek egy jellegzetes változásának földrajzi képét szemléltetem: az időszakos *-falva* utótaggal való kiegészülést. A névszerkezeti típusok közül a birtokos jelzős szerkezetű neveket a *patak* lexémát tartalmazó folyóvízneveken keresztül vizsgálom. Végezetül az ún. határozós szerkezetű nevek tulajdonságait mutatom be (pl. *Vízremenő, Felmenő, Alájáró),* amelyek a történeti adatok között feltűnően nagy számban bukkannak föl, és esetükben nem könnyű a név vagy alkalmi körülírás mivoltuk eldöntése. Az ilyen szerkezetekben előforduló lexémák (*menő, jövő, szökő, kelő* stb.) területi eloszlását táblázatos formában csoportosítva közlöm, így a számtalan adat mögött a nagyobb területi egységek közti különbség is felfedezhető. A vizsgált adatokat a jelenkori helynévgyűjtésekből előkerülő párhuzamaikkal összevetve úgy tűnik, hogy ez a névtípus az írott forrásokban jócskán felülreprezentált az élőbeszédbeli használathoz képest.

3. Eredmények. – Disszertációm kiindulópontja az a gondolat volt, hogy az óriási nyelvi adattömeget felhalmozó gyűjtemények megszólaltatását az informatikai feldolgozás segítheti igazán. A számítógépes dialektológia többek között a különböző nyelvföldrajzi atlaszok adatainak együttes értelmezésével, látványos térképi megjelenítésével érhet el jelentős eredményeket. SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtésének kiadási és informatizálási munkálatai kapcsán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a számítógépes eszközök a névföldrajzi kutatás számára biztosítanak különösen nagy előnyöket, ezért a székelyföldi helynevek elemzésében ezt a szempontot igyekeztem leginkább érvényesíteni.

Dolgozatomban nagy teret kapott a feldolgozásra, adatbázis-kezelésre létrehozott szoftver bemutatása, abban a reményben, hogy a tapasztalatok ilyen formájú összegzése más, hasonló vállalkozások elindításához is hasznos segítséget nyújt. A keresőprogram működésének leírásakor azokat a funkciókat mutattam be részletesen, amelyeknek a különböző névvizsgálati szempontok érvényesítésében jelentős szerepük lehet.

A dolgozat elemző részében tárgyalt hangtani, lexikai és szerkezeti-tipológiai témák, valamint a hozzájuk kapcsolódó térképek száma természetesen még jóval nagyobb is

lehetne. Kiválasztásukkor arra törekedtem, hogy kapcsolódjanak névföldrajzi, történeti, dialektológiai, névtani kutatások már korábban felvetett kérdéseihez, és minél több szinten ábrázolják a székelyföldi helynevek általános jellemzőit és belső földrajzi tagolódását. Egyszersmind igyekeztem bemutatni a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségeit és korlátait az egyes nyelvi szinteken.

Történeti kérdésekben olyan mozaikdarabkákkal szolgálhatnak a névföldrajzi kutatások, amelyek kiegészíthetik, pontosíthatják a korábbi eredményeket. A székely betelepülés fázisainak történeti vizsgálatához a névtípusok földrajzi megoszlása fontos adalékokkal szolgált; újraértelmezésük hozzájárulhat ahhoz, hogy hagyományos névtani tanulságok ne váljanak gépiesen felhasználhatóvá a történettudományban.

A nyelvjárástörténet és a nyelvtörténet kutatói néhány, a nevekben rendszeresen felbukkanó hangtani jelenség és számos névalkotó szó térbeli mozgását, előretörését vagy kiavulását tanulmányozhatják a történeti helynévadatok térképlapjain. Az ilyen vizsgálatokat viszont a névadatok szociolingvisztikai jellemzői és a nevekben felhasznált szókincs egyaránt behatárolják.

A „névközpontú" névföldrajz számára a nevek bármely tulajdonságának területisége sokatmondó lehet, de hiányérzetünk marad, amíg az ilyen típusú vizsgálatok megállnak egy megye vagy táj határainál, és nem terjednek ki a magyar nyelvterület egészére. A helynévalkotásban felhasznált szókincs elemei természetesen sok esetben kisebb régiókban is igen kötött területi elterjedést mutatnak, hiszen szorosan összefüggenek a természeti környezet és a történeti folyamatok által is befolyásolt nyelvjárási szókészlet elemeivel. A nevek típusai, szerkezeti sajátosságai viszont olyan mélyen gyökerező, általánosan használt csoportokba rendeződnek, amelyeknek csak óriási adatmennyiséget informatikai eszközökkel rendszerező, az egész magyar névrendszerre kiterjedő kutatások alapján élesedhetnek ki a területi körvonalai.

KENYHERCZ RÓBERT:
A SZÓKEZDŐ MÁSSALHANGZÓ-TORLÓDÁSOK AZ ÓMAGYAR KORBAN
(A HELYNEVEK HANGTÖRTÉNETI FORRÁSÉRTÉKE)

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány
Debrecen, 2011. 200 lap

Témavezető: Hoffmann István
Opponensek: A. Molnár Ferenc, Rácz Anita
Védés: 2011. július 8.

1. A szókezdő mássalhangzó-torlódások vizsgálatának lehetőségei. – A szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok kérdésköre a magyar nyelvtudomány megszületésétől kezdődően magára vonta a nyelvészek figyelmét. Már a korai grammatikák szerzői is felfigyeltek arra, hogy nincs olyan magyar szó, amely két vagy három mássalhangzóval kezdődne, s ami mégis, az jövevényszó. A magyar nyelv e sajátosságának felismerésből adódóan a szó eleji mássalhangzócsoportok később mind a nyelvek rokonsága iránt érdeklődő

történeti-összehasonlító nyelvészet, mind pedig a nyelvi változások törvényszerűségeit leírni próbáló újgrammatikus iskola számára hasznos vizsgálódási terepnek bizonyultak. A rendszeresebb kutatások eredményeképpen a 19. század végére már széles körben elfogadottá vált az az elképzelés, miszerint két mássalhangzó kapcsolata szó elején a magyarban kivételesnek számít. Nem meglepő tehát, hogy a kérdést központi témaként tárgyaló munkák elsősorban arra tettek kísérletet, hogy feltárják azoknak a feloldási módoknak a hangtani jellegzetességeit, amelyek megszüntették a magyar hangszerkezet szempontjából szokatlan hangkapcsolatokat. Ezzel szemben nagyon kevés az olyan írás, amely a jelenség másik oldalát, a magyar nyelvben megjelenő szókezdő mássalhangzó-torlódásokat próbálta volna bemutatni.

Ha azonban pusztán arra helyezzük a hangsúlyt, hogy a magyar nyelv milyen módokon integrált hangszerkezeti rendszerébe adott hangtani felépítésű jövevényszavakat, a nyelvi változás egy nagyon lényeges elemét hagyjuk figyelmen kívül. Mégpedig azt, hogy az idegen nyelvi hatás következtében a magyar fonotaktikai rendszer is változásnak indult. Szinte minden szerző felveti, hogy a jövevényszavak hatására az idők során vélhetően csökkent a feloldási tendencia ereje, azaz tulajdonképpen a magyar nyelv ellenállása az idegen szerkezeti mintával kapcsolatban, ám az ebből adódó következtetést senki nem vonta le. Pedig közismert, hogy egy hangtani változásnak nemcsak oka, hanem legtöbbször következménye is van a nyelvben. A hangtörténeti és leíró hangtani kutatásokból világosan kiderül, hogy a jövevényszavak hatására a magyar nyelv ősi fonológiai-fonotaktikai jellege fokozatosan átalakult, s így egy idő után már nem volt szükségszerű a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok megszűnése. Gyakran megemlítik, hogy egyes nyelvjárásokban újabb jövevényszavak esetében a mai napig bekövetkezik a torlódás feloldása, én azonban – egyetértve az újabb fonológiai leírások érvelésével – úgy vélem, ma ez már semmiképpen nem tekinthető a magyar nyelv fő törekvésének, hanem csupán egy hangváltozáshoz gyakran kapcsolódó regressziós jelenségről lehet szó.

Disszertációmban ezért a mássalhangzó-kapcsolatok szó eleji történetét nem abból a napjainkig általánosnak mondható nézőpontból igyekeztem megközelíteni, hogy története során a magyar nyelv miként küzdött a torlódások ellen, hanem azt a folyamatot próbáltam feltárni, amely során a minden kétséget kizáróan idegen fonotaktikai minta idővel a magyar hangszerkezeti rendszer részévé vált. A változáshoz természetesen a megmaradt torlódások mellett a torlódások feloldására irányuló törekvés is ugyanúgy hozzátartozik. Így munkámban a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok tárgyalása mellett azok feloldódásának kérdéskörét is érintettem. Azt gondolom, hogy a két tendencia azonos jogú, ugyanarra a jelenségre adott kétféle válaszként való együttes vizsgálata nemcsak ebben a kérdésben, hanem általában is pontosíthatja a jövevényszavak fonológiai integrációjával kapcsolatos hangtörténeti tudásunkat.

2. A vizsgálat módszertani kérdései

2.1. A vizsgált időszak. – Munkámban a szókezdő mássalhangzócsoportok történetét az ómagyar kor végéig kísértem nyomon. Azt gondolom, a vizsgálat alá vont korszak megválasztása – a határok meghúzásából adódó önkényesség mellett – könnyen indokolható. Az ómagyar kor volt ugyanis az az időszak a nyelvtörténetben, amely során a magyar nyelvben elsőként megjelentek a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok. Éppen a szó eleji mássalhangzó-torlódások körüli változás jelöli ki a maga első, élesebb cezúráját

valahol a 16. század első harmadában, amikor is már adatokkal alátámasztható módon megjelentek a belső keletkezésű szavakban is a két vagy több mássalhangzót tartalmazó szókezdetek (vö. pl. 1517: *prwchek,* EWUng. *prücsök* a.; 1527: *Ptrewſſzkeleonek,* EWUng. *prüszköl* a.). Az ómagyar kor azonban heterogénnek látszik abban a tekintetben, hogy egyes évszázadaiban miként alakult az efféle szerkezetek sorsa. Más a változás jellege a korszak első felében, az Árpád-kor időszakában, amikor a honfoglalás következtében megváltozott nyelvi környezet hatására először jelentek meg a magyarban több mássalhangzóval kezdődő szavak, és más akkor, amikor ezek már nagyobb számban elterjedtek, s ennek következtében a magyar nyelv hangszerkezeti jellege is elkezdett átalakulni. A lehetőségekhez mérten próbáltam a változás kronológiáját is minél alaposabban megfigyelni.

2.2. Az elemzett nyelvi anyag. – Köztudott, hogy a középkori magyar írásbeliség jellegéből adódóan az ómagyar korból – különösen annak korai időszakából – a legtöbb nyelvi információt egyetlen nyelvemléktípus szolgáltatja: legkorábbi adataink a magyar nyelvre vonatkozóan az oklevelek szórványai, főként helynevek és személynevek. A szakirodalomban joggal hangsúlyozzák több helyen, hogy a szórványemlékek helynévi adatainak nyelvtörténeti, s ezen belül főként hangtörténeti forrásértéke éppen régiségük és jelentékeny számuk miatt felbecsülhetetlen szerepű a szókincs más elemeihez képest. S noha mára már az oklevelek szórványainak feldolgozottsága viszonylag gazdagnak és megbízhatónak mondható, ha megnézzük akár az ómagyar korra vonatkozó összefoglaló, akár a részkérdésekkel foglalkozó hangtörténeti munkák zömét, úgy tűnik, mintha a közszavak mégis valamiféle prioritást élveznének a leírásban a helynevekkel szemben: a legtöbb hangváltozást, hangfejlődési tendenciát ugyanis közszói mintákon bemutatva olvashatjuk.

Pedig a helynevek, amellett hogy már a legkorábbi nyelvemlékes időktől kezdve segíthetik az ómagyar kor hangtanának leírását, további előnnyel is rendelkeznek a közszavakhoz képest, hiszen területileg kötöttek, s ezért az adott helyen, illetőleg közvetlen környezetében élők nyelvi jellegzetességeit tartalmazzák. Helyhez köthetőségük legfontosabb következménye pedig az, hogy nem csupán önmagukban vizsgálhatók, hanem megragadható a névkörnyezetük, ezzel összefüggésben pedig rekonstruálhatóak az adott területen uralkodó nyelvi-etnikai viszonyok is. Így végső soron a névrendszer más tagjaihoz viszonyítva megrajzolható a tulajdonképpeni kontextusuk. Ebből adódóan pedig könnyebb közvetlen etimonjuk megállapítása, keletkezésük időhöz kötése, s ráadásul adott esetben leírható segítségükkel egy hangváltozás területi elterjedésének íve. Ezeket a szempontokat figyelembe véve a helynevek általában is, de különösen a nyelvi változásokat illetően sokatmondóbbak, mint a közszavak. S mivel a diakrón vizsgálódás legfőbb kerékkötője az időbeli távolság és a források elégtelen volta, a nyelvtörténeti kutatásoknak lehetőség szerint minél több támpontot kell felhasználniuk egy-egy kérdéskör tárgyalásakor. Dolgozatomban éppen ezért példáját szerettem volna adni annak, hogy a helynévi adatok felhasználásának milyen tényleges előnyei lehetnek az egyes hangtörténeti folyamatok leírásában. Nem meglepő módon a munka egyik tanulsága az lett, hogy bizonyos hangtörténeti folyamatok újragondolását csak a régi helynévi anyag mind teljesebb feldolgozása teszi lehetővé.

2.3. Az adatgyűjtés elvei. – A szókezdő mássalhangzó-torlódásokhoz kapcsolódó hangtörténeti folyamatok korai szakaszának vizsgálata során alapvető elvi és módszertani kérdés, hogy az elemzésekbe milyen adatokat érdemes és szükséges bevonni. Mivel

célkitűzéseimnek megfelelően a hangsúlyt nem a mássalhangzó-kapcsolatok megszűnésére, hanem azok minőségi és gyakorisági összetevőinek vizsgálatára helyeztem, adataim összegyűjtésekor értelemszerűen csak olyan helyneveket és közszavakat vettem figyelembe, amelyeknek mássalhangzó-torlódást tartalmazó formája is adatolható a régiségben. Ennek a határnak a meghúzásával a kizárólag az etimológián alapuló hangtörténeti következtetéseket próbáltam elkerülni.

A sokszor töredékes adatokra és etimológiákra való utaltság mellett további problémát jelent a vizsgálatba vonható lexémák nyelviségének meghatározása. A köznevek esetében ez többnyire nem jelent gondot, hiszen azok legkorábbi előfordulásai jórészt már magyar nyelvű szövegekben, valamint a nyelvhez tartozást egyértelművé tévő szójegyzékekben maradtak fenn. A helyneveket illetően azonban más a helyzet. Az ómagyar kori szórványemlékekről ugyanis általában nem derül ki egyértelműen, hogy milyen nyelvűek voltak, így könnyen előfordulhat, hogy az elemzések során nem magyar adatokból vonunk le következtetéseket az ómagyar nyelvre vonatkozóan. Kulcsfontosságú volt tehát annak az átgondolása, hogy mi alapján tekinthető egy helynévi szórvány magyar, német, román vagy valamelyik szláv nyelvhez tartozónak. Ennek érdekében a névtani és a nyelvtörténeti szakirodalom eredményei közül megpróbáltam összegyűjteni azokat a szempontokat, amelyek alapján egy okleveles szórványt a magyar nyelvhez lehet kapcsolni. Ebben a névrendszertani összefüggések (névpárok, szinonimák, fonológiai variánsok) mellett a név keletkezésére vonatkozó információk (puszta személynévi névadás, helynévformánsok), valamint az átvett nevek esetében gyakran bekövetkező integrációs folyamatok tanulmányozása nyújtott segítséget (a szóveget érintő hangtani folyamatok, egyéb adaptációs jelenségek, csak a magyarra jellemző hangváltozások).

3. Az értekezés új tudományos eredményei

3.1. A szókezdő mássalhangzó-torlódások típusai a régi magyar nyelvben. – A források felhasználásának elvi és módszertani kérdései után fontosnak tartottam az elemzésekhez felhasznált adatállomány közlését is. Erre egyrészt azért volt szükség, hogy az elemzések mindenki számára ellenőrizhetőek legyenek, illetve a későbbi kutatások számára kiindulási pontként szolgálhassanak. Másrészt a magyar nyelvészeti gondolkozásban még mindig él az az elképzelés, miszerint a régi magyar nyelvben nem voltak mássalhangzó-torlódások, mert azok mindig feloldódtak. Az 1400-nál is több helynév és köznév, amelyekben a torlódás korai adattal is igazolható, véleményem szerint már önmagában rámutat arra, hogy ez az álláspont nem védhető. Az adatok közzétételekor és a statisztikák elkészítésekor ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy a biztosan magyarnak tekinthető neveket elkülönítsem a bizonytalanoktól. Sok esetben ugyanis a fent említett szempontok segítségével sem lehetett megállapítani azt, hogy egy-egy név milyen nyelven került be az oklevelekbe. Máskor olvasati vagy egyéb filológiai problémák miatt maradt bizonytalan a nevek megítélése.

Az így összeállított adatbázison alapuló fonológiai elemzés során arra törekedtem, hogy a puszta felsoroláson és statisztikán túl részletesen bemutassam az ómagyar nyelvben megjelenő két- vagy háromelemű mássalhangzó-kapcsolatok hangtani jellemzőit. A regisztrált hangkapcsolatok feltűnésének hátterét abból a szempontból próbáltam meg feltárni, hogy a mássalhangzó-torlódás első, második, illetve harmadik elemeként milyen képzési helyű és módú fonéma állt, valamint hogy ezek a fonémák milyen kombinációkban

jelentek meg a régi magyar nyelvben. Ugyanakkor külön szóltam azokról a hangkapcsolatokról is, amelyek etimológiai előzményeik ellenére sohasem jelentek meg a régi magyar nyelvben.

3.2. A szókezdő mássalhangzó-torlódások adaptációval és analógiával történő feloldása. – Ezek után szükségesnek tűnt a szókezdet megváltozását eredményező folyamat másik oldaláról is szólni. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar nyelvbe kerülő szavak egy részében valóban megszűnt a szó eleji mássalhangzókapcsolat.

Az általánosan elfogadott nézet szerint a mássalhangzó-torlódások feloldásának az oka abban kereshető, hogy a magyar nyelv ősi hangszerkezetétől idegen volt a szó eleji mássalhangzó-kapcsolat, s ebből adódóan egész története során megfigyelhető az a tendencia, amely megszünteti, de legalábbis jelentős mértékben csökkenti a nyelvbe torlódásos formában bekerülő lexémák számát. A régi helynévi előfordulások viszont éppen arra utalnak, hogy a magyarban már a legkorábbi időktől kezdve szép számmal adatolhatók több mássalhangzóval kezdődő szavak. Ezek alapján ellentmondásnak tűnik, hogy ha mégis tömegesen megjelenhettek az efféle fonológiai szerkezetet mutató szavak a nyelvben, akkor miért volt szükség a későbbi feloldásukra. A feloldás motivációjának hátterében így mindenképpen érdemesnek látszott elkülöníteni a valóban a torlódó szókezdetek szokatlanságával magyarázható adaptáció és a másodlagosnak tekinthető analógia útján bekövetkező hangalaki változásokat. Azt gondolom, így a szókezdetekhez kapcsolódó nyelvi változás egészének az értelmezése – beleértve a megmaradó torlódásokat is – a korábbi elemzésekhez képest némiképp árnyaltabbá vált.

PhD theses on Onomastics defended in 2011

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in Névtani Értesítő: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (http://nevtan.mnyt.hu). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: The Deed of Foundation of Tihany Abbey as a source of research into Hungarian language history; BÉNYEI, ÁGNES: Derivation of toponyms in Hungarian; BÁRTH, M. JÁNOS: Linguistic Analysis of historical toponyms from Székely Land. A geolinguistic survey based on Attila Szabó T.'s Gazetteer of Transylvanian Historical Place Names; KENYHERCZ, RÓBERT: Word-initial consonant clusters in the Old Hungarian period. The value of place names as sources of historical phonetics.

KÖNYVSZEMLE

SLÍZ MARIANN
SZEMÉLYNÉVADÁS AZ ANJOU-KORBAN
Históriaantik, Budapest, 2011. 269 lap

ANJOU-KORI SZEMÉLYNÉVTÁR (1301–1342)
Históriaantik, Budapest, 2011. 508 lap

SLÍZ MARIANN művének kettős jelentősége van a magyar történeti névtanban. Először tárta fel és kutatta a magyar névtörténet egy eddig még jobbára ismeretlen korszakát, a 14. század első felének, az Anjou-uralkodóház magyarországi uralmának 1301–1342 közötti szakaszát. Emellett a történeti névvizsgálat már eddig is kiművelt módszertanát lényeges új problémák felvetésével, mérlegelésével gazdagítja.

A tudománytörténeti bevezetés (11–8) után a terminológiai kérdéseknek szentel kiemelt figyelmet (19–48). Különösen a *megkülönböztető név* terminust szembesíti az ezt ismertté tevő FEHÉRTÓI KATALIN véleményével, majd az ezen némileg módosító N. FODOR JÁNOSéval. Túlhangsúlyozottnak találja e műszó tartalmának főleg a *dictus*-os nevekre vonatkoztatását többek között azért is, mert az általa tanulmányozott Anjou-kori névanyag központi kategóriája, az általa elnevezett *névszerkezet* igen lényeges kategóriája munkájának. Minthogy ez a továbbiakban alapfogalomként használt terminus, érdemes idézni SLÍZ erre vonatkozó meghatározását: „a névszerkezet már együttesen valódi névként jelöli meg a kérdéses személyt. […] Hogy a névszerkezet már nem alkalmi képződmény, az is tükrözi, hogy minden esetben legfeljebb háromféle, eltérő fontosságú elemből épülhet fel: 1. egyénnév, 2. megkülönböztető névelem, 3. névkiegészítő elem” (26). A *megkülönböztető névelem* terminus bevezetése a *megkülönböztető név*-vel szemben azt hangsúlyozza, hogy egy névszerkezet részéről van szó, amelybe a névszerkezetnek „nemcsak a magyar, hanem a latin nyelvű tulajdonnévi elemei is beletartoznak, és nemcsak a *dictus*-os vagy anélküli típus, hanem a *filius*-szal vagy anélkül álló apaneves […] elemek, a *de*-vel vagy anélkül kapcsolt helynevek és a *de generé*-vel […] kapcsolt nemzetségnevek is” (26).

A terminológiai kérdések után kerül sorra a korpusz: a kutatott névanyag időbeli, térbeli és társadalmi rétegeinek, valamint egyenetlenségeinek bemutatása (29–33). A csaknem 14 000 adatot magában foglaló korpusz főleg oklevélkiadásokból, illetőleg az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékekből gyűlt össze. Az okleveles névanyagot területi, de főként társadalmi egyenetlenségek jellemzik. A birtokos osztály nevei nagy fölényben szerepelnek a városi, mezővárosi polgárságéval szemben, az alsóbb rétegek neveire pedig az egyházi tizedjegyzékek alsópapságának neveiből lehet következtetni.

„A feldolgozás feladatai” címen összefoglalt és több részfejezetre tagolt következő nagy rész (33–48) középpontjában az „egyén és a név egységének” problematikája áll, melyet az oklevelek megnevezési variációi tesznek többnyire bonyolulttá. Tisztázásuk érdekében a szerző a névviselők időbeli elhelyezését (6 időbeli sávban), helyhez kötését (11 régióban, térképpel szemléltetve) és társadalmi helyzetük meghatározását tekinti alapvető szempontnak. Végkövetkeztetése nyilvánvalóan az, hogy „minél több adatunk van tehát ugyanarra a személyre, annál könnyebb az azonosítása” (46).

A névállomány elemzésének első nagy egysége az egyénnevekre irányul (49–173). Ezt is a vizsgálat módszerbeli kifejtése vezeti be, először is az alapnév és a névváltozatok kapcsolatáról. A szerző több okleveles példán mutatja be, hogy az alapnevek és a változatok konvergens vagy divergens úton haladó viszonya mennyire bizonytalanul határozható meg (l. pl. *Matheus* és *Mathias*), ezért úgy dönt, hogy a gyakorisági névpozíciók megállapításakor egy névegységként kezeli az alapnevet és a vele összefüggő változatokat.

A következő probléma a néveredet minősítésével függ össze. A szerző a magyar és az idegen eredetű nevek (ezen belül nyelvenkénti) besorolásának nehézségeire is felhívja a figyelmet, és problémás példákon szemlélteti, hogyan nehezíthetik időrendi, jelentéstani vagy lejegyzési bizonytalanságok a néveredet egyértelmű megállapítását. Ezért felállít egy „bizonytalan/vitatott” és egy „ismeretlen eredetű” névcsoportot is. Az idegenből a magyarba átkerült változatokat itt módszertani okokból különválasztja az alapnevüktől (szemben a névgyakorisági vizsgálattal).

Az egyénneveket feldolgozó rész központi fejezete a nevek és névegyedek társadalmi, területi és időbeli megoszlását tárgyalja (67–131). A szerző minden egyes szempont alkalmazását külön alfejezetekben, számos táblázaton tünteti fel, amelyekben a leggyakoribb nevek, névegyedek csökkenő sorrendben sorakoznak. Érthető, hogy e megállapítások mindenekelőtt a messze túlnyomó többségben levő férfinevekre vonatkoznak, de a hozzájuk képest elenyésző számú női névre is kitér a rájuk is hasonló szempontokat érvényesítő elemzés (124–32). A kvantitatív szempontot előtérbe állító vizsgálat végeredménye az – bizonyos árnyalatokkal –, hogy a leggyakoribb férfi egyénnevek állományában nem volt lényeges eltérés az Anjou-kor folyamán, sőt sorrendjük tekintetében, illetve az egyes társadalmi rétegek közt még területi vonatkozásban sem.

Az érintkező korszakok kutatóinak eredményeivel való összevetésből (FEHÉRTÓI, N. FODOR, TÖRÖK, HAJDÚ) viszont kiderül, hogy az egyénnévlista első néhány helyén történt némi átrendeződés a 14. századra (pl. a *Miklós* név népszerűségének növekedése). Azzal kapcsolatban, hogy milyen arányban vannak jelen a különböző eredetű nevek a férfinevek korpuszában, a szerző megállapítja, hogy az Árpád-korhoz viszonyítva csökkent a magyar eredetű nevek aránya, a jövevényneveké ellenben elérte, sőt túllépte a 90%-ot is az Anjou-korban. Minden társadalmi rétegben a görög–latin eredetűek vezettek. A német és a francia eredetűek a városi polgárságban voltak a leggyakoribbak, de a görög–latin és a szláv eredetűek itt is megelőzték őket népszerűségben. A török eredetű nevek a 13. századra erősen háttérbe szorultak. Érdekes, hogy a szláv eredetű nevek aránya a birtokos rétegben nem volt kapcsolatban a szlávok lakta vidékekkel. Megfigyelhető bizonyos régiókban a szentkultuszoknak, illetve az irodalmi névadásnak a hatása.

Legsokatmondóbb az Anjou-kor időbeli névváltozásainak áttekintése. A névszerkezetekbe szőtt apai, nagyapai nevek révén ez mintegy másfél évszázadra terjed ki, így három korszakra osztható a leggyakoribb nevek összevetése. Az első időszakra (1313–1342) vonatkozó egyházi tizedjegyzék bevonása a vizsgálatba többféle változásra is fényt vet.

Az egymás mellé állított korszakokról leolvasható, hogy bár a birtokosok névállománya az első 90 év alatt nemigen változott, jelentősebb változások zajlottak le a nevek sorrendjében és megterheltségében, amennyiben az első két név aránya lényegesen emelkedett, és minthogy új nevek nem tűntek fel, a névállomány változatossága fokozatosan csökkent. Ez a 18. század végéig tartó folyamat tehát már az Anjou-korban megindult. Jelentős változás volt még a szentkultusz folytán a *László* név látványos előretörése. Külön táblázat készült a nemtelenekhez közel álló alsó és középső papi réteg leggyakoribb neveiről; ezek közt alig találni különbséget, de az első két név aránya náluk is kirívóan magas volt. A nevek eredet szerinti megoszlása időszakonként a magyar eredetű nevek folyamatos térvesztését mutatja, s ugyancsak drasztikusan csökkent a török neveké is. Az egyházi névféleségek közt a jövevénynevek számottevően nagyobb arányban voltak, mint a birtokos osztályban.

Szintén változatosabb kép rajzolódik ki az első korszakról a földrajzi megoszlás tekintetében. Az egyházmegyék összevetése azt mutatja, hogy összefüggés van a néveredetbeli csoportok és az etnikumok között. Erre utal a német eredetű nevek emelkedett aránya az egri (Szepesség) és az erdélyi régió (Szászföld) vagy a szláv néveredet a pécsi és az egri egyházmegye papságának nevei és az északi, illetve déli szláv lakosság között.

A jóval csekélyebb számú női nevek (270 db) leggyakoribbjai társadalmi rétegenként csak annyiban különböznek, hogy a birtokosság körében két irodalmi eredetű név *(Izolda, Venus)* is feltűnik. A magyar eredetű *Csala* és *Sebe* minden névrétegben jelen volt, de rajtuk kívül még mások is jelentkeztek a polgárság, sőt a jobbágyság körében is. Érdekes, hogy a mindkét nemnél előforduló nevek közül *-a* nőnévvégződéssel jelentkezett a *Karácsony : Karachuna*. Német eredetű név közel egyharmadnyi volt a birtokosság és a kétféle polgárság együttesében. Az időbeli változás vizsgálata az adatok csekély száma miatt csak két korszakra (1283–1312 és 1313–1342) szorítkozhat; ez a férfinevekéhez hasonlóan azt mutatja, hogy a névállomány változatossága a 14. század első felére jelentősen csökkent; mindezt táblázatok sora bizonyítja.

Az egyénnevek alapalakjára koncentráló fejezeteket a névváltozatokról szóló fejezet egészíti ki. A szerző számba veszi, hogy az egyes alapnevekhez hányféle változat társult a vizsgált korszakban; ez igazolja azt a közismert megállapítást, hogy a leggyakoribb és a legrégebben használt neveknek volt már ekkor is a legtöbbféle változatuk. Fontos kiegészítésként teszi hozzá, hogy a változatok megterheltsége is magyarázatul szolgálhat a fentiektől való eltérésekre, például a 14. századra már kiszorult *Benedek* sok változata közül csak egy volt gyakoribb, szemben az ekkor csak kevés változattal rendelkező *István*-nal, melynek *Csépán* változata az előbbinek sokszorosa. Lényeges észrevétele, hogy a névállomány változatossága az alapnevek mellett a változatokban is fokozatosan csökkent. A változatoknak a társadalmi rétegekben való megjelenése megerősíti azt, hogy a változatok e korban nem presztízsjellegűek voltak, nem az alsóbb rétegekben voltak túlsúlyban, hanem elsősorban az azonos alapnevűek (pl. apa és fiú) megkülönböztetését szolgálták.

Az egyénneveknek szentelt első nagy egység lezárásaként a szerző a névadási motivációkat és tendenciákat foglalja össze (139–73). Elsőként a középkori Magyarországon legerősebb névadási és használati motivációt: a szentkultuszok hatását vizsgálja, kiemelve annak a dinasztikus névadással való kapcsolatát. Ennek megállapításaihoz egy korábbi munkája is hozzájárult (Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig. MND. 168. Bp., 2000). A dinasztiák szakrális megerősítésének törekvéseit követi nyomon a

„saját szentek" (István, Imre, László, Erzsébet, Margit) kialakítási folyamata, mellyel az Anjou-uralkodók is igyekeztek erősíteni legitimitásukat. A szerző nagy körültekintéssel fejtegeti az uralkodóház tagjainak különféle lehetséges névválasztási indítékait. Érdekes, hogy az Anjouknál nem érvényesült a névdivat lefelé ható befolyása: a Károly mindösszesze hétszer, a Lajos pedig csak egyszer fordul elő a korpuszban. A szentkultuszok hatását egy másik megközelítésben: a patronimikumok száma és a személynév-gyakoriság közötti összefüggésre is kitérve vizsgálja. Noha általában ez az összefüggés fennállt, az ellentmondó példák arra intenek, hogy ezt az összefüggést nem lehet automatikusan érvényesnek tekinteni.

A szentkultuszok mellett jóval kisebb hatásként jelentkezett az irodalmi névadás. SLÍZ MARIANN csak kiegészítésként fűzi a megelőző kimerítő kutatások (MOÓR ELEMÉR, KOROMPAY KLÁRA, KURCZ ÁGNES) eredményeihez a maga korszakából feltárt adatokat: az Artúr-mondakörből 3 nevet, a breton mondakörből 1 *Trisztán*-t és 20 *Izoldá*-t, a Roland-énekből 7 *Roland*-ot és 4 *Olivér*-t, valamint a férfi- és női névként is előforduló *Elefánt*-ot. A Trója-mondakörből 3 név előfordulásai (3 *Achilles,* 7 *Hector* és 1 *Paris*) szerepelnek a korpuszában, valamint a *Helena* magyar *Ilona* változata, mely e korpuszban az 5. leggyakoribb női név volt, ezért igen valószínű, hogy inkább szentkultusz állhatott a gyakorisága mögött.

Végül a középkori Magyarország névadási tényezőjeként a nemzetségi-családi névadás, névöröklés jelenségét tárgyalja a szerző. Ennek fő motivációja a tiszteleti névadás volt, mely magának a nemzetségnek a nevét vagy jelentős politikai szerepet játszó, illetve nagy birtokot szerző tagjának a nevét terjesztette. (Néhány példát leszármazási táblázatokon is bemutat.) A külföldi eredetű nemzetségek tagjai a származást jelző idegen eredetű neveket is viseltek. A nemzetségi hagyomány tartotta fenn egyházi méltóságok világi neveit is (pl. *Koppány püspök, Ugrin érsek, Csanád püspök* stb.) A névöröklés sem volt már ritka e korban, sőt a névvonatkoztatási kapcsolatban álló névpárok divatja sem (ezekre a mellékletben hoz fel sok példát).

Az Anjou-kori személynévadás vizsgálatának második nagy egysége (175–241) a családnevek kialakulásának e korszakra eső szakaszáról, pontosabban kialakulásuk közvetlen előzményeiről és feltételeiről szól. Megszilárdult és öröklődővé vált családnevek ugyanis e korból aligha mutathatók ki, viszont a megkülönböztető névelemek, melyek a családnevek létrejöttét megelőző fejlődésfokozatot képviselik, e korszak okleveleiben már nagy mennyiségben jelen voltak, így joggal foglalják el az Anjou-kor kutatásában a leglényegesebb kérdéskört.

A családnév kialakulásának gazdag tudománytörténetét összefoglalva a szerző áttekinti a családnevek keletkezési okaira és idejére vonatkozó, nem teljesen egyöntetű eddigi felfogásokat, hogy az általa tanulmányozott korszak tanulságaival: elsősorban az oklevelezési gyakorlatnak a családnevek keletkezéstörténetére tett hatásával gyarapítsa az eddigi ismereteket.

Már eddig is jeleztem, hogy – érthető módon – a megkülönböztető névelemek állnak vizsgálatának középpontjában, ezért több problémájukat is felveti. Adatanyagában nemcsak alaptípusaik, hanem ezek többféle variációja, egymással való kombinációjuk is megtalálható. Ezeket a szerző okleveles példákon szemlélteti, és rámutat arra, hogy a latin névkiegészítők nélküli variációk esetében (ez a *dictus*-os típusban a leggyakoribb) mennyire fontos az adatok mennyisége ahhoz, hogy a megkülönböztető névelem fajtáját tévedésmentesen minősíteni lehessen. A legfogasabb kérdés azonban a megkülönböztető

névelemeknek a körülírásoktól, esetlegesen a családnevektől való elhatárolása. A szerző hangsúlyozza, hogy ehhez elsősorban több forrásból származó adatok szükségesek, amelyekben például többféle *dictus*-os névszerkezet jelöli a család tagjait, vagy család- és birtoklástörténeti mozzanatokra lehet támaszkodni stb. A családnévvé válás ez átmeneti szakaszában döntő a névöröklés bizonyítása, erre viszont a vizsgált 14 000 adat közül mindössze öt esetben volt lehetőség.

Módszertani szempontból is igen tanulságos fejezet az, amely a több adat hiányában alkalmazható eljárásokról szól. Erre a szerző olyan nyelvi eszközöket dolgoz ki és alkalmaz példákon, amelyek az alaptípusok variációira *(filius + filius, filius + de, filius + dictus)* épülnek. Megállapítja a névszerkezetekben a prototipikusnak tekinthető sorrendet, mely grammatikailag abban tükröződik, hogy minél szorosabban a dologhoz tartozónak érzünk egy tulajdonságot, az azt kifejező jelző annál közelebb áll a dolgot jelölő főnévhez: a minőségjelző (*dictus* A) tehát közelebb áll a jelzett szóhoz, mint a birtokos jelző (*filius* Y), és még távolabb kerül a szerkezetben a határozó (*de* + B) és a partitivusi viszonyt jelölő *de genere.* Ezt képlettel a következőképpen fejezi ki: [[[X *dictus* A] *filius* Y] *de* B] *de genere* C. A pototipikus sorrend azonban felcserélődhet; ilyenkor a ragozásban való egyezés a döntő kritérium abban, hogy a megkülönböztető névelem a szerkezet melyik részéhez tartozik. A szerző a változatos példák egész során mutatja be, hogy a névszerkezetek hogyan kapcsolódhatnak egymáshoz, és ennek megfelelően hányféleképpen értelmezhetőek. Emellett rámutat a körülírás és a névszerkezet elkülönítésére szolgáló fogódzókra is. Pl. a *filius* + apanév névszerkezet, de több egymást követő *filius* már körülírás. Ha egy elem több egyénnévre is vonatkozik, inkább egy körülírás eleme, mint egy névszerkezeté. Az elemismétlés, a közbeékelődő közszavak szintén körülírásra utalnak. Ugyancsak körülírásnak tekintendők azok a kételemű személynevet tartalmazó korai helynevek, amelyek a mikrotoponimákhoz hasonló alkalmi, nem öröklődő megnevezések. Ezek és a hozzájuk hasonló éles szemű megfigyelések igen értékes részletei a szerző munkájának, hiszen ilyen módon juthatott el névanyaga bonyolult részleteinek hiteles megvilágításáig.

Végül névanyaga domináns részére nézve felveti a kérdést: miben nyilvánult meg és milyen mértékű volt az oklevélírás hatása a névszerkezetek felépítésére és a családnevek kialakulására a 14. században. Válaszában kiemeli az oklevelek szövegszerű megszerkesztettségét, a bennük szereplő személyekre vonatkozó névszerkezetekre gyakorolt hatásukat, mely a családi kapcsolatok, a származás, a birtok(ok) feltüntetésének elsőrendű célja, jelentősége volt. Ezért is gyakoribbak a mindezt feltüntető névszerkezet-variációk az oklevélírás gyakorlatában.

Ezután kerül sor a társadalmi helyzet és a megkülönböztető elemek közti összefüggés tárgyalására. A nemesek körében – mint már volt szó róla – a bonyolult szerkezetek domináltak, szemben az alsó társadalmi rétegek 1-3 elemet tartalmazó megnevezéseivel. A *dictus*-os nevek az előbbieknél a 14. században ritkábbak voltak. A szerző táblázaton mutatja be az egyes rétegek és a *dictus*-os nevek közti arányokat. Az oklevelekben fellelhető körülírásokat és megkülönböztető névelemeket ezután négy csoportba osztva feltünteti, hogy milyen társadalmi rétegre jellemzőek, a legmagasabb méltóságoktól a lovagokon, ispánokon, várnagyokon át a megyei nemességig. Kiemeli, hogy a legbonyolultabb névszerkezetek a lesüllyedő, illetve a feltörekvő családokra jellemzőek, amelyek ez úton is egy bizonyos képet akartak sugallni magukról.

A névviselő neme is hatással volt a névszerkezetekre. A nőket, akiket apjukhoz és/vagy férjükhöz viszonyítottak, kizárólag körülírással nevezték meg, így az ő megnevezéseik nem játszottak szerepet a családnevek kialakulásában.

A megnevezést továbbá befolyásolta az is, hogy az elnevezett milyen szerepet játszott az oklevélben leírt jogi ügyben: a hivatalos eljárásban jelentős szerepet játszókat általában több elem felhasználásával nevezték meg. A szöveg jellemzőinek a névszerkezetekre tett hatását a koreferenciaviszonyok befolyásolták, amennyiben első említéskor a névszerkezet bonyolultabb, terjengősebb, újraemlítéskor azonban többnyire névmási vagy fogalmi anafora veszi át a helyét; de ugyanazon személy neve még egy oklevélen belül is más-más szerkezetekben jelenhetett meg. A szerző végkövetkeztetése az, hogy az oklevélírási gyakorlat gyorsította a családnevek kialakulási folyamatát, mert igényt támasztott a személy pontosabb megjelölésére és a hivatalok a könnyebb azonosíthatóság végett elősegítették a nevek megszilárdulását. A nemtelenek egyszerűbb megnevezései jobban elősegítették a családnevek, illetve a kételemű névrendszer létrejöttét, míg a nemesek terjengősebb névszerkezetei az oklevelezésben ezt inkább késleltették, és az élőszóbeli használatra teljességgel alkalmatlanok voltak.

A *dictus*-os nevekre bővebben is kitérve a szerző jelentéstani motivációt közöl róluk, külön feltüntetve, hogy melyek szerepelnek latin változatukban is. Ez utóbbi a nyelvileg egyszerűbb motivációk közül kerül ki (kis, nagy, vörös stb.), mert latinra fordításuk így nem jelentett gondot az oklevélíróknak.

A könyv második nagy egységét az egyelemű nevekkel foglalkozó alfejezet zárja. E nevek pontosabb körülhatárolása érdekében több névkiegészítő elemmel előfordulót is kizár közülük (pl. méltóságra utaló, latin foglalkozásnévvel kísért stb.); ezek nélkül veszi számba őket társadalmi rétegenként (l. a táblázatot a névelőfordulások és az egyelemű nevek hányadosáról). A csaknem 14 000 adatot tartalmazó korpuszban mindössze 208 egyelemű nevet talált; leginkább a jobbágyok között, legkevésbé pedig a birtokosokra volt ez jellemző. De az, hogy a jobbágyneveknek csak 19%-a egyelemű, azt bizonyítja, hogy a 14. század első felére már rájuk is jellemzőek voltak a megkülönböztető elemek. Ez is megerősíti tehát, hogy nincs ok nagyobb időbeli különbség feltételezésére az egyes társadalmi rétegek közt a családnevek kialakulásának idejére vonatkozólag.

SLÍZ MARIANN művének tartalmi és módszerbeli eredményeit egy kitűnő összegzéssel zárja, melyben – remélhetőleg saját munkájának folytatására is gondolva – a 14. század második felére kiterjesztendő kutatás fontosságára hívja fel a figyelmet.

Az „Anjou-kori személynévtár (1301–1342)", mely a műnek gyakorlatilag a második kötete, félezer lapon mutatja be a névadatokat az egyénnevek és változataik címszavai alá sorolva (kár, hogy ezek száma kimaradt a névtár felépítéséről szóló bevezetőből). A névanyag terjedelme arra készteti a szerzőt, hogy rövidítésrendszert dolgozzon ki és alkalmazzon a címszavakon és a változatokra vonatkozó alcímszavakon belül. Az ésszerű terjedelemkorlátozás teljesen érthető, és a rövidítésekből jól rekonstruálhatók az eredeti adatok (meg az első kötetbe foglalt nagyszámú példák teljesebb formái), mégis sajnálható, hogy a névszerkezetek gazdagsága és változatossága így nem olyan szemkápráztató, mint eredeti mivoltukban. Ez persze több ezer oldalas adattárrá duzzadt volna.

SLÍZ MARIANN értékes névtörténeti monográfiája komoly nyeresége a magyar történeti névtudománynak és – egyebek mellett – kiforrott kutató egyéniségről tanúskodik.

B. GERGELY PIROSKA

TÖRTÉNETI SZEMÉLYNÉVVIZSGÁLATOK A MAGYAR NYELVTERÜLET ÉSZAKKELETI RÉGIÓJÁBAN

Örvendetes tényként állapíthatjuk meg, hogy Magyarországon az utóbbi fél évszázadban jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a magyar személynevek iránt mind a lakosság különböző rétegei, mind a szaktudomány képviselői körében. Tudományos publikációk tucatjai születtek az egyes magyar személynévfajtákról. Az efféle vizsgálatok között mindinkább előtérbe kerültek a történetiek. Az utóbbiak számát gyarapítja az alábbiakban bemutatandó két kötet. Szerzőjük, N. FODOR JÁNOS térben (az északkeleti magyar nyelvterület) és időben (1401–1526) egészíti ki elődei és kortársai kutatásait.

A szerző indokoltan jelentette meg két külön kötetben kutatásainak eredményeit, ugyanis műfaját, célját tekintve két, teljesen eltérő típusú munkáról van szó. Az egyik a kutatás folyamatában előállt névkorpuszból szerkesztett személynévszótár, adattár, amely az egyes névegyedekről egyenként mondja el a legfontosabb ismereteket, és amely mindezek miatt alapul szolgál a másik kötet elemzéseihez. A másik kötet szintén önálló egészet képez, hiszen két személynévfajta, a család- és keresztnevek 15–16. századi rendszerének megismeréséhez járul hozzá. Ezek közül is különösen a családnevek kialakulásának, felépítésének és változásának rendszerszerű jellemzőit tárja fel részletezőbben. A kiadványok bemutatását a kutatási folyamat rendjének megfelelően a szótári egységgel kezdem.

N. FODOR JÁNOS: A FELSŐ-TISZA-VIDÉK KÉSŐ KÖZÉPKORI SZEMÉLYNEVEINEK SZÓTÁRA (1401–1526) Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, 2010. 326 lap

1. N. FODOR JÁNOS a kötet előszavában jelzi, hogy munkáját hiánypótlónak tartja, ugyanis eddig a Mohács előtti egy és negyed évszázad személyneveinek a kutatásai igen kevés figyelmet kaptak. Ugyanakkor újszerű szótári feldolgozását egyfajta kísérletnek is tekinti: arra törekszik, hogy a névkutatásban érvényesíthető többféle szempontot olyan lexikográfiai módszerrel, olyan szerkesztési elvekkel jelenítse meg, amelyek megfelelnek az újabb tudományos elvárásoknak, ugyanakkor jól átláthatók és több területen felhasználhatók. Az egyes névcikkek szerkezete ezáltal egyértelműen gazdagabb, informatívabb a hasonló típusú régebbi szótárokénál.

2. A logikus tagolás nagy előnye a munkának. Három fő egység különül el benne: az elsőben a szótár használatához szükséges ismereteket közli a szerző, a másodikban a személynevek állományát adja közre (sajátos szempontjai, szemlélete szerint hét egységre bontva őket), a harmadikban pedig különféle mutatókban sorakoztatja fel személy- és településneveit.

„Az anyaggyűjtés módja” című alfejezetben (11–3) hangsúlyozza, hogy csak primer (eredeti vagy másolatban fennmaradt) levéltári források (oklevelek) anyagát használta fel. Segítségükkel lokalizálja az egyes neveket, földrajzi ponthoz (településhez, vármegyéhez) köti őket. Adatfeltárásában és -feldolgozásában teljességre törekszik.

„A szótári adatok számarányai” című alfejezetében (13–4) megismertet névanyagának mennyiségi mutatóival. Összesen 8735 személy 10 440 névadatát taglalja névtárában, s ennek mintegy háromnegyed része már kéttagú, azaz megkülönböztető elemet is tartalmaz.

Az első szerkezeti egységnek a „Tájékoztató a szótár használatához” című fejezetében (15–29) részletesen taglalja a családnévszótári rész elrendezését. A névcikkek kialakításában – újszerűen – egyidejűleg három fő szempontot is érvényesít: a névalakokat adott személyhez, helyhez és időhöz igyekszik kötni. A szócikkek felépítése a szerkesztés elvei miatt bonyolultabb a hagyományosaknál. A címszavak több rétegből tevődnek össze: magyar és idegen eredetű nevekből, valamint latin névformákból. Az önálló címszavak száma 1972, az utalóké 102. Az előbbiből idegen eredetű 133, latin köznévi eredetű 44, feltáratlan eredetű és motivációjú 100. A címszóként álló személynevek adatai a szócikkeken belül települések szerint rendeződnek, ezen belül megtartják kronologikus rendjüket.

N. FODOR JÁNOS véleménye szerint is a legnehezebb feladat az egyes személyek azonosítása, azaz a családnév(előzmény)nek a jelölthöz való kapcsolása volt. A különkülön személy nevének tartott alakok külön (félkövér) sorszám alatt találhatók.

Nyelvi, névtani szempontból a névcikkeknek igen fontos részét képezik a néveredethez kapcsolódó magyarázatok. N. FODOR JÁNOS a névelőzményül szolgáló nyelvi eszközök tárgyalása során a megkülönböztető név kialakulásának pillanatát, azaz az első névviselő és a névvé váló lexéma jelentése közötti összefüggést próbálja meg feltárni, ezért többnyire a név köznévi előzményét veszi figyelembe. Csak helyeselhetjük, hogy a tulajdonnévi előzményű nevek tárgyalásakor nem vállalja a többszörös, gördített etimologizálást. Az idegen eredetű nevek esetében azonban vitatható az az eljárása, amelyben nem elégszik meg az idegen eredet megállapításával, hanem igyekszik megfejteni az idegen nyelvi névvé válást, annak motivációját.

A szócikkek végén közli a szerző a családnévelőzmény névadási alapjára utaló véleményét, vagyis arra a kérdésre törekszik válaszolni, hogy milyen indíték(ok)kal, milyen motivációs tényező(k) alapján választották az adott nevet az adott személynek. Úgy véli, hogy a számításba jövő motivációs vonások öt átfogó funkcionális-szemantikai kategóriába és azokon belül több alkategóriába illeszkednek be, illetőleg azokba sorolhatók (24).

„A latin névformák” című alfejezetben (25–7) azokat az egyéb, rövidebb tárakat mutatja be, amelyek az egytagú egyénnevek mellett megkülönböztető elemként álló, valamiféle latin formákat tartalmazó neveket rendezik el, és dokumentálják az előző szótárához hasonló módon. Ezekből a szerző a családnévszótári rész után hat rövidebb szótári egységet alkotott. A latin köznevet tartalmazó nevek tárában címszóként kiemelve a latin köznevet találjuk. A 44 különböző latin köznév 591 személyre vonatkozik. A latin *de* prepozíciós nevek jóval népesebb csoportját a névadásban mutatkozó társadalmi tényezők érzékeltetésére két fejezetben sorakoztatja fel az író. A nemesekében a család birtokának a helyét, illetőleg lakóhelyét feltételezi, a jobbágyokéban viszont a származási helyüket. Címszóként mindegyik csoportban az adott település neve áll. Az eddigiektől eltérő módon kellett eljárnia a szerzőnek a latin szerkesztésmódú *filus*-os és a genitívuszos apanevek (PAT) esetében, mivel a személyek összetartozását lehetetlen volt megállapítani, így a településnevek szolgálnak címszóként. Ugyanígy járt el az egytagú nevekkel.

A kötet első fő szerkezeti egységének a végére helyezte a szerző a „Felhasznált szakirodalmi művek, kézikönyvek és forráskiadványok” (30–34) terejdelmes listáját, valamint rövidítéseit és egyéb jeleinek magyarázatát (35).

3. A kiadvány második fő részét a hét egységre bontott személynévtár alkotja (36–297). A névcikkek a sokirányú ismeretközlés ellenére egységesen alkalmazott betűstílus, tagolás, kiemelés, jelhasználat stb. következtében igen jól áttekinthetők, kiválóan használhatók. Megfigyelhetők az egyes nevek fonetikai, írás- és alakváltozatai, nyelvjárási jellemzői; a névviselők számozásából a nevek gyakorisága, a települések közléséből pedig térbeli elterjedtségük is kitűnik; a teljes névkapcsolatok megadásából azok sokfélesége, az azonos személyekre vonatkozó utalásokból pedig a fel-feltűnő többnevűség látható stb. A szótár lapozgatásával azonnal kiderül például, hogy milyen számban, arányban és milyen területi szórtságban voltak jelen a vizsgált időszakban a népnévi eredetű családnevek. Hasonlóan igen szembeötlő bizonyos foglalkozásnevek gyakorisága (*Bíró* 53, *Katona* 23, *Kovács* 92, *Szabó* 115, *Varga* 96, *Varró* 35 stb.)

Mindenképpen N. FODOR JÁNOS érdemének kell tartanunk, hogy a nevek eredetének, a névelőzmények nyelvi eszközeinek a feltárásában kellő óvatossággal igyekszik eljárni, amikor némely nevek esetében nem kardoskodik mereven egy-egy elképzelése mellett, hanem többféle lehetőséget is számításba vesz, elképzelhetőnek tart. Ugyanígy járt el a névadás indítékainak a feltárásakor is. Hasonlóképpen el kell ismernünk a szerzőnek azt az eljárását, hogy a névcikkeken belül nagyszámú utalással törekszik felhívni a figyelmet a nevek eredetére vagy motivációira, illetőleg egyéb, a névviselők között feltételezhető összefüggésekre.

A „Névvégmutató” közzététele igen nagy haszonnal jár a névkutatásban. Jelentősen megkönnyíti például bizonyos alaktani kérdések vizsgálatát.

4. Összességében elmondhatom, hogy N. FODOR JÁNOS szótára által különösen jelentős, hiánypótló történeti személynévtárral gazdagodott névtani szakirodalmunk, nagymértékben hozzájárulva ahhoz, hogy személyneveink ómagyar kori története kiteljesedjék. Névtárait nem csupán az onomasztika képviselői forgatják majd nagy haszonnal, hanem a nyelvtörténet, a dialektológia, a lexikológia, a történettudomány különböző szakágainak, a néprajznak és egyéb tudományágaknak a kutatói is.

N. FODOR JÁNOS: SZEMÉLYNEVEK RENDSZERE A KÉSEI ÓMAGYAR KORBAN. A FELSŐ-TISZA-VIDÉK SZEMÉLYNEVEINEK NYELVI ELEMZÉSE (1401–1526) Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, 2010. 159. lap

1. A bemutatandó kötet a szerző 2008-ban készített, „Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése” című doktori értekezése első felének javított, átdolgozott változata. Elemző munkájához az alapot a kutatása során előállt névkorpuszból szerkesztett, a mintegy 10 500 névadatot tartalmazó személynévtára képezi.

Bevezetésében (7–9) a szerző indokolja korszakának és témájának választását. Úgy látja, hogy a 15. század személynévtörténetünknek az az izgalmas korszaka, amikor a kéttagú névrendszer állandósult, családneveink kialakultak, viszont e korszak jelentőségének megfelelő vizsgálata mind ez ideig elmaradt a magyar névtudományban. Munkája fő célja tehát az volt, hogy feltárja a kései ómagyar korban létrejött családnevek kialakulási folyamatának, nyelvi felépítésének, változásának rendszerszerű jellemzőit és keletkezéstörténeti vonatkozásait, majd az, hogy ennek révén hozzájáruljon a családneveink rendszeréről vallott nézetek árnyalásához, pontosításához, megerősítéséhez. Vizsgálatához HOFFMANN ISTVÁNnak a helynevek rendszerére kidolgozott modelljét (Helynevek nyelvi elemzése. Budapest, 2007[2]) veszi alapul. Munkáját négy fő szerkezeti egységre bontva tárgyalja.

2. Az első fejezet „Általános névtani és terminológiai kérdések" (11–6) címmel sorra veszi a tulajdonnévfajtáknak, de elsősorban és részletesebben a személynévfajtáknak a korábbi szakirodalmakban használt terminusait. Új megnevezésként a családnév és a keresztnév együttesére a *kéttagú névszerkezet* terminust javasolja, a mögötte lévő névhasználati rendszert pedig *kéttagú névrendszer*-nek nevezi.

Szintén átfogóbb névtani kérdésekkel foglalkozik a második, „A magyar családnevek kialakulása" (17–56) című fejezet, melynek végső következtetése, hogy több tényező (a gazdasági élet, a társadalmi rend, a nyugatról érkező kulturális minták, az írásbeliség elterjedése, a hivatalos közegek, belső funkcionális kényszer stb.) egymást erősítő hatása eredményezte ennek az öröklődő névfajtának a kialakulását.

A szóbeli kéttagú használatra leginkább a 13. század közepétől terjedő *dictus*-os nevek utalhatnak, amelyek esetében a keresztnév mellett álló járulékos elemben az elnevezettnek a környezete által kiemelt valamely jellemző sajátossága tükröződik. A szerző szerint e szókapcsolatok már a kéttagú névszerkezetek élőnyelvi jelenlétének, a kéttagú névrendszer létrejöttének a kétségtelen bizonyítékai. Szerinte a 14. század második felétől ez a névhasználat már teljesen általánossá válik. A keresztnév mellett megjelenő második névtag azonban ekkor még változékony volt; ha a névadás alapja megváltozott, vagy ha az egyén meghalt, a név is feledésbe merült. Az efféle, még nem örökölt névfajtát családnévelőzménynek, másképp megkülönböztető névnek tekinti és nevezi a szerző.

A családnévvé válás fontos feltétele az örökölhetőség. E kritérium teljesülése a magyar társadalom egészénél csak hosszan tartó ingadozások közepette (a 14. század második felétől) a 18. század végén, II. József rendeletével (1787) valósul meg. A jobbágyok és a nemesek családneveinek öröklődéssel történő megszilárdulásait okleveles és egyéb forrásai nagyszámú példájával igazolja a szerző.

3. A kötet címében is jelzett téma kifejtésére, a saját gyűjtésű névállomány nyelvi-névtani elemzésére elsősorban a harmadik, „Névrendszertani vizsgálatok" című központi fejezet (57–120) szolgál. Ennek bevezető alfejezeteiben a szerző állást foglal a természetes keletkezésű magyar családneveknek az elnevezettek (denotátumok) általi motiváltsága mellett. Az európai (angol, német) névkutatásra kitekintve arra a következtetésre jut, hogy a névadás aktusának alapját univerzális sajátosságok határozzák meg, amelyeket nyelven kívüli tényezők motiválnak, a névadás megvalósulása ellenben nyelvspecifikus eszközökkel történik.

A továbbiakban az író tisztázza, hogy a kései ómagyar kori családneveknek, pontosabban azok névelőzményeinek, a megkülönböztető neveknek a névrendszertani vizsgálatát több szempontú elemzési modellel mutatja be. Támaszkodik a HOFFMANN ISTVÁN által a helynevek tipizálására kidolgozott többszintű strukturalista modellre, alkalmazza annak fogalom- és műszókészletét. Ezt kiegészíti és összekapcsolja a kognitív nyelvészet fogalomhasználatával és szempontjaival. Funkcionális-szemantikai szempontból a családnév egysége a névrész, lexikális-morfológiai szempontból pedig a névrészeket felépítő lexémák és toldalékmorfémák, a névelemek. A nevek leírását teljesebbé a keletkezéstörténeti elemzés teheti. A továbbiakban részletesen kifejti saját funkcionális-szemantikai rendszerezésének modelljét (72–85): elvégzi a motivációs lehetőségek számbavételét, vagyis a névadási indítékokat (névrészfunkciókat) igyekszik elkülöníteni és kategorizálni.

Az első fő kategóriát a sajátosságjelölő funkcióval (S) bíró névrészek alkotják. A kognitív szemantika felfogását is figyelembe véve az elnevezendő egyénnek a valóság főbb összetevőivel való kapcsolata (relációs viszonyai) szerint ötféle funkcionális csoportot vél elkülöníthetőnek. 1. Megjelenhetnek a névadásban az elnevezett személy egyéni attribútumai; ekkor az individuális funkció kerül előtérbe. 2. A névadás során a névrész utalhat az elnevezettnek más személlyel vagy emberek csoportjával való konkrét kapcsolatára is. A névrész ezekben az esetekben perszonális funkciót jelenít meg. 3. Szociális funkciójúaknak tartja a szerző azokat a névrészeket, amelyek az elnevezett társadalmi szerepére, helyzetére, állapotára utalnak. 4. Gyakori a megkülönböztető névben a személynek valamely (birtok-, lakó- vagy származási) helyhez fűződő viszonya; ezekben a névrész lokális funkciót tölt be. 5. Utalhat a névrész az elnevezettel kapcsolatos konkrét dologra, entitásra, eseményre is.

A másik fő névrészfunkció a megnevező (M), amely csak annyit árul el a névviselőről, hogy 'az a személy, akinek ez és ez a neve'. Ilyenek az idegen nyelvekben történő névadás után a magyar nyelvű közösségekbe került nevek, hiszen más információt a névviselőről nem árulnak el (82).

Külön alfejezet (86–90) szól a kétrészes családnévelőzményekről, illetve az azokban jelentkező névrészfunkciók kombinációiról. Úgy vélem, továbbgondolásra érdemesek a szerzőnek némely névrészek kapcsolatáról tett megjegyzései. Ide sorolhatók például a *Kis/varga, Nagy/barta; György/kovács, Pál/diák; Hamar/varga* stb. típusú összetett nevek. Ez az alfejezet egyúttal arra is rávilágít, hogy a helynevek körében oly gyakori kétrészesség a családnevek kategóriájában jóval csekélyebb mértékű. Ezt bizonyára elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a denotátum azonosítására és megkülönböztetésére szolgáló másik névrész többnyire egy másik személynévfajta (keresztnév, becenév) által társul a családnévhez.

4. A következő alfejezetben (91–102) N. FODOR JÁNOS a Felső-Tisza-vidék családneveinek funkcionális-szemantikai elemzését végzi el fenti rendszerezési modellje szerint. Először részletezi a nevek névviselők szerinti gyakorisági arányait. A leggyakoribb 15 név között két néphez tartozásra utaló van; az összes közül magasan kiemelkedik a *Tót* és az *Oláh*. Foglalkozást jelzők: *Szabó, Varga, Kovács, Bíró* és *Varró*. Tulajdonságjelölők: *Nagy, Veres, Fodor, Tar, Kis, Fekete.* Rokoni kapcsolatot mutat a *Barta*.

A névrendszertani vizsgálatokban valószínűleg a legnehezebben elvégezhető feladat a nevek keletkezéstörténetének a felderítése, vagyis hogy megkülönböztető nevek milyen módokon, milyen névalkotó eljárásokkal keletkeztek. Az író ebben a fejezetben (111–20) tér el

leginkább a mintául választott HOFFMANN-féle névelemzési modelltől. Sajátos szemlélettel összevonja ugyanis annak az új nevek létrehozására szolgáló szintagmatikus és morfematikai szerkesztési eseteit az egyes denotátumok már meglévő, saját neveinek a szerkezeti változásaival. Tágabban értelmezi a jelentéshasadás fogalmát, és a névvé válás legáltalánosabb módjának tekintve a nem tulajdonnévi előzményűek (*Nagy, Erős* stb.) igen tág körére vonatkoztatja. A funkcionális-szemantikai kategóriáival összevetve ez azt jelenti, hogy az efféle egyrészes, S funkciójú elemek jelentéshasadással keletkeztek (a HOFFMANN-féle modell szerint az utóbbi mindig F funkciót eredményez).

A megkülönböztető nevek keletkezési módjának pontosabb megítélésében lényeges lehet például annak ismerete, hogy önmagukban használták-e őket vagy valamely egyéb személynévfajtával (keresztnévvel, becenévvel) együtt. Az újabb korok ragadványneveihez hasonlóan valószínűsíthetjük, hogy N. FODOR JÁNOS névkorpuszában is nagy számban lehetnek metonimikus és metaforikus névalkotással létrejött családnévelőzmények. Ezeket (a ragadványnevekhez hasonlóan) feltehetőleg többnyire önmagukban (tehát nem névszerkezetben) használták a népi említésekben és szólításokban, s valóban S funkciójúak voltak.

Kérdéses a *-fi(a)* nyelvi elemet tartalmazó megkülönböztető neveknek mind a keletkezési módja, mind a funkcionális szerkezete. E köznevünk a korai magyar megkülönböztető nevek kialakulásakor még önálló szóként válhatott a kétrészes nevek alaprészévé, és F szerepű lehetett.

5. A kötet negyedik fő fejezete a Felső-Tisza-vidék kései ómagyar kori keresztneveit mutatja be. Ezekről a szerző azt tudja megállapítani, hogy sem a férfi-, sem a női nevek állományában, mennyiségi mutatóiban, használati gyakoriságában nincs lényeges eltérés a megelőző korokétól és más vidékekétől. Az adatok alapján az ómagyar korban a magyar keresztnévadásban még nem volt jellemző a névörökítés.

A kötetet egy angol nyelvű összefoglalás, a bőséges hivatkozott szakirodalom, az ábrák és a táblázatok jegyzéke, végül a tárgymutató zárja.

6. N. FODOR JÁNOSnak a kései ómagyar kori magyar személynevek vizsgálatáról készített kötetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az nagyban hozzájárul az adott időszak magyar személynévadásának és névhasználatának az alaposabb megismeréséhez. A Felső-Tisza-vidék névanyagának elemzése az egész magyar nyelvterületre általánosítható következtetések levonására is alkalmas. Névelemző modellje további apróbb finomításokkal alapul szolgál majd számos újabb, a régi magyar személynévadásra irányuló kutatásnak.

BÍRÓ FERENC

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: A GYŐR VÁRMEGYEI ÚJVÁROS XVIII. SZÁZADI SZEMÉLYNEVEI
Magyar Névtani Értekezések 5. Budapest, 2011. 283 lap

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA lendületes névtani munkássága, melynek számos eredménye korábban a „Történeti személynevek a Rábaközből (1690–1895)" (Győr, 2006) című kötetben, valamint annak „18–19. századi személynevek a Rábaközből"

(Budapest, 2007) című adattárában látott napvilágot, most újabb egységes terület feldolgozásával gyarapodott. A 18. században is folytatódó erős népességmozgásnak kitett Újváros (a korabeli Győr elővárosa) névanyagának elemzése tehát nem előzmény nélküli: főbb vonalaiban kapcsolódik a szerző évek óta folyó nyugat-magyarországi névtudományi kutatásaihoz.

A bevezető fejezet (7–19) felvázolja a vizsgált korszak tágabb értelemben vett történelmi eseményeit, majd dióhéjban a személynévkutatás általános történeti folyamatát mutatja be, valamint a kutatás helyszínét, a 16. században kialakult Újvárost. A vizsgálat alapjául szolgáló források különböző típusúak: három összeírás, valamint egyházi anyakönyvek. Ennélfogva a bennük fellelhető névanyag jellege eltérő, így alkalmazásuk mindig a kutatás céljához igazodik. A szerző a családneveket és a keresztneveket vizsgálja nagyobb részletességgel, az egyéb névtípusok bemutatásától kellő mennyiségű adat hiányában eltekint. A kifejtett névtípusok elemzése viszont alapos, az elemzési lehetőségek gazdag tárát kínálja.

Az első átfogó fejezet a családnevekről szól (20–115). A *családnév* mint műszó értelmezésében a szerző osztja HAJDÚ MIHÁLY véleményét: „az egyedítésen és a közösséghez tartozáson túl […] egész családot jelöl és öröklődik" (21). A nevek mennyiségi vizsgálatának alapjául egy század eleji (1703) telekkönyvi összeírás, egy század közepéről (1750/1751) származó, valamint az ismert, század véginek tekinthető, II. József utasítására készült 1787-es összeírás szolgál. Noha az Újváros személyneveinek vizsgálatára kiválasztott egy évszázadnyi időegység szűknek tűnhet, mégis van létjogosultsága, mivel a szerző szerint a térség magyar családneveinek megszilárdulása éppen erre az időszakra tehető. Így VARGA JÓZSEFNÉ az újratelepítések utáni mozzanatot ragadja meg, ezáltal a kötet nélkülözhetetlen bázissá, kiindulóponttá válik az újabb kutatások számára is.

A családnevek bemutatásában a nevek gyakoriságának a vizsgálata, a nyelvi eredet szerinti, a jelentéstani, a morfológiai, illetve a szociolingvisztikai szempontú elemzés kap helyet; ezt követi egy módszertani rész, mely a nevek célirányos gyűjtésének lehetőségeit mutatja be a források hasznossága és a belőlük nyerhető adatok függvényében. A névgyakoriságot illetően az egész századra vonatkozóan elmondható, hogy a *Horvát, Nagy, Szabó, Kovács, Tót, Német,* valamint a *Balog* nevek mindvégig az első tíz között szerepeltek, s míg a sorrend időnként módosulhatott, a *Horvát* folyamatosan megtartotta vezető szerepét.

A családnevek nyelvi eredete alapján a szerző három csoportot különböztet meg: magyar, német és szláv eredetűeket, majd ezeket egy negyedikkel egészíti ki, a bizonytalan megítélésűekkel. A szláv nevek kategóriáját tovább bontva számon tart délszláv, illetőleg északi szláv családneveket. A magyar és nem magyar családnevek megoszlásában a magyar nevek (51%) csak kis mértékben múlják felül az idegen eredetűeket (49%).

A jelentéstani kategóriák megállapításában a szerző HAJDÚ MIHÁLY rendszerezését követi. Osztályozásában a helynévi, személynévi, foglalkozásnévi, tulajdonságnévi és népnévi családnevek a nevek 87,9%-át adják. A morfológiai elemzés a névelemek tekintetében is alátámasztja a jelentéstani kimutatás eredményét, ti. a származásra utaló, helynevekhez járuló *-i* melléknévképzőt tartalmazó családnevek nagy számát. Összesítésben a nevek 33,5%-a tőalak, 63,7%-a pedig szóképzéssel alakult (60). A szociolingvisztikai elemzést a szerző egyházi anyakönyvekben fellelhető adatok alapján végzi el. Ennek

köszönhetően képet kapunk a férfiak, a nők, valamint a gyermekek nevéről, mindezt a kor társadalmi közegébe helyezve (73).

A személynevek kutatásának módszertana kidolgozottsága ellenére gyakorta bizonytalanságot kelt a vizsgálatok során. Komplexebb elemzéseknél, mint az újvárosi nevek kapcsán is, felmerül a kérdés: mely forrás mennyire alkalmas célkitűzéseink megvalósítására. Tudniillik mindegyik eltérő jellegű, gyakorta hiányos; de az sem mindegy, hogy melyik névtípus kutatására milyen forrás használható nagyobb sikerrel. VARGA JÓZSEFNÉ végső következtetése, hogy többnyire külső körülmények, illetve tartalmi összetevők (pl. a vizsgálat helyszíne, célja) határozzák meg a forrás felhasználásának módját (115).

A második nagy fejezet a keresztneveket tárgyalja (116–86). A szerző öt időegységet különít el, s minden szakaszban öt egymást követő mintaévet vizsgál. A keresztnévhasználat markáns különbségei nem annyira az időszakok szerinti, mint inkább a felekezeti megoszlás szerinti viszonyításban mutatkoznak meg (142). Ezt a szerző a római katolikus, evangélikus, református és görögkeleti vallásközösség születési anyakönyvei alapján tárta fel. Kimutatása szerint mind a férfiak, mind a nők névhasználatában egyhangúság tapasztalható, így a század folyamán összesen 52-féle férfi- és 39-féle női keresztnév fordult elő. A keresztnevek forrására vonatkozóan azt tapasztaljuk, hogy a férfiaknál felekezetre való tekintet nélkül az újszövetségi nevek választása dominál, a nőknél viszont a protestáns vonalon az ószövetségiek kerülnek túlsúlyba. A kettős keresztnévadás divatja hullámzó: különösen a második és a harmadik szakaszban növekedett az aránya, főképpen az evangélikus közösségben. Ennek okait a szerző nem a felekezeti, hanem a nemzetiségi hovatartozásban látja (172), ugyanis ez a fajta névadás a német lakosságra volt leginkább jellemző.

A fejezet utolsó részletében tárgyalt szerb ortodox közösség névállománya másfajta névadási szokásokat tükröz, mint a többi felekezeté. A katolikus és protestáns felekezetűeknél tapasztalt gyakori nevek itt kevésbé hangsúlyosak (a *János* kivételével). Ízelítőként idézzünk fel néhányat: *Ivan, Dimitrije, Anastasije, Adam, Konstantin, Teodor, Atanasije, Petar* stb., vagy a női nevek köréből: *Anasztázia, Rachilija, Pelagija, Irena*. A szerző megállapítása szerint a sajátos névadási szokás a század vége felé gyengülni látszik, de jelenléte minden bizonnyal a későbbiekben is kimutatható lesz.

A kötet jelentősége a nagy mennyiségű adat összegyűjtése (vö. a kötet végén található adattárat) és pontos elemzése mellett az, hogy mind a családnevek (83–95), mind a keresztnevek tekintetében (173–9) más gyűjtésekkel való egybevetéssel is kiegészül. A legkövetkezetesebben a rábaközi és a győri adatokkal hasonlítja össze őket a szerző, de a családnevek jelentéstani kategóriáinak részletes kimutatását például B. GERGELY PIROSKA kalotaszegi kutatásaival is párhuzamba állítja. A győri és rábaközi adatok fényében pontosan érzékelhetővé válnak Újváros személynévi állományának sajátos összetevői.

A kötet a történeti és művelődéstörténeti vonatkozásokra is kitér. Miközben a szerző család- és a keresztnevek helyi történetének tendenciaszerű változásait figyeli, elénk tárja a 18. század ide vonatkozó legfontosabb kortörténeti és vallástörténeti eseményeit is.

A szerző korábbi munkájáról jegyzi meg FERCSIK ERZSÉBET: „módszertani szempontból a kistérségi monográfiák hagyományait folytatja” (Névtani Értesítő 2007. 29: 284). A megállapítás erre a kötetre is illik, egyszersmind rávilágít annak felhasználási körére is: nem kizárólag a névtudomány iránt érdeklődők forgathatják haszonnal ugyanis. Ezt szolgálja

a fejezetek felosztása, a gyakori részösszefoglalások beiktatása, a főbb fogalmak pontos megvilágítása, az olvasó dolgát nagyban megkönnyítő, de sok munkával járó, igényesen összeállított tárgy- és névmutató, a 80 táblázat, 25 ábra, 17 kép, amelyek a kötetnek sajátos varázst kölcsönöznek. Egészében véve, VARGA JÓZSEFNÉ könyvével nemcsak Győr, hanem a magyar névtan is gazdagabb lett.

TRUNKI PÉTER

A NYELVFÖLDRAJZTÓL A NÉVFÖLDRAJZIG II. CSALÁDNÉV – HELYNÉV – KISEBBSÉGEK A 2011. NOVEMBER 5-I GYŐRI TANÁCSKOZÁS ELŐADÁSAI

Szerkesztette: VÖRÖS FERENC

Savaria University Press, Szombathely, 2011. 153 lap

A szerkesztői előszóban ugyan az olvasható, hogy „a győri konferencián elhangzott előadások zöme" a helynevekről szól, illetőleg hogy az előadók „egyes magyarországi és határainkon túl élő kisebbségek családnévállományát állították középpontba" (11), de voltaképpen és természetesen csak olyan helynevekről van szó, amelyek családnevekkel függenek össze. Emellett a két nagy magyar (mai és 18. századi) és a német családnévatlaszba való bepillantás (példák, statisztikák, térképvázlatok) volt a konferencia másik és igencsak jelentős eseménye.

A számunkra későn – de nem megkésve – rendelkezésre bocsátott hivatalos mai és 18. századi állami összeírások kiválóan alkalmasak a névföldrajzi vizsgálatokra, sőt – de ezt már én teszem hozzá – az egyazon időben felvett névadatok alapján a névtani dialektológiai, más műszóval az onomatodialektológiai, ismét más, de az előzőnél magyarosabb, ám kevésbé korrekt műszóval a névdialektológiai vizsgálatokra is (tartalmát l. ÖRDÖG FERENC: Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Bp., 1991: 488; félreértve l. HAJDÚ MIHÁLY: Előszó. In: VÖRÖS FERENC szerk., a Nyelvföldrajztól a névföldrajzig. MNyTK. 234. sz. Bp.–Szombathely, 2010: 10). Talán mondanom sem kell, magam is azok közé tartoztam, akik szinte irigykedve vették kézbe a Zágrábban 1976-ban megjelent „Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske" (LPH.) hatalmas családnévszótárt, amely a népszámlálás anyagára épül; már csak azért is, mert úgy gondoltuk, legközelebbi népszámlálásunkkor mi is elvárhatjuk az államigazgatástól a horvátokéhoz hasonló támogatást. Tévedtünk. Nekünk a rendszerváltoztatás után több mint két évtizedig kellett várnunk a hivatal segítségére. A késedelemből azonban jelentős előny is származott: a teljes magyarországi családnévállományt nagy-nagy utánjárással, több akadályt leküzdve sikerült VÖRÖS FERENCnek megszereznie a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalától. Erről több cikkében is szólt, s az adatkezelés és -feldolgozás biztosításának a küzdelmeiről előadásának bevezetésében részletesebben is ír (13–4). Az itt közölt térképlapok és statisztikák természetesen reprezentatív jellegűek, amelyekből többek között az is kiviláglik, hogy a modern technika, az informatika segítségével mi mindenre használható ez a hatalmas anyag.

FÜLÖP LÁSZLÓ magyar–szlovén nyelvi kapcsolatokról szóló tanulmányának (45–54) alapos társadalomtörténeti bevezetőjében megemlítette a szlovének evangélikus liturgiáját és Bibliáját, amelyhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a máig használt Újszövetséget Kuzmics István fordította vend nyelvre, és első kiadását Hallében jelentette meg 1771-ben. A Vas megyei Vendvidékről vallásuk miatt elüldözött, korábban Somogy, ma Zala megyei Liszót a vendek alapították 1718-ban. Elsőként érkezett ide *Bognár Mihály, Rapossa Balázs* és *Schmolcz Márton*, majd rá egy évre 14 család követte őket, „köztük a *Zakócs,* a *Szmodics* és a *Loncsák* családok" (l. PAYR SÁNDOR: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. 1. Sopron, 1924: 477; továbbá: SMIDÉLIUSZNÉ DROBINA ERZSÉBET szerk., Vázlatok a surdi ágostai evangélikus gyülekezet történelméből. Surd, 1997). Anyakönyveik tanulmányozása a rekatolizált vendvikékiek mellett bizonyára több becses névadatot tartalmaz, érdemes lenne utánajárni. A szerző névföldrajzi vizsgálatai figyelemreméltók; sajnálatos, hogy térképvázlatai nehezen olvashatók. Zavaró, hogy az ábrákat nem 1-es, hanem 7-es számmal kezdi, az aláírások azonban eligazítják az olvasót.

GERSTNER KÁROLY is településtörténeti bevezetéssel kezdi dolgozatát (Személynevek a hazai német földrajzi nevekben; 55–61). Témaválasztását meglehetősen nagy anyaggyűjtésnek kellett megelőznie, átvizsgálva azokat a vaskos köteteket (Baranya, Komárom, Tolna, Vas és Veszprém megye földrajzi nevei), amelyekben német nyelvi adatok várhatóak a települések belterületén: közterületek, épületek, emlékhelyek. A kapcsolódó nevek alapján – ti. a kutatópontok kiválasztása reprezentatív – átfogó képet kapunk németjeink névadási módjairól, a névadás nyelvi eszközeiről, és óhatatlanul felvetődik a magyar–német, illetőleg a német–magyar kontrasztív névvizsgálat még mindig kiaknázatlan lehetősége – nem csak a személynévi alapú helynevek vonatkozásában.

FARKAS TAMÁS és SLÍZ MARIANN kimerítő, mintául és magas mércéül szolgáló, soksok példát tartalmazó, még a névváltoztatásokra is tekintettel levő tanulmányt írt a magyarországi német népcsoportra utaló *Német, Szász, Bajor, Sváb* nevek vizsgálatáról (63–78). Természetesen kirekesztik az idegen ajkon keletkezett *Germán* és *Frank,* továbbá a magyar, de ritka *Porosz, Osztrák* családneveket. „A vizsgált szavak közszói előfordulásai és idegen nyelvi megfelelői" kapcsán arról írnak, hogy az egyes latin közszavakból (*Germán* 'édestestvér', 'német') alakultak „a hivatalos írásbeliség" termékeinek tekinthetők, „azonban (többnyire) nem váltak családnévvé" (65). Lábjegyzetben említik a „Zala megye népességösszeírásai…"-nak *Bavarus* adatát, amely szerintük további kérdéseket vethet fel. Természetesen nekem is szemet szúrt ez az egyedi alak, magam a *Bajor ~ Pajor* latin alakját látom benne (l. MIZSER *Noszticzius* adatát e kötet 137. lapján), de azt sem lehet kizárni, hogy a keszthelyi összeírásban előforduló, ma Nagykanizsán közismert *Bagarus* név elírása. *Bagarušić* alakban az LPH. is közli.

FÁBIÁN ZSUZSANNA ismét a magyar névtanosok számára lényegében véve ismeretlen területre kalauzolja olvasóit „Olasz családnevek Magyarországon" című dolgozatával (79–94). Az 1. alfejezetben megjelöli, milyen kritériumok alapján lehet, illetőleg kell tisztázni a magyar nyelvben fellelhető olasz eredetű neveket. A legalapvetőbb szempont természetesen az, hogy mi adtuk-e a családnevet vagy az olaszok. Ennek megválaszolása azért nem egyszerű, mert a hazánkba került olaszok egy részének a neve annyira hozzáidomult a különböző hangtani, néha alaktani változások során a magyarhoz, hogy csak hosszas családtörténeti kutatással deríthető ki az olasz eredet. Ezt a szempontot azért is kívánatos, sőt szükséges szem előtt tartani, mert egy-egy név többféleképpen is kialakulhatott. Ezért kellett átvizsgálnia KÁZMÉR MIKLÓS nagy művét, a „Régi magyar családnevek

szótárá"-t, amelynek idevágó adatai a névhomonímiára derítettek fényt *(Doró, Ambrózi)*. Tanulságos számunkra „A meghonosodás nyelvi jelei" című fejezet is (90), amelynek segítségével gyűjteményeinkben megnyugtató módon el tudjuk különíteni az idegen neveket a magyaroktól. A záró fejezetben (Magyar nevek az olaszban) a szerző újabb lehetőséget villant fel a komparatív családnévkutatás témájából.

N. FODOR JÁNOS „Név és etnikum összefüggésének nyelvföldrajzi vonatkozásai a Történeti Magyar Családnévatlasz példaanyagában" (95–108) című tanulmánya kapcsán nem kívánom megismételni, amit VÖRÖS FERENC tanulmányáról írtam. Kiváló ötletnek tartom a szerző kezdeményezését is, azt tudniillik, hogy az első (az 1715. évi), török utáni országos összeírást sikerült elérnie és a kutatás szolgálatába állítania. Ennek, akárcsak a mai adatbázisnak a lehetőségeit, ma még talán be sem tudjuk látni. A TMCsA. adatbázisának tartalmáról a 2. fejezetben olvashatunk (96–9). A forrás a Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Digitéka Kft. Kiadványa, és digitálisan kereshető formában áll a felhasználók rendelkezésére. Szakmai körökben köztudott, hogy sok hiányossága miatt 1720-ban megismételték az összeírást, de ebben elhagyták a nincstelen zselléreket és az özvegyeket, következésképpen kevésbé érvényesíthető a névszociológiai szempont. A szerző nagy ívű dolgozatában részletesen ír a név és etnikum összefüggésének problematikájáról, a névélettani vizsgálatok lehetőségeiről stb.; mindezeket térképvázlatok és statisztikák szemléltetik.

BENŐ ATTILA a román eredetű családneveket a nyelvterület keleti régiójában (109–16) hat szempont szerint tipologizálja: eredet, meghonosodottság, alakváltozatok, gyakoriság, régiség, motiváltság. A magyar nyelv részének tekinthetők nemcsak a román, hanem a német, szláv stb. nevek is. Valamiképpen az egyértelműség, a félre nem értés végett meg kellene különböztetnünk az effajta neveket az idegen közszóból vagy tulajdonnévből keletkezett magyar nevektől. Elmagyarosodott román nevekről nem beszélhetünk, talán helyesebb lenne nem a magyar nyelv, hanem a magyar nyelvhasználat részének tekinteni őket. Ez a műszóféle ugyanis nemcsak a magyar eredetű nevektől, hanem az esetlegesen használt idegen nevektől is elkülönítené őket. Más nyelvből a románba került tulajdonnevek esetén nem térnék ki a nyelvi eredet kérdésére, s így minősítésük csak az átadó nyelvre vonatkozna, még a visszakölcsönzés esetében is. A gazdag adatolású tanulmányba a szerző minden gondját belefoglalta, s ezeket világos és áttekinthető fejezetekbe rendezte.

B. FODOR KATALIN tanulmányának címe (Moldvai családnevek; 117–26) talán pontosabb lett volna, ha a szerző szerepeltette volna benne a „magyar" szót, különösen mert elsősorban a bákói névanyagra építette kitűnő tanulmányát. Ez a megszorítás ugyan sajnálatos, de ténykérdés, ahogy a bevezetőből is kitűnik. Ebből az is megtudható, hogy „a románság magyar eredetű neveivel […] nagyon kevesen foglalkoztak" (118), következésképpen időszerű volt a témaválasztás. Szerencsés első helyen szerepeltetni az ortográfiai sajátosságokat, ugyanis ezek tisztázása, leírása nélkül a román környezetben élő magyar nevek tipologizálása meg sem érthető, alapos névtani vizsgálatuk el sem végezhető. A szerző forrásában levő magyar nevek a románul nem tudó magyar ember számára csak részben olvashatók. FODOR KATALIN a helyesírási jellemzőket világos kategóriákba sorolja; ezekhez persze le kellett hántania róluk a román, sok esetben a románosítás jegyeit. Névtani vizsgálatuk alapja a név keletkezésének a motivációja. Itt is találkozunk egy-két esetben formáns nélküli helynévvel mint családnévvel *(Temes ~ Timis)*, de nem ez a jellemző, mint ahogy a helynévi alapú *-i* képzős családnevek is kevés számban vannak

képviselve, akárcsak a székely névadásban. Tanulságos a bákói névanyag kiegészítése céljából összegyűjtött déli csángó Klézse neveinek a számbavétele is (123).

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ dolgozata – ahogy a címben, illetőleg az alcímben is jelzi – a német családnevek helynevekre utaló csoportját tárgyalja (129–32), de előbb még a német családnévanyag osztályozásáról szól (127–8). Közbeiktatja a „Német Családnévatlasz" munkálatairól szóló fejezetet. Mindegyik fejezet több új ismeretet tartalmaz számunkra, elrendezésük viszont nem a legszerencsésebb.

MIZSER LAJOS – amint előadásának címében is olvasható – kutatóterületének helynévre utaló családneveivel foglalkozik (135–9). Alakulásmódjuk szerint nemcsak a magyar, hanem az idegen (német, szlovák stb.) ajkon keletkezett neveket is tárgyalja. A formáns nélküli helynévből keletkezett magyar családnevekről megállapítja, hogy kevésbé jellemzőek, noha kutatóterületén 30-at talált (pl. *Falucska, Lucska, Matolcs, Csopak, Dőr*). Ez igaz is, de magam ezt a mennyiséget a mai családnévanyagban egyáltalán nem tartom kevésnek. Az efféle nevekről tudjuk, hogy ellenálltak az *-i* képző analógiás hatásának, azaz nem olvadtak be az *-i* képzősek közé: megőrzött régiségek. A helynevek jelentős része a szerző kutatóterületének településeire utal, de Magyarországnak minden megyéjéből van helynévi alapú adata, „csak a horvátországi Lika-Krbava és Zágráb megye képez kivételt" (135). Ez figyelemreméltó, mivel a 18. századi zalai névadataim Északkelet-Magyarországra (*Zöderdő,* CSÁNKI 1: 315. *Zölderdő* a.), sőt a Partiumba (*Szalár,* CSÁNKI 1: 599. *Szalárd* a.) lokalizálható településekre is átnyúlnak. A szerző a magyar *-i* képzővel alakult családnevek között adatolja a két vagy több motivációjú neveket is, ahogyan eddigi tanulmányaiban is következetesen tette; ezt csak helyeselni lehet.

HOMOKNÉ UHRIN ERZSÉBET, TUSKA TÜNDE és MIROSLAV KAZÍK „Adalékok a szlovák nevek kutatásához" (141–7) című tanulmányának bevezetéséből megtudjuk annak a kutatóprogramnak a célját, amelynek keretében készült dolgozatuk. A szerzők a hivatalos, írásbeli nevek mellett Sári informális, tehát szóbeli névrendszerét dolgozták fel helyszíni gyűjtés alapján. A szóbeli nevek egyes esetben háznevekké is váltak, akárcsak néhány német telepes falunkban. Névélettani vizsgálataikat részletes, jól áttekinthető típusokba sorolták (143). A komplex névvizsgálat kiterjed a névhangulatra, a név szerkezetére, sőt a név öröklődésére is. Több értékes megjegyzést tesznek, így például hogy a „házak megnevezései helymeghatározó értelemben *U* elöljárós szerkezetben tbsz. birtokos esetben szerepelnek *(U Belákov)*, irányt megjelölő értelemben pedig tbsz. részeshatározós esetben *(Belákom)*, mindkét eset hímnemben található" (143). Nem meglepő, de fontos megállapításuk, hogy az általuk rendszerezett szóbeli nevek ismerete egyenesen arányos a szlovák nyelv ismeretével.

A kötetben megjelent 11 tanulmány fő témája tehát a már kialakult és öröklődő családnév, akárcsak a még alcímet nem viselő hasonló kötetnek (MNyTK. 234. Bp., 2010). A szerkesztő bölcsen tette, hogy ezen belül nem jelölt meg résztémákat, illetőleg hogy ezen kívül nem várt más névtani témájú előadásokat. A nemzetiségi családnévhasználatot tárgyaló cikkek között szívesen olvastam volna a Horvátországban élő magyarság, illetőleg a Magyarországon élő horvátság családneveiről szóló dolgozatot is.

ÖRDÖG FERENC

VÖRÖS FERENC KÉTNYELVŰ SZEMÉLYNÉVTANI KIADVÁNYAI

1. A következőkben ismertetendő munkákat a szerző személyén és témájukon kívül az köti össze, hogy önállóan, kétnyelvű kiadványokként jelentek meg: kettő a magyar mellett angolul, kettő szlovákul, egy pedig oroszul. Maguk az írások magyarul többnyire tanulmánykötetekben már napvilágot láttak; külön füzetekként való bilingvis kiadásuk mostantól a nemzetközi tudományosság számára is elérhetővé teszi eredményeiket. A továbbiakban a kiadványokat témájuk szerint csoportosítva mutatom be röviden.

2. Két kötet az egyházi névadással, azon belül is a Martyrologium Romanummal kapcsolatos: „The Martyrologium Romanum as the source of onomastics / A Martyrologium Romanum mint a névtudomány forrása" (Névjegy. Szombathely, 2010. 67 lap); „O oblibě jména Mária (Marie) v mad'arsku v zrcadle Martyrologia Romana / A Mária magyarországi divatjáról a Martyrologium Romanum tükrében" (Patonyi Füzetek 2. Dióspatony, 2010. 23 lap).

Az első kiadvány az egyházi névadás sajátosságainak rövid összegzése után a mártirológiumok kialakulásával, történetével és típusaival foglalkozik. Előzményeik közül bővebben is tárgyalja a Pray-kódexben fennmaradt szentnévsorokat, valamint a csíziók műfaját. Részletesen bemutatja a Martyrologium Romanumok változásainak, bővítéseinek, a rájuk vonatkozó zsinati határozatoknak a történetét, majd pedig a Martyrologium Romanumnak a vulgáris nyelvekkel való kapcsolatára tér ki. Ennek kapcsán a szerző szót ejt azokról a névfordítási nehézségekről, melyekkel az első, 1915-ös magyar nyelvű kiadás kidolgozója, Nádasdy Marián szembesült. Ez utóbbi, névtörténeti, fordítástudományi és szocioonomasztikai szempontból is figyelemre méltó témát érdemes lenne a későbbiekben folytatni, felhasználva a személynevek fordításával foglalkozó kutatások eredményeit is.

A második tanulmányban a szerző egy mártirológiumtörténeti bevezető után végigtekinti a középkorban számon tartott Mária-ünnepeket és azok naptárakbeli megjelenését. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a név középkori gyakorisága nem a többek által feltételezett névtabu következménye lehetett: inkább annak tudható be, hogy az említett ünnepeket a naptárak rövidített latin formájukban közölték (pl. *nativitas, purificatio*), s ezek névszerűtlensége nem ösztönözte a névadást. Ezt támasztják alá a szerző szerint a spanyol nyelvterületen Mária epitheton ornansaiból alakult önálló női nevek is (pl. *Dolores* 'fájdalmas'). Ezek feltehetőleg annak köszönhetik létrejöttüket, hogy e latin köszók jelentése felismerhető lehetett a spanyolok számára. Érvelése meggyőző; ez a szakirodalom által korábban még számba nem vett lehetőség is bizonyára hozzájárulhatott a név középkori ritkaságához.

3. A másik három kötet a családnevek kérdésköréhez kapcsolódik: „Name Change, Name Alteration, Name Restoration and Minority Name Usage / Névváltozás, névváltoztatás, névhelyreállítás" (Névjegy. Szombathely, 2010. 49 lap); „Tvorenie mad'arských a

slovenských priezvisk / A magyar és a szlovák családnévképzés összevetése" (Patonyi Füzetek 1. Dióspatony, 2010. 31 lap); „О геолингвистике антропонимов / A személynevek nyelvföldrajzáról" (Szombathely, 2011. 70 lap).

Az első két kiadványt a családnevek szlovák–magyar kontaktushelyzetben való vizsgálata szorosabban is összekapcsolja. Az elsőben a szerző olyan, a nevek fordításával összefüggő jelenségeket tekint át, mint az eltérő írásrendszerekből fakadó transzkripció és transzliteráció, valamint a nyelvi interferencia. Röviden kitér az asszimilációs szándékú névváltoztatásokra, valamint a nevek (cseh)szlovákosításának jogtörténeti hátterére, majd (cseh)szlovák anyakönyvek adatain keresztül mutatja be a családnév-változtatások rendszerét, illetve a névváltoztatás és az általa bevezetett terminussal *névhelyreállítás*-nak nevezett jelenség jellemző eseteit Szlovákiában. A tanulmányhoz egy ábra is kapcsolódik, mely segít áttekinteni a szerző által tárgyalt névváltoztatási jelenségek, illetve az ezekre használt terminusok viszonyát.

A második füzet a magyar és a szlovák családnévképzést veti össze egymással a képzés alapjául szolgáló két nagy névfajta, a helynév és a személynév alapján tárgyalva. Ebben a szerző természetesen nagyban támaszkodik KNIEZSA ISTVÁN „A magyar és a szlovák családnevek rendszere" című alapművére, valamint saját korábbi onomatodialektológiai vizsgálatait is felhasználja. A tanulmánynak leginkább a két nyelv névalkotása közötti hasonlóságokat feltáró része szolgál fontos tanulságokkal az etnikailag vegyes területek családneveinek eredetét kutatók számára, felhívva a figyelmet a mindkét nyelvben meglévő képzőkkel azonos módon létrehozott névalakok nyelvi besorolhatatlanságára.

A családnevekkel foglalkozó kiadványok között utolsóként említett füzet VÖRÖS FERENC jelenleg is folyó nagyívű vállalkozásába, a mai magyar családnévatlasz munkálataiba nyújt bepillantást. Ennek bevezetéseként a szerző előbb a hagyományos nyelvföldrajz és a névföldrajz kapcsolatát elemzi, majd röviden kitér a magyar névföldrajzi előzményekre, végül pedig két példán (a *Juhász ~ Ihász* és a *Lizanec* családnév alapján), megyei és településenkénti bontású térképekkel szemlélteti, milyen új lehetőségek rejlenek kutatásában. Az előbbi névpár esetében a névföldrajzi vizsgálat a jól ismert szókezdő *ju- > i-* hangtörténeti változás területi vonatkozásainak feltárásához, az utóbbi esetében pedig a *Lizanec* családnév eredetének meghatározásához biztosít újabb eszközt.

4. A bemutatott kiadványok olyan témákat dolgoznak fel, amelyek nemcsak a magyarságot, hanem a Kárpát-medence népeit, a nyelvi kontaktushatások névadásra gyakorolt szerepének vizsgálatával pedig általában Közép- és Kelet-Európát is érintik. Ezért is fontos, hogy eredményeik a nemzetközi tudományosságba, elsősorban természetesen a szomszédos országok tudományos életébe is bekerüljenek. A füzeteknek a magyar mellett választott nyelve egyrészt jól tükrözi, másrészt lehetővé is teszi ezt a törekvést.

Az utóbbi időben a magyar névtudomány nemzetközi kapcsolatai örvendetesen megerősödtek, de még bőven van mit tennünk e téren. VÖRÖS FERENC munkái újabb lépést jelentenek ezen az úton.

SLÍZ MARIANN

SLÍZ MARIANN
SZEMÉLYNEVEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON
Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011. 123 lap

Mindig érdeklődéssel veszem kezembe a névről, a nevek kutatásáról szóló könyveket. Ugyanez a kíváncsiság hajtott, amikor a külalakjára is vonzó kis kötetbe lapoztam bele. A szerző, SLÍZ MARIANN – igen helyeselhetően – már az előszóban pontosan körülhatárolja munkája célját. A középkori nevek bemutatását a mai, igen gazdag és változó névkinccsel összefüggésbe hozva a figyelemfelkeltés olyan ügyes retorikai fogásával él, amely az olvasót a könyv forgatására ösztönzi. Az érdeklődést tovább fokozza magyarázatával, hogy miért is szükséges a mai embernek az elmúlt századok névkultúráját is megismernie: „hiszen a kezdetek ismerete nélkül nem lehet világosan átlátni azokat a folyamatokat, melyek a mai, meglehetősen dinamikusan változó »állapothoz« vezettek" (6). A bevezető sorokat tovább olvasva azt is megtudjuk, hogy a kötet fő célja a címben jelzett korszak személynévrendszerének átfogó, közérthető bemutatása. Külön üdvözlendő, hogy ez a bemutatás a nagyközönségnek szól. Ilyen tekintetben akár hiánypótló munkáról is beszélhetünk, hiszen igencsak szűkében vagyunk a nevekről szóló igényes, tudományos ismeretterjesztő kiadványoknak. Pedig a név, a nevek alakulása, változása mindenkit érdekel.

A könyv öt nagyobb részre tagolódik. Az első „A középkori névadás és névhasználat vizsgálatának lehetőségei" címmel a téma kutatásának lehetőségeit, korlátait, a fennmaradt és rendelkezésre álló források értelmezési módjait mutatja be részletesen és közérthetően. Ennek köszönhetően a laikus rácsodálkozhat arra, milyen korlátokba ütközik a régi, csupán írott formában fennmaradt nevek vizsgálata. A következő részből az olvasó megismerheti a legfontosabb írott forrásokat, azok jellemzőit. A fejezet elolvasásával az érdeklődő nem csupán a névtani kutatásokba nyer bepillantást, hanem a nyelvtörténeti források legfőbb típusairól is áttekintést kap. A szerző ezt nagy alapossággal, szakmai precizitással teszi. Érthetően és világosan magyarázza meg példákkal is szemléltetve a szórvány- és a szövegemlék, az oklevél, a krónika, a geszta, a defter, a misszilis fogalmát, valamint az anyakönyvezés alakulását. E forrásokat abból a szempontból is értékeli, hogy a névkutató számára mennyire megbízhatóak.

„Az egyénnevek a középkori Magyarországon" című rész négy nagyobb fejezetből áll, melyek további kisebb fejezetekre oszlanak. A bevezető részből megismerhetjük a világi az egyházi névadás kialakulását, forrásait, egymás melletti életét. Ezt több, érdekes, nem szokványos példa illusztrálja (pl. Szár László neve, amelyben a *Szár* a török eredetű 'kopasz' jelentésű szó). Az egyházi nevek kialakulása, elterjedtsége és típusai mellett az is kiderül, hogy a legtöbb népmesehőst miért éppen *János*-nak hívják.

A továbbiakban egy-egy alfejezetben tájékozódhatunk a középkori egyénnevek eredetéről, így a magyar, illetve a jövevénynevekről. A magyar eredetű nevek jellemző típusainak bemutatásakor a szerző fontosnak tartotta, hogy ismét kultúrtörténeti, nyelvészeti kiegészítéseket is tegyen. Így például a figyelmes olvasó azt is megtudhatja, honnan származik *hölgy* szavunk. Hasonlóan gazdag információkban a jövevény egyénnevek

leírása. A „Névhasználat a középkori Magyarországon" című fejezetet elolvasva mindenki megismerheti, hogyan alakultak ki a különböző névváltozatok, hogyan lett egy-egy névből számos névváltozat, illetve rácsodálkozhat arra, amit a szerző az előszóban meg is fogalmazott, hogy a középkor a mainál is jóval gazdagabb volt névváltozatokban. A laikus olvasó e fejezet elolvasása után szinte magától is rájön arra, hogy családneveink kialakulásakor milyen folyamatok mehettek végbe.

Számos kultúrtörténeti adalékot, érdekes információt tartalmaz az olvasmányosan megírt „A középkori személynévadás motivációi" című fejezet. Ahogy a könyv szerzője is írja, ma már a legtöbb esetben nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy mi is lehetett egy név kiválasztásának, elterjedésének az oka, de általános trendeket ismerünk, illetve tudjuk azt, hogy vannak olyan motívumok, amelyek ma is befolyásolják a névválasztást. A magyar eredetű nevek motivációi között a legjellemzőbbekre találunk példákat, így a leíró *(Szép, Fekete)*, a metaforikus *(Bika, Gyöngy)* és a metonimikus *(Ökör, Kasza)* nevekre. A jövevénynevek motivációi közül főleg az előkelők körében használt irodalmi névadás jelenségével ismerkedhet meg az olvasó, amelyről azt is megtudhatja, hogy e motivációs forma a mai névadásban is megtalálható. Bár ma már nem annyira az irodalmi hősök, hanem inkább a film- és médiaszereplők nevei válnak kedveltté. „A mindkét névadási rendszerben működő motivációk" című alfejezet részletesen érinti a névmágia jelenségét, amely szoros kapcsolatban áll az ismert latin mondással: „Nomen est omen." Csak egyetérthetünk az itt olvasható és a könyvborító hátlapján is mottóként szereplő igaz gondolattal: „A névadás tehát egyben lélekadás és sorsirányítás is" (47). Több oldalt szentel a szerző a szentek utáni névadásnak, mely a kereszténységben meglehetősen gyakori, s érdekes művelődéstörténeti adalékokkal is kiegészíti a névtani eszmefuttatást. Így olvashatunk például Szent Mártonról, Szent Lászlóról, Szent Györgyről, Szent Mihályról, illetve a középkorban leggyakrabban előforduló *Erzsébet* és *Margit,* valamint a *Katalin, Ágnes, Mária* stb. nevekhez kapcsolódó történetekről. A névadás motivációinak egyéb típusait (a naptári névadást, a családon belüli névörökítési formákat) is részletesen, érdekesen, sok adattal foglalja össze a fejezet.

A könyv utolsó harmada főleg a családneveké. A „Családnevek a középkori Magyarországon" nagy fejezetében helyet kap a családnevek kialakulásának okairól és idejéről szóló alfejezet, amely a magyar mellett más nyelvek családneveinek létrejöttét, annak körülményeit és okait is elemzi. Majd filoszi pontossággal, de közérthetően vezeti be a szerző az olvasót a családnevek kialakulásának bonyolult, szövevényes rendszerébe. Itt is, ahol szükséges, külön magyarázatokat fűz az átlagolvasó számára nem érthető latin szavakhoz, egyéb szakkifejezésekhez. „A névhasználat társadalmi különbségei" című fejezet, ahogy a címe is jelzi, a megkülönböztető névelemek családnévvé válásának fokozott, az egyes társadalmi rétegekben eltérő kialakulását mutatja be. Itt szól arról a gyakori téves hitről, miszerint a név végén lévő *-y* nemesi rangot jelöl. Vagy itt csodálkozhat rá az olvasó arra, hogy a női nevek nem játszottak szerepet a családnevek kialakulásában, és az asszonynévi forma *-né* képzője milyen hosszú utat járt be, míg megszilárdult és állandóvá vált. E fő fejezet utolsó része a családnévtípusokat mutatja be sok érdekes és gyakori példával szemléltetve. A záró, ötödik fejezetben a szerző összefoglalja azt az utat, amelyet neveink a középkortól napjainkig megtettek. Végül megjegyzi, hogy „a magyar személynévadás történetében a legjelentősebb változások kétségkívül a középkor folyamán zajlottak le" (97).

A kötetet két, igen részletes bibliográfia zárja. Az első fejezetenként ajánl a téma iránt érdeklődőknek további szakirodalmakat, a második pedig a szerző által a szövegben megjelölt hivatkozások jegyzete.

A kisméretű, jól olvasható, kiváló és érdekes stílusban megírt könyvet csak ajánlani tudom minden, a nevek, a névkultúra története iránt érdeklődő átlagolvasónak, de az új, friss példák miatt a szakmabelieknek is. Csak remélni lehet, hogy ezzel a kötettel elindult egy olyan sorozat, amely a névről való tudás bővítését, az igényes ismeretterjesztést szolgálja.

RAÁTZ JUDIT

SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: UNGARNDEUTSCHE PERSONENNAMEN IM PLATTENSEEOBERLAND – EINE ANTHROPONOMASTISCHE LANGZEITSTUDIE IN DEUTSCHBARNAG/BARNAG UND WERSTUHL/VÖRÖSTÓ

[Német személynevek a Balaton-felvidéken – Történeti személynévkutatás a barnagi és vöröstói németek körében]
Ungarndeutsches Archiv 11. ELTE Germanisches Institut, Budapest, 2011. 250 lap

1. A szerző doktori értekezésének német nyelven megjelent kiadása új vizsgálati szemponttal járul hozzá a nemzeti-nyelvi kisebbségek nyelvének és kultúrájának kutatásához. Figyelmének középpontjában a Balaton-felvidék két német közösségének, a barnagi és a vöröstói németeknek a névadási és névhasználati szokásai állnak. A diakrón aspektusú, korpuszalapú munka interdiszciplinaritását a 270 évet felölelő (1726–1996) névanyag elemzésén túl a vizsgált közösségek történeti hátterének, identitásváltozásának, kultúrájának és népességalakulásának bemutatása adja. A keresztelési anyakönyvek bejegyzésein alapuló korpuszt a demográfiai, illetve a közösség életére vonatkozó egyéb írásos források (Conscriptiones animarum, Historia domus), valamint meghatározott témájú (keresztnevekre, családnevekre, keresztelésre vonatkozó) kérdőívek adatai és a vizsgált területen élő nyelvjárási beszélőkkel készített interjúk egészítik ki.

2. A nyelvi környezetnek, a nyelvi kontaktusok névadásra és névhasználatra vonatkozó hatásának a vizsgálatát, ezen keresztül a különböző akkulturációs, integrációs, valamint asszimilációs folyamatok nyelvészeti-onomasztikai szempontú leírását célul kitűző interdiszciplináris munka rövid bevezetése (9–12) tisztázza az elméleti kereteket és módszereket (néprajzi, történelemtudományi, földrajzi, szociológiai és statisztikai), röviden bemutatja az elemzett korpuszt, valamint ismerteti a nyolc nagyobb fejezetből álló kötet szerkezetét.

A bevezetést követő második, nagyobb fejezet (12–39) az elméleti keret megalapozását szolgálja, szaknyelvi problémákkal foglalkozik, valamint a témához kapcsolódó névtani alapkérdéseket foglalja össze. Az olvasó képet kap a személynevekkel foglalkozó

német szakirodalom terminológiájának sokféleségéről, majd a szerző kitér a magyar, illetve az indoeurópai névsorrendből eredő terminológiai problémára is (*Vorname* 'elöl lévő név', a magyarban *utónév*). A terminusok tisztázását a német személynévrendszer bemutatása követi, középpontba helyezve a kereszt- és családnevek keletkezését, eredetét és típusait. A vizsgálat szempontjából különösen fontos megjegyzések találhatók e fejezetben a lehetséges névadási motivációkról, amelyek esetében két különböző szokás, az informális (időtől és területtől független, írásban nem rögzített, sem a névadóra, sem a névviselőre nézve nem kötelező), valamint a formális (adott szituációhoz – pl. kereszteléshez – és többnyire ünnepi szertartáshoz kötött, csak egy új névadási eljárás által megváltoztatható) névadás különböztetendő meg. Az utóbbi esetben a kötött névválasztás alapjául szolgálhat családtagok, szentek vagy keresztszülők neve, szabad (jogilag, nyelvileg, kulturálisan vagy akár vallásilag azonban meghatározott) névválasztás során pedig a keresztnév – többek között – funkcionálhat az egyes családtagok közti kapocsként azok nevének vegyítésével (pl. *Gerhard* + *Gunthild* > *Gerhild, Gunthard*), alapja lehet egy valós vagy fiktív példakép (uralkodó, politikus, művész stb.), egy már elhunyt személyre való emlékezés, de a vallásilag meghatározott keresztnevek is lehetnek szabadon választottak. A szerző felhívja a figyelmet a névadási motivációk vizsgálatának nehézségére egy történeti névanyagban; a korpusz elemzése során ezért kötött névválasztást feltételez minden olyan esetben, amelyben a keresztelőkönyvből a valaki utáni elnevezésre lehet következtetni (pl. a családtagok nevéből, a születés vagy a keresztelés dátumából); minden más esetben szabadnak tekinti a névválasztást. A családnévtípusok tárgyalása során felmerülnek a motiváció megadásának lehetséges nehézségei, valamint a korai időszakokra jellemző szabad családnévváltás és -változtatás kérdése is. Ebben a fejezetben kap helyet a további névformák (ragadványnevek, a családi állapottal összefüggő nevek) bemutatása, valamint a BAHLOW-féle *névterület (Namenlandschaft)* fogalmának tisztázása is. A kutatás elméleti keretét adó fejezet a hely- és személyneveket mint nyelvi kontaktusjelenségeket tárgyaló résszel zárul, ismertetve az eddig a személynévadást az areális kapcsolatokkal összefüggésben vizsgáló korábbi kutatásokat, különös tekintettel a más német nyelvszigeteken zajlott vizsgálatokra, főként MARIA HORNUNG megállapításaira.

A harmadik fejezet (39–58) a vizsgálat középpontjában álló közösséget, a „törökök utáni" német nyelvszigetet mutatja be. A szerző itt adja meg a nyelvsziget fogalmának különböző definícióit, valamint a nyelvszigeteket övező nyelvészeti érdeklődés okairól és az újabban felmerülő kutatási kérdésekről is olvashatunk. Ez a rész tárgyalja továbbá a török uralom után érkező német lakosság betelepülésének történelmi, gazdasági, vallási, illetve társadalmi okait, valamint foglalkozik a közösségre jellemző sváb identitás kialakulásával és a magyarországi németek megnevezésével is (*Schwabe* 'sváb', *ungarndeutsch* 'magyarországi német', *Donauschwaben* 'dunai svábok'). A fejezet végén a magyarországi német beszélőközösségek nyelvi helyzetét, a nyelvi kontaktusoknak a nyelvrendszerre és a nyelvjárásra gyakorolt hatását, valamint az eddigi, a magyarországi németekkel kapcsolatos hely- és személynévtani kutatások eredményeit tekinthetjük át.

A kötet negyedik fejezete (58–97) a vizsgált területet, valamint a kutatás alapjául szolgáló korpusz forrásait mutatja be térképekkel és fényképekkel illusztrálva. A két kiválasztott helység, Werstuhl/Vöröstó és Barnag a CLAUS JÜRGEN HUTTERER által korábban meghatározott Balaton-felvidéki kutatópontok közül való, mind településtörténeti, mind nyelvjárási szempontból kevéssé kutatott dunántúli település. A két falu összetartozását a földrajzi közelségen túl a németek vélhetően azonos időben történő betelepülése,

valamint építészeti hasonlóságok és a közös földbirtokos Zichy-család is biztosítja. A fejezetben rövid áttekintést olvashatunk a két falu történetéről, életmódjáról, illetve lakosságszámának és nemzetiségi összetételének alakulásáról. A kutatás szempontjából lényeges, hogy Barnag etnikai, nyelvi és vallási szempontból megosztott település; ezt jelzi a szóbeli nyelvhasználatban ma is élő *Németbarnag* és *Magyarbarnag* megnevezés, amely a falu két részét jelölte. (A szerző munkájában nem tesz ilyen megkülönböztetést, mivel az általa vizsgált katolikus keresztelési anyakönyvek bejegyzései nemcsak a németbarnagi, hanem a falu református magyarok lakta részén élő, azaz magyarbarnagi németekre is vonatkoznak.) Itt olvashatjuk továbbá a vizsgált terület nyelvjárásának legfőbb sajátosságait, valamint a korpusz részletes ismertetését is. A szerző bemutatja az elsődleges forrásként szolgáló keresztelőkönyveket, különös tekintettel nyelvükre és a bennük rögzített adatok típusaira. A korpusz 8147 adatot tartalmaz az 1726–1996 közötti időszakból. Az elemzést, különösen a demográfiai és gazdasági kapcsolatok feltárását további írásos források is segítették. A vizsgálat részévé váltak olyan tárgyak is, amelyek valamilyen formában személynevet tartalmaznak (sírkövek, házoromzatok, hímzett terítők stb.). Végezetül a korpuszt kiegészítő, helybeli, anyanyelvi adatközlőkkel készített interjúkról és a felhasznált kérdőívekről kapunk rövid leírást.

A névanyag elemzését megelőző utolsó, ötödik fejezet (86–97) a keresztelést mint névadási aktust mutatja be, elsősorban néprajzi szempontból. A 19–20. századi, Nyugat-Magyarországra jellemző keresztelési szokások ismertetése után a magyarországi németek születéshez és kereszteléshez kötődő hagyományairól olvashatunk: a keresztelési szokások sokkal inkább vallási, mintsem etnikai szempontból különböztek. A két vizsgált település egykori keresztelési hagyományait számos archív fényképpel illusztrálva, valamint adatközlőire is hagyatkozva tekinti át a szerző, ennek köszönhetően a keresztelés menete mindkét településen visszakövethető egészen az 1920-as évekig.

A hatodik fejezetben (97–176) a keresztnevek bemutatásával kezdődik a névanyag elemzése. Az első, a kutatási cél szempontjából releváns keresztelőkönyvi bejegyzés évszáma, 1726 a kezdete a 270 évet felölelő vizsgált időszaknak, amelynek adatait a szerző 25 éves szakaszokra osztva elemzi a nemek, illetve települések szerinti megoszlásban. A névválasztási indexet (megkereszteltek/nevek), a két (vagy ritkábban három) keresztnevű gyermekek számarányát, valamint a névadás lehetséges motivációit, illetve ezek arányát minden elemzett időszakban diagramok szemléltetik. Az egyes periódusok adatainak feldolgozását a névadás diakrón szempontú változásának, a kirajzolódó tendenciáknak a bemutatása követi. Kiderül többek között, hogy mindkét nem és település esetében jelentősen megnőtt a választott keresztnevek variabilitása a 20. század végére, a kettős keresztnévadás pedig új funkcióval bővült: sok esetben az első név a kontaktusnyelvben divatos, a második pedig a közösségben tradicionálisnak számító keresztnév, pl. *Zoltán Vendel/Wendelin.* A névadási motiváció mindkét településen tartósan konzervatív: a 20. század végéig mindkét nem esetében meghatározó a keresztszülők utáni névadás, ennek háttérbe szorulása pedig többek között az akkulturáció eredményeként is felfogható. A szerző részletesen bemutatja a leggyakoribb, szentek után adott női és férfineveket, valamint ismerteti az adott időszakok keresztneveinek gyakoriságát. Tekintettel a vizsgálat középpontjában álló közösség nyelvi helyzetére, fontos szerep jut a településeken előforduló német eredetű, valamint (ős)magyar keresztnevek használatának elemzésére is. Itt tekinthetjük át az ikrekkel kapcsolatos névadási szokásokat, illetve a vizsgált időszakban született ikerpárok nevének településenkénti listáját (166–7) és a névadási motivációk

megoszlását. A névanyag szociális tényezők szerinti vizsgálata a többségében parasztok lakta településeken kevés különbséget mutat, legfeljebb az iskolamesterek, falusi tanítók családtagjainál érzékelhető innováció a névválasztásban. A fejezet a becézett alakok tárgyalásával zárul.

A hetedik fejezet (176–209) a névanyag 918 német, illetve a német közösséghez tartozó családnevének az elemzésével foglalkozik, és közli a keresztelőkönyvekben több mint 50-szer előforduló utónevek és variánsaik listáját (176–7). A szerző sorra veszi a korpusz idegen eredetű (szláv, francia, magyar) családneveit és német családnévtípusait. Különösen érdekes a vizsgált terület 7 kiválasztott családnevének *(Amrein/Amrain, Auerbach/Aurbach, Hauck, Leithold/Leitold, Reichard/Reichardt, Timmer, Weinhardt)* a német családnévatlasz adott térképlapjaival való összevetése (182–8), új megállapításokkal gazdagítva a németek betelepülésével kapcsolatos ismereteket. Itt olvashatók a magyarországi német névanyagra ható hármas nyelvi környezet (magyarországi német nyelvjárás, német köznyelv, többségi magyar nyelv/nyelvjárás) adta írásbeli változatok és ezek kialakulása is. Az asszimilációs folyamatokkal összefüggésben tárgyalja a szerző a keresztelőkönyvekben nyomon követhető névmagyarosításokat, és röviden áttekinti az asszonynévhasználatot is. A fejezet végén három rövidebb rész foglalkozik a gyakori családnevűek elkülönítésére szolgáló ragadványnevekkel, a helyre utaló (pl. *A.* 'Alsó, *M.* 'Mittlere'), illetve magyar és német nyelvű előtagokkal, valamint a névtagok sorrendjével. Az utóbbit a magyar és az indoeurópai névsorrend különbözősége miatt természetszerűleg meghatározta az anyakönyvezés nyelve (latin, ill. magyar), így a kérdés vizsgálatában a további források (pl. sírkövek) különösen fontosak.

Az utolsó fejezetben (209–18) az összefoglalás mellett, zárásként a szerző felhívja a figyelmet a témában rejlő további lehetőségekre. A kutatás ugyanis módszerei révén tovább ösztönözheti a magyarországi németekkel kapcsolatos személynévtani vizsgálatokat. A kötet végi függelék (218–50) tartalmazza a vizsgálati periódusok keresztnévlistáit is.

3. SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ monográfiája a személynévkutatás egy elhanyagolt területére, a magyarországi német beszélőközösség kereszt- és családnévhasználatára irányítja a figyelmet. Az interdiszciplináris megközelítés hozzájárul a vizsgált közösségekben zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok névhasználat általi bemutatásához, ösztönzést adva további vizsgálatokhoz is, hogy a HUTTERER által megfogalmazott kívánalmaknak megfelelően a magyar és a német névkutatás testvérként kapcsolódjék össze.

NÉMETH LUCA ANNA

ПАВЛО ЧУЧКА: СЛОВ'ЯНЬСКІ ОСОБОВІ ІМЕНА УКРАЇНЦІВ. ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
[Az ukránok szláv személynevei. Történeti-etimológiai szótár]
Ліра, Ужгород, 2011. 428 lap

PAVLO CSUCSKA, az Ungvári Nemzeti Egyetem ukrán nyelvészprofesszora évtizedek óta kutatja szűkebb pátriájának, Kárpátaljának a családneveit. Eredményeit 2005-ben történeti-etimológiai szótár formájában adta közre (ismertetését l. NÉ. 2009. 31: 267–71).

A családnévszótár elkészülte után figyelme az ukrán személynevek szláv rétege, tulajdonképpen a világi személynévadás felé fordult, s ennek köszönhetően jelentette meg 2011-ben újabb etimológiai szótárát Ungváron. Hiánypótló jellegű a mű, az ukrán névtani szakirodalomban hasonló jellegű kiadvány ugyanis eddig még nem született. A szótár impozáns terjedelmű, 428 oldalon 2352 személynevet, illetve ezek variációit mutatja be, s közli a nevek eredetmagyarázatát. Bár ez a szám első olvasatban nem tűnik alacsonynak, meglepő a szerző megállapítása, mely szerint a szláv eredetű nevek az ukrán személynévadásban a teljes névállománynak mindössze a 3-4%-át teszik ki. Ez a kereszténység térhódításával magyarázható, amelynek következtében (különösen a 16. századtól kezdve) a hagyományos nevek kiszorultak a névadásból.

Az etimológiai szótár bevezető részében a szerző ismerteti a kötet készítése során alkalmazott alapelveket és módszereket. Mindenekelőtt a címben szereplő „ukránok szláv személynevei" kifejezés fogalmát egyértelműsíti. Célja nem az összes, ukránok által viselt név, hanem azok közül csak a szláv eredetűek vizsgálata. Fontos szempont számára a névviselő etnikai hovatartozása, mert így minimálisra csökkenthető a módszertani hibák száma. A szótár anyagából azonban nem világos, hogy a névviselőkre vonatkozó kritériumot hogyan érvényesíti. Mindenesetre az utolsó oldalon az „Ukrán etnikai területek térképe" címet viselő rajz sejtetni engedi, hogy Ukrajna mai területén kívül olyan vidékek lakosságát is ukránnak tekinti, mint Dél-Belorusszia, az Ukrajnával határos oroszországi részek, Kelet-Szlovákia vagy Észak-Erdély, így az itt előforduló szláv neveket is bevonja vizsgálati körébe. Az általa felhasznált történelmi (különösen kárpátaljai, lengyelországi, bukovinai) források azonban nagyon ritkán utalnak a névviselő nemzetiségére. Ez a módszertani elv éppen ezért nemhogy egyértelműsítené, hanem – további kérdéseket felvetve – bizonytalanná teszi a vizsgálat hitelességét. Hiszen egyáltalán nem biztos, hogy a vegyes lakosságú Ungban egy szláv nevet viselő személy csak ukrán (ruszin?) nemzetiségű lehetett, illetve egy bukovinai, dél-máramarosi, délszláv nevű ember is nagyobb eséllyel volt román, mint ukrán.

A szláv eredetű nevek a szerző meghatározása szerint: 1. eredeti szláv nevek, amelyeket az ukránok az ősszláv, óorosz vagy óukrán nyelvekből örököltek; 2. szláv etimológiájú nevek, amelyek a legtöbb mai szláv nyelvben használatosak, de az ősszláv nyelvből való származtatásuk nem bizonyított; 3. újabb keletkezésű ukrán nevek, amelyek szláv nevek alapján jöttek létre; 4. szláv személynevek, amelyek más névtípusokból (pl. helységnevekből) jöttek létre szláv névadással. Bár a szerző igyekszik figyelembe venni e szempontokat, egy-egy név kapcsán vitába bocsátkozhatunk vele. Többek között ilyen a *Ласлов,* amely ugyan valóban szláv eredetű, de a magyarban nyerte el mai alakját *(László)*, így az visszakölcsönzés a magyar nyelvből. Ennél is egyértelműbb azonban a szerző következetlensége például a *Блажій,* a *Шварн* és *Гліб* nevek esetében: az előbbit ugyanis valamely szláv nyelv helyett a gör.-lat. *Blasius* 'Balázs' név származékaként magyarázza, míg a *Шварн*-ról azt írja, hogy a szlovákból került át. Csakhogy ott német jövevényszónak számít, így egyik sem tekinthető szlávnak a felsorolt szempontok alapján. A *Гліб* névvel is hasonló a probléma: óskandináv, esetleg ógermán előzménye lehet, így szintén nem felel meg a szláv nevekkel szemben támasztott követelményeknek.

A vizsgált névkorpusz korát tekintve igencsak vegyes képet mutat, hiszen az ószláv eredetű nevek mellett a legújabb, Ukrajna függetlenségének elnyerése (1991) után keletkezett személyneveket is bemutatja. Némiképp zavaró az a módszertani eljárása, hogy nemcsak az egyelemű, hanem a kételemű névadásban előforduló szláv neveket is bevonja

vizsgálatainak a körébe, így a világi egyénnevek és a családnevek egyaránt szerepelnek a kiadványban.

A szótár két különálló, mégis szervesen összetartozó részre oszlik: a szerző külön vizsgálja a férfi- és női neveket. A nevek betűrendben szerepelnek az ukrán helyesírásnak és hangjelölésnek megfelelően, követve a szótár egyik vezérelvét: „egy név – egy szócikk". Címszóként a személynév mai, ukrán irodalmi nyelvi formája szerepel, a történelmi névalakokban előforduló, de már nem használatos ószláv betűket mai megfelelőik helyettesítik. A szerző kinyilatkoztatott célja volt a szótár elkészítésekor, hogy azt ne csak a filológusok, névkutatók, hanem a történelem, kultúra, nemzeti hagyományok iránt érdeklődő hétköznapi olvasók is haszonnal forgathassák. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a kötet szócikkeinek szerkezete némileg eltér a hagyományos szótári felépítéstől: elsőként ugyanis a név eredetét mutatja be, majd ezt követően példákat hoz a név legkorábbi írásos adataira, s ha van ilyen, a rokon szláv nyelvekben és helységnevekben való előfordulására is. Ez az eljárása azonban nem egységes, az információk sorrendjét gyakran váltogatja, l. pl. a *Dancs (Данч)* név szócikkét: „A *Dancs* férfinév a XV–XVII. század során élt, de csak Máramarosban: 1412: *Danch Sypus,* Hódpatak (Bélay 146), 1470: *Danch,* Váncsfalva (Bélay 213) stb. A *Dancs* személynév a *Dancsa* névből keletkezett a név végi *-a* lekopásával. A *Dancs* név nagyon korán megjelenik a kárpátaljai ukránok körében családnévi szerepben, ld. 1389: *Dancs Andras,* Podhering (Lehoczky 655), 1543: *Dancz Ilye,* Fejéregyház (Bélay 139), 1715: *Dan. Dancz,* Nagybocskó (Bélay 129)." Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy a *Dancs* név minden bizonnyal magyar eredetű. A szótár névanyagának részletes ismertetésére természetesen nincs lehetőség, ezért csak az ukrán személynévadás legfontosabb jellemzőit mutatom be a szótár anyaga alapján. A 2352 név megoszlása erős férfifölényt jelez, a szótárban ugyanis 2058 férfi- és 294 női név található. Az etimológiákat böngészve átfogó képet kapunk az ukrán világi személynévadásban szerepet játszó legfontosabb motivációs tényezőkről. A magyar névadáshoz hasonlóan az ukránoknál és őseiknél is elsősorban a kívánságnevek (*Дажбог* 'Isten adja', *Доброчин* 'Jótevő', *Дорогожит* 'Kedves életű', *Желізко* 'Vas', *Жизномир* 'Békében élő', *Здоровко* 'Egészséges', *Кохан ~ Любим* 'Szeretett', *Надій* 'Remény' stb.), a külső vagy belső tulajdonságot jelölő leíró nevek (*Безнос* 'Orr nélküli', *Белоус* 'Fehérbajszú', *Богат* 'Gazdag', *Глух* 'Süket', *Голод* 'Éhség', *Зуб* 'Fog', *Малий* 'Kicsi', *Мовчан* 'Hallgatag', *Мудра* 'Bölcs', *Рад* 'Vidám' stb.), a születés körülményeire utaló nevek (*Понеділок* 'Hétfő', *Середа* 'Szerda', *П'ятниця* 'Péntek', *Крачун* 'Karácsony', *Бездід* 'Nagyapátlan', *Блізнюк* 'Iker', *Пізняк* 'Késő', *Внучко ~ Онук* 'Unoka', *П'ятко* 'Ötödik', *Первул* 'Első', *Продан* 'Eladott', *Празник* 'Ünnep' stb.), a foglalkozásnevek (*Богатир* 'Lovag', *Вайда ~ Воєвода* 'Vajda', *Витязь* 'Vitéz', *Воїн ~ Войник* 'Harcos', *Збой* 'Rabló', *Золотар* 'Ötvös', *Кенез* 'Kenéz', *Козак* 'Kozák', *Король* 'Király', *Крайник* 'Soltész, kenéz', *Мужик* 'Paraszt' stb.) és az óvónevek (*Неживий* 'Nemélő', *Незнан* 'Ismeretlen', *Некрас ~ Неліп* 'Nemszép', *Найден* 'Talált' stb.) alkotják a legkorábbi rétegeket. Meglepő a növénynévi (*Береза* 'Nyírfa', *Дуб* 'Tölgy', *Липа* 'Hárs', *Лопух* 'Lapu', *Малина* 'Málna', *Смерека* 'Fenyő' stb.) és állatnévi eredetű (*Баран* 'Bárány', *Ворона* 'Varjú', *Воробей* 'Veréb', *Бичко* 'Bika', *Борсук* 'Borz', *Голуб* 'Galamb', *Жаба* 'Varangy', *Жук* 'Bogár', *Кролик* 'Nyúl', *Курка* 'Tyúk', *Каня* 'Kánya', *Лебідь* 'Hattyú', *Коза* 'Kecske', *Кіт* 'Macska', *Коса* 'Rigó', *Одуд* 'Búbosbanka' stb.) metaforikus nevek nagy száma. A korai névadásban előfordult a többnevűség, s a nevek egyáltalán nem voltak állandóak.

A névanyag jelentős részét képezik a hagyományos, a szláv nyelvcsalád minden ágában megtalálható összetett nevek, melyek a békével (pl. *Ладимир, Будимир, Держимир, Станимир, Боримир, Хотимир, Любомир, Драгомир, Богомир;* vö. *мир* 'béke'), háborúval és harccal (pl. *Радивой, Будивой, Судивой, Боривой, Война, Войник, Войнята;* vö. *вой* 'harc, harcos'), dicsőséggel (pl. *Бранислав, Златислав, Хотислав, Гостислав, Любослав, Радослав, Домослав, Дорослав, Братслав, Ізяслав;* vö. *слав* 'dicsőség'), hatalommal (pl. *Влад, Владимир, Владислав, Всеволод, Синєволод, Біловолод;* vö. *влад* 'hatalom') kapcsolatosak.

A női nevek körében a legjellemzőbb csoportot a megfelelő férfinévből létrehozott, ún. „nőiesített" nevek (*Бажана, Богдана, Богуслава, Бориславa, Володимира, Вячеслава, Голуба, Драгомира, Звонимира, Златослава, Любомира, Тихомира* stb.) és a bóknevek alkotják (*Зірка* 'Csillag', *Златиця* 'Aranyos', *Зоря* 'Hajnal', *Іскра* 'Szikra', *Квітка* 'Virág', *Красава* 'Szépség', *Ластівка* 'Fecske', *Лілея* 'Liliom', *Люба* 'Szeretet', *Надія* 'Remény', *Радка* 'Öröm', *Ружа* 'Rózsa', *Славка* 'Dicsőség', *Сніжинка* 'Hópehely' stb.).

Érdekes adalékkal szolgálnak a mai ukrán névadási szokásokhoz az újabb keletkezésű személynevek, amelyek az ezredfordulón, Ukrajna függetlenné válása után jöttek létre. A nemzeti értékek felé fordulás nemcsak a régi nevek felelevenítését hozta magával, hanem új, a hagyományokon alapuló nevek megalkotását is ösztönözte. Az újítási hajlam elsősorban a női nevekre jellemző: *Бажана, Божедана, Вацлава, Верба, Веснянка, Владислава, Власта* stb., míg a férfinevek között ritkábban találkozhatunk új személynevekkel *(Бистрий, Братислав, Зорій, Зорян, Ростик, Ясен stb.).* Létrehozásukban a régi szláv névanyag és az ukrán névadási szokások játszottak szerepet, de több név új átvételként került át más szláv népek névadásából *(Горянка, Злата, Млада stb.).*

A szótár végén található szóvégmutató szótár lehetőséget nyújt az egyes névképzők, illetve összetett nevek esetében az utótagok gyakorisági vizsgálatára. Egy gyors áttekintés nyomán azonnal szembetűnő, hogy a leggyakoribb összetételi tagok a *-слав(а)* (164), a *-мир(а)* (89), a *-бор* (21) és a *-гость* (17). A névképzésben jellegzetes ukrán személynévképzők vesznek részt. A legaktívabb a *-ко* és a *-ка* kicsinyítő képző: az előbbi 314 (pl. *Глібко, Зубко, Молодко, Веселко*), az utóbbi 104 névben szerepel (pl. *Малишка, Ватрушка, Сливка, Свинка*). A gyakori képző közé tartozik még az *-ан* (pl. *Вовкан, Сухан, Добран*), *-ик* (pl. *Молодик, Білик, Мудрик*), *-ець* (pl. *Краснець, Чернець, Жданець*), *-ша* (pl. *Войтиша, Небойша, Мируша*), *-ча* (pl. *Станча, Гальча, Данча*), *-аш* (pl. *Богдаш, Домаш, Войташ*), *-ош* (pl. *Виткош, Татош, Дідош*), *-уш* (pl. *Богуш, Дрімуш, Требуш*), *-ота* (pl. *Бабота, Милота, Самота*), *-ята* (pl. *Голята, Дитята, Сердята*) és a szinte mindegyik női névben szereplő *-а/-я* (pl. *Чеслава, Красава, Ярмила, Драгиня, Рахиня*).

Az már az első néhány szócikk alapján feltűnik, hogy a szerző leginkább a kárpátaljai névgyűjtéseit felhasználva állította össze névanyagát. Történelmi adatainak jelentős hányada származik ugyanis beregi, máramarosi, ungi településekről. Egyéb magyar vonatkozású adatokra vadászva hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a több évszázados magyar–ukrán (ruszin) együttélés a történelmi Magyarország északkeleti vidékén a névrendszerek jelentős egymásra hatását okozta. Különösen hasznos lehet a szótár a személynevek kutatói mellett a helynévkutatók számára is, elsősorban azoknak, akik a ruszinok által lakott megyék (Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros) településneveit vizsgálják. A ruszin–ukrán eredetű helységnevek megfejtése során ugyanis gyakran ütközhetünk

abba az akadályba, hogy nincs szótárazott formája a helynév alapjául szolgáló személynévnek, vagy nehezen hozzáférhető. Ennek a problémának a kiküszöbölésében is segítséget nyújt a szótár: l. pl. *Занько* > *Zanyka, Імста* > *Misztice, Збин* > *Zbuna, Ждинь* > *Zsdenyova.* Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy több esetben maga a szerző is csak a helységnévből rekonstruálja az alapjául szolgáló személynevet, ami a köznévi eredetű nevek esetében tévedéshez is vezethet: pl. *Ждимир* > *Zsdimirpatak* 'békét váró', *Голята* > *Holyatin* 'kopasz, tar', *Угля* > *Uglya* 'szén', néhány etimológiája pedig egyértelműen téves, ezért érdemes alaposabban megvizsgálni magyarázatait (l. pl. *Перечин* > *Perecseny, Бронька* > *Baranka, Борша* > *Borsa*).

SEBESTYÉN ZSOLT

EMILIA ALDRIN
NAMNVAL SOM SOCIAL HANDLING. VAL AV FÖRNAMN OCH SAMTAL OM FÖRNAMN BLAND FÖRÄLDRAR
[Az elnevezés mint szociális aktus. Szülők keresztnévválasztása és annak megvitatása Göteborgban 2007–2009 között]
Edita Västra Aros, Uppsala, 2011. 297 lap

1. EMILIA ALDRIN önálló kötetként megjelent munkájában szociolingvisztikai és identitáselméleti szempontból elemzi a szülők keresztnévválasztását. A vizsgálat célja megfigyelni, hogy a szülők a névadás folyamatát hogyan használják fel különböző identitások létrehozására. A kutatás két részből állt: a szerző kérdőívekkel és csoportos interjúkkal is gyűjtött adatokat. Mindkét felmérés Göteborgban zajlott. A kérdőívek kitöltésében 621 szülő vett részt, mindegyikük gyereke 2007-ben született. A kérdőív eredményeit ALDRIN először kvantitatív módszerekkel elemezte, aztán statisztikai korrelációs vizsgálatot végzett. A csoportos interjúkon 23 szülő vett részt, gyerekeik 2008-ban születtek. Ezek a családok Göteborg más-más részeiben élnek, és különböző társadalmi rétegeket képviselnek. Az interjúkat többféle szempont szerint elemezték (tematikus, interakciós szociolingvisztikai és kategorizációs analízis). Mindezeket a forrásokat és módszereket felhasználva a szerző bemutatja, hogyan kaphat szociális jelentést a névválasztás.

2. Hogyan lehet a szülői névadó tevékenységet identitáselméleti nézőpontból vizsgálni? EMILIA ALDRIN hangsúlyozza, hogy az elnevezést folyamatnak, nem pedig egyszerű performatív aktusnak tekinti. Anyaga tanúsága szerint több szakaszra bontja ezt a folyamatot: az inspiráció szakaszára, az összehasonlítás, próbálgatás, megbeszélés, formalizálás szakaszára, végül egy narratív szakaszra, mely azután valósul meg, hogy a nevet kiválasztották a szülők. Ezek a szakaszok nem választhatók el élesen egymástól, sorrendjük sem kötött. Az, hogy az elnevezésen belül melyik szakasz a hangsúlyos, mindig függ az aktuális helyzettől, a kulturális tradícióktól, a divattól, a szinkrón és diakrón diskurzusoktól, valamint a makroszociális struktúráktól. Az elnevezés nem lehet teljesen szabad választás, mindig beágyazódik egy tágabb keretbe. A szerző szerint a keresztnév

szociokulturális jelenség, amelynek az alapfunkció, az identifikáció mellett vannak bizonyos szociális és kulturális funkciói is. A szülők tevékenységét az elnevezés során társadalmi pozicionálásként foghatjuk fel. Az elnevezés folyamatának minden szakaszához, illetve minden névhez különböző asszociációk kapcsolódnak; a szülők a névválasztás során figyelembe veszik ezeket az asszociációkat. A szerző szerint ebből a nézőpontból az identitást is folyamatként lehet meghatározni; az individuum folyamatosan keresi a helyét egy adott kontextusban.

3. Milyen típusú identitásokat lehet létrehozni? A szerző szerint az identitások létrehozása különböző szinteken történik; ezek közül a lokális szinten történő társadalmi pozicionálást vizsgálja meg közelebbről. Úgy látja, hogy a szülők névválasztásai szabályosan ismétlődő mintákat mutatnak. Azok a csoportok, amelyekkel a legtöbb szülő azonosul, a következő fogalmakkal írhatók le: közös vagy eredeti, hagyományos vagy modern, pragmatikus vagy esztétikus, svéd típusú, nemzetközi vagy idegen típusú. A szülők tudatában vannak ezeknek a szempontoknak, figyelembe veszik őket az elnevezés során.

A kötetben érdekes vizsgálati szempontként van jelen a makroszociális változók és a társadalmi pozicionálás kapcsolata. A kérdőívek által nyert információt a szerző szociológiai változók mentén elemzi, figyelembe véve az életkort, az iskolázottságot, a lakóhely jellegét, az otthon beszélt nyelveket és a gyerek nemét. Általában ezeknek a változóknak kis hatásuk van a társadalmi pozicionálásra, ennek ellenére kimutatható néhány szisztematikus és statisztikailag szignifikáns korreláció közöttük.

4. Hogyan hozzák létre az identitásokat? A szerző azt vizsgálja, mely nyelvi eszközöket használnak a szülők az elnevezés során a különböző identitások létrehozására. Természetesen az egyik legfontosabb forrás maga a név, de egyéb eszközök is szerepet kapnak a folyamatban (pl. a név relatív gyakorisága, helyesírása, hangzása, eredete, a hozzá kapcsolódó asszociációk). Bizonyos esetekben a szülők több szempontot is szem előtt tartanak a névválasztáskor a viszonylag összetett és árnyalt társadalmi pozicionálás érdekében. E szempontok együttes vizsgálata segíthet megérteni, hogy egy bizonyos név hogyan utalhat egy társadalmi pozícióra.

5. Kinek az identitását hozzák létre? A vizsgálat igazolja, hogy a gyerek nevének kiválasztása elősegítheti a szülők identitásának újradefiniálását, emellett persze hat a gyerek identitásának kialakulására is. Kezdetben a név inkább csak a szülők társadalmi helyére utal, később viszont már a független individuummá vált gyermekére. A név és a társadalmi pozicionálás közötti kapcsolat tehát kontextusfüggő és változó: a névhez kapcsolódó asszociáció és az általa kifejezett társadalmi attribútum időben, kulturálisan, szituációnként és egyénenként is eltérő.

6. Miért kapnak szerepet a keresztnevek a társadalmi pozicionálásban? A szocioonomasztikai szakirodalomban különböző elméletek születtek a nevek társadalmi változatosságával kapcsolatban, a szerző szerint azonban napjaink névadásának vizsgálatára ezek már nem alkalmasak, új megközelítésre van szükség. Ehhez MARY DOUGLAS kultúrszociológus munkáját veszi alapul, mely szerint az egyének választásait a különböző társadalmi modellekhez való viszonyulásuk irányítja. DOUGLAS négy lehetséges társadalmi modellt mutat be. Az első a hierarchián alapszik, törekszik a formalitásra, konzervativizmusra;

a második versenyorientált, hangsúlyozza az individualizmus, a piacorientáltság és a nyitott hálózatok fontosságát. A harmadik az egyenlőségen alapszik, törekszik a demokráciára, egyszerűség és spontaneitás jellemzi; a negyedik pedig az önként vállalt vagy akár kikényszerített elszigetelődésen alapul, s fontos szerepet játszik benne az individualizmus és a szabadság. A szerző szerint az első két modell felhasználásával választ lehet kapni a kérdésre. A makroszociális szempontokat érvényesítő vizsgálat során kirajzolódott, hogy a névválasztásra jellemző konzervativizmus elsősorban az egyetemi végzettségű, illetve idősebb szülőket jellemzi, míg a kreativitás az egyetemi végzettség nélkülieket és a fiatalabbakat. Azok a szülők tehát, akiknek magasabb pozíciójuk lenne egy hierarchikus társadalomban, a névválasztást eszközként használják fel ennek kifejezésére. Ugyanakkor azok a szülők, akik nem remélhetnek magasabb pozíciót egy ilyen társadalomban, olyan nevet választanak, amely egy individualista, versenyorientált társadalmi modellt asszociál. Néhány szülő az elnevezés során az egyenlőségen alapuló modell mellett foglalt állást: az ő névválasztásukat egyszerűség és pragmatizmus jellemezte.

7. A kötetnek angol nyelvű összefoglalója van (251–65), s egy névlista, illetve adatsor is kapcsolódik hozzá (288–97). A mellékletben (279–87) a kérdőívek és az interjúkérdések is megtalálhatók, még átláthatóbbá téve ezáltal a vizsgálatot.

EMILIA ALDRIN a szociolingvisztikai szempontok mellett identitáselméleti nézőpontból is megvizsgálja az általa összegyűjtött névanyagot. Munkájának érdeme, hogy jól kidolgozott elméleti keret felhasználásával újabb névtani összefüggésekre világít rá, s eredményeit nemcsak bemutatja, hanem magyarázatot is keres rájuk.

HAINDRICH HELGA ANNA

RESZEGI KATALIN: HEGYNEVEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 216 lap

A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. számaként jelent meg RESZEGI KATALIN hegynevekről írott monográfiája, melynek alapját a szerző által 2009-ben megvédett doktori disszertáció alkotta. A magyar névtudományban a hegynevek kutatása a többi helynévfajtához képest háttérbe szorult. Az utóbbi évtizedekben elsősorban KISS LAJOS foglalkozott a témával, aki „A hegyek és hegységek nevei" című akadémiai székfoglalójában (2001) felhívta a figyelmet a névtan e vizsgálatra érdemes részterületére. Pedig a névtanban felettébb szükséges az egyes névfajták monografikus feldolgozása. RESZEGI KATALIN a középkori Magyarország hegynévkincsét tárja elénk, a korai ómagyar kori hegynevekhez kapcsolódó névadási-névhasználati szokásokat mutatja be. A különféle forrásokból (Györffy, ÁÚO., KMHsz. 1., FNESz. stb.) összeállított korpusz mintegy ezer hegynevet tartalmaz. A tematikus névtani monográfia útmutatóként szolgálhat a további hegyneves kutatásokhoz, mivel az elemzett névkorpuszon túl összefoglalja a hegynevek kutatásának történetét és a témával összefüggő szakirodalmat is. A szerző említi, hogy munkájával mintát igyekszik adni a további, eddig rendszerszerűen még nem vizsgált helynévfajták feldolgozásához is.

A munka három nagyobb egységből tevődik össze. A szerző az első fejezetben (11–65) a hegynevek vizsgálatával kapcsolatos elméleti kérdésekkel foglalkozik. Rámutat arra, hogy a természeti és műveltségi helynevek között jelentős különbségek mutatkoznak a nevek keletkezésében, szerkezetében és a névadás motivációjában. RESZEGI KATALIN a *mikro-* és *makrotoponimák* terminusokat is használja. A helynevek e két típusát elsődlegesen névhasználati körük kiterjedtsége, illetőleg eltérő denotatív jellegük alapján különíthetjük el. Nehezen dönthető el azonban, hogy hol a határ a két névtípus között, mely helynévfajtákat sorolhatjuk a mikro-, illetve a makrotoponimák kategóriájába. A könyv szerzője is utal arra, hogy a régiségben többnyire nem oldható meg a tényleges elkülönítésük. Megemlíti, hogy a *mikrotoponima* helyett újabban a *mikronév* terminus is használatos, melyet jómagam nem tartok szerencsés műszónak, mivel félreértelmezhető. A *mikronév* terminus például mikroközösségben használatos személynévre is vonatkozhatna. A *mikro-* és *makrotoponima* műszavak meghatározásának nehézségeire, a különböző nyelvekben használatos eltérő értelmezésére, valamint használatuk gyakori/ritka voltára mutatott rá a 2012 októberében Łódźban (Lengyelország) megrendezett 18. Nemzetközi Szláv Névtudományi Konferencia is, amely a „Mikro- és makrotoponímia" címet viselte. A szláv névtani terminológiában a hegynevekkel kapcsolatban ritkábban használatosak a *mikro-* és *makrooronima* szakkifejezések. A mikrooronimák kisebb kiterjedésű térszínformák megnevezései, szűk körben, mikroközösségben ismert és használatos domborzati nevek (pl. a hegy- vagy sziklamászóutak nevei); a makrooronimák nagyobb kiterjedésű domborzati formák megnevezésére szolgálnak, széles körben ismertek és használatosak (pl. hegységek nevei).

A hegynevek kutatásának történeti áttekintése után RESZEGI KATALIN kitér a *hegynév* fogalmának meghatározására. A *hegynév* terminus a földfelszíni kiemelkedések és ezek részeinek tulajdonnévi értékű elnevezéseit foglalja magába. A megnevezőknek, a névhasználóknak a földrajzi környezetük által meghatározott szemléletétől függ, hogy mit tekintenek hegynek. A *hegy* földrajzi köznév a nyelvterület bizonyos részein csak magas és nagy kiterjedésű földfelszíni formákat jelöl, másutt azonban alig szembetűnő kiemelkedések megnevezésére is szolgálhat. A szerző a továbbiakban rámutat a latin oklevelekből származó hegynevek névterjedelmének meghatározása kapcsán jelentkező nehézségekre, majd a hegynevek és egyéb helynévfajták (víz-, táj-, helység- és erdőnevek) között megmutatkozó nyelvészeti és történettudományi vonatkozású különbségekre, a névalakulás feltehető irányaira. A hegynevek és más helynevek kapcsolata kétirányú lehet: a hegynevek létrehozásában gyakran vesznek részt más objektumfajtát jelölő nevek, azonban a kiemelkedések nevei is gyakorta megjelennek más helyfajtákhoz tartozó objektumok megnevezéseiben. A korai ómagyar korban legnagyobb számban a települések és a kiemelkedések kapcsolatát tükröző nevekre találunk példákat. Az okleveles hegynévkorpusz összegyűjtése során több probléma is felmerült; például szükség volt az oklevelek alapos ismeretére, mivel meg kellett állapítani a hegy megjelölésére használt forma tulajdonnévi vagy közszói státusát. Ennek eldöntése leginkább a fajtajelölő funkciót kifejező neveknél, illetve a teljesen vagy részben latinul szereplő neveknél volt problematikus.

RESZEGI KATALIN a második fejezetben (67–119) külön tárgyalja a kiemelkedés egészét, illetve a hegyrészt jelölő hegyrajzi közneveket. A vizsgált mintegy ezer hegynév közel 65%-a tartalmaz csaknem két tucat különféle hegyrajzi köznevet, melyek a középkorban meghatározó részt vállaltak a magyar hegynevek funkcionális és lexikális arculatának a megformálásában. A hegyrajzi köznevek egy része jelentését tekintve megfelel a szó mai

köznyelvi használatának (pl. *bérc, domb, hát, hegy, kő, lejtő, magas, tető*), mások csak egyes nyelvjárásokban vannak meg, sőt kihaltak is előfordulnak közöttük (pl. *fő, gyűr, homlok, mál, orom, orr, rez, ség, torbágy, tő, verő*). A szerző a névalkotó szerepben lévő lexémákat részletesen elemzi eredetük, a különböző szótárakban lévő előfordulásuk, jelentésbeli viszonyaik, használati gyakoriságuk és szóföldrajzi megoszlásuk alapján. A szótörténeti adatokat tartalmazó részben áttekinti az egyes hegyrajzi köznevek különféle etimológiai magyarázatait, a szó első és további előfordulásait, hangtani és morfológiai sajátosságait, a szó különböző jelentéseit, vidékenként eltérő szemantikai tartalmát. A jelzős szintagmából létrejött helynevekben a jelzőként álló melléknév vagy főnév szemantikai tartalmából is következtet a kétrészes név alaptagjaként álló szó jelentésére. Amennyiben a hegyrajzi lexéma önmagában szerepel az oklevelekben, kérdésessé válhat, hogy tulajdonnévként vagy közszóként értelmezhető-e. A szerző minden esetben közli az álláspontját, feltevéseit. Rámutat a tárgyalt földrajzi köznév korai ómagyar kori területi elterjedtségére, szóföldrajzi megoszlására is. Az egyes hegyrajzi köznevek helynevekbeli előfordulását a Kárpát-medencében a korai ómagyar korban szemléletes térképeken ábrázolja. A leggyakrabban előforduló hegyrajzi köznevek a *bérc,* a *hegy* és a *halom.*

A munka harmadik fejezetében (121–86) RESZEGI KATALIN a korai ómagyar kori hegynevek névrendszertani elemzését végzi el szerkezeti, majd keletkezéstörténeti szempontból HOFFMANN ISTVÁN helynév-tipológiája alapján. Bemutatja a különféle szerkezetű névstruktúrákat, külön-külön foglalkozik a fajtajelölő, megnevező szerepű, a hegy valamely sajátosságát kifejező és a bizonytalan szemantikai tartalmú névrészekkel. A korai ómagyar kori hegynevek besorolásával kapcsolatos problémákat, a névadási indíték feltárásának nehézségeit a névadási szituáció ismeretének hiányában jól illusztrálja a következő idézet: „A *Garabos-halom* kapcsán háromféle alakulásmóddal is számolhatunk: lehetséges egyrészt, hogy az előtag az ősszláv *gъrbъ* 'domb; hát' jelentésű szóval, illetve ennek valamely szláv helynévi származékával hozható kapcsolatba. Feltételezhetjük továbbá azt is, hogy a szláv *grab(r)ъ* 'gyertyán' szó szláv helynévi származéka alakult a magyarban *-s* képzővel helynévvé. Mindkét esetben megnevező funkciót tulajdoníthatunk neki. Nem zárható ki azonban a személynévből való eredeztetés sem, vö. 1138/1329: *Grab* szn., 1303/1335>1436: *Garabus* fia János (TÓTH V. 2001b: 60, ÁSznt.), ekkor azonban magyar névadásról van szó" (128). A könyv szerzője a keletkezéstörténeti elemzés során a szintagmatikus és morfematikus szerkesztéssel, jelentésbeli névalkotással, szerkezeti változással, névátvétellel alakult hegyneveket helyezi a vizsgálat középpontjába. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata által igyekszik rávilágítani az etnikai viszonyok és a hegynevek közötti kapcsolatokra. Bemutatja a vizsgált hegynevek kronológiai, származásbeli rétegeit, területbeli különbségeit. A magyar névadással létrejött névréteget szófaji-szemantikai szempont alapján, a szláv neveket morfológiai felépítés szerint elemzi. A névanyagból egy hegynevet eredeztet a német nyelvből.

A felhasznált szakirodalom-jegyzék (189–204) után található névmutató a munka könnyebb kezelhetőségét segíti. Az egész könyvben 164 lap alji lábjegyzet van, ezek is hozzájárulnak a vonatkozó részek, adatok értelmezéséhez. A magyar névtudomány a hegynevek témakörében egy új, szakszerű monográfiával gazdagodott. A hiánypótló mű – reményeink szerint – újabb lendületet adhat a hegynevekkel, domborzati nevekkel összefüggő kutatásoknak.

BAUKO JÁNOS

GYŐRFFY ERZSÉBET
KORAI ÓMAGYAR KORI FOLYÓVÍZNEVEK
A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, 2011. 224 lap

1. GYŐRFFY ERZSÉBET számos víznévvel kapcsolatos tanulmányának elméleti és analitikus összefoglalása, továbbgondolása, egyben doktori értekezésének bővített anyaga e könyv. A víznevek vizsgálatába – hasonlóan RESZEGI KATALIN középkori hegyneveket tárgyaló monográfiájához – szinte a teljes Árpád-kori Magyarország folyóvizeit bevonja. Ami pedig e munkát a sorozat többi darabjával összeköti, az a HOFFMANN-féle többszintű helynév-tipológiai modell (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) alkalmazása. Ennek megfelelően a tartalmi egység alappillérét két fogalomkör alkotja: az első, elméleti rész a víznevek jelentéssíkjainak értelmezési lehetőségeit tárgyalja, a második, analitikus részt pedig a leíró, konstrukcionális elemzés, illetve a keletkezéstörténeti vagy diakrón szempontú vizsgálat tartalmazza.

2. A kötet bevezetője tömören megfogalmazza a hidronomasztika tárgykörébe tartozó lényeges gondolatokat. Hangsúlyozza, hogy ez a tudományág mennyire szerves részét képezi olyan diszciplínáknak, mint a névtan, a nyelvtörténet, a történeti földrajz, a történettudomány; a népesség- és településtörténeti kutatásokban pedig sok esetben döntő tényezővé válhat a népcsoportok korának, megtelepedési elsőségének az eldöntésében (8). A szerző kitér a névadat lejegyzésének alapvető szerepére, ami a helymeghatározáson túl nyelvjárás-történeti vizsgálatokban is nagy segítséget nyújthat. Rámutat a magyar víznévkutatás hiányosságára is: arra, hogy a tudománytörténeti szakmunkák elsősorban a nagyobb vizek etimológiai vizsgálatánál rekedtek meg, holott a belső keletkezésű nevek szolgálnak több nyelvi ismerettel (9).

A kötet három nagy fejezetből áll: 1. a folyóvíznevek kutatásának történeti áttekintése; 2. a víznévkutatás elméleti megközelítése; 3. névrendszertani vizsgálat. A kötethez helynévmutató (193–213) és angol nyelvű összefoglaló is kapcsolódik (213–21).

„A magyar víznévkutatás története” című fejezet (11–28) a következő témákat tárgyalja: adattárak, etimológiai és névrendszertani kutatások, nyelvi és kronológiai rétegek, vízrajzi köznevek vizsgálata. A szerző a korábbi makro- és mikrotoponimiai vizsgálatok történetében mérföldkőnek számító munkák közös hátrányát abban látja, hogy tipológiai rendszerük többnyire egy- vagy kevert szempontú (17), így alkalmazhatóságuk erősen korlátozott, mert a kevésbé tipikus helyneveket nehezen lehet az általuk nyújtott keretben elhelyezni. A belső keletkezésű mikrotoponimák elemzésére HOFFMANN állított össze olyan analitikus modellt, amely a korábbi rendszerszemléletek koherenciáját biztosítja; az újabb helynévelemzési munkák ebben az elméleti keretben íródtak, közéjük sorolandó GYŐRFFY jelen dolgozata is.

3. A monográfia második fejezete a víznévkutatás elméleti kérdéseit sorakoztatja fel két részben (29–47). Az első egység a folyóvizek neveit illeszti bele különféle tipológiák rendszerébe. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy egy folyó vízbősége igen változékony

lehet, így csoportbeli besorolása ennek alapján képlékennyé válhat. A történeti névadatok pontosabb megítélésében a latin minősítések könnyíthetik meg a kategorizációt (pl. *fluvius, flumen, rivulus, rivus, torrens*), bár ezek a vízrajzi köznevek is rejthetnek értelmezési buktatókat, amikor a nevet alkotó appellativum és a latin szó nem azonos szómezőbe tartozik (pl. *ad fluvium Soustou*). E probléma áthidalására a szerző a név egyéb előfordulásának a figyelembevételét ajánlja (32).

A második fejezet következő állomása a rész-egész fogalomkörébe tartozó víz- és szakasznevek jelentéstani kérdését járja körül, figyelembe véve a folyónevek fő- és mellékágának egymáshoz való viszonyát. E vizsgálatban a kognitív nyelvészeti és szociolingvisztikai módszerek bevonása jelentős segítséget nyújthat. Több nyelvközösség esetében a névalkotó tevékenységet a nyelvi és társadalmi presztízs is befolyásolhatja, mert a magasabb tekintélyű, így névalkotó és névmegtartó dominanciával bíró csoport által választott név marad meg.

4. A tartalmi egység következő alappillére, egyben a könyv harmadik fejezete „A folyóvíznevek névrendszertani vizsgálata". A HOFFMANN-féle elemzési modell négy szintjének egyes szempontjait ötvözve a szerkezeti analízisben a funkcionális-szemantikai aspektus uralkodik, aminek csupán kiegészítő része a lexikális-morfológiai elemzés. E két elemzési szempont a feldolgozás során sohasem keveredik egymással, míg kohéziós erejét végig megőrzi. A szerző a szintagmatikus elemzést is beépíti a szerkezeti analízisbe, illetve a keletkezéstörténeti vizsgálatba (49).

A következő gondolati szegmens jelentéstani alapkategóriákat mutat be. A három szemantikai osztály a hely fajtáját (F), a víz sajátosságát (S) és a vizet megnevező (M) funkciók szerint csoportosítható. Kétrészes víznevek esetében ezek kombinációiból további alosztályok születnek: elsődleges alakulatok az S + F *(Sós-patak)* és S + M *(Sebes-Körös)* szerkezetű összetételek, másodlagosan létrejövő nevek pedig az M + F *(Béla pataka)* típusú konstrukciók. A szerző bemutatja, hogyan illeszthető bele az alapmodellbe a korai ómagyar kori víznevek funkcionális szerkezete, csoportosítva a neveket tulajdonság és viszonyrendszerek szerint, egyúttal átfogó képet adva a víznévállomány névrészfunkciók szerinti megoszlásáról.

A szerkezeti elemzést követően GYŐRFFY külön tárgyalja a korszak vízrajzi köznéveit (85–104), szám szerint 15-öt. Gyakorisági sorrend szerint mutatja be ezeket a helynévfajtákat: értelmezi, majd térképre vetíti a *patak, ér, víz, sár, ág, fok, maláka, sevnice, aszó, jó, séd* és *ügy* köznéveket (a *patak* lexéma térképe sajnos hiányzik) (86).

5. A víznevek keletkezéstörténeti elemzése (105–45) során az új helynevek létrejöttekor érvényesülő nyelvi szabályok szerepét tekinthetjük át. A szerző az alapmodell egyes elemeit részben disztingválatlan alkalmazza, így megkülönbözteti a szintagmatikai szerkesztéssel alkotott jelöletlen és jelölt folyóvízneveket, illetve a morfematikus szerkesztéssel, a jelentésbeli névalkotással és a szerkezeti változással keletkezett hidronimákat, végül pedig a névátvételeket. A következő kisebb tartalmi egység olyan folyamatokat mutat be, melyekben az új helynévi jelentés az alaki szerkezet megváltoztatása nélkül (például névköltöztetéssel) vagy szerkezeti átalakulással *(Garadna-patak > Garadna-pataka)* keletkezik.

A kötetben a szerkezeti változással alakult nevek csoportját a névátvételek követik, amelyek a többnyelvű területek helynévrendszereinek kölcsönhatásából fakadnak; ilyenek

az óeurópai, germán, szláv és török eredetű nevek. A fent tárgyalt tartalmi egység összegző részében GYŐRFFY százalékos felbontásban mutatja be a keletkezéstörténeti kategóriák szerint előforduló nevek arányát, amit tovább tagol 50 és 100 éves felbontásban. A folyóvíznevek kronológiai és területi állandóságával bizonyítja, hogy a víznevek a helynévrendszer legállandóbb rétegét képezik. A víznevek megmaradása, továbbélése függ a lakosság cserélődésétől, más nyelvvel való érintkezésétől, valamint a természeti változások vagy a mesterséges vízszabályozás okozta beavatkozások mértékétől. A szerző felsorakoztatja a víznevek szerkezeti változásának lehetőségeit, és összeveti az Árpád-kori Baranya és Heves vármegyék névkincsét a mai Baranya megyei Sásdi járás és a Heves megyei Egri járás magyar víznévi anyagával. Az ezt összegző 1. ábra remekül tükrözi azokat a bonyolult folyamatokat, amelyek egy víznév létrejöttében szerepet játszhatnak (146).

A következő nagyobb gondolati egység a folyóvíznevekből keletkezett egyéb helynévfajtákat mutatja be a korai ómagyar kori korpusz időbeli kitágításával, a FNESz. bevonásával. Folyóvíznevekből keletkezhetnek település-, táj-, vár-, hegynevek, illetve egyéb helynévfajták, mint a völgy-, szoros-, barlang- vagy hágónevek. A településnév-víznév kapcsán a témából fakadóan érdemes lett volna megemlíteni MATICSÁK SÁNDOR írásait a mordvin település- és víznevek kapcsolatáról.

A tó- és folyóvíznevek névrendszertani összehasonlításával GYŐRFFY megállapítja, hogy a funkcionális-szemantikai szerkezettípusok tekintetében a tóneveknél a fajta- és sajátosságot jelölő, a folyóvizeknél pedig a megnevező funkció van túlsúlyban. A keletkezéstörténeti szempontú összevetés eredményei alapján a tónevek körében magasabb a szintagmatikus, morfematikus szerkesztéssel, valamint a jelentésbeli névadással keletkezett hidronimák aránya, a folyónevekre pedig inkább a szerkezeti változással, illetve névátvétellel keletkezett nevek aránya jellemző (177).

6. Az angol összegzés mellett véleményem szerint a kötet adatgazdagsága miatt egy magyar nyelvű áttekintés is indokolt lenne a harmadik fejezet, azaz a teljes nyelvészeti elemzés után. A földrajzi nevek nyelvészeti vizsgálatában elengedhetetlen a térképek forrásbeli és szemléltetésbeli használata, ezért egy egyszerű, legalább a nagyobb folyóvizeket feltüntető térképmelléklet a könyv végén nemcsak az idegen, hanem a magyar nyelvű olvasóközönség tájékozódását is megkönnyíthetné. Ez azonban semmit sem von le a kötet értékéből, mely a korai ómagyar kori víznevek átfogó, szigorúan következetes névrendszertani feldolgozásával mgkerülhetetlen a téma kutatói számára.

KISS MAGDALÉNA

PÓCZOS RITA: NYELVI ÉRINTKEZÉS ÉS A HELYNÉVRENDSZEREK KÖLCSÖNHATÁSA
A Magyar Névarchívum Kiadványai 18.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 237 lap

PÓCZOS RITA, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatója – intenzív névtani kutatómunka után – érett tudósként kezdett hozzá a magyarok és németek által lakott Baranya megyei Sásdi járás kétnyelvű helynévrendszerének a vizsgálatához.

A szerző előfeltevése szerint a munka kutatási eredményei más többnyelvű területek régebbi és ezért kevésbé ismert névrendszereire is alkalmazhatók lesznek. A germanisztikai tanulmányok és német nyelvű előadások, illetve publikációk segítették a szerzőt a feladat megvalósításában.

Az elemzés korpusza a „Baranya megye földrajzi nevei" (BMFN.) (PESTI JÁNOS et al. szerk.; Pécs, 1982–1983.) című névtár települések szerint tagolt, mintegy 13 000 adatot tartalmazó helynévkincse. A kötetek teljes névanyaga – a Somogy és Tolna megyei névtárak névkincsével együtt – felkerült az internetre digitalizált formában a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 2010-ben elkezdett „Magyar Digitális Helynévtár" (MDH; http://mnytud.arts.unideb.hu/mdh/) című projekt keretében. A projekt célja a Kárpát-medence teljes helynévanyagának digitalizálása. PÓCZOS RITA dolgozata a további névállományok feldolgozásához is kínál módszertani támpontokat.

Az első, bevezető fejezetben a szerző a dolgozat célját és tartalmi tagolását mutatja be. A második fejezet, a „Tudománytörténeti előzmények" (11–34) kiváló magyar nyelvkutatók (pl. Melich János, Kniezsa István, Moór Elemér, Benkő Loránd, Kristó Gyula, Kiss Lajos, Hoffmann István) többnyelvű területek párhuzamos névadásáról írott tanulmányainak a terjedelmes áttekintését nyújtja; ez a szerző munkájának megkerülhetetlen alapja. Ennek a tematikának a kutatásában az ötvenes éveket követő hosszú szünet után az utóbbi évtizedekben újabb felívelés tapasztalható. A szerző kiváló kritikai érzékkel mutatja be a téma módszertani fejlődését és az egyes kutatási modellek finomodását.

A harmadik fejezetben (35–51) kapott helyet a tanulmány részletkutatásainak elméleti és módszertani megalapozása: a korpusz és a többnyelvű névrendszerek feldolgozására alkalmas rendszertani modell kiválasztása. Mivel a magyar névkutatásban viszonylag kevés példa található a többnyelvű névállományok kölcsönhatásainak szisztematikus vizsgálatára, a szerző más területek, illetve más nyelvek helynévkutatásának tapasztalatait is felhasználja. Vezérfonalául a RUDOLF ŠRÁMEK, ERNST EICHLER és KARLHEINZ HENGST irányításával kialakult lipcsei és brünni kutatócsoport modellelméleti alapvetéseit választotta, amelyeket módosított formában, az areális sajátosságok és a magyar–német kétnyelvűség figyelembevételével a konkrét kérdések megoldásához is segítségül hív. A német és a magyar névrendszerek, névalkotási minták összehasonlító vizsgálata, az egyezések és különbségek, valamint az interferenciajelenségek feltárása PÓCZOS RITA szerint nem lehet önmagában a kutatás célja. Sokkal inkább olyan specifikus kutatási módszerek kialakításán dolgozik, amelyek képesek a két rendszer kapcsolatait, illetve a többnevűséget létrehozó névadási folyamatokat megmagyarázni. Fontos továbbá, hogy az eredmények illeszkedjenek a már meglévő modellekhez.

A negyedik fejezet, a tanulmány magja „A Sásdi járás névkincsének névrendszertani elemzése" címet kapta (53–205). Baranya megye népességtörténetének és a korpusz statisztikájának rövid áttekintése után (A fejezet) a HOFFMANN-féle modell alapján végzett funkcionális-szemantikai elemzés következik (B fejezet) az alábbi sorrendben: 1. fajtajelölő névrészek, ezen belül az egy- és kétrészes nevek alaprészei; 2. megnevező funkciójú névrészek; 3. sajátosságkifejező névrészek, ezen belül tulajdonságjelölők (méret, forma, anyag, szín, kor stb.), külső viszonyra (állat-, növényvilágra, épületre, tulajdonosra, lakóra, származásra, eseményre) utalók, továbbá helyviszonyt kifejezők (pontos elhelyezkedésre, irányra, relatív helyre utalók).

A C) fejezetben a szerző a magyar és a német helynévrendszerek funkcionális-szemantikai vonásait hasonlítja össze, kiemelve azokat a helyneveket, amelyek a két

nyelvben az elnevezés vagy a használat szempontjából eltérnek egymástól. Ez a fejezet a denotátumok fajtái szerint épül fel (település-, víz- és dűlőnevek stb.). A településnevek modelljei a két nyelvben alapjaikban különböznek. A német nevek szinte kivétel nélkül egyrészesek, a magyarok viszont lehetnek kétrészesek is, és névadási motivációik jóval változatosabbak. Az egyes típusok százalékos megoszlását az 1. táblázat szemlélteti. Figyelemre méltó az a megállapítás, hogy a településnevek a névadóra és nem a névhasználókra utalnak, kivéve, ha a nevek olyan szerkezeti változásokat mutatnak, amelyekből felismerhető a névhasználók nyelve.

A német víznevek száma lényegesen csekélyebb, mint a magyaroké. A 2. táblázat mutatja funkcionális-szemantikai elemzésük eredményének százalékos arányait. A dűlőnevek szerkezete nem mutat feltűnő különbséget a két névrendszerben (3. táblázat). A háborút követő években a belterületi objektumok (utak, utcák) nagy része híres személyre vagy politikai tartalomra utaló hivatalos nevet kapott *(Ady utca, Béke utca)*, amelyeket a magyarok a régi megnevezések mellett használtak. A németek megőrizték korábban használt helyneveiket *(Ady utca: Drübige Gasse)*. Az épületek nevei mindkét nyelvben azonos megnevezési minták szerint épülnek fel: nagyrészt egyrészesek, és a denotátum fajtájára vagy a tulajdonosra utalnak. A megnevezés motivációi tehát elsősorban szociális és nem nyelvi tényezőktől függenek (l. 4–5. táblázat). A 6. táblázat a teljes helynévrendszer funkcionális-szemantikai típusainak százalékos megoszlását mutatja. A vizsgálat fontos eredménye az a felismerés, hogy a mikrotoponimák nyelvi eredete akkor sem feltétlenül utal az ott élők etnikumára, ha azok jelentősebb arányban fordulnak elő az adott vidéken. Így a Sásdi járásban fellelhető szláv eredetű helynevek már csupán a hajdani szláv népcsoportra emlékeztetnek (104).

A D) fejezet a keletkezéstörténeti vizsgálat; itt a C) fejezettel ellentétben a nevek szóalkotási mintáit vizsgálja a szerző kontrasztív módon, HOFFMANN modellje alapján. Elsőként a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött neveket veszi sorra, és tárgyalja a helynevek alapszavának szófaját (főnév, melléknév, számnév), illetve morfológiai felépítését is (toldalékos vagy toldalék nélküli). Különleges csoportot alkotnak az elliptikus, a magyarban névutós, a németben elöljárós szerkezetek *(Rétek alatti, Am Bikaler Weg)*, melyek a hivatalos földmérések során keletkezett képzésminták. A BMFN. adatközlőinek névmagyarázatai nagyban hozzájárultak az adatok helyes besorolásához, de gyakran tetten érhető a hiányos nyelvtudásból adódó téves lejegyzés is, mint például az *Oben Tokau* (m. *Tokaj felett*) és még néhány, névelővel álló helynév esetében. Nem szabad persze figyelmen kívül hagynunk, hogy a német népesség aránya a kisajátítások és kitelepítések miatt olyan jelentős mértékben csökkent, hogy az adatközlők kb. 40 év múltán már csak passzív nyelvtudással rendelkeztek, mert a mindennapokban csak magyarul beszéltek.

Nem problémamentes azoknak a gyakran előforduló tulajdonneveknek az értékelése sem, mint az *Iskola, Templom, Patak* (n. *Schule, Kirche, Bach*), amelyek egyediségük ellenére is első látásra inkább köznévnek tűnnek. Mivel ezek besorolása nem mindig oldható meg egyértelműen, a szerző elfogadta a BMFN. értékeléseit.

A világosság és érthetőség érdekében a dolgozatban a BMFN.-ben magyar helyesírással átírt német helynevek standardizált formában jelennek meg, de a szerző ügyelt a grammatikai szerkezet megőrzésére (pl. *-lein* < nyj. *-che, -le* kicsinyítő képző). Nyelvjárási névadatok egyébként csak ritkán fordulnak elő a tanulmányban.

Ez a fejezet a továbbiakban a névátvitelek (*Kiskut* víznév > dűlőnév, ugyanígy a régi *Toplica*), az elliptikus szerkezetek *(Somatető > Soma, Ochsgässchen > Ochs)* és a hibrid

formák *(Szurdok-Hohl, Szurdoker Hohl)* kérdését tárgyalja. A népetimológiával létrejött alakulatok között az alábbi példák szerepelnek: *Csósi rétek > Sósi rétek; Orfűi árok > Urfi árok;* n. *Hopps Mühle,* m. *Hoppsz malom > Rossz malom; Gerste Tal > Kecsketál;* az *Állomás > Zámás, Sándor orma > Sándorma* helynevek pedig deetimologizációval keletkeztek. További példák átvételre: m. *Bordavölgy* > n. *Portáve,* m. *Krintye* < n. *Gründlein* (valójában: *Gründchen* [krintjə]). Az integráció létrejöhet hangtani változás nélkül, részleges vagy teljes beilleszkedéssel az átvevő nyelvbe, pl. szb–hv. *Bukvik,* m. *Bukvik;* m. *Hóstel* < n. *Hofstelle* (nyj. *Hofstell* 'szérűskert'); m. *Gerebice* (< valószínűleg szb–hv.) > n. *Kerpic-Wiese* (a második és az utolsó szótag magánhangzójának eltűnésével).

Az E) fejezetben a szerző összehasonlítja a két nyelv névrendszereinek szóalkotásmódjait, és vázolja eltéréseiket. Elsőként a településneveket vizsgálja, de csak a magyarokat, mert a németek kivétel nélkül ezek átvételével keletkeztek, és részben vagy egészben alkalmazkodtak a saját nyelvjárásuk fonológiai rendszeréhez. A víznevek körében mindkét nyelvben a szintagmatikus szerkesztésmód dominál, akárcsak a dűlőnevek csoportjában. A névtípusok képzésmódjainak százalékos megoszlását külön táblázatok szemléltetik. A két nyelv teljes névállományának arányait a 12. táblázat összesíti.

Az F) szakasz a két- és többnevűség elemzéséhez nyújt iránymutató elméleti felvetéseket, valamint történeti szempontok bevonásával részletesen bemutatja és továbbfejleszti a legfontosabb modelleket.

Az ötödik fejezet az Árpád-kori Borsod vármegye népességének nyelvi-etnikai összetételét vizsgálja. Ebben a részben arra a kérdésre keres választ PÓCZOS RITA, hogy menynyire lehet a történelmi névanyagból az etnikai összetételre következtetni. A nevek nyelvi eredete alapján megrajzolt korábbi kép a mai többnyelvű névanyag vizsgálati eredményeinek felhasználásával komplexebb és realisztikusabb vonásokat nyerhet. Ezt az aspektust jelöli meg a szerző is kutatási célként a VI., összefoglaló fejezetben.

Az egyes névtípusok tárgyalását mindig a terminusok tisztázása vezeti be. Nagy hangsúlyt kapnak a tanulmányban az elméleti alapvetések, mindenekelőtt más régiók névrendszereinek párhuzamai. Mivel a példák definícióval és lokalizációval online is elérhetők és visszakereshetők a Magyar Digitális Helynévtárban, névregiszterre, illetve a nevek pontos helymeghatározására nem volt szükség.

A mindkét nyelvből sok példával alátámasztott, alapos és új kutatási utakat nyitó mű nagy elismerést érdemel. Példás munka, amely jól alkalmazható majd Magyarország többnyelvű névkincsének további vizsgálataiban is.

SCHWING JÓZSEF

LAKATOS ERIKA: MESÉLŐ UTCANEVEK – TATA
Tatai Városkapu Közhasznú Zrt., Tata, 2011. 152 lap

LAKATOS ERIKA munkája az egy-egy település utcanévanyagát közzétevő és feldolgozó monográfiák sorát gyarapítja. A kiadvány az általános és középiskolai tanulmányait Tatán végző szerző doktori disszertációján alapszik, mely a Magyar Névtani Dolgozatok 83. számaként látott napvilágot. Helytörténeti lektora KÖRMENDI GÉZA, a helyi Eötvös

József Gimnázium egykori igazgatója volt; nem meglepő tehát, hogy a könyv külső megjelenését és tartalmát tekintve egyaránt érzékelhető a szerző és a lektor alapos helyismerete, személyes kapcsolata a várossal.

A kötet külleme kiemelkedően igényes, a kemény fedlap és a borító már önmagában is jó benyomást kelt, a régi képeslapok és fényképek pedig közelebb hozzák a szélesebb olvasóközönséghez az egyébként talán száraznak tűnő névtani rendszerezést és adattárat. Sajnálatos viszont, hogy ilyen gazdag képanyag mellett a kiadványban sem településtérképet, sem vázlatos névtérkép(ek)et nem találunk.

A kötet tartalmilag rendkívül sokszínű, az adattár és a névtani vizsgálat mellett helytörténeti szempontból is érdekes információkat tartalmaz. Az előszót és a bevezetést követően sor kerül a város történetének rövid áttekintésére. E település- és névtörténeti összefoglaló jól megalapozza a későbbi rendszerezést és adattárat. A korai évszázadok leírásából hiányolhatjuk a hivatkozásokat, bár az érdeklődők számára a kötet végén található irodalomjegyzék számos továbbvezető munkát sorakoztat fel.

A névtani vizsgálat és az adattár a 18. századtól a 21. század első évtizedéig terjedő időszak utcanévanyagát fogja át. A szerző hét periódus (a 18. század közepe, az 1818–1864 közötti időszak, a 19–20. század fordulója, a két világháború közötti évek, az 1960-as évek, az 1980-as évek és napjaink) kiemelésével mutatja be a helynévanyagban végbement változásokat, a jelenlegi utcanévrendszer kialakulását. HAJDÚ MIHÁLY rendszerezését követve külön vizsgálja a belterületi helynevek elő- és utótagjait, s míg az utótagoknál a földrajzi köznevek előfordulására és megoszlására, illetve a névanyagban lezajlott gyarapodására helyeződik a hangsúly, az előtagok elemzésében a jelentésalapú, részletes kategorizáció kerül a középpontba. A szerző táblázatban is szemlélteti a különböző típusok megoszlását, erősítve ezzel az elemzés leíró és rendszerező jellegét.

A vizsgálatot követő adattárban szócikkenként kísérhetjük figyelemmel egy-egy közterület elnevezésének változásait. A rendezés a jelölt objektum alapján történik; a szócikkek a név jelenkori formája szerint kerültek betűrendbe, a ma már nem élő nevek esetében pedig a legutolsó használt alak szolgál a rendszerezés alapjául. Külön jelöléssel ellátva szóbeli elnevezések is előfordulnak az anyagban. Ezekre és a történeti adatokra a kötet végi mutató segítségével találhatunk rá. Az adattár hivatkozásrendszere elég következetes, áttekinthetőség szempontjából viszont kevésbé szerencsés. A hivatkozás ugyanis évszámmal vagy betűjeles rövidítéssel található meg a névadat előtt, ami a forrástípusok elkülönítésére kiválóan alkalmas, a nevek időrendi változásának biztos nyomon követéséhez viszont a forrásjegyzékhez kell lapoznunk. Példaként a *Kalló utca* előfordulásai a következő sorrendben, a fent említett hivatkozásrendszerrel kerültek az adattárba: „KMFN: Almáskert. 1930 t.: Kalló utca. (81)”. Mivel a „Komárom megye földrajzi nevei” című kötet 1985-ben jelent meg, a másodikként szereplő adat pedig Tata és Tóváros nagyközségek 1930-as térképéről származik, ez a megoldás nem követi az adattár legnagyobb részében domináló, a legkorábbi névelőfordulástól a legkésőbbi felé haladó rendszerezési módot. Emellett az évszám nélkül, csupán rövidítéssel feltüntetett források a rövidítésjegyzékben (és formailag az adattárban is) egy csoportba kerültek a KÖRMENDI GÉZA gyűjtéséből származó népnyelvi adatokkal, az utóbbi névelőfordulások használhatóságát azonban jelentősen csökkenti a datálás hiánya.

Ezen apró hiányosságok ellenére az adattár számos olyan hely- és névtörténeti információval szolgál, mellyel közelebb kerülhetünk az egyes nevek motivációjához. A *Hullám utca* például „kanyargós, hepehupás utca; nevét alakjáról, formájáról kapta. A terület

minőségére, tulajdonságára utal" (76), a fent említett *Kalló utca* egy kallómalomról kapta a nevét, a mai *Bem József utca* elnevezése pedig 1945-ig az egykor ott állt fűrészmalomra utaló *Deszkametsző utca* volt (50). A kötet további érdemei között említhető, hogy újabb névtani vizsgálatok és következtetések alapjául szolgálhat, például a településszerkezet alakulásának és az utcanevek változásainak összefüggése iránt érdeklődők számára. Eközben közérthetősége és gazdag illusztráltsága miatt a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is méltán tarthat számot.

KRIZSAI FRUZSINA

KÉT NÉVTANI VONATKOZÁSÚ EMLÉKKÖNYVRŐL

Az elmúlt évben két olyan emlékkönyv is napvilágot látott, melyek a névkutatók érdeklődésére is különösen számot tarthatnak: az első Korompay Klára, a másik pedig Dénes György tiszteletére készült. Mivel mindkettejük munkássága kiterjed a névtan mellett egyéb területekre is, nem meglepő a kötetek tematikai gazdagsága és változatossága. A következő bemutatás ezek közül azonban természetesen a névtudományi szempontból releváns tanulmányokat igyekszik áttekinteni.

KLÁRISOK
TANULMÁNYKÖTET KOROMPAY KLÁRA TISZTELETÉRE
Szerkesztette: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ
Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2011. 424 lap

A kötetben összesen 55 tanulmány található, ebből 11 névtani tematikájú. Többségük a személynevek, valamint az irodalmi névadás kérdéseivel foglalkozik, kapcsolódva Korompay Klára névtani kutatásainak főbb irányaihoz. A fennmaradó 44 munka egy része a nyelvészet más részterületeihez kapcsolódik, s mellettük találunk irodalomtudományi, néprajzi és egyéb (személyes, például saját verset tartalmazó) írásokat is.

Sorrendben az első BÖLCSKEI ANDREA tanulmánya (63–71), mely – kapcsolódva KOROMPAY KLÁRA több munkájához, melyekben egy-egy külföldi irodalmi alkotás neveinek a magyar személynévállományra gyakorolt hatását vizsgálja – azzal foglalkozik, hogy az európai betelepülők Észak-Amerikában milyen klasszikus vagy akkor népszerű irodalmi művekből ismert helyneveket elevenítettek fel a helynévadáskor.

FARKAS TAMÁS korábban már több tanulmányában is foglalkozott a tulajdonnevek fordításának problematikájával. Itt most (kapcsolódva az ünnepelt egyik kutatási témájához, a magyar–francia kapcsolatok művelődés- és nyelvtörténeti kérdéseihez) a francia vonatkozású neveknek a magyarban használatos megfelelőire, ezek fordítási problémáira

összpontosítja a figyelmet. Példáit a szépirodalmi művek mellett a televízió világából (a filmek szinkronszövegéből és tartalmi összefoglalóiból) meríti (109–16).

HOFFMANN ISTVÁN a pécsi püspökség alapítólevelében szereplő *Zemogny* helynév (a mai *Dunaföldvár* korábbi neve) eredetének, történetének részletes elemzését adja, s megvilágítja annak egyéb nyelvi elemekkel, helynevekkel *(Földvár, Zimony, Zemplén)* való összefüggését. A tanulmány helyesírás- és hangtörténeti, valamint etimológiai kérdésekre is kitér, sőt érinti a szláv–magyar névkölcsönzések és nyelvi kapcsolatok témakörét is (155–61).

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNESt korábban is foglalkoztatták az írói névadás kérdései; itt most négy szokatlan hangzású, Németh László életművéből származó tulajdonnevet vizsgál részletesebben. Ezek közül az *Elefánti* családnév értelmezésekor utal az ünnepelt munkásságára, aki korábban a helynév alapját képező személynév Roland-ének-beli származását állapította meg (207–11).

N. FODOR JÁNOS a 15. századi női keresztnévadását elemzi északkelet-magyarországi adatokra támaszkodva. Bár a forrásokban közismerten kevés adat maradt fenn a női nevekre vonatkozóan, tanulmányában nyomon követhetjük a leggyakoribb női keresztnevek változásait az ómagyar kor utolsó századában (268–76).

NÉMETH MIKLÓS egy francia eredetű magyar családnevet választott köszöntő írása témájául (277–80). A *Szemmáry ~ Szemmári* családnév egy, a 18. században Szegedre betelepülő francia család eredeti *Sainte Marie* névalakjára vezethető vissza. A név – köszönhetően egyrészt a szóvégi *-i*-nek, amely a magyar családnevek leggyakoribb végződése, valamint a szó belsejében a gazdaságosabb kiejtést lehetővé tevő hangtani folyamatnak – beilleszkedett a magyar családnevek rendszerébe.

RAÁTZ JUDIT az irodalmi eredetű névadás és a Trisztán-regény neveinek témájához kapcsolódva a *Trisztán* és *Izolda* név kapcsán arra keresi a választ, hogy a két név használata és népszerűsége miben változott a 13. századhoz képest az utóbbi nyolc évszázadban. A nevek etimológiája és alakváltozatai, gyakorisága kapcsán a névválasztást segítő nemzetközi (amerikai, angol, cseh, francia, német) névkönyvek adataira is hivatkozik (301–9).

SLÍZ MARIANN a 14. századi oklevelek női neveit vizsgálta a családnevek kialakulása szempontjából (311–7). A nőket jelölő kifejezések oklevélbeli megjelenését a férfinevekével összevetve arra a következtetésre jutott, hogy a női nevek jóval tovább szerepelnek körülírásos formában, így a családnevek körükben jelentős késéssel jelentek meg. Elemzése során kitér a különböző társadalmi rétegekbe tartozó nők nevének lejegyzései közötti különbségekre is.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2006 óta készít franciaországi magyar–francia kétnyelvű beszélőkkel nyelvhasználati szokásokat vizsgáló interjúkat. Tanulmánya (318–20) a keresztnevek használatához kapcsolódó kérdésekre koncentrál: az első- és másodgenerációs nemzedék névadási motivációit és keresztnévhasználatának szokásait igyekszik megragadni.

TÓTH VALÉRIA Árpád-kori személyneveink egyik képzőjét vizsgálja részletesebben (363–8): arra keresi a választ, hogy az *-ó/-ő* képző hogyan tehetett szert nagy jelentőségére a korszak személynévadásában. Az elterjedtséghez hozzájárul, hogy az *-ó/-ő* létrejöhetett szláv képzőelemből hangtörténeti változás eredményeként, de belső névalkotással is kapcsolódhatott a személynevekhez: egyrészt mint a folyamatos melléknévi igenév képzője, másrészt mint kicsinyítő képző. A képző poliszémiája mellett a más képzőelemekkel való összekapcsolódás (képzőbokrokként való előfordulás) is szerepet játszhatott nagyfokú elterjedésében.

VÖRÖS FERENC a *Korompay* családnév eredetét és mai nyelvföldrajzi gyakoriságát vázolta fel tanulmányában. A név alakváltozatai mellett azok területi eloszlását is megfigyelhetjük írásában a bemutatott térképlapok alapján (400–9).

KARSZT, TÖRTÉNELEM, HELYNEVEK KÖSZÖNTŐK ÉS TANULMÁNYOK A 88 ÉVES DÉNES GYÖRGY TISZTELETÉRE

Szerkesztette: HAJDÚ MIHÁLY – TÓTH ÁLMOS – BÁRTH M. JÁNOS
Meteor Természetbarátok Turista Egyesülete, Budapest, 2011. 308. lap

HAJDÚ MIHÁLY a kötet elején található köszöntőjében (13–9) kiemeli, hogy ma is vannak polihisztorok, akik több tudományágban is képesek maradandót alkotni. Ilyen az ünnepelt, Dénes György is, aki bibliográfiája alapján otthon van a földtanban, szpeleológiában (barlangtanban), hidrológiában, történelemben, történeti földrajzban és helynévtanban is. A névfejtések (illetve általában a névtan) esetében kifejezetten hasznos a felsorolt tudományágak ismerete. Dénes György etimológiái ráadásul azért lehetnek olyan alaposak és hitelesek, mert személyesen is felkereste azokat a helyeket, amelyekről írt. Az őt köszöntő írások e témák, tudományágak valamelyikéhez kapcsolódnak, ennek megfelelően a kötet szerkezete is (a méltatásokon kívül) két nagyobb egységbe foglalja a tanulmányokat: egy természettudományi és egy bölcsészettudományi csoportba. A következőkben, mint fentebb jeleztem, csak a névtanhoz valamilyen módon kapcsolódó írások összefoglalása olvasható.

ÁBRAHÁM IMRE két Győr megyei szomszédos falu (Nyúl és Écs) szőlőhelyneveinek összehasonlító vizsgálatára vállalkozik: a legkorábbi időktől kezdve összegyűjti, majd eredetük és a névadás motivációja alapján összeveti a két település ide vonható neveit (177–81).

BÁRTH M. JÁNOS egy földrajzi köznév, a *vápa (~ lápa)* történeti, etimológiai, névföldrajzi és jelentésbeli kérdéseit járja körül (elsősorban helynévi adatok alapján). Dialektológiai munkákat és helynévadattárakat, köztük SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtését is felhasználja, megemlítve, hogy a téma kidolgozásakor nagy segítségére voltak a Dénes Györgytől kapott információk (183–90).

BÖLCSKEI ANDREA írása (191–8) a Brit-szigeteken előforduló 116 barlang 126 elnevezését dolgozza fel az egyes névrészek motivációja alapján. Azt a kérdést tartja szem előtt, hogy a megnevezendő képződmények mely jellegzetességei kerülnek be egy-egy névbe, illetve vannak-e kultúrafüggő sajátosságok a barlangok elnevezésében.

FARKAS TAMÁS a *kő* lexéma előfordulását vizsgálja történeti és mai családnévállományunkban a 2007. évi népesség-nyilvántartás és a „Régi magyar családnevek szótára" alapján. Különválasztja a természetes módon keletkezett és a 19–20. századi névmagyarosítások során létrehozott mesterséges családnevek csoportját, ezek ugyanis több szempontból is eltérnek egymástól. Az utóbbiak könnyen felismerhetők bizonyos névelemek és fogalomkörök használatáról, így például gyakoriak közöttük az ún. „álhelynévi" eredetűek (az alapjukat képező helynév hiányzik a magyar helynévanyagból) (199–206).

HAJDÚ MIHÁLY a természeti jelenségek (pl. szelek, viharok, árvizek) elnevezéseit választotta témájául (207–11). Ezekkel kapcsolatban a legfőbb névtudományi probléma, hogy egyáltalán tulajdonnévnek tekinthetők-e. Ennek tárgyalása során a szerző a napok, ünnepek, történeti korszakok elnevezésére is kitér, hiszen ezek is hasonló kérdést vetnek fel.

HÁRI GYULA írása szintén a barlangnevek kutatásához kapcsolódik (213–21): a Fejér megyei Burok-völgy barlangi helyneveit gyűjtötte össze írásos és szóbeli források alapján, a megnevezés szemléleti alapja szerint csoportosítva őket. A vizsgálat a szinonimák, valamint a népi elnevezések feltárására is kiterjed.

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél két azonos leírású szórványáról *(zakadat)* ír részletesebben (223–6), szemléletében kapcsolódva az ünnepelt névfejtési módszeréhez: a nevet korabeli természeti földrajzi környezete alapján próbálja magyarázni. Arra a következtetésre jut, hogy a korábbi, domborzati fogalomként való értelmezés (’szakadék’) mellett a *zakadat*-nak vízrajzi jelentése is lehetett (’folyóvíz holt ága’).

KISS MAGDALÉNA a víz- és helységnevek viszonyát választotta elemzése tárgyául (227–30). Bihar megyei helynevek alapján (a KNIEZSA-féle gyűjteséket felhasználva) arra keresi a választ, hogy mely településnevek alakultak víznévből, és ezek szerkezetileg milyen csoportokba sorolhatók.

KÖRMENDI GÉZA tatai közök és utcasarkok neveit gyűjtötte össze magyarázataikkal együtt. Kiemeli, hogy mára az egykori elnevezések ismerete visszaszorult: sok esetben a térképen sem szerepelnek, inkább népnyelvi használatúak. Az utcanevekben sokkal nagyobb állandóság figyelhető meg, míg a sarkok, közök nevei az ott élő névadó család kihalásával vagy foglalkozásuk megváltozásával elfelejtődnek (231–5).

MIZSER LAJOS a PESTY-féle helynévgyűjtés Bereg, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megyei adatait vizsgálta abból a szempontból, hogy az adott településen élők milyen magyarázatot adtak lakóhelyük elnevezésére. Főként a népetimológiás magyarázatokra és a tudákos etimológiákra koncentrált írásában, kiegészítve az adatokat az 1946-ban kezdődő ukrán „helységnévrendezés” téves etimológián alapuló névfordítási eseteivel is (237–9).

SEBESTYÉN ZSOLT kárpátaljai települések történeti helyneveit tartalmazó helynévtárából azokat a magyar névelemeket gyűjtötte össze, amelyekről szláv lakosságú falvak nevei alapján azt lehet feltételezni, hogy jövevény közszóként is éltek a ruszin (kárpátukrán) nyelvben (247–54).

SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevél két vízrajzi nevét vizsgálja filológiai és topográfiai megközelítésben (259–62). A dolgozat jól reprezentálja, hogy a különböző tudományágak mennyire egymásra vannak utalva a történeti vizsgálat során. Míg a korábbi kutatások az oklevélben említett révet és a *fuk* nevű patakon lévő átkelőhelyet azonosították egymással, a szerző bebizonyítja, hogy a két hely független egymástól.

TÓTH VALÉRIA a *Dénes* személynévnek a régi magyar nyelvbeli előfordulásait gyűjtötte össze, bemutatva a név életútját nyelvünkben (263–6). A név eredete mellett a *Dénes* család- és helynévi használatára is kitér.

VÖRÖS FERENC a *Füzék* családnév alakváltozatairól *(Füzik ~ Fizik)* és nyelvföldrajzi helyzetéről, valamint történetéről ír (271–7). Témaválasztását az indokolja, hogy bár Dénes György munkássága alapvetően a helynevekhez kapcsolódik, a családnevek története több ponton érintkezik a helynevekével. A ritka családnév etimológiája kapcsán a szerző azt feltételezi, hogy a puszta településnév vált családnévvé.

BÉNYEI ÁGNES

A PÁPAI NÉVTANI KONFERENCIA ELŐADÁSAI

Szerkesztette: TUNGLI GYULA

Pannon Egyetem Pápai Intézete – Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa, 2011. 50 lap

Pápán a névtani kutatások több mint negyvenéves múlttal rendelkeznek. Az 1969–1970-es tanévben a helyi Türr István Gimnázium honismereti szakköre földrajzi nevek gyűjtésébe kezdett, s közel 10 ezer nevet sikerült gyűjteniük. A munkálatok itt nem fejeződtek be, a gyűjtésből kiadvány lett, amely számos tanulmány és vizsgálat alapjául szolgált. 2009-ben egyfelől ünnepelve a negyvenéves évfordulót, másfelől tisztelegve a magyar nyelv előtt, a Pápai Kollégium névtani konferenciát szervezett, amelyre volt pápai diákokat hívtak meg. A konferencián elhangzott előadásokból 2011-ben válogatáskötet jelent meg, amely hely- és személynevekkel kapcsolatos írásokat tartalmaz.

HOFFMAN ISTVÁN tanulmánya a Pápa környéki helynevek történeti tanulságaival foglalkozik (7–18). A helynevek információt hordoznak az ott élő emberekről, nyelvükről és környezetükről, hiszen e három tényező hívja életre őket. Változásukkal ők is változnak, s bármelyikük eltűnésével eltűnhet maga a név is. A helynevek olyan alaktani, szerkezeti és jelentéstani sajátosságokkal rendelkeznek, melyek lehetővé teszik keletkezésük meghatározását, függetlenül az első előfordulástól. Így például a Pápa környéki szláv nevek még a honfoglalás előtti időkből maradtak ránk. A korai magyar névadási gyakorlatot tükrözik a környezet sajátosságai által motivált, valamint a honfoglaló törzsek neveiből, népnevekből és foglalkozásnevekből keletkezett nevek. A honfoglalás után gyakran nevezték el a településeket alapítójuk vagy birtokosuk után, az Árpád-kor végén pedig gyakran templomuk védőszentje után. Az idők folyamán azonban a helynevek számos változáson mentek át, míg ma ismert változatuk kialakult.

Hangtani és alaktani változások egy csoportját vizsgálja MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS a volt pápai járás névanyagán (30–40). A hangtan témaköréből a *ly* betűvel jelölt *j* hang megfelelőit vizsgálja a pápai járás 61 településének 1966–1982 között gyűjtött 355, ide vonatkozó adata alapján. Az eredmények azt mutatják, hogy a dialektológiai szakirodalomban leírt közép-dunántúli–kisalföldi térség közepes *l*-ezése a helyneveket is jellemzi. Alaktanilag a szerző azokat a belső és külső helyviszonyragokat vizsgálja, amelyek a pápai járás helyneveihez járulnak. A térség helyneveinek 82%-a külső ragozású, hat belső, öt település esetében pedig vegyes ragozás mutatható ki. Az eredményeket összevetve más területekével azt láthatjuk, hogy nyugati irányból kelet felé haladva a helyhatározóragok használatában eltolódás mutatkozik a belső ragok irányából a külsők felé.

SOMFAI BALÁZS a rendszerváltás utáni utcanévváltoztatásokkal foglalkozik írásában (41–8). Ezeket egy 1989-ben alakult munkabizottság végezte, melynek az volt a célja, hogy hagyományos, értékőrző neveket adjon. Munkájuk megkezdése előtt előbb megismerkedtek az utcanévtan (hodonímia) eredményeivel, összegyűjtötték a vonatkozó jogszabályokat, és igyekeztek a helyi történelmet alaposan tanulmányozni. A munka legsürgetőbb részének a belváros névrendezését tartották. E névrendezés kapcsán jelentek meg 1997-ben a szerző összegyűjtött javaslatai.

HUSZÁR ÁGNES tanulmánya a személynévadás felekezeti sajátosságait vizsgálja a Pápai Református Kollégium anyakönyveinek 1834–1861 közti anyagán (19–29). Ebben az időszakban összesen 2029 tanuló iratkozott be a kollégiumba, legfőképpen reformátusok, evangélikusok és izraeliták. A református és izraelita tanulók utónevei eredetüket tekintve igen vegyesek, viszonylag kevés bibliai nevet találunk köztük. A reformátusoknál a legmegterheltebb név a *Lajos* és a *Sándor,* s csak harmadik helyen áll a *János*. Az izraelita közösségben az *Ignác* és a *Móric* a legjellemzőbb, s csak utánuk következnek a bibliai eredetűek: *József, Jakab, Jákob*.

A pápai névtani konferencia szép megünneplése volt a jubileumnak; előadásai megmutatták, hogy a helyi névanyag milyen tanulságokat hordoz egy-egy közösségről, annak múltjáról.

KOCSIS ZSUZSANNA

JOSEF SCHWING: DIE DEUTSCHEN MUNDARTLICHEN ORTSNAMEN SÜDTRANSDANUBIENS (UNGARN)
[Dél-dunántúli német nyelvjárási helynevek]
A Magyar Névarchívum Kiadványai 22.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 213 lap

A helynevek a tér egy-egy adott pontjának megjelölésén túl közismerten számos más információt is hordoznak. Ezek elsődlegesen nyelvi természetűek, hiszen a nevek – bármi legyen is a státusuk a nyelvi rendszeren belül – nyelvi jelként töltik be szerepüket; így hangtani, alaktani, jelentéstani és egyéb vonások jellemezhetik őket. Ezek a vonások természetesen regionális (vagyis nyelvjárási) jellegűek is lehetnek, akár több nyelv különféle kapcsolataira is utalhatnak, és számos hangtani és alaktani változatuk is kialakulhat. A helyneveknek ezek a jellegzetességei viszonylag jelentős mértékben megjelennek a különféle megyei helynévgyűjteményekben is, amelyek ily módon forrásul szolgálhatnak a fent említett nyelvészeti vizsgálatokhoz is.

A jelen ismertetés tárgyát képező mű szerzője, JOSEF SCHWING is felfigyelt arra, hogy egy-egy településnévnek több változata is keletkezhet az adott település közelebbi vagy távolabbi környezetében. Ezt a megfigyelést a „Pfälzisches Wörterbuch" [Pfalzi szótár] tudományos munkatársaként tette: ebben a szótárban ugyanis Pfalz különféle típusú földrajzi nevei is szerepelnek. JOSEF SCHWING a helynevek nyelvjárási változatosságára Magyarországon is felfigyelt. Ő maga a Baranya megyei Palotabozsokról származik, és az elmúlt időszakban hangfelvételeken rögzítette a dél-dunántúli német nyelvjárásokat, amelyek dialektológiai szempontból igen sokszínűek. (Pécs neveiről írt monográfiájának ismertetését l. NÉ. 2011. 33: 299–303.) A szerző gyűjtőmunkája során azt tapasztalta, hogy egy-egy település nevét számos változatban használják adatközlői – ez volt ezen munkájának egyik indítéka. A másik pedig az a helyzet, hogy a németektől is lakott települések német nyelvű helységnévtábláin található névformák sok esetben nem felelnek meg a helyi nyelvjárási formáknak – ahogy ezt a szerző okkal-joggal írja.

A helynévanyag azokból a felvételekből származik, amelyeket Baranya, Somogy és Tolna megyében 220 településen készített, továbbá a II. világháborút követően Németországba kitelepített dél-dunántúli németektől is tudott adatokat gyűjteni. A gyűjtés során a régió összes településének német nyelvjárási alakját rögzítette (tehát nem csak az adatközlő saját településének egy vagy több névformáját), valamint a Kárpát-medence nagyobb városainak a hazai németek körében ismert és használt alakjait – amennyiben ilyenek voltak. *Székesfehérvár*-nak például két lexikális változatát használták: *Stuhlweißenburg,* illetőleg *Weißenburg;* ezekre összesen huszonhárom különféle fonetikai változatot talált a szerző. A gyűjtés során nehézséget okozott hiteles adatközlők találása, hiszen a nyelvcsere igen előrehaladott állapotban van, így már az 1990-es években is csak a legidősebb emberektől lehetett gyűjteni.

Mindezeket a kötet előszavában (vi–vii) olvashatjuk. Ezt követi három térkép: az I. a gyűjtőmunka településeit mutatja be, a II. a Dél-Dunántúl 1941-es népességi viszonyait ábrázolja, a III. pedig az adott régió német nyelvjárásainak települések szerinti megoszlását tükrözi. (Ugyanezen térképek viszont a xxxi. lapon, a térképek jegyzékében A, B és C jelölést kaptak.)

A könyv második nagyobb fejezete a dél-dunántúli helynevek szerkezetét és eredetét foglalja össze (xi–xx). Az első alfejezet a magyar helynevek tipológiájáról és történetéről szóló tömör, korrekt áttekintés. Ebben szó esik a puszta személyneves helynevekről, az *-i* és *-d* képzős nevekről, a *-falu, -falva* típusú nevekről stb. A második alfejezet a településnevek magyar nyelvjárási sajátosságait mutatja be röviden. Jellemző jegyként említi a köznyelvinél nyíltabb *e* hangokat, az *ö*-zést, az *l* nyújtó hatását stb. Azt is olvashatjuk, hogy a területre jellemző az *í, ő* és *ú* rövidülése, s ennek következtében jönnek létre a következő nyelvjárási alakok: *Hidvég, Horvátkut* stb. Az *ő*-re nincs példa – szerintem nem is lehet, hiszen az *ő* nem rövidül. Viszont a „hivatalos" *Gyűd* helyi nyelvjárási alakja *Gyüd:* vagyis az *ő* helyett nyilván *ű*-nek kellene a rövidülés példái között állnia. A harmadik alfejezet a településnevek német nyelvjárási formáival foglalkozik. JOSEF SCHWING megállapítja, hogy az esetek igen nagy többségében a magyarból átvett jövevénynevekről van szó, melyek hangszerkezetükben idomultak az átvevő német nyelvjárás hangrendszeréhez – természetesen még azok esetében is, amelyek etimológiai szempontból végső soron német eredetűek. Ilyen például a *Zsibrik,* melyben a német *Siegfried* személynév egy változata rejlik. A helynevet a 18. században betelepült németek a magyarból vették át, s ezért lett a helyi német változata *Schiwwereck*. Ebben az alfejezetben olvashatunk a dél-dunántúli német nyelvjárások mással- és magánhangzórendszeréről, valamint a szóhangsúly jellegzetességeiről is (xiv–xvii). A magyarországi német nyelvjárásokban használt nevek végén gyakran találunk olyan végződéseket, amelyek a német nyelvterületen helynévképzőként szerepelnek, pl. *-ing, -ingen, -au, -isch.* Ezek bizonyos értelemben analógiásan csatlakoztak a magyarból átvett nevek hangsorához, valódi derivációs funkciójuk nincs. Külön pont (2.3.2.2) foglalkozik a népetimológiával keletkezett nevekkel, valamint a falucsúfolókkal (2.3.2.3). Ez utóbbiak – ahogy JOSEF SCHWING is írja – nem tartoznak a névtan körébe: sokkal inkább folklorisztikus jelenségek. Ám ezeket is fölvette művébe, mert egyrészt számos dialektológiai jegyet hordoznak, másrészt szociokulturális vonatkozásaik is vannak. A szerző megjegyzi – ahogy ezt a magyar neveket illetően is ismerjük –, hogy a falucsúfolók zöme becsmérlő, sőt gyakran kifejezetten durva tartalmú, de a német közösségek csak egymást „ugratták", más népcsoportokat szinte sohasem emlegettek (xviii).

A 2.3.3-as pontban olvashatunk arról, hogy az 1940-es években számos hazai német nyelvjárási településnevet átalakítottak mesterségesen, németországi helynevek mintájára vagy azok adaptálásával. Így lett a vizsgált területen *Palotabozsok* „hivatalos" német megfelelője *Pfalzborn,* miközben helyben a (magyar helyesírással) *Pozsok* forma volt használatban. Erre más vidékekről is bőven lehet példákat hozni: közös vonásuk, hogy ezeket a kitalált neveket a helybeli lakosság sohasem használta, legtöbbször még csak nem is hallott róluk.

Részben hasonló, ám más indíttatású problémáról is szó esik ebben a pontban. Az 1970-es évektől a kisebbségektől is lakott települések magyar helységnévtáblái alatt az adott kisebbség anyanyelvén írt táblák is megjelentek. A jó szándék vitathatatlan, de a nyelvi megoldás számos esetben elégtelen. A dolog persze nem egyszerű, hiszen valamilyen formában mégis „hivatalosított" alakokat kell(ett) megadni, és ez a nem standardizált helyesírású hazai német nyelvjárásokat tekintve is nehézségekkel jár. JOSEF SCHWING mindenesetre joggal vár el több „tudományosságot" ebben a kérdésben – talán érdemes lenne az illetékes fórumokon felülvizsgálni ezt a kérdést. (Megjegyzem, nemcsak a magyarországi német, hanem például egyes szlovák kisebbségi települések neve is gondot okoz az ilyen táblákon.) A 2.4-es pontban röviden szó esik a horvát, illetőleg szerb nyelvű helynevekről, melyek szintén átkerülhettek a dél-dunántúli német nyelvjárásokba, bár a legtöbb már a magyar „szűrőn" keresztül érkezett a németbe.

A 2.5. fejezetben a helynevek toldalékolásáról, szó szerint fordítva: továbbképzéséről olvashatunk. A németben ugyanis *Weiterbildung* áll, ez azonban véleményem szerint nem megfelelő terminus, hiszen konkrétan arról van szó, hogy a *hol?, honnan?, hová?* kérdésre válaszoló ragok közül melyek járulnak az egyes településnevekhez (ahogy az a megyei helynévtárakból ismert). A magyar ragok közül csupán a *-ról,* a *-ra* és az *-n* szerepel, holott számos településnévhez a belviszonyt kifejező ragok járulnak, pl. *Büssü, Palé, Rinyakovácsi*.

Az egyes helyneveket tárgyaló szótári rész előtt találjuk még az apparátus fontos részeit. Nyolc és fél kéthasábos lapon a bőséges forrásjegyzéket (xxii–xxx.), ezt követően pedig egy kétlapos térképjegyzéket: ebben azok a települések vannak felsorolva, melyek nevére a környékbeli falvakból különféle nyelvjárási alakokat lehetett adatolni. A 6. pont lényeges részeit képezi a fonetikus átíráshoz használt jelek bemutatása. A német nyelvjárási nevek mindegyike IPA-átírásban áll: ez eléggé pontos fonetikai megfeleltetést tesz lehetővé. Mivel azonban ezt a tudományos rendszert a nem szakemberek nem ismerik, a német nevekhez a szerző megad egy ún. népszerű átírást is. Ez egyebek mellett a feldolgozott megyék névgyűjteményéből való, illetőleg a „Die Deutschen in Ungarn" címen kiadott térképről (ez utóbbi ismertetését l. NÉ. 1997. 19: 139–42).

A mű törzsanyagát értelemszerűen a szótári rész adja (1–213). Címszóként a magyar hivatalos névformák állnak betűrendben. A három dél-dunántúli megye minden olyan neve szerepel a szótárban, amelyre vonatkozóan német nyelvjárási változat adatolható (ezekhez csatlakozik még néhány Fejér megyei, bácskai és horvátországi település neve is). A szócikkek négy részből állnak. 1. Magyar rész: a település hivatalos magyar neve (az 1941-es állapot szerint); ennek lokalizálása (megye, járás, koordináták az I. térkép szerint; köznyelvi kiejtés az IPA jeleivel; a megyei földrajzinév-kötetekben található magyar és (délszláv) nyelvjárási alakok; történeti adatok (ahol vannak) és etimológia, melynek elsődleges forrása a FNESz. – 2. Német rész: IPA-átírásban a német nyelvjárási alakok; a megyei kötetekben található német alakok; a különféle mesterséges névformák.

Ha egy-egy névre sok névváltozat adatolható, ezek egy térképen találhatók: így azt is láthatjuk, milyen a címszóként szereplő településnév német nyelvjárási megoszlása a környező településeken. – 3. Nyelvjárási falucsúfolók és anekdoták (ha vannak) IPA-lejegyzésben, illetve standard német nyelvre transzponálva. – 4. Statisztikai adatok az 1941-es népszámlálás alapján (etnikai és vallási megoszlás; házak száma).

A szócikkek tehát rendkívül sok információt tartalmaznak, melyek áttekintését a számos térkép is segíti. Az viszont kevésbé szerencsés, hogy a térképekre helyezett különféle szimbólumok eltakarják a települések nevét. Így inkább csak globális képet kapunk egy-egy névváltozat területi szóródásáról. A Tolna megyei *Kakasd*-ot a környező mintegy negyven településen tizenhat fonetikai változattal nevezik meg. A *Budapest*-nek a második tagjára is négyféle fonetikai változat adatolható a gyűjtőterület szinte egészéről. Ez a kötet ebben a tekintetben lényegesen eltér a megyei névgyűjteményektől, hiszen azokban a nevek fonematikus lejegyzése volt követelmény.

JOSEF SCHWING az utolsó pillanatban végzett nagyra becsülendő gyűjtőmunkát, hiszen napról napra fogynak a hazai német nyelvjárásokat beszélők. Az óriási anyagot aprólékos fonetikai elemzés után tette közzé, mellyel általában véve a német dialektológiát is szolgálja. A szócikkekben található különféle névformák a nyelvi kapcsolatok szempontjából is hasznosíthatók, miként a néprajzi vonatkozású adalékok is gazdagíthatják ismereteinket a népi gondolkodásmódról. Ez a mű méltán szerepel A Magyar Névarchívum Kiadványainak sorában.

GERSTNER KÁROLY

IN THE BEGINNING WAS THE NAME. SELECTED ESSAYS BY PROFESSOR W. F. H. NICOLAISEN
[Kezdetben volt a név. W. F. H. Nicolaisen válogatott tanulmányai] Scottish Place-Name Society, Edinburgh, 2011. 393 lap

1. A kötetről. – Az alább ismertetendő kötet a német származású, de ifjúkora óta Skóciában élő NICOLAISEN professzornak, a névtudomány nemzetközileg elismert alakjának, a kelta és germán nevek nagy hatású kutatójának az ötvenes évek végétől napjainkig megjelent tanulmányaiból nyújt válogatást. A kiadvány célja nem csupán a hatalmas életmű előtti tisztelgés, hanem a tanulmányokhoz való könnyebb hozzáférés biztosítása is lehetett, hiszen szerzőjük több európai és tengerentúli ország folyóirataiban és tanulmánykötetében is publikált munkássága során.

A kötetet két előszó vezeti be: az első a professzor életművét mutatja be röviden (xi–xiv), a második pedig a könyv célját, felépítését ismerteti (xv–xvii). Bár már a kötet szakmai részéhez kapcsolódik, témáját tekintve mégis ide sorolható az első cikk, a szerzőnek 1999-ben a Namesben megjelent önéletrajza, mely rendkívül élvezetes stílusban, az élete során általa viselt hivatalos és nemhivatalos neveken keresztül, fényképekkel illusztrálva mutatja be életútját (1–17). Ezt követően a tanulmányok első megjelenésük szerinti időrendben követik egymást. Mivel az írások a névtudomány több területét is

érintik, talán érdemesebb lett volna tematikusan csoportosítva közzétenni őket, hiszen akkor világosabban érzékelhetővé vált volna az őket összekötő szemléleti, névelméleti és módszertani háttér. A bemutatásban ez utóbbi logikát követem, eltérve a kötetbeli megjelenés sorrendjétől. A kiadvány figyelemre méltó terjedelme miatt nincs lehetőségem minden tanulmányra kitérni, ezért a következőkben elsősorban arra törekszem, hogy bemutatásom hűen tükrözze a kötet tematikai sokszínűségét.

2. Névelmélet. – A kötetnek csupán kisebb hányadát alkotják a tisztán névelméleti írások, a bennük megfogalmazott elvek azonban alapvetően meghatározzák a szerző névtudományi vizsgálódásainak szemléletét, ezért érdemes elsőként áttekintenünk őket. „Name and Appellative" (Név és apellatívum; 301–17) című írásában először részletesen foglalkozik e két terminus alakulástörténetével, végül megállapodik annál a meghatározásnál, amely szerint az *apellatívum* a *közszó*-nak feleltethető meg. E kettő elhatárolásának régóta fennálló nehézségei véleménye szerint úgy oldhatók meg, ha elfogadjuk, hogy szemantikai szempontból a közszónak jelentése, a tulajdonnévnek viszont tartalma van, mely független etimológiai jelentésétől (azaz pl. egy *Smith* 'Kovács' nevet viselő ember dolgozhat pékként). Ebből következőleg a nevek gyakran nem átlátszóak, csak üres héjak, melyek arra várnak, hogy kitöltsék őket névtani tartalommal. Ezért is képesek túlélni a közszavakat, sőt a nyelvet is, melyben keletkeztek, hiszen könnyen be tudnak illeszkedni más nyelvekbe. Ezért remek nyersanyagként szolgálnak a nyelvi rétegződés vizsgálatához, hiszen „akkor is beszélnek, mikor a közszavak hallgatnak". E különbségek miatt feltételezi a szerző, hogy a beszélőknek a mentális lexikonuk mellett mentális névtáruk is van, s e kettő független egymástól.

E gondolatokra épül a „Socio-onomastics" (Szocioonomasztika; 146–58) című, eredetileg a XV. ICOS-kongresszuson elhangzott plenáris előadás írott változata is: míg a közszavak jelentésének keresése erősen történeti szemléletű, az eredettel foglalkozik, addig a nevekkel foglalkozó tudományág a neveket teljes tartalmukban, létük bármely pillanatában igyekszik megérteni, azaz nem a keletkezésre, hanem a használatra koncentrál. Ebből következőleg a szocioonomasztikát a szerző nem a szociolingvisztika egy ágaként, hanem a névtannak egy, a szociolingvisztikához szorosan kapcsolódó megközelítésmódjaként fogja fel, mely a nevekkel mint társadalmi és kulturális jelenségekkel foglalkozik. A *szocio-* előtagot akár el is lehetne hagyni, mivel tautológiát eredményez a terminusban: minden névadás társadalmi aktus ugyanis; nincs név, mely ne valamely csoport kommunikációs rendszerébe kapcsolódna.

3. Helynévkutatás. – NICOLAISEN professzor névtudományi érdeklődése elsősorban a kelta és germán, különösképpen a skóciai helynevek kutatására irányul. Számos helynévgyűjtési terepmunkát irányított, korán felismerve az anyag hanghordozóra való rögzítésének, valamint térképi ábrázolásának fontosságát. Skandináviai előadókörútjával, a NORNA (Nordic Cooperative Committee for Onomastic Research) konferenciáin való tevékeny részvételével, valamint a Brit és Ír Névtudományi Társaság titkáraként is igyekezett kapcsolatot teremteni a kelta és germán nevek kutatói között. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a gyűjtemény túlnyomó részét a helynévi tematikájú tanulmányok teszik ki.

Elsőként talán a módszertani jellegű vagy tanulságú írásokat érdemes említeni, ezekből ugyanis világosan kirajzolódnak a helynevek tanulmányozása során NICOLAISEN által követett elvek és irányvonalak. Ezek közül is kiemelkedik az „Onomastic Dialects"

(Névjárások; 95–104) című 1980-as írás, melynek jelentős része volt a címben szereplő terminus elméleti megalapozásában és a nemzetközi névtani irodalomban való elterjesztésében. NICOLAISEN megállapítása szerint a helynevek ugyanúgy megoszlanak földrajzilag, mint a közszavak, ezért névjárásokról éppúgy lehet beszélni, mint nyelvjárásokról. Mint fentebb láttuk, álláspontja szerint minden beszélőnek megvan a saját mentális lexikonja mellett a mentális névtára is. Ennek felépítését befolyásolja többek között a közösség is, melyben a beszélő él; az azonos közösségekben élők helynévhasználata ennélfogva névjárási területeket alkot, melyek történelmileg, kulturálisan és társadalmilag is rétegzettek, s nem feltétlenül esnek egybe a nyelvjárási határokkal. A helynévdialektust így nemcsak a földrajzi köznévi szinonimák területi megoszlása alakíthatja, hanem a kulturális kölcsönzések (pl. a *Marathon* településnév az Egyesült Államokban), az egymásra rakódott nyelvi rétegek (pl. ugyanott az indián, spanyol, francia, angol eredetű helynevek), a névtani mezők (pl. az ókort idéző településnevek Amerikában, l. az előbbi mellett pl. *Homer, Syracuse*), valamint a topográfiai viszonyok is.

NICOLAISEN, legyen szó akár egyetlen név etimológiájának felfejtéséről (vö. *Falkirk:* 60–73, *Aberdeen:* 228–42; *Hatton of Fintray:* 318–23), akár egy-egy névtípus tanulmányozásáról, hangsúlyozza a névrendszerben való gondolkodás fontosságát (l. pl. a *Burnside of Duntrune* név vizsgálatát a *Burn-* előtagú és *-side* utótagú nevek kontextusában; 159–68).

Több tanulmány foglalkozik a nevek térképre vitelétől várható eredményekkel; közülük érdemes kiemelni a „Maps of Space – Maps of Time" (A tér térképei – az idő térképei; 137–45) című írást, mely azt a kérdést veti fel, hogyan lehet a nevek időbeliségét „vizuálisan megragadni". Egy kétdimenziós térképen könnyen kijelölhetünk egy helyet, csakhogy a helyeknek és neveiknek időbeli dimenziójuk is van (pl. *a középkori Glasgow*). Tudunk ugyan külön-külön térképeket rajzolni az egyes nyelvi rétegek (pl. pikt, norvég, gael) névanyagáról, e korszakok dinamikus változását viszont így is képtelenek vagyunk pusztán névtani eszközökkel megragadni, ezért az egyes nevek és névtípusok datálásához a segédtudományok eredményeit is fel kell használnunk.

A névtani és a nyelvtörténeti kutatások kapcsolatával is több írás foglalkozik. Így a „Scottish Place-Names as Evidence for Language Change" (Skóciai helynevek mint a nyelvi változás bizonyítékai; 272–8) című tanulmány azt mutatja be, hogy a nem átlátszó helynevek különösen alkalmasak a hangváltozások vizsgálatára, mivel még a közszavaknál is korábbi adatokat szolgáltatnak.

Az eddig bemutatott elvi és módszertani alapokon az említettek mellett több tanulmány is foglalkozik a skóciai helynevek különböző nyelvekből származó rétegeivel (kelta: 352–63; skandináv, elsősorban norvég: 112–20, 121–36, 187–96; gael: 169–77, 345–51), különösképpen víznevekkel (a skóciai víznevek szemantikai szerkezetéről: 18–44; egy feltételezett közös óeurópai víznévrendszerről: 105–11; skóciai tavak neveiről: 364–7).

4. Személynévkutatás. – A nagyszámú helynévtanulmánnyal szemben mindössze két írás foglalkozik a személynevekkel, egyikük éppen a helynevekkel való kapcsolatuk ürügyén: a „Pictish Place-Names as Scottish Surnames: Origins, Dissemination and Current Status" (Pikt helynevek skót családnevekben: eredet, elterjedés és a jelenlegi helyzet; 260–71) című munka azt példázza, hogyan hasznosíthatóak a helynévi eredetű családnevek a társadalomtörténeti kutatásokban, a migráció vizsgálatában. A „Surnames and Medieval Popular Culture" (81–94) főcímet viselő tanulmány előbb bemutatja a skóciai családnevek kialakulását, majd azt elemzi, milyen vizsgálatokhoz szolgálhatnak

e nevek forrásul (pl. foglalkozásnéviek: gazdaságtörténet). Eközben folyamatosan hangsúlyozza a korábban kifejtett alapelvet, mely szerint a név szociokulturális egység: nem vákuumban létezik, jelentőségre csak a többi névhez viszonyítva tesz szert.

5. A névtan és a társtudományok. – Talán kevésbé ismert tény, hogy NICOLAISEN néprajzkutatóként is működik, a 80-as években az amerikai néprajzi társaság elnöke is volt. Folklorisztikai érdeklődése névtani munkásságában is megmutatkozik. Egyik, kötetbeli cikkében például a népmesék és a gyermekkorra való önéletrajzi visszaemlékezések tér-idő szerkezetét tekinti át (243–59). Szintén toponímiai vonatkozásokat rejt a „The Prodigious Jump. A contribution to the study of the relationship between folklore and place-names" (A hatalmas ugrás. Adalék a néprajz és a helynevek kapcsolatának vizsgálatához; 45–59) című írás, mely a *Soldier's Leap* típusú, minden germán nyelvterületen megtalálható helynevekhez kapcsolódó népmondák közös vonásait dolgozza fel.

Szintén a helynevek kapcsán került be a kötetbe egy tematikailag némileg elszigetelt összefoglaló is egy 1985-ben a dél-tiroli Bolzanóban tartott nemzetközi konferencia eredményeiről. A találkozó a helynevek és a politika kapcsolatát, a kisebbségi névhasználat aktuális helyzetét és a helynév-standardizáció lehetőségeit vizsgálta nyolc meghívott ország (Ausztria, Belgium, Egyesült Államok, Franciaország, Hollandia, Kanada, Olaszország és Svájc) delegált képviselőinek részvételével.

Több tanulmány is foglalkozik az irodalmi névadással. NICOLAISENt elsősorban nem egy-egy író névalkotásai érdeklik, hanem a nevekkel kapcsolatos elméleti kérdések. Így kitér a nevek intertextuális voltára, verbális ikonként való működésére és az ebben rejlő irodalmi lehetőségekre (74–80, 178–86), s hangsúlyozza, hogy az irodalmi neveket nem önmagukban, hanem szövegbe ágyazottságukban és a mű többi, fiktív és valós nevéhez való viszonyukban érdemes vizsgálni (324–35, 336–44).

6. Zárszó helyett. – A kötet tartalmi egységéhez sorolódik, mégis már a lezárást készíti elő a professzor több évtizedes névtanoktatási tapasztalatait, az általa tartott kurzusok témáit, terminológiáját, főbb irodalmát összegző tanulmány, melyet a szerző 1957–2008 közötti névtudományi munkásságának bibliográfiája követ. Bár a kiadvány csak szemezget szerzőjének hatalmas életművéből, így is hihetetlenül gazdag anyagot tesz egy helyen hozzáférhetővé, s a tanulmányokban kifejtett elvi, névelméleti és módszertani kérdések miatt számot tarthat nemcsak az angolszász és skandináv helynevekkel foglalkozók, hanem minden névkutató figyelmére.

SLÍZ MARIANN

A NÉVTANI ÉRTESÍTŐ SZERKESZTŐSÉGÉBE BEÉRKEZETT, KÉSŐBB ISMERTETENDŐ MAGYAR NÉVTANI KIADVÁNYOK

BÉNYEI ÁGNES: *Helynévképzés a magyarban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, 2012. 134 l.

ФИРИС, ГАЙНАЛКА 2012. *Презвиска мадярского походзеня при бачванско-сримских Русинох.* Bibliotheca Baltoslavica Budapestiensis 2. Budapest, 2010. 373 l.

SEBESTYÉN ZSOLT: *Máramaros helységneveinek etimológiai szótára.* Nyíregyháza, 2012. 179 l.

VÖRÖS FERENC szerk.: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet.* Szombathely, 2012. 191 l.

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7. Debrecen, 2012. 172 l.

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8. Debrecen, 2012. 172 l.

FOLYÓIRATSZEMLE

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 6.
Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA
Debrecen, 2011. 226 lap

A már egy ideje éves folyóirattá érett, 2005-ben indult sorozat hatodik száma a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által hagyományosan megrendezett síkfőkúti helynévtörténeti szeminárium ötödik alkalmának előadásaiból tartalmaz tizenhármat. A tanulmányok többsége a korábbi kötetekből is ismert szerzők tollából származik, és a tematika kijelölésében – a viszonylag liberális szervezői és szerkesztői elvek ellenére – is meggyökeresedett, hasonló témaköröket ölel fel. A kimondott-kimondatlan irányvonaltól tematikusan csak néhány szerző tér el jellegzetes kutatási területével. E kötetben például BÖLCSKEI ANDREA cikke (197–212). A szerző az angol szakirodalom alapján a Brit-szigetek törzs- és népnévi eredetű helyneveit mutatja be a magyar olvasó számára. Kiemeli a különféle etnikumok adta nevek szerkezeti, névföldrajzi, kronológiai jellegzetességeit, érzékeltetve a névrendszerek egymásra hatását is.

A sorozat címében is jelzett helynévtörténeti tematikához lazábban kapcsolódó két személynév-történeti tanulmány a kötet végén jelenik meg. SLÍZ MARIANN az 1250–1342 között keletkezett személyneveket tartalmazó korpusza alapján a patrocíniumok és a névgyakoriság összefüggéseit vizsgálva (163–73) megállapítja, hogy azonos időszakban a két állomány nem áll egyenes arányosságban egymással, mivel a szentkultusz és a névdivat időben nem párhuzamosan alakul, a névadás divatja az előbbihez képest olykor jelentős késésben van. A női neveknél ezek az összefüggések kevésbé jelentősek. Az elemzés végére került a kevés adatot mutató *Klára, Kunigunda, Skolasztika* nevek vizsgálata, melyek adatszámuknál fogva messzemenő következtetésekre nem alkalmasak. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS tanulmánya (175–95) Bács és Bodrog vármegye 1520-as évekbeli helynévi eredetű paraszti családneveivel foglalkozik. A személynévi adatok alapján különbségek látszanak a két megye népességének mozgásában: Bácsban erősebb a belső elvándorlás, a biztonságosabb mezővárosokat célozzák meg a migránsok, Bodrog ezzel szemben inkább a töröknek jobban kitett déli megyék befogadója. A szerző kimutatja azt is, hogy a helységnévi eredetű, költözésre utaló családnevek alapján átlagosan 25 kilométeres vonzáskörzetet lehet rajzolni egy-egy település köré.

A kötet szerkesztői a magyar helynévtörténethez lazábban kapcsolódó egységhez sorolták PINKE ZSOLT és SZABÓ BEATRIX írását is (213–23). A szerzők középkori tájrekonstrukcióra törekszenek a Hortobágy–Sárrét-vidék ártér-rehabilitációs modelljének kidolgozása érdekében. Ennek során a helynevek vallomását is igyekeznek figyelembe venni. Gondolatmenetüket a Debrecen és Túrkeve környékén megjelenő, egymástól eltérő településtörténeti változások bemutatására, értelmezésére építik. Ehhez a gondolatsorhoz

a *-falu, -falva* utótagú helynevek tájvonatkozásai csak lazábban kapcsolódnak; talán érdemesebb volna azokat jobban bemutatni egy, az egész Kárpát-medence tájtörténetéhez kapcsolódó helynévtörténeti vonatkozásokat tartalmazó összefoglalóban. A Hortobágy és a Sárrét eltérő késő középkori településtörténeti változásai (pusztásodás és virágzás) a táj átrendeződésével jártak – új településhálózat, új központok, más útvonalak –; ezek nyilván a helynévállományra is hatottak.

Az ómagyar kori helynévtörténet újabb kutatási témái közül kiemelhetjük azokat, amelyek jelentős források helynévanyagával, helynévhasználatával, a korábbi megállapítások újragondolásával foglalkoznak. Az ilyen tanulmányok a sorozat köteteiben fontos szerepet töltenek be, a periodika így egyben az ezen forrásokat feldolgozó (leendő) munkák részleteit is bemutató fórum (vö. a legújabbak: HOFFMANN ISTVÁN: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen, 2010; SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása. PhD-értekezés. Budapest, 2010). E szempont kapcsolja össze KOVÁCS ÉVA, SZŐKE MELINDA és HOLLER LÁSZLÓ egymást követő tanulmányait. KOVÁCS ÉVA az 1211. évi Tihanyi összeírás helyneveit névrendszertani szempontból írja le a természeti és műveltségi nevek kettősségében, névfajták szerint, szerkezetük, etimológiájuk jellemzésével, a Tihanyi alapítólevél névrendszerével való összevetésben (47–58). SZŐKE MELINDA az 1075. évi Garam-szentbenedeki adománylevél kronológiai rétegeit vizsgálja (59–65). Az oklevélben két fő réteget, egy 11. és 13. századit különít el. Nyelvi fogódzóit a véghangok megléte, illetve hiánya, egyes lexémák jelenléte (a latin *terminus* és *meta*), valamint a *c, cs* és *sz* hang jelölése jelenti. A magyar szórványok korának megítélésében szerepet játszó szempontok összetettsége, a szöveg átíróinak, hamisítóinak szándékai és képességei megnehezítik, hogy pontot tegyünk a kérdés végére. HOLLER LÁSZLÓ cikke a többek által vizsgált Tihanyi alapítólevélhez kapcsolódik; jelen írásában *mortis* birtok lokalizálásával foglalkozik (67–110). A kilenc határpont kijelölésében egységes módszert alkalmaz, az elődök megállapításait áttekintve a szórványok magyarázatára (részben) új megoldásokat javasol, amelyekhez hipotetikus helymeghatározásokat ad. Értelmezéseiben részint visszanyúl korábbi elképzelésekhez (pl. az *ohut* elem személynévi olvasata). Egyes kérdésekben előre vihetne bennünket, ha a földrajzi köznevek névföldrajzának területén többet tudnánk (pl. a *nyír* közszónak – az adott korban – lehetett-e a Dél-Dunántúlon 'mocsár' jelentése). Az értelmezések közül a legmerészebbnek a *petre zenaia hel* magyarázatát tarthatjuk. A szerző ugyanis a *petre* lexémát egy feltételezett 'szénatároló állvány' jelentésű közszóból származtatja. Az elgondolás gyengesége a szerkezet jelentésének szokatlanságában rejlik.

A kiemelt forrásokat elemző tanulmányokat etimológiai írások vezetik be a kötet elején. SZENTGYÖRGYI RUDOLF a *Cikádor* név eredetét vizsgálja a ciszterci névadás szűrőjén keresztül: a névalakot a mai Bátaszék területére tehető egykori monostor korai *Székudvar* névformájából vezeti le (7–34). A *Cikádor* név kialakulását belső nyelvi fejlemények és a monostor német/francia szerzeteseitől kiinduló adaptációk soraként magyarázza. RÁCZ ANITA a 12 *Magyarad ~ Magyaród* alakú ómagyar helynév eredetének kérdését járja körül (35–45). Magyarázatukban alapvetően a személynévi/törzsnévi/népnévi és a növénynévi etimológia elkülönítése jelent nehézséget. A szerző morfo(fono)lógiai és szóföldrajzi érveket is bevon elemzésébe. A *mogyoró* kései, 16. századi *gy* affrikátás első előfordulása (a korai *munorau ~ monarau* alakokhoz képest) akadályozza a tulajdonnevek alapszavainak egyértelmű tisztázását, más érvek viszont a korai szó belseji affrikátát tartalmazó helynévi formák népnévi származtatásának elvetésére késztetnek.

A forrásokat elemző egységet különféle helynévtörténeti problémák bemutatása követi. KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS Vas megye kora Árpád-kori település- és birtoktörténetét vizsgálva az ezeket jelölő két tulajdonnévcsoport és a víznevek összefüggéseire világít rá (111–9). A források történeti földrajzi elemzése során a következő névkeletkezési láncolatot állítják föl: víznév → birtoknév → várnév/településnév. A *Sár* víznév kapcsán azt is feltételezik, hogy a belőle alakult birtoknév metonimikusan számos településnév alapja lett a birtoktest területén egy átmeneti időszakban, míg a sokszoros homonímia zavaróvá nem vált.

BÁBA BARBARA a földrajzi köznevek helynévalkotó szerepét és a jelentéshasadást vizsgálja ómagyar kori adatokon (121–31). Elemzésében névszociológiai tényezőkből indul ki: a jelenség a természeti neveknél a leggyakoribb. Megállapítja, hogy a puszta földrajzi köznevek határnévként jelennek meg a leggyakrabban. A névfajtán kívül a földrajzi köznevek speciális jelentéstartalma is szerepet játszik azok névalkotó erejében.

A még ismertetendő két tanulmány újabb kori helynevekből levont törvényszerűségeket fejteget. PÁSZTOR ÉVA a két eltérő forrástípust képviselő 18–19. századi hajdúnánási térképek és határjárási iratok névhasználatának eltéréseit veti össze (133–50). Megállapítása szerint a térképekre jellemző névszerkezetek, a körülírásos névformák közelebb állnak az írásbeliséghez; sok szerkezet a név – nem név határán áll; és számottevő az idegen lejegyzők névalkotó szerepe. A határjárási levelek szövegezése és névhasználata még ekkoriban is emlékeztet az Árpád-korból ismert formulákra, szerkezetekre.

DITRÓI ESZTER cikke a „névjárások" jellemzőinek feltárásához kötődik: a névadás regionális eltéréseinek földrajzi tagolódását mutatja be Vas megye nyugati részének jelenkori helynevei alapján (151–61). Két olyan jelenségcsokor területi megoszlását vizsgálja, amelyeket a helynévadás lexikális-morfológiai és funkcionális-szemantikai szintjén lehet megragadni: a birtoklás kifejezését és a szószerkezetből felépülő egyrészes nevek elterjedését. Mindkét jellemző elkülönülése a Rába mente jelenséghatár voltát igazolja. E kezdeti lépések után célszerű volna a munka kiterjesztése a vizsgált régió névrendszereinek átfogóbb bemutatására, elkülönítő jegyeinek feltérképezésére, hosszabb távon pedig a magyar helynévrendszer alrendszereinek, régióinak kimutatására is.

A periodika hatodik kötete az eddigi számok által kitaposott úton halad. A folytatás szükségességét igazolja, hogy a kiadványokat megalapozó helynévtörténeti szeminárium minden évben összegyűjti a szakma kezdő és tapasztaltabb kutatóit – az ötletek és munkatervek kimeríthetetlen tárházával. A későbbiekben megfontolható lenne a szervezők számára, hogy a rendezvény és a kötetek tárgykörét tematizálják.

HÁRI GYULA

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 95–96. (2009)
Szerkesztők: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig. 431 lap

Tanulmányok. – Az első két tanulmány a Lipcsei Egyetem 600 éves fennállásának tiszteletére is íródott: HANS WALTHER Lipcse (Leipzig) nevének eredetét igyekszik felderíteni a legkorábbi említések alapján (11–9). Következtetése szerint az elsőként adatolható

**Lib(i)z(i)* alapja egy 'vízben gazdag, csúszós' terület jelentésű, ószorb *-ica* vagy *-ć* végződésű helynév lehet, amely kapcsolatban áll többek között a latin *liquor* 'folyadék', *liquere* 'folyékonynak lenni', *liquidus* 'folyékony', *libra* '(vízi) mérleg' stb. szavakkal. A későbbi említésekben felbukkanó *Lipzk* forma alapja pedig a szintén ószorb **Lip'sk(o)* vagy *Lip-c* név lehet, amely a *lipa* 'hárs' jelentésű szóra vezethető vissza. KARLHEINZ HENGST a nevet még messzebbről eredezteti, és mögötte az indogermán **leibh-* 'folyóvízben gazdag terület' jelentésű tövet feltételezi, amely például *Litvánia* nevében is megtalálható (21–32). Második tanulmányában a szerző a kelet-türingiai Greiz városának legkorábbi oklevelét elemzi nyelv- és tartománytörténeti szempontból. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az ilyen típusú munkához elengedhetetlen a tartománytörténészek és a nyelvtörténészek együttműködése (37–54).

ERNST EICHLER tézisszerűen, hat pontban, elsősorban német és cseh példák alapján foglalja össze a helynevek kontrasztív elemzésének legfőbb elveit (33–6). Kiemeli például, hogy nem elég a makrotípusokat vizsgálni, hanem figyelmet kell fordítani a regionális jellegzetességekre is, továbbá hogy e régiók a hagyományos és a névtani szempontok alapján különbözhetnek egymástól. Végül a belső (egy nyelvterületen belüli) és a külső (nyelveken átívelő) összehasonlítás különbségeire is figyelmeztet, a külső összehasonlításra GYŐRFFY ERZSÉBETnek a magyar és a svéd víznevekről írt elemzését hozva példaként. WALTER WENZEL írásában HEINZ SCHUSTER-ŠEWCnek ad választ a lausitzi helynevek lehetséges értelmezéseit vitató korábbi kritikájára, olykor helyt adva az észrevételeknek, de legtöbbször megkérdőjelezve azok helyességét (55–88).

VINCENT BLANÁR az elméleti névtudomány nézőpontjából vizsgálja a tulajdonneveket (89–157). Többek között beszél a nevek kettős szerepéről (a nevek mint egy-egy nyelv szókincsbeli elemei, illetve mint egy névtani alrendszer elemei), filozófiai, nyelvészeti és onomasztikai vonatkozásaikról, a kutatási módszerek sokféleségéről, a nevek mint jelek formai és tartalmi oldalának összefüggéseiről, grammatikai és pragmatikai-kommunikációs jellegzetességeikről, a tulajdonnév modellálhatóságáról, valamint szöveg- és szótárbeli megjelenéséről. CHRISTIAN TODENHAGEN szintén angol nyelvű tanulmányában korabeli sajtóhírek és későbbi visszaemlékezések alapján azokat a tényezőket és folyamatokat eleveníti fel, amelyek következtében a kaliforniai Germantown lakosainak kérésére 1918-ban először a postahivatal és a vasútállomás, majd az egész település neve *Artois* lett (159–71).

HARALD BICHLMEIER néhány esettanulmányon keresztül mutat rá arra, hogy a helyes következtetések levonásához mekkora szükség van (illetve lenne) az indogermanisztika és az általa óeurópainak nevezett névtudomány szoros együttműködésére (173–208). GUNDHULD WINKLER a *-leben* végű német helyneveket vizsgálja és tipologizálja a meghatározó tagjukban található személynevek alapján (209–32). VOLKMAR HELLFRITZSCH a MemoMaster nevű adatbázis-kezelő programot ajánlja a névkutatók figyelmébe (233–8). DAVID LANDAU angol nyelvű írásában a gót *jiuleis* hónapnevet járja körbe: másokkal ellentétben ő nem germán vagy indoeurópai eredetűnek tartja, hanem a bibliai *jubilee* szóban találja meg végső forrását, továbbá amellett érvel, hogy ez szent név (nomen sacrum), és mint ilyen, rövidítés (239–48). A kötet utolsó tanulmányában STANISŁAWA SOCHACKA a „Szilézia földrajzi nevei" (Nazwy geograficzne Śląska) című szótár elvi-módszertani alapjait, forrásait, szócikkeinek felépítését mutatja be, valamint a jelenleg 13. köteténél tartó mű fogadtatását ismerteti (249–55).

Recenziók, új kiadványok. – A rovatban angol, cseh, észt, francia, kanadai, lengyel, német, orosz, osztrák, svájci, svéd és ukrán kiadványokat ismertetnek (259–356).

A **Folyóiratszemlében** a Beiträge zur Namenforschung 44. (Heidelberg, 2009); a Rivista Italiana di Onomastica 12/2–15/2 (Róma, 2006–2009) és a Névtani Értesítő 30. (Bp., 2008) köteteit mutatják be röviden (359–63).

Közlemények, méltatások. – E rovatban elsőként rövid beszámolókat olvashatunk öt névtudományi konferenciáról, illetve tanácskozásról. Ezt a jubileumukat ünneplő jeles névkutatók köszöntése, illetve több, 2009-ben elhunyt névészről szóló megemlékezés követi (403–15).

Hírek és kommentárok. – A rovat a 2008. november 22. és december 9. közötti legfontosabb névtudományi rendezvényekről, eseményekről számol be kronológiai sorrendben, illetve felhívja a figyelmet két 2010-es konferenciára is (419–27). A kötetet a közreműködő szerzők elérhetőségének listája zárja (429–31).

KOZMA JUDIT

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 97, 98. (2010)
Szerkesztők: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig. 97. 239 lap, 98. 273 lap

A folyóirat 97. számában tanulmányok és recenziók, a 98.-ban pedig tanulmányok, recenziók, beszámolók és méltatások olvashatók.

Tanulmányok. – A 97. szám első írásában KARLHEINZ HENGST a Lipcsei Egyetem Szláv Intézetében 1909 óta folyó névtani kutatások történetét tekinti át röviden (7–17). VOLKMAR HELLFRITZSCH és KARLHEINZ HENGST a DAMARIS NÜBLING és KONRAD KUNZE által szerkesztett német családnévatlasz 1. kötetének a névtudomány számára hozott újdonságait emeli ki, illetve felhívja a figyelmet néhány, a további kötetek munkálataiban szükséges változtatásra. Az atlasz az 1996-ban leggyakoribb 10 000 német családnevet, illetve azok magánhangzókban eltérő változatait ábrázolja 336 térképlapon (19–39). DONATELLA BREMER világirodalmi példák alapján tekinti át a tulajdonneveknek a hasonmás tematikájához fűződő különböző szerepeit (41–73).

ALIYE MEHREBANI-YASYBA és GABRIELE RODRÍGUEZ tanulmányaikban a Németországban élő törökök személynévadási szokásait vizsgálják, kitérve a német és a török írásrendszerből fakadó különbségekre és névtorzulásokra is (75–93, 95–107).

HARALD BICHLMEIER a *Magdeburg* helynév előtagjával kapcsolatban morfológiai és etimológiai érvekkel cáfolja JÜRGEN UDOLPHnak azt a véleményét, hogy a név egy germán 'nagy, hatalmas' jelentésű, nem adatolt szóból ered. BICHLMEIER a helynév korábbi értelmezéseit – *Magdeburg* mint 'a szűz vagy szüzek városa', illetve 'a kamilla városa' – továbbra is valószínűbbnek tartja, bár azok sem problémamentesek (109–32). HEINZ FÄHNRICH fanevekből keletkezett grúz településneveket elemez (133–43).

A 98. számban először DIETER KREMER az újlatin nyelvű európai országok szinkrón családnévanyag-gyűjtésének lehetőségeit tekinti át, különös tekintettel Portugáliára. Tanulmányában konkrét példákat is közöl, és bemutatja azok lehetséges értelmezését (9–52). DIETLIND KREMER szászországi példák szinkrón elemzésével arra a kérdésre keresi a

választ, hogy minden helynévből keletkezhet-e származásra utaló családnév, és ha nem, akkor milyen típusú helynevek alkalmasak ilyen szerepre (53–70).

ANGELIKA BERGIEN közép-németországi vállalkozások nevében vizsgálja a regionalitásra utaló elemeket (71–85). DOROTHEA FASTNACHT a *Hundshaupten* helynév értelmezési lehetőségeit veszi számba, majd amellett érvel, hogy a név olyan szántó széli földterületre *(-haupt)* utal, amely valamilyen bírói tisztségviselőhöz *(Hunt)* tartozott (87–106). GUNDHILD WINKLER azokat a *-leben* végű helyneveket elemzi, amelyekben a meghatározó tag egytövű, erős ragozású becenév (107–20). KRISTIN LOGA a szász-anhalti sangerhauseni járás településneveinek rövid áttekintését adja (121–33).

A további tanulmányok angol nyelvűek. TÓTH VALÉRIA a középkori Kárpát-medence településneveiből kiolvasható etnikai és nyelvi viszonyokat illusztrálja példákkal (135–46). Ilyen vizsgálatra két településnév-típus alkalmas: a *Németfalu*-féle nevek magyar helynévadás eredményei, és – bizonyos kivételekkel – a névadás idejében jelen lévő etnikai csoportra utalnak. A másik csoportot a *Visegrád*-féle nevek alkotják. Ezek valamilyen idegen nyelvből átvett szóból alakultak településnévvé, de később elveszthették etnikai azonosító szerepüket, ezért óvatosan kezelendők. Ami a kronológiát illeti, a Kárpát-medence legrégibb település- és településnév-rétege szláv eredetű, erre épült a magyar réteg. A későbbi etnikumok (németek, törökök, vallonok) megjelenése uralkodói telepítés eredménye. Falvaikat a magyar nyelvű környezet vagy a betelepítő felső erő nevezte el. Ha e településeknek lett is nevük lakóik nyelvén, azok a legtöbb esetben megmaradtak a szóbeliség szintjén, s ha meg is jelentek a forrásokban, mellettük állt a magyar elnevezés is. A korai nyelvi presztízsviszonyokat elemezve, ABRAM DE SWAAN globális nyelvi elméletét az Árpád-kori Magyarországra alkalmazva arra az eredményre jutunk, hogy a hipercentrális szerep a latiné, a szupercentrális a magyaré volt; a német centrális szerepet töltött be egyes régiókban, a többi nyelv (szláv, török, román stb.) pedig periférikus szerepű volt.

GYŐRFFY ERZSÉBET az Árpád-kori magyar folyónevek rétegeit tárja fel: a legrégebbi nevek közé a HANS KRAHE terminusával óeurópainak nevezett nevek tartoznak, pl. *Árva, Duna, Rába, Zala* (147–55). A viszonylag sok szláv eredetű név között találunk a folyó menti növényzetre, helyre, állatvilágra utaló, valamint 'víz' jelentésű közszavakból alakult, a víz állapotát, továbbá a víznek vagy környezetének a jellegét kifejező szavakból létrejött neveket. A legnagyobb számú csoport a magyar eredetű neveké: ezen belül a legtöbb név 'a víz viszonya más helyhez' szemantikai tartalmat hordozza *(Bótrágy, Szerencs; Ózd pataka, Zselizi-sár)*, míg a szláv eredetűeknél említett más motivációk csak kisebb számban fordulnak elő közöttük. Puszta földrajzi közszóból alakult név alig fordul elő *(Ér, Patak, Sár)*. A legkésőbbi rétegeket a néhány német *(Bódva, Cód, Vág)* és török *(Budak, Krassó, Ojtoz)* eredetű név alkotja.

DAVID LANDAU a gót *jiuleis,* az óangol *Giuli* és az izlandi *Ýlir* 'december' hónapnév azonosságából azt a következtetést vonja le, hogy a gót, az izlandi félévszámító és az óangol naptár közös előzményre, az apokrif Énokh 1. könyvében és a Jubileumok könyvében található jubileumok naptárára vezethető vissza (157–67). WOLFGANG THIELE LANDAU írásából kiindulva, irodalmi példák segítségével azt fejti ki, hogy az idő a negyedik térbeli dimenzió, így a helyekre és az időintervallumokra utaló nyelvi kifejezések természetükben azonosak. Következésképp ha a helynevek tulajdonneveknek tekintendők, akkor az időszakokra utaló lexémák – köztük a hónapok megnevezései – szintén legalábbis kettős természetűek: tulajdonnevek és köznevek is egyben (169–75).

Recenziók, új kiadványok. – A 97. számban indiai, német, osztrák és szlovén munkák mellett ismertetik FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT „Keresztnevek enciklopédiája" című szótárát és az Onomastica Uralica 3. kötetét (147–233), a 98.-ban pedig cseh, kanadai, lengyel, német, orosz, osztrák és svájci kiadványok mellett a FARKAS TAMÁS és F. LÁNCZ ÉVA által szerkesztett „Régi magyar családnevek névvégmutató szótárá"-t és SCHWING JÓZSEF „Die Namen der Stadt Pécs / Pécs város nevei" című bilingvis kötetét is bemutatják (179–241).

Beszámolók és méltatások. – A folyóirat 98. száma hírt ad két névtudományi tanácskozásról (245–52), majd köszönt több, 2010-ben kerek születésnapját ünneplő névkutatót, illetve végső búcsút vesz az ez évben elhunyt jeles névészektől (253–68). Mindkét számot a közreműködő szerzők listája, illetve a kéziratok elkészítését segítő útmutató zárja.

KOZMA JUDIT

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 17. (2011)
Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI
Societŕ Editrice Romana, Róma. 966 lap (1. 434 lap, 2. 532 lap)

A RIOn. csaknem ezer oldalas 2011. évi tartalmát a fontosabb rovatokat sorra véve ismertetjük az alábbiakban.

1. Tanulmányok. – Az összesen tizenöt, egy kivételével olasz nyelvű tanulmány közül hét helynevekkel, három személynevekkel, öt pedig a névtan egyéb területeivel foglalkozik. Ebben az évfolyamban tehát a szokásosnál kisebb arányban van jelen a személynévkutatás. M. CASTIGLIONE és M. BURGIO a (DASES rövidítésű) szicíliai családnévatlasz és -szótár elkészítésére irányuló projektet írja le (13–33); E. BLASCO FERRER a szárd családnevek és helynevek összefüggéseit kutatva elemez néhány esetet (35–54); E. CAFFARELLI pedig a mai szárd és korzikai családnevek statisztikai-demográfiai feldolgozását adja, különös tekintettel a nevek területi sajátosságára (537–63). – A helynevek különböző aspektusaival a következő tanulmányok foglalkoznak: M. MARASOVIĆ-ALIJEVIĆ a Spalato/Split előtti vizek neolatin eredetű szigetneveit elemzi (55–66); SZ. NIKITYIN a római, monzai és moszkvai belterületi helynevek hivatalos, illetve informális használatát vizsgálja (67–80); ezzel rokon a témája E. DE STEFANI és A. C. TICCA tanulmányának is, mely a spontán beszédben használt endonimák, exonimák és egyéb névalakok regisztrációjakor megfigyelt jelenségeket foglalja össze (477–501). P-H. BILLY az okszitán helynévkutatásról ír (81–100), G. BORGHI az *Amalfi* név etimológiáját muttja be (449–76), F. TOSO a ligúriai Arenzano helyneveit elemzi történeti szempontból (517–36), G. MARRAPODI pedig a helynévi adatgyűjtések módszertanáról értekezik (503–15). – A névkutatás egyéb, ebben az évfolyamban tárgyalt témái a következők: spanyol nyelvű tanulmányában E. CASANOVA egy, a spanyol onomasztikában mindeddig elhanyagolt területről: egy deonomasztikonszótárnak, azaz a köznevesült tulajdonnevek szótárának a tervéről szól (565–90). Az irodalmi névadást illetően B. PORCELLI kifejti, hogy a középkori irodalomban a névviselő, nem pedig a név volt a hangsúlyos, a mai irodalomban viszont

megfordul ez a viszony; mindez tükrözi azt a váltást is, miszerint régebben a cselekményközlés, egy esemény elmondása, ma viszont a szórakoztatás az irodalmi művek alapfunkciója (101–15). M. SELFA SASTRE az Institut d'Estudis Catalans névtani sorozatát (Treballs de l'Officina d'Onomastica) mutatja be (591–605), G. ALZONA pedig az állatrendszertan megnevezési problémáiról, változásairól szól (a *Carabus* kapcsán Linnétől napjainkig). E. COSTANTINI a friuli szőlőfajták és borok nevéről ad közre egy 15 oldalas kis szótárral is kísért, a középkorig visszatekintő kultúrtörténeti-nyelvészeti elemzést; kapcsolattörténeti okokból ez a tanulmány a magyar kutatókat is érdekelheti (607–30).

Vita. – Az ebben a rovatban szereplő mindhárom írás névetimológiai jellegű. H. J. WOLF két szárd helynévről *(Villaputzu, Decimoputzu)* értekezik, különös tekintettel a mindkettőben megtalálható *putzu* elemre, melyet a szerző szerint az eddigi szófejtések tévesen azonosítottak a campidanói dialektus *putzu* (ol. *pozzo*) 'kút' jelentésű szavával; ő maga felvázol néhány lehetséges egyéb etimológiát (137–40). M. MAXIA a szardíniai S. Michele di Salvennor kolostor és templom elveszett eredeti adománylevelei, illetve ezek megmaradt spanyol fordítása körüli problémákkal foglalkozik, figyelmét elsősorban néhány vitatott helynévre irányítva (633–41). G. BORGHI ALBERTO MANCÓnak az *Italia* helynév etimológiáit összefoglaló nagyívű, a kérdés teljes történetét is feldolgozó monográfiáját (*Italia. Disegno storico-linguistico*. Nápoly, 2009) ismerteti, és ennek kapcsán kitér új etimológiai javaslatokra is (642–62).

Szemle. – Elöljáróban megjegyezzük, hogy a főszerkesztő tagoltabbá tette a rovatot: a „Recensioni" és a „Schede (di volumi/articoli)" részbe a szerző nevével megjelenő hosszabb recenziók kerülnek, a „Segnalazioni" viszont szerzői név nélküli, rövidebb ismertetéseket közöl. – A 37 hosszabb recenzió egyharmada szótárakat ismertet; a rövidebb ismertetések közül 50 monográfiát és gyűjteményes kötetet mutat be, további 19 pedig szótárat ismertet (a szótárak túlnyomó többsége helynévgyűjtemény). Néhány fontosabb bemutatott kiadvány: a pisai ICOS-kongresszus 2008-ban kiadott 2. és 2010-ben megjelent 3. kötete (201–3), az uppsalai ICOS 2010-ben megjelent 5., egyben utolsó kötete (203–4), a W. SCHWEICKARD által szerkesztett „Deonomasticon Italicum" (DI) 3. kötete (142–51) és T. CORSTEN „A Lexicon of Greek Personal Names" című sorozatának 5. kötete (221–2).

Rendezvények. – A rovat a 2010 áprilisa és 2012 októbere közötti időszakban a világ minden táján már lezajlott, illetve tervezett kb. száz különböző névtani eseményről közöl leírást. A mindkét számban szereplő rendezvények közül kiemeljük a következőket: 2011 szeptemberében zajlott le az ICOS 24. kongresszusa (301, 793), 2011 októberében Veronában német–olasz tanácskozás keretében a reklámnyelvről rendeztek konferenciát (304, 815), novemberben Cividale del Friuliban a „Names, Places and Identities; Toponymy and Linguistic Policies" című nemzetközi konferencia (306, 821), Pisában pedig az Onomastica & Letteratura 16. nemzetközi kongresszusa zajlott (307, 822). 2011-ben sok rendezvényt tartottak az olasz állam megalakulásának 150. évfordulója jegyében: májusban Bariban (790), októberben pedig Rómában két konferenciát is rendeztek (305, 816).

Folyamatban levő munkák. – A rovatban felsorolt több mint negyven fontosabbnak ítélt eseményről és tevékenységről hosszabban, és nagyjából ugyanennyiről rövidebben számol be a főszerkesztő; közülük itt néhány közérdeklődésre számot tartót ismertetünk. Szardínia helynévi adatbázisa talált helyet a SardegnaGeoportale nevű weboldalon

(http://webgis.regione.sardegna.it/ricercatoponimi): a legördülő menükben helynév, helység és köznévi besorolás szerinti keresésre van mód (a rendszer kilistázza például a „szőlőskert" besorolású helyeket egész Szardínián, vagy meg lehet tudni, hogy X helységben van-e „ciszterna", „vízesés", „park" stb. és ennek mi a neve; 316–7). A PatRom. és a „Patronymica Romanica" e-book formájában is elérhető (325). Egy FaNUK rövidítésű, 2010–2014 között kb. 835 000 font sterling támogatással működő, Richard Coates és Patrick Hanks által irányított projekt az Egyesült Királyság teljes családnévállományát (kb. 150 000 név) fel fogja dolgozni, hozzáférhető adatbázis formájában (327–8). Az Afriterra Foundation birtokában lévő kb. ötezer, afrikai helyeket ábrázoló régi térképből a már digitalizált kb. kétezer (a http://www.afriterra.org/ portálon) Interneten is elérhető (332–3). Az UNGEGN által létrehozott adatbázisban (World Geographical Names Database, http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/geonames/) már kb. 4000, latin betűvel átírt helynév (országnév, fővárosnév, százezer lakosnál nagyobb városok neve, csak endonimák) kereshető (333). A „Deonomasticon Italicum" mintájára készül spanyol és francia deonomasztikonszótár is (335). Az American Names Society által gondozott Names folyóirat 2012-es tematikus száma („Names, Naming and the Internet" címmel) a nevek és a névadás internettel összefüggő kérdésköreiről közöl majd írásokat (838).

Névgyakorisági vizsgálatok. – A 2011-es évben is E. CAFFARELLI és F. SESTITO a szerzője a két terjedelmes, a RIOn.-ban közreadott névgyakorisági vizsgálatnak. CAFFARELLI az olasz önkormányzatok személyi adatbázisaiban kutatva ad közre különböző, elsősorban a névviselők életkorával összefüggő statisztikai érdekességeket (345–88). Így megtudjuk, hogy melyek a leggyakoribb keresztnevek Velencében a különböző (tízes bontású) korcsoportokban, vagy hogy melyek a 80 fölötti korosztályban a leggyakoribb nevek Bresciában, illetve melyek a leggyakoribb nevek négy városban az Olaszországban letelepedett külföldiek körében (a keresztneveknél: *Maria, Elena, Mariya, Nataliya, Valentina, Halyna, Tatiana; Ahmed, Mohamed* és alakváltozatai, *Ali, Gheorghe, Vasile* a listavezetők; a családneveknél az arab és a kínai nevek vannak többségben). Vizsgálja továbbá a szerző az utónevek és a családnevek kerületenkénti, nagy különbségeket jelző megoszlását is négy nagyvárosban. SESTITO a családnévrendszerben mutatkozó stabilitást, illetve változásokat figyelte meg 26 járási székhely névadatai alapján (857–91). Városonként haladva a 2000. év adatait vetette össze a 2011-es adatokkal, és a táblázatos megjelenítés után rövid összefoglalásokat is közreadott. (Pl. jóllehet Padova fontos utak kereszteződésében lévő centrum, a családnevek tekintetében továbbra is tipikus venetói arculatot mutat: ugyanaz a 15 családnév vezeti, némi helycserékkel, a gyakorisági listát. Milánóban újdonság a lista 4., 10., illetve 17. helyére most felkerült *Hu, Chen* és *Zhou,* és szintén a nagyvárosokra jellemző változás jele néhány déli családnévnek a lista felsőbb régióiba való benyomulása.) A teljes anyag összefoglaló kiértékelésére egy következő tanulmányban kerül majd sor.

Széljegyzetek. – E rovatban elsősorban a névadással, a névhasználattal kapcsolatos kisebb fontosságú hírek, kuriózumok kapnak helyet. 2010-ben „az év neve" ismét egy sporttal kapcsolatos szó, a Dél-afrikai Köztársaságban rendezett futball-világbajnokságon megismert *vuvuzela* lett (389–92); az USA-ban terjed az a szokás, hogy az újszülötteknek divatmárkák nevét adják utónévként: New Yorkban 2009-ben 31 kisgyermek kapta az *Armani,* 21 a *Chanel* és 12 a *Dior* nevet, ám megjegyzendő, hogy az előbbi kettő az USA-ban már amúgy is az első 1000 gyakran adott utónév között van (395–6); szinte e

divatra adott válasznak tekinthető, hogy XVI. Benedek pápa felhívással fordult a szülőkhöz, hogy a névadáskor válasszanak a keresztény hagyományokhoz illő nevet (397).

Nekrológok. – Ebben a rovatban három, 2011-ben eltávozott névtanos kutatótól búcsúznak a kollégák és a barátok. Az Arad megyei VIORICA GOICU (1946–2011) a temesvári Tibiscus Egyetem tanára, a bánáti és az erdélyi tulajdonnevek kutatója és a RIOn. romániai tudósítója volt, több nemzetközi projektben (pl. a PatRom.-ban) vett részt román szakértőként (401–2). RAMÓN AMIGÓ I ANGLÈS (1925–2011) az egyik legnevesebb és legnagyobb munkabírású katalán névkutató, aki életét szeretett szülőföldje (és elsősorban szülővárosa: Reus) helynevei feldolgozásának szentelte (931–3). A nancy-i születésű MARIANNE MULON (1925–2011) restaurátorként dolgozott a francia Archives Nationales-ban (melyen belül 1961-ben létrehozta az általa 30 évig vezetett Centre d'Onomastique-et), az ő nevéhez fűződik a legnagyobb francia névtani bibliográfiák megszerkesztése (933–5). – Nem itt, hanem a tevékenységeket bemutató rovatban, rövidebb megemlékezésekben búcsúzik a RIOn. négy, már korábban elhunyt tudóstól: ŽARKO MULJAČIĆ (1921–2009) zágrábi és berlini (318–9), MARIA HORNUNG (1920–2010) bécsi (324–5), KARL ODWARKA (1927–2010) iowai (328–9) és GASTON TUAILLON (1923–2011) grenoble-i professzortól (837–8).

A 2010. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája (901–929). – Az Olaszországban kiadott, illetve külföldön megjelent több száz névtani vonatkozású munka között ezúttal két magyar szerző négy munkája szerepel (l. alább).

2. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. – Elöljáróban megjegyezzük, hogy a RIOn. 2011-es évfolyama különösen gazdag magyar vonatkozásokban. – Az ismertetések között a következő kötetek bemutatása szerepel: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig* (VÖRÖS FERENC szerk. Bp.–Szombathely, 2010; szerzők neve, angol címek és összefoglaló, 216); VÖRÖS FERENC: *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása* (Bp., 2010; FÁBIÁN ZSUZSANNA hosszabb recenziója, 715–7); FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZABÓ GYŐZŐ: *Dall'Italia all'Ungheria* (2010) Udinében megjelent, az olasz–magyar szókölcsönzést szótár formájában feldolgozó kötetének rövid ismertetése (elsősorban a könyvben szereplő köznevesült tulajdonnevek okán, 758–9). Az alábbi tanulmányok is szerepelnek az ismertetések között: az ICOS még 2005-ben Pisában rendezett kongresszusának 2008-as dátummal megjelent 2. kötetének E. CAFFARELLI által közreadott hosszú ismertetésében (674–80) szerepel a részt vevő FARKAS TAMÁS (677–8) és RAÁTZ JUDIT (678) neve (előadásuk címével és rövid összefoglalóval); a 2010-ben megjelent 3. kötetben szereplő tanulmányoknál pedig FERCSIK ERZSÉBET neve és tanulmányának címe olvasható (201); az uppsalai ICOS 2010-ben megjelent 5. kötetéről szóló rövid ismertetésben szerepel VITÁNYI BORBÁLA neve és előadásának címe (203–4). Az Onoma 43. számaként megjelent „Commercial Names" című kötet P. COTTICELLI KURRAS által jegyzett terjedelmes ismertetésében (699–706) szerepel VINCZE LÁSZLÓ „Ungarische Markennamen" című tanulmányának rövid összefoglalása (699–70). – A folyóiratok bemutatásánál szerepel a Névtani Értesítő 32. száma (a tanulmányok angol címének megadásával, rövid összefoglalóval és a recenzált könyvek felsorolásával, 242–3), valamint az Onomastica Uralica 2008-ban megjelent 7., illetve 2011-ben napvilágot látott 8. száma (a tanulmányok címének megadásával és rövid összefoglalóval, 243–4, 770–2). – A folyamatban lévő munkák, események rovatában szó esik az IBOS tevékenységéről és TÓTH VALÉRIA e szervezetben való tagságáról (340), valamint

FARKAS TAMÁS szerepvállalásáról az A. Galkowski által vezetett szláv névtani egyesület (Commission on Slavic Onomastics), illetve a hozzá kapcsolódó honlapszerkesztés munkájában (itt az adott országokban zajló szlavisztikai vonatkozású névtani áttekintések kapnak majd helyet; 840). A RIOn. a Debreceni Egyetemen HOFFMANN ISTVÁN kezdeményezésére és vezetésével 2010-ben alakult Nyelv- és Névtörténeti Műhelyt is bemutatja (841). Ugyanebben a rovatban kapott helyet az ÖRDÖG FERENC akadémiai nagydoktorságáról (és ennek kapcsán pályafutásáról) beszámoló hír is (843–4). – A rendezvények rovatában szerepel a Debreceni Egyetem által Síkfőkúton 2010-ben rendezett tanácskozás (788) és a VÖRÖS FERENC által 2011 novemberében Győrben megrendezett konferencia előzetese (819), továbbá a 2011-es barcelonai ICOS-kongresszus teljes programjának szekciónként csoportosított felsorolása, benne a magyar résztvevők nevének és előadáscímének feltüntetésével (793–806). – A 2010. és 2011. évre vonatkozó olasz névtani bibliográfiai áttekintésekben FÁBIÁN ZSUZSANNA négy munkája szerepel (782, 912, 925), illetve bekerült a felsorolásba a már említett FÁBIÁN–SZABÓ-kötet is (925).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ACTA ONOMASTICA 52. (2011)
Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK
Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha. 264 lap

1. Tanulmányok. – A cseh névtani folyóirat 52. évfolyama 14, különböző nyelveken (cseh, szlovák, lengyel, szerb, orosz, angol) közölt, a névtan különféle területeit érintő tanulmányt tartalmaz, amelyek mindegyikét angol (illetve az angol nyelvű cikkek esetében cseh) nyelvű összefoglaló előzi meg.

Személynévi témájú tanulmányok. – Z. ABRAMOWICZ a 16–18. századi lengyel és fehérorosz területen élő zsidók egyénneveinek örökletességét vizsgálja, illetve azt, hogy a 18. század végén történt megszilárdulásukig milyen mértékben változtak a helyi lakosság névanyagának függvényében (7–14). J. DAVID a totalitárius rendszer idején közölt, a Cseh Nemzeti Szövegtárban tárolt publicisztikai szövegekben fellelhető tulajdonnevekkel és azok (történeti) szemantikájával foglalkozik (15–30). Ž. DVOŘÁKOVÁ Malamud „Isteni kegyelem" című regénye kapcsán két stratégiát ismertet az író névadásában: szereplőit vagy saját családtagjai, barátai nevével, vagy bibliai nevekkel ruházza fel (45–54). M. KAZÍK cikke a nyugat-szlovákiai Paprad élőnyelvi személyneveinek alkotásmódjával foglalkozik (83–91). S. PASTYŘÍK tanulmánya első részében onomasziológiai szempontból elemzi a FRANTIŠEK BARTOŠ-féle „Morva nyelvjárások szótárá"-ban (Dialektologický slovník moravský) fellelhető családneveket, majd a morva anyagra alapozva a családnevek egy új csoportosítási módjának lehetőségét vázolja fel (111–32). V. PUKIŠ orosz nyelvű cikke azt vizsgálja, hogyan adaptálódnak az orosz nyelvbe az etnikailag jelölt cseh családnevek az Északnyugat-Kaukázusban, milyen arányban használják viselőik e nevek cseh, német és orosz változatát, valamint kicsinyítő képzős formáját, s az apai név mikor jelenik meg a teljes név egyik elemeként (133–40).

Helynévi témájú tanulmányok. – R. DITTMANN az 1533-ban megjelent cseh nyelvű Újszövetségben fellelhető toponimák írásmódbeli, fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szövegtani jellemzőit kutatja (31–44). Z. GELNAROVÁ és M. GELNAR a Lužicei-hegységben és térségében tárja fel az üveggyártó helyeket a régi forrásokban és térképészeti dokumentumokban fellelhető helység-, víz- és hegynevek segítségével (55–82). S. KLOFEROVÁ a morvaországi és sziléziai nyelvjárások kapcsán járja körül a helynevekhez kapcsolódó *k/ke/ku* és *při* elöljárószók területi megoszlását (92–101). V. NIKOLIĆ egy ritka, német eredetű kelet-boszniai toponima, a *Kramer-Selo* német elő- és ószláv utótagjának etimológiájával, illetve a helységnév kialakulásának körülményeivel foglalkozik (102–10). M. ŠTEFKOVÁ Szent János nevének megjelenését vizsgálja a morva és a sziléziai helynevekben, illetve foglalkozik az egyes elnevezések formai jellemzőivel, szerkezeti típusaikkal, motivációjukkal és variabilitásukkal (149–59). P. ŠTĚPÁN a helységnevekből képzett utcanevek képzését tárgyalja Prága példáján: a leggyakoribb *-ská* szuffixum mellett jellemző rájuk a *-ná, -ní, -ová, -ova* toldalék és a zéró szuffixum, valamint a szabálytalan szóképzés és a szóösszetételek megjelenése is (160–78). TÓTH VALÉRIA angol nyelvű cikke a toponimák változásának tipológiáját tárja fel elsősorban a magyar helységnévrendszer tipikus tulajdonságai alapján, majd angol példákkal támasztja alá elmélete univerzális alkalmazhatóságát (179–89).

Vegyes témájú tanulmányok. – M. RUTKOWSKI angol nyelvű tanulmánya egy lengyel vonatkozású tulajdonneveket, illetve azok metaforikus felhasználását és jelentését tartalmazó szótár módszertani hátterét tárgyalja, valamint érinti a konnotációs tipológia, továbbá a nevek pragmatikájának és szemantikájának nyelvészeti (és nyelvészeten kívüli) kérdéseit is (141–8).

Szakdolgozatok és szemináriumi dolgozatok. – A folyóirat két cikkének kiindulópontja egy-egy 2011-ben megvédett szakdolgozat. V. KUNEŠ munkája egy 1979-ben megkezdett kutatás folytatása: a České Budejovice-i járás egyes helyneveit veti alá morfológiai és jelentéstani elemzésnek (190–202). E. VEJRYCHOVÁ azt vizsgálja, hogyan változtak a családnevek a vegyes (lengyel, német és cseh) lakosságú morva és sziléziai régióban 1947-ben, a 2. világháború utáni cseh nacionalizmus idején (203–11).

2. A **Vita** rovat első írásában Ž. DVOŘÁKOVÁ arra keresi a választ, helyes-e, hogy a cseh jogi szabályozás csak a hivatalosan számon tartott utónevek anyakönyvezését engedélyezi (212–3). A másodikban J. MESTEK a *Peirce* családnév kiejtésének problematikájához szól hozzá (214–7).

A **Szemle** rovatban (218–45) 7 cseh nyelvű névtani vonatkozású munka ismertetése található. A helynévtani munkák mellett olvashatjuk például M. BOHÁČOVÁ beszámolóját a szlovákiai horvát kisebbség tulajdonnévanyagáról. R. ŠRÁMEK egy lengyel szövégmutató szótárt mutat be, amely kizárólag helyneveket tartalmaz. S. PASTYŘÍK a névadás legaktuálisabb problémáit is feszegető cseh utónévkönyv 5. kiadásáról ír.

A **Krónika** (246–8) a balti és a szláv nyelvek 2010-ben elhunyt kutatójáról, Staltmane Velta Ernestovnáról emlékezik meg orosz nyelven.

A **Hírek és széljegyzetek** című rovatot ANDREA GOÓTŠOVÁ szlovák nyelvű beszámolója nyitja a XVII. lengyel névtani konferenciáról (249–53), és a folyóirat további szokásos tartalmai (a beérkezett kiadványok listája, szerzői tájékoztató) zárják.

PEŤOVSKÁ FLÓRA

ONOMASTICA 55. (2011)
Főszerkesztő: ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA
Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Instytut Języka Polskiego PAN, Krakow. 308 lap

1. A Lengyel Tudományos Akadémia Nyelvi Bizottsága Lengyel Nyelvi Intézetének 2011-es folyóiratszáma a 2010 decemberében elhunyt Danuta Kopertowskára és a 2011-ben távozott Alekszander Konstantinovics Matvejevre emlékező lengyel, illetve orosz nyelvű írásokkal kezdődik.

2. A hosszabb írásokat közlő rovatot egy olyan tanulmánycsokor nyitja, melyben különféle nyelvekben jártas filológusok elemzik lengyel nyelvhelyességi szótárak Lengyelországon kívüli helynévanyagát. A szlavista, arabista, indológus, sinológus stb. szerzők felhívják a figyelmet számos hibás átírásra, valószínűtlen etimológiára, téves lokalizációra, és egymástól független végkövetkeztetésként rámutatnak, hogy az ilyen jellegű, a nagyközönség számára íródott művek esetében elengedhetetlen a pontosság, valamint hozzáértő lektorok alkalmazása, hogy a közvélemény szemében a tudományos kiadványok továbbra se veszítsenek tekintélyükből (11–51). Ezt követi PAWEŁ SWOBODA tanulmánya, mely *o(b)*- kezdetű toponimákat és ezekkel összefüggő nevek széles csoportját vizsgálja. Meglévő etimológiák ismertetése és újabbak felvetése mellett arra törekszik, hogy a teljes szláv nyelvterületről feltárja a névkörnyezetet, ennek alapján vonva le névföldrajzi következtetéseket (53–71). MAKSZIM A. JUJUKIN orosz nyelvű cikke a *Vishera* folyónév új etimológiáját kínálja: a nevet a szláv **vĕx- (~ vix-)* 'kanyar, örvény' tő és az *-era* szuffixum összetételeként értelmezi; az utóbbi számos Novgorod környéki ősi toponima alkotóeleme (73–7). ARTUR GAŁKOWSKI tanulmánya a múltbeli spirituális vonatkozásokat tárja fel különféle tulajdonnévtípusokban. Megvizsgálja többek közt egy adott lengyel régió helyneveit, valamint családneveket és démonok neveit is lengyel, olasz és francia nyelvi példák alapján (79–91). HALSZKA GÓRNY három lengyel város (Varsó, Krakkó és Rzeszów) piactereinek neveit dolgozza fel szinkón és diakrón szempontok alapján. Egy kétségtelenül meglévő egységes névadási modell mellett kirajzolódnak az egyes városokra jellemző egyedi névalkotási tendenciák is, melyek az egyes települések eltérő földrajzi és állandóan változó közlekedési adottságaiból, történelméből és az agglomeráció méretéből fakadnak (93–105). A városi névadással foglalkozik MAGDALENA GRAF is: kortárs névanyag elemzésével mutatja be, hogy milyen mértékben esnek egybe a közterek névadóinak szándékai a nevet használók elvárásaival. A tanulmány elsődlegesen névtani jellege mellett építészeti, urbanisztikai és antropológiai szempontokat is figyelembe vesz (107–18). ELENA PALINVINC-DUDEK és PAWEŁ DUDEK munkája több, két világháború közötti író magánlevelezés során használt aláírásait dolgozza fel. Rendszerezésük mellett megvizsgálják azokat a társadalmi, pszichológiai és gyakorlati tényezőket is, amelyek hatással lehettek a nevek megalkotására, választására. A levélbeli, adott szituációban jelentkező aláírások a legtöbb esetben a levelező felek közötti kapcsolat fokmérői, és árulkodnak a levélíró hangulatáról is (119–38). JÓZEFA KOBLYŃSKA tanulmánya a 16–18. századi

agrártársadalom női névadásába enged betekintést. A szerző egy dél-lengyel település, Kasina Wielka ezen időszakra tehető összeírásában fellelhető adataiból elemez 23 női nevet. A szótárszerű feldolgozás tartalmazza a forrás keletkezésének idejét, a szövegkörnyezetet, az adott név etimológiáját, változatait és ezek morfológiai elemzését, valamint viselőjének társadalmi státuszát. Az adattár a szerző véleménye szerint szűkössége ellenére is alkalmas arra, hogy fényt vessen bizonyos múltbeli névadási, névgyakorisági és formai kérdésekre (139–69). LJUDVIG SZELIMSZKI bolgár nyelvű írása a bolgár személynévanyag 10 keresztény eredetű nevét vizsgálja, melyek a korabeli bolgár beszélők számára értelmezhetetlenek voltak, és fonémaállományuk is eltért a befogadó nyelvétől. A helyi nyelvjárások fonémakészletétől függően ezek különféleképpen illeszkedtek a bolgár névrendszer elemeihez, és további 50 önálló névalak keletkezett belőlük. Ezek különféle vallási csoportokkal vagy etnikumokkal valaha fennálló kapcsolatokra engednek következtetni (171–87). URSZULA WÓJCIK tanulmánya a lengyel non-profit szervezeteknek (a tanulmány szóhasználatával szocioideonímának nevezett) névanyagát gyűjti össze és tipologizálja, valamint megvizsgálja, hogy e névtípus egyes példányainak a létrejöttében milyen motívumok és névalkotási eljárások figyelhetők meg (189–96).

3. A recenziók (197–285) között egy magyar vonatkozású írás, a FARKAS TAMÁS és F. LÁNCZ ÉVA szerkesztette „Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század" című munkának a lengyel nyelvű ismertetése is szerepel (261–2).

A folyóiratszám legvégén található rovatban egy LILJANA DIMITROVA-TODOROVA 65. születésnapjára íródott köszöntést, DANUTA KOPERTOWSKA írásainak összegyűjtött bibliográfiáját, valamint több nemzetközi névtudományi konferencia beszámolóját olvashatjuk.

KOCSIS RÉKA

ВОПРОСЫ ОНОМАСТИКИ 10–11. (2011)
Főszerkesztő: A. K. MATVEJEV – E. L. BEREZOVICS
Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg. 1. 230 lap, 2. 197 lap

1. Az idei évtől egy újabb külföldi folyóirat csatlakozik a Névtani Értesítő által szemlézett névtani periodikákhoz. Az orosz Вопросы Ономастики 2004 óta jelenik meg az Orosz Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének és az Uráli Állami Egyetemnek a közös kiadványaként. Az egyetem komoly hagyományokkal büszkélkedhet a névtani kutatások terén; a 60-as–80-as években egy, a mostanival azonos című periodikában e folyóirat szellemi előzményeként már számos tanulmányt közöltek az ország különböző területeiről. Nem véletlen tehát, hogy az első (össz)orosz névtudományi folyóirat is e címet viseli, s egyik fenntartója, valamint kiadója is a jekatyerinburgi egyetem. A szerkesztőség legfőbb célja nem egyetlen névtudományi iskola elveinek népszerűsítése, hanem az orosz névkutatók összefogása, fórum biztosítása mind a publikációk, mind a névtani eszmecserék, beszámolók számára a névtudomány minden területéről, valamint a szakmai közvélemény tájékoztatása az aktualitásokról. Emellett más szláv, sőt egyéb nyelvek névkutatásával is igyekeznek megteremteni a kapcsolatot.

A folyóirat kezdetben évente általában egyszer, 2010-től pedig kétszer jelenik meg. Számai 2010-ig teljes egészében letölthetőek, az itt ismertetett 2011. évi két számból pedig – legalábbis egyelőre – a tartalomjegyzékek és az angol absztraktok érhetőek el az interneten is (http://www.ruslang.ru/agens.php?id=onomastica). Az egyes számok rovatszerkezete változó: állandó elemként jelen vannak benne a tanulmányok, a kutatási és konferenciabeszámolók, valamint a könyv- és folyóirat-ismertetések; ezek mellett alkalmilag egyéb rovatok is megjelennek. A tartalomjegyzék oroszul és angolul is olvasható, s a tanulmányok, illetve egyes beszámolók előtt orosz kulcsszavak és összefoglalók is segítik az áttekintést. E cikkeknek angol absztraktjuk is van, melyek a lap végén, a cikkek sorrendjében olvashatók. Az egyes számokat a rövidítésjegyzék, a szerzők 1-2 soros bemutatása és elérhetősége, valamint a szerzőknek szóló tájékoztató zárja. A következőkben a 2011. évi két számot külön-külön, rovatok szerinti részletezésben mutatom be.

2. A 10. szám rövid bemutatása

Tanulmányok. – A rovatot két helynévtani írás nyitja. V. L. VASZILJEV Északnyugat-Oroszország víznévszótára alapján több mint 70 *-ga*-ra végződő nevet elemez szerkezeti és etimológiai szempontok alapján (5–20). A. V. BARANDEJEV két, középkori nyugat-európai térképeken feltűnő névvel (*Moszkóvija* és *Tartarija*) foglalkozik, felülvizsgálva etimológiájukat, középkori források alapján kimutatva a történeti, földrajzi, néprajzi értelmezéseikben és fordításaikban tetten érhető hibákat, meghatározva egyúttal a történeti helynevek helyét a modern oroszországi névrendszerben, s rámutatva a régi térképeknek a helynévkutatásban betöltött jelentőségére (21–35). – A személynévtant szintén két tanulmány képviseli. D. V. SZPIRIDONOV a *Jacques* keresztnév etnolingvisztikai tulajdonságait vizsgálja a francia dialektusokban (36–50), részletesen elemezve a név konnotációit, melyek a névalaknak a nyelvjárási *jac*-kal ('egyfajta madár') való egybeeséséből erednek. E. N. VARNYIKOVA (51–62) az orosz személy- és állatneveket egymástól elkülönítő jegyeket vizsgálja lexikális-szemantikai, szerkezeti-grammatikai és funkcionális szinten, igyekezve megtalálni az állatnevek sajátosságait, s kijelölni helyüket a névtanon belül. – Az utolsó két tanulmány az irodalmi névadás témakörébe sorolható. A. A. FOMIN „A Mester és Margarita" című Bulgakov-regényben feltűnő *Наша Марка* ('A Mi Márkánk', cigaretta) valódi márkanév szövegbeli jelentéseit és funkcióját vizsgálja (63–84), I. A. SELKOVA pedig az Alekszin munkáiban szereplő „ragadványneveket" (embercsoportok és tárgyak nevét is ide értve) csoportosítja funkció és eredet szempontjából (85–97).

Közlemények. – E rovat többnyire rövidebb cikkeket közöl. T. N. DMITRIJEVA a hanti *Wangr-Wasch-Jugan* helynév etimológiájával foglalkozik élőnyelvi és írott adatok alapján, újabb bizonyítékot szolgáltatva a Kazim- és az Ob-vidék nyelvi-etnikai kapcsolataira (98–106). A. N. SZOLOVJEV az utcanevek új osztályozását dolgozza ki, különös figyelemmel e neveknek csak a nyelvjárásokban fellelhető közszói elemeire (107–13).

A névtudomány külföldi műhelyeiből. – A rovatban E. BUCHI és A. WIRTH eredetileg francia nyelvű cikkét olvashatjuk orosz fordításban (114–33); a szerzők személynevet tartalmazó körülírásos szerkezeteket elemeznek a „Patronymica Romanicá"-ra, az újlatin nyelvek személynévszótárára épülő középkori francia korpusz alapján.

Adatok. – E rovat ad helyet a készülő névtárak, adatbázisok bemutatásának; jelen esetben az M. V. AHMETOVA által készített nem hivatalos helynevek (pl. *Pityer: Szentpétervár, Kva: Moszkva*) szótárából kapunk egy rövid mutatványt (134–51).

Fórum. – A névtudományi kérdések megvitatására lehetőséget biztosító rovat R. JU. NAMITOKOVA problémafelvető írását közli a családnevek ragozásának kérdéséről a szövegbe illesztése kapcsán (152–7).

Tudományos élet. – A folyóirat minden számában olvashatunk beszámolókat az előző év névtudományi, többnyire szláv és nemzetközi eseményeiről. A 2010-ben megrendezett hat konferencia között (158–86) egy udmurt témájút is bemutatnak (180–4). A hosszabb beszámolókat a soron következő eseményekről, jelen esetben a 2011-es konferenciákról és szimpóziumokról szóló rövid információk követik.

Recenziók. – A szemlerovatban egy helynévtani monográfiát és három helynévtárat, valamint egy személynév-történeti monográfiát ismertetnek (187–210).

Könyvespolc. – A hosszabb recenziókat 15 rövidebb, átlagban fél oldalas bemutatás követi az elmúlt négy évben megjelent orosz, ukrán és bolgár névtudományi munkákról, valamint a Nouvelle Revue d'Onomastique 2009-es számáról (211–6).

Mutató. – A kiadvány érdemi része a folyóiratban 2004–2010 között megjelent írások mutatójával zárul, rovatok szerint csoportosítva, szerzők szerinti betűrendben közölve a bibliográfiai adatokat (217–25).

3. A 11. szám rövid bemutatása

Tanulmányok. – A kiadvány egy részét az uráli egyetem helynévgyűjtő munkájának 50 éves történelmét ünneplő tanulmányoknak szentelték. M. E. RUT kifejti az öt évtizedes terepmunka alapelveit, a munka elhúzódásának okait, valamint közli a gyűjtések alapján készült disszertációk, névtárak és monográfiák jegyzékét (61–9). E. L. BEREZOVICS az utóbbi évtized helynévgyűjtő munkájáról számol be, bemutatva a névrendszerben a korábbi gyűjtések eredményeihez képest tapasztalt változásokat (70–88). O. V. MISENKO az uráli egyetemen a gyűjtések alapján készülő elektronikus helynévi adatbázist mutatja be (89–104). – A jubileumi cikkek mellett két helynévtani és egy személynévtani tanulmányt olvashatunk e számban. L. N. MAZUR a 20. században keletkező orosz településnevekkel foglalkozik, feltárva az átnevezések fő okait és következményeit; e nevek és keletkezéstörténetük ugyanis (vö. pl. az átnevezések okaként a személyi kultusz, a kollektivizálás, az urbanizáció, az iparosodás) elsődleges forrásként szolgálhatnak a korabeli társadalomtörténeti kutatásokhoz (5–18). E. D. KAZAKOVA a *Vjatka* helynevet és a *vjatkaiak* kifejezést vizsgálja az orosz nyelvi hagyományban (pl. frazémákban, mondókákban), összevetve a régió földrajzi, kulturális és vallási jellemzőivel, valamint azzal a képpel, amelyet lakói, valamint a területen kívül élők alkotnak róla (19–50). I. B. KACSINSZKAJA az apanév (otcsesztvo) típusait vizsgálja az észak-orosz nyelvjárásokban. Megállapítása szerint ugyanis a teljes személynév ezen eleme az apa keresztneve mellett annak becenevéből, a nagyapa, az anya, sőt a férj keresztnevéből is létrejöhet (51–60).

Közlemények. – A rövidebb tanulmányokat e számban K. P. VOLSZKIJnak a *Kenozero* víznév új etimológiáját, a balti-finn *käänne* ('kanyar') szóra visszavezethető eredetét felvető írása képviseli (105–6).

Adatok. – A rovatban ezúttal egy nem kizárólag tulajdonnévi adatokra támaszkodó munkát olvashatunk: O. V. GERASZIMOVICS az oroszban egyházi eredetű női névként is élő *Hit, Remény* és *Szeretet (Vera, Nagyezsda, Ljubov)* megjelenését vizsgálja az egyéb névtípusok (pl. intézménynevek, címek), valamint különböző tárgyakon szereplő feliratok körében orosz, ukrán és belorusz korpusz alapján (107–14).

Tudományos élet. – E számban hat konferenciáról közölnek részletes beszámolót (115–30); elsőként 2011. évi ICOS-kongresszusról, melyen számos magyar névkutató is részt vett; közülük többeket név szerint is említenek (115–23).

Recenziók. – A rovat két írása egy orosz helynévtárat és egy orosz névelméleti monográfiát szemléz (131–8).

Könyvespolc. – A 15, röviden bemutatott mű között az orosz mellett több szláv és egy olasz kiadvány, valamint az Acta Onomastica 2009-es száma szerepel (139–44).

Új disszertációk. – Egy Észak-Udmurtföld településneveiről készült disszertáció hosszabb bemutatását (145–9) követően 34, Oroszországban 2009–2011 között megvédett névtani tárgyú dolgozat adatait sorakoztatja fel a rovat (150–4).

Névgyűjtés. – A kiadvány érdemi része a korábban már említett jubileumhoz kapcsolódva a 70-es évekbeli manysi helynévgyűjtésekről készült naplók részleteivel, valamint az uráli egyetem 1960–2011 közötti gyűjteséinek adataival zárul (154–91).

4. A folyóirat, mint láttuk, számos olyan tanulmányt, beszámolót közöl, melyek a magyar névkutatók érdeklődésére is számot tarthatnak. Több finnugor vonatkozású írás is megjelenik benne, a magyar névtudománnyal jelenleg azonban nemigen van élő kapcsolata. Ezen igyekszik változtatni a Névtani Értesítő a folyóirattal kialakított cserekapcsolat, illetve az egyes számok szemlézése révén, amelynek köszönhetően mindkét fél világosabb képet alkothat a másik háza táján zajló munkálatokról és eseményekről.

SLÍZ MARIANN

STUDIA ANTHROPONYMICA SCANDINAVICA 29. (2011)
TIDSKRIFT FÖR NORDISK PERSONNAMNFORSKNING
Szerkesztők: EVA BRYLLA – KATHARINA LEIBRING
Swedish Science Press, Uppsala. 216 lap

1. A skandináv névtani folyóirat 29. évfolyamában (2011) hét tanulmányt és tizenhárom recenziót olvashatunk. A kötet írásai elsősorban rúnafeliratokon szereplő személynevek értelmezésével, valamint a skandináv országok névtörténeti vonatkozású kérdéseinek elemzésével gazdagítják az eddigi kutatások eredményeit.

2. Tanulmányok. – A kötetet MAGNUS KÄLLSTRÖMnek egy Åsmund Kåressontól származó rúnafelirattal foglalkozó tanulmánya vezeti be (5–20). A tárgyalt rúnafelirat egy már elveszett rúnakövön található, rajta egy érdekes személynévvel *(kanilf)*. Ezt a 17–18. századi kutatók különféleképpen olvasták (*kailf*-nak, illetve *ktilf*-nek); KÄLLSTRÖM azonban – MICHAEL LERCHE NIELSEN *kalf* olvasatából kiindulva – a *kanilf*-ként való interpretálás mellett érvel. E szó szerzőnk feltételezése szerint a félrevésett *knilf* alakváltozat *kailf* (acc.) alakra történő helyesbítésének az eredményeként jött létre, amelyet leginkább a ritka *GælfR* személynévvel azonosítva értelmezhetünk.

PATRIK LARSSON egy upplandi rúnakő *fili* feliratának értelmezését kísérli meg írásában (21–35). Megállapítása szerint a feliraton szereplő *fili* a nyugati óskandináv *Fíli* személynévvel azonos, amellyel egyedül az Edda egyik költeményében, a Völuspában találkozhatunk egy törpe neveként. Szerzőnk vizsgálódásai a *fili* szó tanulmányozásán túl ezért a mitológiai lények, a fiktív és a valós személyek neveinek kapcsolatára is kiterjednek.

KATHARINA LEIBRING kutatásai alapján a 17. század első felének svéd női neveiről alkothatunk képet (37–62). A szerző három östergötlandi és västergötlandi egyházközség 1660 előtti születési és halotti anyakönyveinek névjegyzékeit vizsgálja, elsőként a keresztnevek területi megoszlását térképezve fel, majd a nőket azonosító megnevezések különböző formáit tekintve át. Ennek során rámutat arra, hogy a nőkre való hivatkozás tekintetében szignifikáns különbségeket tapasztalhatunk az egyes egyházközségekben: Lyrestadban a nők többségére egy férfi rokonukkal (pl. férj, apa vagy vő) való viszony formájában utalnak; Skedeviben ellenben az ilyen hivatkozás nélküli megnevezések a gyakoriak; a feljegyzések további típusaiként említhetőek még a név nélküli, valamint a ragadványnevekkel jelölt változatok.

TORODD KINN tanulmányában a bergenhusi megyék keresztnévföldrajzát mutatja be, az 1801-es norvégiai népszámlálás adatait használva fel (63–104). Szerzőnk a feljegyzett 279 férfi és 246 női névből hierarchikus csoportokat állított fel az egyes területi egységekben, a nemenkénti 100 leggyakoribb keresztnevet alapul véve. Ennek eredményeként olyan struktúrát sikerült kialakítania, amely a nevek regionális megoszlása mellett az általa kialakított 7 nagyobb régió saját névprofilját is világosan tükrözi.

BENEDICTA WINDT-VAL kutatásai alapján az északi nevek reneszánszába nyerhetünk bepillantást (105–22). A 19. században a skandináv országokban is divatossá váltak a régi északi-germán nevek, melyek feleleventésének jelentőségét az adta, hogy szimbolikus értékük révén a nemzeti hovatartozás érzését erősítették meg. WINDT-VAL fontos problémaként veti fel azt a kérdést is, hogy miként lehet elkülöníteni egymástól a középkortól kezdve folyamatosan élő nevek szimbolikus tartalmát a romantikus nemzeti újjáéledés által népszerűsített névcsoportok identitásformáló jelentésétől.

ANNA MASANTI a finn névidentitás kérdéseit tárgyalja írásában (123–45). Interjúkra épülő felmérései alapján az egyének saját nevükről alkotott elképzeléseiről nyerhetünk teljesebb képet. MASANTI véleménye szerint név és viselője nem kezelhetők egymástól elválasztva, a nevek ugyanis – erős jelentést közvetítve tulajdonosaik felé – különleges hatást gyakorolnak a személyes identitásra. A szerző részletesen ismerteti a névidentitást felépítő tényezőket is, így például az életkori meghatározottságot, az etnikai hátteret, az esetleges becenevek használatát, a nevek nemzeti hovatartozását és gyakoriságát, valamint a szülői és egyéni értékrend kapcsolatát is.

OLLE ABRAHAMSSON tanulmányának középpontjában az a dilemma áll, szükséges-e nagyobb teret engedni az egyéni érdekeknek a névválasztásban (147–63). A kérdés felvetésének hátterében a svéd névtörvény kétoldalú megítélése áll, sokan ugyanis túl szigorúnak és korlátozónak vélik a névadás jogi szabályozását. ABRAHAMSSON ezzel szemben számos példával igyekszik bizonyítani, hogy a törvény valójában széles választási lehetőséget biztosít a polgárok számára mind a keresztnévválasztás, mind a névváltoztatás tekintetében.

3. Recenziók. – A tanulmányokat követően 13 recenzió alapján tájékozódhatunk a kurrens skandináv névtani szakirodalomról. A rovat főképp svéd vonatkozású monográfiák, valamint a DAHL–EDLUND-féle svéd nemzeti nyelvatlasz ismertetéseit tartalmazza,

de egy angol, három német és egy finn szakmunkát is bemutat. A rovatban ezenfelül megtaláljuk a 2010. áprilisi uppsalai nemzetközi szimpózium és a 23. nemzetközi torontói névtani kongresszus előadásait összefoglaló tanulmánykötetek áttekintését is.

KAPOSI KRISZTINA

NAMN OCH BYGD 99. (2011)
TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMSFORSKNING
Szerkesztő: SVANTE STRANDBERG
Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala. 218 lap

1. A svéd névtani folyóirat 99. évfolyamában tizenhárom tanulmányt, öt kisebb közleményt és tizenöt recenziót olvashatunk. A kötet írásai elsősorban helynevek etimológiai elemzésével, valamint a helynévkutatás és az archeológia érintkező területével kapcsolatos kérdések áttekintésével gazdagítják az eddigi kutatások eredményeit, de egy rúnafeliraton szereplő személynév eredetének felfejtése is színesíti a folyóirat tartalmát.

2. Tanulmányok. – A helynevekkel foglalkozó tanulmányok sorát BJÖRN AMBROSIANI írása nyitja (5–19). A svéd szerző provokatív felvetése szerint annak oka, hogy a Mälaren tó környéki ősi helynevek nem kapcsolhatók össze késő vaskori maradványokkal, a leletek 13. század előtti kiszántása. Elképzelése szerint ezen „ősi" helynevek valójában egészen a 13. századig létrejöhettek. HARALD BJORVAND a *Skåne* szó új szemantikai interpretációját adja írásában (21–31): arra a következtetésre jut, hogy a név preskandináv **Skaðin(a)-auju* alapalakjának első eleme nagy valószínűséggel összefügg a germán 'harcol' jelentésű **skáþjan*- igével. THORSTEN ANDERSSON hasonlóképp egy skandináv helynév, az *Ösa* etimológiáját vizsgálja (33–40). A jämtlandi falucska nevét – szemben az eddigi szakirodalom állításával – a 'bugyogó forrás' jelentésű *os* és *vin* nyelvi elemek összetételeként határozza meg. LENNART ELMEVIK tanulmánya a *Torghatten* névösszetétel első elemének értelmezhetőségét járja körül (41–9). A szerző már korábban is foglalkozott az említett helynév etimológiájával, s eddigi elképzelését most új megállapításokkal gazdagítja. STAFFAN FRIDELL egy smålandi falu, *Rottne* nevének az etimológiáját vizsgálja (51–7). Tanulmányából megtudhatjuk, hogy a helynév egy folyó-, illetve tónévre vezethető vissza. LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN kutatásai alapján a dán helynevekről, illetve azok társadalmi relevanciájáról nyerhetünk teljesebb képet (59–86). A szerzőnő egy Közép-Svédországban már elvégzett vizsgálat analógiájára nyolc terület helynévcsoportjainak elemzésével igyekszik feltárni a dán helynevek és a késő vaskori társadalmi struktúra összefüggéseit. FRODE KORSLUND a norvég főváros, *Oslo* nevének etimológiáját fejti fel írásában (87–93). Megállapítása szerint a legrégibb forma az *Ásló,* s az *Ósló* változat létrejötte magánhangzó-hasonulás eredménye. MATS G. LARSSON és STAFFAN FRIDELL tanulmánya az Uppsalától délre fekvő két kis tó, az *Övre* és a *Nedre Föret* nevét, illetve a hozzájuk kapcsolható nyelvi formákat elemzi (95–108). A szerzőpár egyetért abban, hogy az egykor egységes vízfelületet alkotó két tó közös megnevezése,

a *Föret* egy mára már eltűnt tengernyúlványt jelölhetett, nyelvileg szoros összefüggést alkotva a 'mezős terület'-et jelentő *Föreséng* szóval is. MAGNUS KÄLLSTRÖM egy dán rúnakő feliratának értelmezését kísérli meg írásában (109–14). Megállapítása szerint a feliraton szereplő *suþr* az eddigi vélekedésekkel szemben nem *suþr[tana]*-vá ('déli dán') egészítendő ki, hanem a *suðrmaðr* szó ('dél-német személy') genitivusaként értelmezhető. HANS GÖTHBERG Uppsala megye bronz és vaskori településeinek helyneveit vizsgálja (115–35), fontos összefüggéseket tárva fel a történelmi korok változása és a helynevek jellegzetességei között, világosan elkülönítve egymástól azokat a településeket, amelyekben a történeti folytonosság lehetővé teszi a mai helynevek és kora vaskori megfelelőik összekapcsolását, valamint azokat, amelyek az adott területek újjástrukturálásával egyúttal új helyneveket is kaptak.

3. Kisebb közlemények és recenziók. – A továbbiakban két kutatóról, SVEN BENSONról és GÖSTE HOLMról olvashatunk megemlékezést; ezeket az északi országokban 2010-ben megjelent névtani szakirodalom bemutatása követi. Ezt követően 15 recenzió révén tájékozódhatunk a kurrens skandináv névtani kutatásokban, valamint egy német nyelvű munka, az első burgenlandi családnévkönyv ismertetését is megtaláljuk.

KAPOSI KRISZTINA

ORTNAMNSSÄLLSKAPETS I UPPSALA ÅRSSKRIFT (2011)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM

Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 91 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2011-es évkönyvében nyolc szerző tizenegy tanulmánya olvasható, többségük helynévi témájú.

THORSTEN ANDERSSON kötetnyitó írásában az *Allbo häred* helynév etimológiájával foglalkozik (5–9). A Smålandban található területet öt kerületre (häred) osztották: ennek egyike a vizsgált név is, mely valószínűsíthetően annak a helynek nevéből ered, ahol korábban a kerületi gyűléseket tartották.

Második tanulmányában ANDERSSON a *Visingsö* sziget nevének etimológiáját vizsgálja (11–5). A *Visingsö* alak összetétel: utótagja az *ö* 'sziget' jelentésű szó, előtagja pedig vagy az ósvéd **vīsin* 'nedves, lapos talaj' vagy a **Vīsin* helységnév, utalva a sziget legkeskenyebb részére, mely jellegzetesen alacsony fekvésű.

LENNART ELMEVIK az *Ulvsbygden* helynévre ad értelmezési javaslatot írásában (17–22). Ulvsbygden Uppsalától 30 km-re fekvő, upplandi benépesített terület. A szerző lehetséges interpretációja szerint a név előtagja, az **Ulsar, -ir* alak az ósvéd **Ūls(a)* folyónevet foglalja magába.

STAFFAN FRIDELL első tanulmánya a ma két birtok neveként is ismert *Bergkvara* helynevet elemzi (23–5). Egyikük egy nemesi földbirtok Bergunda kerületben, a másik pedig egy nagy falu Kalmar megye déli partvidékén. Okleveles adataik alapján valószínűsíthető, hogy az utóbbi neve másodlagos a bergundaiéhoz képest.

Második írásában FRIDELL az ósvéd és ódán nyelvekben is meglevő, később a népmesékben és népdalokban is előforduló kitalált alaknak a megnevezésével (*lindorm* 'hársfaféreg') foglalkozik, s ennek egy változatát fedezi fel egy 12. századi rúnaszöveg *Lingorm* (acc.) személynevében is (27–30).

A szerző harmadik tanulmányában a smålandi Värnamo kerület több kis falvának neveit (pl. *Mossle*), valamint három kultikus helynév (*Västhorja, Östhorja* és *Hov*) eredetét vizsgálja (31–7).

ELSA MELIN az *Ystad* helynévre fókuszál írásában (39–44). Kétségbe vonja a szó elején szereplő *y-* elemnek az ódán 'tiszafa' szóból való eredét, mivel azon a vidéken az elmúlt hat évezredet átfogó analízis során nem találtak tiszafapollent. Véleménye szerint a helynév az *Izt + stad* 'legtávolabbi lakóhely a tenger felé' alakra vezethető vissza, utalva Ystad tengerparti fekvésére.

KRISTINA NEUMÜLLER váltakozó alakban szereplő helynévpárok *(Aspetorp – Aspesten; Almbynäs – Svartviken; Långsved – Dröttjan)* eredetét vizsgálja (45–61). A szerző a birtoknevek magyarázatához földmérőtérképeket és pollenanyag-nyilvántartásokat is felhasznál.

STAFFAN NYSTRÖM a (63–71) a Stockholmban és környékén legalább hat kisebb birtok által is viselt *Solbaset* helynév eredetével foglalkozik. A nevek *solbas* vagy *solbadd* eleme Svédország különböző részein 'tűző nap, égető nap' jelentésben élt. A birtokok neve tehát a más területeken általában tapasztalható zord életviszonyokkal való szembeállításként a melegebb éghajlati környezetre utalt.

LENNART RYMAN (73–6) 2010-es, a *Maisa* svéd női névre vonatkozó történeti névszociológiai vizsgálatát egészíti ki írásában. A tanulmány a Helsinki Nemzeti Levéltár korpuszára támaszkodik, valamint utal a modern svéd *majsa* ('fiatal nő, lány') köznévre is, mely valószínűsíthetően kapcsolatban áll a személynévvel.

BERIT SANDNES (77–90) írása dél-svédországi helynevek értelmezési módjainak több aspektusát tárja fel. Példaként említi többek között a híres *Maeshowe* mesterséges dombot, mely a svéd és dán nyelvben is meglévő *mad(e)* 'rét, kaszáló' alakra vezethető vissza, majd olyan neveket tekint át, melyeknek alkotóelemei a germán nyelvekre jellemző *-stad* és *-ing(e)*.

A tanulmányok végén angol nyelvű összefoglalók olvashatók, valamint egyes témákhoz kapcsolódóan színes térképek, korabeli források is kiegészítik a kutatásokat.

HAJDÚ ANNA

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásaikat **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és e-mail címüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egységes arculatának érdekében kérjük, hogy kéziratuk megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFYnél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illtetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.[4]), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések" alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tóligos" oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv" új kiadásában, Az „Egri csillagok"-ban stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. ÁFI. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.
MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.
ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagykötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnevet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.
KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.
KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon, a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–54.
BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot is

jelöljük, az adott számot pedig az éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál szintén feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 81: 504–5.
HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.
MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:" után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 42–5.
SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: UŐ: *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címleírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.
HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.
ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** (amennyiben nem állnak ellentétben a jelen tájékoztatóval) hasznos tanácsokkal szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005[2]). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.[11], azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK[1]

ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301).* Budapest.
CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához.* Budapest.
CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája.* Budapest.
CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.* Budapest.
ÉKsz. = JUHÁSZ JÓZSEF – SZŐKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSZKY MIKLÓS szerk. 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
ÉKsz.[2] = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. Budapest.
EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
FNESz.[4] = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
KMHSz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája.* Budapest.
MND. = *Magyar Névtani Dolgozatok*. Sorozat.
MNÉ. = *Magyar Névtani Értekezések.* Sorozat.
MNyTK. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. Sorozat.
MSzA. = *Magyar Személynévi Adattárak*. Sorozat.
MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
NytudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. Sorozat.
OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár.* Budapest.
SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–. Bukarest, majd Budapest, ill. Kolozsvár.
TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. 1979–. *Új magyar tájszótár* 1–. Budapest.

[1] Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forráshivatkozásokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét, valamint a Magyar Nyelv vonatkozó, „Szerzőink figyelmébe" című tájékoztatóját (http://www.c3.hu/~magyarnyelv).

SZÁMUNK SZERZŐI

Bárth M. János, Budapest, e-mail: janos.barth@gmail.com
Bauko János, Nyitra (Szlovákia), e-mail: baukoj@gmail.com
Bényei Ágnes, Nyíregyháza, e-mail: belfegor002@hotmail.com
Bíró Ferenc, Eger, e-mail: fbiro@freemail.hu
Bölcskei Andrea, Budapest, e-mail: bolcskeiandrea@hotmail.com
Dénes György, Budapest, e-mail: denes.gyorgy.dr@gmail.chello.at
Fábián Zsuzsanna, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu
Farkas Tamás, Budapest, e-mail: farkas.tamas@ btk.elte.hu
N. Fodor János, Budapest, e-mail: nfodorj@ gmail.com
Fóris Ágota, Budapest, e-mail: aforis@t-online.hu
Gárdonyi Éva, Budapest, e-mail: agawe@freemail.hu
B. Gergely Piroska, Budapest, e-mail: bengerpiroska@t-online.hu
Gerstner Károly, Budapest, e-mail: gerstner.karoly@nytud.hu
Haindrich Helga Anna, Budapest, e-mail: h_helga15@yahoo.com
Hajdú Anna, Budapest, e-mail: vidorchidea@gmail.com
Hári Gyula, Veszprém, e-mail: har6258@mail.iif.hu
Hoffmann István, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu
Kaposi Krisztina, Budapest, e-mail: kriszta.kaposi@gmail.com
Kegyes Erika, Miskolc, e-mail: kegyeserika@gmail.com
Kenyhercz Róbert, Debrecen, e-mail: robert.kenyhercz@gmail.com
Kiss Magdaléna, Őrbottyán, e-mail: kissmagdo@yahoo.ca
Kocsis Réka, Budapest, e-mail: kocsisrek@gmail.com
Kocsis Zsuzsanna, Budapest, e-mail: vihoc7@gmail.com
Kozma Judit, Budapest, e-mail: kozmajudit82@gmail.com
Krizsai Fruzsina, Budapest, e-mail: f.krizsai@gmail.com
Mizser Lajos, Nyíregyháza, e-mail: mizserla@zeus.nyf.hu
Németh Luca Anna, Budapest, e-mail: luca.neemeth@gmail.com
Ördög Ferenc, Nagykanizsa
G. Papp Katalin, Győr, e-mail: papp.katalin@g-sapient.hu
Peťovská Flóra, Budapest, e-mail: petovska@gmail.com
Raátz Judit, Budapest, e-mail: raatz.judit@vnet.hu
Schwing József, Mannheim (Németország), e-mail: dr.schwing@t-online.de
Sebestyén Zsolt, Nyíregyháza, e-mail: sezs@freemail.hu
Slíz Mariann, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu
Szentgyörgyi Rudolf, Budapest, e-mail: szrudolf@gmail.com
Tamás Ágnes, Szeged, e-mail: tagnes83@yahoo.com
Trunki Péter, Budapest, e-mail: trunchipeter@yahoo.com
Uchikawa Kazumi, Budapest, e-mail: kazumi812@gmail.com

CONTENTS

ARTICLES

B. GERGELY, PIROSKA: Names for professional women in Transylvania from the 16th to the 19th centuries 9
MIZSER, LAJOS: Ruthenian family names from Bereg County 17
UCHIKAWA, KAZUMI: Japanese surnames 31
TAMÁS, ÁGNES: Jewish personal names and the adoption of Hungarian family names in the late 19th-century Hungarian humour magazines 41
NÉMETH, LUCA ANNA: Names of Jewish characters appearing in Borsszem Jankó ('Tom Thumb') in the first third of the 20th century 49
G. PAPP, KATALIN: Personal names in the titles of literary works 67
BÖLCSKEI, ANDREA: The Church as a former possessor in Hungarian settlement names 71
DÉNES, GYÖRGY: The 1249 inspection of the landmarks of the estate named *Szalonna* and the misread *Yrmeg,* correctly *Yrmes potoka* ('a stream where once grew Artemisia') 81
KISS, MAGDALÉNA: Language contact in the region known as Érmellék 93
KEGYES, ERIKA: Firm names as brand names in business communication 101
GÁRDONYI, ÉVA: Names for virtual cats 115

ONOMASTICS AND EVENTS

BÖLCSKEI, ANDREA – FÓRIS, ÁGOTA: Onomastics and Terminology 125
HOFFMANN, ISTVÁN: Theory and terminology in Hungarian toponomastics 127
FARKAS, TAMÁS: On some characteristics and problems of Hungarian onomastic terminology 139
SLÍZ, MARIANN: Appearance and changes of terms 149
BAUKO, JÁNOS: Comparing Hungarian and Slovakian (Slavic) onomastic terminology 157
BÖLCSKEI, ANDREA: On the terminology of geographical names standardization 167
N. FODOR, JÁNOS: Remarks on Hungarian proper names derived from ethnic names 179
HOFFMANN, ISTVÁN: The 2012 winner of Lajos Kiss Prize: Dr János N. Fodor 193
PhD theses on onomastics defended in 2011: SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása [The Deed of Foundation of Tihany Abbey as a source of research into Hungarian language history]; BÉNYEI, ÁGNES: Helynévképzés a magyarban [Derivation of toponyms in Hungarian]; BÁRTH, M. JÁNOS: Székelyföldi történeti helynevek nyelvi elemzése. Névföldrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában [Linguistic Analysis of historical toponyms from Székely Land. A geolinguistic survey based on Attila Szabó T.'s Gazetteer of Transylvanian Historical Place Names]; KENYHERCZ, RÓBERT: A szókezdő mássalhangzótorlódások az ómagyar korban (A helynevek hangtörténeti forrásértéke) [Word-initial consonant clusters in the Old Hungarian period. The value of place names as sources of historical phonetics] 195

BOOK REVIEWS

B. GERGELY, PIROSKA: Slíz Mariann: Személynévadás az Anjou-korban; Anjou-kori személynévtár (1301–1342) [Personal name giving practices in the Angevin period; Gazetteer of personal names of the Angevin period (1301–1342)] 211
BÍRÓ, FERENC: Történeti személynévvizsgálatok a magyar nyelvterület északkeleti régiójában. N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526); Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526) [A survey of historical personal names in the north-eastern region of the Hungarian language area. N. Fodor, János: Dictionary of late medieval personal names of the Upper Tisza region (1401–1526); System of personal names in the late Old Hungarian period. Linguistic analysis of personal names of the Upper Tisza region (1401–1526)] 217
TRUNKI, PÉTER: Varga Józsefné Horváth Mária: A Győr vármegyei Újváros XVIII. századi személynevei [18th-century personal names of Újváros, Győr Comitat] 222
ÖRDÖG, FERENC: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek (A 2011. november 5-i győri tanácskozás előadásai) [From geolinguistics to name geography II. Family names – place names – minorities. Proceedings of the onomastic discussion, 5 November 2011, Győr] 225
SLÍZ, MARIANN: Vörös Ferenc kétnyelvű személynévtani kiadványai (The Martyrologium Romanum as the source of onomastics / A Martyrologium Romanum mint a névtudomány forrása; O oblibě jména Mária [Marie] v mad'arsku v zrcadle Martyrologia Romana / A Mária magyarországi divatjáról a Martyrologium Romanum tükrében; Name Change, Name Alteration, Name Restoration and Minority Name Usage / Névváltozás, névváltoztatás, névhelyreállítás; Tvorenie mad'arských a slovenských priezvisk / A magyar és a szlovák családnévképzés összevetése; O геолингвистике антропонимов / A személynevek nyelvföldrajzáról) 229
RAÁTZ, JUDIT: Slíz Mariann: Személynevek a középkori Magyarországon [Personal names in Medieval Hungary] 231
NÉMETH, LUCA ANNA: Szilágyi-Kósa, Anikó: Ungarndeutsche Personennamen im Plattenseeoberland – Eine anthroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag/Barnag und Werstuhl/Vöröstó [German personal names in the Balaton Uplands – A survey of historical personal names among the Germans in Deutschbarnag/Barnag and Werstuhl/Vöröstó] 233
SEBESTYÉN, ZSOLT: Павло Чучка: Слов'яньскі особові імена українців. Історико-етимологічний словник [Slavic personal names of the Ukrainians. A historical-etymological dictionary] 236
HAINDRICH, HELGA ANNA: Emilia Aldrin: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar [Naming as social act. Parental Christian name choice and its discussion in Gothenburg between 2007 and 2009] 240
BAUKO, JÁNOS: Reszegi Katalin: Hegynevek a középkori Magyarországon [Oronyms in Medieval Hungary] 242

KISS, MAGDALÉNA: Győrffy Erzsébet: Korai ómagyar kori folyóíznevek [River names in the early Old Hungarian period] 245
SCHWING, JÓZSEF: Póczos Rita: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása [Language contact and the interaction of toponymic systems] 247
KRIZSAI, FRUZSINA: Lakatos Erika: Mesélő utcanevek – Tata [Story-telling street names – Tata] 250
BÉNYEI, ÁGNES: Két névtani vonatkozású emlékkönyvről (Csiszár Gábor – Darvas Anikó szerk.: Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére; Hajdú Mihály – Tóth Álmos – Bárth M. János szerk.: Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére) [On two onomastic-related Festschrifts (Csiszár, Gábor – Darvas, Anikó ed.: Klárisok. Essays in honour of Klára Korompay; Hajdú, Mihály – Tóth, Álmos – Bárth, M. János ed.: Karst, history, place names. Congratulations and essays in honour of the 88-year-old György Dénes)] 252
KOCSIS, ZSUZSANNA: Tungli Gyula szerk.: A Pápai Névtani Konferencia előadásai [Proceedings of the Conference on Onomastics held in Pápa] 256
GERSTNER, KÁROLY: Josef Schwing: Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn) [German dialectal toponyms of Southern Transdanubia (Hungary)] 257
SLÍZ, MARIANN: In the Beginning was the Name. Selected Essays by Professor W. F. H. Nicolaisen 260
Latest publications on Hungarian onomastics arrived to the editorial board of the periodical Névtani Értesítő to be reviewed 263

REVIEWS ON PERIODICALS

HÁRI, GYULA: Helynévtörténeti Tanulmányok 6. (2011) 265
KOZMA, JUDIT: Namenkundliche Informationen 95–96. (2009) 267
KOZMA, JUDIT: Namenkundliche Informationen 97, 98. (2010) 269
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 17. (2011) 271
PEŤOVSKÁ, FLÓRA: Acta Onomastica 52. (2011) 275
KOCSIS, RÉKA: Onomastica 55. (2011) 277
SLÍZ, MARIANN: Вопросы Ономастики 10–11. (2011) 278
KAPOSI, KRISZTINA: Studia Anthroponymica Scandinavica 29. (2011) 281
KAPOSI, KRISZTINA: Namn och Bygd 99. (2011) 283
HAJDÚ, ANNA: Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift (2011) 284

INFORMATION

To our authors 287
Abbreviations 290
Contributors of this issue 291

CONTENTS 293

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:
MIHÁLY HAJDÚ (general editor)
ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS,
ISTVÁN HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ

Editor:
TAMÁS FARKAS

Co-editor:
MARIANN SLÍZ

Studies published in this volume have been revised by the members of the editorial board

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE University
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary
Telephone: (36-1) 411-6500/5353
Homepage: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtert@ludens.elte.hu

No. 34

Supported by

MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága

ELTE BTK HÖK

Budapest, 2012

ISSN 0139-2190